

ΒΕΡΟΙΑΣ

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

ΔΗΜΟΣΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΒΕΡΟΙΑΣ

1120

*Αριθ. εισ.

Έξ. αγοράς

GRVER 00054

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βεροίας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

ΔΟΚΙΜΙΟΝ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΠΑΡ' ΕΛΛΗΣΙ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΥΠΟ

ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΚΑΡΟΤΕΟΥ

ΕΚΔΙΔΟΤΑΙ

ΚΑΤ' ΕΝΤΟΛΗΝ ΤΟΥ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΣ

ΥΠΟ

ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΔΙΚΑΡΛΑΤΟΥ

ΕΛΛΗΝΟΔΙΔΑΣΚΑΛΟΥ

158
129

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΔΑΠΑΝΗ, ΤΩΝ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΩΝ

ΑΝΕΣΤΗ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ

1888

№ 163

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

ΤΩ

ΑΙΔΕΣΙΜΩΤΑΤΩ ΠΡΕΣΒΥΤΕΡΩ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΩ ΛΙΝΑΡΔΑΤΩ

ΑΡΧΙΕΡΑΤΙΚΩ ΕΠΙΤΡΟΠΩ

ΦΙΛΟΣΤΟΡΓΩ ΜΟΙ ΠΑΤΡΙ

ΚΑΙ ΕΝΘΕΡΜΩ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΛΑΤΡΕΙ

ΤΗΝΔΕ ΤΗΝ ΒΙΒΛΙΟΝ

ΥΪΙΚΗΣ ΕΥΓΝΩΜΟΣΥΝΗΣ ΤΕΚΜΗΡΙΟΝ

ΑΝΑΤΙΘΗΣΙΝ

Ο Έκδοτης

KONSTANTINOS ANAPANTOS

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΚΑΙ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟ
ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟ
ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟ
ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟ

ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟ

ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟ

ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ὅτι μὲν ἡ πρὸς τὸ ἀγαθὸν ῥοπή καὶ πᾶσα ὠφέλιμος ἔξις γεννᾶται καὶ αὖξει καὶ κρατύνεται ἐκ τῆς ὁρθῆς καὶ ἐναργοῦς ἐπιγνώσεως τοῦ ἀγαθοῦ τῆς διὰ τῆς ἀναγνώσεως σοφῶν συγγραφῶν προσγινομένης, τοῦτο καὶ οἱ πάλαι σοφοὶ ἐμαρτύρησαν καὶ ἡ πείρα μακρῶν αἰώνων τρανῶς βεβαιοῖ. Τούτου δὲ παρὰ πᾶσιν ὁμολογουμένου, ἔγνω, ὅτι καλὸν ἐπιχειρῶ ἔργον εἰς φῶς φέρων διὰ τῆς δημοσιότητος τὰς συγγραφὰς ἀνδρὸς πανελλήνιον κτησάμενου φήμην ἐπ' ἀρετῇ καὶ παιδείᾳ, τοῦ ἀοιδίμου Θεοδοίου Καραγεωργίου, καθόσον μάλιστα ἀνέξιστον ἐν τῇ καρδίᾳ μου ὑπάρχει τὸ τῆς εὐγνωμοσύνης ἱερὸν συναίσθημα πρὸς τὸν σεβαστὸν μοι τοῦτον διδάσκαλον, ὅστις ἀποθνήσκων κατέλιπέ μοι ὡς ἱερὰν παρακαταθήκην τὴν δημοσίευσιν τῶν πολλοῦ λόγου ἀξίων ἔργων αὐτοῦ.

Ὁ σοφὸς οὗτος ἀνὴρ ἐγεννήθη ἐν Ἀργοστολίῳ τῷ 1808 ἐξ ἐπιφανοῦς οἰκογενείας, καὶ ἐμαθήτευσε παρὰ τῷ ἀειμνήστῳ διδασκάλῳ Νεοφύτῳ Βάμβᾳ. Τοσοῦτον δὲ ἐπέδωκεν εἰς τὴν ἐκμάθησιν τῆς πατρὸς ἡμῶν γλώσσης, ὥστε ἅμα τῇ ἀποφοιτήσει αὐτοῦ διωρίσθη ἐν Ἀργοστολίῳ διδάσκαλος αὐτῆς μέχρι τοῦ ἔτους 1842, ὅτε προσεκλήθη εἰς Παξούς, ὅπως διευθύνῃ τὸ ἐκεῖ Λύκειον. Ἐπανακάμψας ἐν ἔτει 1844 εἰς τὴν πατρίον γῆν προήχθη εἰς τὴν θέσιν τοῦ Διευθυντοῦ τοῦ ἐν Ἀργοστολίῳ ἐκπαιδευτηρίου, ὅπερ διηύθυνε μέχρι τοῦ ἔτους 1851 μετὰ ζήλου ἐργαζόμενος οὐ μόνον πρὸς διάδοσιν τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἑξαρσιν τοῦ ἐθνικοῦ φρονήματος τῶν συμπολιτῶν του. Κατανοῶν δὲ ὅτι οἱ ἀγῶνες αὐτοῦ ἐμελλον ν' ἀποδῶσιν ἀλυσιτελεῖς καὶ ἄσκοποι, ἅτε ἐλλείποντος τοῦ καταλληλοτάτου τῆς τελεσφορίας μέσου, τῆς χρήσεως δηλαδὴ τῆς πατρὸς ἡμῶν γλώσσης, θεωρουμένης ἐπισήμου τότε ἐν Ἑπτανήσῳ τῆς Ἰταλικῆς. δὲν ἐδειλίασε ν' ἀποφανθῇ μετὰ παρρησίας καὶ ἐνώπιον αὐτοῦ τοῦ ἀγγλοῦ τοποτηρητοῦ τῆς νήσου, ὅτι εἶναι αἴσχος νὰ διατελῇ εἰσέτι βεδηλοῦσα τὸ ἐλληνικὸν ἔδαφος γλῶσσα ὀθνεῖα, καὶ ὅτι οἱ ἑπτανήσιοι ὡς γνήσιοι Ἕλληνες ἀπαιτοῦσιν ὅπως καθιερωθῇ ὡς ἐπίσημος γλῶσσα ἡ καθωμιλημένη Ἑλληνική.

Οἱ πατριωτικοὶ οὗτοι λόγοι οἱ κατ' ἀρχὰς τὴν ἀγανάκτησιν τοῦ τοποτηρητοῦ καὶ τῶν ὀργάνων αὐτοῦ κινήσαντες βαθέως ἐνεσπάρησαν εἰς πολλῶν

Ἑλλήνων καρδίας καὶ ἐπέφερον μετ' οὐ πολὺ τὸ ποθοῦμενον ἀποτέλεσμα, καθιερωθείσης τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν γλώσσης διὰ τῆς ἐπὶ τῆς ἀρμοστείας τοῦ Λόρδου Σείτωνατος γενομένης συνταγματικῆς μεταρρυθμίσεως, ἐξ ἧς ἐτέχθη καὶ ὁ ριζοσπαστισμός. Ὑπὲρ αὐτοῦ μετ' ἄλλων πατριωτῶν ὑπὸ ἀγῶν ἀίσθητάτων ἐμφορουμένων ἠγωνίσαστο ἐν τοῖς πρώτοις καὶ ὁ ἀείμνηστος Θεόδ. Καρούσος. Ὡν ἐνθερμος λάτρης τῆς ἀκροτάτης πασῶν τῶν κοινωνικῶν ἰδεῶν, τῆς ἐθνικῆς παλιγγενεσίας, φλογερὰ ἐξηκόντιζεν ἄρθρα κατὰ τῶν καταχθονίων ὀργάνων τῆς Ἀλδιόνος κενὰ μελετώντων, ὅπως διὰ τῆς βίας τῶν φιλελευθέρων καταδιώξεως ἀποσβέσωσι τὸ ὁσημέραι ἐπὶ μᾶλλον ἐπινεμόμενον πῦρ τοῦ ἐθνικοῦ πνεύματος. Τότε προὔτάθη καὶ τῷ κλεινῷ διδασκάλῳ νὰ παύσῃ τὰς κατὰ τοῦ ἐπικρατοῦντος συστήματος ἐπιθέσεις αὐτοῦ, καὶ ἐπειδὴ οὗτος μετὰ περιφρονήσεως ἀπέρριψε τὴν ἀγενῆ ταύτην πρότασιν καὶ διέτέλει ἀτρόμητος τὸν καλὸν ἐκεῖνον ἀγῶνα ἀγωνιζόμενος, ἀπηλλάγη τῆς ὑπηρεσίας. Ἀλλ' ὁμως δεόντως ἱκανοποιήθη, διότι ἡ σπουδάζουσα νεότης καὶ πάντες σχεδὸν οἱ κάτοικοι Ἀργιστολίου στεφανώσαντες αὐτὸν ὡς ἐν θριάμβῳ περιῆγον ἀνά πᾶσαν τὴν πόλιν, ἐπικροτοῦντες ἐπὶ τοῖς πατριωτικοῖς τοῦ διδασκάλου αὐτῶν φρονήμασι πρὸς αἶσχος τῆς θεοστυγοῦς τῶν καταχθονίων σπείρας, ἣτις κακοβούλως ἤρεν ἐκ μέσου πολυπληθοῦς νεολαίας τὸν εὐωχοῦντα αὐτὴν ἐκάστοτε καλῶν λόγων προγονικῆς παιδείας καὶ μαθήσεως. Ἐξηκολοῦθει καὶ μετὰ ταῦτα συγγράφων καὶ δημοσιεύων πολλὰ θαύρια ἄρθρα πλήρη φιλοπατρίας, καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Θ. Καρούσου δὲν ἔμεινε πλέον ἀφανὲς ἐντὸς τοῦ στενοῦ χώρου τῆς Κεφαλληνίας περιοριζόμενον, ἀλλ' ἐφημιζετο πανταχοῦ. Ὅθεν τῷ 1852 προσκληθεὶς παρὰ τῶν ἐν Τεργέστη ὁμογενῶν ἀνέλαβε τὴν διεύθυνσιν τῆς αὐτόθι Ἑλληνικῆς σχολῆς, ἣτις ὁμως δὲν ἔσχε τὴν τύχην νὰ χαρῇ αὐτὸν ἐπὶ πολὺ. Μετὰ ἐν ἔτος καταλιπὼν παρὰ τῇ ἐν Τεργέστη κοινότητι λίαν ζωηρὰς ἀναμνήσεις σεβάσμου καὶ ἀγάπης ἐπανεκάμφεν εἰς τὰ ἴδια ὅπως ἐπιτελέσῃ τὰ πρὸς τὴν γηραιάν μητέρα του πανύστατα καθήκοντα. Περὶ τὸ 1854 πειθόμενος εἰς τὴν ὁμόθυμον πρόσκλησιν τῶν ἐν Παλαίᾳ συμπολιτῶν τοῦ ἀνεδέξατο τὴν διεύθυνσιν τῆς Πετριτσείου σχολῆς καὶ τὴν ἐν αὐτῇ διδασκαλίαν τῆς τε Ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ τῆς φιλοσοφίας. Ἐπὶ δέκα ὅλα ἔτη διηύθυνε τὴν Πετριτσίειον Σχολήν, ἀτρύτους καταβάλλων κόπους πρὸς διδασκαλίαν τῶν νέων καὶ νυχθημερὸν ἐργαζόμενος. Κατὰ τὴν περίοδον ἐκείνην τὸ ἐν λόγῳ ἐκπαιδευτήριον ἀκμάσας κατέστη ἀληθὲς φυτώριον ἐθνικῆς παιδείας, καὶ ἐξ αὐτοῦ τότε ἐξῆλθον νέοι ἀρκούντως ἐστοιχειωμένοι δι' ἐγκυκλίων γνώσεων καὶ πατριωτικῶν ἀρετῶν τιμῶντες ἑαυτοὺς τε καὶ τὴν γενέτειραν αὐτῶν γῆν.

Κατὰ τὴν ἐνταῦθα δὲ περιόδιαν τοῦ ἐκτάκτου ἀπεσταλμένου κ. Γλάδωνος ἀπηύθυνε πρὸς αὐτὸν τὴν γνωστὴν ἐκείνην ἐπιστολὴν τὴν μετὰ ταῦτα ἐν ταῖς πλείσταῖς ἐφημερίαις καταχωρισθεῖσαν, δι' ἧς βασιζόμενος ἐπὶ τοῦ φιλελληνισμοῦ καὶ τῶν φιλελευθέρων αἰσθημάτων τοῦ ἀνδρὸς ἐπεκαλεῖτο τὴν σύντονον αὐτοῦ ἐπέμβασιν, ὅπως μετ' ἀγγλικῆς παρρησίας ἀναλαβάνων τὴν παρὰ τῇ Αὐτῇ Μεγαλειότητι δικαίαν ὑπεράσπισιν τῶν ἐλλόγων παρα-

στάσεων τοῦ Ἰονίου λαοῦ ἐπιταχύνῃ τὴν μετὰ τῆς μητρὸς Ἑλλάδος ἔνωσιν τῆς Ἑπτανήσου.

Ἐνῷ δὲ διήρχετο τὸν βίον αὐτοῦ διδάσκων καὶ μελετῶν ἡ Κεφαλληνία εὐγνωμονοῦσα ἐπὶ τῇ ἀποδόσει τῶν τροφείων ἐξελέξατο αὐτὸν βουλευτὴν κατὰ τὴν IB'. Ἰόνιον Βουλὴν καὶ ἔδωκεν αὐτῷ εὐκαιρίαν ὅπως ἐκδηλώσῃ ἐπισημότερον τὰ ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ ἐπὶ πολὺν χρόνον διατρεφόμενα ἱερὰ τῆς ἐλευθερίας αἰσθήματα, ἅτινα ὑπὸ τοῦ χρόνου δὲν σθένυνται, ἀλλ' ἀείποτε θάλλοντα καὶ ἀκμαίᾳ εἰς τὰς τοιαύτας καρδίας παραμένουσιν. Εἰσελθὼν εἰς τὴν Βουλὴν ἰσχυρῶς ἀντετάσσετο πρὸς τὰ καταχθόνια σχέδια τῆς πρώην Κυβερνήσεως καὶ κατὰ τὸ ἐνὸν ἔμματαίον τὰ κακόδοῦλα αὐτῆς τεχνάσματα. Οὕτω δὲ εἰλικρινῶς ἐκπληρῶν τὴν ἀποστολὴν αὐτοῦ καὶ εἰς ἔθνικα καὶ φιλάνθρωπα ἔργα ἀφιερῶν τοὺς μηνιαίους αὐτοῦ μισθοὺς, συνωδᾷ τῇ ἐκ προοιμίων ἐπισήμῳ αὐτοῦ δηλώσει ὅτι θεωρεῖ ἔργον ἱερόσυλον νὰ μισθοδοτῇται ὁ ἀντιπρόσωπος ἐκ τῶν ἰδρώτων τοῦ λαοῦ σχολαζούσης τῆς Βουλῆς, ἐπέζησε νὰ ἴδῃ τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν διακαῶν αὐτοῦ πόθων καὶ ἐναγωνίων προσδοκιῶν τὴν τῆς Ἑπτανήσου προσάρτησιν εἰς τὴν ἐλευθέραν Ἑλλάδα.

Ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις ἐκτιμήσασα τὴν ἀξίαν τοῦ ἀνδρὸς δις ἀνεκοίνωσεν αὐτῷ ἐπισήμως τὸν διορισμὸν τοῦ ὡς καθηγητοῦ ἐν τῷ ἐν Ἀργοστολίῳ Γυμνασίῳ, ὃν ὅμως οὗτος φιλοφρόνως ἀπεποιήθη διότι σταθεράν εἶχεν ἀπόφασιν ὅπως ἐντροφᾷ ἀκωλύτως πλέον εἰς τὰς προσφιλεῖς αὐτοῦ μελέτας καὶ συγγραφάς. Τροφὴ αὐτοῦ καὶ μόνη διασκεδάσις, ἀνάπαισις καὶ χαρὰ ἦτο ἡ κατ' ἴδιαν μελέτη, ἐξ ἧς ἀρίστα προήλθον προϊόντα δι' ἐμβριθεύς κρίσεως καὶ γλαφυροῦ καλάμου γεγραμμένα, ἡ διατριβὴ αὐτοῦ «ὁ Σωκράτης πρόδρομος τοῦ χριστιανισμοῦ», αἱ Κριτικαὶ καὶ Ἀναλυτικαὶ εἰς τοὺς διαλόγους τοῦ Πλάτωνος Μελέται, αἱτινες ἀνεβίβασαν αὐτὸν εἰς τὴν ὑψηλὴν τῶν παρ' ἡμῖν ἐγκρίτων πεπιαιδευμένων περιωπὴν καὶ παντοειδῆ ἄλλα πολλοῦ λόγου ἀξία ἔργα, ἅτινα λίαν προσεχῶς προτιθέμεθα νὰ ἐκδώσωμεν ἅπαντα. Ἐξεμέτρησε δὲ τὸ ζῆν παρέχων τῇ φιλότῳ αὐτοῦ πατρίδι καὶ ἐτέραν πολῦτιμον ὑπηρεσίαν προασπιζόμενος δηλαδὴ τὰ τιμαλφέστατα τῶν συμπολιτῶν αὐτοῦ συμφέροντα ἄμισθ' ὡς ἐνορκῶς καὶ προϊστάμενος τῶν ἐνόρκων ἀπὸ τοῦ 1866 μέχρι τοῦ θανάτου αὐτοῦ συμβάντος τῷ 1876 καὶ ἐκθύμως ἐργαζόμενος εἴπερ τις ἄλλος πρὸς τὴν ὅσον ἔνεστι μείζονα τοῦ συστήματος τούτου τελεσφορίαν καὶ ἐδραίωσιν. Καὶ ἐν τῇ διαθήκῃ τοῦ αἰοιδίου τούτου ἀνδρὸς διαλαμβάνουσι τὰ πατριωτικὰ καὶ φιλάνθρωπα αἰσθήματα. Ἐκ ταύτης παρατιθέμεθα ἐνταῦθα τὴν ἐξῆς περικοπὴν· «Ὁ πολίτης καθήκον ἔχει ἱερὸν νὰ μεριμνᾷ καὶ νὰ συντείνῃ τὸ κατὰ δύναμιν καὶ εἰς τὴν προαγωγὴν τοῦ γενικοῦ ἀγαθοῦ καὶ νὰ προνοῇ ἀδιαλείπτως καὶ περὶ τοῦ κοινωνικοῦ συμφέροντος· ὅθεν πρὸς τὸν γενικὸν τοῦτον σκοπὸν ἀποβλέπων κἀγὼ ἀφιερῶ εἰς τὴν Ἐπιτροπὴν τοῦ ἐνταῦθα Νοσοκομείου τάληρα 1000 μετὰ τοῦ παραλίου οἰκοπέδου μου, τὴν δὲ βιβλιοθήκην μου ἀφίνω εἰς τὸ ἐνταῦθα Γυμνάσιον, καὶ 1000 τάληρα εἰς προικοδότησιν 10 ἀπώρων κορασιῶν, καὶ 300 τάληρα εἰς τρεῖς ἐνταῦθα ναοὺς, εἰς ἑκάτερον δὲ τῶν ἐν Ἀθήναις φιλολογ. συλλόγων

τὸν Παρνασσὸν καὶ τὸν Βύρωνα προσφέρω τὴν εὐτελὴ μου συμβολὴν ταλήρων 100 καὶ εἰς τὸν σύλλογον πρὸς διάδοσιν τῶν Ἑλλ. γραμμάτων ταλ. 200, τὰ δὲ ἐν ταῖς τραπέζαις ὑπολειπόμενα κεφάλαιά μου (ἀνερχόμενα εἰς 50 χιλ. δραχ.) θέλω ἀποκλειστικῶς νὰ ἐφαρμόζωνται εἰς καταρτισμὸν τοῦ Ἑθνικοῦ στόλου. »

Τοιοῦτου σοφοῦ διδασκάλου ἐν τῶν ἀρίστων ἔργων εἶναι καὶ τὸ ἐκδιδόμενον Δοκίμιον τῆς Ἱστορίας τῆς ἀρχαίας παρ' Ἑλλήσι φιλοσοφίας, ὅπερ ἐκεῖνος συνέταξε παρακολουθῶν πρὸς ἄλλοις Γερμανικοῖς τοιοῦτοις πονήμασι τὸ τοῦ E. Zeller μάλιστα ἐπιγραφόμενον « Ἡ φιλοσοφία τῶν Ἑλλήνων. » Τὸ ἔργον τοῦτο διακρίνει συντομία, σαφήνεια, ἀλληλουχία, καὶ μεθ' ὅλας τὰς Ἑλληνικὰς δημοσιεύσεις ὁμοίων πονημάτων δὲν παύει νὰ πληροῖ χρεῖαν πραγματικὴν εἰς τε τοὺς κυρίους φοιτητάς τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς, ὅπως ἐν βραχεὶ συλλάδῃσι συμπαγῇ συστηματικὴν καὶ εὐκρινῇ ἰδέαν τῶν Ἑλληνικῶν φιλοσοφημάτων, ἀναγκαιοτάτην μάλιστα κατὰ τὰς παραμονάς τῶν ἐξετάσεων, καὶ εἰς πάντα ἐν γένει λόγιον ὅστις δὲν ἀξιοῖ νὰ διατελῇ πάντῃ ἀμύητος αὐτῶν.

Ἐγραφον ἐν Ληξουρίῳ τῇ 6 Ἰανουαρίου 1888.

Ὁ ἐκδότης

ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΔΙΝΑΡΔΑΤΟΣ.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ὁ ἄνθρωπος καθὼς λογικὸν ὂν δὲν ἀρκεῖται εἰς μόνην τὴν παρατήρησιν τῶν ἀπλῶν γεγονότων, τῶν ἐξωτερικῶν φαινομένων, ἀλλ' ὠθεῖται ὡς ὑπὸ ἀκαταμαχλήτου ἀνάγκης εἰς τὴν ἔρευναν τῶν ἐσωτερικῶν λόγων καὶ τῶν αἰτιῶν τῆς ἐμφανείας τῶν. Ἀπαξ δὲ εἰσελθὼν εἰς τὸ νέον τοῦτο στάδιον τῆς ἐρεύνης καὶ τῆς ζητήσεως, δὲν ἐπαναπαύεται, δὲν ἐπιστᾷ τὴν πορείαν του εἰμὴ ἀφοῦ διαδράμῃ τὴν ὅλην σειρὰν τῶν αἰτιῶν καὶ αἰτιατῶν, εἰμὴ ἀφοῦ προβῇ μέχρι αὐτῶν τῶν πρώτων αἰτιῶν καὶ ἀρχῶν τῶν ὄντων, μέχρι τῆς ἀνακαλύψεως αὐτῶν τῶν ἀρχικῶν νόμων τοῦ πνεύματος, ὅπερ ἐστὶν ὁ ἱεροφάντης καὶ ὁ διερμηνευτὴς τῶν μυστηρίων τῆς τε αἰσθητικῆς καὶ ὑπεραισθητικῆς ὑπάρξεως.

Ἡ γνῶσις λοιπὸν αὕτη τῶν ἀρχικῶν νόμων τοῦ πνεύματος καλεῖται Φιλοσοφία, ἣτις δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἡ καθόλου ἐπιστήμη, ὡς ἡ ἐπιστήμη τῶν ἐπιστημῶν, διότι δὲν ἀσχολεῖται περὶ τὴν ἔρευναν ἐμπειρικοῦ τινος ἀντικειμένου, ὡς π.χ. αἱ φυσικαὶ ἐπιστήμαι ἢ ἡ ἱστορία τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων, δὲν ὁρμᾶται ἐν τινων ἀναποδείκτων προϋποθέσεων, ἀλλ' ἀνυψουμένη εἰς αὐτοὺς τοὺς ἐνδομύχους καὶ ἀκροτάτους λόγους τῶν ὄντων, οὓς ἀνευρίσκει ἐνοπτριζομένους ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ πνεύματι, ὑποβάλλει εἰς τὴν βάσανόν της καὶ ἀνελίσσει τὰς ἐννοίας ἐκείνας, αἵτινες ἐν ταῖς ἄλλαις ἐπιστήμαις προταττόμεναι ὡς ἀρχαὶ λαμβάνονται ὡς προϋποθέσεις ἀναπόδεικτοι, ὡς λήμματα, οἷαι αἱ τῆς αἰτίας καὶ τοῦ ἀποτελέσματος τῆς οὐσίας καὶ τοῦ φαινομένου, τοῦ τόπου καὶ τοῦ χρόνου, τοῦ καλοῦ, τοῦ δικαίου, τοῦ ἀγαθοῦ, τῆς ἐλευθερίας, τοῦ κόσμου καὶ τῆς θεότητος, κτλ.

Ἄλλ' ἡ φιλοσοφία, ὡς καὶ πᾶσα ἄλλη ἐπιστήμη, ἔχει τὴν ἐν χρόνῳ ἀνάπτυξίν της, ἥτοι τὴν ἱστορίαν της, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν ἔγκειται ὁλόκληρος εἰς τὴν ἱστορίαν της καὶ μετὰ ταύτης συνταυτίζεται· διότι ἐκάστη φιλοσοφία, ἕκαστον μέγα φιλοσοφικὸν σύστημα εἶναι ἡ ἐκφρασις τῆς συνειδήσεως ὠρισμένης τινος ἐποχῆς, συνειδήσεως ἣτις ἀναλόγως τῆς γενικῆς προόδου τῆς ἀνθρωπότητος ἐμμόνως ἀλλοιοῦται, προοδεύει καὶ πλουτίζεται. Καθὼς λοιπὸν ὁ σύμπας βίος τῆς ἀνθρω-

πότῃτος ὑπόκειται εἰς τὸν νόμον τῆς προόδου καὶ τελειοποιήσεως, καὶ διατρέχει διαφόρους στιγμὰς ἀναπτύξεως, ὡσαύτως ἔχει τὸ πρᾶγμα καὶ ὡς πρὸς τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας, ἐφ' ὅσον ἕκαστον ἀληθὲς σύστημα ἀντανάκλᾳ τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς του, τὸ ἀνάγει εἰς τὰς ἀπλουστεράς μορφάς του, καὶ δίδει λόγον τῶν ποικίλων αὐτοῦ φάσεων, τῶν διαφορῶν σφαιρῶν τῆς ἐνεργείας του καὶ ἐξωτερικεύσεως, οἷσι εἰσὶν ἡ θρησκεία, τὸ Κράτος καὶ ἡ Καλλιτεχνία· ἐφ' ὅσον ἕκαστον σύστημα βαίνει παραλλήλως πρὸς τὸν σύγχρονον πολιτισμὸν τείνει ὅπως ἀνέυρῃ τὸν ὑπ' αὐτὸν διαλανθάνοντα νοῦν καὶ ὅπως φέρον τὴν δᾶδὰ τοῦ λόγου ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν γεγονότων καὶ φαινομένων μετατρέψῃ αὐτὰ εἰς ἀπλᾶ νοήματα καὶ ὑποβάλλῃ τὰ πάντα ὑπὸ τὸ κράτος τῆς καθαρᾶς ἐπιστήμης καὶ τῆς πεφωτισμένης συνειδήσεως.

Ἄλλ' εἰς οὐδεμίαν ἄλλην ἐποχὴν τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας παρίσταται τοσαύτη γονιμότης φιλοσοφικοῦ πνεύματος, τοσαύτη ποικιλία φιλοσοφικῶν συστημάτων συμπορευομένων ἐν πλήρει εὐρυθμίᾳ μετὰ τῶν ἄλλων στοιχείων τοῦ πολιτισμοῦ, εἰς οὐδεμίαν ἄλλην ἀναδίδονται τὸ πνεῦμα γοργότερον καὶ δραστικώτερον περὶ τὴν εὔρεσιν τῆς ἐπιλύσεως τῶν μεταφυσικῶν καὶ ἠθικῶν προβλημάτων ἢ εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἐποχὴν· διότι ἡ ἑλληνικὴ ἀριστονοία ἥτις πρώτη ἀνήγειρε τὸ πολιτειακὸν οἰκοδόμημα ἐπὶ τῶν ἀκραδάντων θεμελίων τῆς αὐτονομίας, τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς τάξεως, ἥτις πρώτη συνέλαβε καὶ ἐπραγματίωσεν ἀνεφίκτως διὰ τῶν καλλιτεχνικῶν προτύπων τὸ ἰδακνικὸν τῆς καλλονῆς, τῆς ἁρμονίας καὶ τῆς χάριτος, ἥτις πρώτη ἐπενόησε, προήγαγε καὶ ἐτελειοποίησε τὸ πλεῖστον μέρος τῶν ἐπιστημῶν ἐκείνων καὶ τεχνῶν αἵτινες συντείνουν πρὸς ἐξυγενισμόν καὶ ἐκπολίτευσιν τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, ἔμελλεν ἐπανακάμπτουσα εἰς ἑαυτὴν διὰ τοῦ διορατικοῦ της βλέμματος νὰ εἰσδύσῃ καὶ εἰς αὐτὰς τὰς μυχαϊτάτας πυχὰς τοῦ πνεύματος καὶ τρώγουσα ἐκ τοῦ ξύλου τῆς φιλοσοφικῆς γνώσεως ν' ἀποκαλύψῃ κοινὸν κόσμον πρῶτον ἄβαντον καὶ ἀπροσπέλαστον, τὸν κόσμον τῶν ἰδεῶν, τῶν δυνάμεων καὶ τῶν νόμων των, ὅστις εἶναι αὐτὴ ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ ὑπόστασις τῆς ὁρατῆς καὶ φαινομένης πραγματικότητος.

Τὴν ἱστορίαν λοιπὸν ταύτην τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας ἐπιχειροῦντες καὶ ἡμεῖς ἥδη νὰ σκιαγραφήσωμεν, ἀνάγκη νὰ προτάξωμεν εἰσαγωγικῶς τὰς σκέψεις ἐκείνας ἐξ ὧν ὁρμώμενοι ὠδηγήθημεν εἰς τὴν σχεδιάσιν αὐτῆς καὶ σύνταξιν.

Πρώτιστον ὅθεν καὶ κύριον ἡμῶν μέλημα ἐγένετο ὅπως διεξιέλθωμεν ἐν ἕκαστον τῶν διαδοχικῶν συστημάτων τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας ἀπροκατάληπτοι καὶ γεγυμνωμένοι πάσης ἀποκλειστικῆς θεωρίας· διότι ὁ διερευνῶν οἰαδήποτε ἱστορικὰ γεγονότα εἴτε πολιτικὰ εἴτε ἠθικά, εἴτε πράξεις εἴτε διανοήματα ὑπὸ τὸ πρίσμα τῶν ἰδίων αὐτοῦ δοξασιῶν καὶ κατὰ τὰς ἐπόψεις τοῦ ἐν τῇ διανοίᾳ του ὅπως

δήποτε προδιατυπωθέντος συστήματος τρέχει κίνδυνον νὰ μὴ τὰ πα-
ριστάνη καθ' ἑαυτὰ καὶ ἐν τῇ ἀληθείᾳ των, νὰ μὴ ἀφοσιῶται ὁλο-
σχερῶς εἰς τὴν καθαρὰν καὶ πιστὴν τῶν πραγμάτων ἀπεικόνισιν, ἀλ-
λὰ ν' ἀναμιγνύῃ μετὰ τοῦ ἱστορικοῦ ἀντικειμένου τὰς ὑποκειμενικὰς
αὐτοῦ θεωρίας καὶ κρίσεις, καὶ ἐν εἴδει Προκρούστου νὰ διατρεβλοῖ
τὴν φυσικὴν αὐτοῦ μορφήν καὶ μέγεθος, ἀπεκδεχόμενος ἢ ἀποδοκιμά-
ζων πᾶν εἴτι συνάδει ἢ ἀντιφάσκει πρὸς τὰς ἐκ τῶν προτέρων σχη-
ματισθείσας προκαταλήψεις του. Οὕτω π.χ. ὁ ὕλοφρων, ὁ θιασώτης
τοῦ αἰσθητισμοῦ ἀσπάζεται μὲν τὰς κοσμογονικὰς θεωρίας τοῦ Δη-
μοκρίτου ἢ τὰς ἠθικὰς ἀρχὰς τοῦ Ἐπικούρου, ἀλλὰ τῷ αὐτῷ κανόνι
χρῶμενος καὶ πρὸς διαστάθμευσιν τῆς αὐστηρᾶς Διαλεκτικῆς ἢ τῶν
ὑπερβολικῶν ἐννοιῶν τοῦ Πλάτωνος οὐδόλως διστάζει ὅπως ἐπενέγκῃ
κατ' αὐτοῦ ψῆφον μέλαιναν καταδικάζων αὐτὸν ὡς μεταρσιολεσχούντα
καὶ ὀνειρώττοντα· ἀπεναντίας δὲ ὁ Πνευματολόγος καὶ ὁ ἐν τῇ θέᾳ τῶν
ιδεῶν ἐπιτερπόμενος οἰκτεῖρει ὁρῶν πολλάκις τὸν Ἀριστοτέλη ἐγκύ-
πτοντα εἰς τὰ καθ' ἑκάστα ἢ τὴν ἀνάλυσιν ἐμπειρικῶν γεγονότων.
Ἄλλ' ἡμεῖς εἰ καὶ ἀφ' ἐνὸς ὡς ἀπαραίτητον ὄρον τῆς συγγραφῆς μας
ἀναγνωρίζομεν τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ ἐκθέσωμεν τὸ οὐσιωδέστερον ἐμ-
περιεχόμενον ἐνὸς ἐκάστου τῶν διαφόρων φιλοσοφικῶν συστημάτων
ἀμιγῆς καὶ ἀνόθευτον, οἷον ἐξάγεται ἐξ αὐτῶν τῶν πηγῶν του, μὴ δὲν
τι ὑποκειμενικὸν παρενείροντες, ἀφ' ἑτέρου ὅμως δὲν ἐννοοῦμεν διὰ τῆς
πιστῆς ταύτης καὶ ἀφελοῦς ἐκθέσεως ἀπλὴν συσσωρεύειν ὕλικου ἀνε-
πεξεργάστου, ἢ ὡς ἀπὸ ταῦτομάτου συλλογὴν ἀργῶν καὶ ἀσυναρτή-
των φιλοσοφημάτων, διότι ταιαύτη μέθοδος ἀντίκειται εἰς τὸν σκοπὸν
τῆς ἐπιστήμης, ἀλλὰ προσεπιβάλλομεν ἡμῖν αὐτοῖς τὸ ὑπὸ τῆς φύσεως
τοῦ ἀντικειμένου ὑπαγορευόμενον ἀπαραίτητον καθῆκον τοῦ νὰ ἐννοή-
σωμεν τὸ σημαίνόμενον τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ τὴν ζωογόνον
δύναμιν τῆς ἰδίας αὐτῆς ἀναπτύξεως· ἢ ἐν ἄλλοις ῥήμασιν ὀφείλομεν
νὰ ἐκθέσωμεν εἰς φῶς τὰς ἀρχὰς καὶ τὴν ἀνόργανον αὐτῆς κίνησιν ἣτοι
τὸν ἰδιάζοντα χαρακτῆρα τῶν ἀξιολογωτέρων φιλοσοφικῶν συστη-
μάτων παρὰ τοῖς Ἕλλησι, τὴν ἐσωτερικὴν αὐτῶν ἀλληλουχίαν, καὶ
τὴν κανονικότητα τῆς πορείας, ἣν ἡ Ἱστορία τῆς διανοίας ἐν τῷ
Ἑλληνικῷ κόσμῳ ἀνέκαθεν διεχάραξε· διότι ὅχι μόνον καθόλου αἱ
διάφοροι περίοδοι τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ἀντιστοιχοῦσι καὶ συ-
ναρμολογοῦνται πρὸ τὴν σχετικὴν κατάστασιν τοῦ πολιτικοῦ βίου,
τῆς καλλιτεχνίας, τῆς θρησκείας καὶ τῆς γενικῆς μορφώσεως, ἀλλὰ
καὶ ἰδίᾳ ἐν αὐτῇ τῇ πληθύνει τῶν Ἑλληνικῶν συστημάτων, ἐνθα ἡ ἐπι-
πολαιότης ἄλλο τι δὲν ἐνορᾷ εἰμὴ ἀδιάλειπτον μεταβολὴν θεωριῶν,
εἰμὴ θέσιν καὶ ἄρσιν ἀντιμαχομένων δογμάτων, ὃ ἐκαστικὸς νοῦς
ἀνευρίσκει διαδοχικὰ στάδια, ἅτινα διατρέχουσα ἡ φιλοσοφικὴ ἰδέα
τείνει ὅπως φθάσῃ εἰς τὸ τέρμα της, εἰς διαυγῆ καὶ καθαρὰν συνείδη-
σιν ἑαυτῆς καὶ τῶν στιγμῶν της, ἀνευρίσκει προοδευτικὴν τινα ἀνά-

πτυξιν, βαθμιαίαν καὶ κανονικὴν πρόβασιν πρὸς ἐκπλήρωσιν μιᾶς τῶν ὑπερτάτων ἀναγκῶν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, πρὸς ἀνίχνευσιν τῶν πρώτων ἀρχῶν καὶ αἰτίων καὶ πρὸς ἀναγωγὴν τῶν καθ' ἑκάστα καὶ τῶν σχετικῶν φαινομένων εἰς τοὺς καθολικοὺς νόμους τῆς ἀπολύτου νοήσεως.

Ὅθεν ἐμπειρία καὶ θεωρία, ἀκριβὴς τῶν γεγονότων ἔκθεσις καὶ συναρμολογία αὐτῶν καὶ συνάφεια, εὐστοχος τῆς ἱστορικῆς ὕλης ἐκλογή, συνάμα δὲ καὶ ἐπεξεργασία αὐτῆς καὶ ὀργανικὴ ἀνάπτυξις, ἰδοὺ ὁ διττὸς σκοπὸς ὁ ἐπιδιωκόμενος εἰς τὴν σύνταξιν τοῦ ἐν λόγῳ πονήματος, ἰδοὺ οἱ δύο ἀναγκαστοὶ ὄροι, εἰς ὧν τὴν ἐκπλήρωσιν ὀφείλει νὰ ἐπισπεύδῃ κατὰ τὴν ἐνεστώσαν ἐποχὴν πᾶς ὁ ἐπιχειρῶν νὰ συγγράψῃ ἱστορίαν οἰουδῆποτε εἰδους μάλιστα δὲ τὴν τῶν Φιλοσοφικῶν συστημάτων τῆς Ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος.

Ἄλλ' εἶναι παρὰ πᾶσιν ὁμολογούμενον ὅτι οἱ καθ' ἑξοχὴν τὸν κλάδον τοῦτον τελεσφόρως καλλιεργήσαντες καὶ οἱ εἰς τὰ ἄδυστα τῆς Ἑλληνικῆς σοφίας ἐπὶ πλεόν τῶν ἄλλων εἰσελάσαντες καὶ τῶν θείων αὐτῆς διδαγμάτων διερμηνευταὶ καὶ ὑποφῆται γενόμενοι εἶναι οἱ ἐπὶ πολυμυθείᾳ καὶ βαθύτητι διακρινόμενοι σοφοὶ Γερμανοί, οἵτινες καὶ καθ' ἑξοχὴν δικαιοῦνται νὰ ἐγκαυχῶνται ὡς οἱ γνήσιοι κληρονόμοι τοῦ Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους. Τούτων λοιπὸν τῶν ἀκαμάτων ἀροτήρων τῆς Ἑλληνικῆς σοφίας τὰ ἔχνη καὶ ἡμεῖς παρακολουθοῦντες τὸ κατὰ δύναμιν, ἐλάβομεν ὡς κανόνα καὶ ὁδηγὸν εἰς τὴν ἐκπόνησιν καὶ ἐπεξεργασίαν τῆς πραγματείας ταύτης τὴν χορείαν τῶν διασημοτέρων Γερμανῶν ἱστοριογράφων τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας, πρὸ πάντων δὲ τὸ πόνημα τοῦ E. Zeller ἐπιγραφόμενον «Ἡ φιλοσοφία τῶν Ἑλλήνων» ὅπερ βεβαίως προέχει πάντων τῶν μέχρι τοῦδε ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἀντικειμένου ἐκδοθέντων κατὰ τε τὴν κριτικὴν ἀνάλυσιν τῶν ἐξιστορουμένων φιλοσοφημάτων οὐχ ἥττον ἢ καὶ κατὰ τὴν ἐννοιῶν εὐκρινῆ καὶ διηρθρωμένην ἔκφρασιν.

Πλὴν πόρρω ἀπέχοντες τοῦ ν' ἀπονεύωμεν καὶ τὴν ἐλαχίστην ἀξίωσιν εἰς ὅ,τι προσωπικὸν καὶ ἴδιον ἐνδεχομένως συγκατεβλήθη πρὸς ἀπαρτισμὸν καὶ συμπλήρωσιν τοῦ προκειμένου ἔργου, οὐδὲν ἄλλο τι ἐπιζητοῦμεν, οὐδὲν ἄλλο τι ἐπισπεύδομεν διὰ τῆς δημοσιεύσεως αὐτοῦ εἰμὴ ὅπως ἐγχαράξωμεν εἰς τὰς καρδίας τῆς Πατρῴου ἡμῶν Νεολαίας τὴν ἐπίζητον ταύτην καὶ ἀπροσμάχητον ἀλήθειαν, ὅτι ὅσω σπουδαιότερον ἐπιδιδόμεθα εἰς τὴν μελέτην τῶν προγονικῶν ἡμῶν συγγραμμάτων, ὅσον ἀνδρικώτερον ἐκπαιδευόμεθα εἰς τὰ προϊόντα τῆς μεγαλοφυΐας τῶν ἀρϋόμενοι τὸν ἀκένωτον αὐτῶν πλοῦτον, τοσούτω ἐντονώτερον συνεχιζόμεν τὴν ταυτότητα τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν συνειδήσεως καὶ τοσούτω ἀγνότερον ἐμφορούμεθα τῶν ἐμβριθῶν φρονημάτων τοῦ ἀκραίφνου Ἑλληνισμοῦ, μεταρσιούμενοι ἐπὶ τὰ ὕψη τῆς ἐπιστήμης ἀπὸ τῆς χθαμαλῆς σφαίρας ἐν ἣ κατέχει τὸν ἀνθρώπον πεπεδημένον ὁ ἐγωϊσμός, ἡ ἐπιπολαιότης καὶ ἡ κουφόναια.

ΙΣΤΟΡΙΑ

ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Ἡ φιλοσοφία εἶναι βεβαίως ὁ ἑπαρκὴς βαθμὸς τῆς διανοητικῆς ἀναπτύξεως, εἶναι ἡ ἐσχάτη ἐνέργεια τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος· διότι ἐκάστη μὲν τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν ὁρμωμένη ἐκ τινος δεδομένου ἀντικειμένου ἐξετάζει αὐτὸ ὑπὸ τὰς διαφορὰς τοῦ ἀπώψεις, ἀνελίσσεται τὰς ἐν αὐτῷ ἐγκρυπτομένας ἐννοίας, καὶ τὰς συναρμολογεῖ εἰς κανονικόν τι καὶ ἐνὸργανον σύστημα, πλὴν οὐδόλως ἀνησυχεῖ ὅπως ἀποδείξῃ τὴν ὑπαρξίν, τὴν καταγωγὴν καὶ τὴν γένεσιν τοῦ ἀντικειμένου τῆς, λαμβάνουσα αὐτὸ ὡς προϋποτιθέμενον καὶ ὁμολογούμενον. Οὕτω π. χ. ὁ φυσιοδίφης μεταχειρίζεται τὰς ἐννοίας τῆς αἰτίας τῆς δυνάμεως, τῆς σκοπιμότητος, κατὰ τὴν κοινὴν ἐκδοχὴν τῆς σημασίας των, μηδὲν διστάζων ἂν αἱ ἐννοιαί αὗται ἔχωνται ἐπιστημονικῆς ἀληθείας καὶ ὀρθότητος· ὁ νομολόγος προϋποθέτει τὴν ἰδιοκτησίαν· καὶ πρὸς μὲν τὸ ἀστικὸν δίκαιον κανονίζει τὰ ἐπὶ τῆς ἰδιοκτησίας δικαιώματα, κατὰ δὲ τὸ ποινικὸν ἐπιβάλλει ποινὰς κατὰ τῶν παραβιαζόντων αὐτήν· ἂν ὅμως ἡ ἰδιοκτησία ἦναι ἔλλογος, ἂν ἡ ἰδιοκτησία ἦναι ἡ ὅχι κλοπὴ, τὸ ζήτημα τοῦτο ὑπερβαίνει τὴν σφαῖραν τοῦ νομολόγου. Ἀπεναντίας ὅμως ὁ φιλόσοφος οὐδέν τι παραδέχεται ἄβασανίστως, καὶ ὡς ἐξ ὑποθέσεως, ἀλλ' ὑποβάλλει τὰ πάντα ὑπὸ τὴν σμίλιν τῆς ἐρεῦνης καὶ τῆς ἀναλύσεως, δίδει λόγον τῶν ἰδεῶν αὐτοῦ καὶ γνώσεων, καὶ οὐδέν τι ἀναγνωρίζει κῦρος ὑπέρτερον τοῦ καθαροῦ λόγου καὶ τῆς νοήσεως. "Ὅθεν κατὰ τὸν ἀριστοτελικὸν ὀρισμὸν, ἡ φιλοσοφία ἀσχολεῖται περὶ τὰ πρῶτα αἰτία καὶ τὰς ἀρχὰς (Μετ. Α'. 1,25) εἶναι ἐπιστήμη ἡ τῶν πρῶτων ἀρχῶν καὶ αἰτίων θεωρητικὴ. (αὐτόθ. Α' 2,14).

Αὕτη λοιπὸν ἡ ἐπιστήμη τῶν ἐπιστημῶν ἐπόμενον ἦτο νὰ ἐφελ-

κύση τὴν περιέργειαν, καὶ νὰ ἐπιστήσῃ συντόνως τὴν προσοχὴν καὶ τὰς μελέτας τῶν εἴτε ἀρχαίων εἴτε νεωτέρων μεγάλων ἐθνῶν ὅσα προωρίσθησαν νὰ προπορευθῶσι καὶ νὰ χειραγωγήσωσι τὴν ἀνθρωπότητα ἐπὶ τὴν ὁδὸν τοῦ ἐξευγενισμοῦ καὶ τῆς ἐκπολιτεύσεως. Ἄλλ' εἶναι οὐχ ἥττον ἀλήθεια, κοινὴ πρὸ πάντων ὁμολογουμένη (ἦν καὶ ἡμεῖς ἀπλῶς ἐπαναλαμβάνοντες, διαθρυπτόμεθα ὑπὸ ἐθνικῆς φιλοτιμίας) ὅτι μόνον τὸ ἑλληνικὸν κατὰ προτίμησιν παντὸς ἐτέρου, ἀνέπτυξε τεράστιον φιλοσοφικὴν λεπτότητα, κατέστη γόνιμον ποικίλων καὶ παντοδαπῶν συστημάτων, ὧν ἕκαστον προσέθηκε νέον τι στοιχεῖον εἰς τὴν ἐπιστήμην τοῦ πνεύματος, καὶ ἀνέδειξε χορείαν ὁλόκληρον μεγαλοφυῶν ἀνδρῶν, ὧν τὰ φιλοσοφικὰ συγγράμματα εἰσι καὶ νῦν προΐστανται ὡς κανόνες καὶ πρότυπα πάσης περαιτέρω προόδου καὶ τελειοποιήσεως. Ὅθεν προτιθέμενοι νὰ πρᾶγματευθῶμεν περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας, ἥς ἡ μελέτη καθίσταται εἰς ἄκρον περὶσπούδαστος ἡμῖν μάλιστα τοῖς νεωτέροις Ἕλλησι, κατὰ διπλοῦν λόγον θεωρουμένη οὐ μόνον ὡς οὐσιῶδες προσφυές μέσον παιδείας καὶ διανοητικῆς ἀκονήσεως, ἀλλὰ καὶ ὡς τιμαλφές κληροδότημα τῆς προγονικῆς ἡμῶν σοφίας, ἐφ' ᾧ δικαίως σεμνυνόμεθα, ἀνάγκη πρὶν ἢ ἐπιληφθῶμεν τοῦ προκειμένου θέματος, πρὸς εὐχερεστέραν τῆς ὕλης ἐπεξεργασίαν καὶ διάπλασιν, καὶ πρὸς εὐσύνοπτον τῆς τοῦ ὅλου οἰκονομίας σκόπησιν, νὰ προτάξωμεν εἰσαγωγικὰς τινὰς θεωρίας κατὰδεικνυσούσας τὴν ὑπὸ τῆς φύσεως τοῦ ἀντικειμένου ὑπαγορευομένην ἀνάγκην τῆς διακεκριμένης εἰς περιόδους καὶ τμήματα διαιρέσεως τοῦ ἡμετέρου πονήματος.

Ἰνα δὲ αὕτη ἡ εἰς περιόδους διαίρεσις μὴ ᾗ ὑποκειμενικὴ καὶ αὐθαίρετος, ἀλλ' ἐκπηγάζῃ ἐξ ἀντικειμενικῶν λόγων αὐτοῦ τοῦτου τοῦ ἀντικειμένου, αὐτῆς τῆς Ἱστορίας τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, ἀρκεῖ νὰ λάβωμεν ὡς γνώμονα τὸ ἀναμφίλεκτον τοῦτο γεγονός, ὅτι ὅχι μόνον διάφορα ἔτομα, ἀλλὰ καὶ διάφοροι ἐποχαὶ ἔχουσι διάφορον χαρακτῆρα, ὅτι ἡ Ἱστορία καθόλου ἀφοῦ ἐπὶ βραχὺ ἢ μακρὸν χρόνον διάστημα εὐθυπορήσῃ κατὰ τινὰ προσδιωρισμένην διεύθυνσιν, αἰφνης ἀνακάμπουσα τρέπεται ἄλλην ὁδόν. Ἡ εὐθυπορία λοιπὸν αὕτη ἀποτελεῖ τὸν χαρακτῆρα ἱστορικῆς τινος περιόδου. Ἐπομένως δὲ αἱ περίοδοι τῆς ἱστορίας τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας ὀφείλουσι νὰ ἀντιστοιχῶσιν εἰς τὰς διαφόρους φάσεις καὶ μετατροπὰς τοῦ φιλοσοφικοῦ πνεύματος, εἰς τὸ σύνολον τῶν ἐν ὠρισμένῳ χρόνῳ ἐπικρατουσῶν ἀρχῶν καὶ ἰδεῶν αἵτινες ἀποκαθαίρονται ἀπὸ πάσης ἐξωτερικότητος, ἀνάγονται ὑπὸ τὴν ἀπλουστέραν μορφήν τοῦ νοήματος, καὶ διερμηνεύονται ἐν γνώσει καὶ μετ' εὐκρινείας ὑπὸ τῶν ἐκπροσωποῦντων αὐτὰς συγχρόνων μεγαλοφυῶν ἀνδρῶν.

Ὅθεν ὡς ἐκ τῶν προεκτεθεισῶν σκέψεων ἡ Ἱστορία τῆς Ἑλλ. Φιλοσοφίας δύναται προσφυῶς νὰ διαιρεθῇ εἰς τρεῖς περιόδους.

1. Καὶ ἡ μὲν πρώτη περίοδος ἀπαρτίζει τὴν προσωκράτειον φιλοσοφίαν χαρακτηριζομένη διὰ τοῦ προσδιορισμοῦ τούτου, ὅτι ἡ φιλοσοφικὴ ἔρευνα ἀποκλειστικῶς ἀσχολεῖται περὶ τὴν φύσιν ἢ τὸν φαινομενικὸν κόσμον. Εὐκόλως δὲ κατανοοῦμεν τὸν λόγον τῆς τοιαύτης ἐρεύνης, ἐὰν ἐμβλέψωμεν εἰς τὴν ἀλήθειαν ταύτην ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐφιστᾷ τὸ πρῶτον τὴν προσοχὴν του εἰς τὰ αἰσθητικὰ ἀντικείμενα διότι ὑπὸ τούτων περιστοιχεῖται, διότι ἐν τῷ μέσῳ τούτων ζῇ καὶ στρέφεται. Τὸ κοινὸν ὅθεν χαρακτηριστικὸν τῶν Φιλοσόφων τῆς περιόδου ταύτης εἶναι ὅτι ζητοῦσι τὰ περὶ τὴν φύσιν, ὅτι ἐπιδιώκουσι πρωτίστην τινὰ ἀρχὴν τῶν φυσικῶν φαινομένων, ἥτις ἡμῶς ἐξελέγχεται ἐλλειμματώδης, ἐφ' ὅσον ἐμπερικλείονται ἐντὸς στενοῦ κύκλου παρατηρήσεων, ἐφ' ὅσον ὁρμῶνται ἐξ ἀτελῶν καὶ ἀνεπαρκῶν δεδομένων. Συγκεφαλαιουμένων ὅθεν εἰς βραχείας προτάσεις τῶν διδασκαλιῶν ἐνός ἐκάστου τῶν φιλοσόφων τῆς περιόδου ταύτης, ἡ μὲν φιλοσοφία τοῦ Θάλητος ἀνάγεται εἰς τὸ τὰ πάντα σύγκεινται ἐξ ὕδατος· ἡ δὲ Πυθαγόρειος εἰς τὸ τὰ πάντα εἶναι ἀριθμός· ἡ δὲ ἑσκατική ἐπὶ τέλους εἰς τὴν πρότασιν, μόνον τὸ ἐν ἡ τὸ ἀμετάβλητον ὂν ἐστίν.

2. Ἄλλ' ἡ Ἑλληνικὴ φιλοσοφία οὕσα τὸ πρῶτον φιλοσοφία τῆς ἐξωτερικῆς φύσεως, τῆς ἀντικειμενικότητος, μεταβάλλει κατόπιν χαρακτηρὰ καὶ διεύθυνσιν μετασκευαζομένη εἰς φιλοσοφίαν τῆς διανοίας, τῆς ὑποκειμενικότητος. Ἡ δευτέρα δ' αὕτη περίοδος ἐκπροσωπεῖται ὑπὸ τριῶν μεγάλων διανοητικῶν φιλοσόφων τοῦ Σωκράτους, τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἐκ τῶν τριῶν τούτων μεγάλων διδασκάλων τῆς ἀνθρωπότητος, πρῶτος ὁ Σωκράτης ἐκήρυξεν ὅτι ἡ διάνοια πρέπει νὰ ἐπανακάμψῃ εἰς ἑαυτήν, ἀπὸ τοῦ ἀντικειμένου της, ὅτι πρέπει νὰ λάβῃ ἀφ' ἑαυτῆς τὴν ἀφετηρίαν της, καὶ ὅτι δύναται μὲν νὰ προβῇ ἐπὶ τὰ πρόσω καὶ νὰ τείνῃ εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ παντός, ἀλλ' ὑπὸ τὸν ἀναπόδραστον ὄρον τοῦ νὰ γινώσκῃ πρῶτον αὐτὴ ἑαυτήν, ὑπὸ τὸν ὄρον τοῦ νὰ ἔχῃ τὴν συνείδησιν ὅτι ἵνα φιλοσοφήσῃ περὶ τινος ἀντικειμένου, ἀνάγκη νὰ προηγηθῇ ἡ γνῶσις τοῦ λόγου καὶ τῆς οὐσίας του, ἥτις εἶναι ἀληθὴς καὶ πραγματικὴ γνῶσις. Ὑπὸ τῆς Σωκρατικῆς λοιπὸν ταύτης ἀρχῆς καθοδηγούμενος ὁ Πλάτων ἐφθασεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ λόγος καὶ ἡ ἐννοία εἶναι ἡ μόνη ἀλήθεια πάντων τῶν ὑπαρχόντων πραγμάτων, εἶναι τὸ μόνον ἀληθινὸν ὂν, ἡ πραγματικότης τοῦ φαινομενικοῦ κόσμου. Καὶ ἐκ τῆς θεμελιώδους ταύτης θεωρίας ὁρμώμενος ἔθεσεν εἰς τὸ σύστημά του τὰς βάσεις τῆς φιλοσοφικῆς ἰδεολογίας. Τέλος δὲ ὁ Ἀριστοτέλης καίτοι παραδεχόμενος τὴν Πλατωνικὴν ταύτην ἀρχήν, ὅτι ἡ ἰδέα, ὁ λόγος, εἶναι ἡ οὐσία τῶν πραγμάτων, καίτοι ἐπὶ τῆς αὐτῆς μετὰ τοῦ Πλάτωνος βάσεως στηριζόμενος διαφωνεῖ ἡμῶς πρὸς αὐτὸν περὶ τῆς σχέσεως καὶ ἀναφορᾶς τῆς ἰδέας πρὸς τὴν ὑπάρχουσαν πραγματικό-

τητα· διότι ἐνῷ ὁ Πλάτων ἀνατίθει τὴν ιδέαν πρὸς τὸν αἰσθητὸν κόσμον, ἐνῷ θεωρεῖ τὰς γενικὰς ἐννοίας ὡς εἶδη αὐτὰ καθ' αὐτά, ὡς τὸ ὄντως ὄν, τὰ δὲ ἐξ αὐτῶν χωριζόμενα πράγματα ὡς ἀτελῆ ὁμοιώματα, ὡς ἀπλᾶ φαινόμενα, ὡς τὸ μὴ ὄν, ἀπεναντίας ὁ Ἀριστοτέλης θεωρεῖ τὴν ιδέαν ὡς τὴν ἐνεργοποιὸν τῆς ὕλης ἀρχήν, ἥτις πραγματοποιεῖται καὶ εἰδικεύεται εἰς τὴν πληθύν τῶν φαινομένων τοῦ ὁρατοῦ κόσμου, ἐπομένως δὲ δὲν πρέπει νὰ ἐκλαβάνηται ἡ ιδέα ὡς τι χωριστὸν καὶ ἀντίθετον, ἀλλ' ὡς ἔμμονος καὶ ζωογονοῦσα ψυχὴ τῆς πραγματικότητος.

3. Ἀλλὰ μετὰ τὸν Ἀριστοτέλη διακόπτεται ἡ σειρά αὕτη τῆς ἀναπτύξεως, ἣν διαδέχεται νέος τρόπος ἐρεύνης, νέα μορφή τῆς φιλοσοφίας. Τὰ τῆς τρίτης ταύτης περιόδου συστήματα διακρίνοντας τῶν τῆς προηγουμένης περιόδου, ἐφ' ὅσον δὲν πρόκειται ἤδη περὶ τῆς ἀντικειμενικῆς γνώσεως τοῦ πραγματικοῦ κόσμου, δὲν πρόκειται οὔτε περὶ τῶν εἰδῶν αὐτῶν καθ' ἑαυτὰ, οὔτε περὶ τῆς πρὸς τὴν ὕλην σχέσεως αὐτῶν καὶ ἐνεργείας, ἀλλὰ μάλιστα πρὸ πάντων ζητεῖται τίς ὁ κανὼν, τί τὸ κριτήριον τοῦ πρακτικοῦ βίου. Ἐκ τῶν τριῶν κυριωδεστέρων μερῶν τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας ἦτοι τῆς διαλεκτικῆς, τῆς φυσικῆς καὶ τῆς ἠθικῆς, ἡ τελευταία κατ' ἐξοχὴν ἐπασχολεῖ τοὺς φιλοσόφους τῆς περιόδου ταύτης, ἦτοι τοὺς Στωϊκοὺς, τοὺς Ἐπικουρεῖους καὶ τοὺς Σκεπτικοὺς· ἀλλὰ καὶ αὕτη ἡ ἠθικὴ μεταβάλλει ὅψιν, καλλιεργουμένη οὐχὶ πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν, οἷος ἐν τῷ παρελθόντι ἐπιδιώκετο· διότι ἐνῷ πρότερον ἡ ἠθικὴ συνεταυτίζετο μετὰ τῆς πολιτικῆς, ἐνῷ ὁ ἄνθρωπος ὠρίζετο ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ζῶων πολιτικόν, ὁφεῖλον νὰ ζῇ ἐν τῇ πολιτείᾳ καὶ ὑπὲρ τῆς πολιτείας· κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ὡς τὸ ἰδανικὸν τῆς ἠθικότητος ἡ ἀπόλυτος ἀπαλλαγὴ τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τῶν περιπετειῶν τοῦ κόσμου καὶ τῆς ἀνθρωπότητος, εἶναι ἡ αὐτάρκεια τοῦ ἀτόμου μηδεμίαν ἀνάγκην ἔχοντος μῆτε πατρίδος, μῆτε οἰκείων, μῆτε φίλων, μηδὲ καὶ αὐτῶν τῶν θεῶν. Ὅθεν αὐτὸς ὁ ἰδίᾳ ἄνθρωπος, ἡ ἀφηρημένη καὶ ἀποκλειστικὴ ὑποκειμενικότης ἀποτελεῖ τὸν κοινὸν χαρακτῆρα καὶ τῶν τριῶν σχολῶν τῆς ἐν λόγῳ περιόδου. Ἐπειδὴ δὲ καὶ ὁ νεοπλατωνισμὸς ἐξεταζόμενος κατὰ τὰς ἐνδομύχους αὐτοῦ σχέσεις πρὸς τὸν σκεπτισμὸν ἀποδείκνυται συμμετέχων τοῦ κοινοῦ τούτου χαρακτῆρος καὶ γνωρίσματος, τὸ καθ' ἡμᾶς νομίζομεν λυσιτελέστερον νὰ συγκατατάξωμεν καὶ αὐτὸν μετὰ τῶν προκατόχων του ἢ ν' ἀνοίξωμεν χάριν αὐτοῦ νέαν περίοδον ἀφορῶντες εἰς τὴν εἰδικότητα τοῦ συστήματος καὶ εἰς τὸ ἰδιοφυὲς πρωτοτύπων τινῶν θεωριῶν του. Καὶ τῶν-τι ὁ σκεπτισμὸς ἀναγρῶν τὸν Ἐπικουρισμὸν διὰ τοῦ Στωϊκισμοῦ, ἢ τ' ἀνάγκη, ἀρνεῖται πᾶσαν ἀντικειμενικὴν γνώσιν, θέτει φραγμὸν ἀνυπέρβλητον μετὰ τοῦ ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμένου, καὶ καταδικάζει τὴν ἀνθρωπίνην διάνοιαν νὰ μένῃ εἰς τὴν ἀταραξίαν, εἰς τὴν

ἀπόλυτον ἀποχὴν πάσης κρίσεως, πάσης καταφάσεως, εἰς τὴν ἀκίνη-
σίαν καὶ ἀδράνειαν. Τοῦτο δὲ τὸ ἀρνητικὸν ἐξαγόμενον τοῦ σκεπτι-
σμοῦ παραδεχόμενος καὶ ὁ Νεοπλατωνισμὸς, καὶ συνωδᾷ πρὸς ἐκεῖ-
νον προϋποθέτων ὅτι ὁ ἄνθρωπος διὰ τῆς διανοίας δὲν δύναται νὰ φθά-
σῃ τὴν ἀλήθειαν, ἐπὶ τῆς προϋποθέσεως ταύτης ἀνεγείρει τὴν ἰδίαν
αὐτοῦ ἀρχήν, ὅτι ἡ μόνη ὁδὸς δι' ἧς δύναται ὁ ἄνθρωπος νὰ φθάσῃ
εἰς τὴν ἀλήθειαν, εἰς τὸ θεῖον, εἶναι ἡ τῆς ἐκστάσεως καὶ τῆς ἀπο-
καλύψεως. Ὁ μὲν σκεπτισμὸς ἀποφαίνεται ὅτι τὸ ἀνθρώπινον πνεῦ-
μα οὐδεμίαν κέκτηται ἐν ἑαυτῷ ἀλήθειαν· ὁ δὲ Νεοπλατωνισμὸς
συμπεραίνει ἐντεῦθεν ὅτι ὁ ἄνθρωπος, ἐπειδὴ οὐδόλως κέκτηται ἐν
ἑαυτῷ τὴν ἀλήθειαν, ἄρα κέκτηται αὐτὴν ἐκτὸς ἑαυτοῦ καὶ τοῦ κό-
σμου, εἰς τὴν ἀδυνατῶν νὰ φθάσῃ διὰ τῆς διανοίας τὴν ἐπιτυγχάνει
διὰ τινος ἀμέσου ἐποπτείας, διὰ τῆς ἐκστάσεως, δι' ἧς ὁ ἄνθρωπος
ἀπ' εὐθείας συνεννοῦται μετὰ τοῦ ὑπερκosμίου ὄντος, μετὰ τῆς ἀπο-
λύτου θείας οὐσίας καὶ ἐνότητος.

ΠΡΩΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

Η ΠΡΟΣΩΚΡΑΤΕΙΟΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ.

Διαίρεσις τῆς προσωκρατείου φιλοσοφίας.

Ἡ προσωκρατεῖος φιλοσοφία σύγκειται ἐκ τριῶν σχεδὸν συγχρόνων
φιλοσοφικῶν Σχολῶν. Αὗται δὲ εἰσὶν ἡ Ἰωνικὴ, ἡ Πυθαγόρειος καὶ
ἡ Ἐλεατικὴ. Καίτοι δὲ συμφωνοῦσαι πρὸς ἀλλήλας, ἐφ' ὅσον κοινῶς
ἀπάσαι ἀπευθύνουσι τὰς ἐρεῦνας τῶν ὡς πρὸ τὴν οὐσίαν τῶν πραγ-
μάτων, ὡς πρὸς τὴν αἰτίαν καὶ τὴν ἀρχὴν τοῦ παντός, διακρίνονται
ὅμως ἐφ' ὅσον ἐκάστη αὐτῶν προσδιορίζει κατὰ διάφορον τρόπον τὴν
οὐσίαν καὶ τὴν ἀρχὴν τῶν πραγμάτων. Καὶ ἡ μὲν Ἰωνικὴ ἀνευρίσκει
ταύτην εἰς αἰσθητὴν τινα ὕλην, ἐξ ἧς τὰ πάντα παρήχθησαν· ἡ δὲ
Πυθαγόρειος εἰς τι διάμεσον μετὰ τοῦ αἰσθητοῦ καὶ τοῦ νοητοῦ·
μετὰ τοῦ ὕλικου καὶ πνευματικοῦ, εἰς τὸν ἀριθμόν, εἰς τὸ μέτρον
καὶ τὴν ἀναλογίαν τῆς τῶν ὄντων κινήσεως. Τέλος δὲ ἡ Ἐλεατικὴ
εἰς τὸ ὑπὸ τὴν φαινομενικὴν διάκρισιν καὶ ποικιλίαν τῶν πραγμάτων
ὑπάρχον ἐν παντοῦ καὶ πάντοτε ταῦτόν καὶ ἀμετάβλητον. Μεταξὺ
ὅθεν τῶν τριῶν τούτων Σχολῶν παρατηρεῖται βαθμιαία τις πρόσδε-
ξις καὶ ἀνάβασις ἀπὸ τοῦ ἀτελεστεροῦ ἐπὶ τὸ τελειότερον, ἀπὸ τοῦ πα-
χυλοῦ στοιχείου τοῦ ἐνύλου καὶ αἰσθητοῦ ἐπὶ τὸ ἀπλούτερον τοῦ νοη-

τοῦ καὶ μᾶλλον μεταφυσικοῦ. Ἀλλὰ καὶ μεταξὺ αὐτῶν τῶν συστημάτων τῆς Ἰωνικῆς Σχολῆς διακρίνονται κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη (Μετ. 1. 3, 16) δύο διευθύνσεις διότι οἱ μὲν ἀρχαιότεροι Ἴωνες ἀνεζήτησαν κυρίως τὴν ὕλην, ἢ τὸ ὑποκείμενον, ἥτοι τὴν ἀρχικὴν οὐσίαν, ἐξ ἧς συνίστανται τὰ πράγματα, οἱ δὲ νεώτεροι τὴν ἀρχὴν τῆς κινήσεως, ἥτοι τὰς ποιητικὰς αἰτίας ὑφ' ὧν ἐκεῖνα παράγονται, τὸν λόγον δι' ὃν γίνονται καὶ ἀπόλλυνται. Κατὰ τὴν Ἀριστοτελικὴν λοιπὸν ταύτην διάκρισιν διαιροῦμεν τὴν Ἰωνικὴν φιλοσοφίαν εἰς συστήματα τῆς οὐσίας τῆς πρώτης ὕλης (Θαλῆς, Ἀναξίμανδρος, καὶ Ἀναξίμενης) καὶ εἰς συστήματα τῆς ἀρχῆς τῆς αἰτιότητος (Ἡράκλειτος, Ἐμπεδοκλῆς, Δημόκριτος καὶ Ἀναξαγόρας).

ΘΑΛΗΣ

Θαλῆς ὁ Μιλήσιος ἐγεννήθη κατὰ τὸ 640 π. Χ. καὶ ἀπέθανε κατὰ τὸ 550 π. Χ. Ἐκ τῶν πολλῶν ἀνεκδότων τῶν περὶ αὐτοῦ ἀναφερομένων συνάγεται ὅτι διεκρίθη μεταξὺ τῶν συμπολιτῶν του διὰ τε τὴν πρακτικὴν διάνοιαν καὶ τὴν πολιτικὴν του σύνεσιν. Ὁ Ἡρόδοτος ἱστορεῖ περὶ αὐτοῦ ὅτι κατὰ τὴν τῶν Ἑλλήνων ἀφήγησιν (Α' 75) ὅτε Κροῖσος ὁ βασιλεὺς τῶν Λυδῶν ἐξεστράτευσε κατὰ τοῦ Κύρου, καὶ ἠπόρει πῶς νὰ διαβῇ ὁ στρατός του τὸν Ἄλυν ποταμόν, ὁ Θαλῆς ἀνοίξας βαθεῖαν διώρυγα σεληνοειδῆ, καὶ ἐκτρέψας τὸν ποταμόν ἐντὸς αὐτῆς ἐκ τοῦ πρώτου ρεύματος, τὸν κατέστησε διαβατόν. Πρὸς δὲ ἀναφέρει ὁ Διογένης (Α' 25) ὅτι ἀπέτρεψε τοὺς συμπατριώτας του Μιλήσιους νὰ συμμαχήσωσι μετὰ τοῦ Κροίσου ἐκστρατεύσαντος κατὰ τοῦ Κύρου· καὶ ὅτι ἀκολούθως μετὰ τὴν ἥτταν τοῦ Κροίσου ὑποδουλωθέντων τῶν ἄλλων Ἰώνων ὑπὸ τῶν Περσῶν, μόνοι οἱ Μιλήσιοι διετέλεσαν ἀνεξάρτητοι. Ὁ αὐτὸς δὲ οὗτος συγγραφεὺς διηγεῖται (Α' 23) ὅτι πρῶτως ἀποσυρθεὶς τῶν πολιτικῶν πραγμάτων ἐνησχολήθη περὶ τὴν ἐπιστήμην.

Ὅχι μόνον οὐδὲν σώζεται σύγγραμμα τοῦ Θαλήτος, ἀλλ' εἶναι καὶ ἄγνωστον ἂν συνέταξε τοιοῦτό τι. Μόνον Διογένης ὁ Λαέρτιος (1, 23, 34-35) μνημονεύει διακοσίους στίχους περὶ Ἀστρονομίας καὶ τινα ἀποφθέγματα.

Τὸ πρῶτον βιβλίον τῆς Μεταφυσικῆς τοῦ Ἀριστοτέλους εἶναι ἡ κυριωδέστερα πηγὴ ἐξ ἧς δυνάμεθα κατ' ἐξοχὴν ν' ἀρυσθῶμεν πληροφορίας τινὰς περὶ τῶν ἀρχαιοτέρων τούτων φιλοσόφων. Αὐτῶν περὶ τοῦ Θαλήτος λέγει ὅτι ὁ φιλόσοφος οὗτος δι' ἰσχυρίζεται ὅτι τὰ πάντα εἰσὶν ἐξ ὕδατος, ὅτι τὸ ὕδωρ εἶναι ἡ πρώτη ὕλη καὶ οὐσία τῶν πραγμάτων.

Σημειωτέον δὲ ὅτι περὶ τοῦ Θαλήτος ἄλλο τι δὲν γνωρίζομεν εἰμὴ μόνον τὸ δόγμα του, ὅτι τὸ ὕδωρ εἶναι ἡ πρώτη ἀρχὴ τοῦ παντός. Ἀλ-

λὰ πῶς τὸ ἀπεδείκνυε, καὶ πῶς ἐντεῦθεν προέβαιναν εἰς τὴν ἐξήγησιν τῶν καθ' ἑκάστα, περὶ τούτου σιγᾷ ἢ παράδοσις. Ἰσως, παρατηρεῖ ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ Θαλῆς ὠδηγήθη εἰς τὴν ἀρχὴν ταύτην, ἐκ τοῦ ὅτι πᾶσα τροφή εἶναι ὑγρὰ, καὶ ὅτι τὸ θερμὸν γεννᾶται ἐκ τοῦ ὑγροῦ καὶ ἐκ τούτου διατηρεῖται ἡ ζωτικὴ δύναμις. Δὲν πρέπει ὅμως νὰ λησμονήσωμεν ὅτι αἱ παρατηρήσεις αὗται δὲν εἶναι λόγοι, ἐφ' ὧν ὁ Θαλῆς βασιζέται τὴν ἀρχὴν του, ἀλλ' εἰκασίαι αὐτοῦ τοῦ Ἀριστοτέλους.

Ἄλλ' ὁ Θαλῆς ὑποθέτων ὡς ἀρχὴν τοῦ παντός τὸ ὕδωρ, ἐξέφραζε κατὰ τὴν παρατήρησιν τοῦ αὐτοῦ Ἀριστοτέλους (Μ. Α. 3) τὴν ἀρχαιοτάτην τῶν Ἑλλήνων παράδοσιν δοξαζόντων ὅτι ὁ Ὡκεανὸς εἶναι ἡ ἀρχὴ πάντων τῶν πραγμάτων (Ἰλ. 14. 246) *ὅσα περ γένεσις πάντεσσιν ἐτευκται*.

Ἡ πρότασις τοῦ Θαλήτος ὅτι τὸ ὕδωρ ἐστὶν ἡ ἀρχή, τὸ ἀπόλυτον, δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς προανάκρουσμα ἢ ἐναρξίς φιλοσοφίας, διότι ὁ ἐκφέρων ταύτην φιλόσοφος σύνοιδεν ὅτι μία εἶναι ἡ οὐσία, ἐν εἶναι τὸ ἀληθές, τὸ καθ' ἑαυτὸ ὄν, τὸ γενικόν. Καὶ τῶνόντι ἐὰν ἀναλογισθῶμεν τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, καθ' ἣν οἱ ἄνθρωποι ἐξῶν ἐμβεδυθισμένοι ἐν ταῖς αἰσθητικαῖς παραστάσεσι, καθ' ἣν ἐπίστευον τὸν ἥλιον, τὰ ὄρη, τὴν γῆν, τὴν θάλασσαν, τοὺς ποταμοὺς ὡς αὐθυπάρχοντας δυνάμεις, λατρεύοντες αὐτοὺς ὡς θεοὺς, ἀπητεῖτο βεβαίως μεγάλη ἰσχὺς πνεύματος, ὅπως μεταρσιούμενον ἐκ τῆς ἀπείρου ταύτης πληθούς τῶν παραστάσεων ἐννοήσῃ ὅτι τὸ ἀληθές εἶναι ἀπλὴ οὐσία, τὸ ἕμμονον γενικόν, ὅπερ οὔτε γίνεται, οὔτε ἀπόλλυται, ἐνῷ πάντα τὰ ἄλλα ἀλλοιοῦνται καὶ μεταβάλλονται.

ΑΝΑΞΙΜΑΝΔΡΟΣ

Ἀναξίμανδρος ὁ Μιλήσιος ἐγεννήθη κατὰ τὸ 611 π.Χ. ἐπομένως 30 περίπου ἔτη νεώτερος τοῦ Θαλήτος, οὗτινος μαθητὴς ἐγένετο (ἀκουστής, ἀχροατής, ἐταῖρος). Λέγεται ὅτι διέτριψεν εἰς τὴν Σάμον παρὰ Πολυκράτει τῷ τυράννῳ, ἐνθα συνῆσαν ὅτε Πυθαγόρας καὶ ὁ Ἀνακρέων. Πρῶτος ὁ Ἀναξίμανδρος μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων ἐξέθηκε γραπτὴν τὴν διδασκαλίαν του ἧς τινος δὲν διεσώθησαν εἰς ἡμᾶς εἰμὴ ὀλίγιστα λείψανα. Ἰδοὺ δὲ κατὰ τί ὑπερέβη τὸν διδάσκαλον αὐτοῦ Θαλήτα.

Τὴν πρώτην οὐσίαν πρὸς ἐκδήλωσιν τῆς ὁποίας πρῶτος μετεχειρίσθη τὸν φιλοσοφικὸν ὄρον *ἀρχήν* (1) χαρακτηρίζει ὡς τὸ *ἄπειρον*, τὸ ἀθάνατον, καὶ ἀνώλεθρον, ἐξ οὗ τὰ πάντα γίνονται, καὶ εἰς ὃ πάλιν ἐπαναστρέφουσιν. Ὅθεν ἡ ἀρχὴ αὕτη τοῦ Ἀναξιμανδρου θεωρεῖται ὡς

(1) Ἀναξίμανδρος ἀρχὴν τε καὶ στοιχεῖον εἶρηκε τῶν ὄντων τὸ ἄπειρον, πρῶτος τοῦτο τὸ ὄνομα κομίσας τῆς ἀρχῆς. (Σιμ. εἰς Ἀρ. Φυσ. φυλ. στ').

ἀνάπτυξις καὶ τελειοποίησις τῆς τοῦ προκατόχου τοῦ Θαλήτος, πρῶτον διότι ἐνῶ οὗτος ἔθεσεν ὡς ὑπόστασιν τῶν ὄντων ὠρισμένον τι στοιχεῖον, τὸ ὕδωρ, ὁ Ἀναξίμανδρος θέτει πρῶτην τινὰ οὐσίαν ἄποιον, τὴν ἐν τόπῳ ἀπεριόριστον ὕλην· δεύτερον διότι ἐνῶ ἡ ἐνυλὸς ὑπόστασις τοῦ Θαλήτος ἐλλείπει ζωῆς καὶ κινήσεως, ἀπεναντίας ἡ πρώτη οὐσία, τὸ ἄπειρον, παριστάνεται ὑπὸ τοῦ Ἀναξίμανδρου ὡς ἐμψυχὸς καὶ κινουμένη (1)· καὶ τρίτον διότι κατ' ἀντίθεσιν τοῦ Θαλήτος ὁ μαθητὴς του κατέρχεται ὁπωσδήποτε καὶ εἰς τὴν ἐξήγησιν τῶν καθ' ἕκαστα, ἀποπειρώμενος νὰ ἐκθέσῃ πῶς τὰ πεπερασμένα ὄντα παρήχθησαν ἐκ τῆς ἀπείρου οὐσίας, ἥτις διὰ τῆς ἀεΐου κινήσεως ἐκκρίνει ἐξ ἑαυτῆς τὰς στοιχειώδεις ἐναντιότητάς τοῦ θερμοῦ καὶ ψυχροῦ, τοῦ ξηροῦ καὶ ὕγρου, ἐξ ὧν ἐσχηματίσθη ὁ κόσμος. Ἀλλὰ τὸ ἄπειρον, κατὰ τὸν Ἀναξίμανδρον, εἶναι ἡ αἰτία οὐχὶ μόνον τῆς τῶν ὄντων γενέσεως, ἀλλὰ καὶ τῆς φθορᾶς των, ἐφ' ὅσον πᾶν τὸ γεγεννημένον ἀπόλλυται αὐθις εἰς τὴν ἀρχέγονον οὐσίαν, καθάπερ ἐξάγεται ἐκ τινος ἀποσπάσματος ἐκ τοῦ συγγράμματός του μνημονευομένου ὑπὸ τοῦ Σιμπλικίου (2) « ἐξ ὧν δὲ ἡ γένεσις ἐστὶ τοῖς οὖσι καὶ τὴν φθορὰν « εἰς ταῦτα γίνεσθαι κατὰ τὸ χρεῶν· διδόναι γὰρ αὐτὰ τίσιν καὶ δίκην ἀλλήλοις τῆς ἀδικίας κατὰ τὴν τοῦ χρόνου τάξιν. » Τίς δὲ ἡ διὰ τῆς ποιητικῆς ταύτης φράσεως περιβαλλομένη φιλοσοφικὴ ἔννοια; Τί μανθάνομεν ἐκ τοῦ ἀξιολόγου τούτου χωρίου; ὅτι πᾶν πεπερασμένον, ὠρισμένον ἐνυπόστατον ὃν δὲν εἶναι ἄλλο τι, εἰμὴ πρόσκαιρος διατάραξις τῆς ἐν τῷ ἀπείρῳ ἡρέμου τῶν ὄντων συνυπάρξεως, ἥτις πάλιν αἴρεται κατὰ τινὰ ἀναγκαιὸν νόμον, ἐπανερχομένων τῶν πεπερασμένων ὄντων εἰς τοὺς κόλπους τοῦ ἀπείρου, καὶ ἀποβαλλόντων τὴν αὐθυπαρξίαν των, ἣν ἐπὶ βραχὺ τι μόνον διατηροῦσι. Ταύτην δὲ τὴν αὐθυπαρξίαν τῶν πεπερασμένων ὄντων ὁ συγγραφεὺς μεταφορικῶς ἀποκαλεῖ ἀρπαγμὸν καὶ ἀδικίαν, δι' ἣν ἕκαστα ἐν τῇ περιόδῳ αὐτῶν δέον νὰ ὑφίστανται τὴν προσήκουσαν τιμωρίαν, φθειρόμενα καὶ ἐπαναστρέφοντα εἰς τὴν ἀρχικὴν οὐσίαν των. Ἐντεῦθεν οὖν ἔπεται ὅτι ἐν τῷ σύμπαντι ἐπικρατεῖ ἀδιάλειπτος ἐναλλαγὴ γενέσεως καὶ φθορᾶς εἰς ἣν ἴσως ὀφείλεται ἡ εἰς τὸν Ἀναξίμανδρον ἀποδιδόμενη δοξασία περὶ ἀπειρίας κόσμων.

Ἡ ἐπίδοσις ὅθεν, ἣν ἡ φιλοσοφία ἔλαβε διὰ τοῦ Ἀναξίμανδρου συνίσταται εἰς τοῦτο, ὅτι τὴν πρῶτην ἀρχήν, ἣν ὁ Θαλῆς ἔθεσεν εἰς τι αἰσθητικὸν στοιχεῖον, εἰς τὸ ὕδωρ, ὁ Ἀναξίμανδρος προσδιώρισεν ἀκριβέστερον ὡς τὴν ἐν τόπῳ ἀπέραντον ὕλην, ὡς τὴν ζωσαν αἰτίαν τῶν φαινομένων.

(1) Περιέχειν ἅπαντα καὶ κυβερνᾷ καὶ τοῦτ' εἶναι τὸ θεῖον. Ἀριστ. Φυσ. Γ' 4. Παραβ. Σιμπλ. εἰς τὰ φυσικ. φυλλ. στ'. Θ'.

(2) Σιμπλ. εἰς φυσ. φυλλ. στ'.

ΑΝΑΞΙΜΕΝΗΣ

Τὸν Ἀναξίμανδρον διαδέχεται Ἀναξίμενης ὁ συμπολίτης καὶ μαθητής του. Κατὰ τὸν Ἀπολλόδωρον (Διογ. Λαέρτ. β'. γ'.) ἐγεννήθη κατὰ τὴν 63 Ὀλυμπιάδα (529—525 π. Χ.) καὶ ἀπέθανε περὶ τὴν ἐποχὴν τῆς κατακτῆσεως τῶν Σάρδεων· εἴτε δὲ ὑπολογίσωμεν τὴν δευτέραν τὴν ὑπὸ τοῦ Δαρείου γενομένην (500 π. Χ.) εἴτε τὴν πρώτην τὴν ὑπὸ τοῦ Κύρου κατὰ τὴν 58 Ὀλυμπιάδα (546 π. Χ.) ἀπεβίωσε λίαν ἁώρως. Ἡ δὲ διδασκαλία του, περὶ ἧς συνέταξεν ἴδιον σύγγραμμα μὴκέτι σωζόμενον, ἦν καθόλου κρᾶμα τῶν θεωριῶν ἀμφοτέρων τῶν προκατόχων του.

Ὁ Ἀναξίμενης ἠσθάνετο τὸ ἀνεπαρκές τῆς ἀρχῆς τοῦ Ἀναξίμανδρου, διότι ἐκ τῆς ἀφηρημένης καὶ ἀποίου ὕλης, ἐκ τῆς ἀπροσδιορίστου γενικότητος, πῶς εἶναι δυνατόν νὰ παραχθῇ συγκεκριμένον τι ὄν; ἐπομένως δὲ ἀφ' ἐνὸς μὲν ἀναγκάζεται νὰ παραδεχθῇ ὀρισμένην *τινὰ ἀρχήν*, καὶ κατὰ τοῦτο συνάδει μετὰ τοῦ Θαλήτος, ἀφ' ἐτέρου δὲ παραδέχεται τὴν τοῦ Ἀναξίμανδρου θεωρίαν ὅτι ἡ πρώτη οὐσία πρέπει νὰ ἦναι ἀρχὴ καθολικὴ, ὑπόστασις τῆς ζωῆς καὶ τῆς κινήσεως. Ὅτι δὲ ὁ Ἀναξαγόρας ἔτεμε μέσην ὁδὸν καταφαίνεται ἐκ τοῦ τρόπου καθ' ὃν προσδιορίζει τὴν ἀρχὴν του. Ἡ πρώτη οὐσία εἶναι κατ' αὐτὸν ὀρισμένη τις ὕλη, οἷαν παρεδέχετο καὶ ὁ Θαλῆς, ἐνταύτῳ ὅμως εἶναι καὶ ἄπειρος πάντα περιέχουσα, καθάπερ ὁ Ἀναξίμανδρος ἐδόξαζεν· ἀμφοτέρους δὲ τούτους τοὺς προσδιορισμοὺς εὕρισκει συνδυαζομένους ἐν τῷ ἀέρι, διότι κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ῥῆσιν, *ἔλον τὸν κόσμον πνεῦμα καὶ ἀήρ περιέχει*. Πρὸς δὲ τὸ στοιχεῖον τοῦτο κέκμηται καὶ δευτέραν *τινὰ* ιδιότητα, ἣν ὁ Ἀναξίμανδρος θεώρει ἀναγκαῖον προσὸν τῆς ἀρχῆς, ἥτοι τὴν κινήτικὴν καὶ ζωογόνον δύναμιν. Οἷον ἡ ἡμετέρα ψυχὴ λέγει (Πλούτ. τὰ ἀρεσκ. τοῖς φιλοσ. 1, 3, 6.) Ἰωάν. Στοβ. Ἐκλ. 1.) ἀήρ οὐσα συγκρατεῖ ἡμᾶς, καὶ ἔλον τὸν κόσμον πνεῦμα καὶ ἀήρ περιέχει. Ἐξ ἀναλογίας δὲ τοῦ ζώου, ὅπερ ζῇ διὰ τοῦ ἀέρος καὶ τῆς πνοῆς, ὁ Ἀναξίμενης εἰκάσεν ὅτι ὁ ἀήρ εἶναι ζωογόνος ἀρχὴ τοῦ παντός.

Τέλος δὲ ἀποπειράται νὰ καταδείξῃ πῶς ὁ κόσμος παρήχθη ἐξ ἐκείνης τῆς πρώτης οὐσίας. Τὸν λόγον τῆς γενέσεως ἀνεύρισκει εἰς τὸ ὅτι ἡ πρώτη οὐσία, ὡς ἀρχὴ τῆς ζωῆς, εἶναι εἰς ἔμμονον κίνησιν καὶ μεταμόρφωσιν ἥτις τελεῖται διὰ τῆς πυκνώσεως καὶ μαρνώσεως ἢ ἀραιώσεως. Ὁ ἀήρ κατὰ τὸν Ἀναξίμενη ἀραιούμενος μὲν γίνεται πῦρ, πυκνούμενος δὲ ὕδωρ, γῆ καὶ λίθος (Σιμπλ. εἰς φυσ. φ. λβ').

Ἐκ τῶν προεκτεθέντων λοιπὸν συνάγεται ὅτι οἱ τρεῖς πρῶτοι φιλόσοφοι Ἰωνες πρῶτον μὲν ἀνεζήτησαν τὴν οὐσίαν ἢ τὴν πρώτην ὑπόστασιν τῶν ὄντων· δεύτερον, τὴν οὐσίαν ταύτην ἐνυλον ὑποθέτοντες διαφοροτρόπως προσδιώρισαν· καὶ τρίτον ἐκ ταύτης τῆς ἀρχικῆς

ὕλης ἀπεπειράθησαν νὰ παραγάγῃσι τὰς θεμελιώδεις διακρίσεις καὶ εἶδη τῆς φύσεως.

Μετάβασις εἰς τὰ συστήματα τῆς αἰτιότητος.

Οὐδείς ἐξηκρίβωσε μᾶλλον ἢ ὁ Ἀριστοτέλης τὸ ἀτελὲς τῶν προμνησθέντων τριῶν ἀρχαιοτέρων φιλοσόφων τῆς Ἰωνικῆς Σχολῆς. Ἐκ τούτων ἀπάντων βλέπει τις λέγει (Μεταφ. Α'. Γ'.) ὅτι ἡ αἰτία ἐξεφράσθη ὑπ' αὐτῶν μόνον ἐν τῷ τῆς ὕλης εἶδει. α' Ἀλλ' ἐνῶ οὕτω προέβαινον καὶ τὸ πρᾶγμα διήνοιξεν αὐτοῖς τὴν ὁδόν, καὶ τοὺς ἠνάγκασε νὰ ἐρευνήσωσι τὰ περαιτέρω. Διότι ἐὰν ἡ φθορὰ καὶ ἡ γένεσις προέρχεται ἐξ ἑνὸς ἢ πλειόνων, ζητεῖται διατὶ τοῦτο συμβαίνει καὶ τί πρὶν αὐτὸ αἶτιον; διότι βεβαίως αὐτὴ ἡ ὑποκειμένη οὐσία (τὸ ὑποκείμενον) δὲν μεταβάλλει ἑαυτήν, οἷον οὔτε τὸ ξύλον, οὔτε ὁ χαλκὸς εἶναι ἡ αἰτία τῆς μεταβολῆς των, ἐπομένως δὲ οὔτε τὸ ξύλον κατασκευάζει κλίνην, οὔτε ὁ χαλκὸς ἀνδριάντα, ἀλλ' ἕτερόν τι εἶναι πρὸ αἶτιον τῆς μεταβολῆς. Τὸ δὲ ζητεῖν τοῦτο σημαίνει τὸ ζητεῖν πτὴν ἄλλην ἀρχὴν ἥτις, ὡς ἠθέλαμεν εἰπεῖ, εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς κινήσεως. »

Ἡ φιλοσοφοῦσα δὲ διάνοια κατ' ἀρχὰς ἐπασχοληθεῖσα εἰς τὴν πρώτην οὐσίαν τῶν πραγμάτων, ἐπόμενον ἦτο νὰ στραφῇ κατόπιν εἰς ἀναζήτησιν τῶν αἰτίων, ἐξ ὧν τὰ ὄντα γίνονται καὶ ἀπόλλυνται. Ὅθεν δευτέρᾳ σειρᾷ συστημάτων ἔθεσε τὸ ζήτημα τῶν κινητικῶν αἰτιῶν, ἥτοι πῶς εἶναι δυνατὴ ἡ τῶν ὄντων γένεσις καὶ ἐκ τῆς λύσεως τοῦ ζητήματος τούτου προσδιώρισεν ἀκριβέστερον τὰ περὶ τῆς ὕλης ἀρχῆς.

Τῶν συστημάτων τούτων ἰδρυταὶ εἰσὶν ὁ Ἡράκλειτος, ὁ Ἐμπεδοκλῆς, ὁ Ἀναξαγόρας καὶ ὁ Δημόκριτος.

ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ

Ἡράκλειτος ὁ Ἐφέσιος ἤκμασε περὶ τὸ 500 π. Χ. Περὶ τοῦ βίου του ὀλίγα τινὰ μόνον θετικῶς γινώσκομεν. Λέγεται π. χ. ὅτι πρῶτῳ εἰς ἀποσυρθεὶς τῶν πολιτικῶν πραγμάτων ἐπέδωκεν ὀλοσχερῶς εἰς τὴν ἐπιστήμην, καὶ ὅτι οἱ συμπολιταὶ του Ἐφέσιοι οἴτινες τὸν κατεφρόνουν, κατεφρονοῦντο ἔτι μᾶλλον ὑπ' αὐτοῦ. Ἴσως δὲ ταύτην τὴν πρὸς τὸ πλῆθος ἀπέχθειαν παρήγαγεν εἰς τὴν εὐγενῆ του καρδίαν, ἡ βαθεῖα συναίσθησις τῆς διαφθορᾶς καὶ ἐξαχρειώσεως τῶν συμπολιτῶν του. Διεθρυλεῖτο δὲ καὶ ὡς σκυθρωπὸς τὸ ἦθος, καὶ μελαγχολικὸς καὶ ὑπεροπτικὸς τῶν ποιητῶν καὶ τῶν προγενεστέρων φιλοσόφων.

Τὸ μόνον ὑπ' αὐτοῦ συνταχθὲν σύγγραμμα τὸ κατὰ τινὰς μὲν ἐπιγραφόμενον α Αἰ Μοῦσαι » κατ' ἄλλους δὲ α περὶ τῆς φύσεως » ἀνέ-

θηκε τῷ ἐν Ἐφέσῳ ναῷ τῆς Ἀρτέμιδος. Ὁ Ἡράκλειτος διὰ τὴν στρυφνότητά του ἐπωνομάζετο ὁ σκοτεινός. Ἀλλ' ἡ στρυφνότης αὕτη δὲν ἦτο ἐπιτετηθευμένη, ἀλλὰ προήρχετο μᾶλλον ἐκ τοῦ ἀνεπεξεργάστου τῆς γλώσσης καὶ ἐκ τῆς παρημελημένης τοῦ λόγου συντάξεως. Ὅθεν καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἀποβλέπων εἰς τὴν ἀσυνταξίαν τῶν προτάσεων του, λέγει (Ῥητ. 111. 5), τὰ Ἡρακλείτου διασιῖται ἔργον, διὰ τὸ ἀδελον εἶναι ποτέρῳ πρόσκειται, τῷ ὕστερον ἢ τῷ πρότερον. Ἐκτὸς δὲ τούτου ὁ ἀρχαιότατος πεζὸς λόγος ὅστις μόλις ἤδη ἐχειραφετεῖτο ἀπὸ τῆς ποιήσεως, ἐπομένως δὲ ἐστερεῖτο εἰσέτι τῆς διαλεκτικῆς διειδήσεως, ἔρρεπε πρὸς τὸ εἰκονικόν, τὸ συμβολικόν καὶ τὸ ἀποφθελματικόν τῆς φράσεως. Προσθετέον δ' ἐνταῦθα καὶ τὴν ἐμφυτον κλίσιν του νὰ μεταρσιῶται εἰς ὑψηλὰς θεωρίας, καὶ νὰ ἐμβαθύνῃ εἰς τὰ ἄδυτα τῆς διανοίας. Καὶ τῶντι ὁμολογεῖται ὅτι ὁ Ἡράκλειτος ὑπερέβη ἅπαντας τοὺς πρὸ τοῦ Σωκράτους ἀκμασάντας φιλοσόφους εἰς δεινότητα καὶ βαθύνοιαν. Ὅθεν καὶ ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος (Β. κβ'. Θ'. ιβ'.) ἱστορεῖ ὅτι καὶ ὁ Σωκράτης ἔλεγε περὶ τοῦ συγγράμματος τούτου, ὅσα μὲν ἐξ αὐτοῦ ἐνόησα εἶναι θαυμαστά, ἀλλὰ νομίζω ὅτι οὐχ ἦττον καὶ ὅσα δὲν ἐνόησα, πλὴν τὸ σύγγραμμα δεῖται Δηλίου κολυμβητοῦ. Ἡ δὲ τοῦ Ἡρακλείτου διδασκαλία ἐπεκράτησε καὶ ἐπὶ πολλὰς μετ' αὐτὸν ἑκατονταετηρίδας, οὐ μόνον κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Πλάτωνος, ὅστις ἐνθέρμως ἐσπούδασε τὸ φιλοσοφικόν του σύστημα, ἀλλὰ καὶ μέχρι τῆς χριστιανικῆς ἐποχῆς· μάλιστα δὲ οἱ Στωικοὶ ἀπεπειράθησαν ν' ἀναζωώσωσι καὶ νὰ διαδώσωσι τὴν φιλοσοφίαν του, καὶ τινες ἐξ αὐτῶν ἐσχολίασαν τὸ σύγγραμμά του.

Τὸ ἰδιάζον χαρακτηριστικόν τῆς Ἡρακλείτου διδασκαλίας ἐμπεριλαμβάνεται εἰς ταύτην τὴν πρότασιν, ὅτι τὸ πῦρ εἶναι ἡ ἀρχὴ τῶν ὄντων. Καθὼς ὁ Θαλῆς ἔθετεν ὡς ἀρχὴν τὸ ὕδωρ, ὁ Ἀναξίμανδρος τὸ ἄπειρον, καὶ ὁ Ἀναξίμενης τὸν ἀέρα, οὕτω καὶ ὁ Ἡράκλειτος, λέγει ὁ Ἀριστοτέλης (Μετ. 1. 3. 12) ὡς ἀρχὴν τὸ πῦρ. Ἀλλὰ τίς ἡ μεταξὺ τοῦ Ἡρακλείτου καὶ τῶν ἀρχαιοτέρων Ἰόνων φιλοσόφων διάκρισις; οἱ μὲν ἰσχυρίζονται ὅτι ἐκ τῆς ἀρχηγόπου ὕλης, εἴτε ἐκ τοῦ ὕδατος, εἴτε ἐκ τοῦ ἀπείρου, εἴτε ἐκ τοῦ ἀέρος παρήχθησαν τὰ ὄντα δι' ἀραιώσεως καὶ πυκνώσεως, ἢ δι' ἐκκρίσεως, ἀλλὰ δὲν ἠρεύνθησαν τί τὸ αἷτιον τῆς γενέσεως τῶν ὄντων, τί προκάλεσε τὴν ἀρχέγονον ὕλην εἰς παραγωγὴν αὐτῶν. Ἀπ' ἐναντίας δὲ ὁ Ἡράκλειτος σπουδάζας ν' ἀνεύρῃ τὸν λόγον τῆς τροπῆς καὶ τῆς γενέσεως, ἐξηγεῖ αὐτὸν διὰ τῆς προτάσεως ταύτης, ὅτι πάντα χωρεῖ καὶ οὐδὲν μένει, ἢ ὅτι τὰ ὄντα ἴασι τε πάντα καὶ μένει οὐδὲν. Ἐπομένως δὲ ἐὰν τὰ πάντα αἰδιῶς γίνονται καὶ ἀπολλύονται, ἔπεται ὅτι καὶ ἡ πρότασις τὰ πάντα γίνονται ἐκ τοῦ πυρός, δὲν δύναται νὰ σημαίνῃ ὅτι τὸ πῦρ εἶναι ἡ ὕλη, ἐξ ἧς τὰ ὄντα παρήχθησαν, καθάπερ οἱ προγενέστεροι φιλόσοφοι ἐδόξαζον ὅτι τὰ πάντα παρήχθησαν ἐκ τοῦ ὕδατος ἢ ἐκ

τοῦ ἀέρος· ἀλλὰ τὸ πῦρ ἐκλαμβάνεται ὑπὸ τοῦ Ἡρακλείτου ὡς τὸ ἐμμόνως εἰς ἄλλα στοιχεῖα μετατρεπόμενον, καὶ ἀδιακόπως πάλιν γινόμενον διὰ τῆς τῶν ἄλλων εἰς τὸ αὐτὸ ἐπανακάμφεως, ἥν' αἰεὶ καὶ ἔσται πῦρ αἰζῶν ἀπτόμενον μέτρα καὶ ἀποσβεσνύμενον μέτρα. Τὸ ἀρχικὸν λοιπὸν καὶ πρῶτον κατὰ τὸν Ἡράκλειτον δὲν εἶναι τὸ πῦρ, ἀλλὰ τὸ ἀενάως γίνεσθαι· τὸ πῦρ εἶναι ἀρχή, ἐφ' ὅσον εἶναι σύμβολον τῆς πρωτογόνου δημιουργικῆς δυνάμεως τοῦ γίνεσθαι, ἥτις διενεργεῖ τροπὴν ἀδιάλειπτον. Οὐδὲ ἠρέσθη ἀπλῶς ὁ Ἡράκλειτος νὰ δογματίσῃ ὅτι τὰ πάντα εἶναι τροπὴ πυρός· ἀλλ' ἀπεπειράθη νὰ προσδιορίσῃ καὶ τινα εἶδη τῆς τροπῆς ταύτης. Οὕτω π.χ. τὸ πῦρ ἀναλόγως τῆς ἐλαττώσεως τοῦ θερμαντικοῦ του τρέπεται εἰς παχυλότερας μορφὰς ὑπάρξεως, διαμορφοῦται διαδοχικῶς εἰς ἀέρα, εἰς ὕδωρ, εἰς γῆν. Ὑπερινικῶν δὲ αὐθις τὰς ἀρνήσεις ταύτας τῆς πρωτογόνου ὑπάρξεώς του, ἐπανακάμπτει τὴν ἐναντίαν ὁδὸν· γῆς θάνατος ὕδωρ γενέσθαι καὶ ὕδατος θάνατος ἀέρα γενέσθαι, καὶ ἀέρος πῦρ καὶ ἔμπαλιν· (Μάρκ. Αὐρ. Δ'. μστ'). Καὶ τὴν μὲν πρῶτην τροπὴν τοῦ πυρός εἰς ἀέρα, ὕδωρ καὶ γῆν, ἀποκαλεῖ τὴν κάτω ὁδόν, τὴν δὲ δευτέραν, τὴν ἀνω ὁδόν. Ὅθεν ἐνῶ ὑπὸ τῶν ἀρχαιοτέρων φυσιοδιφῶν ἡ β.λ. ἔθεωρεῖτο ὡς τὸ ἔμμονον ἐν τοῖς φαινομένοις, ἀπ' ἐναντίας ὑπὸ τοῦ Ἡρακλείτου ὑπετίθετο ὡς τοιοῦτον ὁ καθολικὸς νόμος, τὸ μέτρον καὶ ἡ ἀναλογία καθ' ἣν προσδιορίζονται τὰ εἶδη καὶ οἱ βαθμοὶ τῆς γενέσεως: ὅτι π.χ. ὑφίσταται ἔμμονον ἐν τῷ ὕδατι, δὲν εἶναι ἡ ὠρισμένη αὕτη ὕλη, ἀλλ' ἡ ἀναλογία καθ' ἣν ἡ γῆ τρέπεται εἰς ὕδωρ, καὶ τὸ ὕδωρ εἰς πῦρ (1). Αὕτη εἶναι ἡ ἔννοια τῆς Ἡρακλείτειου εἰμαρμένης ἥτις ὀρίζεται ὡς ὁ λόγος ἐκ τῆς ἐναντιοδρομίας, ὡς τὸ μέτρον περιόδου τεταγμένης.

Ἀλλὰ τὴν ἀρχὴν ταύτην τῆς γενέσεως ὁ Ἡράκλειτος ἀνέλυσε, ἀνέπτυξε, καὶ διηρένησεν ἔτι βαθύτερον. Θεωρεῖ τὸ γίνεσθαι ὡς ἀποτελεσμα ἀντιθέσεων, αἵτινες ἀπωθοῦσιν ἀλλήλας οὐχ ἥττον ἢ ἐφέλκουσι, τείνουσιν εἰς ἀμοιβαίαν ἐνωσιν οὐχ ἥττον ἢ διάζευξιν· διὰ μόνων τῶν ἀντιθέσεων ὑπάρχει ζωὴ καὶ κίνησις (Δ. Λ. Θ'. Η'). γίνεσθαι πάντα κατ' ἐναντιότητα. Ἀριστ. ἠθ. Εὐδ. Ζ'. Α'. οὐ γὰρ ἀν εἶναι ἀρμονίαν, μὴ ὄντος ὀξέος καὶ βαρέος, οὐδὲ τὰ ζῶα ἀνευ θήλεος καὶ ἀρρετος ἐναντίων ὄντων. Τὴν ἰδέαν δὲ ταύτην ἐξέφρασεν ὀριστικώτατα διὰ τοῦ ἀποφθέγματος ταύτου· πόλεμος πατήρ πάντων. Αἰτιᾶται μάλιστα καὶ τὸν Ὀμηρον εὐχόμενον ἵνα ἡ ἔρις ἀπόλοιτο ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων, διότι ἀνευ διακρίσεων, οὐδεμία θὰ ἦτο ἀρμονία, ἀνευ ἀντιθέσεων, οὐδεμία ζωτικὴ ἐνέργεια. Τὸ πᾶν ὑφίσταται διὰ τῆς

(1) Θάλασσα διαχέεται καὶ μετρέεται εἰς τὸν αὐτὸν λόγον, ὁποῖος πρόσθεν ἦν, ἢ γενέσθαι δεῖ.

ἀπαύστου γενέσεως ἀντιθέτων δυνάμεων, καὶ διὰ τῆς ἐναντιοδρομίας τούτων καὶ ἐναντιοτροπῆς· ἀνάγκη δὲ νὰ ὁμολογήσῃ τις ὅτι πολλὰ αἵτινα φαίνονται εἰς ἡμᾶς κακὰ, ἀπ' ἐναντίας εἶναι ἀγαθὰ, διότι εἶναι ἀντιθέσεις, διὰ τῆς συνυπάρξεως τῶν ὁποίων διατηρεῖται ἡ ζωὴ μας (Στοβ. Λογ. Τ. Γ. πγ'. πδ'.) ἀνθρώποις γίγνεσθαι ὁπόσα θέλουσιν οὐκ ἄμεινον· τοῦσος ὕψισιαν ἐποίησεν ἡδὺ καὶ ἀγαθόν, λιμὸς κόρον, κάματος ἀνάπαυσιν. 'Αλλ' ἡ ἕρις αὕτη τῶν στοιχείων καὶ τῶν δυνάμεων διαλύεται πάλιν εἰς ἁρμονίαν, ὥστε εἰ καὶ ἐκ ταύτης ἀναπτύσσονται πάλιν αἱ ἀντιθέσεις ἐκ νέου, τὸ πᾶν ὅμως εἶναι ἁρμονία, ἐπεὶ δὴ εἶναι ἕρις καὶ ἀντιθέσεις. (Δ. Λ. Θ'. Ζ'.) διὰ τῆς ἐναντιοτροπῆς ἡρμύσθη τὰ ὄντα ('Αριστ. ἠθ. Νικ. η'. θ'.) 'Ηράκλειτος τὸ ἀντιτίθον συμφέρον καὶ ἐκ τῶν διαφερόντων καλλίστην ἁρμονίαν γίνεσθαι. Τέλος δὲ ὁ 'Ηράκλειτος συνεκεφαλაίωσε τὴν θεωρίαν ταύτην ἐν ὀλίγαις ἐμφαντικαῖς λέξεσι. Τὸ ἐν γῆσι διαφερόμενον αὐτὸ αὐτῷ ζυμῆρεσθαι, ὥσπερ ἁρμονίαν τόξον τε καὶ λύρας.

"Ὅσον ὅμως μεγάλη καὶ ἂν ᾖ ἡ ἀξία τοῦ φιλοσοφικοῦ συστήματος τοῦ 'Ηρακλείτου, δὲν δυνάμεθα ὅμως νὰ παραλείψωμεν ὅτι ἔχει καὶ οὐσιώδη ἑλλείμματα. Καὶ μὲν ἀποπειράται νὰ ἐξηγήσῃ τὴν γένεσιν ἀνάγων αὐτὴν εἰς τὸν γενικὸν νόμον τῆς ῥοῆς ἀπάντων τῶν ὄντων· ἐκτὸς δὲ τούτου προσδιορίζων ἀκριβέστερον τὴν γένεσιν ὡς τροπὴν καταδεικνύει καὶ τινες βαθμοὺς καὶ εἶδη τῆς γενέσεως· τὸ πῦρ π.χ. ἡ θερμὴ ἀναθυμίασις μετατρέπεται εἰς ὑγρόν, καὶ τοῦτο μέρος μὲν εἰς πῦρ, μέρος δὲ εἰς γῆν· καὶ πάλιν διὰ τῆς αὐτῆς ἡδου ἡ γῆ ἐπαναστρέφει εἰς τὸ πῦρ. Καταλείπει ὅμως πάντῃ ἀνεξέταστον τὸ ζήτημα περὶ τῆς ἀνάγκης τοῦ καθολικοῦ ἐκείνου νόμου. 'Η ῥοὴ πάντων τῶν ὄντων εἶναι κατ' αὐτὸν ἀπλῆ προϋπόθεσις, ἄμεσος, μηδεμιᾶς ἀποδείξεως χρῆζουσα· διΰσχυρίζεται μὲν ὅτι τὰ πάντα ρεῖ, ἀλλὰ δὲν δεικνύει, διατὶ δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ ὃν ἡρεμον καὶ ἄτρεπτον. 'Αναλύει μὲν λογικῶς τὴν ἔννοιαν τῆς γενέσεως, καὶ περιγράφει τὴν γένεσιν ὡς ἐνότητά ἀντιθέτων κινήσεων, ἀλλὰ δὲν ἐπιδιώκει τὴν ἐγγυτέρω ἐφαρμογὴν τῆς, δὲν ἐκδηλοῖ τίνα εἰσὶ τὰ στοιχεῖα ἐπὶ τῆς ἀντιθέσεως τῶν ὁποίων ἐπηρείδεται ἡ ζωὴ. Καίτοι δὲ κατ' αὐτὸν αἱ ἀντιθέσεις αὗται προκύπτουσιν ἐκ τῆς τροπῆς τοῦ πυρός, καθὼ ἀρχικοῦ στοιχείου, δὲν μᾶς ἐξηγεῖ ὅμως τὸν λόγον, διατὶ δὲν εἶναι ἐμμόνον, ταῦτόν πρὸς ἑαυτῷ, ἀλλὰ τοῦτο τὸ ἐν τρέπεται εἰς τὰ πολλά.

'Η ἀναπλήρωσις ὅθεν τοῦ ἑλλείμματος τούτου ἀποτελεῖ τὸ κύριον ἀντικείμενον τῶν ἐπομένων φιλοσοφικῶν συστημάτων, εἰς ὧν τὴν ἐκθεσιν ἤδη μεταβαίνομεν.

ΕΜΠΕΔΟΚΛΗΣ

'Εμπεδοκλῆς ὁ 'Ακραγαντίνος ἤκμασε περὶ τὴν 84 'Ολυμπιάδα = 444 π. Χ. Οἱ συμπολιταὶ τοῦ μεγάλως τὸν ὑπελήπτοντο παρὰ πάν-

τα τὸν βίον του, καὶ μετὰ θάνατον τῷ ἀνήγειρον ἀνδριάντα. Δὲν ἔζησε μονήρης ὡς ὁ Ἡράκλειτος, ἀλλ' ἔσχε μέρος ἐνεργὸν εἰς διευθέτησιν τῶν κοινῶν πραγμάτων τῆς πατρίδος του· διότι μετὰ τὸν θάνατον Μέτωνος τοῦ ἡγεμόνος τῶν Ἀκραγαντίνων, κατώρθωσε νὰ καθιδρυθῇ δημοκρατικὸν πολίτευμα· καὶ τοι δὲ οἱ συμπολιταὶ του ἔνεκα τῆς πρὸς τὸν Ἐμπεδοκλεία μεγάλης ὑπολήψεως τῷ προσήνεγκον τὴν βασιλικὴν ἀρχήν, αὐτὸς ὁμῶς δὲν τὴν ἐδέχθη. Τὰ δὲ περὶ τοῦ βίου αὐτοῦ εἶναι ἀναμειγμένα μετὰ πολλῶν μυθευμάτων, καθ' ὅσον διαφημίζεται ὡς γόνος ἐπιτάττων τοῖς ἀνέμοις, ὡς ἰατρὸς ἀνασταίνων νεκρούς· ἔτι δὲ ὡς μάντις καὶ ὅλως εἰπεῖν ἀνὴρ θαυμάσιος καὶ τεράστιος. (Διογ. Λαέρτ. Η'. ξζ'). Ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς τελευτῆς αὐτοῦ μυθολογοῦνται πολλὰ παράδοξα. Καθάπερ ζῶν ἐφαίνετο ὡς τι ὑπερανθρώπινον ὄν, ὡς διεκρίθη ἐν τῷ βίῳ του, οὕτω καὶ διὰ τοῦ θανάτου του ἤθελε νὰ φανῇ ὅτι δὲν ἦτο θνητός, ἀλλ' ὅτι ἀνελήφθη. Μετὰ τινα θυσίαν ἐν ᾗ συνευωχήθη μετὰ τῶν φίλων του, ἀπροσδοκῆτως ἐγένετο ἄφαντος. Τί δὲ συνέβη εἰς αὐτὸν ἐγνώσθη ὕστερον ἐκ τοῦ ἐφεξῆς περιστατικοῦ, ὅτι ἐν τῶν ὑποδημάτων του ἐκσπενδονισθὲν ἐκ τῆς Αἴτνης εὗρέθη ὑπὸ τινος τῶν φίλων του· ὅθεν ἐγένετο δῆλον, ὅτι ἐρρίφθη εἰς τὴν Αἴττην ἐξεπίτηδες, ἵνα ὡς ἐκ τούτου οἱ ἄνθρωποι πιστεύσωσιν ὅτι δὲν ἀπέθανεν ἀλλ' ὅτι μετέστη εἰς τοὺς θεοὺς (Διογ. Λαέρτ. Η'. ξθ'. Ο'. σγ').

Οἱ ἀρχαῖοι συνήθως συγκατέταττον αὐτὸν μετὰ τῶν Πυθαγορείων (Δ. Λ. Η'. νδ'). Ἀλλ' ἂν καὶ τὸ πρακτικὸν τῆς διδασκαλίας του ἔχῃ πολλὰ κοινὰ χαρακτηριστικὰ πρὸς τὴν τῶν Πυθαγορείων, οἷά εἰσιν ἡ ἀπαγόρευσις τῆς κρεωφαγίας, καὶ τὰ περὶ μετεμψυχώσεως καὶ τῶν δαιμόνων δόγματα, τὸ φιλοσοφικὸν ὁμῶς αὐτοῦ σύστημα, οὐδεμίαν ἔχει σχέσιν πρὸς τὴν Πυθαγόρειον φιλοσοφίαν. Ἀλλ' οὐδὲ πάλιν μετὰ τῶν Ἐλεατῶν συγκαταλεκτέος, καὶ τοι συνάδων μετ' αὐτῶν ὡς πρὸς τὴν θεωρίαν περὶ τοῦ ἀδυνάτου τῆς γενέσεως καὶ τῆς φθορᾶς, διότι παραδέχεται τὴν συνύπαρξιν πολλῶν στοιχείων, ἐνῶ οἱ Ἐλεᾶται ἀρνοῦνται αὐτήν, ἀλλ' ἀνήκει μᾶλλον μετὰ τοῦ Ἡρακλείτου καὶ τῶν ὁπαδῶν του εἰς τὴν Ἴωνικὴν σχολήν.

Συνέγραψε δὲ διδακτικὸν ποίημα ἐπικοῦ εἶδους περὶ φύσεως· ὅπερ περιεῖχε 5000 στίχους, ἐξ ὧν περίπου 450 εἰς ἡμᾶς διεσώθησαν.

Ἴνα δὲ ἐκτιμήσωμεν προσηκόντως τὴν ἀρχὴν τοῦ φιλοσοφικοῦ του συστήματος, ὀφείλομεν, ὡς ἀνωτέρω ἐρρέθη, νὰ τὴν παραβάλωμεν πρὸς τὴν τοῦ Ἡρακλείτου· διότι ὁ μὲν Ἡράκλειτος εἶχε θεωρήσει τὴν γένεσιν ὡς τροπὴν τῆς πρώτης ὕλης εἰς τὰς ἄλλας τὰς ἐξ αὐτῆς παραχθείσας, καὶ πάλιν τούτων εἰς ἐκείνην, χωρὶς ὁμῶς νὰ ἐξηγήσῃ ἐκτενέστερον πῶς εἶναι δυνατὴ ἡ τροπὴ αὕτη. Ὁ δὲ Ἐμπεδοκλῆς παραδέχεται μὲν τὴν ἀδιάλειπτον μεταλλαγὴν τῆς γενέσεως καὶ τῆς φθορᾶς, ἀλλ' ἀρνεῖται ὅτι ἡ γένεσις εἶναι τροπὴ τοῦ ὄντος εἰς τὸ μὴ

ὄν, καὶ τὸ ἀνάπαλιν· πᾶσα φαινόμενη γένεσις δὲν εἶναι ἄλλο τι κατ' αὐτὸν εἰμὴ μεταβολὴ τῆς μίξεως ἀπλῶν τινων πρώτων ὑλῶν ἢ στοιχείων. Ἴδου αὐτολεξεῖ ἡ ἀρχὴ του·

Ἄλλο δέ τοι ἔρῳ· φύσις οὐδενός ἐστιν ἀπάντων
θνητῶν, οὐδὲ τις οὐλομένου θανάτοιο τελευτῇ
ἀλλὰ μόνον μίξις τε διάλλαξις τε μιγέντων
ἐστί, φύσις δ' ἐπὶ τοῖς ὀνομάζεται ἀνθρώποισιν
. . . . Ἐκ τε μὴ ὄντος ἀμήχανόν ἐστι γενέσθαι
τό τ' ἔδον ἐξόλλυσθαι ἀνήνυστον καὶ ἀπρακτον,
αἰεὶ γὰρ στήσονται ὅπη κέ τις αἰὲν ἐρείδῃ.

Ἡ ἀνεξάντλητος ἐπομένως πληθὺς τῶν φαινόμενων ἔχει τὸν λόγον τῆς κατὰ τὸν Ἐμπεδοκλέα εἰς τὰς διαφόρους μίξεις τῶν πρώτων ὑλῶν, εἰς ἃς ἀποπειρᾶται ὅπως ἐπαναφέρῃ τὰ ἐμπειρικῶς γινόμενα.

Ἐκ ταύτης λοιπὸν τῆς νέας θεωρίας περὶ τῆς γενέσεως ὥφειλεν ὁ Ἐμπεδοκλῆς νὰ παραδεχθῇ οὐχὶ μίαν μόνην πρώτην ὕλην, ἀλλὰ πολλὰς, διότι ὅπως παραδεχθῇ τις μίαν μόνην πρώτην ὕλην ἀνάγκη ἢ νὰ ἀρνηθῇ τὴν πληθὺν τῶν ὄντων ὡς ὁ Παρμενίδης, ἢ νὰ ὑποθέσῃ ὅτι ἡ μία ἀρχικὴ ὕλη ἐξ ἰδίας αὐτῆς δυνάμεως ἀλλοιοῦται καὶ τρέπεται ὡς ὁ Ἡράκλειτος· ἀλλ' ὁ Ἐμπεδοκλῆς ἀρνούμενος τὴν τροπὴν ταύτην, καὶ τὸ πολλαπλῶν καὶ ποικίλων τῶν φυσικῶν φαινόμενων ἐξηγῶν μηχανικῶς, ἦτοι διὰ τῆς μίξεως καὶ συνθέσεως, ἀναγκαίως προϋποθέτει πολλὰς διαφόρους πρώτας ὕλας, ὡς τοιαύτας δὲ ἀπαριθμῶν τέσσαρας ἀπεκάλεσεν αὐτὰς ῥιζώματα. ('Αρ. Μετ. Α'. γ'. ιβ'. Ἐμπεδοκλῆς τὰ τέτταρα, πρὸς τοῖς εἰρημένοις γῆν προστιθεὶς τέταρτον δ' ια'. Ἐμπεδοκλῆς τὰ ὡς ἐν ὕλης εἶδει λεγόμενα, στοιχεῖα τέτταρα πρῶτος εἶπεν). Ἐκ δὲ τῆς διαφόρου μίξεως τούτων τῶν τεσσάρων γεννῶνται ἕκαστα τὰ ὄντα. Ἀλλ' ἐνταῦθα ἀναφύεται τὸ ζήτημα τί τὸ ἀποτελοῦν τὴν μίξιν καὶ τὴν διάλλαξιν τούτων τῶν τεσσάρων στοιχείων; Ὅχι βέβαια αὐτὴ ἡ φύσις τοῦ στοιχείου, διότι κατὰ τὸν Ἐμπεδοκλέα δὲν εἶναι ἐπιδεικτικόν ἀφ' ἑαυτοῦ τροπῆς εἰς ἕτερον ἀλλὰ μόνον ἀλλοιουμένης μίξεως. Ἐπομένως δὲ ἵνα γινώσκῃ νὰ χωρίσῃ τὴν ὕλην ἀπὸ τὴν κινητικὴν δύναμιν, καὶ νὰ εἰσενέγκῃ ἕξωθεν ταύτην εἰς ἐκείνην. Δὲν ὑπέθεσεν ὅμως μίαν, ἀλλὰ δύο καὶ ἐναντίας πρὸς ἀλλήλας. ('Αρ. Μ. 1. 4. 10). Ἐμπεδοκλῆς παρὰ τοὺς πρότερον πρῶτος ταύτην τὴν αἰτίαν (τὴν κινητικὴν) διελὼν εἰσήνεγκεν, οὐ μίαν ποιήσας τὴν τῆς κινήσεως ἀρχήν, ἀλλ' ἐτέρας τε καὶ ἐναντίας. Διότι τῆς γενέσεως διττῶς ἐνεργούσης, καθὸ μίξεως καὶ διαλλάξεως, ὑπέθεσε δύο δυνάμεις τὴν μὲν συνάπτουσιν καὶ συνδέουσιν, τὴν δὲ διαιρούσιν καὶ χωρίζουσιν· καὶ τὴν μὲν ἀπεκάλεσε φιλότητα, ἁρμονίαν, στοργήν, Ἄφροδίτην, Κύπριν, τὴν δὲ νεῖκος, ἔχθος, κότον, δῆριν. Ἀλλ' ὁ Ἀριστοτέλης ἐπικρίνων τὴν διαστολὴν τῶν δύο τούτων δυνάμεων τῆς φιλό-

τητος καὶ τοῦ νείκους, ἥτοι τῆς ἑλξέως καὶ τῆς ἀπωθήσεως, παρατηρεῖ (1) (Μετ. Α'. Δ'. Η'. Γ'. δ'. ΙΘ'.) ὅτι ὁ Ἐμπεδοκλῆς δὲν εἶναι συνεπὴς εἰς τὴν ἐφαρμογὴν τῶν δύο τούτων δυνάμεων· διότι εἰάν τὰ ὄντα διὰ τοῦ νείκους ἀποχωρίζονται εἰς τὰ ἀπλᾶ στοιχεῖα, διὰ τοῦτου τοῦ μέσου τὸ πῦρ ἐνόηται, ὡσαύτως δὲ καὶ ἕκαστον τῶν ἄλλων στοιχείων. Ἐὰν δὲ διὰ τῆς φιλότητος πάλιν τὰ ὄντα συνάπτονται εἰς ἓν, ἀνάγκη ὅπως ἐξ ἑκάστου στοιχείου τὰ μέρη του πάλιν χωρίζονται. Καὶ βεβαίως εἶναι βαθεῖα ἡ παρατήρησις αὕτη τοῦ Ἀριστοτέλους διότι καθόλου δὲν ὑπάρχει ἔνωσις ἄνευ χωρισμοῦ, οὐδὲ χωρισμὸς ἄνευ ἐνώσεως.

Παραδεχόμενος δὲ ὁ Ἡράκλειτος τὴν ἐναλλαξὺν ὑπεροχὴν ἑκατέρας τῶν κινητικῶν τούτων δυνάμεων, διακρίνει δύο ἐγκοσμίους περιόδους. Ἀρχικῶς τὰ τέσσαρα στοιχεῖα οὐδέπω ἦσαν κατ' αὐτὸν κεχωρισμένα ἀπ' ἀλλήλων, ἀλλὰ μεμιγμένα ὡς σφαῖρος. Ἐν τούτῳ ἐπεκράτει μόνον ἡ φιλότης, ὑπῆρχε κατὰστασις ἀπολύτου ἡρεμίας, καὶ ἐντελοῦς ἁρμονίας, τὰ πάντα ἦσαν ἓν, ἀλλὰ δι' αὐτὸ τοῦτο οὐδέπω ἦσαν τὰ καθ' ἕκαστα ὄντα.

Τῶν δὲ συνερχομένων (ὅτε τὰ τέσσαρα στοιχεῖα ἦσαν συννηνωμένα) ἐξ ἔσχατον ἵστατο Νεῖκος. (ἦτοι ἡ ἀρχὴ τῆς διακρίσεως ἀπεκλείετο τοῦ Σφαῖρου

[ἢ τῆς ἐνότητος])

Οὕτως ἁρμονίης πυκινῷ κρύφῳ ἐστήρικται
σφαῖρος κυκλοτερής, μονὴ περιηγεῖ γαίων.

Μετὰ παρέλευσιν χρόνου εἰσχωρῆσαν ἐντὸς τοῦ Σφαῖρου τὸ Νεῖκος ὅπερ μέχρι τότε ἵστατο ἔξω τὸν διέρρηξεν. Ἐκ τούτου ὁ Σφαῖρος μετετράπη εἰς τὸν κόσμον τοῦτον, τὸ ἓν μετέπεσεν εἰς τὰ πολλά, ἤρξατο ἡ περίοδος τῶν ἐναντιοτήτων, τῶν ἀλλοιώσεων, ἐν ᾗ ἀντιπαλαίουσιν ἀλλήλοις ἡ φιλότης καὶ τὸ νεῖκος. Ἀλλὰ καὶ ὁ κόσμος οὗτος διατρέξας τὴν περιόδον του ἐπανακάμπτει εἰς τὸν Σφαῖρον (Ἀρ. Φυσ. Η').

Ἀποκαλεῖ δὲ τὸν Σφαῖρον ὡς τὴν ἐνότητα τῶν στοιχείων, θεόν καὶ ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην ἀντίκειται εἰς τὸν πολυθεϊσμόν, καὶ τὸν θρησκευτικὸν ἀνθρωπομορφισμόν, ὡς προκύπτει ἐκ τῶν ἐφεξῆς στίχων του·

Οὐκ ἔστιν πελάσασθ' οὐδ' ὀφθαλμοῖσιν ἐφικτὸν
ἡμετέροις ἢ χερσὶ λαβεῖν
οὔτε γὰρ ἀνδρομέη κεφαλῇ κατὰ γαῖα κέκασται
οὔτ' ἀπὸ οἱ νώτων γε δύο κλάδοι αἰσσοῦσιν,
οὐ πόδες, οὐ θοὰ γούν', οὐ μήδεα λαχνήνεντα
ἀλλὰ φρὴν ἱερὴ καὶ ἀθέσφατος ἔπλετο μοῦνον
φροντίσι κόσμον ἅπαντα καταΐσσοῦσα θοῇσιν.

Δὲν πρέπει δὲ ἐνταῦθα τέλος νὰ παραδράμωμεν καὶ τὴν θεωρίαν τοῦ Ἡρακλείτου περὶ τῆς αἰσθήσεως καὶ τῆς γνώσεως. Πρὸς ἐξήγη-

(1) Πολλαχοῦ γοῦν αὐτῷ ἡ μὲν φιλία διακρίνει, τὸ δὲ νεῖκος συγκρίνει.

σιν λοιπόν τούτων ἐπεριδόμενος ἐπὶ τῆς ἀρχῆς, ὅτι τὸ ὅμοιον διὰ τοῦ ὁμοίου ἀεὶ γινώσκεται, παρατηρεῖ ὅτι ἡ ὕλική μιξις ἢ σύνθεσις τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ αὐτή· ἡ αἰσθησις ἀποτελεῖται διὰ λεπτῶν ὕλικῶν μορίων διαλυομένων ἐκ τῶν ἀντικειμένων καὶ συνερχομένων μετὰ τῶν ὁμοειδῶν οὐσιῶν τῶν αἰσθητικῶν ὀργάνων τοῦ σώματος· «μετὰ τῆς γῆς, λέγει, βλέπομεν τὴν γῆν, μετὰ τοῦ ὕδατος πρὸς ὕδωρ, μετὰ τοῦ αἰθέρος τὸν αἰθέρα, μετὰ τοῦ πυρὸς τὸ πῦρ, μετὰ τῆς στοργῆς τὴν στοργήν, μετὰ τοῦ νεῖκος τὸ νεῖκος.» Καὶ αὕτῃ ἡ γνῶσις κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον γεννᾶται. «Τὰ πάντα ἔχουσι νοῦν·» ἡ διάνοια εἶναι προσὺν τῆς ὕλικῆς οὐσίας. Ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἔχει τὴν ἑδραν τῆς, εἰς τὸ αἷμα, διότι εἰς τοῦτο τὰ στοιχεῖα εἶναι πληρέστατα μεμιγμένα.

Πάντα γάρ ἴσθι φρόνησιν ἔχει—καὶ αἵματος αἶσαν.

Ἄλλ' ἡ ἀτέλεια τοῦ φιλοσοφικοῦ συστήματος τοῦ Ἐμπεδοκλέους γίνεται μάλιστα καταφανὴς ἐκ τῆς παραδοχῆς δύο ἀφηρημένων δυνάμεων τῆς φιλότῃτος καὶ τοῦ νεῖκος, αἵτινες δὲν ἐπαρκοῦσι πρὸς ἐξήγησιν τῆς ἐλλόγου τάξεως καὶ τῆς σκοπιμότητος τῶν ὄντων· ὡς τελειοποιήσιν λοιπόν τῆς φιλοσοφίας ταύτης θεωρητέον τὴν νέαν ἀρχὴν τοῦ ἀτομολογικοῦ λεγομένου συστήματος.

ΑΤΟΜΟΛΟΓΙΑ

ΛΕΥΚΙΠΠΟΣ ΚΑΙ ΔΗΜΟΚΡΙΤΟΣ

Περὶ τοῦ βίου τοῦ Λευκίππου οὐδέν τι θετικόν γινώσκομεν οὐδὲ τίς ἦτο ἡ πατρίς του. Διότι οἱ μὲν, ὡς Διογένης ὁ Λαέρτιος (IX 30), λέγουσιν ὅτι ἦτο Ἐλεάτης, οἱ δὲ Ἀβδηρίτης ἢ Μήλιος (Μῆλος εἶναι νῆσος ὀλίγον ἀπέχουσα τῶν παραλίων τῆς Πελοποννήσου) ἢ καὶ Μιλήσιος. Τὸ μόνον ὅπερ περὶ αὐτοῦ μαρτυροῦσιν οἱ ἀρχαῖοι, ὡς ὁ Ἀριστοτέλης, εἶναι ὅτι ὁ μὲν Λευκίππος ἐθεμελίωσεν, ὁ δὲ Δημόκριτος ἐπεξεργάσθη τὴν περὶ τῶν ἀτόμων θεωρίαν.

Δημόκριτος δ' ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ἀναφερόμενος ὡς ἐταῖρος (Μετ. Α'. δ'. ιβ'.) τοῦ Λευκίππου, ἐγεννήθη εἰς τὰ Ἀβδηρα Θρακικὴν πόλιν, ἀποικίαν Ἰωνικὴν· ἦτο δὲ ὡς αὐτὸς ὁμολογεῖ (Δ. Λαέρ. Θ'. μα) τεσσαράκοντα ἔτη νεώτερος τοῦ Ἀναξαγόρου. Ὅτι δὲ ἦτο σφόδρα πλούσιος τεκμαίρεται τις ἐκ τούτου, ὅτι ὁ πατήρ του ἐφιλοξένησε τὸν Ξερχὴν κατὰ τὴν εἰς τὴν Ἀσίαν ἐπιστροφὴν του (Δ. Λ. Θ'. λδ'.) ἄλ-

λὰ κατηνάλωσε τὴν πατρίαν κληρονομίαν εἰς περιγηγήσεις (1) δι' αὐτὰ καὶ καυχᾶται ἔν τινι τῶν εἰς ἡμᾶς διασωθέντων λειψάνων, λέγων· «Παρὰ πάντας τοὺς συγχρόνους μου διήλθον πλείστην γῆν, εἶδον ἀπλείστους τόπους, καὶ διήκουσα σοφωτάτους ἄνδρας, καὶ εἰς τὴν γεωμετρίαν οὐδεὶς μὲ ὑπερέβη, οὐδ' αὐτοὶ οἱ σοφοὶ τῆς Αἰγύπτου, παρ' οἷς «διέτριψα πέντε ἔτη.» (Κλημ. Ἀλεξ. Στρ. Α'. ΙΕ. 50'.) Διὰ τῶν περιγηγήσεων τούτων καὶ δι' αὐτοῦ μελέτης ἀπέκτησε τοσαύτας γνώσεις, ὅσας οὐδεὶς τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων πλὴν τοῦ Ἀριστοτέλους ἐκτίησας. Τοῦτο δ' ἐξάγεται ἐκ τοῦ καταλόγου (Διογ. Λαέρ. Θ'. μστ'. μθ'.) τῶν πολυαριθμῶν συγγραμμάτων του, ἐνθα μνημονεύονται οὐχὶ μόνον πολλὰ ἠθικά καὶ φυσικά, ἀλλὰ καὶ πραγματεῖαι περὶ εἰδικῶν προβλημάτων τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης, περὶ μαθηματικῆς, ἀστρονομίας, γεωγραφίας, μουσικῆς καὶ ποιήσεως, ἱατρικῆς, γραμματικῆς, ζωγραφίας, ἔναι δὲ καὶ περὶ πολεμικῆς τέχνης.

Ὁ Δημόκριτος ὁρμᾶται ἐκ τῆς αὐτῆς ἀρχῆς ἐξ ἧς καὶ Ἐμπεδοκλῆς ὁ προκατόχος του. Καὶ αὐτὸς ἀποφαίνεται, ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ γίνηται τι ἐκ τοῦ μηδενός, ὅτι οὐδεμία τῶν πρώτων ὑλῶν δύναται νὰ μετατρέπηται εἰς τὴν ἄλλην, οὐδεμία νὰ ἀπολλύεται (2), ἀλλ' ὅτι πᾶσα γένεσις δὲν εἶναι εἰμὴ ἀλλοιώσεως τῆς συνθέσεως τῶν πρώτων στοιχείων (3), παραδέχεται δὲ ἀπείρους οὐσίας τὸ πλῆθος. Τὰς οὐσίας ταύτας καλεῖ ἀτόμους ἢ ἄτομα ἀπειρα τὸ πλῆθος καὶ ἀόρατα διὰ σμικρότητα τῶν ὄγκων. (Ἀρ. περὶ γεν. καὶ φθορ. 1. 8.) Ταῦτα δὲ εἰσὶ ἀποια καὶ ἀπαθῆ, διακρίνονται δὲ ἀπ' ἀλλήλων οὐχὶ διὰ τὸ ποῖόν αὐτῶν ἀλλὰ διὰ τὸ μέγεθος καὶ τὸ σχῆμα. (Σιμπλ. Φυσ.). Ἡ γένεσις λοιπὸν καὶ ἡ φθορά τῶν πραγμάτων συνίσταται εἰς τοῦτο, ὅτι τὰ ἄτομα ὅτε μὲν συγκρίνονται πρὸς ἄλληλα, ὅτε δὲ διακρίνονται. Ἀλλὰ τίς ὁ λόγος τῆς κινήσεως ταύτης. Ὁ Δημόκριτος εὕρισκει αὐτόν, ἀντί, ὡς ὁ Ἐμπεδοκλῆς, εἰς δύο ἕξωθεν προσλαμβανόμενας δυνάμεις εἰς τὴν Φιλίαν καὶ τὸ Νεῖκος, εἰς αὐτὴν τὴν οὐσίαν τῶν ἀτόμων. Τὰ ἄτομα εἶναι ἄπειρα δι' αὐτὸ τοῦτο, διότι εἶναι τι ὕπερ τὰ διακρίνει καὶ τὰ διατηρεῖ κεχωρισμένα. Τὸ χωρίζον τοῦτο εἶναι τὸ κενὸν ὕπερ θεωρεῖ ὡς πραγματικὸν οὐχ ἥττον, ἢ αὐτὰ τὰ ἄτομα. Τὴν πραγματικότη-

(1) Διόδ. ὁ Σικελ. μνημονεύει πενταετὴ διατριβὴν τοῦ Δημοκρίτου ἐν Αἰγύπτῳ Α'· 17η' Αἰλ. Ποιν. Ἰστ. Δ'. κ'. ἦκε καὶ πρὸς τοὺς Χαλδαίους καὶ εἰς Βαβυλῶνα καὶ πρὸς τοὺς Μήγρους καὶ πρὸς τοὺς σοφιστὰς τῶν Ἰνδῶν. Καὶ ὁ Στράβων μαρτυρεῖ ὅτι περιῆλθε μέγα μέρος τῆς Ἀσίας (ΙΕ'. Δ'. 17η') πολλὴν τῆς Ἀσίας πεπλατημένον.

(2) Ἀριστ. Φυσ. 111, 4. Δημόκριτος οὐδὲν ἕτερον ἐξ ἑτέρου γίνεσθαι τῶν πρώτων φησί.

(3) Ἀριστ. περὶ γεν. καὶ φθορ. 1-2. Δημόκριτος καὶ Λεύκιππος ποιήσαντες τὰ σχήματα τὴν ἀλλοίωσιν καὶ τὴν γένεσιν ἐκ τούτων ποιοῦσι, διακρίσει μὲν καὶ συγκρίσει γένεσιν καὶ φθοράν, τάξει δὲ καὶ θέσει ἀλλοίωσιν.

τα τοῦ κενοῦ ὁ Δημόκριτος ἐκφράζει διὰ τῆς προτάσεως ταύτης, ὅτι τὸ *ὄν* δὲν εἶναι μᾶλλον ἢ τὸ μὴ *ὄν*. (Μὴ μᾶλλον τὸ δὲν ἢ τὸ μὴδὲν εἶναι. (Ἀρ. Μετ. 1, 4, 12), καὶ τὸ *πληρὲς* (δηλ. τὰ ἄτομα) οὐδὲν μᾶλλον ἢ τὸ κενόν. Τὸ κενὸν λοιπὸν τοῦτο κατὰ τὸν Δημόκριτον εἶναι ὁ ὅρος τῆς κινήσεως.

Ἐκ τῶν προεκτεθέντων λοιπὸν κατανοοῦμεν ὅτι οἱ ἄτομολόγοι ἀποδοκιμάζουσι παντάπασι τὴν δοξασίαν ὅτι ὁ κόσμος ἐδημιουργήθη ὑπὸ τινος ἔξωθεν ὄντος· διότι ἡ φύσις ἐὰν ὑποτεθῇ ὡς δημιουργηθεῖσα καὶ συντηρουμένη ὑπὸ ἐτέρου τινὸς ὄντος, ὑποτίθεται ἐπομένως ὡς μὴ οὐσα καθ' ἑαυτὴν, ἀλλ' ὡς ἔχουσα τὸν λόγον τῆς υπάρξεώς της ἐκ τὸς ἑαυτῆς· ἢ ἐν ἄλλοις ῥήμασι, δὲν ἔχει ἰδίαν ὑπόστασιν, ἀλλ' ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς βουλήσεως ἄλλου τινὸς ὄντος. Οἱ θεμελιωταὶ ὅμως τοῦ συστήματος τούτου δοξάζουσιν ὅτι ἡ φύσις εἶναι τι ἀναγκαῖον ἔχον ἐν ἑαυτῷ τὸν λόγον του· καὶ ὁ λόγος οὗτος εἶναι τὰ ἄτομα καὶ τὸ κενόν. Αὗται δὲ αἱ δύο ἀπλαῖ γενικαὶ ἀρχαὶ ἀποτελοῦσι τὸ οὐσιώδες καὶ κύριον τῆς διδασκαλίας των.

Τὸ σύστημα λοιπὸν τοῦτο ἅμα ζητήσῃ ὅπως κατέλθῃ εἰς προσδιορισμούς μᾶλλον συγκεκριμένους, εἰς λεπτομερεστέραν ἐξήγησιν τῶν φαινομένων τῆς φύσεως καὶ τοῦ πραγματικοῦ κόσμου ἐξελέγχεται ἀνεπαρκὲς καὶ ἀτελεσφόρητον. Καὶ τῷντι τὰ ἄτομα ταῦτα εἶναι ἀδιάκριτα, καθ' ἑαυτὰ ἴσα. Ἡ μὲν φαντασία τὰ κατέχει κεχωρισμένα ἀπ' ἀλλήλων, ἀλλὰ καθὼ ἀδιάκριτα, καθὼ ἴσα, εἶναι συνεχῆ, ἐπομένως δὲ ταυτίζονται μετὰ τοῦ κενοῦ· διότι καὶ τί ἄλλο εἶναι τὸ κενὸν εἰμὴ ἢ τοῦ τόπου συνέχεια; Ἀλλὰ πᾶν εἴτι ὑπάρχει εἶναι ὠρισμένον, συγκεκριμένον, π.χ. ὀρυκτόν, φυτόν, ζῷον, χρῶμα κτλ. πῶς λοιπὸν αἱ διακρίσεις αὗται δύνανται νὰ ἐξηγηθῶσι διὰ τῶν ἀπλῶν ἐκείνων ἀρχῶν;

Ὁ Δημόκριτος συναισθανθεὶς τὴν ἀνάγκην τῆς ὠρισμένης ταύτης διακρίσεως ἐξήγησε τὴν πληθύν τῶν φυσικῶν φαινομένων, τὴν ποικιλίαν τῶν ὄντων διὰ τοῦ διαφόρου σχήματος τάξεως καὶ θέσεως τῶν ἀτόμων, διότι κατὰ τὴν παρατήρησιν τοῦ Ἀριστοτέλους τὰς διαφορὰς λέγουσιν εἶναι τρεῖς, σχῆμά τε καὶ τάξιν καὶ θέσιν· διαφέρειν γὰρ φασὶ τὸ *ὄν* ῥυσμὶ καὶ διαθιγῇ καὶ τροπῇ μόνον· τοῦτων δὲ ὁ μὲν ῥυσμὸς σχῆμά ἐστίν, ἡ δὲ διαθιγὴ τάξις, ἡ δὲ τροπὴ θέσις· διαφέρει γὰρ τὸ μὲν *A* τοῦ *N* σχήματι, τὸ δὲ *AN* τοῦ *NA* τάξει, τὸ δὲ *Z* τοῦ *N* θέσει (ἤτοι ὀρθιον ἢ κεκλιμένον.) (Ἀριστ. Μετ. 1, 4, 14). Βλέπομεν λοιπὸν ὅτι τὸ σχῆμα, ἡ τάξις καὶ ἡ θέσις εἶναι ἐξωτερικαὶ σχέσεις καὶ προσδιορισμοὶ ἐπουσιώδεις καὶ ἀδιάφοροι, μὴ ἀφορῶντες αὐτὴν τὴν φύσιν τῶν ὄντων μηδὲ τὴν οὐσίαν των· διότι διὰ τῶν ἐξωτερικῶν τούτων προσδιορισμῶν δὲν ἐξηγεῖται πῶς ὑπάρχουσι χρώματα π.χ. μάλιστα δὲ διακεκριμένα χρώματα.

Ἀδυνατῶν ὁ Δημόκριτος ὅπως προβῇ περαιτέρω τῶν ἀφηρημένων τούτων ἀρχῶν τῶν ἀτόμων καὶ τοῦ κενοῦ, ἐπόμενον ἦτο νὰ ἀποπλανηθῇ εἰς ἄλλοκότους ὑποθέσεις ἀποπειρώμενος ὅπως ἐπὶ τούτων σαθρῶν βάσεων ἀνεγείρῃ τὴν κατασκευὴν τοῦ κόσμου. Ὡς ἄτομα, λέγει, ἕνεκα τῆς ἀμοιβαίας αὐτῶν ἀντιστάσεως καὶ ἀπωλήσεως, τῆς ἀλληλοτυπίας καὶ ἀντιτυπίας κινούνται ὑπὸ δίνης (φέρεσθαι ἐν τῷ ὄλῳ δινουμένης τὰς ἀτόμους Δ. Λ. ΙΧ, 44. ὡς ἔλεγον οἱ περὶ Δημόκριτον, κατ' ἀνάγκην καὶ ὑπὸ δίνης κινεῖται ὁ κόσμος. (Σεξ. Ἐμπειρ. ΙΧ, 113). καὶ ἐπεὶ δὲ τὸ ὅμοιον ἔλκει τὸ ὅμοιον τῇ τούτων (τῶν πρώτων μεγεθῶν ἢ ἀτόμων) συμπλοκῇ καὶ περιπλέξει πάντα γεννῶνται (Ἀρ. περὶ Οὐρ. 111. 4). Ἀλλὰ διὰ τοῦ μέσου τούτου δὲν ἐξηγεῖται ἡ αἰδίου κίνησις, ἀλλ' ὑποτίθεται ὡς γεγονός (περὶ δὲ κινήσεως ὅθεν καὶ πῶς ὑπάρχει τοῖς οὖσι, καὶ οὗτοι παραπλησίως τοῖς ἄλλοις ῥαθύνως ἀφείσχαν' (Μεταφ. Ἀρ. 1. 4. 16). Ἐκτὸς δὲ τούτων συστηματικῶς ἀποδοκιμάζει τὰς τελικὰς αἰτίας καὶ τὴν τελεολογικὴν παρατήρησιν τῆς φύσεως (Δημόκριτος τὸ οὐ ἕνεκα ἀφείς λέγειν πάντα ἀνάγει εἰς ἀνάγκην Ἀριστ. περὶ γεν. ζῶων Γ'. 8). Ἀντὶ διανοητικῆς τινος ἀρχῆς τῆς διακοσμοῦσης τὸν κόσμον, ἀντικαθιστᾷ τὴν ἀναγκαίαν διαδοχὴν τῆς αἰτίας καὶ τοῦ ἀποτελέσματος. Τοῦτον δὲ τὸν νόμον πάσης γενέσεως καλεῖ *Εἰμαρμένην ἀνάγκην*. (Δ. Λαέρτ. Θ. με'. Πλούτ. τὰ ἀρέσκ. Α'. κς'. Δημόκριτος τὴν ἀντιτυπίαν καὶ τὴν φορὰν καὶ πληγὴν τῆς ὕλης ἀνάγκην λέγει. Σεξ. Ἐμπειρ. πρὸς Μαθημ. Θ'. ριγ' ὡς ἔλεγον οἱ περὶ Δημόκριτον, κατ' ἀνάγκην καὶ ὑπὸ δίνης κινεῖται ὁ κόσμος Στωβ. Ἐκλ. Α. Λεύκιππος πάντα κατ' ἀνάγκην, τὴν δ' αὐτὴν ὑπάρχειν εἰμαρμένην).

Ὡς πρὸς δὲ τὴν ψυχὴν ὁ Ἀριστοτέλης ἀναφέρει (περὶ ψυχ. 1. 2.) ὅτι ὁ Λεύκιππος καὶ ὁ Δημόκριτος ἐδόξαζον ὅτι αὕτη εἶναι σφαιροειδὴς ἄτομα. Μάλιστα δὲ σημειωτέον ὅτι ὁ Δημόκριτος ἐξέφρασεν ἰριστικώτερον τὴν διάκρισιν τοῦ σχετικοῦ καὶ τοῦ καθ' αὐτό. Διότι ἔλεγον ὡς ἀναφέρει ὁ Σέξτος (πρὸς Μαθ. Ζ'. ρλε'—ρλθ') ὅτι νόμῳ (ἦτοι κατὰ τὴν δοξασίαν ἐκάστου) γλυκύ καὶ νόμῳ πικρὸν, νόμῳ θερμὸν, νόμῳ ψυχρὸν, νόμῳ χροίη, ἔτεγ' δὲ (ἦτοι κατ' ἀλήθειαν καὶ καθ' αὐτό) ἄτομα καὶ τὸ κενόν.

Τὴν δὲ δημώδη πίστιν τῶν θεῶν, ἣτις οὐδόλως προσήρμοζεν εἰς τὸ ἀτομιστικὸν σύστημα θεωρεῖ ὁ Δημόκριτος ὡς ψυχολογικὴν ἀπάτην καὶ ἀποτέλεσμα τοῦ φόβου (Σέξτ. Ἐμπειρ. πρὸς Μαθημ. Θ'. κδ'. ὁρῶντες γάρ, φησὶν ὁ Δημόκριτος, τὰ ἐν τοῖς μετεώροις παθήματα οἱ παλαιοὶ τῶν ἀνθρώπων, καθάπερ βροντὰς καὶ ἀστραπαὶς κεραυνούς τε καὶ ἄστρων συνόδους, ἡλίου τε καὶ σελήνης ἐκλείψεις, ἐδειματοῦντο θεούς οἰόμενοι τούτων αἰτίους εἶναι).

Ἀλλ' ἡ ἔκθεσις τοῦ συστήματος τούτου ἀποκαλύπτει ἡμῖν καὶ τὰ τρατὰ αὐτοῦ μέρη· διότι ἐκτὸς τῶν ἀτελειῶν ἅς τινες ἔχει κοινὰς

πρὸς τὰ ἀρχαιότερα συστήματα τῆς Ἰωνικῆς φιλοσοφίας, ἐφ' ὅσον μονομερῶς περιστέλλεται εἰς φυσικὰς θεωρίας, ἐφ' ὅσον παραμελεῖ τὴν ἐρευναν τοῦ πνεύματος καὶ στερεῖται διαλεκτικῆς μεθόδου, ἐξελέγχεται ἐλλειμματικῶδες καὶ κατὰ τὸ κύριον αὐτοῦ ἑμπεριεχόμενον, κατὰ τὴν ἐξήγησιν τῆς τῶν ὄντων γενέσεως ἥς τινος ἀποπειρᾶται νὰ δώσῃ λόγον διὰ τῆς ἀφηρημένης ἐννοίας τῆς ὕλης ἢ τῶν ἀτόμων καὶ τοῦ κενοῦ χώρου. Ἀλλ' ἀμφότεραι αὗται αἱ ἀρχαὶ δὲν εἰναι ἀποχρῶσαι νὰ αἰτιολογήσωσι τὴν κίνησιν, ἢ πῶς τὰ ἄτομα καίτοι αἰετοτε διὰ τοῦ κενοῦ χωριζόμενα λαμβάνουσι τὴν ἀπόρασιν νὰ ἐξέλθωσι τῆς ἀρχικῆς αὐτῶν ἀδρανείας, νὰ μεταβῶσιν ἀπὸ τῆς ἡρεμίας εἰς τὴν κίνησιν, πολλῶ δ' ἑλαττον διὰ τῶν ἀρχῶν τούτων ἀνευρίσκεται ὁ λόγος τῆς εἰς τὰ ὄντα παρατηρουμένης τάξεως καὶ σκοπιμότητος, ἢ τῆς ἐκ τῆς συνδρομῆς ἀντιθέτων κινήσεων ἀποτελουμένης ἁρμονίας καὶ κανονικότητος. "Οθεν τὸ ἀνεπαρκὲς τοῦ συστήματος τούτου ἐπιζητήσαντος νὰ ἐξηγήσῃ τὴν γένεσιν πάντα μηχανικῶς καὶ ἐνύλως ὤφειλε νὰ παρωθήσῃ τὴν φιλοσοφικὴν διάνοιαν εἰς ἀναζήτησιν ἐτέρων τινῶν ἀρχῆς ὑπερτέρας τῆς ὕλης. Ὁ δὲ ἐξευρών πρῶτος τὴν ἀρχὴν ταύτην εἶναι ὁ Ἀναξαγόρας.

ΑΝΑΞΑΓΟΡΑΣ

Ὁ Ἀναξαγόρας ἐγεννήθη ἐν Κλαζομεναῖς τῆς Λυδίας κατὰ τὸ Γ' ἔτος τῆς ξα' Ὀλυμπ. = 534 π. Χ. Καίτοι καταλειφθέντων αὐτῷ πολλῶν χρημάτων, λέγουσιν ὅτι κατημέλησε καὶ ἀπώλεσε πάντα (Πλ. Ἰππ. μείζ.) ἀφοσιωθείς εἰς τὴν σπουδὴν τῶν ἐπιστημῶν, ἐπὶ τῇ πεποιθῆσει ὅτι ὁ ἀληθὴς τοῦ βίου σκοπὸς εἶναι ἡ θεωρία τῆς θαυμασίας τάξεως τῆς φύσεως (Δ. Λ. ΒΓ'. ζ'. Ἀρ. ΗΘ. Εὐδ. ημ. Α. Ε'). Μετὰ δὲ τοῦς Περσικοὺς πολέμους ἦλθεν εἰς Ἀθήνας πεντηκονταπενταετῆς τὴν ἡλικίαν, μεταφυτεύσας τὴν φιλοσοφίαν ἀπὸ τῆς μικρᾶς Ἀσίας εἰς τὴν κυρίως λεγομένην Ἑλλάδα, μάλιστα δὲ τὰς Ἀθήνας. Κατὰ τὴν ἐνταῦθα διατριβὴν του συνεσχετίσθη μετὰ τῶν διασημοτέρων ἀνδρῶν, ἰδίᾳ δὲ μετὰ τοῦ Περικλέους, οὗτινος καὶ λέγεται ὅτι ἐχρημάτισε διδάσκαλος. Εἶναι δὲ ἀξιοσημείωτον, ὅτι ὁ Ἀναξαγόρας καθάπερ μετὰ ταῦτα ὁ Σωκράτης, καὶ πολλοὶ ἄλλοι φιλόσοφοι, κατηγορήθη ἔνεκεν ἀσεβείας πρὸς τοὺς θεοὺς, οὓς ὁ λαὸς ἐπίστευε. Διογένης ὁ Λαέρτιος (Α', ΙΒ') λέγει ὠρισμένως ὅτι ὁ Ἀναξαγόρας ἐθεώρει τὸν ἥλιον καὶ τοὺς ἀστέρας ὡς διαπύρους λίθους (1), ἐνοχοποιήθη δὲ καὶ διότι

(1) Πλατ. Ἀπ. 26. Τὸν μὲν ἥλιον λίθον φησὶν εἶναι, τὴν δὲ σελήνην γῆν. Ἀναξαγόρου οἷε κατηγορεῖν, ὃ φίλε Μίλητε. Κατὰ τὸν Διογ. Λαέρτ. 118-12. 15, ὁ ἥλιος εἶναι μύδρος διάπυρος. Περὶ δὲ τῆς σελήνης Δ. Λ. 11, 8. Τὴν

(Πλούτ. Περ. 5) εξήγησε διὰ φυσικῶν λόγων τὸ ὑπὸ τῶν μάντεων χαρακτηρισθὲν ὡς τέρας. Ἡ αὐτὴ δ' αὖτη παρατήρησις ἀληθεύει καὶ περὶ τοῦ Θάλητος καὶ τοῦ Ἀναξίμανδρου κτλ. ἐφ' ὅσον καὶ οὗτοι διὰ τῆς ἀνεπτυγμένης διανοίας των περιφρονοῦντες τὰς δημῳδούς προλήψεις, καὶ μηδαμῶς ἀνεχόμενοι νὰ ὑποβάλλωσιν ἑαυτοὺς εἰς τὴν θρησκευτικὴν πίστιν τῶν συγχρόνων των, ἐξελάμβανον τὸν ἥλιον, τὴν σελήνην, τοὺς ἀστέρας οὐκέτι ὡς θεότητες, ἀλλ' ὡς ἀπλᾶ ὄντα, ὡς ἀντικείμενα ἐξωτερικὰ καὶ ἀλλότρια τοῦ πνεύματος· ἐν ἐνὶ δὲ λόγῳ οἱ τότε φιλοσοφοῦντες ἀπέκρουσαν τὴν ποιητικὴν προσωποποίησιν τῆς φύσεως, δι' ἧς καὶ εἰς αὐτὰ τὰ ἄψυχα ἀπενέμετο ζωὴ, αἴσθησις, καὶ βούλησις. Ἰδοὺ ὅθεν ὁ οὐσιώδης λόγος δι' ὃν οἱ φιλόσοφοι κατεδικάζοντο ὑπὸ τοῦ χύδην ὁμίλου, ἅτε ἀντιταττόμενοι εἰς τὸ ἐπικρατοῦν σύστημα τῶν θρησκευτικῶν δοξασιῶν καὶ προλήψεων.

Ἄλλ' ὡς ἄμεσος καὶ ἐπιτόλαιος λόγος δι' ὃν ὁ Ἀναξαγόρας κατηγορήθη ὡς ἄθεος μνημονεύεται ὅτι οἱ πολιτικοὶ ἀντίπαλοι τοῦ Περικλέους μὴ τολμῶντες νὰ ἐπιτεθῶσιν ἅπ' εὐθείας κατ' αὐτοῦ, ἐνήγαγον εἰς τὸ δικαστήριον τὸν φίλον του, ὅπως ἐμμεσῶς βλάψωσιν ἐκεῖνον. Αἱ περὶ τῆς ἐκθάσεως τῆς κατὰ τοῦ Ἀναξαγόρου κατηγορίας εἰδήσεις εἰσὶν ἀντιφατικαὶ καὶ ἀμφίβολοι· τὸ θετικόν εἶναι ὅτι διὰ τῆς ἐπεμβάσεως τοῦ Περικλέους ἐξέφυγε τὴν καταδίκην τοῦ θανάτου. Καὶ οἱ μὲν λέγουσιν ὅτι κατεδικάσθη εἰς ἐξορίαν συνηγορήσαντος τοῦ Περικλέους, καὶ παραστήσαντος αὐτὸν ἐνώπιον τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων, οἵτινες συνεκινήθησαν ὑπὸ τοῦ γηρατείου καὶ τοῦ μαρasmus του· οἱ δὲ ὅτι τῇ συμπράξει τοῦ Περικλέους δραπετεύσας κατεδικάσθη ἐρήμην εἰς θάνατον· οἱ δὲ τέλος ἀξιοῦσιν ὅτι ἀπελύθη μὲν, ἀλλ' ὅτι ἐκουσίως ἀνεχώρησεν ἐκ τῶν Ἀθηνῶν, λυπηθεὶς διὰ τὴν κατηγορίαν ταύτην, καὶ φοβηθεὶς μήπως πάλιν περιπέσῃ εἰς τὸν αὐτὸν κίνδυνον. Ἐλθὼν εἰς τὴν Λάμψακον ἀπέθανε κατὰ τὸ 72 ἔτος τῆς ἡλικίας του. Τὸ περὶ τῆς φύσεως σύγγραμμά του, οὕτινος ἀποσπάσματα διεσώθησαν εἰς ἡμᾶς, ἦτο τοῖς πᾶσι πρόχειρον κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Πλάτωνος. (1).

σελήνην οἰκήσεις ἔχειν, ἀλλὰ καὶ λόφους καὶ φάραγγας. Ὡριγ. Φιλος. 1. 8. ἔφη γῆνιν εἶναι τὴν σελήνην, ἔχειν τε ἐν αὐτῇ πεδία καὶ φάραγγας. Τὸ δὲ φῶς τῆς σελήνης μὴ ἴδιον ἔχειν ἀλλ' ἀπὸ τοῦ ἡλίου· ἐκλείπει τὴν σελήνην γῆς ἀντιφραττούσης, τὸν δ' ἥλιον σελήνης ἀντιφραττούσης.

(1) Πλ. Ἀπολ. 16. Ἀναξαγόρου δὲ οἶε κατηγορεῖν, ὃ φίλε Μίλητε, καὶ οὕτω καταφρονεῖς τῶν θεῶν, καὶ οἶε αὐτοὺς ἀπείρους γραμμάτων εἶναι, ὥστε οὐκ εἰδέναι, ὅτι τὰ Ἀναξαγόρου βιβλία γέμει τούτων τῶν λόγων· καὶ δὴ καὶ οἱ νεοὶ ταῦτα παρ' ἐμοῦ μαθάνουσιν ἃ ἔξεστιν ἐνίοτε, εἰ πάνυ πολλοῦ, δραχμῆς ἐκ τῆς ὀρχήστρας (ἐκ τῆς ὀρχήστρας τοῦ θεάτρου τοῦ Διονύσου, ἐνθα δεῖν παριστάνοντο δράματα ὑπὲρ χειρὸς ἐπιλοπώλειον) πριαμένοις Σωκράτους καταγελᾶν.

Δύο δέ τινα πρὸ πάντων διακρίνουσι τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Ἀναξαγόρου ἀπὸ τὴν τοῦ Ἐμπεδοκλέους, ἡ περὶ τοῦ νοῦ διδασκαλία καὶ ἡ περὶ τῶν πρώτων ὕλων ἢ ὁμοιομερειῶν. Ἀλλὰ πρὶν ἢ διαλάβωμεν περὶ ἐκατέρως χωρὶς, δεόν νά προτάξωμεν βραχεῖα τινά πρὸς ἐπίλυσιν τοῦ ἱστορικοῦ ζητήματος, ἃν αἱ θεωρίαι τοῦ Ἐμπεδοκλέους καὶ τῶν ἀτομολόγων προηγήθησαν τῶν τοῦ Ἀναξαγόρου, ἢ ἀπ' ἐναντίας ἐκ τούτων ἐκεῖναι ἀνεπτύχθησαν.

Καὶ ὅσον μὲν ἀφορᾷ τὸν Ἐμπεδοκλέα ὁ Ἀριστοτέλης ἐν τοῖς μετὰ τὰ φυσικά (γ'. ιγ') λέγει ὅτι ὁ Ἀναξαγόρας τῇ μὲν ἡλικίᾳ πρότερος ἦν τούτου (τοῦ Ἐμπεδοκλέους) τοῖς δ' ἔργοις ὕστερος. Καὶ τῶντι ἡ τοῦ Ἀναξαγόρου ἀρχὴ δεικνύται πολλῷ φιλοσοφικώτερα τῆς τοῦ Ἐμπεδοκλέους. Ἐνῷ οὗτος πρὸς ἐξήγησιν τῆς γενέσεως παραδέχεται κινήτικὴν τινα δύναμιν, ὁ Ἀναξαγόρας ἐπανάγει καὶ αὐτὴν τὴν κίνησιν εἰς τὸν νοῦν, ὡς τὸν ἀκρότατον λόγον, ὡς τὸν ἀπόλυτον σκοπὸν· ἐνῷ δὲ ἡ δύναμις αὕτη ὡς τι προσωποποιημένον ὄν παριστανομένη διχάζεται εἰς δύο εἰς τὴν φιλίαν καὶ τὸ νεῖκος, ὁ Ἀναξαγόρειος Νοῦς εἶναι φιλοσοφικῶς ἀποδεδειγμένη καὶ ὠρισμένη ἔννοια, ἥτις ἐν ἑαυτῇ συνδιαλλάττει τὴν ἀντίθεσιν τῆς ἐλκτικῆς καὶ ἀπωστικῆς δυνάμεως, διὰ τοῦ χωρισμοῦ συνδέουσα. Ὅτι δὲ μόνον ἐνδέχεται νὰ ἰσχυρισθῇ τις πρὸς στήριξιν τῆς προτεραιότητος τοῦ Ἀναξαγόρειου συστήματος, παραδεχόμενος ὅτι ἡ φιλοσοφικὴ ἀρχὴ τοῦ Κλαζομενίου φιλοσόφου ἐνήσκησεν ἀσθενῇ τινα καὶ ἀτελῇ ἐπιρροῇ ἐπὶ τῆς διανοίας τοῦ Σικελιώτου φιλοσόφου, οὐδὲ τοῦτο ἔχεται πιθανότητος, διότι οὗτος οὐδεμίαν ποιεῖται μνείαν τοῦ νοῦ εἴτε ἀποκρούων αὐτὸν, εἴτε καὶ ὠφελούμενος τῆς πνευματικῆς ταύτης ἀρχῆς ὅπως ἐκ ταύτης δώσῃ λόγον τῆς κινήτικῆς αἰτίας τῆς τῶν ὄντων γενέσεως. Ὅθεν ἀποδοτέον τὰ πρεσβεῖα εἰς τὸ σύστημα τοῦ Ἐμπεδοκλέους ὅπερ προωδοποίησε τὸ τοῦ Ἀναξαγόρου.

Ἀλλὰ καὶ τὸ περὶ τῆς ἀτομολογίας ζήτημα δὲν παρέχει τὴν αὐτὴν εὐχέρειαν πρὸς ἐπίλυσιν, ἀμφισβητεῖται, ἂν ἀπεδώκαμεν τὴν προσήκουσαν θέσιν εἰς τὸ ἀτομολογικὸν σύστημα, προτάξαντες αὐτὸ τοῦ Ἀναξαγόρειου. Ὁ Δημόκριτος κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ὁμολογίαν ἐγένετο τεσσαράκοντα ἔτη νεώτερος τοῦ Ἀναξαγόρου (1)· ἐπειδὴ δὲ καὶ ὁ Λεύκιππος δὲν ὑπετίθετο πολλῷ πρεσβύτερος τοῦ Δημοκρίτου, τινὲς νομίζουσιν ὅτι καὶ αὐτὸς εἶναι ἐπισικῶς νεώτερος, ἐπομένως δὲ θεωροῦσι τὴν ἀτομολογίαν οὐχὶ ὡς πρόδρομον τοῦ Ἀναξαγόρειου συστήματος, ἀλλ' ἀπεναντίας ὡς ἀπόπειραν ἵνα ἀπολυομένη τοῦ διχασμοῦ τῆς ὕλης καὶ τοῦ νοῦ, ἐξηγήσῃ τὴν γένεσιν μόνον διὰ τῆς

(1) Γέγονε δὲ τοῖς χρόνις (Δημόκριτος) ὡς αὐτὸς φησιν ἐν τῷ μικρῷ διακοσμῷ νέος κατὰ πρεσβύτην Ἀναξαγόραν, ἔτεσιν αὐτοῦ νεώτερος τετταράκοντα (Δ. Λ. Θ'. ΜΑ').

ὕλης. Ἀλλὰ δὲν γινώσκουμεν θετικῶς ὅτι ὁ Δημοκρίτος ἐχρημάτισε μαθητὴς τοῦ Λευκίππου, διότι αἱ μαρτυρίαι τῶν μεταγενεστέρων εἰσὶ λίαν ἀβέβαιαι, καὶ ἡ πρὸς ἡγορίαν τοῦ ἑαυτοῦ ἦν ὁ Ἀριστοτέλης ἀπονέμει τῷ Δημοκρίτῳ ἀποκαλῶν αὐτὸν ἑταῖρον τοῦ Λευκίππου δύναται νὰ σημαίνει οὐ μόνον τὸν μαθητὴν, ἀλλὰ καὶ τὸν θιασώτην, τὸν ὁπαδὸν τοῦ Λευκίππου, καίτοι πρὸ ἐκείνου ὑπάρξαντος. Ἀλλὰ καὶ ὑποθεθεῖσθαι ὅτι ὁ Δημοκρίτος ἦν σύγχρονος πρὸς τὸν Λευκίππον, ὅτι ἐμαθήτευε παρὰ τούτῳ, δὲν ἀποκλείεται ὅμως ἡ πιθανότης ὅτι ὁ Λευκίππος ἐγένετο πολλὰς δεκαετηρίδας πρεσβύτερος τοῦ Δημοκρίτου, ἐπομένως δὲ ὁμῆλιν μετὰ τοῦ Ἀναξαγόρου ἢ καί τι πρεσβύτερος. Ὅθεν οὐδὲν τὸ κωλύον νὰ ὑποθέσῃ τις ὅτι ὁ Λευκίππος ἐξέδωκε τὸ σύστημά του πρὶν ἢ ἐπεξεργασθῇ τὸ ἑαυτοῦ ὁ Ἀναξαγόρας. Ἀλλὰ καὶ ἂν ἐνδῶσωμεν ὅτι οἱ ἀτομολόγοι καίτοι ὑπ' ὅψιν ἔχοντες τὸ σύστημα τοῦ Ἀναξαγόρου, καίτοι γινώσκοντες τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἐμφανθεῖσαν προσθετικὴν ἀρχὴν τοῦ πνεύματος, προετίμησαν ὅμως ἀντὶ ταύτης νὰ ἐφαρμόσωσι πρὸς ἐξήγησιν τῆς γενέσεως, τὰ ἄτομα, καὶ τὴν τυφλὴν ἀνάγκην, διὰ τὴν νὰ μὴ ἀπαντᾷται ἐν τῷ συστήματι τούτῳ οὐδὲ ὁ ἐλάχιστος ὑπαινιγμὸς τῆς πρὸς τὸν Ἀναξαγόραν ἀντιθέσεώς του; διὰ τὴν νὰ μὴ παρενείρηται ἀμυδρά τις αἰτιολογία τῆς ὑπεροχῆς καὶ τῶν πλεονεκτημάτων τῆς ἰδίας αὐτοῦ ἀρχῆς ἀπέναντι τῆς ὑπὸ τοῦ Ἀναξαγόρου ἀνακαλυφθείσης; Ταύτης δὲ ἡ ἀνασκευὴ καίτοι ἀπετέλει, ὡς φαίνεται, τὸ ἀντικείμενον τῆς περὶ νοῦ συγγραφῆς τοῦ Δημοκρίτου, οὐδαμῶς ἐπηρεχόλησε τοὺς προγενεστέρους τούτων ἀτομολόγους. Ἐκτὸς δὲ τούτου καὶ ἂν παραδεχθῶμεν ὅτι τὸ Ἀναξαγόρειον σύστημα ἐν χρόνῳ προηγείται τοῦ ἀτομολογικοῦ, λόγῳ ὅμως καὶ κατὰ τὴν ἀναγκαίαν τῶν πραγμάτων φύσιν ἐπεται καὶ θεωρεῖται ὑστερώτερον· διότι τοιοῦτος εἶναι ὁ καθολικὸς νόμος τῆς ἱστορίας, τοιαύτη ἡ ἀπαρέγκλιτος πορεία της, τὸ ἀτελέστερον καὶ τὸ ἥττον ἀνεπτυγμένον καίτοι ἐν ὑστέρῳ χρόνῳ ἐξωτερικευόμενον καταδιδοῦνται ὅμως εἰς στοιχεῖον, εἰς μῦρον περτεκτικωτέρου καὶ μᾶλλον ἐπεξεργασμένου καίτοι χρονολογικῶς προϋπάρχοντος. Ὅθεν τὸ σύστημα τοῦ Ἀναξαγόρου ἐπιτίθησι κορωνίδα εἰς τὴν φιλοσοφικὴν ἀνάπτυξιν τῆς περιόδου ταύτης· διότι ἐνῷ αὕτη ὥρματο ἐκ τῆς θεωρίας τῆς φύσεως, καὶ ἀπεπειράτο νὰ ἐξηγήσῃ διὰ τινος ἐνύλου ἀρχῆς τὴν γένεσιν, πρῶτος ὁ Ἀναξαγόρας ἐνόησεν ὅτι ἡ ἀπλὴ ὕλη, ἡ φύσις εἶναι νεκρά, ἀνίκανος νὰ παραγάγῃ τὴν κίνησιν, τὴν καλλονήν, καὶ τὴν τάξιν τῆς ἐνοργάνου δημιουργίας, πρῶτος αὐτὸς ἡσθάνθη τὴν ἀνάγκην νὰ παραλάβῃ ἀρχὴν τινα τῶν ἐν τῇ φύσει ὄντων καὶ τῆς κινήσεώς των διάφορον τῆς ὕλης, τὸν νοῦν ὅστις εἶναι ἡ ἀρχικὴ κινητικὴ αἰτία τῆς ὕλης καὶ προβαίνει σκοπίμως εἰς τὰς ἐνεργείας του, ἐπομένως δὲ πρῶτος αὐτὸς ὑπέδειξεν εἰς τὴν φιλοσοφίαν τὸ κύριον καὶ οὐσιῶδες αὐτῆς ἀντικείμενον. Μετὰ τὰς προεισαγωγικὰς δὲ ταύ-

τας ερεύνας μεταβῶμεν ἤδη καὶ εἰς τὴν ἐκθεσιν τοῦ φιλοσοφικοῦ του συστήματος.

Ὁ Ἀναξαγόρας ἐμβλέψας εἰς τὴν καλλονὴν, τὴν τάξιν καὶ τὴν σκοπιμότητα τῆς φύσεως προσδιώρισε τὴν κινητικὴν δύναμιν ὡς διανοητικὴν καὶ σκόπιμον, ἀποκαλέσας αὐτὴν νοῦν. Ὅθεν πρῶτος αὐτὸς εἰσήγαγε τὴν τοῦ πνεύματος ἔννοιαν εἰς τὴν φιλοσοφίαν. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἀντιπαραβάλλων αὐτὸν πρὸς τοὺς προκατόχους του· τοῦ γὰρ εὐ καὶ καλῶς τὰ μὲν ἔχειν, λέγει, (Μεταφ. Α'. Γ'. κβ'.) τὰ δὲ γίγνεσθαι τῶν ὄντων, ὥς οὔτε πῦρ οὔτε γῆν οὔτ' ἄλλο τῶν τοιούτων οὐδὲν οὐκ εἰκὸς αἰτίον εἶναι· οὐδ' αὖ τῶ αὐτομάτῳ καὶ τῇ τύχῃ τοσοῦτον ἐπιτρέψαι πρᾶγμα καλῶς εἶχε· τοῦν δὴ τις εἰπὼν ἐκείναι, καθάπερ ἐν τοῖς ζώοις, καὶ ἐν τῇ φύσει τὸν αἰτίον τοῦ κόσμου καὶ τάξεως πάσης, ὅλον κῆφον ἐφάρη παρ' εἰκῇ λέγοντας τοὺς πρότερον.

Πῶς δὲ περιγράφεται ὁ νοῦς ὑπὸ τοῦ Ἀναξαγόρου; ὡς τὸ λεπτότατον πάντων χρημάτων καὶ καθαρώτατον, ὡς οὐδενὶ ἐτέρῳ πράγματι μειγμένον, μόνος ὢν ἐφ' ἑαυτοῦ, αὐτοκρατὴς ὁ πάντα γινώσκων καὶ πάντα κρατῶν.

Ὁ Ἀναξαγόρας παραλαμβάνει ἀρχὴν τινα αὔλον, διότι αὕτη μόνη δύναται νὰ κατὰστῇ εἰδοποιὸς καὶ διακοσμητρία τῆς ὕλης, αὕτη μόνη δύναται νὰ κινήσῃ αὐτήν. Καὶ τῶντιν ὁ νοῦς, κατὰ τὸν Ἀναξαγόραν, θέτει εἰς κίνησιν τὴν ὕλην, καὶ ὡς ἐκ τούτου ἀποτελεῖ τὸν χωρισμὸν τῶν ἀνέκαθεν συμμεμιγμένων στοιχείων· ὅθεν ἡ κινητικὴ δύναμις προσδιοριζομένη ὡς νοῦς εἶναι ὑψηλοτέρα τῆς τυφλῆς ἀνάγκης τοῦ Ἡρακλείτου, καὶ τῶν ἀτομολόγων, ἢ τῶν δύο φυσικῶν δυνάμεων τῶν τοῦ Ἐμπειδοκλέους, τοῦ Νείκου καὶ τῆς Φιλίας, ἐξ ὧν ἡ μὲν χωρίζει ἡ δὲ συνάπτει· διότι ἐκείνη διέπει καὶ διευθύνει τὰ πάντα ὡς πάνσοφος, ὅπερ δηλοῖ ὅτι ὁ νοῦς κρατεῖ τῆς φύσεως, ὅτι ἡ τῶν ὄντων ἀλήθεια εἶναι ἡ ἔννοια, ἢ ὅτι τὸ πνεῦμα εἶναι ὁ ἀπόλυτος σκοπὸς τῆς φύσεως. Ἀλλ' εἶναι οὐχ ἥττον ἀξιοσημείωτον ὅτι ὁ Ἀναξαγόρας δὲν γινώσκει καὶ νὰ ἐφαρμόσῃ τὴν ὑψηλὴν ταύτην ἀρχὴν ἣν ἀνεκάλυψε, δὲν δύναται καὶ νὰ τὴν παρακολουθήσῃ εἰς τὰ καθ' ἑκάστα, καὶ νὰ καταδείξῃ ἐγγύτερον ἐπὶ τῶν διαφορῶν σφαιρῶν τῆς φύσεως πῶς ὁ νοῦς διακοσμεῖ καὶ διατάττει τὸν κόσμον κατὰ τινα ὀρισμένην σκοπιμότητα. Καὶ ὁ Ἀριστοτέλης δὲ παρατηρεῖ τὸ ἀνεπαρκὲς τῆς ἀναξαγορείου ἀρχῆς. Ἀναξαγόρας μηχανῇ χρῆται τῇ νῦν πρὸς τὴν κοσμοποιάν (ἥτοι ὡς εἰς τὰς τραγωδίας οἱ ποιηταὶ μεταχειρίζονται ἐνίοτε πρὸς λύσιν τοῦ δράματος τὸν θεὸν ἐκ μηχανῆς) καὶ ὅταν ἀπορήσῃ, διὰ τίν' αἰτίαν ἐξ ἀνάγκης ἐστὶ, τότε παρέλκει αὐτόν, ἐν δὲ τοῖς ἄλλοις πάντα μᾶλλον αἰτιάται τῶν γιγνομένων ἢ νοῦν (Μεταφ. 1. 4. 7.).

Ἀλλ' ὅτι ἡ ἀρχὴ αὕτη τοῦ Ἀναξαγόρου εἶναι ἀφρημένη μὴδα-

μῶς ἐφαρμοζομένη ἐπὶ τῶν καθ' ἕκαστα τοῦ κόσμου, τῆς φύσεως, τοῦτο ἐκτίθεται κατὰ πλάτος ἐν τῷ Φαίδωνι τοῦ Πλάτωνος. Ὁ Σωκράτης ἐνταῦθα παρίσταται ἐν τῷ δεσμωτηρίῳ διηγούμενος ὀλίγας ὥρας πρὸ τοῦ θανάτου του πῶς διετέθη ὅτε τὸ πρῶτον ἐνέτυχε τῷ συγγράμματι τοῦ Ἀναξαγόρου. Ἀκούσας μὲν ποτε ἐκ βιβλίου ἡτινός, ὡς ἔφη, Ἀναξαγόρου ἀναγινώσκοντος καὶ λέγοντος ὡς ἄρα ἡ νοῦς ἐστὶν ὁ διακοσμῶν τε καὶ πάντων αἴτιος, ταύτη ἤδη τῇ αἰτίᾳ ἤσθην τε καὶ ἔδοξέ μοι τρόπον τινὰ εὖ ἔχειν τὸ τὸν νοῦν εἶναι ἡπάντων αἴτιον, καὶ ἡγησάμην, εἰ τοῦθ' οὕτως ἔχει, τὸν γε νοῦν κοσμοῦντα πάντα, κοσμεῖν καὶ ἕκαστον τιθέναι ταύτη ὅπῃ ἂν βέλτιστα ἔχῃ (ἥτοι ἤθελε δείκνυσθαι ὁ σκοπὸς ἐκάστου πράγματος)· καὶ οὖν τις βούλοιο τὴν αἰτίαν εὑρεῖν περὶ ἐκάστου, ὅπῃ γίγνεται ἢ ἀπόλλυται ἢ ἔστι, τοῦτο δεῖν περὶ αὐτοῦ εὑρεῖν, ὅπῃ βέλτιστον καὶ αὐτῷ ἐστὶν ἢ εἶναι ἢ ἄλλο ὅτιοῦν πάσχειν ἢ ποιεῖν. Ταῦτα δὲ ἡλογιζόμενος ἄσμενος εὐρηκέναι, ὦμην διδάσκαλον τῆς αἰτίας περὶ ὧν ὄντων κατὰ νοῦν ἑμαυτῷ, τὸν Ἀναξαγόραν, καὶ μοι φράσσειν πρῶτον μὲν πότερον ἢ γῆ πλατεῖά ἐστιν, ἢ στρογγύλη, ἐπειδὴ καὶ φράσειν, ἐπεκδιηγήσεσθαι τὴν αἰτίαν καὶ τὴν ἀνάγκην, λέγοντα ὅτι ἄμεινον καὶ ὅτι αὐτὴν ἄμεινον ἦν τοιαύτην εἶναι, καὶ εἰ ἐν ἡμέσῃ φκίη εἶναι αὐτὴν, ἐπεκδιηγήσεσθαι, ὡς ἄμεινον ἦν αὐτὴν ἐν ἡμέσῃ εἶναι, (ἥτοι αὐτὸν καθ' ἑαυτὸν τὸν σκοπὸν τῆς, οὐχὶ τὴν ὠφέλειαν ὡς ἐξαιρετικὸν σκοπὸν) καὶ εἰ μοι ταῦτα ἀποφαίνοιο, παρεσκευάσμην ὡς οὐκέτι ποθεσόμενος αἰτίας ἄλλο εἶδος· καὶ δὴ καὶ περὶ ἡλίου οὕτω παρεσκευάσμην, ὡσαύτως περὶ σελήνης καὶ τῶν ἄλλων ἄστρον, τάχους τε περὶ πρὸς ἄλληλα καὶ τροπῶν καὶ τῶν παθημάτων, πῇ ποτε ταῦτ' ἄμεινόν ἐστιν ἕκαστον καὶ ποιεῖν καὶ πάσχειν ἢ πάσχει. Οὐ γὰρ ἂν ποτε αὐτὸν ὦμην, ἀφάσκοντά γε ὑπὸ νοῦ αὐτὰ κεκοσμηθῆναι, ἄλλην τινὰ αὐτοῖς αἰτίαν ἐπένευγkεῖν ἢ ὅτι βέλτιστον αὐτὰ οὕτως ἔχειν ἐστίν, ὥστερ ἔχει· ἐκάστῳ οὖν αὐτὸν ἀποδιδόντα τὴν αἰτίαν καὶ κοινὴ πᾶσι τὸ ἐκάστῳ βέλτιστον ὦμην καὶ τὸ κοινὸν πᾶσιν ἐπεκδιηγήσεσθαι ἀγαθόν· καὶ οὐκ ἂν ἀπεδόμην πολλοῦ τὰς ἐλπίδας, ἀλλὰ πόνου σπουδῇ λαβὼν τὰς βίβλους ὡς τάχιστα οἶος τ' ἦν ἀνεγίνωσκον, ἔν' ὡς τάχιστα εἰδείην τὸ βέλτιστον καὶ τὸ χειρόν.

Ἄπο δὲ θαυμαστῆς, ὦ ἑταῖρε, ἐλπίδος ὠχρόμην φερόμενος· ἐπειδὴ προῖόν καὶ ἀναγινώσκων ὁρῶ ἄνδρα τῷ μὲν νῷ οὐδὲν χρώμενον οὐδέ τινος αἰτίας ἐπαιτιώμενον εἰς τὸ διακοσμεῖν τὰ πράγματα, ἀέρας δὲ καὶ αἰθέρας καὶ ὕδατα αἰτιώμενον, καὶ ἄλλα πολλὰ καὶ ἄτοπα.» (Ἐνταῦθα βλέπομεν πῶς εἰς τὴν τελικὴν αἰτίαν εἰς τὸ οὐ ἔνεκεν ἀντίκεινται τὰ φυσικὰ αἰτία).

Ταῦτα δὲ διασαφηνίζει ὁ Σωκράτης διὰ τοῦ ἐφεξῆς παραδείγματος· «καὶ μοι ἔδοξεν ἁμοιότατον παπονθῆναι ὥστερ ἂν εἴ τι, λέγων,

ὅτι Σωκράτης πάντα ὅσα πράττει νῦν πράττει, κάπειτα ἐπιχειρήσας λέγειν τὰς αἰτίας ἐκάστου ὧν πράττω, λέγοι πρῶτον μὲν, ὅτι διὰ ταῦτα νῦν ἐνθάδε κάθημαι, ὅτι ξυγκείται μοι τὸ σῶμα ἐξ ὁστων καὶ νεύρων, καὶ τὰ μὲν ὅσα ἔστι στερεά, καὶ διαφυᾶς ἔχει χωρὶς ἀπ' ἀλλήλων, τὰ δὲ νεῦρα οἷα ἐπιτείνεσθαι καὶ ἀνίσθαι, περιεμπεχόντα τὰ ὅσα μετὰ τῶν σαρκῶν καὶ δέρματος, ὃ ξυνέχει αὐτά . . . καὶ αὖ περὶ τοῦ διαλέγεσθαι ὑμῖν ἑτέρας τινὰς τοιαύτας αἰτίας λέγοι, φωνάς τε καὶ ἀέρας, καὶ ἀκοάς καὶ ἄλλα μυρία τοιαῦτα αἰτιώμενος, ἀμελήσας τὰς ὡς ἀληθῶς αἰτίας λέγων, ὅτι «ἐπειδὴ Ἀθηναίοις ἔδοξε βέλτιον εἶναι ἐμοῦ καταψηφίσασθαι» διὰ ταῦτα δὴ καὶ ἐμοὶ βέλτιον αὖ δέδοκται ἐνθάδε καθῆσθαι, καὶ δικαιότερον παραμένοντα ὑπέχειν τὴν δίκην, ἣν ἂν κελεύσωσιν· ἐπεὶ νῦν τὸν κύνα, ὡς ἐγῶμαι, πάλαι ἂν ταῦτα τὰ νεῦρα καὶ τὰ ὅσα ἢ περὶ Μέγαρχον ἢ Βοιωτούς ἦν, ὑπὸ δόξης φερόμενα τοῦ βελτίστου, εἰ μὴ δικαιότερον ᾤμην καὶ κάλλιον εἶναι πρὸ τοῦ φεύγειν τε καὶ ἀποδιδράσκειν ὑπέχειν τῇ πόλει δίκην, ἦντιν' ἂν τάττη· ἀλλ' αἰτία μὲν τὰ τοιαῦτα καλεῖν λίαν ἄτοπον· εἰ δέ τις λέγοι, ὅτι ἄνευ τοῦ ἡτὰ τοιαῦτα ἔχειν καὶ ὅσα καὶ νεῦρα καὶ ὅσα ἄλλα ἔχω, οὐκ ἂν νοῖός τ' ἦν ποιεῖν τὰ δόξαντά μοι, ἀληθῆ ἂν λέγοι.» (Ὁ Πλάτων ἐνταῦθα διακρίνει ἀκριβῶς τὴν τελικὴν αἰτίαν ἀπὸ τὰς εἰς αὐτὴν ὑποβεβηκυίας ἐξωτερικὰς αἰτίας χημικὰς, μηχανικὰς, κτλ. Ὁ Ἀναξαγόρας φαίνεται ὅτι προσδιορίζει σκοπὸν τινά, ὅτι προτίθεται νὰ λάβῃ τοῦτον ὡς ἀφετηρίαν· παραιτεῖ ὅμως ἀμέσως τοῦτον καὶ μεταβαίνει εἰς πάντα ἐξωτερικὰς αἰτίας). «ὥς μὲν τοι διὰ ταῦτα ποιῶ ἃ ποιῶ, καὶ ταύτη νῦν πράττω, ἀλλ' οὐ τῇ τοῦ βελτίστου αἰρέσει, πολλῇ ἂν καὶ μακρὰ βραθυμία εἴη τοῦ λόγου. Τὸ γὰρ μὴ διελίσθαι νοῖόν τ' εἶναι, ὅτι ἄλλο μὲν τι ἐστὶ τὸ αἴτιον τῷ ὄντι, ἄλλο δ' ἐκείνο, ἄνευ οὗ τὸ αἴτιον οὐκ ἂν ποτ' εἴη αἴτιον· ὃ δὴ μοι φαίνεται» ψηλαφῶντες οἱ πολλοὶ ὥσπερ ἐν σκότῳ, ἀλλοτρίῳ ὀνόματι προσχρώμενοι, ὡς αἴτιον αὐτὸ προσαγορεύειν.» (Πλ. Φαίδ. 97—99).

Ἀλλὰ πῶς συνέχεται πρὸς ταύτην ἡ δευτέρα θεμελιώδης ἀρχὴ τῆς ἀναξαγορείου φιλοσοφίας, ἡ περὶ τῶν ὁμοιομερειῶν (1) τῆς ὕλης θεωρία; Ὅτι ἐκάτεραι πρὸς ἀλλήλας συσχετίζονται περὶ τοῦτου οὐδεμία ἀμφιβολία, διότι ἐὰν ἡ γενεσιουργὸς ἐνέργεια τοῦ νοῦ συνίσταται εἰς τὴν ἔκκρισιν τοῦ μικτοῦ, ἔπεται ὅτι πᾶσαι γένεσις προϋποθέτει μίξιν τινὰ τῶν ὑλῶν, ἐν ᾗ αὐταὶ ἐνυπάρχουσιν ὡς ὠρισμέναι καὶ

(1) Ἡ λέξις ὁμοιομερεία σημαίνει πᾶν τὸ ἐξ ὁμοίων μερῶν συγκείμενον. Τὴν σημασίαν ταύτην ἀπονέμει καὶ ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὴν λέξιν. Περὶ γεν. καὶ φθορ. Α' α. Τὰ ὁμοιομερῆ στοιχεῖα τίθησιν (ὁ Ἀναξαγόρας), οἷον ὅστων καὶ σάρκα καὶ μυελὸν καὶ τῶν ἄλλων ὧν ἐκάστου συνώνυμον (ἡλ. τῷ ὄλῳ) τὸ μέρος ἐστίν.

διωργανωμένα ὁμοιομέρειαι, οἷον χρυσίον, ὅσπου, σάργξ. "Οθεν ἐάν τοιαύτη ἦναι ἡ φύσις τῶν ἀρχηγόνων συστατικῶν μερῶν, ἡ ἐνέργεια τοῦ νοῦ συνίσταται εἰς τὸ ἐκκρίνειν ταῦτα ἐκ τῆς μικτῆς καταστάσεως, καὶ μετὰ τὴν ἐκκρίσιν εἰς τὸ συγκρίνειν καὶ συνθετεῖν τὰ ὁμοιομερῆ. Ἡ κυριώδης λοιπὸν θεωρία τοῦ Ἀναξαγόρου εἶναι ἡ ἀντίθεσις τοῦ νοῦ πρὸς τὴν ὕλην. Ὁ μὲν εἶναι τὸ ἀπολύτως ἀπλοῦν καὶ κατὰ τὴν ἐνέργειάν του τὸ αἴτιον τῆς τάξεως καὶ τῆς διακοσμήσεως, ἐπομένως δὲ τὸ ἐκκρίνον καὶ χωρίζον, ἡ δὲ τὸ ἀπολύτως σύνθετον, ἀκανόνιστον, συμμιγές. Ἀπέναντι ἄρα τοῦ νοῦ τοῦ διακοσμητοῦ τῆς φύσεως τίθεται ἐπίσης ὡς ἀρχέγονος ἡ ὕλη, ἥτις καθ' ἑαυτὴν εὐρίσκεται εἰς ἄτακτον μίξιν, ὁμοῦ πάντα χρήματα ἦν ἄπειρα καὶ πλήθος καὶ σμικρότητα (Διογ. Α. Β'. Σ'. Σιμπλ. εἰς τὰ φυσ. λγ'). ὁ νοῦς λοιπὸν ἐπελθὼν διεκοσμήσεν αὐτὰ ὁμοῦ ὅντα (Ἐριγ. Φίλος. 1, 8). Ἐνθὺ τὰ πάντα ἦσαν ὁμοῦ καὶ ἡρέμουν τὸν ἄπειρον χρόνον, ὁ νοῦς ἐνεποίησεν εἰς αὐτὰ κίνησιν καὶ τὰ διέκρινεν. Αἱ συγγενεῖς ὕλαι διεκρίθησαν ἀπὸ τὸ ἀρχικὸν μίγμα, συνηνώθησαν εἰς μείζονας καὶ ἐλάττωνας ὄγκους, αἱ λεπταί, ξηραί, καὶ φωτειναί ὕλαι ἐποίησαν τὸν αἰθέρα, αἱ πυκναί, σκοτειναί καὶ ὑγραί τὸν ἀέρα, ἐξ οὗ διὰ τῆς δυνάμεως τῆς κινήσεως διεκρίθη πάλιν τὸ ὕδωρ, καὶ ἐκ τούτου ἡ γῆ· κατεψυγμένοι ὄγκοι γῆς μετεποιήθησαν εἰς λίθους· τινὲς δ' ἐκ τούτων εἰς τὰ ἄνω ἀποσπασθέντες διὰ τῆς ἰσχυρᾶς δίνης τῆς κινήσεως εἶναι οἱ ἀστέρες, οἵτινες διαυγαζόμενοι ὑπὸ τοῦ αἰθέρος φωτίζουσι καὶ θερμαίνουσι τὴν ἐν τῷ μέσῳ τοῦ κόσμου ἡρεμοῦσαν γῆν· αὕτη δὲ κυοφορηθεῖσα ὑπὸ τῶν ἀνέκασθεν ἐν τῷ ἀέρι καὶ τῷ αἰθέρι ἐμπεριεχομένων σπερμάτων τῶν ὁργανικῶν ὄντων παρήγαγε φυτὰ καὶ ζῶα, ἅτινα κατὰ τὸν Ἀναξαγόραν ἀμφοτέρω εἶναι ἐμψυχα πλήν κατὰ διάφορον βαθμόν. Ἐν τούτοις ἐκτὸς τῆς σωματικῆς ὕλης ἐνυπάρχει καὶ νοῦς ὡς ἀρχὴ τῆς αἰσθήσεως, τῆς κινήσεως καὶ τῆς γνώσεως, πλήν τοῖς μὲν ἐλάσσων, τοῖς δὲ μείζων.

Ἐκ τῶν εἰρημένων λοιπὸν γίνεται καταφανὴς ἡ διαφορὰ τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἀναξαγόρου ἀπὸ τῆς τοῦ Ἐμπεδοκλέους ὡς ἐσημείωσε ταύτην καὶ ὁ Ἀριστοτέλης (περὶ Οὐραν. Γ'. γ'. 302) ὅστις παραβάλλων ἐκατέρας τὰς θεωρίας παρατηρεῖ ὅτι « Ἀναξαγόρας Ἐμπεδοκλεῖ ἐναντίος λέγει περὶ τῶν στοιχείων· ὁ μὲν γὰρ πῦρ καὶ γῆν καὶ τὰ σύστοιχα τούτοις στοιχεῖά φησιν εἶναι τῶν σωμάτων καὶ συγκεῖσθαι πάντ' ἐκ τούτων, Ἀναξαγόρας δὲ τούναντιον· τὰ γὰρ ὁμοιομερῆ στοιχεῖα, (λέγω δ' οἷον σάρκα καὶ ὅσπου καὶ τῶν τοιούτων πένεαστον) ἀέρα δὲ καὶ πῦρ μίγμα τούτων καὶ τῶν ἄλλων σπερμάτων ὑπάντων· εἶναι γὰρ ἐκάτερον αὐτῶν ἐξ ἀοράτων ὁμοιομερῶν πάντων κῆθροισμένων· διὸ καὶ γίγνεσθαι πάντ' ἐκ τούτων. » Καὶ τῶνδ' ὁ μὲν Ἐμπεδοκλῆς θέτει ὡς πρῶτα τὰ τέσσαρα ἀπλά στοιχεῖα, καὶ κατόπιν ἐκ τῆς μίξεως τούτων τῶν στοιχείων παράγει τὰ συγκεκριμένα

ὄντα π. χ. σάρκα ὅσα, κτλ. Ἀπεναντίας δὲ ὁ Ἀναξαγόρας πεισθεὶς ἐκ τῶν φυσικῶν του παρατηρήσεων ὅτι τὰ τέσσαρα λεγόμενα στοιχεῖα δὲν εἶναι ἀπλᾶ, ὑπέθεσεν ὅτι προηγήθη ὅχι μίξις, ἀλλὰ διάκρισις τῶν πρώτων ὑλῶν, καὶ κατόπιν τῆς διακρίσεως ταύτης συνήλθον αἱ ὁμοειδεῖς ὕλαι εἰς μίξονα ἢ ἐλάσσονα μίγματα· ἐπίστευεν ὅτι ἡδύνατο νὰ ἐξηγήσῃ τὸν πραγματικὸν κόσμον μετὰ τῆς ἀπείρου ποικιλίας τῶν διαφορῶν ὑλῶν, διὰ τῆς ὑποθέσεως ὅτι ἡ ποικιλία αὕτη εἶναι ἀρχική, ὅτι τὰ συστατικὰ μέρη τοῦ κόσμου ἦσαν ἀνέκαθεν τοιαῦτα, οἷα εἰσὶ τὴν σήμερον· ὅτι μετὰ τὴν διάκρισιν τοῦ ἀρχικοῦ μίγματος εἶναι χρυσίον, τοῦτο μέλλει νὰ ᾔτο χρυσίον ἐν τῇ καταστάσει τοῦ ἀρχικοῦ μίγματος· ἡ διάκρισις τῶν ἀρχικῶν συστατικῶν μερῶν εἶχε μόνον ὡς ἀποτέλεσμα ὅτι τὰ ὁμοειδῆ συστατικὰ μέρη ἀπεσπάσθησαν μᾶλλον ἢ προτοῦ ἀπὸ τῆς μίξεως μετὰ τῶν ἀνομοειδῶν καὶ συννηώθησαν πρὸς ἄλληλα. Ἐνῷ λοιπὸν κατὰ τὸν Ἐμπειδοκλέα ἡ γένεσις τῶν συγκεκριμένων ὄντων εἶναι τὸ ἐσχάτον ἐξαγόμενον τῆς ἐνεργείας τῆς μίξεως, κατὰ τὸν Ἀναξαγόραν τὸ συγκεκριμένον εἶναι τὸ ἀρχικόν, τὸ πρῶτον, καὶ τὰ τέσσαρα στοιχεῖα, ἅπερ ὁ Ἐμπειδοκλῆς θεωρεῖ ὡς ἀρχικά, ἀπλᾶ καὶ ὁμοιομερῆ, θεωρεῖ ὁ Ἀναξαγόρας ὡς σύνθετα, ὡς μίγμα πρῶην ὀργανωμένων ὑλῶν. Τὰ ἀρχικά συστατικὰ μέρη τῶν πραγμάτων, ἅτινα ἐν τῇ ἀρχικῇ αὐτῶν καταστάσει εἶναι ὁμοῦ, καλοῦνται ὑπὸ τοῦ Ἀναξαγόρου *σπέρματα πάντων χρημάτων*· ἐτι δὲ καὶ ὁμοιομερεῖαι.

Ἀλλὰ καὶ εἰς ἕκαστα τὰ ὄντα τὰ παραχθέντα διὰ τῆς διακρίσεως τοῦ ἀρχικοῦ μίγματος διατηρεῖται αὕτη ἡ σύνδεσις τοῦ ὁμοιομεροῦς μετὰ τοῦ ἑτερομεροῦς. Βεβαίως παρήχθησαν ἐκ τῆς μίξεως τοῦ ὁμοίου μετὰ μερῶν τοῦ ὁμοίου, π. χ. μορίου χρυσαίου μετὰ μορίου χρυσαίου· ἀλλὰ καὶ τὸ ἑτερομερές μετὰ τοῦ ὁμοίου ἀρχικῶς ἦτο ὁμοῦ δὲν ἀπεχωρίσθη ἐντελῶς· ἀπεναντίας λέγει ὁ Ἀναξαγόρας *ἐν παντὶ παντὸς μοῖρα ἔσται, πλήρ τοῦ, ὅς ἐστιν οἷσι καὶ τοῦς ἐστί. Πᾶν ἐν παντὶ καὶ πᾶν ἐκ παντὸς ἐκκρίνεται*· οὐ κεχώρισται τὰ ἐν ἐνὶ κόσμῳ, οὐδὲ ἀποκέκοπται πελὲκεῖ οὔτε τὸ θερμὸν ἀπὸ τοῦ ψυχροῦ οὔτε τὸ ψυχρὸν ἀπὸ τοῦ θερμοῦ. Ὁ Ἀναξαγόρας ἐβάσιζε τὰς προτάσεις του ταύτας ἐπὶ τῆς πείρας ὅτι ἐν τῇ φύσει ἐκ πάντων πάντα γίγνεται· τὰ πάντα δύνανται νὰ μετατραπῶσιν ἐν πᾶσι καὶ αὐτοῖς τοῖς ἐναντιωτάτοις ὅπερ ἤθελεν εἶσθαι ἀδύνατον, εἰάν ἐν πᾶσι δὲν ἐμπεριείχοντο συνεπτυγμένως πάντα καὶ αὐτὰ τὰ ἐναντία.

Ἄλλ· ὡς ἀνωτέρω εἶδομεν ὁ Ἀναξαγόρας περιέπεσεν εἰς ἀντίφασιν· διότι ἐνῷ πρὸς ἐξήγησιν τῆς γενέσεως μετεχειρίσθη πνευματικὴν τινα ἀρχὴν δὲν ἡδυνήθη ὅμως νὰ τὴν παρακολουθήσῃ εἰς τὴν ἐνεργειάν της, καὶ νὰ τὴν ἀναδείξῃ ὡς τὸ οὐ ἕνεκα, ὡς τὸν τελικὸν σκοπὸν τοῦ κόσμου. Ὁ νοῦς δὲν ἐνεργεῖ κατ' αὐτὸν ἄλλως πῶς ἢ ὡς ἀρχὴ κινήσεως, δίδει μόνον τὴν πρώτην ὄθησιν εἰς τὴν κοσμοποιῶν, ἀλλ' εἰς τὴν

περαιτέρω αὐτῆς πρόοδον ἀποσύρεται τῆς σκηνῆς καὶ ἡ φύσις διατυπύεται καὶ σχηματίζεται κατὰ φυσικοὺς νόμους.

Ἐκτὸς δὲ τούτου ὁ Ἀναξαγόρας ἀπεφώνησε ὅτι ὁ νοῦς εἶναι ἡ εἰδοποιὸς ἀρχὴ τῆς φύσεως, ἀλλὰ καὶ οὗτος κατ' αὐτὸν οὐδὲν ἄλλο ἔχει ἔργον, ἢ νὰ κινῇ μόνον τὴν ὕλην. Ἐπομένως δὲ αἱ φιλοσοφικαὶ σκέψεις του δὲν ὑπερέβησαν τὰ ὅρια τῆς φύσεως· πᾶν τὸ ἐνδιαφέρον τῷ Ἀναξαγόρᾳ, πᾶν τὸ ἐπασχολοῦν τὰς μελέτας του εἶναι ἡ ποιητικὴ αἰτία τῶν φυσικῶν φαινομένων τῆς γενέσεως. Ἡ φιλοσοφικὴ ἄρα διάνοια κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ὤφειλε νὰ τραπῇ εἰς ἑτέραν τινα ὁδὸν πρὸς ἀνέυρεσιν τῆς πρώτης τῶν ὄντων ἀρχῆς ἀναγκάσεως εἰς ἐνόητα τὴν ποικιλίαν τῶν ὑπὸ τὰς αἰσθήσεις ὑποπιπτόντων ἀντικειμένων.

Ο ΠΥΘΑΓΟΡΑΣ ΚΑΙ ΟΙ ΠΥΘΑΓΟΡΕΙΟΙ

Οἱ νεώτεροι Πυθαγόρειοι συνέταξαν πολλὰς βιογραφίας τοῦ Πυθαγόρου, ἀλλ' ὀφείλει τις νὰ μὴ παραδέχεται ἀδιακρίτως πάντα τὰ ἐν αὐταῖς ἀναφερόμενα, διότι εἶναι ἀναμειγμένα μετὰ πολλῶν μυθῶδων καὶ ἀλλοκότων παραδόσεων. Λαμβάνοντες εἰδήσεις περὶ τῆς μεγαλοφυΐας τοῦ ἀνδρός, τοῦ βίου καὶ τῶν πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ σχέσεων σύναμα, πληροφοροῦμεθα ὅτι ἦν θαυματουργὸς καὶ τεράστιος. Τοσοῦτον δὲ ἐπικρατεῖ τὸ μυθῶδες καὶ τὸ θαυμαστὸν εἰς τὸν βίον τοῦ Πυθαγόρου ὥστε δικαίως ἠθέλομεν διστάσει καὶ περὶ αὐτῆς τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἀνδρός, ἂν δὲν ἐποιούντο περὶ αὐτοῦ μνηεῖν ὁ Ξενοφάνης (Διογ. Λαέρτ. Η'. λς), ὁ Ἡράκλειτος (ὁ αὐτὸς Η'. 6 Θ'. Α'), ὡς περὶ αὐτοῦ καὶ ὁ Ἡρόδοτος (Ἡρόδ. Δ'. Ε'). Ἡ αὐτὴ δὲ παρατήρησις ἰσχύει καὶ περὶ τῆς φιλοσοφίας του, νοθευθείσης διὰ πολλῶν σκοτεινῶν ἀνιγμάτων, παραφύρου μυστικισμοῦ καὶ ἐξάλλου φαντασίας.

Εἰς τοὺς μετὰ ταῦτα χρόνους πολλὰ συγγράμματα ἀνεφάνησαν ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Πυθαγόρου, οὕτινος ὅμως οὐδὲν σύγγραμμα διεσώθη ἡμῖν, ἀλλ' ἔλλειπες τινες μόνον περικοπαὶ τῶν Πυθαγορείων. Οὐδὲ εἶναι εὐκόλῳ νὰ προσδιορισθῇ τίνα φιλοσοφήματα ἀνήκουσιν εἰς τοὺς ἀρχαιότερους ἐξ αὐτῶν, καὶ τίνα εἰς τοὺς μεταγενεστέρους, εἶναι ὅμως βέβαιον ὅτι τὴν μετὰ ταῦτα ἀνάπτυξιν τοῦ συστήματος τούτου δὲν πρέπει νὰ ἀποδίδωμεν εἰς τὸν Πυθαγόραν καὶ εἰς τοὺς ἀρχαιότερους ὁπαδοὺς του.

Ὁ Πυθαγόρας ἤκμασε περὶ τὴν 60 Ὀλυμπιάδα = 540 π. Χ. γεννηθεὶς κατὰ πᾶσαν πιθανότητα τὴν 49 ἢ 50 Ὀλυμπιάδα = 584 π. Χ. ἦν δὲ Σάμιος ἐκ τῶν Ἑλληνικῶν ἀποικιῶν τῆς μικρᾶς Ἀσίας ἐνθα τὸ πρῶτον ἤκμασεν ἡ φιλοσοφία, διελθὼν τὴν νεανικὴν του ἡλικίαν ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ Πολυκράτους, ἐπὶ τῆς ἡγεμονίας τοῦ ὁποίου ἡ Σάμος ἐφημίζετο διὰ τὰ πλούτη, τὸν πολιτισμὸν καὶ τὰς τέχνας, οὐ

μὴν ἀλλὰ καὶ διὰ τὸν ναυτικὸν αὐτῆς στόλον συγκαίμενον ἐξ ἐκατὸν νεῶν. Ὁ πατὴρ αὐτοῦ Μνήσαρχος τοῦνομα ἦν λιθοξόος. Ὁ Ἰάμβλιχος ἐν τῇ βιογραφίᾳ τοῦ Πυθαγόρου (Γ', ιγ', ιδ') ἀναφέρει ὅτι περιήγηθη τὴν Φοινίκην καὶ τὴν Αἴγυπτον ἔνθα ἐβασίλευε τότε ὁ Ἄρμασις πρὸς ὃν ἐυστήθη παρὰ τοῦ Πολυκράτους. Ὅτι ὅμως εἰσεχώρησε καὶ εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Ἀσίας εἰς τὴν Περσίαν καὶ Ἰνδίαν εἶναι ἀβέβαιον καὶ ἀμαρτύρητον.

Ἐπέδρασε δὲ δραστηρίως ἐπὶ τοῦ Πυθαγόρου καὶ ἡ μετὰ τῶν ἱερέων τῆς Αἰγύπτου ἐπιμιξία του, οὐχὶ διότι ἠρύσθη ἐξ αὐτῶν βαθεῖαν σοφίαν, ἀλλὰ διότι ἐμιμήθη τὸ ιδιόρρυθμον σύστημα τοῦ βίου των, ἀπαρτιζόντων διακεκριμένην τάξιν ἐν τῷ λαῷ τῶν Αἰγυπτίων. Ὅθεν παρ' ἐκείνων βεβαίως ἐλαβε τὸν τύπον τοῦ ὑπ' αὐτοῦ ὕστερον συστηθέντος τάγματος, ὅπερ διωργάνωσεν εἰς κοινόβιον πρὸς ἐπιστημονικὴν καὶ ἠθικὴν μόρφωσιν.

Ὁ Πυθαγόρας διατρίψας ἐπὶ πολὺν χρόνον ἐν Αἰγύπτῳ ἐπανῆλθεν εἰς Σάμον· ἀλλὰ στασιαζούσης τότε τῆς πατρίδος του, ἔνεκα πολιτικῶν περιστάσεων, μεταβάς εἰς τὴν κάτω Ἰταλίαν ἐγκατέστη εἰς τὴν Κρότωνα, μίαν ἐκ τῶν ἐνταῦθα πολυανθρωποτέρων καὶ πλουσιωτέρων Ἑλληνικῶν πόλεων, ἔνθα δυνάμει ἠθικοκοινωνικῶν μεταρρυθμίσεων ὑπ' αὐτοῦ εἰσάχθαι πρῶτον μὲν ἐν ταύτῃ, κατόπιν δὲ καὶ ἐν ἄλλαις πόλεσι τῆς κάτω Ἰταλίας συνέστησε τὸν τασοῦτον ὑπὸ τῶν ἀρχαίων διαφημιζόμενον πυθαγόρειον δεσμὸν ἢ πυθαγόρειον αἵρεσιν. Κατὰ τὴν εἰς τὴν Ἰταλίαν ἐμφάνισιν του διηγοῦνται περὶ αὐτοῦ οἱ βιογράφοι του, οἷος ὁ Πορφύριος, τεράστια, ἀποπειρώμενοι, ὥς φαίνεται, νὰ τὸν ἀντιπαρθέσωσι πρὸς τὸν Χριστόν. Οὕτω π. χ. παριστάνουσιν αὐτὸν θαυματουργήσαντα ἅμα ὥς ἀφίκετο εἰς τὴν Ἰταλίαν. Ἐνῷ ὤδευεν εἰς τὴν πόλιν Κρότωνα, ἀπήντησε, λέγουσιν, ἄλιεῖς μηδὲν ἀγρεύσαντας. Τοὺς προσέταξε νὰ ρίψωσιν ἐκ νέου τὰ δίκτυα, προειπὼν αὐτοῖς πόσους ἰχθύας ἐμελλον νὰ ἀγρεύσωσιν. Οἱ ἄλιεῖς ἐκπλαγέντες διὰ ταύτην τὴν πρόρρησιν ὑπεσχέθησαν αὐτῷ ὅτι ἐὰν ἀγρεύσωσι, ἐτοιμῶς θέλουσιν ἐκτελέσει πᾶσαν αὐτοῦ αἴτησιν. Ἐκπληρωθείσης δὲ τῆς προρρήσεως ἀπήντησε παρ' αὐτῶν, ὅπως πάλιν ρίψωσιν αὐτοὺς ζῶντας εἰς τὴν θάλασσαν, διότι οἱ Πυθαγόρειοι δὲν ἰχθυοφάγοι. Καὶ ὥς θαῦμα ἀναφέρεισι προσέτι καὶ τοῦτο ὅτι οὐδεὶς τῶν ἰχθύων ἀπενεκρώθη, ἐνῷ ἠριθμοῦντο ὄντες ἐκτὸς τῆς θαλάσσης. Παρὰ πλῆσι δὲ εἶναι καὶ τὰ ἄλλα θαύματα, ἅτινα μυθολογοῦσι περὶ τοῦ βίου του. Τέλος δὲ παριστάνουσιν αὐτὸν ὥς ἐμποιήσαντα τοῖς Ἰταλιώταις τσαούτην βελτίαν ἐντύπωσιν, ὥστε παραιτήσαντες τὰ διεφθαρμένα καὶ ἄσωτα ἔθνη των μετετρέπησαν ἐπὶ τὸ βέλτιον, καὶ ἐκ τῶν τυράννων οἱ μὲν κατέθεσαν τὴν ἐξουσίαν, οἱ δὲ ἐξώσθησαν.

Ἐὰν ὅθεν ἀπογυμνωθῇ ὁ βίος του ἀπὸ τῶν μύθων ταύτων ὑπολείπεται ὥς ἱστορικὸν γεγονός ὅτι διὰ τῆς ἐγκαθιδρύσεως τῆς Σχολῆς

ἡ τῆς Ἑταιρείας του ἐπενήργησε θαυμασίως ἐπὶ τῶν Ἱταλο-Ἑλληνικῶν πόλεων. Οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ διεκρίνοντο εἰς ἐξωτερικοὺς καὶ ἐσωτερικοὺς, ἐφ' ὅσον οὗτοι μὲν ἐμυσταγωγούντο εἰς τὰ ἄδυτα τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς πολιτικῆς, οἱ δὲ ὤφειλον νὰ ὑποστώσι προηγουμένως πενταετῇ δοκιμασίαν, ἐπιβαλλομένης αὐτοῖς κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἐχευθείας. Ὁ τρόπος τοῦ βίου, ἡ συμπεριφορά, ἡ σωμασκήσις, ὁ ἱματισμός, τὰ πάντα ἦσαν ἀκριβῶς κεκανονισμένα. Καὶ πρῶτον ἡ λευκὴ στολὴ διέκρινε τοὺς μαθητάς του· καθ' ἑκάστην ὥραν τῆς ἡμέρας ὤφειλον νὰ ἐπασχολῶνται εἰς ὀρισμένην ἐργασίαν· τὴν μὲν πρωίαν ἅμα ἀνίσταντο ὑπερχεοῦντο ν' ἀναγκάζωσιν εἰς τὴν μνήμην τῶν τῆς ἱστορίας τῆς προλαβούσης ἡμέρας, τὸ δὲ ἐσπέρας νὰ δίδωσιν ἑαυτοῖς λόγον τῶν ἡμερησίων πράξεών των, ἐξετάζοντες ἂν ἦσαν ἀγαθοὶ ἢ ὄχι. Ἀπεστήθιζον δὲ καὶ ἐκ τῶν ποιημάτων τοῦ Ὁμήρου καὶ τοῦ Ἡσιόδου τὴν πρωίαν, πολλάκις δὲ καὶ παρὰ πᾶσαν τὴν ἡμέραν ἐνησχολοῦντο περὶ τὴν μουσικὴν, ἐν ἑκ τῶν κυριωδεστέρων συστατικῶν τῆς Ἑλληνικῆς παιδείας καὶ μορφώσεως, ὡσαύτως κανονικῶς ἐγυμνάζοντο εἰς τὴν πάλην, τὸν δρόμον, τὸ ἀκόντιον, κτλ. Συνέτρωγον ὁμοῦ, τὸ μέλι καὶ ὁ ἄρτος ἦσαν τὰ κυριώτερα ἐδέσματα, καὶ τὸ ὕδωρ τὸ μόνον ποτόν, πρὸς δὲ ἀπείχον παντάπασι τῆς κρεωφαγίας, μεθ' ἧς συνεδέετο ἡ μετεμψύχωσις, μεταξύ δὲ τῶν φυτικῶν οὐσιῶν ἀπηγορεύοντο οἱ κύαμοι.

Ἄλλ' οἱ κανονισμοὶ οὗτοι μᾶς ὑπομνησκούσι τοὺς Σπαρτιατικοὺς θεσμούς, μάλιστα δὲ λέγεται ὅτι ὁ Πυθαγόρας μετέβη εἰς τὴν Κρήτην καὶ τὴν Σπάρτην, ὅπως λάβῃ γνῶσιν τῆς ἐκεῖ νομοθεσίας. Ὅθεν Δώριον χαρακτήρα ἐμφαίνουσιν οὐχὶ μόνον αἱ ἠθικο-κοινωνικαὶ διατάξεις του, ἀλλὰ καὶ αἱ πολιτικαὶ τάσεις του, ἡ πρὸς τὸ ἀριστοκρατικὸν πολίτευμα ἐξειδικασμένη κλίσις του, ὅπερ ἐθεώρει ὡς τὸ ἰδανικὸν τῆς πολιτείας. Ὅθεν ὅτε προϊόντος τοῦ χρόνου οἱ Πυθαγόρειοι ἐξήσκησαν μεγίστην πολιτικὴν ἐπιρροὴν ἐπὶ τῶν Ἑλληνικῶν ἀποικιῶν τῆς κάτω Ἱταλίας ἐξεδήλουν τὰ ἀριστοκρατικὰ τῶν φρονήματα καὶ ἀπεπειρῶντο νὰ διατηρῶσι τὰ δῶρια πολιτεύματα ἀπέναντι τῶν δημοκρατικῶν καινοτομιῶν, ἡ ἔνθα ἴσχυον δημοκρατικὰ πολιτεύματα νὰ τὰ μεθαρμόζωσιν εἰς ἀριστοκρατικά. Ἀλλὰ τοιαῦται ἀποπειραὶ ἐπόμενον ἦν νὰ ἐπενέγκωσιν αἰματηρὰς σκηνὰς ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Πυθαγόρου. Τὸ δημοκρατικὸν κόμμα ὡς λέγεται ὑπὸ τὴν ὀδηγίαν τοῦ Κύλωνος ἐφόρμησε κατὰ τῆς οἰκίας τοῦ Μίλωνος, ἐν ᾗ συνεδρίαζεν ἡ πυθαγόρειος ἐταιρεία, καὶ πυρπολῆσαν αὐτὴν ἐξήλασε τοὺς Πυθαγορείους ἐκ τῆς πόλεως (Ἰαμβ. κ. λε'. Πορφυρ. Δ. νδ'.) ἐν δὲ τῇ στάσει ταύτῃ ἐν ᾗ διεφθάρησαν οἱ πλεῖστοι τῶν μαθητῶν ἀπεσφάγη καὶ ὁ Πυθαγόρας (Δ. Λ. Η'. λθ'.) Τινὲς δ' ἐκ τῶν διασωθέντων, οἷοι ὁ Φιλόλαος καὶ ὁ Λύσις μεταβάντες εἰς τὴν Ἑλλάδα κα-

τόκησαν εἰς τὰς Θήβας (1). Τέλος δὲ ὅσον ἀφορᾷ τὰ περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Πυθαγόρου, οἱ μὲν λέγουσιν ὅτι ἐφονεύθη εἰς τινα στάσις τοῦ λαοῦ κατὰ τῶν ἀριστοκρατῶν, οἱ δὲ ἐν τινὶ μάχῃ τῶν Συρακουσίων κατὰ τῶν Ἀκραγαντίνων. Καὶ περὶ τῆς ἡλικίας δὲ αὐτοῦ εἶναι ἀμφισβητούμενον ἂν ἀπεβίωσε τὸ 80 ἢ τὸ 104 ἔτος.

Μεταβαίνοντες ἤδη εἰς τὴν ἐκθεσιν τοῦ φιλοσοφικοῦ του συστήματος, ἀνάγκη νὰ προειδοποιήσωμεν ὅτι τὸ κύριον ἀντικείμενον τῆς ἐκθέσεως δὲν εἶναι ἡ φιλοσοφία τοῦ Πυθαγόρου, ἀλλ' ἡ τῶν Πυθαγορείων, διότι οὐδαμοῦ μνημονεύεται ὠρισμένη τις φιλοσοφικὴ ἀρχή, ἀποκλειστικῶς ἀποδιδομένη εἰς ἐκείνον, καὶ ὁ Ἀριστοτέλης δὲ ὑσάκης ποιεῖται μνείαν τῆς ἐν λόγῳ φιλοσοφίας, οὐδέποτε ὀνομάζει αὐτὸν τὸν Πυθαγόραν, ἀλλὰ τοὺς Πυθαγορείους. Οὐδεμία ὁθεν ἱστορικὴ διάκρισις δύναται νὰ τεθῇ μεταξύ τοῦ θεμελιωτοῦ καὶ τῶν ὀπαδῶν του, ἀλλ' ἀνάγκη νὰ πραγματευθῶμεν καθόλου καὶ συλλήβδην περὶ τῆς τῶν Πυθαγορείων φιλοσοφίας, ἀποχωρίζοντες ἀπ' αὐτῆς πᾶν εἶτι προφανῶς ἀνήκει εἰς τοὺς νεοπλατωνικοὺς, καὶ νεοπυθαγορείους, καὶ εἰς τὸν ἀποχωρισμὸν τοῦτον προβαίνομεν ἀσφαλῶς, συμβουλευόμενοι αὐθεντικὰς πηγὰς τὰς διεξοδικὰς ἐκθέσεις τοῦ τε Ἀριστοτέλους καὶ Σέξτου τοῦ Ἐμπειρικοῦ.

Ἡ βᾶσις τοῦ φιλοσοφικοῦ συστήματος τῶν Πυθαγορείων εἶναι ὅτι ὁ ἀριθμὸς εἶναι ἡ ἀρχὴ καὶ οὐσία τῶν πραγμάτων. Πῶς δὲ οὗτοι ἐφθασαν εἰς τὴν ἀρχὴν ταύτην, μᾶς τὸ ἐξηγεῖ ὁ Ἀριστοτέλης (Μετ. Α', ἐ. 1.) «Οἱ Πυθαγόρειοι πρῶτοι ἐνησχολήθησαν μετ' ἐπιτυχίας » εἰς τὰ μαθηματικά, καὶ ἐντραφέντες ἐν αὐτοῖς ἐπίστευσαν ὅτι αἱ » ἀρχαὶ τῶν μαθηματικῶν, ὁ ἀριθμὸς, εἶναι ἀρχαὶ πάντων τῶν ὄντων. Ἐπειδὴ δὲ ἐνόμιζον ὅτι ἐθεώρουν πολλὴν ὁμοιότητα μεταξύ » τῶν ἀριθμῶν καὶ τῶν ὄντων, ἀπεφαίνοντο ὅτι τοιοῦς δε τις ἀριθμὸς » εἶναι δικαιοσύνη, ἕτερος δὲ τις ἀριθμὸς ψυχὴ καὶ νοῦς. Προσέτι δὲ » ἐπειδὴ τὰς ιδιότητας καὶ τὰς ἀναλογίας τῶν ἀρμονιῶν παρετήρουν εἰς τοὺς ἀριθμοὺς, καὶ τὰ μὲν ἄλλα ἐφαίνοντο ἀφωμοιωμένα » πρὸς τοὺς ἀριθμοὺς, οἱ δὲ ἀριθμοὶ ὅτι ἦσαν πρῶτοι πάσης τῆς φύσεως, ἐθεώρησαν τὰ στοιχεῖα τῶν ἀριθμῶν ὡς στοιχεῖα πάντων τῶν ὄντων, καὶ τὸν ὅλον οὐρανὸν ὡς ἀριθμὸν καὶ ἀρμονίαν.»

Ἐκτὸς δὲ τούτου οἱ Πυθαγόρειοι ἐθεώρουν τὸν ἀριθμὸν οὐχὶ μόνον ὡς τὴν ἀντικειμενικὴν οὐσίαν τῶν ὄντων, ἀλλὰ καὶ ὡς τὸν ὑποκειμενικὸν ὅρον τῆς γνώσεως, διότι ἐπρέσβευον ὅτι ἄνευ ἀριθμοῦ οὐδὲν

(1) Ἐπεὶ ἐξέπεσον αἱ κατὰ πόλεις ἐταιρίαι τῶν πυθαγορικῶν στάσει κρατηθέντων, ταῖς ἔτι συνεστῶσιν ἐν Μεταποντίῳ συνεδρεύουσιν ἐν οἰκίᾳ πῦρ οἱ Κυλώνιοι περιέθηκαν καὶ διέφθειραν ἐν τούτῳ πάντας πλὴν Φιλόλαου καὶ Λυσίδος, νέων ὄντων ἔτι ῥώμῃ καὶ κουφότητι διωσαμένων τὸ πῦρ (Πλούτ. περὶ δαιμονίου Σωκράτους).

τι δύναται νὰ γνωσθῇ. Ὡς δὲ οἱ ἀρχαιοτάτοι φιλόσοφοι ὑπέθετον, ὅτι τὸ ἴσον δὲν γινώσκεται εἰμὴ διὰ τοῦ ἴσου, οὕτω καὶ οἱ Πυθαγόρειοι συνεπέβαινον, ὅτι ἡ ἀρχὴ τῶν ὄντων εἶναι καὶ ἀρχὴ τῆς γνώσεως, ὅτι αἱ ἀναλογίαι τῶν ἀριθμῶν αἰτινὲς ἀποτελοῦσι τὴν οὐσίαν τῶν ὄντων χρησιμεύουσι καὶ ὡς μέσα δι' ὧν τὰ ὄντα γινώσκονται. «Πᾶν τὸ γινωσκόμενον—λέγει ὁ Φιλόλαος—περιέχει ἀριθμὸν, διότι ἄνευ ἀριθμοῦ οὐδὲν δύναται νὰ νοηθῇ καὶ νὰ γνωσθῇ, ἄνευ αὐτοῦ τὰ πάντα θὰ ἦσαν σκοτεινὰ καὶ ἀσαφῆ, ὁ ἀριθμὸς ὁμῶς ἐνῶ φέρει εἰς ἀρμονίαν τὰ πράγματα μετὰ τῆς ψυχῆς ἀπεργάζεται τὰ πάντα ὡγνωστά.» (Ἀπόσπ. β'. σελ. νη'. καὶ ἀπόσπασ. ιη'. σελ. ρμα'. ρμε'). Ἐάν π. χ. δὲν ὑπῆρχεν ἀριθμὸς δὲν ἡδυνάμεθα γὰρ νοῶμεν καὶ νὰ γινώσκωμεν οὔτε τὸν τόπον οὔτε τὴν ὕλην, διότι ἀμφοτέρω θὰ ἦσαν ἀσαφῆ καὶ ἀδιάκριτα ἐὰν δὲν ἐχωρίζοντο εἰς ὠρισμένας καὶ διακεκριμένας ἐπιφανείας καὶ σώματα. Ἄλλ' ὁμοίως ὁ ἀριθμὸς δὲν εἶναι μόνον γνωριστικὴ τῶν ὄντων ἀρχή, ἀλλὰ καὶ οὐσιολογικὴ ἢ πραγματικὴ. «Βλέπεις, ἐξακολουθεῖ ὁ Φιλόλαος, τὴν φύσιν καὶ τὴν δύναμιν τοῦ ἀριθμοῦ ἰσχύουσιν οὐ μόνον εἰς τὰ θεῖα πράγματα, ἀλλὰ καὶ εἰς πάντα τὰ ἀνθρώπινα ἔργα καὶ διανοήματα, καὶ εἰς ἀπάσας τὰς χειροτεχνίας οὐχ ἥττον ἢ καὶ εἰς τὴν Μουσικὴν,» δηλ. οὐδὲν χρήσιμον δύναται νὰ κατασκευασθῇ ἄνευ ἀκριβοῦς μέτρου καὶ ἀριθμοῦ· καὶ πάλιν χρονικὸν μέτρον καὶ ῥυθμὸς δὲν εἶναι ἄλλο τι εἰμὴ ἀριθμὸς.

Ἄλλ' οἱ Πυθαγόρειοι δὲν περιωρίσθησαν ἀπλῶς εἰς ἐκδήλωσιν τῆς ἀρχῆς ταύτης ἀλλ' ἐζήτησαν πρῶτως ν' ἀνελιξῶσι τοὺς ἐν τῷ ἀριθμῷ ἐγκειμένους γενικοὺς προσδιορισμοὺς, ἡ στοιχεῖά του, καὶ ἐθεώρησαν, καθάπερ παρατηρεῖ ὁ Ἀριστοτέλης (Μετ. Α'. ε'), ὡς ἀπολύτους ἀρχὰς τῶν ὄντων οὐχὶ τοὺς ἀμέσους ἀριθμοὺς, ἀλλὰ μαλλον τὰ στοιχεῖα τοῦ ἀριθμοῦ, τὰς λογικὰς διακρίσεις του. Τὰ συστατικὰ στοιχεῖα τοῦ ἀριθμοῦ λέγουσιν εἶναι τὸ ἄρτιον καὶ περιττὸν καὶ ἡ ἐνωσις τούτων, ἡ τὸ ἄρτιοπéριττον· τοῦτο δὲ εἶναι τὸ ἐν μετέχον ἐνταύτῃ τῆς φύσεως τοῦτε ἄρτιου καὶ περιττοῦ· διότι τὸ ἐν εἰς μὲν τὸ ἄρτιον προστιθέμενον τὸ ἀποτελεῖ περιττὸν εἰς δὲ τὸ περιττὸν ἄρτιον Ἄλλὰ τοῦτο δὲν ἦτο δυνατόν ἐὰν τὸ ἐν δὲν μετείχε καὶ ἐξ ἀμφοτέρων τῶν φύσεων· ὅθεν τὸ ἐν ἀπεκάλουν ἄρτιοπéριττον. Πρὸς δὲ λέγομεν ὅτι τὸ περιττὸν εἶναι τὸ περαιῖον, τὸ δὲ ἄρτιον τὸ ἀπειρον (Ἀρ. Μετ. Α'. ε', η'). διότι τὸ ἄρτιον ἐπ' ἀπειρον διαιρεῖται εἰς ἴσα μέρη, εἶναι τὸ ἀπλῶς διακετόν, ἐνῶ τὸ περιττὸν δὲν ἐπιδέχεται τοιαύτην διαίρεσιν, ἀλλ' ἵσταται ἐδραῖον, ἐπομένως εἶναι μέγεθος συγκεκριμένον ὅχι συνεχές (1). Ὁ περιττός ἀριθμὸς κρατεῖ τοῦ ἄρτιου, διότι μετα-

(1) Σιμπλ. εἰς Ἀριστ. φυσ. Γ'. δ'. Τὸ ἀπειρον τὸν ἄρτιον ἀριθμὸν ἔλεγον διὰ τὸ πᾶν μὲν ἄρτιον, ὡς φαίνεται εἰς ἴσα διααιρεῖσθαι, τὸ δὲ εἰς

τρέπει αὐτὸν εἰς περιττὸν συντιθέμενος, μόνον διὰ τοῦ περιττοῦ προκύπτουσιν εἰς τὸ ἀριθμητικὸν σύστημα ἀριθμοὶ μόνιμοι, ἀπέναντι ἀλλήλων περαινόμενοι καὶ μὴ εἰς ἀλλήλους ἀναγόμενοι (3, 5, 7) ἐνῶ οἱ ἄρτιοι εἶναι ἀπλαῖ διχοτομίαι ἢ διπλασιασμοὶ χωρὶς νὰ διακρίνονται στερεῶς ἀπ' ἀλλήλων. Τὸ ἄρτιον ἐπομένως εἶναι τὸ τρεπτόν, τὸ παθητικόν, τὸ μεταβλητόν, τὸ δὲ περιττὸν τὸ στερεὸν καὶ περαῖνον, ἢ ἀρχὴ σταθερῶν διακρίσεων ὡς ὁ κόσμος παντοῦ δεικνύει βεβαίως τὴν ἀντίθεσιν τοῦ καθ' ἑαυτὸ ἀπείρου τρεπτοῦ στοιχείου (π. χ. τοῦ χώρου, τοῦ χρόνου, τῆς ὕλης, τῆς κινήσεως) καὶ τοῦ τὸ τρεπτόν τοῦτο περαίνοντος (σωματικοῦ περιορισμοῦ, χρονικοῦ μέτρου).

Ὁ περαιτέρω προσδιορισμὸς τῆς ἀντιθέσεως ταύτης, περὶ οὗ οἱ Πυθαγόρειοι διεφώνουν ἀλλήλοις ὀφείλει νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀνεπιτυχὴς αὐτῶν ἀπόπειρα τοῦ νὰ σχηματίσωσιν ὡς ὁ Ἀριστοτέλης μετὰ ταῦτα, πίνακα τῶν διανοητικῶν κατηγοριῶν. Ὁ Ἀριστοτέλης (Μετ. 1. 5. 9.) ἀποδίδει τοὺς προσδιορισμοὺς τούτους ἢ εἰς αὐτὸν τὸν Πυθαγόραν, ἢ καὶ εἰς τὸν Ἀλκμαίωνα «ἀκμάσαντα κατὰ τὸ γῆρας τοῦ «Πυθαγόρου ὥστε ἢ ὁ Ἀλκμαίων παρέλαβεν αὐτοὺς παρὰ τῶν Πυθαγορείων ἢ οὗτοι παρ' ἐκείνου.» Αὗται δὲ αἱ ἀντιθέσεις εἰς ἃς ἀνάγονται ἅπαντα τὰ ὄντα συμπασσύνται εἰς δέκα συστοιχίας, διότι ἡ δεκάς θεωρεῖται παρὰ τῶν Πυθαγορείων ὡς σημαντικὸς ἀριθμὸς.

1. Περαῖνον καὶ ἀπειρον	7. Εὐθὺ καὶ καμπύλον (διεύθυνσις ἀπροσδιόριστος).
2. Περιττὸν καὶ ἄρτιον	8. Φῶς καὶ σκότος (ἀρνησις τοῦ προσδιορισμοῦ).
3. Ἐν καὶ πολλὰ (ἀπροσδιόριστα)	9. Ἀγαθὸν καὶ κακόν (τὸ παρεκτρέπομενον τῆς τάξεως καὶ τοῦ μέτρου).
4. Δεξιὸν καὶ ἀριστερόν (τοῦτο δὲ καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἐθεωρεῖτο ὡς τὸ ἀτελέστερον).	10. Ἰσοπλευρον καὶ ἑτερόμηκες τετράγωνον (μὴ προσδιοριζόμενον διὰ τινος ἀκριβοῦς μέσου).
5. Ἄρρεν (αὐθυπόστατον, περαῖνον) καὶ θῆλυ.	
6. Ἥρεμον καὶ κινούμενον (ἀπροσδιόριστως)	

Ἀπασαι λοιπὸν αὗται αἱ συστοιχίαι ἀνάγονται εἰς τὴν πρώτην, εἰς τὴν τοῦ πεπερασμένου καὶ ἀπείρου· ἐπομένως δὲ παντα τὰ ὄντα ὑπόκεινται εἰς ταύτην τὴν ἀντίθεσιν, καὶ ἐπειδὴ ὁ ἀριθμὸς καθὸ ἐνότης τοῦ περιττοῦ καὶ ἄρτιου εἶναι καὶ ἐνότης τοῦ πεπερασμένου καὶ τοῦ ἀπείρου, ἐντεῦθεν συνεπέρανον οἱ Πυθαγόρειοι, ὅτι τὰ πάντα εἶναι ἀριθμὸς.

Ἰσα διαιρούμενον ἄπειρον κατὰ τὴν διχοτομίαν· ἡ γὰρ εἰς ἴσα καὶ ἡ μέση διαιρέσις ἐπ' ἄπειρον· τὸ δὲ περιττὸν προστεθὲν περαίνει αὐτό· καλύει γὰρ αὐτοῦ τὴν εἰς τὰ ἴσα διαίρεσιν. Πλουτ. προβ. ρωμ. κ. ρβ'. ὁ περιττὸς ἀριθμὸς εἶναι ἄρρεν, γόνιμος γὰρ ἐστὶ καὶ κρατεῖ τοῦ ἄρτιου συντιθέμενος. Καὶ διαιρουμένων εἰς τὰς μονάδας ὁ μὲν ἄρτιος, καθάπερ τὸ θῆλυ, χώραν μεταξὺ κενὴν ἐνδίδωσι, τοῦ δὲ περιττοῦ μόριον αἰεὶ τι πληρὲς ὑπολείπεται.

Ἄλλ' ἐνταῦθα ἀναφύεται οἰκοθεν τὸ ζήτημα, τίς ἡ σχέσις τῶν ἀριθμῶν πρὸς τὰ ὄντα, πῶς ἐξελάμβανον οἱ Πυθαγόρειοι τοὺς ἀριθμούς· ὡς αὐτὴν τὴν οὐσίαν τῶς πραγμάτων, ἢ ὡς τὸ πρότυπον αὐτῶν; Ἐνῷ ὁ Ἀριστοτέλης πολλάκις διαβεβαίωσεν ὅτι οἱ Πυθαγόρειοι ἐθεώρησαν τοὺς ἀριθμούς ἢ τὰ στοιχεῖα τοῦ ἀριθμοῦ ὡς αὐτὰ τὰ ὄντα, ὡς τὴν οὐσίαν τῶν πραγμάτων, ὅτι τὸ πεπερασμένον καὶ ἄπειρον δὲν εἶναι κατηγορούμενα ἢ συμβεβηκότα ἄλλης οὐσίας, ἀλλ' ἀμέσως οὐσία (1), ἐνῷ καὶ ὁ Φιλόλαος ὑποθέτει ὅτι ἐκ περαινομένων τε καὶ ἀπείρων ὅτε κόσμος καὶ τὰ ἐν αὐτῷ συνέστησαν, ἀπαντῶνται ὁμοίως παρὰ τῷ Ἀριστοτέλει καὶ τινὰ ἄλλα χωρία, ἐν οἷς ἀναφέρει ὡς Πυθαγόρειον δόγμα, ὅτι τὰ ὄντα εἶναι ἀφομοιώματα τῶν ἀριθμῶν (Μετ. Α. 5'. 987. 6, 10). Τὴν δὲ μέθεξιν τοῦνομα μόνον μετέβαλε (Πλάτων)· οἱ μὲν γὰρ Πυθαγόρειοι μιμήσει τὰ ὄντα φασὶν εἶναι τῶν ἀριθμῶν, Πλάτων δὲ μετέξει. Παραβ. Α. ΣΤ'. 985. 6, 27. ἐν τοῖς ἀριθμοῖς ἐδόκουν θεωρεῖν ὁμοιώματα πολλὰ τοῖς οὐσι — τὰ μὲν ἄλλα τοῖς ἀριθμοῖς ἐφαίνετο τὴν φύσιν ἀφομοιωσθαι πᾶσαν). Ἄλλως πως δὲν ἐξηγεῖται ἡ φαινομένη αὕτη ἀντίφασις τοῦ Ἀριστοτέλους εἰμὴ ὅτι εἰ καὶ οἱ ἀριθμοὶ θεωροῦνται ὡς ἕκκονος τῶν πραγμάτων οὐσία δὲν εἶναι ὁμοίως αὐτὰ τὰ αἰσθητικὰ πράγματα, ἀλλὰ διακρίνονται πάντοτε ἐπ' αὐτῶν, ὡς τὸ γενικὸν ἀπὸ τὸ ἀτομικόν, ὡς ἡ οὐσία ἀπὸ τὸ φαινόμενον· ἐπομένως δὲ τὰ ὄντα δύνανται ὑπὸ ταύτην τὴν ἐποψιν νὰ ὀνομασθῶσιν ὁμοιώματα τῶν ἀριθμῶν· ὀνομάζοντες δὲ οἱ Πυθαγόρειοι τὰ ὄντα ὁμοιώματα, ἢ τοὺς ἀριθμούς πρότυπα, δὲν ὑπελάμβανον διὰ τοῦτου ὅτι αἱ ιδέαι, οἱ ἀριθμοὶ ὡς νόμοι τῶν ὄντων ἐνυπάρχουσιν εἰς τὸν θεῖον νῦν χωριστοὶ τῶν πραγμάτων, πολλῶ δ' ἤττον ἐδόξαζον ὅτι εἶναι ὑποκειμενικαὶ ἔννοιαι ἐντὸς τῆς ἡμετέρας διανοίας ἀλλ' ὀρισμένως ὅτι εἶναι ἡ πραγματικὴ οὐσία τῶν ὄντων· ὥστε ἕκαστον ὄν, δὲν εἶναι οὐσιωδῶς ἄλλο τι εἰμὴ τοῦτο τὸ πεπερασμένον ἢ τὸ ἄπειρον καὶ ἡ ἐνότης των.

Αἱ ἀφρημέναι αὗται κατηγορίαι προσδιωρίσθησαν μετὰ ταῦτα ἔτι μᾶλλον συγκεκριμένως ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων Πυθαγορείων φιλοσοφούντων περὶ θεοῦ καὶ ἀποπειρωμένων ὅπως εἰς τὴν δημώδη

(1) Μετ. Α'. Ε', 986, α. 15. Φαίνονται δὲ καὶ οὗτοι τὸν ἀριθμὸν νομίζοντες ἀρχὴν εἶναι καὶ ὡς ὕλην τοῖς οὐσι καὶ ὡς πάθη τε καὶ ἔξεις. Ἐοικασιν ὡς ἐν ὕλης εἶδει τὰ στοιχεῖα τάττειν· ἐκ τούτων γὰρ ὡς ἐνυπαρχόντων συνεστάναι καὶ πεπλάσθαι φησὶ τὴν οὐσίαν—987. α. 15. Τὸ πεπερασμένον καὶ τὸ ἄπειρον καὶ τὸ ἐν οὐχ' ἐτέρας τινὰς ᾤθησαν εἶναι φύσεις οἷον πῦρ ἢ γῆν ἢ τι τοιοῦτον ἕτερον, ἀλλ' αὐτὸ τὸ ἄπειρον καὶ αὐτὸ τὸ ἐν οὐσίαν εἶναι τούτων ὡν κατηγοροῦνται, διὸ καὶ ἀριθμὸν εἶναι τὴν οὐσίαν ἀπάντων. 987. β. 2. 8. ἀριθμούς εἶναι φασὶν αὐτὰ τὰ πράγματα. Φυσ. Γ'. Δ'. 203 α'. 3. πάντες ὡς ἀρχὴν τινὰ τιθέασιν τῶν ὄντων (τὸ ἄπειρον) οἱ μὲν, ὥσπερ οἱ Πυθαγόρειοι καὶ Πλάτων, καθ' αὐτὸ οὐχ' ὡς συμβεβηκὸς τινι ἐτέρῳ, ἀλλ' οὐσίαν αὐτὸ ὄν τὸ ἄπειρον. Πλὴν οἱ μὲν Πυθαγόρειοι ἐν τοῖς αἰσθητοῖς οὐ γὰρ χωριστὸν ποιοῦσι τὸν ἀριθμὸν, κτλ.

θησκείαν εισάξωσι τοιούτους διανοητικούς προσδιορισμούς. Διὰ τῆς Μονάδος ἐννοοῦσι τὸν Θεόν· προσέτι δὲ ἀποκαλοῦσιν αὐτὴν πνεῦμα Ἐρμαφροδίτον (διότι ἐμπεριέχει ἐν ἑαυτῇ ἀμφοτέρους τοὺς προσδιορισμούς· τὸ τε περιττόν καὶ τὸ ἄρτιον) πρὸς δὲ καὶ οὐσίαν καὶ λόγον καὶ χάος· διότι εἶναι ἀπροσδιόριστος, τάρταρον, Δία, κτλ. Οὕτω δὲ καὶ τὴν δυάδα ἀποκαλοῦσιν ὕλην, ἀρχὴν τῆς ἀνισότητος, ἔριν, ἴσον, κτλ. Ἡ τριάς εἶναι μάλιστα σημαντικός ἀριθμός δι' οὗ ἡ μονάς πραγματοποιεῖται καὶ συμπληροῦται. Ἡ μονάς προχωρεῖ διὰ τῆς δυάδος, καὶ μετὰ ταύτης τῆς ἀπροσδιορίστου πληθὺς πάλιν συνενουμένη εἶναι ἡ τριάς. Ἡ τριάς θεωρεῖται ἐν γένει ὡς τὸ πρῶτον τέλειον. Ὁ Ἀριστοτέλης (περὶ Οὐρ. Ι. 1.) ἐξέφρασε τοῦτο σαφῶς. «Τὸ πᾶν καὶ τὰ πᾶντα τοῖς τρισὶν ὥριται· τελευτὴ γὰρ καὶ μέσον καὶ ἀρχὴ τὸν ἀριθμὸν ἔχει τὸν τοῦ παντός, ταῦτα δὲ τὸν τῆς τριάδος,» ἥτοι ἡ τριάς ἔχει ἀρχήν, μέσον καὶ τέλος, ἢ εἶναι ἀριθμὸς τοῦ ἐν ἑαυτῇ τελείου ὄντος π. χ. τοῦ σχήματος.

Ἡ τετράς εἶναι ἡ τριάς ἀλλὰ μᾶλλον ἀνεπτυγμένη· καὶ διὰ τοῦτο οἱ Πυθαγόρειοι ἀπονέμουσιν αὐτῇ μεγάλην ἀξίαν διότι εἰς τοὺς πρώτους τέσσαρας ἀριθμούς, προστιθεμένους ἐμπεριέχεται ὁ τέλειος ἀριθμός δέκα, καὶ διότι τετράς καθὼς τετράγωνον τῶν δύο εἶναι ἡ συμπλήρωσις τῆς δυάδος, ἐφ' ὅσον αὕτη δι' ἑαυτῆς πολλαπλασιαζομένη ἐπαναστρέφει εἰς τὴν ἰσότητα πρὸς ἑαυτήν. Ὅριστικώτερον ἡ τετράς καλεῖται τετρακτὺς ἐνεργός, δραστική τετράς (πικρά τὸ τέσσαρα καὶ ἄγω,) καὶ αὕτη παρὰ τοῖς ὑστέροις Πυθαγορείοις κατέστη ἀριθμὸς πολυβύλῃτος. Ἐκ τινος λειψάνου τοῦ ποιήματος τοῦ Ἐμπεδοκλέους ἐξάγεται ἐν οἷα μοίρα· εἶχον σὶ Πυθαγόρειοι τὴν τετρακτύν.

οὐ μὰ τὸν ἀμετέρᾳ γενεῇ παραδόντα Τετρακτύν

παγὰν αἰνάου φύσιος ῥιζώματ' ἔχουσιν. (Σεξ. Ἐμπειρ. πρὸς Μαθ. ἡ. 12).

Καθάπερ ἡ τετράς εἶναι ἡ τελεία τριάς, οὕτω καὶ ἡ δεκάς εἶναι ἡ τελεία καὶ ἀνεπτυγμένη τετράς (1). Ὁ Σίετος (πρὸς Μαθημ. Δ'. Γ'. Ζ'. 48'.—4ε.) λέγει «Τετρακτὺς λέγεται ὁ ἀριθμὸς ὅστις περιέχων ἐν ἑαυτῷ τοὺς πρώτους τέσσαρας ἀριθμούς, ἀποτελεῖ τὸν τέλειον ἀριθμὸν, ἥτοι τὴν δεκάδα· διότι ἐν καὶ δύο καὶ τρία καὶ τέσσαρα ἀποτελοῦσι τὰ δέκα. Φθάσαντες εἰς τὴν δεκάδα θεωροῦμεν αὐτὴν ὑπάλιν ὡς μονάδα, καὶ ἀρχόμεθα ἐκ νέου. Ἡ τετρακτὺς ἐμπεριέχει νέον ἑαυτῇ τὴν πηγὴν καὶ τὴν ῥίζαν τῆς αἰωνίου φύσεως, διότι εἶναι ὁ λόγος τοῦ παντός, τοῦ τε πνευματικοῦ καὶ τοῦ σωματικοῦ.»

Αἱ περὶ τῆς περαιτέρω προόδου τῶν λοιπῶν ἀριθμῶν θεωρίαι εἶναι

(1) Ἀρ. Μετ. 1. 5, 6. τέλειον ἡ δεκάς εἶναι δοκεῖ καὶ πᾶσαν περιεληφέναι ἢ τῶν ἀριθμῶν φύσιν· Φιλόλ. μεγάλη γὰρ καὶ παντελής, καὶ παντοεργὸς καὶ θεῖα καὶ ἀνθρωπίνῳ βίῳ ἀρχὰ καὶ ἄγαμῶν.

ἀνεπαρκείς καὶ ἀπροσδιόνυσοι, μέχρι τῶν πέντε ἐνυπάρχει λόγος ἐν τοῖς ἀριθμοῖς, ἀλλ' ἐπέκεινα ἀπαντῶσι κεναὶ ἀφαιρέσεις.

Ἐναπολείπεται ἤδη νὰ ἐξετάσωμεν τίνα συγκεκριμένην ἐφαρμογὴν ἐποίησαντο οἱ Πυθαγόρειοι, πῶς ἐκ τῶν ἀφηρημένων τούτων λογικῶν προσδιορισμῶν ἠδυνήθησαν νὰ κατασκευάσωσι τὸν κοσμικὸν ὄργανισμόν. Ἀλλὰ πρὶν ἢ ἐπιχειρήσωμεν τὴν ἐξέτασιν ταύτην ὀφείλομεν νὰ προτάξωμεν πρὸς ὁδηγίαν ὅτι τὸ ἀριθμητικὸν σύστημα, εἰς κατὰ μέγα μέρος ἐφαρμόζεται ἐπὶ τῶν ἐν τόπῳ ἀντικειμένων, καὶ ἐπὶ τῆς μηχανικῆς τῶν ὄντων κατασκευῆς καὶ διατάξεως, οὐδόλως ὁμως ἐφαρμόζεται καὶ οὐδόλως ἰσχύει πρὸς ἐξήγησιν τῶν φαινομένων τῆς φυτικῆς καὶ ζωικῆς οἰκονομίας τῶν ὄντων, πολλῶ δ' ἔλαττον τῶν τοῦ πνεύματος.

Ἰδοὺ ὅθεν πῶς ὑπέθετον οἱ Πυθαγόρειοι τὴν κοσμοποιῖαν. Ὁρῶμενοι ἐκ τῆς ιδέας ὅτι τὰ πάντα συνίστανται διὰ τῆς συμμετρίας καὶ ἁρμονίας ἣτις ἀνάγεται εἰς τὴν ἀναλογίαν τῶν ἀριθμῶν, ὅτι τὸ πᾶν εἶναι ἁρμονικῶς κακονομισμένον Ὁλον, κόσμος (ὅρος ὃν πρῶτος ὁ Πυθαγόρας πιθανῶς ἐχρήσατο πρὸς ἐπιχαρακτήρισιν τοῦ παντός) (1), ὑποθέτουσιν ὅτι ἐν τῷ μέσῳ τοῦ παντός ὅπερ ἀποτελεῖ σφαῖραν εἶναι τὸ κεντρικὸν πῦρ· διότι ἐπειδὴ τὸ πῦρ εἶναι τὸ τιμιώτατον τῶν στοιχείων οἰοῖται ἡ ἀρχὴ τῆς ζωῆς ἐν τῷ κόσμῳ (Δ. Α. Π' κς') ἐπομένως πρέπει νὰ ἐπέχῃ καὶ τὴν τιμιωτάτην θέσιν ἐν τῷ παντί. Αὕτη δὲ ἡ τιμιωτάτη θέσις εἶναι τὸ κέντρον τοῦ κόσμου (2). Ὁ Φιλόσοφος ὠνόμαζε τὸ πῦρ τοῦτο Ἐστίαν τοῦ παντός (3) ὑπαινιττόμενος τὸν βωμόν τῆς Ἐστίας, ὅστις ἦν ἐν τῷ κέντρῳ τῆς πολιτείας ἐν τῷ Πρωταγεῖ, ἐνθα ἱτηρεῖτο τὸ ἄσβεστον πῦρ. Περί τοῦτο τὸ πῦρ κινουνται

(1) Ἀριστ. Μεταφ. Α'. ε'. δ'. ζ'. Οἱ Πυθαγόρειοι ἔφασκον τὸν ὅλον οὐρανὸν ἁρμονίαν εἶναι καὶ ἀριθμόν· καὶ ὅσα εἶχον ὁμολογούμενα δεῖκνυναι ἐν τε τοῖς ἀριθμοῖς καὶ ταῖς ἁρμονίαις πρὸς τὰ τοῦ Οὐρανοῦ πάθη καὶ μέρη καὶ πρὸς τὴν ὅλην διακόσμησιν ταῦτα συνάγοντες ἐφήρμοτον· κἂν εἴ τί που διέλειπε, προσεγγίζοντο τοῦ συνευρισμένην πᾶσαν αὐτοῖς εἶναι τὴν πραγματείαν· λέγω δ' οἷον, ἐπειδὴ τέλειον ἡ δεκάς εἶναι δοκεῖ καὶ πᾶσαν περιελιφέναι τὴν τῶν ἀριθμῶν φύσιν, καὶ τὰ φερόμενα κατὰ τὸν οὐρανὸν δέκα μὲν εἶναι φασιν, ὄντων δ' ἐννέα μόνον τῶν φανερῶν διὰ τοῦτο δεκάτην τὴν ἀντίχθονα ποιοῦσιν.

(2) Ἀριστ. περὶ Οὐρ. Β'. Π'. (Οἱ Πυθαγόρειοι) ἐπὶ τοῦ μέσου πῦρ εἶναι φασιν, τὴν δὲ γῆν ἐν τῶν ἄστρον οὐσαν, κύκλῳ φέρεσθαι περὶ τὸ μέσον· τῷ γὰρ τιμιωτάτῳ οἴονται προσήκειν τὴν τιμιωτάτην ὑπάρχειν χώραν, εἶναι δὲ πῦρ μὲν γῆς τιμιώτερον, τὸ δὲ πέρας τῶν μεταξύ, τὸ δὲ ἔσχατον καὶ τὸ μέσον πέρας.

(3) Στοβ. Ἐκλ. Α'. Κγ'. Φιλόσοφος πῦρ ἐν μέσῳ περὶ τὸ κέντρον, ὅπερ Ἐστίαν τοῦ παντός καλεῖ καὶ Διὸς οἶκον καὶ μητέρα θεῶν, βωμόν τε καὶ συνοχὴν καὶ μέτρον φύσεως· καὶ πάλιν πῦρ ἕτερον ἀνωτάτω τὸ περιέχον· πρῶτον δ' εἶναι φύσιν τὸ μέσον. Ἀρ. περὶ Οὐρ. 11, 13. (Οἱ Πυθαγόρειοι) ἔθετον τὸ πῦρ ἐν τῷ μέσῳ διὰ τοῦτο, διότι ἐπίστευον) μάλιστα προσήκειν φυλάττεσθαι τὸ κυριώτατον τοῦ παντός· τὸ δὲ μέσον εἶναι τοιοῦτον· ὁ Διὸς φυλακὴν ὀνομάζουσιν, τὸ ταύτην ἔχον τὴν χώραν πῦρ.

κυκλικῶς τὰ οὐράνια σώματα, διότι ἡ κυκλική κίνησις εἶναι τελεω-
τάτη, ἐφ' ὅσον ἐπανακάμπτει εἰς ἑαυτήν. Δέκα δὲ εἶναι τὰ οὐράνια
σώματα διὰ τὸν λόγον ὅτι ἡ δεκάς εἶναι ὁ τελειότατος ἀριθμός. Ἀλλ'
ἐπειδὴ περατῇσονται ἐννέα μόνον σώματα (ἡ γῆ, οἱ πέντε πλανῆται,
ὁ ἥλιος, ἡ σελήνη, ὁ οὐρανός (ὡς ἀπλανεῖς ἀστέρες) ἐπενόησαν οἱ
Πυθαγόρειοι καὶ δέκατον τὴν ἀντίχθονα, δι' ἧς ἐννοοῦσιν οὐχὶ τὸ ἀν-
τίθετον ἡμῖς τῆς γῆς σφαῖρας, ἀλλ' ἴδιον σῶμα οὐράνιον. «Περὶ
τοῦτο (τὸ πῦρ) δέκα σώματα θεῖα χορεύειν (κινούνται κυκλι-
κῶς) οὐρανόν, πλανήτας, μεθ' οὓς ἥλιον, ὑφ' ᾧ σελήνην, ὑφ' ἧ
τὴν γῆν, ὑφ' ἧ τὴν ἀντίχθονα, μεθ' ἧ συμπαντα τὸ πῦρ ἐστίας ἐπὶ
πᾶσι κέντρα τάξιν ἐπέχον.» (Στοβ. Ἑκλ. Α'.) Πέραν δὲ τοῦ οὐρανοῦ
περιέχει τὸν κόσμον ἄλλα ἀνώτατον πῦρ ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὸ κεντρι-
κόν πῦρ καὶ χωρίζει αὐτὸν ἀπὸ τοῦ πέριξ αὐτοῦ διαχεόμενον ἀπειρον
(κενόν). Ἡ σύγχρονος κίνησις τῶν οὐρανίων σφαιρῶν ἀποτελεῖ μουσι-
κὴν τινα ἁρμονίαν. Ὅτι δὲ ἡμεῖς δὲν τὴν ἀκούομεν τοῦτο ἐξηγεῖται
διότι ἡ ἀκοή μας ἐξφκειώθη ἐκ γενετῆς πρὸς αὐτήν. (Ἀριστ. ἐν τῷ
περὶ Οὐρ. Β'. Θ').

Τὴν ἀρχὴν τῶν οἱ Πυθαγόρειοι ἐφήρμοσαν καὶ ἐπὶ τῆς ψυχῆς προσ-
διορίσαντες τὸ πνεῦμα ὡς ἀριθμόν. Ὁ Ἀριστοτέλης μνημονεύει (περὶ
Ψυχῆς Α'. β'.) ὅτι οἱ μὲν ἐδοξάζον ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ἡλιακὰ ἄτομα·
οἱ δὲ ὅτι εἶναι τὸ κινεῖν αὐτά, μνημονεύει δὲ αὐτοῖσι καὶ τὴν ἐπὶ
τῆς ψυχῆς ἐφαρμογὴν τῶν ἀριθμῶν. «Ὁ νοῦς εἶναι τὸ ἐν, ἡ γνῶσις ἡ
ἡ ἐπιστήμη ἡ δυνάς, διότι ἀναφέρεται εἰς τὸ ἐν· ὁ δὲ ἀριθμός τῶν
ἐπιφανειῶν εἶναι ἡ δοξασία, καὶ ἡ αἴσθησις ὁ ἀριθμός τοῦ σωμα-
τικοῦ. Κινεῖσα δὲ ἡ ψυχὴ αὐτὴ ἑαυτήν, εἶναι ὁ κινῶν ἑαυτὸν ἀριθμός.»
Καθὼς δὲ εἰς τὸ πᾶν ἐπικρατεῖ ἁρμονικὴ τάξις, οὕτω θεώρουν καὶ
τὴν ψυχὴν ὡς ἁρμονίαν. Ὅθεν Σιμπίας ὁ Πυθαγόρειος εἰσάγεται ὑπὸ
τοῦ Πλάτωνος (Φαίδρ.) λέγων ὅτι ἡ ψυχὴ ἔχει πρὸς τὸ σῶμα τὴν αὐτὴν
σχέσιν, ὡς ἡ μουσικὴ ἁρμονία πρὸς τὰς χορδὰς. Οἱ Πυθαγόρειοι θεώ-
ρουν τὸ σῶμα καὶ τὴν ψυχὴν ὡς ἀνέκαθεν διάφορα. Τὸ μὲν σῶμα
ὡς τάφον (σῆμα) ἢ ὡς δεσμοτήριον (φρουράν) τῆς ψυχῆς. Ἡ δὲ δο-
ξασία αὕτη ὅτι ἡ ψυχὴ διὰ τιμωρίαν εἶναι δεσμευμένη ἐν τῷ σώματι,
συνέχεται προδήλως μετὰ τῆς Πυθαγορείου διδασκαλίας περὶ τῆς
μετεμψυχώσεως (1).

Τὴν διδασκαλίαν δὲ ταύτην ὁ Πυθαγόρας ἠρύσθη ἀναντιρρήτως
παρὰ τῶν Αἰγυπτίων, ὡς λέγει ὁ Ἡρόδοτος (Β'. 123). «Πρῶτον δὲ
καὶ τότε τὸν λόγον Αἰγύπτιοι εἰσὶ οἱ εἰπόντες, ὡς ἀνθρώπου ψυχὴ
ἀθάνατος ἐστὶ τοῦ σώματος· δὲ καταφθίνοντος εἰς ἄλλο ζῶον αἰεὶ
γινόμενον ἐσθύεται· ἐπεὶ δὲ περιέλθῃ πάντα τὰ χερσαῖα καὶ τὰ

(1) Διογ. Λαέρτ. VIII 14. Πρῶτον φασὶ τοῦτον (τὸν Πυθαγόραν) ἀποφῆναι
τὴν ψυχὴν κύκλον ἀνάγκης ἀμείβουσαν ἄλλοις ἄλλους ἐνδεῖσθαι ζῶσις.

»θαλάσσια καὶ τὰ πετεινά, αὐτὶς εἰς ἀνθρώπου σῶμα γινόμενον εἰσδύνειν· τὴν περιήλυσιν δὲ αὐτῇ γίνεσθαι ἐν τρισχιλίοις ἔτεσι. Τοῦτω πῶς λόγῳ εἰσὶ οἱ Ἑλλήνων ἐχρήσαντο, οἱ μὲν πρότερον, οἱ δὲ ὕστερον, ὡς ἰδίῳ ἑαυτῶν εἶναι τῶν ἐγὼ εἰδὼς τὰ οὐνόματα οὐ γράφω.» Ὁμολογουμένως δὲ ὑπαινίττεται τὸν Πυθαγόρην καὶ τοὺς μαθητάς του.

Ἄλλα τὴν δοξασίαν ταύτην διὰ βραχείων ἀνασκευάζει ὁ Ἀριστοτέλης (περὶ Ψυχ. Α'. Γ'). «Δὲν προσδιορίζουν διατὶ ἡ ψυχὴ ἐνοικεῖ κεῖς τὸ σῶμα, καὶ ποίαν σχέσιν ἔχει τοῦτο πρὸς ἐκείνην. Διότι ἐνεργεῖ τῆς συγκοινωνίας ἡ μὲν ἐνεργεῖ, τὸ δὲ πάσχει, ἡ μὲν κινεῖ, τὸ δὲ κινεῖται, οὐδὲν ὅμως τούτων συμβαίνει τυχαίως. Κατὰ τοὺς Πυθαγορείους μύθους ἡ τυχοῦσα ψυχὴ μεταχειρίζεται τὸ τυχόν σῶμα. »Εἶναι τὸ αὐτὸ ὡς νὰ ἔλεγον, ὅτι ἡ ἀρχιτεκτονικὴ μεταχειρίζεται καὶ αὐλοὺς. Διότι ἡ μὲν τέχνη μεταχειρίζεται ὄργανα, ἡ δὲ ψυχὴ τὸ σῶμα· ἀλλὰ πᾶν ὄργανον ἀνάγκη νὰ ἔχῃ ἰδίαν μορφήν καὶ σχῆμα.» Κατὰ τὴν ὑπόθεσιν τῆς μετεμψυχώσεως ὁ ὁργανισμὸς τοῦ σώματος εἶναι τυχαῖος καὶ ἀδιάφορος διὰ τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν· ἀλλ' ἐκ τούτου δεικνύεται παράλογος ἡ ὑπόθεσις αὕτη.

Ἡ ἠθικὴ τῶν Πυθαγορείων ἔχει θρησκευτικὸν χαρακτῆρα μᾶλλον ἢ φιλοσοφικόν. Ἐδίδασκον ὅτι οἱ ἄνθρωποι εἶναι κτῆμα τῶν θεῶν, ὅτι οἱ θεοὶ ἐπιμελοῦνται τῶν ἀνθρώπων (1), ὅτι ὁ ὑπέρτατος νόμος καὶ τὸ ἀγαθὸν συνίστανται εἰς τὸ νὰ ὑποτασσώμεθα τῷ θεῷ, εἰς τὸ νὰ τιμῶμεν τὰς ἐντολάς τῶν θεῶν, νὰ καθαρῶμεν πάσης ἀκαθαρσίας προσγινομένης ὑπὸ τῆς ἡδονῆς καὶ τοῦ πάθους, νὰ γινώμεθα ὅμοιοι τῷ θεῷ διὰ τῆς ἐξασκήσεως αὐστηρᾶς ἀρετῆς (2). Ἀπεπειράθησαν μὲν νὰ προσδιορίσωσιν ἐπιστημονικῶς ἠθικάς τινας ιδιότητάς· ἀλλ' ἐνταῦθα καταδεικνύεται ἐναργῶς τὸ ἄγονον τῆς ἀριθμητικῆς ἀρχῆς (3). Οἱ Πυθαγόρειοι καθάπερ παρεδέχθησαν δέκα οὐρανίας σφαίρας οὕτω καὶ δέκα ἀρετάς. Τὴν δικαιοσύνην ὀρίζουσιν ὡς τὸν ἰσάκις ἴσον ἀριθμὸν ἢ τοι ἄρτιον ἀριθμὸν, ὅστις δι' ἑαυτοῦ πολλαπλασιαζόμενος μένει πάντοτε ἄρτιος. Ἄλλ' ὁ προσδιορισμὸς οὗτος εἶναι πάντῃ ἀφρηρημένος μηδόλως ἐξηγῶν τὴν ἰδιάζουσαν τῆς ἀρετῆς φύσιν.

Περαίνοντες τὴν ἐκθεσιν ταύτην τῆς Πυθαγορείου φιλοσοφίας ἃς ἐπισφραγίσωμεν αὐτὴν διὰ τῆς ἐπικρίσεως, ἣν ὁ Ἀριστοτέλης (Μετ. Α' η') ἐκφέρει περὶ τῆς ἀρχῆς τῶν ἀριθμῶν. «Οἱ Πυθαγόρειοι» ἠθέτοντες ὡς βάσιν τὸ πεπερασμένον καὶ τὸ ἄπειρον, τὸ ἄρτιον καὶ τὸ

(1) Οὐ μὲν τοι ἀλλὰ τόδε γέ μοι δοκεῖ, ὦ Κέβης, εἰ λέγεσθαι, τὸ θεοὺς εἶναι ἡμῶν τοὺς ἐπιμελουμένους καὶ ἡμᾶς τοὺς ἀνθρώπους ἐν τῶν κτημάτων θεοῖς εἶναι. Πλ. Φαίδ.

(2) Δ. Λ. Η'. κβ'. κδ'. Στοβ. ἐκλ. ἡθ.

(3) Ἀριστ. Μετ. Ε' κθ'. Περὶ τοῦ τί ἐστὶν ἤρξαντο λέγειν καὶ ὀρίζεσθαι, λίαν δ' ἀπλῶς ἐπραγματεύθησαν. ΙΓ'. δ'. ς'. Περὶ τινων ὀλίγων, ὧν τοὺς λόγους εἰς τοὺς ἀριθμοὺς ἀνῆπτον, οἷον τί ἐστι καιρὸς, ἢ τὸ δίκαιον ἢ γάμος.

»περιττόν, δὲν λέγουσιν ὁμῶς διὰ τούτου, πῶς γίνεται ἡ κίνησις, καὶ
 »πῶς ἄνευ κινήσεως καὶ ἀλλοιώσεως, εἶναι γενέσις καὶ φθορά, ἢ αἱ
 »καταστάσεις καὶ ἐνέργειαι τῶν οὐρανίων σωμάτων.» Ἡ ἀρχὴ τῶν
 ἀριθμῶν εἶναι ἀτελής καὶ ξηρὸς τύπος, στερούμενος ζωηρότητος καὶ
 κινήσεως. Προστίθῃσι δὲ ὁ Ἀριστοτέλης «Διὰ τῶν ἀριθμῶν δὲν ἐξη-
 »γρῶνται ἄλλοι προσδιορισμοὶ τῶν σωμάτων οἷον ἡ βαρύτης καὶ τὸ
 κοῦφον.»

Ὁ ἀριθμός, ἡ Πυθαγόρειος αὕτη ἀρχή, δὲν εἶναι οὔτε ἀπλῶς ὑλι-
 κόν, ὡς ἡ τῶν Ἰωνῶν, οὔτινες ἔθετον τὴν οὐσίαν τῶν ὄντων εἰς τὸ
 ὕδωρ, εἰς τὸν ἀέρα κτλ. οὔτε πάλιν καθαρῶς διανοητικόν, ἀλλ' εἶναι τι
 διάμεσον μεταξὺ αἰσθήσεως καὶ λόγου, μεταξὺ ὕλης καὶ διανοίας.
 Ἐπόμενον λοιπὸν ἦτο νὰ ζητηθῇ ἤδη ὡς ἀρχὴ πάσης πραγματικό-
 τητος ὅλως καθαρὰ διανοητικὴ ἐξαγομένη ἐξ αὐτοῦ τοῦ θεωρητικοῦ
 λόγου. Τοιαύτη δὲ εἶναι ἡ Ἑλεατικὴ φιλοσοφία, ἣτις θεωρεῖ τὸν κό-
 σμον ὅχι πλέον ὡς ἀπλὴν γένεσιν κατὰ τὸν Ἡράκλειτον, οὔτε ὡς
 διαδοχικὴν σειρὰν μεταβολῶν αἰσθητικοῦ τινος στοιχείου, ὅπερ ἀδια-
 λείπτως ἀφ' ἑαυτοῦ ἀλλοιοῦται καὶ μετατρέπεται κατὰ τοὺς ἀρχαιο-
 τέρους Ἰωνας, οὐδὲ ὡς ἄθροισμα διαφόρων στοιχείων καὶ δυνάμεων
 κατὰ τὸν Ἐμποδοκλέα, τὸν Ἀναξαγόραν καὶ τοὺς ἀτομολόγους, ἀλλ' ὡς
 ἐνότητα, ὡς ὃν ὅπερ ἀπέναντι τῶν φαινομενικῶν τοῦ ἀλλοιώσεων ὑφί-
 σταται ἀείποτε ταυτόν, ἐν, ὅπερ οὐχὶ διὰ τῆς αἰσθήσεως, ἀλλὰ διὰ
 μόνης τῆς διανοίας ἀντιλαμβάνομεθα. Τοιαύτη λοιπὸν εἶναι ἡ ἄποψις
 ὑφ' ἣν πρέπει νὰ ἐξετάσωμεν τὴν Ἑλεατικὴν φιλοσοφίαν ἥς τὴν μὲν
 ἐναρξὴν περὶστάνει ὁ Ξενοφάνης, τὴν δὲ συστηματοποίησιν ὁ Παρμενί-
 δης, καὶ τὸ τέρμα ὁ Ζήνων καὶ ὁ Μέλισσος. Ὡνομάσθη δὲ Ἑλεα-
 τικὴ παρὰ τὴν Ἑλέαν πόλιν τῆς Λευκανίας ἐν τῇ κάτω Ἰταλίᾳ, οἰ-
 κισθεῖσαν ὑπὸ τῶν ἀνδρείων καὶ φιλελευθέρων Φωκείων, οὔτινες ἐγκα-
 ταλιπόντες Φώκκιαν τὴν πατρίδα των ἔλα μὴ ὑποκύψωσιν εἰς τὸν ζυ-
 γὸν τῶν Περσῶν, μετόκησιν εἰς τὴν ἀλλοδαπὴν (Ἡρ. Α' 164. 167.)

ΞΕΝΟΦΑΝΗΣ

Ὁ Ξενοφάνης ἐγεννήθη εἰς τὴν Κολοφῶνα πόλιν τῆς μικρᾶς Ἀ-
 σίας. Διωχθεὶς δὲ πρῶίμως ἐκ τῆς πατρίδος του διέτριψε τὸν λοιπὸν
 βίον του εἰς τὰς Ἑλληνικὰς πόλεις τῆς Σικελίας καὶ τῆς κάτω Ἰτα-
 λίας ἔτι δὲ καὶ εἰς τὴν Ἑλέαν, ἠκμασε περὶ τὰ μέσα τῆς ἑκτῆς ἐκα-
 τονταετηρίδος. Ὁ Διογένης μᾶς διέσωσε στίχους ποιήματός τινος
 τοῦ Ξενοφάνους ἐξ ὧν προκύπτει ὅτι ἦν ἐννενηκονταετηρὴς τὴν ἡλικί-
 αν ὅτε συνέταξε τοῦτο τὸ ποίημα (1) Διογ. Λ. Θ. ιθ' ἤδη δ' ἑπτὰ τ'

(1) Ὅθεν μεταβαίνων ἀπὸ τοῦ πρώτου εἰς τὸ δεύτερον μέρος τοῦ ποιήματός
 του οὕτω προσαναγγέλλει:

Ἐν τῷ σοι παύω πιστὸν λόγον ἡδὲ νόημα
 ἀμφὶς ἀληθείης, δόξας δ' ἀπὸ τοῦδε βροτείας
 μάθανε, κόσμον ἐμῶν ἐπέων ἀπατηλὸν ἀκούων.

ἔασι καὶ ἐξήκοντ' ἐνιαυτοὶ βληστρίζοντες ἐμὴν φροντίδα ἂν' Ἑλλάδα γῆν ἐκ γενετῆς δὲ τότε ἦσαν εἴκοσι πάντε τε πρὸς τοῖς εἶπερ ἐγὼ περὶ τῶνδ' οἶδα λέγειν ἐτύμως. Ὅθεν ἐπειδὴ οὐδαμῶς ἐξάγεται ὅτι ὁ Ξενοφάνης ἀπέθανεν ἀμέσως μετὰ τὴν σύνθεσιν τῶν στίχων τούτων, εἰκότως συμπεραίνομεν ὅτι ἐξῆσε περίπου ἐπὶ μίαν ἐκατονταετηρίδα. Τὴν φιλοσοφικὴν του διδασκαλίαν ἐξέθεσεν εἰς ποίημα ὑπ' αὐτοῦ συνταχθὲν «περὶ φύσεως» ἐκ τούτου δὲ μόνον σποραδικοὶ τινες στίχοι σώζονται. Οἱ ἀρχαιότεροι φιλόσοφοι ἐστιχοῦργον, διότι ἡ πεζογραφία εἶναι μεταγενεστέρα.

Ἡ ἀρχὴ ἣτις ἐχρησίμευσεν αὐτῷ ὡς ἀφορμὴ τῆς φιλοσοφικῆς διδασκαλίας του εἶναι ἡ ἰδέα τῆς ἐνότητος τοῦ θεοῦ καὶ ἡ ἀποστροφή του κατὰ τῆς πολυθείας ἢ τοῦ ἀνθρωπομορφισμοῦ. Ἰδοὺ πῶς ἐκφράζεται περὶ θεοῦ, ὡς ἐξάγεται ἐκ διαφόρων ἀποσπασμάτων τῶν ποιημάτων του: «Εἰς θεὸς ἐν τε θεοῖσι καὶ ἀνθρώποισι μέγιστος, οὔτε δέμας θνητοῖσιν ὁμοῖος, οὔτε νόημα.»—οὐλος ὄρῃ, οὐλος δὲ νοεῖ, οὐλος δὲ τ' ἀκούει.—Ἄλλ' ἀπάνευθε πόνοιο νόου φρενὶ τὰ πάντα κραδαίνει. Ἀλλὰ βροτοὶ δοκέουσι θεοὺς γεννᾶσθαι, τὴν σφετέρην δ' ἐσσηῖτα ἔχειν φωνὴν τε δέμας τε. Ἄλλ' εἴτοι χεῖράς γ' εἶχον βόες ἢ πλεόντες ἢ γράψαι χεῖρεσσι, καὶ ἔργα τελεῖν, ἅπερ ἄνδρες, ἵπποι μὲν θ' ἵπποισι, βόες δὲ τε βουσὶν ὁμοῖα καὶ κε θεῶν ἰδέας ἔγραφον καὶ σώματ' ἐποιοῦν τοιαυτὸν οἷόν περ καὶ αὐτοὶ δέμας εἶχον ὁμοῖον.» Ἐκ τῆς ἀπεχθείας δὲ ταύτης κατὰ τοῦ ἀνθρωπομορφισμοῦ ἐξηγεῖται ὁ λόγος διατὶ καθάπτεται τοῦ Ἡσιόδου καὶ τοῦ Ὀμήρου. Πάντα θεοὶ ἀνέθηκαν Ὀμηρὸς θ' Ἡσιόδός τε ὅσσα παρ' ἀνθρώποισιν ὀνειδέα καὶ φόγος ἐστί, κλέπτειν, μοιχεύειν τε καὶ ἀλλήλους ἀπατεῦειν.

Ἡ Ξενοφάνειος λοιπὸν διδασκαλία χαρακτηρίζεται διὰ βραχείων ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους λέγοντος (Μετ. Α'. ε'.) *τὸ ἐν εἶναι τὸν θεόν*. Καὶ κατὰ τὸν Σέξτον Ἐμπειρικὸν ὑποτυπ. α'. 225, *ἔδογματιζεν ὁ Ξενοφάνης ἐν εἶναι τὸ πᾶν καὶ τὸν θεὸν συμφυῇ τοῖς πᾶσι*. Ἡ κυρία ὅθεν διδασκαλία τοῦ Ξενοφάνους ἐμπεριέχεται ἐν τοῖς ἀνωτέρω μνημονευθεῖσι στίχοις αὐτοῦ. *Εἰς θεὸς ἐν τε θεοῖσι καὶ ἀνθρώποισι μέγιστος, οὔτε δέμας θνητοῖσιν ὁμοῖος οὔτε νόημα.* Ἄλλ' ἀπάνευθε πόνοιο νόου φρενὶ πάντα κραδαίνει. Ταύτην δὲ ὀρίζων ἀκριβέστερον ὁ Ἀριστοτέλης (Μετ. Α'. ε'. 21) λέγει α' Ὁ Ξενοφάνης ἐθεώρει τὸ πᾶν ὡς ἓν, δὲν διεσαφηνίσεν ὅμως ἔαν διὰ τῆς ἐνότητος ταύτης διανοεῖτο *ἐν κατὰ λόγον* (δηλ. ὡς οἱ θεῖσται, οἱ ταυτίζοντες τὸν κόσμον μετὰ τοῦ θεοῦ), *ἢ ἐν κατὰ ὄλην* (ὡς οἱ Πανθεῖσται ἢ οἱ ταυτίζοντες τὸν θεὸν μετὰ τοῦ κόσμου), ἀλλ' ἀποβλέψας εἰς τὸν *ὅλον οὐρανόν* (ἥτοι εἰς τὸν κόσμον ὡς ὅλον, εἰς τὴν ἐνότητα πάντων τῶν ἐγκοσμίων ὄντων) εἶπεν, ὅτι τὸ *ἐν* εἶναι ὁ θεός. Ἐνταῦθα λοιπὸν ἐκτίθενται ἐναργῶς αἱ κυριώδестραι στιγμῆς τῆς Ξενοφάνειου φιλοσοφίας. Ὁ Ξενοφάνης πρῶτον ἐξέφρασε τὴν ἀρχήν, *ἐν καὶ πᾶν*, δεῦτερον

ἐθεώρησεν ἀμέσως τοῦτο τὸ ἐν καὶ πᾶν ὡς θεόν, ἀλλὰ τρίτον δὲν διασαφήνισεν, ἂν τοῦτο τὸ ἐν καὶ πᾶν ὑπέλαβεν ὡς ἄθροισμα ἀπάντων τῶν ἀτομικῶν ὄντων, ἢ ὡς ἐν κατὰ λόγον. Φαίνεται πιθανώτερον, ὅτι ὁ Ξενοφάνης ἐδίδασκε μὲν τὴν ἐνότητα ἀπάντων τῶν ὄντων, ἀλλὰ καθ' ὅσων ἐδίδασκε τὴν ἐνότητα τοῦ θεοῦ, δηλαδή τὸ θεῖον εἶναι σύναμα κατ' αὐτὸν τὸ ἐνωτικὸν σημεῖον πάντων τῶν ὄντων, τὸ τὰ πάντα ζωοποιεῖν καὶ δεσπόζειν. Ἀλλὰ θεολογήσας μᾶλλον ἢ φιλοσοφήσας, δὲν ἡδυνήθη εἰσεῖτι νὰ χαρακτηρίσῃ, ὡς ὁ Παρμενίδης μετὰ ταῦτα, ἀπέναντι τοῦ ἐνὸς τούτου πᾶν ἕτερον ὡς μὴ ὄν· καὶ τοι ἐννοήσας τὸ ἐν ὡς θεόν ἀπονέμει ὅμως εἰς αὐτὸ τὴν μορφήν ἀτομικῆς ὑπάρξεως, τὰ πολλὰ πεπερασμένα ὄντα ἴστανται παράλληλα πρὸς ἐκεῖνο ὡς πραγματικὰ καὶ αὐτά. Ὅθεν εἰς τὸ σύστημα τοῦ Ξενοφάνους ἀπαντᾷται χάσμα τι, διότι εἰς μάτην ἐρωτᾷ τις πῶς συμβιβάζεται ἡ ἐνότης καὶ τὸ ἀναλλοίωτον τοῦ θεοῦ μετὰ τοῦ διαιρετοῦ καὶ τῆς ἀλλοιώσεως τοῦ κόσμου. Ἡ σχέσις τοῦ αἰδίου ἐκείνου καὶ ἀτρέπτου ὄντος πρὸς τὰ πεπερασμένα καὶ τρεπτά ὄντα μένει ἀπροσδιόριστος. Ὅθεν ὁ Κουζίνος ματαιοπονεῖ ἀγωνιζόμενος νὰ ἀναδείξῃ αὐτὸν ὡς τὸν καθαρώτερον καὶ εὐγενέστερον θεϊστήν (Nouveaux fragments philosophiques), διότι ὁ Ξενοφάνης, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῆς μαρτυρίας αὐτοῦ τοῦ Ἀριστοτέλους, ἐκυμαίνεται μετὰ τοῦ θεϊμοῦ καὶ πανθεϊσμοῦ· καὶ ἐναπέκειτο εἰς τὸν διάδοχόν του τὸν Παρμενίδην μετ' ἐπιστημονικῆς βαθύτητος νὰ θέσῃ ὡς ἀρχὴν ὅτι μόνον τὸ καθαρόν καὶ ταῦτόν πρὸς ἑαυτὸ ὄν εἶναι τὸ ἀληθές καὶ πραγματικόν, ἀπειροστικῆς δὲ πᾶν διαιρετὸν καὶ μεταβλητὸν ὄν εἶναι φαινομενικόν καὶ ἀνυπόστατον.

ΠΑΡΜΕΝΙΔΗΣ

Ὁ Παρμενίδης ἐγεννήθη ἐν τῇ Ἐλέᾳ ἐκ πλουσίας καὶ διασέμου οἰκογενείας. Περὶ τοῦ βίου του ὀλίγα τινὰ μόνον γνωρίζομεν· ὅτι δὲ ἐχρημάτισε μαθητῆς τοῦ Ξενοφάνους, ὁ Ἀριστοτέλης τὸ ἀναφέρει ὡς φερόμενον (Μετ. Α. Ε'. 21 Παρμενίδης τούτου λέγεται μαθητῆς) Σίξτος ὁ Ἑμπεirikός (πρὸς Μαθημ. VII, III.) τὸν ἀποκαλεῖ γνώριμον τοῦ Ξενοφάνους. Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἤκμασε κατὰ τὸ 520 π. Χ. Ἀξιοσημείωτος δὲ εἶναι ἡ εἰς Ἀθῆνας μετὰ τοῦ Ζήνωνος περιήγησις του ὡς ἀναφέρει ὁ Πλάτων (Παρμ.) αὐτὸν μὲν οὖν Παρμενίδην, εὐν μάλα ἤδη πρεσβύτερον εἶναι, σφόδρα πολὺν, καλὸν δὲ κάγαθόν τὴν νῦσιν, περὶ ἣται μάλιστα πέντε καὶ ἐξήκοντα, Ζήνωνα δὲ ἑγγὺς ἐτῶν ὀκτατάκοντα τότε εἶναι, εὐμήκη δὲ καὶ χαρίεντα ἰδεῖν· καὶ λέγεσθαι αὐτὸν παιδικὰ τοῦ Παρμενίδου γεγονέναι· καταλύειν δὲ αὐτοὺς ἔφη παρὰ τῷ Πυθοδώρῳ ἐκτὸς τείχους ἐν Κεραμεικῷ· οὐ δὲ καὶ ἀφικέσθαι τόν τε Σωκράτη καὶ ἄλλους τινὰς μετ' αὐτοῦ πολλοὺς· «Σωκράτη δ' εἶναι τότε σφόδρα νέον.» Καὶ ἐν τῷ διαλόγῳ τῷ ἐπιγραφομένῳ ὁ Σοφιστὴς παρίσταται ὁ Σωκράτης λέγων «Παρμενίδη

»παρεγενόμην ἐγὼ νέος ὢν, ἐκείνου μάλιστα δὴ τότε ὄντος πρεσβύτου,» καὶ ἐν τῷ Θεαιτήτῳ ἐπαναλαμβάνει τὸ αὐτὸ ἀσυμπροσέμιστα τῷ ἀνδρὶ »πάνυ νέος πάνυ πρεσβύτη.» Ὁμολογεῖται δὲ κοινῇ παρὰ πάντων τῶν ἀρχαίων ὅτι ὁ Παρμενίδης ἀπῆλκε μερίστην ὑπόληψιν διὰ τε τὸ βάθος τῆς διανοίας του καὶ διὰ τὴν σπουδαιότητα καὶ τὴν ἐξαρσιν τῶν φρονημάτων του (1). Ὁ Παρμενίδης ἐξέθεσε τὰς φιλοσοφικὰς του θεωρίας εἰς ἐπικὸν ποίημα, ὅπερ συνήθως ἀναφέρεται ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «περὶ φύσεως» διαιρούμενον εἰς δύο μέρη, ἐξ ὧν τὸ μὲν πρῶτον ἐπραγματεύετο τὰ πρὸς ἀλήθειαν, ἥτοι περὶ τοῦ ὄντος, τὸ δὲ δεύτερον τὰ πρὸς δόξαν ἥτοι περὶ τοῦ μὴ ὄντος.

Εἰς τὸ πρῶτον μέρος ἀπαντᾶται ἡ Ἑλεατικὴ ἀρχὴ καθαρὰ καὶ ἀμιγῆς πάσης θεολογικῆς μορφῆς, δι' ἧς περιεκαλύπτετο εἰς τὸ Εὐνοφάνειον σύστημα, ἐφ' ὅσον ὁ Παρμενίδης προσδιορίζει τὸ ἐν ὡς τὸ καθαρὸν ὄν, ὡς τὸ καθ' αὐτὸ ἀληθές, καὶ ἀπέναντι τούτου δριστηκῶς χαρακτηρίζει τὰ πολλὰ ὡς μὴ ὄντα· ἐπομένως δὲ ἐξέφρασε τὴν παρὰ-τολμον ἀρχὴν ὅτι τὸ ὄν ἐστι, τὸ δὲ μὴ ὄν οὐκ ἐστι (ἐστὶ γὰρ εἶναι, μὴ δὲν δ' οὐκ εἶναι). Ἐπομένως δὲ ἀποκλείων ἐκ τῆς ἐννοίας τοῦ ὄντος πᾶσαν διαιρετότητα καὶ διάκρισιν, πᾶν πρότερον καὶ ὕστερον, πᾶσαν γένεσιν καὶ κίνησιν, θεωρεῖ αὐτὸ ὡς τὸ μόνον πραγματικόν, ὡς ἐν αὐτῷ πλήρες καὶ ἄρτιον (2). Ἵνα δὲ ἐννοήσωμεν ἐτι ἀκριβέστερον τὴν φιλοσοφικὴν ἀρχὴν τοῦ Παρμενίδου, ἀρνούμεθα τὰς ἀποδείξεις τῆς ἐξ αὐτῶν τῶν σωζομένων λειψάνων τοῦ ποιήματός, του, ἐνθα ἀπαριθμεῖ τὰ προσόντα ἢ τὰ χαρακτηριστικὰ (σήματα) τοῦ ἀληθοῦς ὄντος. Τὸ ὄν κατ' αὐτὸν οὔτε ἐγένετο οὔτε φθίρεται. Δὲν ἐγένετο διότι ἔπρεπε πρότερον νὰ μὴ ᾔτο, ὅπερ ἀδύνατον· διότι κατὰ τὴν περίπτωσιν ταύτην δὲν δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν πῶς ἤθελε φθάσει ἐκ τοῦ μὴ ὄντος, ἐκ τοῦ μηδενός, εἰς ὑπάρχον ὄντος· ἢ ἔπρεπε νὰ λάβῃ γένεσιν ἐκ τινος προϋπάρχοντος ὄντος, ὅπερ πάλιν εἶναι ἀδύνατον, διότι δὲν ἤθελεν εἶσθαι διάφορον τούτου τοῦ πρώτου ὄντος. Ἀλλ' οὐδὲ φθίρεται διότι ἂν ἐμελλέ ποτε νὰ μὴ ᾔται, δὲν θὰ ᾔτο ὄν. Καθὼς οὔτε ἀρχὴν οὔτε τέλος ἔχει, ὡσαύτως οὔτε πρότερον οὔτε ὑστερώτερον· ἀλλ' εἶναι ἀίδίως ἐνστάς, ὁ χρόνος οὐδόλως εἰς αὐτὸ ἐφαρμόζεται. Εἶναι ὅλον μηδαμῶς διαιρούμενον, ἀλλὰ συνεχές. Εἶναι ὡσαύτως ἐν μονοειδές, ἄνευ ποιητικῆς διαφορᾶς, εἶναι πάντη ἴσον διότι οὐδαμοῦ εἶναι μᾶλλον ἢ ἥττον ὄν· εἶναι ὡς τι ἀδιαίρετον, ἀδιάκριτον, ἴσον αὐτῷ συνεχές. Ἐπομένως πληροῖ τὰ

(1) Πλ. Θεαιτ. Παρμενίδης μοι φαίνεται τὸ τοῦ Ὁμήρου, αἰδοῦός τε εἶναι, ἅμα δεινός τε. Κεβ. Πιν. κ. β. ἀνὴρ ἔμφρων καὶ δεινός περὶ σοφίαν, λόγῳ δὲ καὶ ἔργῳ Πυθαγόρειόν τινα καὶ Παρμενίδειον ἐξηλωκώς βίον.

(2) Ἀριστ. Μετ. 1. 5. Παρμενίδης δὲ μᾶλλον βλέπων εἰσὶν ἐκεῖ που λέγειν »παρὰ γὰρ τὸ ὄν τὸ μὴ ὄν οὐδὲν αἰῶν εἶναι, ἐξ ἀνάγκης ἐν αἰεταί· εἶναι τὸ ὄν καὶ ἄλλο οὐδέν· ἀναγκαζόμενος δ' ἀκολουθεῖν ταῖς φαινόμεναις δύο τὰς αἰτίας καὶ δύο τὰς ἀρχὰς πάλιν τίθησι, θερμὸν καὶ ψυχρὸν, ὅλον πῦρ καὶ γῆν λέγων· τούτων δὲ κατὰ μὲν τὸ ὄν τὸ θερμὸν τάττει, ἄτερον δὲ κατὰ τὸ μὴ ὄν.

πάντα δι' ἐαυτοῦ, ἄλλο τι δὲν κατέχει τόπον παρ' αὐτῷ, διότι πανταχοῦ ὄν, προσπελάζει εἰς ὃν οὐδαμοῦ κενόν. Τὸ ὄν τέλος δὲν εἶναι ἀπέραντον ἐπ' ἄπειρον ἐκτεινόμενον, διότι τότε ἤθελεν εἶναι ἀτελές, ἀπ' ἐναντίας εἶναι ἐν ἐαυτῷ πεπερασμένον καὶ διὰ τοῦτο τέλειον. Ὅθεν ὁ Παρμενίδης παραβάλλει τὸ ὄν πρὸς σφαῖραν πάντῃ ἴσην, ἐννοῶν διὰ τῆς παραθέσεως ταύτης ὅτι καθάπερ ἡ σφαῖρα εἶναι πάντῃ ἴση πρὸς ἐαυτὴν καὶ πανταχόθεν ἐπίσης αὐτοτελὴς καὶ πλήρης, οὕτω καὶ τὸ ὄν εἶναι πάντῃ ἴσον καὶ τέλειον. Εἰς τὰ κατηγορούμενα ταῦτα τοῦ ὄντος προστίθῃσι καὶ ἄλλο τι εἰδικώτερον, θεωρεῖ τὴν διάνοιαν ὡς ταύτην μετὰ τοῦ ὄντος· διότι, λέγει, τὸ ἀντικείμενον τῆς διανοίας ἢ τὸ νοητὸν εἶναι τὸ ὄν, καὶ ἡ διάνοια δὲν εἶναι ἄνευ τοῦ ὄντος, ἐντὸς τοῦ ὑποίου καὶ αὐτὴ εἶναι, διότι ἐκτὸς τοῦ ὄντος οὐδὲν τι ἐστίν. Ὑπαρξίς λοιπὸν καὶ διάνοια εἰσὶν ἀμφοτέρα ἀχώριστα ἐν τῷ εἶναι. Ἐκ ταύτης ἄρα τῆς οὕτω προσδιορισθείσης ἐννοίας τοῦ ὄντος συμπεραίνει ὁ Παρμενίδης ὅτι πᾶν τὸ μὴ ἐναντιούμενον πρὸς ταύτην τὴν ἐννοίαν τοῦ τελείου ὄντος, πᾶν τὸ μὴ ὄν, πᾶσα γένεσις καὶ φθορά, πᾶσα αὐξήσις καὶ μείωσις, πᾶσα ἀνισότης καὶ εἰς μέρη διαίρεσις, δὲν ὑπάρχει. Τοιούτου δὲ εἶδους εἶναι ὁ κόσμος, οἷος ἐμφανίζεται ἡμῖν διὰ τῶν αἰσθητηρίων, ἐπομένως δὲ ὁ Παρμενίδης ἀρνείται τὴν πραγματικὴν ὑπαρξίν τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου. Πρέπει, λέγει, ν' ἀκολουθῇ τις τὸν λόγον καὶ ὄχι τὰς ἀπατηλὰς αἰσθήσεις· ἡ μόνη ἀλήθεια εἶναι ὅτι τὸ ὄν ἐστίν, τὸ δὲ μὴ ὄν, ἐπειδὴ οὐκ ἐστίν, δὲν δύναται οὐδὲ νὰ ᾔῃαι.

Ὅθεν δυνάμεθα νὰ διαβεβαιώσωμεν ὅτι διὰ τοῦ Παρμενίδου ἤρξατο ἡ κυρίως λεγομένη φιλοσοφία· διότι πρῶτος οὗτος ἀνυψώθη εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ ἰδανικοῦ, διότι πρῶτος οὗτος ἀπογυμνούμενος τῶν δοξῶν καὶ τῶν παραστάσεων καταδικάζει αὐτάς ὡς ψευδεῖς, καὶ ἐκφέρει ὅτι τὸ ὄν εἶναι τὸ ἀληθές. Ἡ ἐνῆρξίς αὕτη τῆς φιλοσοφίας καθὼς ταύτη εἶναι βεβαίως ἀτελής καὶ ἀπροσδιόριστος, ἀλλὰ πρόκειται νὰ ἐπεξεργασθῇ καὶ προσλάβῃ τὴν ἀπαιτουμένην συμπλήρωσιν.

Ἄλλ' εἰς τὴν διδασκαλίαν ταύτην τοῦ ὄντος, τῆς ἀληθείας, ὁ Παρμενίδης προστίθῃσι καὶ δεύτερον μέρος ὅπερ καθὼς διδασκαλία τοῦ μὴ ὄντος ὑποθετικῶς λαμβανόμενου, ἢ ὑπὸ τὴν ἐποψίν τῶν ἀνθρώπων δοξῶν παρέχει τινὰ ἐξήγησιν καὶ διασάφησιν τοῦ φαινομένου κόσμου. Τὴν φύσιν ἣν πρῶτον ἠρνήσατο ὁ Παρμενίδης ὑποθέτει ἐνταῦθα πάλιν οἷα ἐμφανίζεται εἰς τὰς αἰσθήσεις, ἀλλ' ὑπὸ τὸν ὄρον νὰ μὴ θεωρῇται μήτε ὡς οὐσα μήτε ὡς ἀληθῆς (1)· ὡς πρὸς τὸ σύστημα τοῦ φαινομένου κόσμου παραδέχεται δύο ἀρχὰς τὸ θερμὸν καὶ τὸ ψυχρόν, ἐκ τῆς συγκράσεως τῶν ὑποίων τὰ πάντα συνίστανται. Μόνον τὸ πρῶτον ἐξ αὐτῶν θεωρεῖ ὡς ἀληθές καὶ πραγματικόν, ταῦτον πρὸς ἐαυτό, τὸ δὲ δεύτερον ὡς ἀπατηλὴν δόξαν, ὡς ἀληθῶς μὴ

(1) ἴδε σημ. 2. σελ. 56.

ὄν (Ἀρ. Μετ. Α'. ε. 24). Πάντα τὰ ὄντα εἶναι κρᾶμα τούτων τῶν δύο. "Ὅσω μᾶλλον εἶναι πῦρ, ὥς, τοσούτω μᾶλλον εἶναι ὑπαρξίς, ζώη, συνείδησις" ὅσω μᾶλλον ψυχρὸν καὶ σκοτεινόν, τοσούτω μᾶλλον ἀνυπαρξία, θάνατος. Ἐκ τοῦ βαθμοῦ τῆς κράσεως τοῦ θερμοῦ καὶ τοῦ ψυχροῦ ἐξαρτᾶται ἡ τελειότης ἐκάστου τῶν φυσικῶν ὄντων, μάλιστα δὲ ἡ τοῦ ἀνθρώπου, ἡ φύσις τῶν μελῶν τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος εἶναι ἐν καὶ τὸ αὐτὸ μὲ ἐκείνο ὅπερ νοεῖ, καθάπερ εἰς τὸ πᾶν τὸ ὄν καὶ ὁ νοῦς εἶναι ἀδιάκριτα, καὶ ἀναλόγως τῆς κράσεως τοῦ θερμοῦ μετὰ τοῦ ψυχροῦ ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ σώματι, ἀναλόγως τῆς ὑπεροχῆς τοῦ πρώτου ἐπὶ τοῦ δευτέρου μετέχει καὶ ὁ ἄνθρωπος τοῦ νοῦς (1).

Ἐκ τῶν εἰρημένων λοιπὸν καταφαίνεται καὶ τὸ ἔλλειμμα τοῦ Παρμενιδείου συστήματος, διότι ὁ Παρμενίδης προσδιόρισας τὸ ἐν ἀπέναντι τῶν πολλῶν ὡς τὸ μόνον ἀληθές, ἠναγκάσθη διὰ τούτου, ὅπως παραχωρήσῃ εἰς τὰ πολλὰ, εἰς τὸν φαινομενικὸν κόσμον ὑπαρξίν τινα τοῦλάχιστον ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ δοξασίᾳ. Τί λοιπὸν ἐναπελείπετο; ἡ ὁρμώμενος ἐκ τῆς ἀρχῆς τοῦ ἐνὸς ὄντος νὰ ἀναδείξῃ ὅλως ἀντιφατικὸν καὶ ἀνυπόστατον τὸν δρατὸν κόσμον, ἢ χάριν τούτου νὰ παραδεχθῇ εἰς τὸ ὄν προσδιορισμοὺς νοθεύοντας τὴν καθαρότητά του. Τὸ μὲν ἐπεχείρησεν ὁ Ζήνων τὸ δὲ ὁ Μέλισσος.

ΖΗΝΩΝ

Ζήνων, ὁ συνήθως ἐπνομαζόμενος Ἐλεάτης πρὸς διακρίσιν τοῦ Στωϊκοῦ, μαθητῆς καὶ παιδικὰ τοῦ Παρμενίδου κατὰ τὸν Πλάτωνα (Παρμ.) ἦν 25 ἔτη νεώτερος τούτου, ἐπομένως δὲ ἐγεννήθη περὶ τὸ 495 π. Χ. Τεσσαρακονταετῆς τὴν ἡλικίαν ἦλθε μετὰ τοῦ ἐξηκονταπενταετοῦς Παρμενίδου εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ ἀπέκτησε μεγάλην φήμην κατὰ τὸν καιρὸν τῆς διαμονῆς του (Πλάτ. αὐτόθι), ἐνθα ἀνέγνωσε καὶ τὸ φιλοσοφικὸν αὐτοῦ σύγγραμμα ἰσως συντεταγμένον ὑπὸ διαλογικὴν μορφήν. (Δ. Λ. γ'. μη'). Ὁ Διογένης μνείαν ποιούμενος τῆς αὐταρκείας του μαρτυρεῖ περὶ αὐτοῦ ὅτι ἦν ὑπεροπτικὸς τῶν μειζόνων καὶ ὅτι ἐξαιρουμένης τῆς εἰς Ἀθήνας περιηγήσεώς του διέτριψε σταθερῶς ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτοῦ πατρίδι, πόλιν εὐτελῆ ἀγαπήσας μᾶλλον τῆς Ἀθηναίων μεγαλαυχίας (Θ'. ΚΗ'). Ὁμολογεῖται δὲ κοινῇ παρὰ πάντων τῶν ἀρχαίων ὅτι ἦν ἔνθερος πατριώτης ὑπομείνας μετὰ παραδειγματικῆς καρτερίας μαρτυρικὸν θάνατον ὑπὲρ τῆς πατρίδος του, ἧς τυραννομένης ὑπὸ τοῦ Νεάρχου, ἢ τοῦ Διομέδοντος, ἢ τοῦ Δημόλου, (διότι οἱ ἱστορικοὶ δὲν συμφωνοῦσιν ὡς πρὸς τὸ ὄνομα τοῦ τυράννου), ὁ Ζήνων προθέμενος τὴν ἀπελευθέρωσίν της καὶ ψευθεὶς τῶν ἐλπίδων του, κα-

(1) Στ. 145, "Ὡς γὰρ ἐκάτω ἔχει κρᾶσις μελέων πολυπλάγκτων, τὼς γὰρ ἀνθρώποις παρέστηκεν" τὸ γὰρ αὐτὸ ἐστίν, ὅπερ φρονεῖ, μελέων φύσιν ἀνθρώποις, κτλ.

τεδικάσθη εἰς φρικώδη βασανιστήρια, ἐν οἷς ἀνέδειξεν ὄντως ἡρωϊκὸν χαρακτήρα. Τοιοῦτον εἶναι τὸ οὐσιώδες τῆς ἱστορικῆς ἀφηγήσεως, καὶ τοι ὑπαρχούσης διαφωνίας περὶ τῶν καθ' ἑκάστα. Ὁ Ζήνων, λέγει ὁ Πλούταρχος, ὁ ἐταῖρος τοῦ Παρμενίδου, συνομόσας κατὰ τοῦ Δημό-βλου καὶ ψευθεὶς τῶν σχεδίων του, ἀπέδειξε διὰ τῶν ἔργων, ὅτι ἡ ἡγεμονία ψυχῇ ἄλλο τι δὲν φοβεῖται εἰμὴ τὸ αἰσχρὸν, καὶ ὅτι ὁ πό-ννος δὲν φοβίζει εἰμὴ τοὺς παῖδας καὶ τὰς γυναῖκας, ἢ καὶ ἄνδρας ἡγήλυπρεπείς. Ὅθεν ἀποταμὼν διὰ τῶν ὁδόντων τὴν γλῶσσαν του πτὴν ἔπτυσεν εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ τυράννου, ὥπως μὴ βιασθῇ νὰ καταταμηνύσῃ τοὺς συνομότας του. Ἡ δὲ τοῦ Διογένηος ἀφήγησις εἶναι ἔτι μᾶλλον ἐμπεριστατωμένη. Ὁ Ζήνων, λέγει, ἐπιχειρήσας νὰ καθαιρέσῃ τὴν τυραννίαν τοῦ Νεάρχου, ἢ κατ' ἄλλους τοῦ Διο-μμέδοντος συνελήφθη. Ἀνακριθεὶς περὶ τῶν συνομοτῶν καὶ περὶ τῶν ὀπλῶν, ἅτινα εἶχε μετακομίσει εἰς τὴν Λιπάραν, ἐξήνεγκεν ὄνομα-στί τοὺς φίλους τοῦ τυράννου. — Μετὰ ταῦτα δὲ προσποιούμενος ὅτι πῆχει νὰ τῷ διακοινώσῃ ἀπόρρητόν τι ἔδωκε τὸ οὖς του καὶ δὲν ἀπέ-στη, εἰ μὴ ἀφοῦ διετρυπῆθη ὑπὸ βελῶν, μιμούμενος τὸ παράδειγμα τοῦ τυραννοκτόνου Ἀριστογείτονος. Ὁ Δημήτριος ἐν ταῖς Ὀμωνύμοις πλέγει ὅτι ἔδωκε τὴν ρινὰ του. Ὁ δὲ Ἀντισθένης ἐν ταῖς Διαδοχαῖς πτῶν φιλοσόφων, διηγεῖται ὅτι ἀφοῦ κατήγγειλε τοὺς φίλους τοῦ τυ-ράννου, ἐρωτηθεὶς ἂν ὑπολείπεται καὶ ἄλλος τις, ἀπεκρίθη: Σύ, λυ-μεῶν τῆς πατρίδος μου. Καὶ στραφείς πρὸς τοὺς παριστώτας, θαυ-μαζῶν, εἶπε, διὰ τὴν θειλίαν σας, ἂν φοβούμενοι τὰ παθήματά μου νὰνέχησθε νὰ ἦσθε τοῦ τυράννου δούλοι. Τέλος δὲ ἀποκόψας διὰ πτῶν ὁδόντων τὴν γλῶσσαν, τὴν ἀπέπτυσεν ἐνώπιον τοῦ τυράννου. Τότε οἱ πολῖται ἐπιπεσόντες κατὰ τοῦ τυράννου τὸν ἐθανάτωσαν. Ἰδοὺ ὅ,τι διηγοῦνται σχεδὸν οἱ πλεῖστοι ἱστορικοὶ· ἄλλ' ὁ Ἑρμιπ-πος ἄξιόν ἐστι ὁ Ζήνων ἐμβληθεὶς εἰς ὄλμον συνετρίβη. »

Ἀλλὰ τί τὸ κύριον χαρακτηριστικὸν τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ζήνωνος, τίς ἡ εἰδικὴ φυσιογνωμία τῆς ἡ διακρίνουσα αὐτὴν ἀπὸ τῆς τῶν προ-κατόχων του; Εἶναι βέβαια ἡ ἀνακάλυψις τῆς ἀντικειμενικῆς διαλε-κτικῆς. Ἐξηγούμεθα· δύο τρόποι ἀνασκευῆς ὑπάρχουσι. Θέτει τις π.χ. φιλοσοφικόν τι σύστημα ὡς ἀληθές, καὶ ἐκ τούτου κατόπιν συμπεραί-νει ὅτι τὸ ἀντίθετόν του εἶναι ψευδές. Οὐδὲ ἔχει δυσκολίαν τινὰ τὸ νὰ ἰσχυρίζεται τις αὐτὸ ἄλλο δὲν εἶναι ἀληθές διότι δὲν συνάδει πρὸς τὸ ἑμὸν· ἄλλ' ἐπίσης καὶ ὁ ἕτερος δικαιούται νὰ ἰσχυρισθῇ τὸ αὐτὸ τοῦτο. Ἀλλ' ὑπάρχει καὶ ἄλλος τρόπος ἀνασκευῆς ὄντως ἔλλογος, ὃν ἀποκαλοῦμεν ἀντικειμενικόν· ἥτοι ἀποδεικνύεται τὸ ψεῦδος τοῦ ἀν-τιθέτου συστήματος ἐξεταζομένου καθ' ἑαυτό, οὐχὶ δὲ σχετικῶς πρὸς ἕτερον, καὶ ὑφ' ἑαυτοῦ ἐξελεγχομένου ἀντιφατικοῦ καὶ ἀνυποστάτου.

Αὕτη δὲ ἡ διαλεκτικὴ τοῦ Ζήνωνος περιγράφεται προσφωρῶς εἰς τὸν Παρμενίδην τοῦ Πλάτωνος ἐνθα ὁ Σωκράτης εἰσάγεται λέγων αὕτι

ὃ Ζήνων ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ ὑποστηρίζει τὰ αὐτά, ἅπερ καὶ ὃ Παρμενίδης, ὅτι τὰ πάντα εἶναι ἓν, διὰ τινος ὅμως μεταβολῆς ζητεῖ νὰ μᾶς ἀπατήσῃ, ὥπως φανῇ ὅτι λέγει τι νέον ἢτοι ὃ μὲν Παρμενίδης ἀποδεικνύει εἰς τὸ ποίημά του, ὅτι τὰ πάντα εἶναι ἓν, ὃ δὲ Ζήνων ἀπεναντίας ὅτι τὰ πολλὰ οὐκ ἔστιν. Ὁ Ζήνων ἀποκρίνεται πρὸς τὸν Σωκράτη, ὅτι «ἐγγράφε τοῦτο ἀποβλέπων μᾶλλον εἰς ἐκείνους, οἵτινες ἐπιζητοῦσι νὰ καταστήσωσι καταγέλαστον τὴν διδασκαλίαν τοῦ Παρμενίδου δεικνύοντες ὅποια ἀντιφάσεις ἐκ ταύτης παρέπονται· κατεπολέμησε λοιπὸν τοὺς διίσχυριζομένους ὅτι τὰ πολλὰ ὑπάρχουσιν, ἵνα καταδείξῃ ὅτι νέντεῦθεν παρέπονται πλείονα ἄτοπα ἢ ἐκ τῆς ἀρχῆς τοῦ Παρμενίδου.» Ἰδοὺ ἡ ἀντικειμενικὴ διαλεκτικὴ δι' ἧς βλέπομεν οὐχὶ τὴν Ἑλεατικὴν ἀρχὴν ἀμυνομένην ἑαυτήν, ἀλλὰ τὴν πάλιν μετατιθεμένην εἰς αὐτὸ τὸ πεδίου τῶν πολεμίων.

Καὶ ὁ Συμπλίκιος δὲ ἀποδίδει τῷ Ζήνωνι τὸν αὐτὸν σκοπόν. «Ὁ Ζήνων ἀποδεικνύει διαδοχικῶς ὅτι ἐὰν ἡ πληθὺς ὑπάρχει εἶναι ἐνταῦθα πτωχὴ καὶ μικρά· πεπερασμένη καὶ ἀπειρος—ἔστι καὶ οὐκ ἔστι.» «Τὰ χωρία ταῦτα ἐμπεριέχουσιν ἅπαν τὸ μυστήριον τῆς διαλεκτικῆς τοῦ Ζήνωνος ὑποθεμένου τὴν ὑπαρξίν τῶν πολλῶν, ἵνα ἔτι κάλλιον τὴν καταπολέμησιν, φέρων αὐτὴν εἰς τὰς ἐσχάτας συνεπείας τοῦ παραλογισμοῦ καὶ τῆς ἀντιφάσεως. Διίσχυρίζεσθε, ἔλεγεν ὁ Ζήνων εἰς τοὺς ἐμπειρικοὺς Ἰωνας, ὅτι δὲν ὑπάρχουν εἰμὴ ἀντίθετα ἀντικείμενα, ὅτι μόνα τὰ πολλὰ ὑπάρχουσιν ἀντιτάττεται τὴν καθολικὴν κίνησιν εἰς τὴν ἀπόλυτον ἀκινήσιαν τὴν προκύπτουσαν ἐκ τῆς ἀπολύτου ἐνότητος τοῦ Παρμενίδου. Ἐστὼ, λαμβάνω τὰ ἰδικὰ σας ἐπιχειρήματα καὶ ἀποδεικνύω ὅτι ἐὰν τὰ πάντα κινῶνται, δι' αὐτὸ τοῦτο τὰ πάντα ἡρεμοῦν ὅτι ἐὰν τὰ πάντα διαφέρωσι, δι' αὐτὸ τοῦτο τὰ πάντα εἰσὶ ταῦτά· καὶ ὅτι ἐπομένως τὸ ὑμέτερον σύστημα πᾶς φέρει εἰς συνεπείας ἀντιφασκούσας πρὸς αὐτό.

Ἡ διαλεκτικὴ τοῦ Ζήνωνος, ἐφαρμόζεται κυρίως καὶ πρὸ πάντων ἐπὶ τῆς κινήσεως. Ὅθεν καὶ ὁ Ἀριστοτέλης παρατηρεῖ ὅτι ὁ Ζήνων ἀρνείται τὴν κίνησιν, διότι ἐμπεριέχει ἐσωτερικὴν ἀντίφασιν· ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ ἐκλάβωμεν διὰ τούτου ὅτι δὲν ὑπάρχει κίνησις· ὅτι διδεται κίνησις, ὅτι ὑπάρχει τοῦτο τὸ φαινόμενον, τοῦτο εἶναι ἀναντίρρητον· αἰσθητικῶς ἀντιλαμβάνεται τις τὴν κίνησιν, ὥς τὸν λίθον, ἢ τὸ ξύλον, ὑπὸ ταύτην λοιπὸν τὴν ἔννοιαν δὲν ἀρνείται ὁ Ζήνων τὴν κίνησιν. Τὸ ζήτημα ἀφορᾷ ἀπ' ἐναντίας τὴν οὐσιώδη αὐτῆς πραγματικότητα καὶ ἀλήθειαν· ἀλλ' ἡ κίνησις δὲν εἶναι ἀληθής, διότι ὁ τρόπος καθ' ὃν τὴν ἀντιλαμβάνομεθα ἐμπεριέχει ἀντίφασιν.

Ἰδοὺ αἱ κατὰ τῆς κινήσεως λόγοι οἷους ἡμῖν διέσωσεν αὐτοὺς ὁ Ἀριστοτέλης ἐν τῇ Φυσικῇ Θ'.

Α'.—Πρῶτος μὲν ὁ περὶ τοῦ μὴ κινεῖσθαι διὰ τὸ πρότερον εἰς τὸ

ἡμισυ δεῖν ἀφικέσθαι τὸ φερόμενον ἢ πρὸς τὸ τέλος, περὶ οὗ διείλοντο ἐν τοῖς πρότερον λόγοις.

Ἐνταῦθα προϋποτίθεται ἡ τοῦ τόπου συνέχεια. Τὸ κινούμενον πρέπει νὰ φθάσῃ πρὸς τι τέλος. Ἴνα δὲ διατρέξῃ τὸ ὅλον, πρέπει πρῶτον νὰ διατρέξῃ τὸ ἡμισυ· ἀλλὰ καὶ τοῦτο τὸ ἡμισυ τοῦ τόπου εἶναι πάλιν ὅλον ὅπερ ἔχει καὶ αὐτὸ ἡμισυ· πρέπει λοιπὸν πρότερον νὰ φθάσῃ εἰς τὸ ἡμισυ τούτου τοῦ ἡμίσεος, καὶ οὕτως ἐφεξῆς ἐπ' ἀπειρον. Ὁ Ζήνων ἐνταῦθα ἀποβλέπει εἰς τὴν ἀπειρον διαιρετότητα τοῦ τόπου. Πάν διάστημα εἴτε τόπου εἴτε χρόνου διαιρεῖται εἰς δύο ἡμίσεα, ἅτινα πρέπει νὰ διατρεχθῶσι· καὶ ὅσον δήποτε περικωρισμένον τόπον καὶ ἂν ὑποθίσωμεν, τὸ αὐτὸ πάντοτε ἐπαναλαμβάνεται· ἐπομένως τὸ κινούμενον οὐδέποτε δύναται νὰ φθάσῃ εἰς τὸ τέλος.

Β'. — Δεύτερος ὁ καλούμενος Ἀχιλλεύς ἐστὶ δ' οὗτος, ὅτι τὸ βραδύτερον οὐδέποτε καταληφθήσεται θεὸν ὑπὸ τοῦ ταχύτερου ἔμπροσθεν γὰρ ἀνγκυαῖον ἔλθειν τὸ διώκον, ὅθεν ὤρμησε τὸ φεῦγον, ὥστ' αἰετὶ προέχειν ἀναγκαιὸν τὸ βραδύτερον.

Ὁ λόγος οὗτος εἶναι ὁ καλούμενος Ἀχιλλεύς ὁ ἀκόλουτος. Ἐκ δύο σωμάτων κινουμένων κατὰ τὴν αὐτὴν διεύθυνσιν, ἐξ ὧν τὸ μὲν προέχει, τὸ δὲ καθ' ὠρισμένον ἀπόστημα ἐπόμενον, κινεῖται ταχύτερον ἐκείνου, ἡμεῖς γινώσκουμεν, ὅτι τὸ δεύτερον θέλει φθάσῃ τὸ πρῶτον. Ἀλλ' ὁ Ζήνων λέγει· τὸ ταχύτερον οὐδέποτε δύναται νὰ φθάσῃ τὸ βραδύτερον. Τοῦτο δὲ, ἰδοὺ πῶς τὸ ἀποδεικνύει. Τὸ διώκον δαίτῃ μέρους τινὸς τοῦ χρόνου, ἵνα φθάσῃ εἰς τὸ σημεῖον, ὅθεν ὤρμησε τὸ φεῦγον κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ χρονικοῦ τούτου μέρους. Καθ' ὃν χρόνον λοιπὸν τὸ διώκον φθάνει εἰς τὸ σημεῖον, ἐνθα τὸ φεῦγον εὐρίσκειτο, τοῦτο διατρέχει νέον τοπικὸν διάστημα, ὅπερ τὸ διώκον πάλιν μέλλει νὰ διατρέξῃ εἰς μέρος τι τούτου τοῦ χρονικοῦ μέρους· καὶ οὕτω προβαίνει ἐπ' ἀπειρον. Ὁ δὲ Βαῦλος ἀναπτύσσων τὸν λόγον τούτον σαφηνίζει αὐτὸν διὰ τοῦ ἐφεξῆς παραδείγματος. « Ἀς ὑποθίσωμεν » χελώνην εἰκοσι βήματα πρὸ τοῦ Ἀχιλλέως, καὶ αἱ περιορίσωμεν τὸ » τάχος τῆς χελώνης καὶ τὴν τοῦ Ἀχιλλέως εἰς τὴν ἀναλογίαν ἑνὸς » πρὸς εἰκοσι. Ἐνῷ ὁ Ἀχιλλεύς διατρέχει εἰκοσι βήματα, ἡ χελώνη » ἐν· προέχει λοιπὸν τοῦ ἥρωος. Ἐνῷ δὲ αὐτὸς διατρέχει τὸ εἰκοστὸν » πρῶτον βῆμα, ἡ χελώνη προέχει κατὰ τὸ εἰκοστὸν μέρος τοῦ εἰκο- » στοῦ δευτέρου· καὶ ἐνῷ ἐκεῖνος διατρέχει τοῦτο τὸ εἰκοστὸν μέρος, » αὐτὴ διατρέχει τὸ εἰκοστὸν μέρος τοῦ εἰκοστοῦ πρώτου μέρους, καὶ οὕτω καθεξῆς. » — Ὁ λόγος οὗτος εἶναι κυρίως ὁ αὐτὸς μετὰ τοῦ προηγουμένου, ἡ μόνη διαφορὰ εἶναι ὅτι ἀντὶ τῆς διχοτομίας γίνεται αὐθαίρετος διαίρεσις τοῦ δεδομένου τόπου.

Γ'. Τρίτος λόγος, ὅτι ἡ ὁριστὸς φερομένη ἔστηκε συμβαίνει δὲ παρὰ τὸ λαμβάνειν τὸν χρόνον συγκεῖσθαι ἐκ τῶν νῦν· ἢ ἐν ἄλλοις ῥήμασι τὸ κινούμενον βέλος ἡρεμοῖ ἢ ἡ κίνησις του εἶναι μόνον φαινόμενικὴ,

διότι καθ' ἐκάστην στιγμήν, καθ' ἕκαστον τῶν νῦν, εἶναι ἐν ὠρισμένῳ τινὶ τόπῳ καὶ μόνον ἐν τούτῳ τῷ τόπῳ· ἀλλὰ τὸ νὰ εἰναί τι πραγματικῶς καὶ ἀποκλειστικῶς ἐν ὠρισμένῳ τινὶ τόπῳ, τοῦτο σημαίνει ἡρεμεῖν.

Θέλοντες νὰ ἐξηγήσωμεν τὴν κίνησιν λέγομεν ὅτι τὸ σῶμα εἶναι ἐν τινὶ τόπῳ, κατόπιν δὲ μεταβαίνει εἰς ἄλλον τινά, ἀλλ' ἐνῷ κινεῖται δὲν εἶναι οὔτε εἰς τὸν πρῶτον, οὔτ' εἰσέτι εἰς τὸν δεῦτερον· διότι ἐάν ᾗτο εἰς ἓνα ἐκ τῶν δύο θὰ ἡρέμει. Ποῦ εἶναι λοιπόν; Ἐάν δὲ εἵπωμεν ὅτι εἶναι μεταξὺ τῶν δύο, οὐδὲν λέγομεν· διότι καὶ μεταξὺ τῶν δύο, ἤθελεν εἶσθαι ἐν τινὶ τόπῳ, ἐπομένως ἡ αὐτὴ δυσκολία ἀναφύεται.

Σημειωτέον δὲ ὅτι κατὰ τοὺς δύο πρώτους λόγους τὸ ἐπικρατοῦν εἶναι τὸ συνεχές· οὐδὲν ἀπόλυτον ὄριον ὑπάρχει, ἀλλ' ὑπερπηδᾶται πᾶν ὄριον. Κατὰ δὲ τὸν τρίτον ὑποστηρίζεται τὸ ἀντίθετον, ᾗτοι τὸ ἀπόλυτον ὄριον, ἡ διάλυσις τοῦ συνεχοῦς, ἡ ὑποτίθεται τὸ συγκριμένον ἄνευ τῆς εἰς τὸ συνεχές μεταβάσεώς του. Ὁ Ἀριστοτέλης παρατηρεῖ περὶ τοῦ τρίτου τούτου λόγου, ὅτι πηγάζει ἐκ τοῦ ὅτι ὑποτίθεται ὅτι ὁ χρόνος σύγκειται ἐκ μοναδικῶν στιγμῶν (νῦν).

Παραπλήσια δὲ πρὸς τοὺς λόγους τούτους εἶναι καὶ οἱ κατὰ τῆς ὕλης, οἱ κατὰ τοῦ πολλοῦ. Πρῶτον ἐάν ὑπάρχη τὸ πολὺ, ἔπεται ἐπίσης ὅτι εἶναι ἄνευ μεγέθους, σύναμα δὲ ὅτι εἶναι ἀπειράκις μέγα, ὅπερ ἐστὶν ἀντίφασις, ἐξ ἧς ἀποδεικνύεται ὅτι εἶναι ψευδὴς ἡ προϋπόθεσις ὅτι ὑπάρχει τὸ πολὺ. Καὶ τῶντι ἐάν ὑπάρχη τὸ πολὺ, πρέπει νὰ σύγκηται ἐξ ἐνοτήτων. Ἀλλ' ἐάν τὸ διαιρέσῃ τις πραγματικῶς εἰς ἐνότητες, αἵτινες νὰ μὴ ᾗναι πλέον πολλά, ἀλλὰ καθαυτὰ ἐνότητες, πρέπει αἱ ἐνότητες αὗται νὰ ᾗναι ἀδιαίρετοι, διότι πᾶν τὸ διαιρούμενον εἶναι πολὺ. Ἀλλ' ἐάν τὸ ἀδιαίρετον δὲν ἔχῃ κανὲν μέγεθος, διότι πᾶν μέγεθος εἶναι διαιρετόν, εἶναι μηδέν. Ἀλλως δέ, ἐάν ὑπάρχη τὸ πολὺ, δεόν ὡς προκύπτει ἐκ τῆς τελευταίας προτάσεως τοῦ προεκτεθέντος λόγου, 1ον) ἕκαστον τῶν πολλῶν νὰ ἔχῃ τι μέγεθος καὶ 2ον) ἕκαστον νὰ χωρίζεται ἀπὸ τὸ ἄλλο, διὰ τινος μεταξὺ μεγέθους, διότι ἄλλως εἶναι μηδέν καθ' ἑαυτό, ταῦτιζόμενον μετὰ τοῦ ἐτέρου. Ἀλλὰ πρέπει τὸ χωρίζον μέγεθος τι ἀπὸ ἄλλου, νὰ ἔχῃ πάλιν καὶ αὐτὸ μέγεθος τι καὶ ἀπὸ τὰ δύο μεγέθη, ἅτινα χωρίζει, νὰ χωρίζεται δι' ἄλλων μεταξὺ μεγεθῶν καὶ οὕτω καθεξῆς ἐπ' ἀπειρον παρεμβάλλονται αἰετοτε νέα μεγέθη μεταξὺ τῶν μεγεθῶν, ἐπομένως τὸ μέγεθος οὐδὲν ἔχει μέτρον καὶ πέρας, τὰ πάντα εἶναι ἀπείρως μεγάλα. Δεύτερον, ἐάν ὑπάρχωσι πολλά ὄντα, εἶναι ἐξ ἀνάγκης τὰ αὐτὰ πεπερασμένα καὶ ἄπειρα· διότι ἂν ᾗναι πολλά, ἀνάγκη νὰ ᾗναι τσαῦτα, ὅσα εἶναι, οὔτε πλείονα, οὔτε ἐλάττωνα ἐπομένως δὲ ἂν ᾗναι τσαῦτα ὅσα εἶναι, εἰσὶν ὠρισμόνα ἢ πεπερασμένα. Ἀλλ' ἐπίσης ἔπεται ἀναγκάκις καὶ τὸ ἀντίθετον· ἐάν ᾗναι πολλά, ὑπάρχουσι μεταξὺ τῶν ὄντων (ὡς ἀνωτέρω ἐδείχθη) αἰετοτε ἕτερα πάλιν ὄντα,

καὶ μεταξύ ἐκείνων πάλιν ἕτερα καὶ οὕτω καθεξῆς, τὰ πολλὰ ἐπομένως εἶναι ἄπειρα (1).

Ἄλλ' εἰ καὶ πρὸς τὴν περαιτέρω ἀνάπτυξιν τῆς Ἑλεατικῆς φιλοσοφίας ὁ Ζήνων ἔχει ἀρνητικὴν ἢ θετικὴν σημασίαν, διότι δὲν προσέθηκε νέον τι στοιχεῖον, ἀλλὰ κατεπολέμησε τὰ ἀντίθετα πρὸς ἐκείνην συστήματα, πλὴν εἰς τὴν Ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας ἀνοίγει νέαν ἐποχὴν, διότι εἶναι ὁ πατὴρ τῆς διαλεκτικῆς, ἐπομένως δὲ ὁ πρόδρομος τῆς σοφιστικῆς, τῆς σωκρατικῆς καὶ τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας.

ΜΕΛΙΣΣΟΣ

Ὀλίγα τινὰ μόνον γινώσκομεν περὶ τοῦ βίου τοῦ Μελίσσου, ἀκμάσαντος κατὰ τὴν πδ' Ὀλυμπιάδα = 444 π. Χ. Διογένης ὁ Λαέρτιος (Θ'. κδ'.) τὸν ἀποκαλεῖ μαθητὴν τοῦ Παρμενίδου ἀλλὰ καὶ τοῦ Ἡρακλείτου ἦν δὲ Σάμιος τὸ γένος, ὡς ὁ Πυθαγόρας, εὐδοκίμων παρὰ τοῖς συμπολίταις αὐτοῦ ἐπὶ πολιτικῇ καὶ στρατηγικῇ ἐμπειρίᾳ. Ὁ Πλούταρχος ἱστορεῖ (Β. Περικλ. κς') ὅτι ὁ Μελίσσος ναύαρχος ὢν τῶν Σαμίων, ἐνίκησε τοὺς Ἀθηναίους εἰς τινὰ ναυμαχίαν. Ἐκ τοῦ καταλογάδην συνταχθέντος συγγράμματός του περὶ τοῦ ὄντος μᾶς διέσωσεν ὁ Συμπλίκιος ἐν τῷ ἑαυτοῦ ὑπομνήματι εἰς τὰ Ἀριστοτέλους Φυσικὰ διάφορα ἀποσπάσματα. Ὁ Πλάτων θεωρεῖ τὸν Μελίσσον πολλῷ ὑποδεέστερον τοῦ Παρμενίδου κατὰ τὴν σοφίαν (Θεαίτ.) καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ψέγει αὐτὸν ὡς ἀγροικον (Μετ. Α'. ε. κβ'.) καὶ φορτικὸν (Φυσ. Α'. β'). Ἀκολουθῶν δὲ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Παρμενίδου ἀποπειρᾶται νὰ δείξῃ ὅτι τὸ ὂν αὐτε γίνεται, οὔτε ἀπόλλυται, οὔτε αὐξάνεται, οὔτε μειοῦται, οὔτε κατὰ ποῖον, οὔτε κατὰ τόπον μεταβάλλεται, ἀλλ' οὐδὲ σῶμα ἔχει, διότι τοῦτο προϋποθέτει πληθὺν μορίων· ἐν ὅνδε αὐτὸ σῶμα μὴ ἔχειν· εἰ δὲ ἔχει πάχος ἔχει ἄν μορία, καὶ οὐκέτι ἄν εἴη ἓν. Αἱ αἰσθήσεις ἡμῶν, αἵτινες παριστάνουσιν ἡμῖν πληθὺν ὄντων, μᾶς ἀπατῶσι· διότι ἂν τὰ πολλὰ ταῦτα ἦσαν πραγματικά, ἔπρεπε νὰ μᾶς παριστάνωνται ὡς ὄντα, ἀλλ' οὐχὶ ὡς αἰετὶ γινόμενα καὶ ἀδιαλείπτως μεταβαλλόμενα· ἀλλ' ἡμεῖς ἀντιλαμβάνομεθα τὸ θερμὸν μεταβαλλόμενον εἰς ψυχρόν, τὸ σκληρὸν εἰς μαλακόν, τὸ ζῶν εἰς νεκρόν, ἢ καὶ τ' ἀνὰ πάλιν, οὐδέποτε βλέπομεν ἀληθές· τι καὶ μόνιμον, ἀλλ' αἰετοτε γινόμενα καὶ ἑτεροιοῦμενα. Ὁ Μελίσσος καθὼς Ἰων ἀπεπειράθη νὰ ἐξάγῃ τὴν πλευράν ἐκείνην τῆς ἑλεατικῆς φιλοσοφίας, ἥτις ἀντέκειτο εἰς τὴν τότε εἰσέτι ἀκμαζούσαν Ἰωνικὴν φιλοσοφίαν. Ἄλλ' ἐκ τῆς ἐπιμιξίας του ταύτης μετὰ τῶν Ἰωνῶν φιλοσόφων παρέλαθεν, ὡς φαίνεται, ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτοῦ διδασκαλίᾳ καὶ τι Ἰωνικὸν στοιχεῖον κατὰ

(1) Συμπλ. Ἀριστ. Φυσ. λ'.

τὸν Ἀριστοτέλη (Μετ. Α. ε. κ'). ὁ Μέλισσος παραδέχεται ὅτι τὸ ἐν εἶναι ἄπειρον, διότι δὲν ἔχει οὔτε ἀρχὴν οὔτε τέλος· καὶ εἰς τὴν ἀπειρίαν ταύτην τοῦ ὄντος ἐστήριξε τὴν ἐνότητα αὐτοῦ, ἐφ' ὅσον δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ συνυπάρχωσιν ἐνταύτῳ δύο ἄπειρα. Ταύτην δὲ τὴν ἀπειρίαν τοῦ ὄντος ἐθεώρει μετὰ τοῦ Ξενοφάνους ὡς ἐν κατὰ ὕλην, ἀλλ' ἀδιαίρετον, ἐφ' ὅσον ἤρνεϊτο τὸ κενὸν καὶ τὸ ἀδύνατον, οὐ-
τινος ἢ παραδοχὴ ἤθελε μᾶς φέρεи εἰς τὴν τῆς ὑπάρξεως τοῦ μὴ ὄν-
τος. Ἀδυνατοῦ δὲ ὄντος τοῦ κενοῦ, συνεπήγετο τὸ ἀδύνατον τῆς κι-
νήσεως τοῦ ὄντος, διότι ἐκτὸς αὐτοῦ δὲν εἶναι κενόν, ὅπως ὑποχωρῇ
οὐδαμοῦ, οὐδὲ ἐντὸς αὐτοῦ εἶναι κενόν ἢ πόροι, ὅπως ἐν ἑαυτῷ συ-
στέλλεται ὡς πρὸς τὸν ὄγκον.

Καθόλου δ' εἰπεῖν παρατηρεῖται εἰς τὸν Μέλισσον πρόθεσις ὅπως
συνδυάσῃ τὴν ἐλεατικὴν Σχολὴν μετὰ τῆς Ἰωνικῆς καταβιβάζων τὸ
καθαρόν ὄν εἰς αἰσθητικόν, τὸ ἐν κατὰ λόγον τοῦ Παρμενίδου εἰς ἐν
κατὰ ὕλην· ἀλλὰ τὴν πρόθεσίν του ταύτην ἀτελῶς μόνον ἐξεπλήρωσε,
διότι ἡ ἐλεατικὴ ἀρχὴ ὑφίσταται μόνον ὑπὸ τὸν ὄρον νὰ διατηρη-
ται καθαρὰ καὶ ἀμιγῆς πάσης αἰσθητικῆς ὑπάρξεως.

ΟΙ ΣΟΦΙΣΤΑΙ

Οἱ σοφισταὶ ἐκάλουν ἑαυτοὺς διὰ τοῦ ὀνόματος τούτου (παρὰ τὸ
σοφίζειν) διότι ἐπηγγέλλοντο νὰ παιδαγωγῶσιν ἢ νὰ παιδεύωσιν
ἀνθρώπους εἰς πᾶν εἶδος σοφίας καὶ γνώσεως, μάλιστα δὲ εἰς τὴν
ῥητορικὴν καὶ πρακτικὴν σοφίαν ἢ τὴν ἀρετὴν. Οὕτω π. χ. ὁ μὲν
Γοργίας ἐπηγγέλλετο νὰ διδάσκῃ τοὺς νέους τὴν ῥητορικὴν, ὁ δὲ
Πρωταγόρας τὴν ἀρετὴν, ἀποτελῶν αὐτοὺς ἱκανοὺς οἰκίαν καὶ πόλιν
τῇ αὐτῶν διοικεῖν. Ὁ Πρόδικος ἐνησχολεῖτο εἰς λεκτικὰς ἐρεῖνας
περὶ τῶν συνωνύμων. Ἡ διδασκαλία τοῦ Ἰππίου περιστρέφετο περὶ
τὰς Φυσικὰς Ἐπιστήμας, τὴν Μαθηματικὴν καὶ τὴν Ἱστορίαν· ἄλλοι
δὲ τέλος ἡρμήνευον καὶ ἀνέπτυσσον τοὺς ἀρχαίους ποιητάς, καθόλου
δ' εἰπεῖν οἱ σοφισταὶ μετῴχοντο πᾶν εἶδος παιδείσεως.

Ἵνα δὲ ἐκτιμήσωμεν τὴν τῆς σοφιστικῆς ἱστορικὴν ἀνάγκην πρέ-
πει νὰ ἀποβλέψωμεν εἰς τὸ πνεῦμα καὶ τὸν σκοπὸν τῆς προγενεστέρας
φιλοσοφίας. Οἱ πρὸ τῶν σοφιστῶν φιλόσοφοι περιώριζον τὰς ἐρεῖνας
τῶν εἰς τὴν ἐξωτερικὴν φύσιν ἢ φύσιν ἐθεωρεῖτο ὑπ' αὐτῶν ὡς τὸ
ἀκρότατον, οὕτω συνειδότες τὴν εἰδικὴν διαφορὰν τοῦ πνεύματος
ἀπὸ τῆς ὕλης. Ἀλλ' ὁ περιορισμὸς οὗτος ὤφειλεν ἐπὶ τέλους νὰ ἐκλεί-
ψῃ, διότι ἡ φύσις οὕσα δημιουργήμα τοῦ πνεύματος προϋποτίθησιν
αὐτό. Ναι μὲν ὁ Ἀναξαγόρας ἀπεφάνετο ὅτι ἡ ὕλη δύναται νὰ ἐξη-
γηθῇ διὰ τινος νοητικῆς ἀρχῆς οὐσιωδῶς διακεκριμένης, ἀλλὰ δὲν
ἐφήρμοσε τὸν νοῦν καὶ πρὸς ἐξήγησιν τῆς φύσεως, ἐθεώρησε μὲν αὐτὸν
ὡς τὴν πρώτην κινητικὴν αἰτίαν, ἀλλὰ δὲν τὸν παρηκολούθησε καὶ

εἰς τὰ διαδοχικὰ διαβήματα τῆς ἐνεργείας του, ἢ ἐν ἄλλοις ῥήμασι δὲν ἐπραγματεύθη τὴν φύσιν ὡς ἀποκύημα καὶ προϊόν τῆς νοήσεως. Ἐπόμενον λοιπὸν ἦτο νὰ ἀναφανῇ ἡδὴ ἡ ἀρχὴ τοῦ ὑποκειμενικοῦ πνεύματος· ἐπόμενον ἦτο νὰ προβῇ εἰς τὸ μέσον ἡ ὑποκειμενικὴ σκέψις κατ' ἀντίθεσιν τῆς διανοίας ἐκείνης ἥτις μέχρι τοῦδε ἐνέκυπτεν ὁλοσχερῶς εἰς τὴν παρατήρησιν τῆς φύσεως. Τὸ πνεῦμα εἶναι τι πλεόν τῆς ὕλης, τὸ ὑποκείμενον, ὁ ἐσωτερικὸς ἄνθρωπος πλεόν τι τοῦ ἐξωτερικοῦ ἀντικειμένου, τοῦ φυσικοῦ κόσμου εἰς ὃν ἀνήκει καὶ ὁ σωματικὸς ἄνθρωπος. Ἡ ἀνακάλυψις τῆς ἀληθείας ταύτης ἀποτελεῖ τὸ μεγαλεῖον τῆς ἀρχῆς τῶν Σοφιστῶν, διερμηνεύει τὸ μυστήριον τῆς γοητείας, ἣν οὗτοι ἐξήσκουν ἐπὶ τοῦ πνεύματος τῆς ἐποχῆς των καταστάntες παιδεύται τῶν συγχρόνων των καὶ χειραγωγοὶ τῆς γενικῆς μορφώσεως (1). Τί λοιπὸν τὸ κύριον χαρακτηριστικὸν ἢ τὸ σύνθημα δι' οὗ διακρίνεται ἡ Σοφιστικὴ; ὅτι τὰ πράγματα εἶναι τοιαῦτα ὅποια εἰς ἡμᾶς παριστάνονται, ὅτι ὁ τρόπος καθ' ὃν τὸ ὑποκείμενον ἀντιλαμβάνεται εἶναι ὁ μόνος κανὼν καὶ μέτρον τῶν εἰς τὰς αἰσθήσεις του ὑποπιπτόντων ἀντικειμένων, ὅτι ἐπομένως τὸ ἀληθές δι' ἑκάστον ἄτομον εἶναι τὸ δοκοῦν αὐτῷ, ἀλλ' αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ ἀληθές δὲν ὑπάρχει. Τὴν θεωρίαν ταύτην τῆς ὑποκειμενικότητος προωδοποίησε βεβαίως καὶ προπαρσκεύασεν ἡ προγενεστέρα φιλοσοφία· ἡ διδασκαλίᾳ τοῦ Ἡρακλείτου περὶ τῆς ῥοῆς ἀπάντων τῶν ὄντων καὶ ἡ διαλεκτικὴ τοῦ Ζήνωνος, δι' ἧς ἀνῆρει τὸν αἰσθητικὸν κόσμον, ἐπενήργησαν δραστηρίως καὶ ἐπὶ τῶν Σοφιστῶν· διὰ τοῦτο βλέπομεν ὅτι ὁ μὲν Πρωταγόρας ἐπρέσβευε τὸ φιλοσοφικὸν σύστημα τοῦ Ἡρακλείτου, ὁ δὲ Γοργίας τὸ τῶν Ἑλεατῶν. Ἀλλ' οὐδεὶς τῶν προγενεστέρων φιλοσόφων εἶχε προελάσει ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε ν' ἀρνηθῇ πᾶσαν ἀντικειμενικὴν γνῶσιν καὶ ἀλήθειαν. Ὅθεν ἡ Σοφιστικὴ καίτοι ὑψωθείσα ὑπὲρ ἄνω τῆς φύσεως, καίτοι διὰ τῆς ὑποκειμενικῆς ἐπανακάμψεως ἀνοίξασα νέον κόσμον ἐλευθερίας καὶ γνώσεων, δὲν ἠδύνατο ὅμως κατὰ πρῶτον νὰ εἰσδύσῃ εἰς τὴν οὐσιώδη ὑποκειμενικότητα, ἀλλὰ προέβη μόνον μέχρι τοῦ σημείου τῆς ἀμέσου καὶ ἐμπειρικῆς ὑποκειμενικότητος, θέσασα ὡς κέντρον τοῦ παντὸς τὸν ἄνθρωπον, ἀλλ' ὅποῖος εἶναι εἰς τὴν φυσικὴν αὐτοῦ κατάστασιν, ὅστις θεωρητικῶς μὲν αἰσθάνεται, δοξάζει καὶ κατὰ τὰς δοξασίας καὶ παραστάσεις του κρίνει καὶ περὶ τῶν περιστοιχοῦντων αὐτὸν ἀντικειμένων, πρακτικῶς δὲ προτίθεται, ὡς τὸ οὐ ἕνεκα τῆς ὑπάρξεώς του, τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν ἀτομικῶν του ἐπιθυμιῶν καὶ ὀρέ-

(1) Πλατ. Πολιτ. X. Πρωταγόρας μὲν ἄρα ὁ Ἀδελφίτης καὶ Πρόδικος ὁ Κεῖος καὶ ἄλλοι πάμπολλοι δύνανται τοῖς ὑφ' ἑαυτῶν παριστάναι, ὡς οὔτε οἰκίαν οὔτε πόλιν τὴν αὐτῶν διοικεῖν οἷσι τ' ἔσονται, ἐν μὲν σφίσι αὐτῶν ἐπιστατήσουσι τῆς παιδείας, καὶ ἐπὶ ταύτῃ τῇ σοφίᾳ οὕτω σφόδρα φιλοῦνται, ὥστε μόνον οὐκ ἐπὶ ταῖς κεφαλαῖς περιφέρουσιν αὐτοὺς οἱ ἑταῖροι.

ζων, καὶ πιστεῖται ὡς ἠθικὸν δόγμα τὸ νόμῳ καλόν, νόμῳ κακόν, καὶ ὡς φύσει δίκαιον τὸ δίκαιον τοῦ ἰσχυροτέρου. Ἐντεῦθεν λοιπὸν ἐξηγεῖται ἡ ἀσθενὴς ἢ μάλλον εἰπεῖν τρωτὴ πλευρὰ τῶν Σοφιστῶν, καὶ ἡ σπουδαιότης μεθ' ἧς κατ' αὐτῶν ἀντετάχθησαν οἱ διασημότεροι ποιηταὶ καὶ φιλόσοφοι τῆς ἀρχαιότητος, ὡς ὁ Ἀριστοφάνης, ὁ Σωκράτης, ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης.

Ἀλλὰ καθὼς πᾶν μέγα φιλοσοφικὸν σύστημα εἶναι τὸ ἀπαύγασμα τῆς ἐποχῆς του, οὕτω καὶ εἰς τὴν σοφιστικὴν ἀντανανκάζεται ἡ διάλυσις τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ βίου, ἡ βαθμιαία ἐπικράτησις τῆς ἀρχῆς τῆς ὑποκειμενικότητος κατὰ τοῦ κύρους τῶν ἐθίμων, τῶν πολιτικῶν καὶ θρησκευτικῶν θεσμοθεσιῶν. Οἱ Σοφισταὶ κατὰ τὴν παρατήρησιν τοῦ Πλάτωνος (Πολ. VI. 490) ἐξέφραζον τὰς ἀρχὰς ἐκεῖνας, αἵτινες ἀπὸ τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τῆς πέμπτης ἐκατονταετηρίδος διεῦθυνον τὴν διαγωγὴν τῆς μεγάλης πλειονότητος εἰς τὰς κοινωνικὰς σχέσεις. Ἡ πολιτικὴ καὶ ἠθικὴ ἀνάπτυξις τῶν Ἑλλήνων, διήρχετο ἤδη ἐκεῖνο τὸ στάδιον, ἐν ᾧ τὰ ἄτομα δὲν ὑποβάλλουσιν ἀδασανίστως τὰ ἴδια αὐτῶν συμφέροντα εἰς τὸ γενικὸν ἀγαθόν, ἀλλὰ συναισθάνονται τὸ δικαίωμα των, καὶ τοῦτο ἀποκλειστικῶς ἐπιδιώκουσι μηδένα λόγον ποιούμενα τῶν καθεστώτων. Ὁ δημόσιος βίος μετετρέπη εἰς παλαιστραν τῆς φιλοδοξίας καὶ τοῦ ἐγωΐσμου τῆς ἀτομικότητος, τὰ πολιτικὰ κόμματα, ἅτινα κατετάραζαν τὰς Ἑλληνικὰς πόλεις διαρκούντος τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, συνέχεαν τὰς καθιερωμένας ἐννοίας τῆς στοργῆς, τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς εὐσεβείας. Ὁ Θουκυδίδης μετὰ βαρυαλοῦς θλίψεως ἱστορεῖ (Βιβλ. Γ'. 82) ὅτι *τὴν εἰσθεῖαν ἀξίωσιν τῶν ὀνομάτων ἀντήλλαξαν τῇ δικαίῳσι* (κατὰ τὸ δοκοῦν). *Τόλμα μὲν γὰρ ἀλόγιστος ἀνδρῶν ἐνομήσθη, μέλλουσιν δὲ προμηθῆς δειλία εὐπρεπῆς, τὸ δὲ σῶφρον τοῦ ἀνάνδρου πρόσχημα.* Αἱ παραδόσεις ἀπώλεσαν τὴν ἰσχύν των, ἡ εἰς τοὺς θεοὺς πίστις ἐθεωρήθη ὡς ἀνθρωπίνη ἐπίνοια πρὸς ἐκφόβισιν τῶν ἀνθρώπων, ἡ στοργὴ ὡς νόμος ἀνθρώπινος, ὃν πᾶς τις ἐδικαιοῦτο νὰ μεταβάλῃ δι' ἄλλου νόμου (1). Ὁλως δ' εἰπεῖν, τὸ Πρωταγόρειον ἐκεῖνο δόγμα, ὅτι ὁ ἀνθρώπος εἶναι τὸ μέτρον πάντων χρημάτων, δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ καταλλήλως ὡς ἡ θεωρητικὴ διατύπωσις τοῦ πρακτικοῦ βίου καὶ τῶν τάσεων τῆς τότε ἐποχῆς.

Εἰ καὶ ὑπὸ τὴν ἠθικὴν πλευρὰν ἡ Σοφιστικὴ εἶναι ἐπιλήψιμος, εἰ καὶ οὐ μόνον ἐξεπροσώπευεν ἐποχὴν ἠθικῶς ἐξηχραιωμένην, ἀλλὰ τὸ

(1) Ἀριστ. Νεφ. στ. 1420. Στρεψιάδης ὁ πατὴρ λέγει· ἄλλ' οὐδαμοῦ νομίζεται τὸν πατέρα τοῦτο πάσχειν (ἤτοι νὰ τύπῃται ὑπὸ τοῦ υἱοῦ). Φειδιππίδης ὁ υἱὸς τοῦ ἀπαντᾷ· Οὐκ οὐκ ἀνὴρ ὁ τὸν νόμον θεῖς τοῦτον ἦν τὸ πρῶτον, ὥσπερ σὺ καὶ γὰρ, καὶ λέγων ἔπειθε τοὺς παλαιούς· ἦτον τί δῆτ' ἐξεστὶ κάμοι καὶνὸν αὐτὸ λοιπὸν θεῖναι νόμον τοῖς υἱαῖς τοὺς πατέρας ἀντιτύπτειν.

καθ' ἑαυτὴν συνέτεινεν εἰς ἀνατροπὴν τῶν ἀρχαίων ἐθίμων, εἰς κλονισμόν τῶν θρησκευτικῶν καὶ κοινωνικοπολιτικῶν πεποιθήσεων, δὲν πρέπει ὁμῶς νὰ ἀρνηθῶμεν ὅτι οἱ Σοφισταὶ ἐχρημάτισαν οἱ διδάσκαλοι τῆς Ἑλλάδος, ἐφ' ὅσον αὐτοὶ ἐνησχολοῦντο εἰς τὴν γενικὴν παιδευσιν, ἣτις συνίσταται εἰς τὴν ἀνάπτυξιν ἐκείνης τῆς διανοίας δι' ἧς τὸ ὑποκείμενον δὲν ἐπαναπαύεται πλέον εἰς τὸ κύρος, εἰς τὴν πίστιν, ἀλλὰ συζητεῖ καὶ ἀπαιτεῖ νὰ μὴ παραδέχεται εἰμὴ ὅ,τι πηγάζει ἀφ' ἑαυτοῦ, εἰμὴ ὅ,τι συνάδει πρὸς τὰς ἰδίους αὐτοῦ πεποιθήσεις. Ὅθεν οἱ Σοφισταὶ ἀντικατέστησαν τοὺς ποιητὰς καὶ τοὺς ἀοιδούς τοὺς πρώην καθολικοὺς παιδευτὰς τοῦ ἔθνους, ἀποπειρώμενοι ὅπως διαμορφώσωσι τὴν διάνοιαν διὰ γενικῶν ἀρχῶν, ὅπως ἐθίσωσιν αὐτὴν πρῶτως νὰ σκέπτηται λαμβάνουσα τὰς ἐμπνεύσεις αὐτῇ ἀφ' ἑαυτῆς, οὐδόλως συγκατατιθεμένη νὰ ὑποβάλλῃ τὰς κρίσεις καὶ τὰς ἐνεργείας τῆς εἰς τὰ μαντεῖα ἢ εἰς τὰ ἀνέκαθεν ὑρεστώτα ἔθιμα καὶ παραδόσεις. Οἱ Σοφισταὶ ἐπηγγέλλοντο τὴν διδασκαλίαν διαφόρων εἰδῶν τῆς γενικῆς ἐκπαιδεύσεως. Οὕτω π. χ. ὁ Πρόδικος ἤσχολεῖτο εἰς γλωσσολογικὰς ἐρεύνας διακρίνων λέξεις συγγενεῖς ἢ συνωνύμους. (Πρωτ. Πλάτ. ρμά. Μεν. 75). Ὁ Πρωταγόρας ἐποιεῖτο γραμματικὰς ἐρεύνας περὶ τῶν μερῶν τοῦ λόγου (Δ. Λ. Θ'. νγ'. Ἀριστ. Ῥητ. Γ'. Ε'). Ὁ Γοργίας ἐξήσκησε μεγάλην ἐπιρροὴν ἐπὶ τοῦ ἀττικοῦ βήματος, ἐν γένει δὲ ἐπὶ τοῦ ἀττικοῦ πεζοῦ λόγου. Ἄλλοι δὲ Σοφισταὶ ἐπεδόθησαν εἰς τὴν ἐρμηνείαν καὶ ἀνάλυσιν τῶν ἀρχαίων ποιητῶν, οἱ δὲ πρῶτοι συνέγραψαν διδακτικὰ βιβλία ῥητορικῆς (Τέχνης). Οἱ δὲ ἐνδιαφερόντως ἐκπονήσαντες τοὺς σοφιστικούς συλλογισμούς, ἔθηκαν τὸν θεμέλιον εἰς τὴν μετὰ ταῦτα τελειοποιηθεῖσαν λογικὴν. Πολλοὶ δ' ἐξ αὐτῶν ἐπὶ τέλους συνετέλεσαν ὄχι ὀλίγον εἰς διάδοσιν ὠφελίμων γνώσεων.

Προτιθέμενοι δὲ ἤδη νὰ διαλάβωμεν ἰδίᾳ περὶ ἐνὸς ἐκάστου τῶν διασημοτέρων σοφιστῶν πρέπει νὰ διακρίνωμεν τοὺς ἀρχαιοτέρους ἐξ αὐτῶν οἱοὶ ὁ Πρωταγόρας καὶ ὁ Γοργίας οἵτινες καὶ ἐν Ἀθήναις ἐθαυμάσθησαν, ἀπὸ τῶν μεταγενεστέρων, οἱοὶ παριστάνονται ἐν τῷ Εὐθυδήμῳ τοῦ Πλάτωνος, οἵτινες εἰς οὐδὲν ἕτερον ἐπωφθαλμίων εἰμὴ πῶς νὰ φέρωσιν εἰς ἀπορίαν καὶ σύγχυσιν τοὺς μετ' αὐτῶν συνδιαλεγομένους διὰ ψευδῶν συλλογισμῶν καὶ σοφισμάτων.

ΟΙ ΔΙΑΣΗΜΟΤΕΡΟΙ ΣΟΦΙΣΤΑΙ

ΠΡΩΤΑΓΟΡΑΣ

Ὁ πρῶτος, ὅστις ἀντὶ τοῦ ὀνόματος φιλόσοφος ἐπέθηκεν ἑαυτῷ τὸ τοῦ σοφιστοῦ (Πλάτ. Πρωτ.) εἶναι Πρωταγόρας ὁ Ἀθηναῖος. Ἐγεννήθη περὶ τὸ 480 π. Χ. καὶ ἀπέθανεν ἐβδομηκονταετῆς περὶ τὸ

412. Περιῆλθε τὴν Σικελίαν καὶ τὰς Ἀθήνας ἐνθα ἐδίδασκε τὴν τέχνην τοῦ λέγειν, ἐπαιρόμενος ὅτι εἶναι δυνατὸς νὰ κάμῃ τὸν ἥττω λόγον κρείττω, καὶ περὶ παντὸς ἀντικειμένου νὰ λέγῃ ὑπὲρ καὶ κατὰ (Δ. Λ. IX, 51). Ἀπεναντίας δὲ ἐν τῷ Πρωταγόρᾳ τοῦ Πλάτωνος παρίσταται διδάσκαλος οὐχὶ τῆς ρητορικῆς ἀλλὰ τῆς ἀρετῆς. Ἐνταῦθα ὁ Πρωταγόρας ἐξηγεῖται σαφῶς περὶ τῆς σοφιστικῆς τέχνης. Ὁ Πλάτων παρίστησιν, ὅτι ὁ Σωκράτης συνοδεύει νέον τινά, Ἱπποκράτη τοῦνομα προθυμούμενον ἵνα μαθητεύσῃ παρὰ τῷ ἐν Ἀθῆναις νεωστὶ παρεπιδημοῦντι Πρωταγόρᾳ, ὅπως διδασχθῇ παρ' αὐτοῦ τὴν τέχνην τῶν σοφιστῶν. Καθ' ὃδὸν ἐρωτᾷ ὁ Σωκράτης τὸν Ἱπποκράτη, ποία εἶναι ἡ σοφία τῶν σοφιστῶν ἣν προτίθεται νὰ διδασχθῇ. Ὁ Ἱπποκράτης κατὰ πρῶτον ἀποκρίνεται « τὴν τέχνην τοῦ λέγειν » διότι ὁ σοφιστὴς ἐπίσταται ἵνα ποιήσῃ τινὰ δεινὸν λέγειν. » Τοῦτο εἶναι ἴδιον ἀνδρὸς ἢ λαοῦ πεπαιδευμένου νὰ ἀποβαίνει δεινὸς λέγειν, ἥτοι νὰ ἐξετάζῃ τὰ πράγματα ὑπὸ διαφόρους ἐπόψεις. Ἀλλ' ὁ Σωκράτης ἐρωτᾷ ἂν περὶ τί πράγμα ὁ σοφιστὴς ποιεῖ τὸν μαθητὴν » δεινὸν λέγειν, δηλονότι, περὶ ἐκεῖνο ὅπερ ἐπίσταται. Ἀλλὰ τί ἐστὶ τοῦτο οὗτινος αὐτοῦ τε ὁ σοφιστὴς ἐπιστήμων ἐστὶν καὶ τὸν μαθητὴν ὑποποιεῖ; » Ἀποροῦντες δὲ τοῦ Ἱπποκράτους τί ν' ἀποκριθῇ εἰς τοῦτο, ὁ Σωκράτης κρίνει συμφορώτερον νὰ ἀκροασθῶσι προηγουμένως τὸν ἄνδρα, κατόπιν δὲ συμβουλευθέντες καὶ ἄλλους νὰ ἀποφασίσωσι τί ποιητέον.

Ὁ Σωκράτης ὅθεν μετὰ τοῦ Ἱπποκράτους μεταβάς εἰς τὸν Πρωταγόραν, εὔρει τὸν μὲν Πρωταγόραν ἐν τῷ προστώῳ περιπατοῦντα μεταξὺ πολλῶν ἀκολουθούντων αὐτὸν ἐκατέρωθεν, οὓς ὡς ἄλλος Ὀρφεὺς κατέθελε δια τῶν λόγων του, τὸν δὲ Ἱππῖαν τὸν Ἠλείον καθήμενον ἐν θρόνῳ ἐν τῷ κατ' ἀντικρὺ προστώῳ ἐρωτῶμενον ἀστρονομικά τινα περὶ τῆς φύσεως καὶ τῶν μετεώρων, παρὰ τῶν περὶ αὐτὸν καθημένων, τὸν δὲ Πρόδικον ἐτι κατακείμενον, ἐγκεικαλυμμένον μεταξὺ πολλῶν δερμάτων καὶ στρωμάτων. Ὁ Σωκράτης ἀνακοινώσας εἰς τὸν Πρωταγόραν ὅτι ὁ Ἱπποκράτης ἐπεθύμει νὰ μαθητεύσῃ παρ' αὐτῷ, ὅπως γένηται ἐλλόγιμος ἐν τῇ πόλει, τὸν ἐρωτᾷ ἂν νομίζῃ ὅτι πρέπει νὰ συνδιαλεχθῇ μόνος πρὸς αὐτοὺς μόνους ἢ παρρησίᾳ ἐνώπιον ἄλλων. Ὁ Πρωταγόρας ἐπαινῶν τὴν πρόνοιαν ταύτην τοῦ Σωκράτους ἀξένον, γὰρ » ἄνδρα, λέγει, καὶ κατιόντα εἰς πόλεις μεγάλας καὶ ἐν ταύταις πείθοντα τῶν νέων τοὺς βελτίστους ἀπολείποντας τὰς τῶν ἄλλων ξυνουσίας, καὶ οἰκείων, καὶ ὀθνείων, καὶ πρεσβυτέρων καὶ νεωτέρων πᾶσι ξυνεῖναι, ὡς βελτίους ἐσομένους διὰ τὴν ἑαυτοῦ ξυνουσίαν, χρὴ εὐλαβεῖσθαι τὸν ταῦτα πράττοντα οὐ γὰρ σμικρὰ περὶ ταῦτα φθόνοι τε γίγνονται, καὶ ἄλλαι δυσμένειαι τε καὶ ἐπιβουλαί. » Ἐνταῦθα δὲ διαλαμβάνει κατὰ πλάτος περὶ τῆς σοφιστικῆς. « Ἐγὼ δὲ τὴν σοφιστικὴν τέχνην φημί μὲν εἶναι παλαιάν, τοὺς

»δὲ μεταχειριζομένους αὐτὴν τῶν παλαιῶν ἀνθρώπων, φοβουμένους
 ὑπὸ ἐπαχθῆς αὐτῆς, (διότι ἡ ἀπαιδευσίς καὶ ἡ ἀμάθεια εἶναι ἐναντία
 πρὸς παιδεύσεως), πρόσχημα ποιῆσθαι καὶ προκαλύπτεσθαι τοὺς μὲν
 ποιήσιν (οἷον Ὅμηρον τε καὶ Ἡσίοδον καὶ Σιμωνίδην) τοὺς δ' αὖ
 τελετάς τε καὶ χρησμοφθίας, τοὺς δ' ἀμφὶ τε Ὀρφεία καὶ Μουσαῖον·
 πένιους δὲ τινὰς ἡσθημαὶ καὶ γυμναστικῇ, οἷον Ἴκκος τε ὁ Ταραν-
 ντίνος καὶ ὁ νῦν ἐστὶ ὦν οὐδενὸς ἥττον σοφιστῆς Ἡρόδικος ὁ Σηλυ-
 βριανὸς τὸ δὲ ἀρχαῖον Μεγαρέως· μουσικὴν δὲ Ἀγαθοκλῆς τε ὁ ἡμέ-
 τερος πρόσχημα ἐποιήσατο, μέγας ὢν σοφιστῆς, καὶ Πυθοκλείδης
 ὁ Κεῖος, καὶ ἄλλοι πολλοί· (καὶ ἡ μουσικὴ εἶναι μέσον παιδεύσεως
 οὗτος ἡ ποιησὶς καὶ ἡ θρησκεία). Οὗτοι πάντες, ὥσπερ λέγω, φοβη-
 θέντες τὸν φόβον, ταῖς τέχναις ταύταις παραπετάσασιν ἐχρήσαντο·
 ἐγὼ δὲ τοῦτοις ἅπασιν κατὰ τοῦτο εἶναι οὐ ζυμφέρομαι· ἡγοῦμαι
 γὰρ αὐτοὺς οὔτε διαπράξασθαι ὁ ἐβουλήθησαν· οὐ γὰρ λαθεῖν τῶν
 ἀνθρώπων τοὺς δυναμένους ἐν ταῖς πόλεσι πράττειν ὦν περ ἕνεκα
 παύτ' ἐστὶ τὰ προσχήματα· ἐπεὶ οἱ γε πολλοί, ὥς ἔπος εἰπεῖν,
 οὐδὲν αἰσθάνονται, ἀλλ' ἅττ' ἂν οὗτοι διαγγέλλωσι ταῦτα ὑμνοῦ-
 ναι Ἐγὼ οὖν τούτων τὴν ἐναντίαν ἅπασαν ἰδὼν ἐλήλυθα,
 καὶ ὁμολογῶ τε σοφιστῆς εἶναι, καὶ παιδεύειν ἀνθρώπους, καὶ
 πειλάσσειν ταύτην οἶμαι βελτίω ἐκείνης εἶναι, τὸ ὁμολογεῖν μάλ-
 ῶλον ἢ ἔξαρνον εἶναι, καὶ ἄλλας πρὸς ταύτη ἔσκεμμαι· ὥστε,
 ἄξυν θεῶ εἰπεῖν, μηδὲν δεινὸν πάσχειν, διὰ τὸ ὁμολογεῖν σοφι-
 στῆς εἶναι· καίτοι πολλά γε ἔτη ἤδη εἰμι ἐν τῇ τέχνῃ.» Μετὰ
 ταῦτα δὲ γίνεται λόγος, τί θέλει διδασθῆ ὁ Ἱπποκράτης, εἰς τί θέ-
 λει καταστῆ ἐπιτήδειος ἐκπαιδευόμενος ὑπὸ τοῦ Πρωταγόρου· «Ἱπ-
 »ποκράτης παρ' ἐμὲ ἀφικόμενος, οὐ πείσεται ἅπερ ἂν ἔπαθεν ἄλλῃ
 »τῷ ζυγγενόμενος τῶν σοφιστῶν· οἱ μὲν γὰρ ἄλλοι λωθῶνται τοὺς
 »νέους, τὰς γὰρ τέχνας αὐτοὺς πεφευγότας, ἄκοντας πάλιν αὖ ἄγον-
 »τες ἐμβάλλουσιν εἰς τὰς τέχνας, λογισμοὺς τε καὶ ἀστρονομίαν καὶ
 »γεωμετρίαν καὶ μουσικὴν διδάσκοντες· (καὶ ἅμα εἰς τὸν Ἱππίαν
 »ἀπέβλεψε·) παρὰ δ' ἐμὲ ἀφικόμενος μαθήσεται οὐ περὶ ἄλλου τοῦ
 »ἢ περὶ οὗ ἥκει· τὸ δὲ μάθημα ἐστὶν εὐβουλία περὶ τε τῶν οικείων,
 »ὥπως ἂν ἄριστα τὴν αὐτοῦ οἰκίαν διοικῇ, καὶ περὶ τῶν τῆς πόλεως,
 »ὥπως τὰ τῆς πόλεως δυνατώτατος ἂν εἴη καὶ πράττειν καὶ λεί-
 »γειν.» — Ἐνταῦθα ὁ Σωκράτης θαυμάζει διότι ὁ Πρωταγόρας ἐπαγ-
 γέλλεται τὴν πολιτικὴν τέχνην· «ἐγὼ γάρ τοῦτο, ὦ Πρωταγόρα,
 οὐκ ᾤμην διδασκτὸν εἶναι ἔθεν δὲ ἡγοῦμαι αὐτὸ οὐ διδασκτὸν
 »εἶναι, μὴδ' ὑπ' ἀνθρώπων παρασκευαστὸν ἀνθρώποις δικαίως εἶμι
 »εἰπεῖν . . . Ἰδίᾳ ἡμῖν οἱ σοφώτατοι καὶ ἄριστοι τῶν πολιτῶν ταύ-
 »την τὴν ἀρετὴν ἣν ἔχουσιν οὐχ οἷοί τε ἄλλοις παραδιδόναι· ἐπεὶ
 »Περικλῆς, ὁ τούτων τῶν νεανίσκων πατήρ, τούτους, ἃ μὲν διδά-
 »σκαλὼν εἶχετο, καλῶς καὶ εὖ ἐπαιδευσεν· ἃ δὲ αὐτὸς σοφός ἐστιν,

» οὐτε αὐτὸς παιδεύει, οὐτε τῷ ἄλλῳ παραδίδωσιν, ἀλλ' αὐτοὶ περι-
 » ριόντες νέμονται, ὥσπερ ἄφροι, εἴαν ποὺ αὐτόματοι περιτύχῃσι τῇ
 » ἀρετῇ. — καὶ ἄλλους σοὶ παμπόλλους ἔχω λέγειν, οἱ αὐτοὶ ἀγαθοὶ
 » ὄντες, οὐδένα πώποτε βελτίῳ ἐποίησαν οὔτε τῶν οἰκείων, οὔτε τῶν
 » ἄλλοτριων. » Ὁ Πρωταγόρας ἀπαντᾷ εἰς τοὺς λόγους τοῦ Σωκρά-
 » τος, ὅτι ἡ ἀρετὴ εἶναι διδακτόν, καὶ ὅτι θέλει τοῖς τὸ ἀποδείξει,
 » προτείνων αὐτοῖς νὰ ἐκλέξωσι δυοῖν θάτερον, νὰ παραστήσῃ αὐτοῖς
 » τὰς ιδέας τοῦ ἢ διὰ μύθου, ὡς πρεσβύτερος νεώτεροις, ἢ διὰ λογι-
 » κῶν ἐπιχειρημάτων. Ἐπειδὴ δὲ πολλοὶ τῶν παρακαθημένων ἐπέ-
 » τρεψαν αὐτῷ νὰ ἐκθέσῃ τὸ πρᾶγμα ὑποτέρως προαιρεῖται. « Δοκεῖ
 » τοῖνυν μοι, ἔφη ὁ Πρωταγόρας, χαριέστερον εἶναι, μῦθον ὑμῖν λέ-
 » γειν. Ἦν γάρ ποτε χρόνος ὅτε θεοὶ μὲν ἦσαν, θνητὰ δὲ γένη οὐκ ἦν.
 » ἐπειδὴ δὲ καὶ τούτοις χρόνος ἦλθεν εἰμαρμένος γενέσεως, τυποῦσιν
 » αὐτὰ θεοὶ γῆς ἔνδον, ἐκ γῆς καὶ πυρὸς μίξαντες, καὶ τῶν ὅσα πυρὶ
 » καὶ γῇ κεράννυται. ἐπειδὴ δ' ἄγειν αὐτὰ πρὸς φῶς ἐμελλον, προσέ-
 » ταξαν Προμηθεὶ καὶ Ἐπιμηθεὶ κοσμησαί τε καὶ νεῖμαι δυνάμει ἐκά-
 » στοις ὡς πρέπει. Προμηθεὶα δὲ παραιτεῖται Ἐπιμηθεὺς αὐτὸς νεῖμαι.
 » Νείμαντος δέ μου, ἔφη, ἐπίσκεψαι καὶ οὕτω πείσας νέμει· νέμων δὲ
 » τοῖς μὲν ἰσχύϊ ἀνευ τάχους προσῆπτε, τὰ δ' ἀσθενέστερα τάχει ἐκόσμει.
 » τὰ δὲ ὥπλιζε, τοῖς δ' ἄοπλον διδούς φύσιν, ἄλλην τιν' αὐτοῖς ἐμνηχά-
 » ναι το δύνάμειν εἰς σωτηρίαν. . . ἅτε δὴ οὖν οὐ πάνυ τι σοφὸς ὢν ὁ
 » Ἐπιμηθεὺς ἔλαθεν αὐτὸν καταναλώσας τὰς δυνάμειν εἰς τὰ ἄλογα.
 » Λοιπὸν δὴ ἔτι ἀκόσμητον αὐτῷ ἦν τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος, καὶ
 » ἡπόρει ὅ,τι χρῆσαιτο· ἀποροῦντι δ' αὐτῷ ἔρχεται Προμηθεὺς ἐπισκε-
 » ψόμενος τὴν νομήν, καὶ ὁρᾷ τὰ μὲν ἄλλα ζῶα ἐμμελῶς πάντων
 » ἔχοντα, τὸν δὲ ἄνθρωπον γυμνόν τε καὶ ἀνυπόδητον καὶ ἄστρωτον
 » καὶ ἄοπλον· ἡδὴ δὲ καὶ ἡ εἰμαρμένη ἡμέρα παρῆν, ἐν ἣ ἔδει καὶ
 » ἄνθρωπον ἐξιέναι ἐκ γῆς εἰς φῶς· ἀπορίᾳ οὖν ἐχόμενος ὁ Προμηθεὺς,
 » ἦντινα σωτηρίαν τῷ ἀνθρώπῳ εὖροι, κλέπτει Ἡφαίστου καὶ Ἀθη-
 » νᾶς τὴν ἐντεχνον σοφίαν ζῦν πυρὶ, καὶ οὕτω δὴ δωρεῖται ἀνθρώπῳ.
 » Τὴν μὲν οὖν περὶ τὸν βίον σοφίαν ἄνθρωπος ταύτη ἔσχε· τὴν δὲ πο-
 » λιτικὴν οὐκ εἶχεν· ἀπώλλυντο οὖν ὑπὸ τῶν θηρίων, διὰ τὸ παν-
 » ταχῇ αὐτῶν ἀσθενέστεροι εἶναι· ἐζήτουν δὲ ἀθροίζεσθαι καὶ σώζε-
 » σθαι, κτίζοντες πόλεις· ὅτ' οὖν ἀθροισθεῖεν ἡδίκουν ἀλλήλους, ἅτε
 » οὐκ ἔχοντες τὴν πολιτικὴν τέχνην, ὥστε πάλιν σκεδαννύμενοι διε-
 » φθειροντο. Ζεὺς οὖν δείσας περὶ τῷ γένει ἡμῶν μὴ ἀπόλοιτο πᾶν,
 » Ἐρμῆν πέμπει ἄγοντα εἰς ἀνθρώπους αἰδῶ τε καὶ δίκην, ἵν' εἰεν πό-
 » λεων κόσμοι τε καὶ δεσμοὶ φιλίας ξυναγωγοί. Ἐρωτᾷ οὖν Ἐρμῆς Δία,
 » τίνα οὖν τρόπον δοίη δίκην καὶ αἰδῶ ἀνθρώποις. Πότερον ὡς αἱ τέχναι
 » νενέμηνται, οὕτω καὶ ταύτας νεῖμαι; νενέμηνται δὲ ὥδε· εἰς ἔχων
 » ἰατρικὴν πολλοῖς ἰκανὸς ἰδιώταις, καὶ οἱ ἄλλοι δημιουργοί· καὶ δι-
 » κην δὲ καὶ αἰδῶ αὐτῷ θῶ ἐν τοῖς ἀνθρώποις, ἢ ἐπὶ πάντας νεῖμαι;

» Ἐπὶ πάντας, ἔφη ὁ Ζεὺς, καὶ πάντες μετεχόντων· οὐ γὰρ ἂν γέ-
 » νοιντο πόλεις, εἰ ὀλίγοι αὐτῶν μετέχοιεν, ὥσπερ ἄλλων τεχνῶν·
 » καὶ νόμον γε θεὸς παρ' ἐμοῦ, τὸν μὴ δυνάμενον αἰδοῦς καὶ δίκης με-
 » τέχειν, κτείνειν ὡς νόσον πόλεως. Οὕτω δὴ, ὦ Σώκρατες, καὶ διὰ
 » ταῦτα οἷτε ἄλλοι καὶ Ἀθηναῖοι ὅταν μὲν περὶ ἀρετῆς, τεκτονικῆς
 » ἢ λόγος ἢ ἄλλης τινὸς δημιουργικῆς, ὀλίγοις οἴονται μετεῖναι ξυμ-
 » βουλῆς· καὶ ἐάν τις ἐκτὸς ὧν τῶν ὀλίγων συμβουλεύῃ, οὐκ ἀνέχονται
 » ὡς σὺ φῆς (εἰκότως, ὡς ἐγὼ φῆμι)· ὅταν δὲ εἰς συμβουλὴν πολιτικῆς
 » ἀρετῆς ἴωσιν, ἣν δεῖ διὰ δικαιοσύνης πᾶσαν ἵεναι καὶ σωφροσύνης
 » εἰκότως ἅπαντος ἀνδρὸς ἀνέχονται, ὡς παντὶ προσήκον ταύτης γε με-
 » τέχειν τῆς ἀρετῆς, ἢ μὴ εἶναι πόλεις... Ἐν ταῖς ἄλλαις ἀρεταῖς,
 » ὥσπερ σὺ λέγεις, ἐάν τις φῇ ἀγαθὸς αὐλητῆς εἶναι, ἢ ἄλλην ἡντινοῦν
 » τέχνην ἣν μὴ ἐστίν, ἢ καταγελῶσιν, ἢ χαλεπαίνουσι, καὶ οἱ οἰκείοι
 » προσιώντες νοθετοῦσιν ὡς μαινόμενον· ἐν δὲ δικαιοσύνῃ καὶ ἐν τῇ
 » ἄλλῃ πολιτικῇ ἀρετῇ, ἐάν τινα καὶ εἰδῶσιν ὅτι ἄδικός ἐστιν, ἐάν
 » οὗτος αὐτὸς καθ' αὐτοῦ τ' ἀληθῆ λέγῃ ἐναντίον πολλῶν, ὃ ἐκεῖ σω-
 » φροσύνην ἡγοῦντο εἶναι, τ' ἀληθῆ λέγειν, ἐνταῦθα μανίαν· καὶ φασὶ
 » πάντας δεῖν φάναι εἶναι δικαίους, ἐάν τε ὦσιν, ἐάν τε μὴ, ἢ μαί-
 » νεσθαι τὸν μὴ προσποιοῦμενον δικαιοσύνην· ὡς ἀναγκαῖον οὐδένα
 » ὄν τιν' οὐχὶ ἅμως γέ πως μετέχειν αὐτῆς, ἢ μὴ εἶναι ἐν ἀνθρώποις...
 » Ὅτι δὲ αὐτὴν (τὴν πολιτικὴν ἀρετὴν) οὐ φύσει ἡγοῦνται εἶναι,
 » οὐδ' ἀπὸ τοῦ αὐτομάτου, ἀλλὰ διδακτὸν τε καὶ ἐξ ἐπιμελείας παρα-
 » γίγνεσθαι, ὃ ἂν παραγίγνηται, τοῦτό σοι μετὰ τοῦτο πειράσομαι ἀπο-
 » δεῖξαι· ὅσα γὰρ ἡγοῦνται ἀλλήλους κακὰ ἔχειν ἄνθρωποι φύσει ἢ
 » τύχῃ, οὐδεὶς θυμοῦται, οὐδὲ νοθετεῖ, οὐδὲ διδάσκει, οὐδὲ κολά-
 » ζει τοὺς ταῦτα ἔχοντας ἵνα μὴ τοιοῦτοι ὦσιν, ἀλλ' ἐλευθέρουσι· οἷον,
 » τοὺς αἰσχροὺς ἢ σμικροὺς ἢ ἀσθελεῖς, τίς οὕτως ἀνόντος ὥστε τι
 » πούτων ἐπιχειρεῖν ποιεῖν; ταῦτα μὲν γὰρ ἴσασι, οἶμαι, ὅτι φύσει τε
 » καὶ τύχῃ τοῖς ἀνθρώποις γίγνεται τὰ καλὰ καὶ τὰ ἐναντία τού-
 » τοις· ὅσα δὲ ἐξ ἐπιμελείας καὶ ἀσκήσεως καὶ διδασχῆς οἴονται γί-
 » γνεσθαι ἀγαθὰ ἀνθρώποις, ἐάν τις ταῦτα μὴ ἔχῃ ἀλλὰ τάναντία
 » πούτων κακὰ, ἐπὶ τούτοις που οἷτε θυμοὶ γίγνονται καὶ αἱ κολάσεις
 » καὶ αἱ νοθετήσεις ὧν ἐστίν ἐν καὶ ἡ ἀδικία, καὶ ἡ ἀσέβεια, καὶ
 » ξυλλήβδην πᾶν τὸ ἐναντίον τῆς πολιτικῆς ἀρετῆς. Ἐνθεν δὴ πᾶς
 » παντὶ θυμοῦται, καὶ νοθετεῖ, δηλονότι ὡς ἐξ ἐπιμελείας καὶ μαθή-
 » σεις κτητῆς οὔσης. Εἰ γὰρ ἐθέλεις ἐννοῆσαι τὸ κολάζειν, ὦ Σώκρα-
 » τες, τοὺς ἀδικούντας τί ποτε δύναται, αὐτὸ σὲ διδάξει, ὅτι οἷ γε
 » ἄνθρωποι ἡγοῦνται παρασκευαστὸν εἶναι ἀρετῇ· οὐδεὶς γὰρ κολάζει
 » τοὺς ἀδικούντας, πρὸς τούτῳ τὸν νοῦν ἔχων, καὶ τούτου ἕνεκα ὅτι
 » νῆδίκησεν, ὥστε μὴ ὥσπερ θηρίον ἀλογίστως τιμωρεῖται· ὁ δὲ μετὰ
 » λόγου ἐπιχειρῶν κολάζειν οὐ τοῦ παρεληλυθότος ἕνεκα ἀδικήμα-
 » τος τιμωρεῖται· (οὐ γὰρ ἂν τὸ πραχθὲν ἀγίνετον θεῖν,) ἀλλὰ τοῦ

ημέλλοντος χάριν, ἵνα μὴ αὐθις ἀδικήσῃ μήτε αὐτὸς οὗτος, μήτε ἄλλος ὁ τοῦτον ἰδὼν κολασθέντα· καὶ τοιαύτην διάνοιαν ἔχων διανοεῖται παιδευτὸν εἶναι ἀρετὴν. » Ὅσον δὲ ἀφορᾷ τὴν ἀπορίαν τοῦ Σωκράτους, ὅτι οἱ ἄνδρες οἵτινες ὡς ὁ Περικλῆς φημιζονται διὰ τὴν πολιτικὴν τῶν ἀρετὴν, ταύτην μεταδίδουσιν εἰς τοὺς υἱοὺς καὶ τοὺς φίλους τῶν, περὶ τούτου λέγει ὁ Πρωταγόρας, ὅτι τὴν ἀρετὴν ταύτην διδάσκονται πάντες παρὰ πάντων. Ἡ πολιτικὴ ἀρετὴ ἀνήκει εἰς ὅλους, εἶναι κοινὴ εἰς ὅλους. Τὸ ἐν τῷ τοῖς πᾶσιν ἀναγκαῖον εἶναι ἡ δικαιοσύνη καὶ ἡ σωφροσύνη καὶ ἡ ὑσιότης καὶ ξυλλήβδην ἐκείνο ὅπερ ἐστὶν ἀρετὴ τοῦ ἀνδρὸς καὶ ταύτην ὀφείλει νὰ κατέχῃ πᾶς πολίτης, ἐν ταύτῃ ὀφείλει διὰ βίου νὰ ἐξασκῆται καὶ νὰ μανθάνῃ. Οἱ παῖδες ἐξ ἀπαλῶν ὀνύχων διδάσκονται καὶ νοθετοῦνται εἰς ταύτην παρὰ τῶν γονέων καὶ τῶν διδασκάλων. Ἡ διδασκαλία τῆς μουσικῆς καὶ τῆς ποιήσεως συντείνει ὅπως οἱ παῖδες γινόμενοι ἡμερώτεροι καὶ εὐρυθμότεροι καὶ εὐαρμωστότεροι ἀποβαίνωσι χρήσιμοι εἰς τὸ λέγειν καὶ πράττειν. Ἀφοῦ δὲ ἀπαλλαγῶσιν ἐκ διδασκάλων, ἡ πόλις τοὺς ἀναγκάζει νὰ μανθάνωσι τοὺς νόμους καὶ νὰ ζῶσιν ἀποβλέποντες εἰς τούτους ὡς εἰς παράδειγμα, ἵνα μὴ αὐτοὶ ἐνεργῶσιν αὐθαρέτως καὶ ἀλογίστως. Ἀλλὰ διατὶ πολλοὶ υἱοὶ γίνονται φαῦλοι ἐξ ἀγαθῶν πατέρων; Συμβαίνει καὶ εἰς τὴν πολιτικὴν ἀρετὴν, ὅτι καὶ εἰς τὰς ἄλλας μαθήσεις, ὡς εἰς τὴν αὐλητικὴν π. χ. οὗτινος ὁ υἱὸς ἔτυχεν νὰ γεννηθῇ εὐφυστάτος εἰς αὐλῇσιν, οὗτος ἤθελε καταστῇ ἐλλόγιμος, οὗτινος δὲ ἀφυῆς, τὸναντίον ἄδοξος. Ὡσαύτως ἔχει τὸ πρᾶγμα καὶ ὡς πρὸς τὴν πολιτικὴν ἀρετὴν, καίτοι ἅπαντες οἱ πολῖται πρέπει νὰ ἦναι μέτοχοι κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον αὐτῆς· τινὲς ὅμως εὐφύτεροι ὄντες διαπρίπτουσι τῶν ἄλλων καὶ διακρίνονται.

Ὁ Πρωταγόρας ὑπέστη τὴν τύχην τοῦ Ἀναξαγόρου, ἐξορισθεὶς μετὰ ταῦτα ἐξ Ἀθηνῶν. Ἐβδομηκονταετῆς ὢν ἀπεπνίγη ναυαγήσας περὶ τὴν Σικελίαν. Αἴτιον δὲ τῆς ἐξορίας του ταύτης ἐγένετο σύγγραμμά τι ἐν ᾧ προοιμιάζετο ταῦτα· «Περὶ θεῶν δὲν δύναμαι νὰ ἐννοήσω, ἢ ἂν ὑπάρχωσιν ἢ ὄχι· διότι πολλὰ ἐμποδίζουσι τὴν γνῶσιν ταύτης, ἡ ἀδηλότης τοῦ πράγματος καὶ ἡ βραχύτης τοῦ ἀνθρωπίνου βίου (Δ. Λαερ. Θ'. νά.). » Τὸ σύγγραμμα τοῦτο ἐπυρπολήθη δημοσίᾳ ἐν τῇ ἀγορᾷ (Αὐτ. Θ'. νε').

Οἱ ἀρχαῖοι ἀποδίδουσιν εἰς τὸν Πρωταγόραν πλεῖστα συγγράμματα (Δ. Λ. θ'. νε'). ἐκ δὲ τούτων γινώσκωμεν ἀκριβέστερον τὸ πραγματευόμενον περὶ τοῦ εἰδέναι καὶ μὴ εἰδέναι, οὗτινος τὰς ἀρχὰς καταπολεμεῖ ὁ Πλάτων ἐν «Θεαιτήτῳ». Ὁ Πρωταγόρας ὁρμώμενος ἐκ τῆς Ἡρακλειτείου διδασκαλίας, ὅτι τὰ πάντα ἀδιαλείπτως κινοῦνται καὶ μεταβάλλονται, ἐπρέσβευεν ὅτι ἀδιακόπως ἀλλοιούμενων οὐ μόνον τῶν αἰσθητῶν ὄντων ἀλλὰ καὶ τοῦ αἰσθανομένου προσώπου, δὲν εἶναι δυνατὴ οὐδεμία ἀντικειμενικὴ καθολικὴ γνῶσις, ἀλλὰ μόνον

ὑποκειμενικὴ αἴσθησις καὶ δοξασία τοῦ ἀτόμου, ὅθεν ἐξῆγε τὰ πορίσματα ταῦτα, ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι μέτρον πάντων χρημάτων, ὅτι τὰ δοκοῦντα πάντα καὶ φαινόμενα ἀληθῆ ἐστίν (Μετ. Ἀρισ. Δ' νβ').

Ἡ ἀρχὴ τοῦ Πρωταγόρου ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι τὸ μέτρον πάντων τῶν πραγμάτων ἔχει διπλοῦν τὸ σημαίνον. 1^{ον} ὅτι ἕκαστος καὶ ὁ τυχὼν δύναται νὰ ᾔσθῃ τὸ μέτρον καὶ ὁ κανὼν τῆς ἀληθείας, καὶ 2^{ον} ὅτι ὁ ἀνθρώπινος λόγος, ὁ ἄνθρωπος ἐν τῇ ἐλλόγῳ αὐτοῦ φύσει καὶ οὐσιώδει αὐτοῦ ὑπάρξει, εἶναι τὸ ἀπόλυτον μέτρον. Κατὰ τὴν πρώτην ἐκδοχὴν σημαίνει ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐν τῇ φυσικῇ αὐτοῦ καταστάσει μετὰ τῶν ἰδιοτελῶν παθῶν του καὶ τῶν ἐγωϊστικῶν συμπερόντων του εἶναι τὸ μέτρον, τὸ κέντρον καὶ οἱ σοφισταὶ κατὰ ταύτην τὴν σημασίαν ἐκλαμβάνοντες τὴν προμνησθεῖσαν ἀρχὴν καθίστανται ἐπιλήψιμοι· κατὰ δὲ τὴν δευτέραν ἐκδοχὴν σημαίνει ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι τὸ μέτρον, ὅτι πᾶν ἀντικειμενικόν, πᾶν ἐμπεριεχόμενον ἔχει ὑπόστασιν καὶ ἀλήθειαν καθ' ὅσον γίνεται νοητὸν, καθόσον ἀναφέρεται εἰς τὴν συνείδησιν, εἰς τὴν διάνοιαν· καὶ κατὰ τὴν δευτέραν ταύτην σύναμα δὲ ἀληθῆ σημασίαν ἐξέλαβον αὐτὴν ὁ Σωκράτης, ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης.

Ἡ δὲ ἄλλη ἀρχὴ τοῦ Πρωταγόρου, ὅτι τὰ δοκοῦντα πάντα καὶ φαινόμενα ἀληθῆ ἐστί, δὲν εἶναι ἄλλο τι εἰμὴ περαιτέρω ἀνάπτυξις τῆς προηγουμένης. «Τὸ ἀληθές (τὸ μέτρον) εἶναι τὸ φαινόμενον εἰς τὴν συνείδησιν.» *En autō καθ' αὐτὸ οὐδὲν ἐστίν* (Πλ. Θεαίτ.) Τὰ πάντα εἶναι σχετικὰ πρὸς τὴν συνείδησιν, δὲν εἶναι καθ' ἑαυτὰ, ἀλλὰ πρὸς ἕτερον, καὶ τοῦτο τὸ ἕτερον εἶναι ὁ ἄνθρωπος. «Ὁ αὐτὸς ἄνεμος, λέγει ὁ Πρωταγόρας, τὸν μὲν ἀναφύχει, τὸν δ' οὐ. Περὶ τούτου λοιπὸν τοῦ ἀνέμου δὲν δυναμεθα νὰ εἰπώμεν μήτε ὅτι εἶναι καθ' ἑαυτὸν ψυχρός, ἢ θερμός,» (Θεαίτ. σελ. ρνβ'). ψυχρός καὶ θερμότης δὲν εἶναι ἐπομένως τι ὄν, ἀλλὰ σχετικῶς πρὸς τι ὑποκείμενον· ἂν ᾖ το ὁ ἄνεμος καθ' ἑαυτὸν ψυχρός, ἔπρεπε νὰ ἐπενεργῇ πάντοτε ἐπὶ τοῦ ὑποκειμένου κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον. «Ἄλλο παράδειγμα· ἂ Ἰδοὺ ἐξ ἡκυβοί, θέτομεν παρ' αὐτοῖς ἄλλους τέσσαρας, λέγομεν ἐπομένως περὶ ἐκείνων ὅτι εἰσὶ πλείονες τούτων· ἀπεναντίας παραθέτομεν δώδεκα, λέγομεν ὅτι οἱ ἐξ ἐκείνοι εἶναι ἐλάττονες.» (Θεαίτ. σελ. ρνά.). Λέγομεν ἐπομένως περὶ τοῦ αὐτοῦ, ὅτι εἶναι πλεον καὶ ἑλαττον, ἀκολουθῶς· τὸ πλεον καὶ τὸ ἑλαττον εἶναι σχετικὸς προσδιορισμός.

ΓΟΡΓΙΑΣ

Ὁ διασημότερος τῶν σοφιστῶν μετὰ τὸν Πρωταγόραν εἶναι ὁ Γοργίας ὁ Λεοντίνος. Κατὰ τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον 88.2. Ὁλ. = 427 π. Χ., ἀπεστάλη εἰς Ἀθήνας ὡς ἀρχιπρεσβευτὴς παρὰ τῶν

συμπολιτῶν του πιεζομένων ὑπὸ τῶν Συρακουσίων ὅστις (1) διὰ τὸ ξενίζον τῆς λέξεως ἐξέπληξε τοὺς Ἀθηναίους. Ἐκπληρώσας δ' ἐπιτυχῶς τὴν ἀποστολὴν του ἐπανάκαμψεν εἰς τὴν Σικελίαν, καὶ μετὰ ταῦτα ἦλθε πάλιν εἰς Ἀθήνας, τέλος δὲ εἰς Θεσσαλίαν, ἐνθα θαυμαζόμενος διὰ τε τοὺς ἐπιδεικτικούς του λόγους καὶ τὴν διδασκαλίαν τῶν νέων, ἐκτῆσατο πολλὰ χρήματα. Ἀπέθανε δὲ ἑκατοντούτης καὶ ἐπέκεινα.

Ὁ Γοργίας προβαίνει ἔτι προσωτέρω ἢ ὁ Πρωταγόρας· διότι ἐνῶ οὗτος ἐδόξαζε τὴν σχετικότητα πάντων τῶν ὄντων, φάσκων ὅτι ἕκαστον ὄν εἶναι οὐχὶ καθ' ἑαυτό, ἀλλὰ σχετικῶς πρὸς τι ἕτερον, πρὸς τὴν συνείδησιν, ὁ Γοργίας στηριζόμενος εἰς τὰς ἀποδείξεις τῶν Ἑλεατῶν, ἐξετάζει τὰ δοξαζόμενα ὡς ὄντα, χωρὶς νὰ προϋποθέτῃ τὸ ἕτερον τὴν συνείδησιν, καὶ δεικνύει ἐπ' αὐτῶν τούτων τὴν μηδενικότητά των. Ἐν τῇ ἐπιγραφομένῳ περὶ τοῦ μὴ ὄντος ἢ περὶ φύσεως συγγράμματι αὐτοῦ *τρια κατὰ τὸ ἐξῆς κεφάλαια κατασκευάζει* (Σεξ. Ἑμπεϊρ. πρὸς Μαθημ. VII, 65) *ἐν μὲν γὰρ πρῶτον, ὅτι οὐδὲν ἔστιν· δεῦτερον δὲ ὅτι εἰ καὶ ἔστιν ἀκατάληπτον ἀνθρώπων· τρίτον ὅτι εἰ καὶ καταληπτόν, ἀλλὰ τὰ γε ἀνερμήνευτον τῷ πέλας.* Ἰδοὺ δὲ πῶς ἀποδεικνύει τὸ πρῶτον κεφάλαιον.

Εἰ ἔστι τι, λέγει, ἔστιν ἢ τὸ ὄν, ἢ τὸ μὴ ὄν, ἢ τὸ ὄν καὶ τὸ μὴ ὄν. Ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν τριῶν τούτων δεικνύει ὅτι οὐδὲν ἔστιν (Σεξ. Ἑμπεϊρ. πρὸς Μαθ. VII. Δ. 65). *Τὸ μὴ ὄν οὐκ ἔστι·* διότι ἐὰν κατηγορεῖται περὶ αὐτοῦ τὸ ἔστι, εἶναι σύναμα ὄν καὶ μὴ ὄν. Ἀλλως εἰ τὸ μὴ ὄν ἔστι, δὲν εἶναι τὸ ὄν· διότι ἐκάτερα εἶναι ἀντίθετα. Ἀλλ' ἐὰν περὶ τοῦ μὴ ὄντος κατηγορεῖται τὸ εἶναι, περὶ δὲ τοῦ ὄντος τὸ μὴ εἶναι, ἐπομένως περὶ τοῦ μὴ ὄντος κατηγορεῖται ἐκεῖνο, ὅπερ οὐκ ἔστι· (Σεξ. Ἑμπεϊρ. πρὸς Μαθ.). Ἰνα δὲ ἀποδείξῃ ὅτι τὸ ὄν οὐκ ἔστι, μεταχειρίζεται τοὺς ἀποδεικτικούς λόγους τοῦ Ζήνωνος. *Τὸ ὄν, λέγει, ἢ εἶναι αἰδίδιον, ἀναρχον, ἢ ἔλαβεν ἀρχήν.* Ἀλλ' αἰδίδιον δὲν δύναται νὰ ᾖ· διότι τὸ αἰδίδιον δὲν ἔχει ἀρχήν, εἶναι ἀπειρον, ἐπομένως δὲ ἀφρημένον καὶ ἀπροσδιόριστον. Ἐὰν δὲ πάλιν τὸ ὄν ἔλαβεν ἀρχήν,

(1) Διοδ. Σικελ. ιβ'. γ'. ἦν τῶν ἀπεσταλμένων ἀρχιπρεσβευτῆς Γοργίας ὁ ῥήτωρ, δεινότητι λόγου πολὺ πρέχων πάντων τῶν καθ' ἑαυτόν· οὗτος καὶ τέχνας ῥητορικὰς πρῶτος ἐξεῦρε, καὶ κατὰ τὴν σοφιστείαν τοσούτον τοὺς ἄλλους ὑπερέβαλεν, ὥστε μισθὸν λαμβάνειν παρὰ τῶν μαθητῶν μνᾶς ἑκατόν· οὗτος οὖν καταντήσας εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ παραγθεὶς εἰς τὸν δῆμον διελέγθη τοῖς Ἀθηναίοις περὶ τῆς συμμαχίας, καὶ τῷ ξενίζοντι τῆς λέξεως, ἐξέπληξε τοὺς Ἀθηναίους, ὄντας εὐφρεῖς καὶ φιλόλογους. Πρῶτος γὰρ ἐχρήσατο τῆς λέξεως σχηματισμοῖς περιττοτέροις, ἀντιθέτοις καὶ ἰσοκώλοις καὶ παρίσαις καὶ δημοτελεῦτοις καὶ τισιν ἑτέροις τοιοῦτοις, ἃ τότε μὲν διὰ τὸ ξένον τῆς κατασκευῆς ἀποδοχῆς ᾗδιοντο νῦν δὲ φαίνεται καταγέλαστα. Τέλος πείσας τοὺς Ἀθηναίους συμμαχεῖσθαι τοῖς Λεοντίνους, οὗτος μὲν θαυμασθεὶς ἐν ταῖς Ἀθήναις ἐπὶ τέχνῃ καὶ ῥητορικῇ τὴν εἰς Λεοντίνους ἐπάνοδον ἐποίησατο.

ἐγένετο ἢ ἐκ τοῦ ὄντος, ἢ ἐκ τοῦ μὴ ὄντος· ἐκ τοῦ ὄντος ὄχι, διότι εἶναι ἤδη, ἀλλ' οὐδὲ ἐκ τοῦ μὴ ὄντος, διότι τὸ μὴ ὄν οὐδέν τι δύναται νὰ παραγάγῃ.

Ὡσαύτως ἀμφοτέρω τὸ ὄν καὶ τὸ μὴ ὄν δὲν δύνανται νὰ ᾖναι. Ἐὰν ᾖναι οὐχ ἦπτον τὸ ἓν ἢ τὸ ἄλλο, εἰς ταυτόν, ἢ εἰς ὄν. Ἐὰν ᾖναι ἐν δὲν εἶναι διάφορα· ἢ δὲν δύναμαι νὰ εἶπω ἀμφοτέρω, καὶ οὐκ εἰσιν ἀμφοτέρω· διότι λέγων ἀμφοτέρω, λέγω διάφορα (Σεξ. Ἐμπ. 75—76.).

Δεύτερον κεφάλαιον· *εἰ καὶ ἔστιν ἀκατάληπτον ἀνθρώπων*· διότι τὸ νοητὸν δὲν εἶναι τὸ ὄν, ἀλλ' εἶναι μόνον νοητὸν. Ἐὰν τὸ νοούμενον ᾗτο τὸ λευκόν, ἔπεται ὅτι τὸ λευκὸν νοεῖται· ἐὰν λοιπὸν τὸ νοούμενον δὲν ᾖναι αὐτὸ τὸ ὄν, ἔπεται ὅτι καὶ τὸ ὄν δὲν νοεῖται.—Ἐὰν τὸ νοούμενον ᾖναι τὸ ὄν, ἔπεται ὅτι εἶναι ὄν καὶ αὐτὸ τὸ νοούμενον· ἀλλ' οὐδεὶς ἀξιοῖ, ὅτι ἐὰν νοῇ ἄνθρωπον ἰπτάμενον, εἶναι καὶ πραγματικῶς.

Τρίτον κεφάλαιον· *εἰ καὶ καταληπτὸν, ἀλλὰ τοι γε ἀνεμνήνευτο τῷ πέλας*. Τὰ ὄντα εἶναι ὁρατά, ἀκουστά, κτλ., καθόλου δὲ τὰ αἰσθανόμεθα. Τὸ ὁρατὸν ἀντιλαμβανόμεθα διὰ τῆς ἡράσεως, τὸ ἀκουστὸν διὰ τῆς ἀκοῆς, οὐχὶ δὲ καὶ ἀντιστρόφως. Ὁ λόγος δ' οὐ τὸ ὄν ἐμελλε νὰ ἐξωτερικευθῇ δὲν εἶναι τὸ ὄν. Τὸ μεταδιδόμενον δὲν εἶναι τὸ ὄν, ἀλλ' ὁ λόγος (Σεξ. Ἐμπειρ. Δ. πγ. πδ').

Φαίνεται ὅτι μετὰ ταῦτα ὁ Γοργίας παραιτήσας τὴν διαλεκτικὴν ταύτην σοφιστικὴν περιωρίσθη ὁλοσχερῶς εἰς τὴν ῥητορικὴν. Παρὰ Πλάτωνι παρίσταται ὡς διδάσκαλος τῆς ῥητορικῆς (1). Τὸ χαρακτηριστικὸν τῆς Γοργείου ῥητορικῆς εἶναι ὅτι ἀπειριράθη νὰ δώσῃ εἰς τὸν πεζὸν λόγον ποιητικὸν τινα χρωματισμόν. Τοῦτο δὲ κατάρθρωσεν ὁ Γοργίας διὰ τῆς ἐφαρμογῆς καινοπρεπῶν λέξεων, ποιητικῶν εἰκόνων καὶ μεταφορῶν, καὶ ῥητορικῶν τιμῶν σχημάτων, ἅτινα ἔτεινον ὅπως ἀποτελέσωσι τὴν πορίοδον τοῦ λόγου συμμετρικὴν καὶ εὐρυθμὴν. Τοιαῦτα δὲ ἦσαν τὰ ἀντίθετα, τὰ πάρισα, τὰ ἰσόκωλα, καὶ τὰ ὁμοιοτέλευτα.

ΠΡΟΔΙΚΟΣ

Πρόδικος ὁ Κεῖος ἦν ἀνὴρ ἐλλογιμώτατος καὶ τῶν σοφιστῶν ἀπάντων χρηστότατος, οὗτινος ἐπαινοῦνται ὑπὸ τῶν ἀρχαίων τὰ ἠθικά

(1) Πλ. Γοργ. 449· μᾶλλον δὲ ὁ Γοργίας, αὐτὸς ἡμῖν εἶπέ, τίνα σε χρὴ καλεῖν, ὡς τίνος ἐπιστήμονα τέχνης; Γοργ. τῆς ῥητορικῆς. Σωκρ. οὐκοῦν καὶ ἄλλους σε φῶμεν δυνατόν εἶναι ποιεῖν; Γοργ. Ἐπαγγέλλομαι γε δὴ ταῦτα. Ἐντεῦθεν δὲ λαμβάνει ἀφορμὴν ὁ πλατωνικὸς διάλογος, ἐν ᾧ ἐξετάζεται ἡ σχέση τῆς ῥητορικῆς πρὸς τὴν ἀληθῆ πολιτικὴν, καὶ προϊόντος τοῦ διαλόγου περὶ τῆς σχέσεως τοῦ ἡδέος πρὸς τὸ ἀγαθόν, ὅπως ἀποδειχθῇ ὅτι ἐκάτερα εἶναι διάφορα, ὅτι ἡ ὑποκειμενικὴ ἡδονὴ καὶ εὐαρέστησις δὲν εἶναι τὸ ἀγαθόν, ἀλλ' ἀπειναντίας τοῦτο συνίσταται εἰς τι πάντῃ διάφορον, εἰς τὸ ἀρχεῖν τῶν αἰσθητικῶν ὀρμῶν καὶ τάσεων, καὶ εἰς τὴν δικαιοσύνην.

παργγέλματα περί τῆς χρήσεως τῶν ἐξωτερικῶν ἀγαθῶν, περί ζωῆς καὶ θανάτου, περί ἀρετῆς κτλ. μάλιστα δὲ τὸ περί Ἡρακλείους σύγγραμμα (Ξεν. Ἀπομ. Β. Α'). Πρὸς δέ, ἐν τοῖς Διαλόγοις τοῦ Πλάτωνος, γίνεται πολλάκις μνεία περί τῶν διακρίσεων ἃς ἐποίει μεταξὺ συνωνύμων, καὶ περί τῆς διαιρέσεως τῶν ὀνομάτων (Πρωτ. σελ. τμη'. τμη'. τμα'. Χαρμ. σελ. ρζγ'. Λαχ. σελ. ρήζ'. Κρατυλ. σελ. τπδ').

ΙΠΠΙΑΣ

Ἰππίας ὁ Ἡλείος ἐφημίζετο μάλιστα διὰ τὴν πολυμαθειάν του (Ξεν. Ἀπομ. Δ'. δ'. σ'). Παρ' ἀμφοτέροις τοῖς ὑποτιθεμένοις Διαλόγοις τοῦ Πλάτωνος Ἰππία τῷ μείζονι καὶ ἐλάττονι παρίσταται ὡς ἀλαζῶν καὶ κενόδοξος. Αἱ μελέται καὶ αἱ διδασκαλαὶ του ἐνησχολοῦντο κυρίως εἰς τὰ μαθηματικά, τὴν φυσικὴν, τὴν ἀστρονομίαν (Πλ. Πρωτ. τιε'.—Ἰππ. μείζ. σπε'), τὴν ἀρχαιολογίαν καὶ τὴν ἱστορίαν (Ἰππ. μείζ. 285) Ὁ Ἰππίας ἐνταῦθα πραγματεύεται περί τῶν γενῶν τῶν τε ἡρώων καὶ τῶν ἀνθρώπων, καὶ τῶν κατοικήσεων, ὡς τὸ ἀρχαῖον ἐκτίσθησαν αἱ πόλεις, καὶ συλλήβδην πάσης τῆς ἀρχαιολογίας.

ΔΕΥΤΕΡΑ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

ΣΩΚΡΑΤΗΣ

Τίς ὁ λόγος τῆς μεταβάσεως ἀπὸ τῶν σοφιστῶν εἰς τὸν Σωκράτη; Οἱ σοφισταί, ὡς ἤδη ἀνωτέρω παρετηρήσαμεν, ἔθετον ὡς ἀρχὴν τὴν πεπερασμένην ἢ ἐμπειρικὴν ὑποκειμενικότητα, τὸ ἐγὼ εἰς τὴν φυσικὴν αὐτοῦ ἢ αἰσθητικὴν κατάστασιν. Ἀπεναντίας ὁ Σωκράτης συνεπλήρωσε τὸ κενὸν καὶ ἀτελὲς τῆς σοφιστικῆς ἀρχῆς· ἔθετε καὶ αὐτὸς ὡς ἀρχὴν τὸ ἐγὼ τὸν ἀνθρώπου ὡς μέτρον ἀπάντων χρημάτων, ἀλλ' ὅχι τὸν αἰσθητικὸν τὸν περιοριζόμενον ἐντὸς τοῦ κύκλου τῶν τυχαίων δοξασιῶν καὶ ὁρμεμφύτων ὁρέξεων, ἀλλὰ τὸν ἔλλογον ἢ τὸν γενικὸν ἀνθρώπου, δηλ. τὸν διανοούμενον ὁρθῶς περί τῶν ὄντων καὶ τῶν ἰδιότητων αὐτῶν, καὶ διὰ τῆς ὁρθῆς ταύτης διανοίας κανονίζοντα τὰς πράξεις του.

Ὁ Σωκράτης ἐγεννήθη ἐν Ἀθήναις κατὰ τὸ 4ον ἔτος τῆς 77 Ὀλυμπιάδος=469 π. Χ. Σωφρονίσκος ὁ πατὴρ αὐτοῦ ἦν ἀγαλματοποιός, καὶ Φαιναρέτη ἡ μήτηρ του μαῖα. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν μετήρχετο τὴν τέχνην τοῦ πατρός του (Δ. Λ. Β'. θ'). μάλιστα δὲ ὁ Πausanias διηγεῖται ὅτι εἶδεν εἰς τὴν ἀκρόπολιν ἀγάλματα τῶν τριῶν Χαρίτων ἐν ἐσθῇτι φέροντα τὸ ὄνομα τοῦ Σωκράτους (Paus. Θ'. λε'. Ζ'). Ἀλλὰ συναισθανόμενος ἑαυτὸν προωρισμένον εἰς σκοπὸν ὑψηλότερον τῆς τέ-

χνης του ἐπεδόθη μετὰ ταῦτα εἰς τὴν σπουδὴν τῆς φιλοσοφίας ἀκροασθεῖς τὸν Ἀναξαγόραν καὶ μετὰ τὴν φυγὴν τούτου τὸν Ἀρχέλαον τὸν ὁπαδὸν του, πλὴν δὲ τούτων καὶ τινὰς τῶν διασημοτέρων σοφιστῶν, ἐν οἷς καὶ τὸν Πρόδικον ὃν μνημονεύει περιπαθῶς ἐν τῷ Ξενοφῶντι (Ἀπομ. β. Α'. κα'. λδ'). ἐτι δὲ ἔλαβε καὶ ἄλλους διδασκάλους τῆς μουσικῆς, τῆς ποιήσεως, κτλ.

Οὐδὲν θετικὸν γινώσκουμεν περὶ τῆς πρωΐμου ἡλικίας του, εἰμὴ ὅτι ἐξεπλήρωσε τὸ πρὸς τὴν πατρίδα καθῆκον, ἀγωνισθεὶς γενναίως τρίς ὑπὲρ αὐτῆς ἐν Ποτιδαίᾳ καὶ ἐν Ἀμφιπόλει καὶ ἐπὶ Δηλίῳ (Πλατ. Ἀπολογ.). Ὁ Ἀλκιβιάδης ἐν τῷ Πλατωνικῷ Συμποσίῳ ἐπαινῶν τὴν ἀνδρίαν ἣν ὁ Σωκράτης ἐπεδείξατο κατὰ τὴν εἰς Ποτιδαίαν ἐστρατείαν « συνειστούμεν, λέγει, ἐκεῖ καὶ πρῶτον μὲν κατὰ τοὺς κόπους ὑπερέβαλλεν ὄχι μόνον ἐμέ, ἀλλὰ καὶ ὅλους τοὺς ἄλλους συστρατιῶντας του » ὅποτε π.χ. ἀποκλεισθέντες που ἐστερούμεθα ζωοτροφίῳ, ὁ Σωκράτης ἐνεκαρτέρει μάλιστα πάντων τῶν ἄλλων ἀπεναντίας δὲ καὶ τὰς εὐωχίας μόνος ἦτο ἱκανὸς ν' ἀπολαύῃ, καὶ ἐνῷ δὲν συνέπιπτε νὰ πίνῃ, ὅποτε ὅμως ἠναγκάζετο, ἐνίκα ὅλους εἰς τὴν οἰνοποσίαν, καὶ τὸ πλέον ἀξιοθαύμαστον οὐδεὶς ποτε εἶδε τὸν Σωκράτη ἀμεθύοντα. Πρὸς δὲ τὰς καρτερήσεις τοῦ ψυχροῦ—διότι ἐκεῖ εἰς τὰ μέρη τῆς Θράκης ὁ χειμὼν εἶναι βαρὺς—ἐφαίνετο ἀξιοθαύμαστος, ὡς οἱ ἐνῷ ἦτο ποτε φοβερώτατος πάγος, καὶ ἅπαντες ἡ δὲν ἐξήρχοντο ἐκ τῶν σκηνῶν των, ἢ ἐάν τις ἐξήρχετο, ἐξησφαλίζετο διὰ πυκνῶν ἐνδυμάτων καὶ περιετύλιττε τοὺς πόδας του διὰ πέλων καὶ ἀρνακιδῶν, οὗτος ἐξήρχετο ἔχων τοιοῦτον ἱμάτιον ὅποιον καὶ πρότερον συνέπιπτε νὰ φορῇ, ἐπορεύετο δὲ ἀνυπόδητος διὰ τοῦ κρυστάλλου εὐκολώτερον ἢ οἱ ἄλλοι ὑποδεδημένοι, οἱ δὲ στρατιῶται τὸν ἐφθόγγουν νομίζοντες ὅτι τοὺς καταφρονεῖ. Κατ' αὐτὴν δὲ ταύτην τὴν ἐκστρατείαν εἶναι οὐχ ἥττον ἀξιωμακόμενον καὶ τὸ ἐπόμενον ἔργον τοῦ μεγάλου ἀνδρός. Συλλαβὼν ἐν τῇ διανοίᾳ αὐτοῦ ζήτημά τι ἔστεκεν ἐκεῖ ἀπὸ τὸ πρῶτ' σκεπτόμενος, καὶ ἐπειδὴ δὲν εὗρισκε τὴν λύσιν του, δὲν τὸ παρήτησε ἀλλ' ἔστεκεν ἐρευνῶν, καὶ μεσημερίας ἤδη οὔσης, τὸν παρετήρησαν ἄνθρωποι, καὶ ἀποροῦντες ἔλεγον πρὸς ἀλλήλους, ὅτι ὁ Σωκράτης ἀπὸ τὸ πρῶτ' ἵσταται ἐρευνῶν τι. Τέλος δὲ πάντων τινὲς τῶν Ἰώνων δειπνήσαντες, ἐσπέρας οὔσης, ἐξέφερον ἐκ τῶν σκηνῶν τὰ στρώματά των, διότι ἦτο τότε θέρος καὶ ἐκοιμῶντο πέν ὑπαιθρῷ, παραφυλάττοντες σὺν αἵμα αὐτῶν ἂν ἐμελλε νὰ διαμείνῃ καὶ τὴν νύκτα εἰς τὴν αὐτὴν στάσιν, ὁ δὲ ἵστατο ἕως ἔφειξε καὶ ἀνέτειλεν ὁ ἥλιος. Τότε ἀνεχώρησε προσευχηθεὶς εἰς τὸν ἥλιον. » Ἡ κατάστασις αὕτη μέλλει νὰ εἴχεν ἀναλογίαν τινὰ πρὸς τὸν ὑπνοβατισμὸν καὶ τὸν μαγνητισμὸν· ἐν ᾧ καθὼ αἰσθητικὸς ἄνθρωπος ἦν πάντῃ ἀπονενεχωμένος. Εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ταύτην ἐμφάνειαν παρατηροῦμεν τὴν ἐσωτερικέυσιν τῆς συνειδήσεως διενεργουμένην φυσιολο-

γικῶς πως. Ἡ ἐπανάκαμψις αὕτη εἰς ἑαυτόν, ἡ σκέψις ἐμφανίζεται τὸ πρῶτον ὑπὸ φυσιολογικὸν σχῆμα. α' Ἀκούσατε δέ, ἐξακολουθεῖ λέγων ὁ Ἀλκιβιάδης, ἂν θέλετε, πῶς ἡγωνίζετο εἰς τὰς μάχας· διότι καί σθάνομαι καθῆκον εὐγνωμοσύνης νὰ ὁμολογήσω τοῦτο περὶ τοῦ ἀνδρός· ὅτε συνεκροτήθη ἡ μάχη, δι' ἣν ἔδωσαν εἰς ἐμέ οἱ στρατηγοὶ καὶ τὰ ἀριστεῖα, οὐδεὶς ἄλλος εἰμὶ οὗτος μὲ ἔσωσεν, ἀποπονηθεὶς νὰ μὲ ἐγκαταλείψῃ τετρωμένον, ἀλλὰ συνδίδωσσε καὶ τὰ ὄπλα καὶ ἐμὲ αὐτόν· καὶ ἐγὼ τὸ κατ' ἐμέ, ὦ Σώκρατες, προέτεινα καὶ κατ' ἐκείνην τὴν περίπτωσιν νὰ δώσωσιν οἱ στρατηγοὶ εἰς σὲ τὰ ἀριστεῖα, καὶ κατὰ τοῦτο οὔτε θά μὲ μεμφθῇς, οὔτε θά εἴπῃς ὅτι ψευδομαι· ἀλλ' ἐνῷ οἱ στρατηγοὶ ἀποβλέποντες εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ γένους μου ἤθελαν νὰ δώσωσιν εἰς ἐμέ τὰ ἀριστεῖα, σὺ ἐπροθυμείσο ἐτι μᾶλλον τῶν στρατηγῶν νὰ τὰ λάβω ἐγὼ παρὰ σὺ ὁ ἴδιος. Ἐκτὸς δὲ τούτου ἦτο ἄξιον νὰ ἴδῃ τις τὸν Σωκράτη, ὦ ἄνδρες, ὅτε ὁ στρατὸς μας ἐτράπη εἰς φυγὴν κατὰ τὴν μάχην τὴν γενομένην εἰς τὸ Δῆλιον (παράβ. Θουκ. Δ'. 45.) διότι ἔτυχον στρατεύσας τότε ἡφιππος, οὗτος δὲ πεζός· ἐνῷ δὲ ἡδὴ ἦσαν ἐσκεδασμένοι οἱ στρατιῶται οὗτος μετὰ τοῦ στρατηγοῦ Λάχνητος ἀνεχώρει· καὶ ἐγὼ τοὺς ἀπάπαντ, καὶ ἰδὼν εὐθύς τοὺς παροτρύνω νὰ ἔχωσι θάρρος καὶ τοῖς εἶλεγον ὅτι δὲν θέλω τοὺς ἐγκαταλείψει· βεβαίως ἐνταῦθα ἐτι κάλλιον ἢ εἰς τὴν Ποτιδαίαν παρετήρησα τὸν Σωκράτη· (διότι ἐγὼ ὀλιγώτερον ἐφοβούμην ἡφιππος ὢν)· πρῶτον μὲν πόσον ὑπερτέρει τὸν Λάχνητα κατὰ τὴν σύνεσιν· ἔπειτα μοὶ ἐφαίνετο ὅτι διεπορεύετο διὰ μεγάλῳπροεπτοῦς βήματος, καὶ στρέφων πλαγίως τοὺς ὀφθαλμούς, ἀταράχως παρατηρῶν καὶ τοὺς φίλους καὶ τοὺς πολεμίους, καὶ ἦτο φανερόν· εἰς πάντα ἕκαστον καὶ λίαν πόρρωθεν ὅτι ἂν τις τὸν προσεβάλῃ θέλει ὑπερασπίσει ἑαυτὸν μετὰ πολλῆς ἀνδρείας, διὸ ἀνεχώρησεν ἀσφαλῶς καὶ οὗτος καὶ ὁ ἄλλος.»

Ἄπαντες οἱ μαθηταὶ τοῦ κοινῇ ὁμολογοῦσιν, ὅτι ὁ Σωκράτης ἐχρημάτισεν ἀνὴρ ἄριστος τῶν τότε ὅσους ἐκ πείρας ἐγνώρισαν, πρὸς δὲ καὶ φρονιμώτατος καὶ δικαιοτάτος (Πλατ. Φαίδ. 118), μάλιστα δὲ ἐν τοῖς Ἀπομνημονεύμασι τοῦ Ξενοφῶντος δεικνύται ὡς πρότυπον εὐσεβείας, ἐγκρατείας, ἀφιλοκερδείας καὶ σταθερότητος. Ἀλλὰ ταῦτα τὰ ἐσωτερικὰ αὐτοῦ πλεονεκτήματα ἀπετέλουν παράδοξον ἀντίθεσιν πρὸς τὸ ἐξωτερικόν του, διότι εἶχεν ὀφθαλμούς ἐπιπολαίους, ῥίνα ἀναπνευσμένην, στόμα μέγα καὶ χεῖλη παχέα (Ξεν. Συμπ. V. 5), καθόλου δ' εἰπεῖν χαρακτηριστικὰ τινα ἡλιθιότητος. Ὅθεν καὶ ὁ Ἀλκιβιάδης ἐν τῷ Πλατωνικῷ συμποσίῳ παραβάλλει αὐτόν μὲ τοὺς Σειληνοὺς διότι καθὼς οἱ δημιουργοὶ κατασκευάζουσιν ἀγάλματα ἔχοντα σχῆμα Σειληνῶν, ἐν οἷς ἐναποτίθενται τὰ ὑπ' αὐτῶν φιλοπονηθέντα καλλιτεχνήματα· οὔτινες διανοιγόμενοι φαίνονται ὑποκρύπτοντες ἐντὸς αὐτῶν ἀγάλματα θεῶν, οὕτω καὶ ὁ Σωκράτης καὶ τοὶ ἐξωτερικῶς δυσειδής, καὶ τοὶ ὁμοιάζων μὲ

Σειληνόν, ἐμπερικλείει ὅμως ἐν ἑαυτῷ ἄπειρον ἠθικὴν καλλονήν, καὶ ἄμωμον ψυχικὴν καθαρότητα. Ὅθεν ἡ ἐμφάνεια τοῦ Σωκράτους, εἰ καὶ ἐντεθραμμένον ἐν τῷ ἐλληνικῷ πνεύματι, περιέχει ὅμως ἐν ἑαυτῷ καὶ στοιχεῖόν τι ἑκτακτον, δι' ὃ οἱ σύγχρονοί του δὲν δύνανται νὰ τὸν παρομοιάσωσι πρὸς ἄλλον τινὰ ἄνθρωπον χαρακτηρίζοντες αὐτὸν ὡς τὸν κατ' ἐξοχὴν ἀτοπον (1). διότι ὁ Ἕλλην ὅστις ἀείποτε ἀπέβλεπεν εἰς τὴν πλήρη ἁρμονίαν τοῦ ἐσωτερικοῦ καὶ ἐξωτερικοῦ, ὅστις τὸ καλὸν καὶ ἀγαθὸν εὕρισκεν εἰς τὴν πλαστικὴν συμφωνίαν τῶν δύο τούτων πλευρῶν, δὲν ἠδύνατο νὰ ἐννοήσῃ πῶς δύναται νὰ λάβῃ χώραν αὐτῇ ἡ ἀσυμφωνία καὶ διάστασις μεταξὺ τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ἐμφανείας του, διάστασις ἣτις δείκνυται ὅτε μὲν ὡς ἑλλειψὶς πνεύματος, ὅτε δὲ ὡς βία αὐτοῦ ὑπερεκχειλίσαι. Ὑπὸ μὲν τὴν πρώτῃ ἐποψίῃ ἡ συμπεριφορὰ καὶ οἱ λόγοι τοῦ Σωκράτους ἔχουσι κατὰ τὸ φαινόμενον πεζόν τι καὶ σχολαστικόν, ὅπερ ἀντίκειται εἰς τὴν καλλιτεχνικὴν μορφήν τοῦ ἐλληνικοῦ βίου· ὑπὸ δὲ τὴν δευτέραν παρίσταται ὡς ἄμεσος ἀποκάλυψις ὑπερέτας δυνάμεως, ὧν τὴν πηγὴν καὶ αὐτὸς ὁ Σωκράτης ἰθεῶρει ὡς τι θεῖον, ὡς τι δαιμονιώδες ἐντὸς αὐτοῦ ἀποκαλυπτόμενον. Καὶ πρὸς διασάφησιν τῶν λεγομένων ἠδυνάμεθα ν' ἀρυσθῶμεν ἐκ τῶν συγγραμμάτων τῶν μαθητῶν του καὶ ἄλλα πλεῖστα παραδείγματα ἐκτὸς τῆς ἡδὴ μνημονευθείσης παραθέσεως τοῦ φιλοσόφου Σωκράτους πρὸς τὸ σχῆμα τοῦ Σειληνοῦ, δι' ἧς ὑπεμφαίνεται ὅτι ἡ Σωκρατικὴ μεγαλοφυΐα μᾶλλον ἐκαλύπτετο ἢ ἐξεδήλοῦτο· οὕτω λ.χ. ἐξετάζων τί εἶναι ἀργία, εὕρισκεν ὅτι οἱ πλείστοι ποιοῦσι τι· διότι καὶ οἱ παίζοντες τοὺς πεσσούς καὶ οἱ γελωτοποιοὶ ποιοῦσι τι· πλὴν πάντες οὗτοι, λέγει, ἀπρακτοῦσι· διότι ἠδύνατο νὰ πράξωσι τι καλῆτερον ἀπὸ ταῦτα· οὐδεὶς ὅμως εἶναι εὐκαιρὸς νὰ μεταβαίῃ ἀπὸ τὰ καλῆτερα εἰς τὰ χειρότερα· ἐὰν δὲ τις μεταβαίῃ κακῶς πράττει τοῦτο, ἐνῷ ἔχει ἀσχολίαν, (Ξεν. Ἀπομ. β. Γ'. 10. 9) ἐνθα παρατηροῦμεν ὅτι ἐνδιατρίβει ἀποδεικνύων λεπτομερῶς πράγματα τετριμμένα καὶ γνωστὰ εἰς τὸν μετ' αὐτοῦ συνδιαλεγόμενον. Ἀλλὰ καὶ λέγει (Πλ. Φαίδ. 230) ὅτι δὲν θέλει νὰ ὑπάγῃ εἰς περίπατον, διότι οὐδὲν διδάσκεται παρὰ τῶν δένδρων καὶ τῶν χωρίων, ἢ (Ξεν. Συμπ. 2.17) ὀρχεῖται μόνος ἐν τῇ οἰκίᾳ του, ἵνα γυμναζόμενος μᾶλλον ὑγιαίῃ, ἐνθα ἐπικαλεῖται μάρτυρα τὸν Χαρμίδην ὅστις βεβαίως ὅτι ἰδὼν τὸ πρῶτ' τὸν Σωκράτη ὀρχούμενον, τὸ μὲν πρῶτον ἐξεπλάγῃ, καὶ ἐφοβήθη μήπως ἐμαίνετο· ἀφοῦ ὅμως ἡ-

(1) Πλατ. Συμπ. 221. Πολλὰ μὲν οὖν ἂν τις καὶ ἄλλα ἔχοι Σωκράτη ἐπαινέσαι καὶ θαυμάσια... τὸ δὲ μὴδὲν ἀνθρώπων ὅμοιον εἶναι μήτε τῶν παλαιῶν μήτε τῶν νῦν ζντων τοῦτο ἄξιον παντὸς θαύματος... ὅλος δὲ οὗτος γέγονε τὴν ἀτοπίαν ἄνθρωπος καὶ αὐτὸς καὶ οἱ λόγοι αὐτοῦ οὐδ' ἐγγὺς ἂν εὗροι τις ζητῶν, οὔτε τῶν νῦν οὔτε τῶν παλαιῶν.

κουσε τούς λόγους, ἐλθὼν καὶ αὐτὸς εἰς τὸν οἶκόν του δὲν ὠρχεῖτο μὲν διότι δὲν ἤξευρεν, ἀλλ' ἐχειρονόμει. Καὶ ὅτε ὁ Κέβης ἠρώτησε τὸν Σωκράτη κατὰ τὰς τελευταίας ὥρας τῆς ζωῆς του διατὶ ἀφοῦ ἐβλήθη ἐν τῷ δεσμοτηρίῳ ἐτόνισεν εἰς στίχους μύθους τινὰς τοῦ Αἰσώπου, ἐνῶ οὐδέποτε πρότερον ἐνησχολήθη εἰς σύνταξιν ποιημάτων, ὁ Σωκράτης ἐκφράζει τὴν δεισιδαίμονα ἀγωνίαν του, μήπως παρήκουσεν ἐνύπνιον τι ὅπερ ἐν τῷ παρελθόντι βίῳ φαινόμενον εἰς αὐτὸν ἄλλοτε ὑπὸ ἄλλην μορφήν, ἐπανελάμβανε τὸ αὐτὸ παράγγελμα ὅπως ἀσχολῆται καὶ ἐργάζεται μουσικῇ· ἐνῶ αὐτὸς κατὰ τὸν παρελθόντα καιρὸν ὑπελάμβανεν ὅτι τὸ ἐνύπνιον τὸν προτρέπει νὰ ἀσχολῆται περὶ τὴν φιλοσοφίαν, πλὴν τώρα πρὶν ἢ ἀποθάνῃ, νομίζει ἀσφαλέστερον ν' ἀποπειραθῇ τὸ ἐνύπνιον μήπως διὰ τῆς μουσικῆς ἐνόει οὐχὶ τὴν φιλοσοφίαν ἀλλὰ τὴν ποίησιν. "Οθεν ἐὰν λάβῃ τις ὑπ' ὅψιν ταῦτα καὶ τὰ παραπλήσια παραδείγματα ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι ἡ προσωπικότης τοῦ Σωκράτους ἀποτελεῖ τι ἀποκλειστικὸν ἢ οὕτως εἰπεῖν ἀγροῖον παχυλότητα ἀπέναντι τῆς λεπτότητος τῆς ἀττικῆς φιλοκαλίας καὶ χάριτος. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Ἀλκιβιάδης ἐν τῷ Πλατωνικῷ συμποσίῳ λέγει ὅτι οἱ Σωκρατικοὶ λόγοι φαίνονται κατὰ πρώτην ὅψιν πάνυ γελοῖοι καὶ ἀπαιδευτοὶ· διότι ἀναφέρει ὄνους φορτηγούς, καὶ χαλκίους, καὶ σκυτοτόμους, καὶ βυρσοδέψας, καὶ φαίνεται ὅτι λέγει πάντοτε τὰ αὐτὰ διὰ τοῦ αὐτοῦ τρόπου. Καὶ παρὰ Ξενοφῶντι δὲ διὰ τὸ αὐτὸ τοῦτο ἔλλειμμα ὀνειδίζεται (1). Ἀλλὰ μετὰ ταύτης τῆς φαινομενικῆς ἀπαιδευσίας καὶ παχυλότητος, συνάπτεται σύνμα καὶ ἡ οὕτως εἰπεῖν ὑπερπλέονσας τοῦ πνεύματος, ἡ εἰς τὰ βάθη τῆς διανοίας ἐνεργοῦσα πνευματικὴ δύναμις τοῦ φιλοσόφου, ἥτις αἴφνης· ἐξωτερικευμένη δὲν εὐρίσκει κατάλληλον μορφήν πρὸς ἐκδήλωσιν. Ὁ Σωκράτης ὄχι μόνον ἐπίστευεν ὅτι ἦν θεόθεν ἀπεσταλμένος, ὅτι διὰ τῆς διαγωγῆς καὶ τῆς ἀσχολίας του ἐξυτηρεῖται τὸ θεῖον, ἀλλὰ καὶ ἔτρεφεν ἰσχυρὰν πεποίθησιν ὅτι λαμβάνει ἀνωτέρας δαιμονίου ἐμπνεύσεις· ὅτι θεῖον τι καὶ δαιμόνιον ἀποκαλύπτει αὐτῷ τὰ ἀδύνατα. Διὰ δὲ τοῦ δαιμονίου τούτου ὁ Σωκράτης δὲν ἐνόει προσωπικόν τι ὄν, ἄγγελον, σημεῖόν τι, ἀλλὰ φωνὴν τινα ἐνδόμυχον, παρ' ἧς ἀκουσίως ἐδέχετο προκισθήματα, ἀποκαλύψεις, αἵτινες ὅμως οὐδέποτε ἀπέβλεπον φιλοσοφικά ἢ ἠθικὰ ἀντικείμενα, ἀλλὰ τὴν πρακτικὴν ὠφέλειαν ἢ βλάβην πράξεώς τινος, τὴν ἀγαθὴν ἢ κακὴν ἐκβᾶσιν ἐπιχειρήσεώς τινος.

Περὶ τοῦ δαιμονίου τούτου τοῦ Σωκράτους ἐρρήθησαν καὶ ἐγγράφησαν πλείστα παρὰ τε τῶν ἀρχαιοτέρων καὶ νεωτέρων. Οἱ μὲν ἐθεώρησαν αὐτὸ ὡς τινὰ ἰδιαιτέρον δαίμονα προσωπικῶς ὑφιστάμενον, ἐξ

(1) Ἀπομ. 1. 2. 37. Ὁ δὲ Κριτίας, ἀλλὰ τῶν δὲ τοί σε ἀπέχεσθαι, ἔφη, δεήσει, ὦ Σώκρατες, τῶν σκυτέων, καὶ τῶν τεκτόνων, καὶ τῶν χαλκίων, καὶ γὰρ οἶμαι αὐτοὺς ἤδη κατετρίφθαι διαθρυλουμένους ὑπὸ σοῦ.

ἐκείνων οὓς ἐδόξαζον οἱ ἀρχαῖοι, ἔτι δὲ καὶ εἰς τοὺς μεταγενετέρους χρόνους ἐπὶ πολὺ ἐπεκράτησεν ἡ δοξασία αὕτη. Οἱ δὲ ἐξηγοῦσιν αὐτὸ διὰ τινος σωματικῆς του προδιαθέσεως εἰς ἑκστασιν πηγαζούσης ἐκ τῆς ὑποχονδρίας του ἢ μελαγχολικῆς αὐτοῦ κράσεως· οἱ δὲ διίσχυρίζονται ὅτι ὁ Σωκράτης διὰ τῆς συνήθους εἰρωνείας του ἀπεκάλει δαιμόνιον τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ἔμφυτον φρόνησιν καὶ πρόνοιαν, ἥτις τὸν διευκόλυνε νὰ ἐκφέρῃ εὐστόχους προεικασίας περὶ τοῦ μέλλοντος. Δὲν ἔλειψε δὲ καὶ τις ἐκ τῶν νεωτέρων συγγραφέων (Lelut, du Démon de Socrate 1856) ὅστις ἐπεχείρησε ν' ἀποδείξῃ, que Socrate était un fou· εἰς ἣν κατηγορίαν ἄλλως ὑπάγει καὶ τὸν Λούθηρον, τὸν Πασχάλην, τὸν Ρουσσώ, καὶ ἄλλους μεγάλους ἀνδρες. Οἱ δὲ τέλος πάντων ἀξιοῦσιν ὅτι τὸ δαιμόνιον τοῦ Σωκράτους δὲν εἶναι ἄλλο τι εἰμὴ τὸ συνειδὸς αὐτοῦ, *son sens moral personnifié et transformé en moniteur divin* (Stapfer, Biographie universelle). Πλὴν τὸ καθ' ἡμᾶς οὐδεὶς τῶν πραγματοποιουμένων περὶ τοῦ Σωκρατικοῦ δαιμονίου διέλαβε περὶ αὐτοῦ μετὰ μείζονος φιλοσοφικῆς ἀκριβείας, καὶ εἰσίδυσεν εὐστοχώτερον εἰς τὸ κύριον αὐτοῦ σημαϊνόμενον, ἢ ὁ Ἐγελος, ἐξετάζων τὴν πλευρὰν ταύτην τῆς Σωκρατικῆς προσωπικότητος. Ἰδοὺ ὅθεν ἐν συνόψει αἱ περὶ αὐτοῦ σκέψεις τοῦ κορυφαίου τῶν τῆς Γερμανίας φιλοσόφων.

« Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ὑποκειμένου γινώσκει, ἀποφασίζει ἀφ' ἑαυτοῦ· ἄλλὰ τὸ ἐσωτερικὸν τοῦτο ἔλαβε παρὰ τῷ Σωκράτει μορφὴν ἐιδιάζουσαν. Τὸ δαιμόνιον ὅπερ ἀποφασίζει εἰσέτι ἐξωτερικεύεται, καὶ ὅμως εἶναι ὑποκειμενικόν. Τὸ δαιμόνιον δὲν εἶναι αὐτὸς ὁ Σωκράτης, δὲν εἶναι ἡ δοξασία, ἡ πεποιθήσις του, ἀλλὰ τι ἄγνωστον. Ὁ Σωκράτης πρότρέπεται ὑπ' αὐτοῦ, παρορμάται. Τὸ μαντεῖον εἶναι ἐνταῦθα ὅχι ἐξωτερικόν, ἀλλ' ἴδιον αὐτοῦ μαντεῖον. Εἶναι αἰεὶ γνῶσις, ὅπερ δύναται νὰ ἐμφανισθῇ καὶ ὡς μαγνητικὴ κατὰστάσις μετὰ ἄλλων περιστάσεων. Ἐν καταστάσει ψυχorraγίας, ἀσθενείας, καταληψίας, ἐνδέχεται νὰ συμβῇ ἵνα ὁ ἀνθρώπος γινώσκῃ συνδυασμοὺς μέλλοντας ἢ ἐνεστώτας, ἀπερ εἰς αὐτὸν εἰς τὴν συνήθη διανοητικὴν κατὰστασιν παντάπασιν ἀποκλείονται. Τοιοῦτον εἶναι καὶ τὸ τοῦ Σωκράτους δαιμόνιον, ὅπερ ἀναγκάτως ὀφείλει νὰ ἐμφανισθῇ εἰς αὐτόν. Ἴνα δὲ ἐννοήσωμεν τοῦτο, πρέπει νὰ ἐξετάσωμεν τί ἀπετέλει τὸ οὐσιῶδες τῆς ἐλληνικῆς ἐλευθερίας... Οἱ Ἕλληνες οὐδέπω προσδιωρίζοντο ὑπὸ τῆς ὑποκειμενικῆς βουλήσεως. Ὁ στρατηγὸς ἢ ὁ λαὸς δὲν ἐβουλεύετο ἀφ' ἑαυτοῦ, τι συνέφερεν εἰς τὴν πολιτείαν, ὁμοίως δὲ καὶ τὸ ἄτομον ὡς πρὸς τὰ τῆς οἰκογενείας του. Οἱ μὲν Ἕλληνες συνεβουλεύοντο τὸ μαντεῖον (τοῦτο ἦτο πτὸ ὑποκειμενικόν, τὸ ἀποφασίζον)· οἱ δὲ Ῥωμαῖοι τὴν πτῆσιν τῶν πτηνῶν· παρετήρουν δὲ καὶ τὰ ἱερεῖα. Ὁ στρατηγὸς πρὶν ἢ συναΐψῃ μάχην, ὀφείλει νὰ λάβῃ τὴν ἀπόφασιν του ἐκ τῶν σπλάγγων τοῦ ἱερέου, ὡς τοῦτο συχνάκις ἀπαντῶμεν εἰς τὴν τοῦ Κύρου ἀνάβη-

πρὸς... Ἡ στιγμή αὕτη εἶναι οὐσιώδης, ὅτι ὁ λαὸς δὲν ἦτο ὁ ἄφ' ἑαυτοῦ προσδιοριζόμενος, τὸ ὑποκείμενον οὐδέπω ἀνελάμβανεν εἰς ἑαυτὸ τὴν ἀπόφασιν, ἀλλὰ προσδιωρίζετο ὑπὸ τινος ἄλλου ἐξωτερικοῦ. Ὅθεν παντοῦ εἰσιν ἀναγκαῖα μαντεῖα, ἐνθα ὁ ἄνθρωπος δὲν ἠγινώσκει ἑαυτὸν ἐπὶ τοσοῦτον ἀνεξάρτητον, ἐπὶ τοσοῦτον ἐλεύθερον, ὥστε νὰ λαμβάνῃ ἀφ' ἑαυτοῦ τὰς ἀποφάσεις του, καὶ τοῦτο ἀποτελεῖ τὴν ἄλλειψιν τῆς ὑποκειμενικῆς ἐλευθερίας. Ταύτην δὲ καὶ ἡμεῖς ὑπονοοῦμεν λαλοῦντες σήμερον περὶ ἐλευθερίας, ἥτις οὐδέπω πείχεν ἀναπτυχθῆ παρὰ τοῖς Ἑλλησιν. Ἀνῆκει εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους ὅτι ἡμεῖς θέλομεν νὰ ἤμεθα ὑπεύθυνοι τῶν πράξεών μας· θέλομεν νὰ προσδιορίζομεθα ὑπὸ λόγων φρονήσεως, ὅπερ θεωροῦμεν ὡς τὸ ἀκρότατον. Οἱ Ἕλληνες οὐδέπω εἶχον τὴν συνείδησιν ταύτην πτῆς ἀπειρίας... »

α Ἀλλὰ τὸ Σωκρατικὸν δαιμόνιον ἵσταται ὡς μεθόριον μεταξύ τοῦ ἡμαντείου καὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ πνεύματος· εἶναι τι ἐσωτερικόν. ἀλλὰ παρίσταται ὡς τι διακεκριμένον τῆς ἀνθρωπίνης βουλήσεως, οὐχὶ ὡς ἡ ἰδία αὐτοῦ φρόνησις τὸ αὐθαίρετον. » Ἐκ τῶν προεκτεθεισῶν λοιπὸν Ἑγελιανῶν σκέψεων συνάγεται ὅτι ἐνῷ ἀφ' ἐνὸς τὸ Σωκρατικὸν πνεῦμα ἀποχωρεῖ ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, ἀφ' ἑτέρου ὅμως εἶναι εἰσέτι ἀνίκανον νὰ διαπλάσῃ ἐντελῶς τὸν βίον ἐκ τῆς ἰδίας αὐτοῦ ὑποκειμενικότητος· διότι εἰ καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς ὑποκειμενικότητος, τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας παραλαμβάνεται ὡς ἡ μόνη ἀληθὴς ἀπέναντι τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, τὸ ὑποκείμενον ὅμως οὐδέπω προέβη ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε νὰ λαμβάνῃ ἀφ' ἑαυτοῦ τὴν πρώτην ἀφετηρίαν ἀπάντων τῶν βουλευμάτων αὐτοῦ καὶ πράξεων, ὅθεν ταῦτα παριστάνονται ὡς ἀποτελέσματα ὑπερτέρας τινὸς ἐμπνεύσεως. Ὅθεν ἐπειδὴ ὁ Σωκράτης καὶ τοι ἐπαναστρέφων εἰς ἑαυτόν, καὶ τοι ὡς κέντρον τιθεῖς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ὑποκειμενικότητα, οὐδέπω ὅμως κέκμηται καθαρὰν ἰδέαν αὐτῆς, οὐδέπω ἐπεξεργάσθη αὐτὸς ἑαυτὸν εἰς πλήρη ἠθικὴν καὶ ἐλευθέραν προσωπικότητα, διὰ τοῦτο βλέπομεν ὅτι ἡ ἐλευθέρᾳ ὑποκειμενικότης τοῦ Σωκράτους δὲν θαρρεῖ εἰς ἑαυτήν, ὥστε νὰ παρίσταται κατὰ πᾶσαν ἐνδεχομένην περίπτωσιν ὡς ὁ ἀπόλυτος δικαιοτήτης, ἀλλὰ προκειμένου λόγου περὶ τινων πράξεων, περὶ τῆς σκοπιμότητος ἢ μὴ αὐτῶν, ἢ περὶ τῆς ἀγαθῆς αὐτῶν ἢ κακῆς ἐκβάσεως ἐνῆργει πάλιν ὡς τυφλὸν ὁρμέφυτον παριστανόμενον εἰς αὐτόν ὑπὸ τὴν μορφήν ἐξωτερικῆς τινος δυνάμεως θείας ἀποκαλύψεως.

Ἡ φιλοσοφία τοῦ Σωκράτους συνέχεται στενώτατα μετὰ τῆς προσωπικότητός του, μετὰ τοῦ βίου του : ὁ βίος καὶ ἡ φιλοσοφία του εἶναι δύο στοιχεῖα ἀναπόσπαστα τῆς ἐμφανείας του, διότι φιλοσοφῶν δὲν μεταρσιοῦται ἀπὸ τὴν ἐγκοσμίαν ὑπαρξιν εἰς τὴν καθαρὰν σφαῖραν τῆς διανοίας, ἢ ἐν ἄλλοις ῥήμασιν ἡ φιλοσοφία του δὲν ἀνεπύχθη ὑπ' αὐτοῦ εἰς σύστημα, οὐτίνος τὴν σειρὰν κατὰ τάξιν ἐδί-

δαξεν. Ὁ Σωκράτης συνδιελέγετο ἀπλῶς μὲ ἀνθρώπους πάσης ἡλικίας, παντὸς βαθμοῦ, πάσης τάξεως, σκοπὸν προτιθέμενος ὅπως ἐγείρῃ αὐτοῖς τὴν ὀρεξίν τῆς μαθήσεως, ὅπως τοὺς προτρέπῃ εἰς τὴν αὐτογνωσίαν, εἰς τὴν μετὰ λόγου ἐνάσκησιν τῆς ἀρετῆς, μηδὲν ἑπαγγελλόμενος τὸν ἡθικολόγον, τὸν διδάσκον, ἀλλ' ἐλευθέρως συσχεπτόμενος καὶ συζητῶν μετὰ τῶν προαιρουμένων νὰ λαμβάνωσι μέρος εἰς τὴν συνδιάλεξιν.

Εἰς ταύτην δὲ τὴν συνδιάλεξιν ἔγκειται ὁλοσχερῶς ἡ λεγομένη Σωκρατικὴ Μέθοδος, ἥς τοὺς διαφόρους προσδιορισμοὺς ἀνάγκη νὰ διεξέλθωμεν ὅπως σχηματίσωμεν σαφῆ ἔννοιαν τῆς κυριωδεστέρας ταύτης πλευρᾶς τῆς Σωκρατικῆς φιλοσοφίας.

1^{ον} Ὁ Σωκράτης τείνων νὰ διεγείρῃ εἰς τὸν ἄνθρωπον τὴν χρεῖαν τοῦ γενικοῦ, τοῦ λόγου, ζητεῖ πρῶτον νὰ ἐμπνεύσῃ δυσπιστίαν εἰς τὰς προϋποθέσεις, τὰς δοξασίας του. Ἀρχεται λοιπὸν ἀπὸ τῆς ἀγνοίας. Ἡ Ἄγνοια αὕτη δὲν εἶναι βεβαίως ἡ ἐκ τοῦ σκεπτισμοῦ πηγάζουσα ἀρνησις πάσης γνώσεως, διότι πρὸς ταύτην ἤθελεν εἶναι ἀσυμβίβαστος ἡ ἀναζητήσις τῆς ἀληθοῦς γνώσεως καὶ ἡ ἐπὶ τοῦ λόγου θεμελιουμένη ἡθικότης, ἀλλὰ σημαίνει μόνον τὴν προσωπικὴν κατὰστασιν τοῦ φιλοσόφου καὶ τὴν τοῦ ὑπ' αὐτοῦ ἐξεταζομένου (1). Τὸ συνδιαλεγόμενον πρόσωπον ἐκφράζει τὴν δοξασίαν του περί τινος ἀντικειμένου. Ὁ Σωκράτης τὸ ἐρωτᾷ πάντῃ ἀπροκατάληπτος· ὁ ἐρωτώμενος ὀφείλει νὰ ἀπαντήσῃ, νὰ τὸν διδάξῃ. Ἐξ ἐκάστης δ' ὀρισμένης ἀπαντήσεως ὁ Σωκράτης δεικνύει ἐν αὐτῇ τῇ ἀπαντήσει ὅτι ἐμπεριέχεται τὸ ἀντίθετον. Ἀλλοτε δ' ἐξ ἐκείνων ἄτινα οἱ ἄνθρωποι δοξάζουσιν ὡς ἀληθῆ ἀφίνει αὐτοὺς νὰ προβῶσιν εἰς συνεπίαις ἀντιφασκούσας πρὸς ἄλλας στερεὰς ἀρχὰς των. Ὅθεν ὁ Σωκράτης ἐδίδασκε τοὺς μετ' αὐτοῦ συνδιαλεγομένους, ὅτι οὐδὲν οἶδασιν ὡς ὠμολόγει καὶ αὐτὸς ὅτι οὐδὲν οἶδε. Καὶ εἰς ταύτην τὴν ἄγνοιαν συνίσταται ἡ Σωκρατικὴ εἰρωνεία. Δι' ἥς δὲν πρέπει νὰ ἐννοῶμεν ἐκείνην τὴν πλαστὴν ἄγνοιαν, ἥτις ῥίπτει τὸν ἄλλον εἰς ἀμηχανίαν, ἵνα καθυδύνηται εἰς τὴν πτώσιν του, ἡ ἐκείνην τὴν ἀπόλυτον μηδένωσιν πάσης ἀληθείας, πάσης γενικότητος. Καὶ ὁ εἰρωνευόμενος γινώσκει ὅτι διὰ τῆς ἐκπαιδεύσεως διανοίας του, δύναται νὰ ἀναιρέσῃ πάντα προσδιορισμόν, τοὺς προσδιορισμοὺς τοῦ δικαίου, τοῦ ἀγαθοῦ, τοῦ ἀληθοῦς κ.τ.λ. καὶ γινώσκει ὅτι ἐξαρτάται ἐκ τῆς ἰδίας αὐτοῦ αὐθαιρεσίας νὰ θέτῃ ἢ νὰ αἴρῃ τοὺς προσδιορισμοὺς. Ἀπεναντίας τὸ οὐσιώδες τῆς Σωκρατικῆς εἰρωνείας συνίσταται εἰς τοῦτο, ὅτι ὁ Σωκράτης

(1) Ἀγνός εἰμι σοφίας, καὶ ὅπερ ἤδη πολλοὶ μοι ὠνείδισαν, ὡς τοὺς μὲν ἄλλους ἐρωτῶ, αὐτὸς δὲ οὐδὲν ἀποκρίνομαι περὶ οὐδενὸς διὰ τὸ μηδὲν ἔχειν σοφόν, ἀληθὲς ὀνειδίζουσι τὸ δὲ αἴτιον τούτου τόδε· μαινεσθῆναι με ὁ θεὸς ἀναγκάζει, γεννᾶν δὲ ἀπεκάλυσεν. (Θεαίτ. Πλάτ. 150).

ἐλαυνόμενος ὑπὸ τῆς ἀνάγκης τῆς γνώσεως, ἐλλείπων ἐπιστήμης ἢ φιλοσοφικοῦ συστήματος, ἀποτείνεται εἰς τοὺς ἄλλους ὅπως μάθῃ παρ' αὐτῶν ὅ,τι γινώσκουσιν· ἀλλ' ἐν τῇ ἀποπειρᾷ ταύτῃ διὰ τῆς διαλεκτικῆς ἀναλύσεως ἐξελέγχει τὸ σαθρὸν τῶν ἰδίων αὐτῶν δοξασιῶν καὶ παραστάσεων.

2^{ον}. Οὕσης λοιπὸν τοιαύτης τῆς σημασίας τῆς Σωκρατικῆς ἀγνοίας, ἐγκρίεται ἀμέσως ἐν αὐτῇ ἡ ἀνάγκη τῆς ἄρσεώς της, ἡ ἐλλειψὶς τῆς ἀληθοῦς γνώσεως μετατρέπεται εἰς ἔρευναν, εἰς ἀναζήτησιν ταύτης. Αὕτη δὲ εἶναι ἡ ἐξέτασις, ὡς ὀνομάζεται ἐν τῇ Πλατωνικῇ ἀπολογίᾳ, ἢ ἡ *Μαιευτικὴ* ὡς ἐν τῷ Θεαιτήτῳ (149), δηλ. ὁ Σωκράτης προτρέπει τοὺς μετ' αὐτοῦ συνδιαλεγόμενους διὰ τῶν ἐρωτήσεών του, νὰ ἐκθέσωσι τὰ διανοήματά των ἐνώπιον αὐτοῦ, καὶ διὰ τῆς ἀποσυνθέσεως τῶν δοξασιῶν των ἀποπειρᾶται ἵνα ἐξάρῃ τὸν ἐν αὐταῖς ἐγκυρπτόμενον λόγον, τὸν καὶ ὑπ' αὐτῶν ἐκείνων ἀγνοοῦμενον, ἵνα ἐκ τῶν ἐν ἡμῖν ἐνυπαρχουσῶν δοξασιῶν, παραστάσεων, ἐμπειρικῶν γεγονότων ἐξάξῃ τὸ γενικόν. Ὁ Σωκράτης ὁρμᾶται ἐκ τινος συγκεκριμένης περιστάσεως, ἀποχωρίζει ἐκ ταύτης τὸ τυχαῖον, τὸ μεταβλητόν, καὶ ὑποδεικνύει τὸν λόγον, τὴν γενικὴν ἔννοιαν ἣτις ἐνταῦθα ὑποκρύπτεται, καὶ οὕτω ἐκφέρει γενικὴν τινα πρότασιν, γενικὸν τινα πρόσδιορισμόν. Ἐντεῦθεν λοιπὸν ἐννοοῦμεν ὅτι ἡ μέθοδός του πρὸς ἀνέυρεσιν τοῦ γενικοῦ, ἦν ἡ *ἐπαγωγικὴ* ὡς μαρτυρεῖ καὶ αὐτὸς ὁ Ἀριστοτέλης (1). Ἡ ἐπαγωγή εἶναι ἐκείνη ἡ διανοητικὴ ἐργασία δι' ἣς ἐκ τινων ὁμοειδῶν ἀτομικῶν περιστάσεων ἐξάγομεν γενικὴν τινα ἀλήθειαν. Οὕτω π. χ. ἐρωτῶντες τίς ὁ λόγος ἢ τίς ἡ γενικὴ ἔννοια τοῦ καλοῦ ἢ τοῦ ἀγαθοῦ δεικνύομεν ἐπὶ δεδομένων ἀτομικῶν περιστάσεων (ἐπὶ τοῦ συγκεκριμένου), τί ἐννοοῦσι δι' αὐτοῦ τοῦ καλοῦ ἢ τοῦ ἀγαθοῦ, καὶ ἐντεῦθεν συνάγομεν ὅτι ἡ γενικὴ ἔννοια συνίσταται εἰς ἐκεῖνο ὅπερ ἐνταῦθα περισταται ὡς κοινὴ ἀρχὴ ἐφαρμοζομένη εἰς ὅλας ἐκείνας τὰς μερικότητας. Ἐπαγωγικὴ δὲ ἀπόδειξις γίνεται καὶ ὅταν προκειμένου ζητήματος ἂν ἰδιότης τις ἀνήκῃ εἰς πρᾶγμα τι ἢ ὅχι, δεικνύεται ὅτι καὶ ἄλλα πράγματα τοῦ αὐτοῦ εἶδους μ' ἐκεῖνο τὸ πρῶτον, ἔχουσι τὴν ἐν λόγῳ ἰδιότητα, ἐπομένως δὲ ἐντεῦθεν συμπεραίνεται ὅτι ἡ αὐτὴ ἰδιότης πρέπει νὰ ἀποδοθῇ εἰς ἅπαν τὸ εἶδος, ἐπομένως δὲ καὶ εἰς ἐκεῖνο τὸ πρῶτον τὸ ὑπὸ τὸ αὐτὸ εἶδος ὑπαγόμενον.

Ἡ ἐπαγωγικὴ ἀπόδειξις ἔχει τὸ πλεονέκτημα ὅτι ὁρμᾶται ἐκ γνώ-

(1) Δύο γὰρ ἔστιν, ἃ τις ἂν ἀποδοίη Σωκράτει δικαίως, τοὺς τε ἐπαγωγικοὺς λόγους καὶ τὸ ὀρίζεσθαι καθόλου· ταῦτα γὰρ ἔστιν ἄμφω περὶ τὴν ἀρχὴν τῆς ἐπιστήμης (Μετ. Ι. 6. 3). Ἐπαγωγή ἢ ἀπὸ τῶν καθ' ἕκαστα ἐπὶ τὰ καθόλου ἔφοδος· ἔστι δ' ἡ μὲν ἐπαγωγή πιθανώτερον καὶ σαφέστερον καὶ κατὰ τὴν αἴσθησιν γνωριμώτερον καὶ τοῖς πολλοῖς κοινόν, ὁ δὲ συλλογισμὸς βιαστικώτερον καὶ πρὸς τοὺς αἰτιολογικοὺς ἐναργέστερον.

στών γεγονότων, ἐκ κοινῶν παραστάσεων. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Σωκράτης ἤρυετο ἐξεπίτηδες τὰ παραδείγματά του ἐκ τοῦ καθημερινοῦ βίου, σκωπτόμενος διὰ τοῦτο ὑπὸ τῶν ἐναντίων του, ὅτι ἀπαύστως διαθρυλεῖ σκυτεῖς καὶ τέκτονας καὶ χαλκείς (1). Ἄς μὴ ἀπαιτήσωμεν ὁμῶς παρὰ τοῦ Σωκράτους καὶ ἐπιστημονικὴν ἀνάλυσιν τῆς ἐπαγωγῆς, ἢ τῆς ἐννοίας τῆς κρίσεως καὶ τοῦ συλλογισμοῦ, διότι οὐδέπω εἶχε φιλοσοφικὴν γνῶσιν τῶν τύπων τῆς διανοίας, διότι ἡ μεθοδολογικὴ τοῦ ἐνέργειας δὲν συνίστατο εἰς ἄλλο τι εἰμὴ εἰς τινὰ προσωπικὴν δεξιότητα, μὴπῶ ἀναχθεῖσαν εἰς ἐπιστήμην τῆς λογικῆς· τὸ μόνον ὅπερ ὁ Σωκράτης ἐξέφρασε μετ' ἀκριβοῦς ἐπιγνώσεως εἶναι ὅτι πρέπει τὰ πάντα νὰ ἐπανάγωνται εἰς τὸν λόγον τῶν, ἀλλὰ τὸν τρόπον τῆς ἐπαναγωγῆς ταύτης, τοὺς λογικοὺς κανόνες αὐτῆς, δὲν εὐρίσκομεν παρ' αὐτῷ ἐπεξεργασμένους εἰς θεωρίαν, εἰς σύστημα.

Μεταβαίνοντες δὲ ἤδη ἀπὸ τῆς μεθόδου τοῦ ἥτις εἶναι ἡ κυριωτέρα βάσις καὶ τὸ πρῶτιστον ἐλαττήριον τῆς ὅλης διδασκαλίας τοῦ εἰς τὸ ἐμπεριεχόμενον, ἢ τὸ ἀντικείμενον τῆς θεωρητικῆς πρῶτον καὶ κατόπιν τῆς πρακτικῆς φιλοσοφίας του, βλέπομεν ὅτι ὁ Σωκράτης ἐκπληρῶν τὸ θέλημα τοῦ ἐν Δελφοῖς θεοῦ ἐπιζητεῖ ἀπαύστως τὴν ἀληθῆ γνῶσιν, τὴν γνῶσιν τῆς τῶν πραγμάτων οὐσίας. Ἡ ἰδέα τῆς ἀληθοῦς γνώσεως ἀποτελεῖ τὸ κέντρον τῆς Σωκρατικῆς φιλοσοφίας, συνωδᾷ πρὸς τὴν μέθοδόν του. Ἀλλὰ πῶς ἀποκτᾷ ὁ ἄνθρωπος τὴν ἀληθῆ ταύτην γνῶσιν; Τὸ μέσον, δι' οὗ ἀποκτᾷ ἀληθῆ καὶ βάσιμον γνῶσιν, εἶναι κατὰ τὸν Σωκράτη ἡ μετὰ λόγου γνῶσις τῶν ὄντων καὶ τῶν ιδιοτήτων αὐτῶν. Ὁ ἄνθρωπος δὲν πρέπει νὰ ἀρκῆται εἰς ἀφηρημένους καὶ ἀπροσδιορίστους δοξασίας περὶ τῶν ὄντων καὶ τῶν ιδιοτήτων τῶν, δὲν πρέπει νὰ νοῇ καὶ νὰ κρίνῃ ἀσφῶς καὶ τυχαίως· ὀφείλει ἀπεναντίας νὰ γινώσκῃ τί εἶναι ἕκαστον ὄν, καὶ ἢ εἰς τι ὄν ἀπονεμομένη ιδιότης· ὅταν γινώσκῃ τις, τί εἶναι τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ ὄν, τότε μόνον δύναται νὰ ἀποδώσῃ εἰς αὐτὸ κατηγορούμενόν τι ἢ καὶ νὰ τὸ μεταχειρισθῇ πρακτικῶς· ὅταν γινώσκῃ τις τί εἶναι αὕτη ἢ ἐκεῖνη ἡ ιδιότης, τότε μόνον δύναται νὰ τὴν ἀναφέρῃ εἰς τι ὄν, καὶ οὕτω νὰ σχηματίσῃ κρίσιν περὶ αὐτοῦ. Οἱ μὴ γινώσκοντες, ἔλεγε, τί εἶναι ἕκαστον τῶν ὄντων, ἐπόμενον εἶναι οἱ τοιοῦτοι ν' ἀπατώσι καὶ τοὺς ἄλλους διὰ τῶν ἐσφαλμένων δοξασιῶν των. «Σωκράτης τοὺς μὲν πειδῶτας, τί ἕκαστον εἴη τῶν ὄντων, ἐνόμιζε καὶ τοῖς ἄλλοις ἂν ἐξηγεῖσθαι δύνασθαι· τοὺς δὲ μὴ εἰδῶτας, οὐδὲν ἔφη θαυμαστὸν εἶναι καὶ αὐτοὺς τε σφάλλεσθαι καὶ ἄλλους σφάλλειν· ὧν ἕνεκα σκοπῶν σὺν

(1) Γοργ. Πλ. 490. Καλλιπλῆς· ὡς αἰ ταῦτα λέγεις, ὦ Σώκρατες. Σωκρ. οὐ μόνον γε, ὦ Καλλιπλῆς, ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν αὐτῶν. Καλλ. Νή τοὺς θεοὺς ἀτεχνῶς γε αἰ σκυτέας τε καὶ κναφέας καὶ μαγεῖρους λέγων καὶ ἱατροὺς οὐδὲν παύει, ὡς περὶ τούτων ἡμῖν ὄντα τὸν λόγον.

πτοῖς συνούσι, τί ἕκαστον εἶη τῶν ὄντων, οὐδὲ πάποτε' ἔλγη» (Ξεν. Ἀπ. Β. δ'. Κεφ. 5'). Ὅστις γινώσκει τὴν οὐσίαν καὶ τὰς ιδιότητες τῶν ὄντων προφυλάττεται τοῦ νὰ θεωρῇ ὡς ταῦτά τὰ μάλιστα διάφορα ὄντα ἐνεκὲν τινων ὁμοιοτήτων. «Ἐκείνος γὰρ (ὁ Ἀναξαγόρας) ἠλέγων μὲν τὸ αὐτὸ εἶναι πῦρ καὶ ἥλιον, ἠγνόει ὡς τὸ μὲν πῦρ οἱ ἄνθρωποι βραδίως καθορώσιν, εἰς δὲ τὸν ἥλιον οὐ δύνανται ἀντιβλέπειν, καὶ ὑπὸ μὲν τοῦ ἡλίου καταλαμπόμενοι, τὰ χρώματα μελάντερα ἔχουσιν, ὑπὸ δὲ τοῦ πυρὸς οὐ ἠγνόει δέ, ὅτι καὶ τῶν ἐκ γῆς ψυόμενων ἄνευ μὲν ἡλίου αὐγῆς οὐδὲν δύναται καλῶς αὔξεσθαι ὑπὸ δὲ τοῦ πυρὸς θερμαινόμενα πάντα ἀπόλλυται· φάσκων δὲ τὸν ἥλιον διάπυρον εἶναι, καὶ τοῦτο ἠγνόει, ὅτι λίθος μὲν ἐν πυρὶ ὦν οὔτε λάμπει, οὔτε πολὺν χρόνον ἀντέχει· ὁ δὲ ἥλιος τὸν πάντα χρόνον πάντων λαμπρότερος ὦν διαμένει» (Ἀπ. Δ'. Ζ'. 5'). ἢ νὰ θεωρῇ ὡς διάφορα ὄντα ταῦτά ἐνεκὲν φαινομενικῶν διαφορῶν· ἀσὺ δ' οἶε, ἔφη, ἄλλο μὲν ἀγαθόν, ἄλλο δὲ καλὸν εἶναι; οὐκ οἶσθ', ὅτι πρὸς ταῦτά πάντα καλὰ τε καὶ ἀγαθὰ ἔστι; πρῶτον μὲν γὰρ ἡ ἀρετὴ οὐ πρὸς ἄλλα ἢ μὲν ἀγαθὸν πρὸς ἄλλα δὲ καλὸν ἔστιν.» κ.τ.λ. (Ἀπ. γ'. 8. 5. 6.) Μόνον ὁ γινώσκων, τί εἶναι πράγματι τι ἢ ἡ ιδιότης τοῦ δὲν περιπίπτει εἰς τὸ σφάλμα τοῦ νὰ λαμβάνῃ ὡς κύρια χαρακτηριστικὰ τυχαῖα ἢ ἐξωτερικὰ γνωρίσματα τῶν ὄντων. Ἀδοκεῖ οὖν σοι δυνατόν πεῖναι δημοκρατίαν εἰδέναι, μὴ εἰδότα δῆμον; μὰ Δί', οὐκ ἔμοιγε. καὶ τί νομίζεις δῆμον εἶναι; τοὺς πένητας τῶν πολιτῶν ἔγωγε· καὶ τοὺς πένητας ἄρα οἶσθα; πῶς γὰρ οὐ; ἔρ' οὖν καὶ τοὺς πλουσίους νοῖσθα; οὐδὲν δὴ ἦπτον ἢ καὶ τοὺς πένητας. Ποίους δὲ πένητας καὶ ποίους πλουσίους καλεῖς; τοὺς μὲν, οἶμαι, μὴ ἱκανὰ ἔχοντας, πείς δ' αὖτε τελεῖν πένητας, τοὺς δὲ πλείω τῶν ἱκανῶν, πλουσίους. . . . Οὐκοῦν, ἔφη ὁ Σωκράτης, εἶγε ταῦτα οὕτως ἔχει, τοὺς μὲν τυράννους, εἰς τὸν δῆμον θήσομεν, τοὺς δὲ ὀλίγα κεκτημένους, εἰάν οἰκονομικοὶ ᾧσιν, εἰς τοὺς πλουσίους. Καὶ ὁ Εὐθύδημος ἔφη ἀναγκάζει ἡμεῖς καὶ ταῦτα ὁμολογεῖν δηλονότι ἡ ἐμὴ φαυλότης, καὶ φροντίζω ἐμὴ κράτιστον ἢ μοι σιγᾶν» (Ξ. Ἀπομ. δ'. ΑΖ'. καὶ ἐφ.) ἢ δὲν περιπίπτει εἰς τὸ σφάλμα τοῦ νὰ ἀπονέμῃ ἀπολύτως εἰς τὰ ὄντα ιδιότητας, αἵτινες ἀνήκουσι μόνον εἰς αὐτὰ σχετικῶς καὶ ὑπὸ τινος ὁρους (αὐτόθι Γ'. 8. 7.) «Λέγεις σύ, ἔφη, καλὰ τε καὶ αἰσχροὶ τὰ αὐτὰ εἶναι; καὶ νῆ Δία ἔγωγ' ἔφη, ἀγαθὰ τε καὶ κακὰ. Πολλάκις γὰρ τό σγε λιμοῦ ἀγαθόν, πυρετοῦ κακόν ἔστι καὶ τὸ πυρετοῦ ἀγαθόν, λιμοῦ κακόν ἔστι.»

Ὁ γινώσκων ὁμοῦς τοὺς λόγους τῶν ὄντων, σχηματίζει ὁρθὴν ἔννοιαν αὐτῶν καὶ δύναται νὰ ἐπιφέρῃ βασίμους κρίσεις, δηλ. ν' ἀπονείμῃ εἰς αὐτὰ ιδιότητος ὄντως ἐνυπαρχούσας, ἐπειδὴ ἀντιπαράθετε πρὸς ἀλλήλας τὴν ἔννοιαν τοῦ πράγματος καὶ τὴν τῆς ιδιότητος καὶ ἐκ τῆς ἀντιπαράθεσεώς των ἐξάγει ὅτι ὄντως συμφωνοῦσι πρὸς ἀλλήλας

(αὐτόθι, Βιβ. δ'. ε'. ιγ' ἐφ.) «Εἰ δέ τις αὐτῷ περὶ τοῦ ἀντιλέγει, μὴ
 «δὲν ἔχων σαφὲς λέγειν, ἀλλ' ἄνευ ἀποδείξεως, ἤτοι σφωτέρων φά-
 «σκων εἶναι, ὃν αὐτὸς λέγει, ἢ πολιτικώτερον, ἢ ἀνδρείοτερον, ἢ ἄλ-
 «λο τι τῶν τοιούτων ἐπὶ τὴν ὑπόθεσιν ἐπανῆγεν ἂν πάντα τὸν λόγον
 «ὡδὲ πως. Φῆς σὺ ἀμείνω πολίτην εἶναι, ὃν σὺ ἐπαινεῖς, ἢ ὃν ἐγώ;
 «φημί γάρ οὖν· τί οὖν; οὐκ ἐκεῖνο πρῶτον ἐπισκεψόμεθα, τί ἐστὶν ἔρ-
 «γον ἀγαθοῦ πολίτου; ποιῶμεν τοῦτο· οὐκοῦν ἐν μὲν χρημάτων διοι-
 «κῆσει κρατοῖν ἂν ὁ χρήμασιν εὐποροτέρων τὴν πόλιν ποιῶν; πάν-
 «μην οὖν, ἔφη· ἐν δὲ γε πολέμῳ ὁ καθυπερτέρων τῶν ἀντιπάλων; πῶς
 «γὰρ οὐ; ἐν δὲ πρεσβείᾳ ἄρα, ὅς ἂν φίλους ἀντὶ πολεμίων παρασκευά-
 «ζῃ; εἰκότως γε· οὐκοῦν καὶ ἐν δημηγορίᾳ, ὁ στάσεις παύων, καὶ
 «ὁμόνοιαν ἐμποιῶν; » «Εμοίγε δοκεῖ.»

Εἰς τοῦτο κατ' ἐξοχὴν ἐπιμένει ὁ Σωκράτης, τοῦτο μάλιστα συνι-
 στα εἰς τοὺς φίλους του, ὅπως ἐξετάζωσι τί εἶναι τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ
 ὄν, εἰς τί εἶδος ἢ γένος ἀνήκει, διαπρὶ ἀπονέμεται αὐτῷ τοῦτο ἢ ἐκεῖ-
 νο τὸ κατηγορούμενον (Ἀπομ. IV, 5. 11) «ἐργῶ καὶ λόγῳ διαλέγον-
 «τας κατὰ γένη τὰ μὲν ἀγαθὰ προαιρεῖσθαι, τῶν δὲ κακῶν ἀπέχε-
 «σθαι» (αὐτόθι) 12 «ἔφη δὲ καὶ τὸ διαλέγεσθαι ὀνομασθῆναι ἐκ τοῦ
 «συνιόντας κοινῇ βουλευέσθαι διαλέγοντας κατὰ γένη τὰ πράγματα.»
 (111 8. 1. 3).

Εἰς τὴν ζήτησιν τοῦ καθόλου (ζητεῖν τὸ καθόλου) ἢ εἰς εὑρεσιν τοῦ
 ὀρισμοῦ (ὀρίζεσθαι) ὁ Ἀριστοτέλης θέτει ἅπασαν τὴν ἀξίαν τοῦ Σω-
 κράτους (1). Ἡ πλατωνικὴ θεωρία τῶν ιδεῶν, ὡς παρατηρεῖ ὁ αὐτὸς
 οὗτος φιλόσοφος, ἐπήγαγεν ἐκ ταύτης τῆς σωκρατικῆς ἀναζητήσεως
 τῶν λόγων· διότι τὰ καθόλου τῶν ὄντων, εἰς ὧν τὴν γνῶσιν ἀποβλέ-
 πει ὁ Σωκράτης εἶναι αὐταὶ αἱ πλατωνικαὶ ἰδέαι, μετὰ μόνης τῆς
 διαφορᾶς ὅτι ὁ Πλάτων ἐχώριζε τὰς ἰδέας ἀπὸ τῶν καθ' ἑκάστην, ὡς
 καθ' ἑαυτὰς ὑπαρχούσας οὐσίας, ἐνῶ ὁ Σωκράτης δὲν τὰς ἐχώριζεν (2).

Ἡ δὲ πρακτικὴ φιλοσοφία του δὲν εἶναι εἰμὴ ἀπόρροια τῆς θεωρίας
 του, ἡ περὶ ἀρετῆς διδασκαλία του πόρισμα τῆς λογικῆς ἀρχῆς του
 περὶ τῆς ἀληθοῦς τῶν ὄντων γνώσεως. Πᾶσα ἀρετὴ κατὰ τὸν Σω-
 κράτη εἶναι ἐπιστήμη ἢ σοφία (3). Καὶ πρὸς ἐπιστήριξιν τῆς θεωρίας

(1) Μετ. I. 63. Δύο γὰρ εἰσιν ὁ τις ἂν ἀποδοίη Σωκράτει δικαίως, τοὺς τε
 ἐπακτικούς λόγους καὶ τὸ ὀρίζεσθαι καθόλου. Ταῦτα γὰρ ἐστὶν ἄμφω περὶ τὴν
 ἀρχὴν ἐπιστήμης XIII, 9. 35. Τοῦτο (τὴν Πλατωνικὴν θεωρίαν τῶν ιδεῶν)
 ἐκίνησε Σωκράτης διὰ τοὺς ὀρισμούς.

(2) Ἀριστ. Μετ. XIII 4, 9· ἀλλ' ὁ μὲν Σωκράτης τὰ καθόλου οὐ χωριστὰ
 ἐποίησε οὐδὲ τοὺς ὀρισμούς· οἱ δὲ (οἱ Πλατωνικοὶ) ἐχώρισαν, καὶ τὰ ταιαῦτα τῶν
 ὄντων ἰδέας προσηγόρευσαν XIII 9. 35· οἱ Πλατωνικοὶ διδάσκουσι τὸ καθόλου
 παρὰ τὰ αἰσθητὰ εἶναι· τοῦτο ἐκίνησε Σωκράτης διὰ τοὺς ὀρισμούς, οὐ μὴν ἐχώ-
 ρισε τῶν καθ' ἑκάστην καὶ τοῦτο ὀρθῶς ἐνόησεν, οὐ χωρίσας.

(3) Ξεν. Ἀπ. III, 9. 5. ἔφη δὲ καὶ τὴν δικαιοσύνην καὶ τὴν ἄλλην πᾶσαν
 ἀρετὴν σοφίαν εἶναι (αὐτόθι. 10. 6. 2).

ταύτης ὁ Σωκράτης ἐξέφερεν ὅτι οὐδεὶς πράττει ἄλλο τι ἢ ἐκεῖνο ὅπερ νομίζει ὅτι εἶναι εἰς αὐτὸν ἀγαθὸν (1), διότι οὐδὲν ἰσχυρότερον φρονήσεως ἥτις δὲν νικᾶται ὑπὸ τῆς ἡδονῆς (2), καὶ ὅτι οὐδεὶς εἶναι ἐκὼν φαῦλος (3). "Ὅτι δὲ πᾶσα ἀρετὴ εἶναι ἐπιστήμη ἀποτελεῖ τὴν θεμελιώδη ἀρχὴν τῆς Σωκρατικῆς φιλοσοφίας, καὶ τοῦτο μάλιστα εἶναι τὸ θέμα πολλῶν διαλόγων, ἐν οἷς ὁ Σωκράτης προτίθεται τὸν σκοπόν, νὰ ἐπιναγάγῃ τὰς μερικὰς ἀρετὰς εἰς τὸ εἰδέναι. "Ὅθεν διαλεγόμενος καὶ περὶ τῆς ἀνδρίας διίσχυριζέτο ὅτι ὁ γινώσκων τὴν πραγματικὴν κατάστασιν τοῦ κινδύνου καὶ τὰ μέσα τοῦ νὰ τὸν ἀποφύγῃ εἶναι ἀνδρειότερος ἢ ὁ μὴ γινώσκων αὐτά (4). Συνέπειαι δὲ τῆς πρακτικῆς ταύτης ἀρχῆς εἶναι ὅτι αἱ διάφοροι ἀρεταὶ δὲν διαφέρουσιν ἀπ' ἀλλήλων (5), ὅτι ἡ ἀρετὴ τῶν διαφόρων τάξεων καὶ ἐκατέρου τοῦ φύλου εἶναι ἡ αὐτὴ (6), ὅτι ἡ πρὸς τὴν ἀρετὴν κλίσις εἶναι ὁμοία εἰς ὅλους (7), ὅτι μόνοι οἱ ἐπιστάμενοι κατέχουσι τὴν ἀληθῆ ἀρετὴν, ἐπομένως δὲ εἶναι ἐπιτήδευοι εἰς τὴν διοίκησιν τῶν πολιτικῶν πραγμάτων, ὅτι καθὼ τοιοῦτοι εἶναι ἄξιοι νὰ ἄρχωσιν (8), ὅτι οὐδεὶς ἐκὼν καὶ ἐξ ἰδίας θελήσεως εἶναι κακός, διότι ἐπειδὴ πᾶς ἄνθρωπος τείνει ὁρμεμφύτως εἰς τὸ ἀγαθόν του, δι' ἑλλειψιν φρονήσεως πράττει τὸ κακόν

(1) Ξεν. Ἀπ. III. 9. 4. εἰδόμενος δὲ ἃ δεῖ ποιεῖν οἷε τινὰς αἰεσθαι δεῖν μὴ ποιεῖν ταῦτα; Οὐκ οἶμαι, ἔφη.—Οἶδας δὲ τινὰς ἄλλα ποιοῦντας, ἢ ἃ οἴονται δεῖν; Οὐκ ἔγωγ' ἔφη, κτλ.

(2) Πλατ. Πρωτ. 552. Ἀρ' οὖν καὶ σοὶ τοιοῦτόν τι περὶ αὐτῆς (τῆς ἐπιστήμης) δοκεῖ, ἢ καλόν τι εἶναι ἢ ἐπιστήμη καὶ οἷον ἄρχειν τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἐάν περ γινώσκῃ τις τάχαθ' αὐτὰ καὶ τὰ κακὰ μὴ ἂν κρατηθῆναι ὑπὸ μηδενός, ὥστε ἄλλ' ἅττα πράττειν, ἢ ἃ ὅν ἢ ἐπιστήμη κελεύῃ, ἄλλ' ἵκανὴν εἶναι τὴν φρόνησιν βοηθεῖν τῷ ἀνθρώπῳ; Ἀριστ. ἠθ. Νικ. VII. 3. ἐπιστάμενον μὲν οὖν οὐ φασι τινες οἷόν τε εἶναι (ἀκρατεῦσθαι) δεῖνόν γάρ, ἐπιστήμης ἐνούσης, ὡς ᾤετο Σωκράτης, ἄλλο τι κρατεῖν.

(3) Ἀριστ. ἠθικ. Μ. 1. 9. Σωκράτης ἔφη οὐκ ἐρ' ἡμῖν γενέσθαι τὸ σπουδαῖος εἶναι ἢ φαῦλος; εἰ γὰρ τις φησὶν, ἐρωτήσῃεν ὅντινα οὖν, πότερον ἂν βούλοιο δίκαιος εἶναι ἢ ἀδίκος, οὐδεὶς ἂν ἔλοιτο τὴν ἀδικίαν.

(4) Ξεν. Ἀπομ. IV. 6. 10. 11. III. 9. 12.

(5) Αὐτόθι III, 9, 4.

(6) Ἀριστ. Πολιτ. I. 13. "Ὡστε φανερόν ὅτι ἔστιν ἠθικὴ ἀρετὴ τῶν εἰρημένων πάντων, καὶ οὐχ ἡ αὐτὴ σωφροσύνη γυναικὸς καὶ ἀνδρός, οὐδ' ἀνδρία καὶ δικαιοσύνη, καθάπερ ᾤετο Σωκράτης... πολλοὶ γὰρ ἄμεινον λέγουσιν οἱ ἐξαριθμοῦντες τὰς ἀρετὰς.

(7) Ξεν. Συμπ. 2. 9. Καὶ ὁ Σωκράτης εἶπεν· ἐν πολλοῖς μὲν, ὧ ἀνδρες, καὶ ἄλλοις δὴλον, καὶ ἐν οἷς δ' ἢ καὶ παῖς ποιεῖ (ἥτις λαμβάνουσα τροχούς, ἅμα τε ὠρχεῖτο, καὶ ἀναρρίπτει δινουμένη, συντεκμαιρομένη ὅσον ἔδει ῥίπτειν ὕψος, ἐν ῥυθμῷ δέχεσθαι αὐτοὺς) ὅτι ἡ γυναικεῖα φύσις οὐδὲν χείρων τῆς τοῦ ἀνδρός οὐσα τυγχάνει, ῥώμης δὲ καὶ ἰσχύος δεῖται.

(8) Ἀπομ. III. 9. 10. Βασιλεῖς δὲ καὶ ἄρχοντας οὐ τοὺς τὰ σκῆπτρα ἔχοντας ἔφη εἶναι, οὐδὲ τοὺς ὑπὸ τῶν τυγόντων αἰρεθέντας, οὐδὲ τοὺς κλήρω λαχόντας, οὐδὲ τοὺς βιασαμένους, οὐδὲ τοὺς ἐξαπατήσαντας, ἀλλὰ τοὺς ἐπισταμένους ἄρχειν.

(1) ὅτι ἡ ἄγνοια τοῦ δικαίου εἶναι τὸ μεγαλύτερον ἀδίκημα, καὶ τὸ νὰ πράττῃ τις ἐν γνώσει τὸ ἄδικον εἶναι προτιμότερον, ἢ νὰ τὸ πράττῃ ἐν ἄγνοιά (2). διότι ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ περιστάσει λείπει ἡ ἠθικότης μετὰ τῆς ἀληθοῦς γνώσεως, ἐνῶ ἐν τῇ προτέρᾳ καὶ ἐὰν ὑποτεθῇ ὅτι ἐνδέχεται νὰ ὑπάρξῃ ἥθελε μόνον προσωρινῶς παραβίασθῇ. Ὁ Ἀριστοτέλης ἐπικρίνων τὴν Σωκρατικὴν ταύτην ἀρχήν, καθ' ἣν ἡ ἀρετὴ συνίσταται εἰς τὴν μετὰ λόγου γνῶσιν, εἰς τὴν ἐπιστήμην αὐτοῦ Σωκράτους, λέγει, διέλαθε κάλλιον τοῦ Πυθαγόρου περὶ τῆς ἀρετῆς, ἀλλ' οὐχὶ καὶ πάνυ ὀρθῶς, διότι ἐθεώρησε τὰς ἀρετὰς ἐπιστήμους. Ἀλλὰ τοῦτο εἶναι ἀδύνατον. Διότι πᾶσα γνῶσις συνδέεται μετὰ τινος λόγου, ὁ λόγος ὅμως εἶναι ἐν τῇ διανοίᾳ· ἐπομένως θέτει ὑπᾶσαν ἀρετὴν εἰς τὴν γνῶσιν· συμβαίνει λοιπὸν εἰς αὐτὸν ἵνα ἀφαιρῇ τὸ ἄλογον—τὸ αἰθητικὸν μέρος τῆς ψυχῆς, ἥτοι τὸ πάθος καὶ «τὸ ἥθος» ἅτινα καὶ αὐτὰ ἀνήκουσιν εἰς τὴν ἀρετὴν. Πάθος σημαίνει ἐνταῦθα τάσιν, αἰσθημα (ἥθικ. μ. Ι, Ι'). Καὶ ἀλλαχοῦ πάλιν λέγει. (Ἠθ. Νικομ. VI, 13) «Ὁ Σωκράτης ὑπὸ τινα μὲν ἔποφιν ὀρθῶς κρίνεται, ὑπὸ ἐτέραν τινα ὅμως ἡμάρτανεν· ὅτι ἡ ἀρετὴ εἶναι ἐπιστήμη, ὑφ' ὧν ἡμάρτανεν, ὅτι ὅμως δὲν ὑπάρχει ἄνευ φρονήσεως καλῶς ἔλεγε.» Καὶ βέβαια ἡ ἐπικρισις αὕτη τοῦ Ἀριστοτέλους εἶναι ὀρθή, διότι δύο εἶναι οἱ ὅροι τῆς ἀρετῆς, τὸ γενικόν, τὸ προσδιορίζεσθαι ὑπὸ γενικῶν ὅχι ἀτομικῶν σκοπῶν, τοῦτο δὲ ἀνήκει εἰς τὴν διάνοιαν· καὶ τὸ αἰσθημα ἡ καρδιά, ὥστε ἡ ἀρετὴ ν' ἀποβαίνει εἰς τὸν ἀνθρώπον ἴδιος αὐτοῦ χαρακτήρ, ἔξιν.

Ἄλλ' ἐὰν πᾶσα ἀρετὴ συνίσταται εἰς τὴν μετὰ λόγου γνῶσιν, τί εἶναι τὸ ἀντικείμενον ταύτης τῆς γνώσεως; Εἰς τὴν ἐρώτησιν ταύτην ὁ Σωκράτης ἀπαντᾷ ἐν γένει τὸ ἀγαθόν. Ἀλλὰ τί εἶναι τὸ ἀγαθόν; Ἐνταῦθα δεικνύται τὸ ἀνεπαρκές καὶ ἡ ἀτέλεια τῆς Σωκρατικῆς ἀρχῆς· διότι ἐκ ταύτης δὲν ἐξάγεται οὐδεμία μερικὴ ἠθικὴ ἐνέργεια, δὲν προκύπτει οὐδὲν ὀρισμένον ἐμπεριεχόμενον ἢ λοιπὸν ὁ Σωκράτης ἐφίσταται κατ' αὐτὸ τὸ ἀφηρημένον γενικὸν ἀγαθὸν εἰς τὴν ἀρνησιν παντὸς μερικοῦ καὶ περιορισμένου ἀγαθοῦ λ. χ. τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ νόμου, τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ δικαίου, ἢ κατερχόμενος ἐκ τοῦ γενικοῦ ἀναγνωρίζει ὡς θετικὸν ἀγαθὸν ὅ,τι πρῶην ἡρνήθη, ὅ,τι ἀνήρρεσεν ὡς ἀντιφατικὸν καὶ ἀνυπόστατον. Ἐκατέρως δὲ τῆς πλευρᾶς τοῦ ἀγαθοῦ, τῆς τε θετικῆς καὶ ἀρνητικῆς, παραδείγματα ἀπαντῶμεν εἰς τὰ ἀπομνημονεύματα τοῦ Ξενοφῶντος, ὅστις ἀκριβῶς ἀπεικονίζει τὸν τρόπον δι' οὗ ὁ διδάσκαλός του νὰ συνέχῃ τὰς προλή-

(1) Ἀπομ. III. 9, 4, 5 IV, 6, 6. II. Πλάτ. Ἀπολ. 25.

(2) Ἀπ. IV. 2. 19 καὶ ἐφ. Τὰ δίκαια πότερον ὁ ἐκὼν ψευδόμενος καὶ ἐξαπατῶν οἶδεν, ἢ ὁ ἄκων; Δῆλον ὅτι ὁ ἐκὼν. Δικαιότερον δὲ (φῆς εἶναι) τὸν ἐπιστάμενον τὰ δίκαια τοῦ μὴ ἐπισταμένου; φαίνομαι.

ψεις τῶν νέων ὅπως τοὺς φέρη εἰς συναίσθησιν τῶν ἐλλειπουσῶν αὐτοῖς γνώσεων, καὶ σύναμα πραγματικῶς τοὺς ἐξεπαιδεύειν ἐξηγουμένους αὐτοῖς ἀπλούστατα καὶ σαφέστατα τὸ ἀγαθὸν ὅπερ ἐνόμιζεν ὅτι εἶναι ἀναγκαῖον νὰ γινώσκωσι καὶ νὰ πράττωσι (1).

Παράδειγμα τῆς ἀρνητικῆς πλευρᾶς ἔχομεν τὸν διάλογον τοῦ Σωκράτους μετὰ τοῦ Εὐθύδημου (Ἀπομ. δ'. ἡ — θ'). *μέγα φρονοῦντος ἐπὶ σοφίᾳ* ὅπως φέρη αὐτὸν εἰς συναίσθησιν τῶν ἐλλειμάτων του καὶ εἰς γνώσιν τοῦ ἑαυτοῦ του. «Δὲν ἐπιθυμεῖς, βέβαια, ὦ Εὐθύδημε, κεῖπεν ὁ Σωκράτης, ἐκείνην τὴν ἀρετὴν, δι' ἣν οἱ ἄνθρωποι γίνονται πολιτικοὶ καὶ οἰκονομικοὶ, καὶ ἱκανοὶ ν' ἄρχωσι, καὶ ὠφέλιμοι τοῖς τε ἄλλοις ἀνθρώποις καὶ ἑαυτοῖς; Βέβαια, ἀπεκρίθη ὁ Εὐθύδημος, ταύτης τῆς ἀρετῆς ἔχω μεγάλῃν ἀνάγκην, ὦ Σωκράτης. . . Ἄλλ' ἄνευ δικαιοσύνης, εἶπεν ὁ Σωκράτης, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ γένῃ τις ἀγαθὸς πολίτης. Τί λοιπόν, σὺ κατῴρθωσας τὴν δικαιοσύνην; Νομίζω, ὦ Σωκράτες, ἀπεκρίθη ὁ Εὐθύδημος, ὅτι εἶμαι καὶ ἐγὼ ἐξίσου δίκαιος ὡς καὶ πᾶς ἄλλος. . . Ἄρα λοιπόν, εἶπεν ὁ Σωκράτης, καθὼς οἱ τέκτονες δύνανται νὰ παραστήσωσι τὰ ἔργα των, οὕτω καὶ οἱ δίκαιοι ἤθελον δυνηθῇ νὰ ἐκθέσωσι τὰ ἰδικά των; Μάλιστα, ἀπεκρίθη ὁ Εὐθύδημος, δύναμαι νὰ ἐκθέσω τὰ πῆργα τῆς δικαιοσύνης, ἐπίσης δὲ καὶ τὰ τῆς ἀδικίας. Ἄς γράψωμεν λοιπόν, εἶπεν ὁ Σωκράτης, ἐνταῦθα μὲν Δ, ἐκεῖ δὲ Α καὶ ἔπειτα ὅ,τι μὲν φανῇ εἰς ἡμᾶς ὅτι εἶναι ἔργον τῆς δικαιοσύνης, ἅς τὸ θέσωμεν πρὸς τὸ Δ, ὅ,τι δὲ τῆς ἀδικίας εἰς τὸ Α. Καὶ ὁ Σωκράτης γράψας τὰ σημεῖα ταῦτα, εἰς ποῖον τῶν δύο πρέπει νὰ θέσωμεν τὸ ψεῦδος, τὸ ἐξαπατᾶν, τὸ κακοποιεῖν, τὸ ἀνδραποδίσθαι. Βέβαια, ἀπεκρίθη ὁ Εὐθύδημος, εἰς τὸ σημεῖον Α.—Τί δέ; ἐρωτᾷ ὁ Σωκράτης, ἐάν τις στρατηγὸς ἐξανδραποδίσῃ πόλιν ἄδικον καὶ ἐχθρὴν, ἢ πρᾶξις τοῦ αὐτοῦ δὲν εἶναι δίκαια; δίκαια βεβαίως, ἀπεκρίθη ὁ Εὐθύδημος. Τί δέ; ἂν ἀπατᾷ τοὺς ἐχθροὺς πολεμῶν πρὸς αὐτούς, ἐάν κλέπτῃ καὶ ἀρπάξῃ τὰ τούτων, δὲν πράττει δίκαια; Μάλιστα, εἶπεν ὁ Εὐθύδημος. Λοιπόν, εἶπεν ὁ Σωκράτης, ὅσα ἐθέσαμεν εἰς τὸ σημεῖον τῆς ἀδικίας, ταῦτα πρέπει νὰ θέσωμεν καὶ εἰς τὸ τῆς δικαιοσύνης; Ἄλλ' ἐγὼ ἐνόμιζον, εἶπεν ὁ Εὐθύδημος, ὅτι ἐνόμιζον πῶς τὸ νὰ πράττῃ τις ταῦτα (τὸ ψεῦδος, τὴν ἀπάτην, τὴν κλοπὴν κτλ.) μόνον πρὸς τοὺς πφίλους, εἶναι ἄδικον—Ἄς προσδιορίσωμεν λοιπόν πάλιν ταῦτα οὕτως, εἶπεν ὁ Σωκράτης, ὅτι πρὸς μὲν τοὺς πολεμίους εἶναι δίκαιον νὰ πράττῃ τις ταῦτα, πρὸς δὲ τοὺς φίλους ἄδικον. Τί λοιπόν; ἐάν

(1) Ὁ δὲ ὡς ἔγνω αὐτὸν (τὸν Εὐθύδημον) οὕτως ἔχοντα (οὐκ ἀπολείπομενον ἐκ αὐτοῦ) ἤκιστα μὲν διετάραττεν (διὰ τῆς διαλεκτικῆς) ἀπλούστατα δὲ καὶ σαφέστατα ἐξηγεῖτο, ἅτε ἐνόμιζεν εἰδέναι θεόν, καὶ ἐπιτηδεύειν κράτιστα εἶναι (Ἀπομ. δ'. κεφ. β'. μ'.)

«τις στρατηγὸς βλέπων ἐν ὥρᾳ μάχης τὸ στρατεύμα του ἀθυροῦν, καὶ ψεύσάμενος εἶπη ὅτι ἔρχονται σύμμαχοι, καὶ διὰ τοῦ ψεύδους αὐτοῦ παύσῃ τὴν ἀθυμίαν τοῦ στρατεύματος, τοῦ θέλομεν θέσαι πτὴν ἀπάτην ταύτην; μοῦ φαίνεται, ἀπεκρίθη ὁ Εὐθύδημος, εἰς τὴν ἠδικοσύνην, Σωκ. Ἐὰν δὲ τις πατὴρ ἀπατήσας τὸν ἄρρωστον υἱὸν αὐτοῦ μὴ δεχόμενον ἰατρικόν, δώσῃ αὐτὸ ὡς σιτίον, καὶ διὰ τοῦ ψεύδους τούτου, τὸν κάμῃ ὑγιαῖν, ταύτην τὴν ἀπάτην ποῦ πρέπει νὰ τὴν ἠθέσωμεν; μοῦ φαίνεται, ἀπεκρίθη ὁ Εὐθύδημος, καὶ ταύτην εἰς τὸ δίκαιον.—Τί δὲ ἂν τις φοβηθεῖς μήπως ὁ φίλος του ἐνῶ εἶναι εἰς ἀπελπισίαν, αὐτοχειριασθῇ, κλέψῃ ἢ ἀρπάσῃ, ἢ τὸ ξίφος ἢ ἄλλο τι τοιοῦτον ὄπλον, τοῦτο ποῦ πρέπει νὰ τὸ θέσωμεν, καὶ τοῦτο βεβαίως, ἀπεκρίθη, εἰς τὴν δικαιοσύνην.» Ἐνταῦθα λοιπὸν πάλιν ἀποδείκνυται, ὅτι οἱ αὐτοὶ προσδιορισμοὶ καὶ ὡς πρὸς τοὺς φίλους μεταβάλλονται καὶ χαρακτηρίζονται σύμφωνα καὶ ὡς δίκαιοι καὶ ὡς ἀδίκαι.

Ἐνταῦθα παρατηροῦμεν τὴν ἀρνητικὴν πλευράν, ἐφ' ὅσον ὁ Σωκράτης κλονίζει ἐκεῖνο ὅπερ οἱ πολλοὶ δοξάζουσι στερεόν καὶ ἀσάλευτον. Τὸ μὴ ψεύδεσθαι, τὸ μὴ ἀπατᾶν, τὸ μὴ κλέπτειν, ἰσχύει εἰς τὴν ἀπροκατάληπτον κοινὴν γνώμην, ὡς δίκαιον, τοῦτο εἶναι δι' αὐτὴν τὸ ἀσάλευτον· ἀλλὰ παραβαλλόμενον τοῦτο πρὸς ἕτερον, ὅπερ ὑπ' αὐτῆς θεωρεῖται οὐχ ἡττον ὡς ἀληθές, δείκνυται ὅτι ἀντιφάσκει· καὶ τὸ πρῶν ἀσάλευτον σαλεύεται. Ἡ αὐτὴ δὲ διαλεκτικὴ ἐφαρμοζομένη ἐπίσης καὶ εἰς πᾶν ἕτερον περιωρισμένον καὶ σχετικὸν γεγονός ἐκλύει ἐξελέγχει αὐτὸ ἀντιφάσκον καὶ ἀναιρούμενον.

Τῆς δὲ θετικῆς πλευρᾶς τοῦ ἀγαθοῦ παρέχει ἡμῖν παράδειγμα ὁ αὐτὸς Ξενοφῶν εἰς τινὰ διάλογον μετὰ τοῦ σοφιστοῦ Ἰππίου (1). Ὁ Σωκράτης δι' ἰσχυρίζεται «ὅτι δίκαιος εἶναι ὁ τοῖς νόμοις πειθόμενος, ὁ νόμιμος, καὶ ὅτι τοὺς νόμους τούτους ἔθεσαν οἱ θεοί.» Ὁ Ἰππίας ἀντιτείνει, λέγων, «πῶς δύναται τις νὰ νομίσῃ, ὡς Σώκρατες, ὅτι οἱ νόμοι, ἢ τὸ νὰ πείθηται τις εἰς αὐτοὺς εἶναι ἀξιόλογον πρᾶγμα, ἐνῶ οἱ νομεθεταὶ πολλάκις ἀποδοκιμάσαντες αὐτοὺς τοὺς μεταβάλλουσι;» τοῦτο προϋποτίθῃσιν ὅτι δὲν εἶναι ἀπόλυτοι. Ὁ Σωκράτης ἀπαντᾷ· «Ἀλλὰ καὶ οἱ κηρύξαντες πόλεμον πάλιν κάμνουν εἰρήνην,» οὕτω δὲ ἀποδοκιμάζουσι τὸν πόλεμον, ἐπομένως μεταβάλλουσι τὴν θέλησίν των. Ἐνταῦθα παρατηροῦμεν θετικὸν ἐμπεριεχόμενον· ἐὰν δὲ ἐρωτήσωμεν τίνας εἰσὶν οὗτοι οἱ νόμοι; εἶναι ἐκεῖνοι, ὅτινες οὐδέμιαν ἔχουσιν ἀπόλυτον ὑπόστασιν, ὅτινες καθὼ σχετικοὶ καὶ περιωρισμένοι ὑπὸ τινὰ μὲν ἔποψιν τίθενται καὶ ἀληθεύουσιν, ὑπὸ τινὰ δὲ ἄλλην ἀποδοκιμάζονται καὶ αἰρῶνται, ὡς π.χ. τὸ μὴ ἀπατᾶν, τὸ μὴ κλέπτειν, τὸ μὴ ψεύδεσθαι κ.τ.λ. διότι ἐπειδὴ οἱ νόμοι, αἱ ἐντολαὶ ἐξαρτῶνται ἐκ τινων περιστάσεων ὑπόκεινται εἰς τινὰς ὁρους, ἀμα ἀρθῶ-

(1) Ἀπομ. βιβ. 4. 12. 17.

σιν αἱ περιστάσεις αὗται, ἀμα ἐκλείψωσιν οἱ ὅροι οὗτοι σαλεύεται καὶ ὁ νόμος, ἰσχύει καὶ δὲν ἰσχύει.

Ἐκ τῶν εἰρημένων λοιπὸν συνάγεται ὅτι ὁ Σωκράτης διὰ τῆς διαλεκτικῆς διαταράξεως τῶν ἀνέκαθεν ἰσχυόντων δεσμῶν, διὰ τῆς ἀνατροπῆς τοῦ κύρους, διὰ τῆς ἀρνήσεως παντὸς μερικοῦ προσδιορισμοῦ ὑφούται μέχρι τοῦ γενικοῦ ἀγαθοῦ, μέχρι τῆς εἰδικῆς γνώσεως τοῦ ἀγαθοῦ, τοῦ δικαίου, κτλ. γνώσεως ἀποτελούσης τὸν ἀκρότατον βαθμὸν τῆς φιλοσοφικῆς του ἀναπτύξεως ἐπέκεινα τοῦ ὁποίου δὲν ἐναπέκειτο εἰς αὐτὸν νὰ προβῇ· διότι ἀδυνατῶν νὰ ἐξάξῃ ἐκ τῆς γενικῆς ταύτης ἀρχῆς τοῦ ἀγαθοῦ τὸ ἐμπεριεχόμενόν της, τοὺς ποικίλους ἡθικούς προσδιορισμοὺς τοὺς ἐκ ταύτης ἀπορρέοντας ἢ ἐπανακάμπτει πάλιν εἰς τὰ θεθὲν καθιερωθέντα νόμιμα καὶ δίκαια, ὧν εἶχεν ἤδη καταδείξει τὸν μεταβλητὸν αὐτῶν καὶ ἄστατον χαρακτῆρα, ὡς ἐγένετο δῆλον ἐκ τῶν ἀνωτέρω μνημονευθέντων διαλόγων, ἢ ἀποπειρᾶται νὰ ἐπιστηρίξῃ τὸ ἀγαθὸν ἐπὶ ἀτομικῶν σκοπῶν καὶ συμφερόντων, ἐπομένως δὲ ἐπὶ σκέψεων ἐξωτικῶν καὶ ἄλλοτριῶν τῆς οὐσίας τοῦ πράγματος, ἢ ἐν ἄλλοις ῥήμασι πρέπει νὰ πράττῃ τις τὸ ἀγαθόν, διὰ λόγον προσωπικῆς ὠφελείας καὶ χρησιμότητος. "Ὅθεν ἐν τοῖς Ξενοφωντείοις Ἀπομνημονεύμασι βλέπομεν τὸν Σωκράτη πολλάκις στηριζόντα τὰ ἠθικά παραγγέλματα ἐπὶ τῆς ἐννοίας τοῦ ὠφελίμου. Οὕτω π. χ. προτρέπει εἰς τὴν ἐγκράτειαν διότι ὁ ἐγκρατὴς ζῇ ἡδονικώτερα, ἢ ὁ ἀκρατὴς (B. 1. 56), ἀποτρέπει ἀπὸ τῆς ἀλαζονείας, διότι αὕτη φέρει εἰς βλάβην καὶ ἀδοξίαν (αὐτόθι. Δ'. Ζ'), ἐπαινεῖ τὴν φιλίαν, ἀπαριθμῶν τὰ ὠφελήματα, ἅτινα παρέχει πιστὸς φίλος (αὐτόθι B'. 4, 5 καὶ ἐφ.), ἐποτρύνει τὸν Χαρμίδην νὰ ἐπιδοθῇ εἰς τὴν διαχείρισιν τῶν τῆς πόλεως, διότι ἐὰν ταῦτα ἔχωσι καλῶς, ὅχι μόνον οἱ ἄλλοι πολῖται ἀλλὰ καὶ οἱ φίλοι του καὶ αὐτὸς ὁ ἴδιος θέλει ὠφεληθῇ τὰ μάλιστα (αὐτ. Γ'. Ζ'. 0'), συνιστᾷ τὴν δικαιοσύνην καθὸ συμφέρουσαν (αὐτόθι VI, 4. 19 ἐφ. III, 9, II. ἐφ.).

Περαίνοντες ὅθεν τὴν πρακτικὴν φιλοσοφίαν τοῦ Σωκράτους παρατηροῦμεν ὅτι τὸ ἀφηρημένον καὶ συνεπτυγμένον τῆς ἠθικῆς αὐτοῦ ἀρχῆς ἐξηγεῖ τὸν λόγον δι' ὃν αὕτη καὶ τοὶ καθαρὰ οὖσα, καὶ τοὶ πνευματικῆς, ὅχι μόνον δὲν ἡδυνήθη νὰ μὴ ἐξοκεῖλῃ εἰς τὸν ἐμπειρισμὸν καὶ νὰ μὴ χρανθῇ διὰ τῶν αἰσθητικῶν τάσεων τῆς ἀτομικῆς ὠφελείας καὶ τοῦ ὕλικου συμφέροντος, ἀλλὰ καὶ παρήγαγεν ἀντιθέτους σχολὰς ὧν ἐκάστη καὶ τοὶ πρεσβεύουσα τὴν ἀρχὴν τοῦ Σωκράτους προσδιώρισεν αὐτὴν κατὰ τὸ δοκοῦν, ὡς ἡ Κυνική, οὐχ ἥττον ἢ ἡ ἀντίθετος πρὸς ταύτην Κυρηναϊκὴ ἀντεποιοῦντο ὅτι εἶναι γνήσια Σωκρατικά.

Ἄλλ' ἐὰν ἡδῃ ἐπιστήσωμεν τὴν προσοχὴν μας εἰς τε τὸν κύριον σκοπὸν τῆς μεθόδου τοῦ Σωκράτους, καὶ εἰς τὰς διὰ ταύτης τῆς ἐφαρμογῆς ἀποκτηθείσας γενικὰς ἀρχὰς τῆς θεωρητικῆς καὶ πρακτι-

κῆς φιλοσοφίας του, ἐνταῦθα ἀνευρίσκομεν καὶ τὰ εἶτε ἄμεσα εἶτε ἔμμεσα αἰτία τῆς κατ' αὐτοῦ διεγερθείσης ἀπεχθείας καὶ ἀγανακτήσεως τῶν συμπολιτῶν του, διερμηνευθείσης πρῶτως μὲν διὰ τοῦ πατριώτου Ἀριστοφάνους, κατόπιν δὲ διὰ τῶν ἐπισήμων κατηγορῶν του Μελέητου τοῦ ποιητοῦ, Λύκωνος τοῦ ῥήτορος καὶ Ἀνύτου τοῦ δημαγωγοῦ, ὧν ἕκαστος ἐξεπροσώπευεν ἓν ἐκ τῶν κοινωνικῶν στοιχείων, καὶ ἐπὶ τέλους ἐπενεγκούσης τὴν καταδίκην του. Εἶναι βέβαια ἀναντίρρητον ὅτι ἡ διδασκαλία καὶ αἱ θεωρίαι τούτου τοῦ φιλοσόφου περιέχουσι στοιχεῖον τι ἀσυμβίβαστον πρὸς τὴν ἀρχὴν τοῦ βίου τῆς ἐλληνικῆς πολιτείας καὶ τῆς ἐλληνικῆς ἐθιμότητος, ὡς εὐφύστατα κατενόησε τοῦτο ὁ Ἑγελος. Τὸ στοιχεῖον τοῦτο εἶναι καθόλου ἡ ἐπανάκαμψις τοῦ ἀτόμου ἀπὸ τῶν ἀντικειμενικῶν καθεστῶτων εἰς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ὑποκειμενικότητα, εἰς τὴν συνείδησιν ἡ ἀπαίτησις ὅπως τὸ ἄτομον, ἀντὶ τοῦ νὰ προσδιορίζηται τυφλῶς ὑπὸ τῶν θεσμῶν, τῶν ἐθίμων, καὶ τῶν δοξασιῶν τῆς πολιτείας καὶ τοῦ λαοῦ του, νὰ σκέπτηται καὶ νὰ ἀποφαίνεται ἀφ' ἑαυτοῦ ἐκ τῆς ἰδίας αὐτοῦ σκέψεως περὶ τοῦ πρακτέου, ἡ ἀξίωσις ὅτι ὄχι ἡ αὐθόρμητος ὑποταγὴ εἰς τὸ κύρος, ἀλλ' ἡ μετὰ λόγου καὶ αὐτοσυνειδησίας ἐνέργεια ἔχει ἠθικὴν ἀξίαν, ὅτι ἡ ἀρετὴ εἶναι ἐπιστήμη καὶ σοφία. Ἀλλ' ἡ ἀρχὴ αὕτη ἀντέφασκε πρὸς τὸ πνεῦμα τοῦ ἐλληνικοῦ βίου ὅστις οὐδέπω ἠνείχετο τὴν ἐλευθερίαν ταύτην τῆς ὑποκειμενικῆς πεποιθήσεως, ἐκτὸς δὲ τούτου οὐσα εἰσέτι συνεπτυγμένη καὶ μὴ ἐμφανιζομένη εἰμὴ ὑπὸ τὴν ἀρνητικὴν αὐτῆς πλευρὰν δὲν κατήντησεν ὡς θετικόν τι ἐξαγόμενον, ὥστε ν' ἀποδειχθῇ ἡ συμφωνία τῆς πρὸς ὅτι ἡ πολιτεία ἐθεώρει ὡς ἀληθεὶς καὶ δίκαιον. Ἀλλ' εἰ καὶ ὁ Σωκράτης ἐφήρμοζεν αὐτὴν πρὸς σύστασιν τῶν καθεστῶτων νόμων, ὡς ἀνωτέρω εἶδομεν, τοῦτο ἄλλως πως δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ εἰμὴ ὡς τι ἀσυνεπές, ἐφ' ὅσον μάλιστα ἕτεροι ἠδύναντο νὰ κάμωσιν ἀντίθετον ἐφαρμογὴν, καὶ πραγματικῶς ὁ μὲν Κριτίας καὶ ὁ Ἀλκιβιάδης ἐφήρμοσαν τὴν Σωκρατικὴν ταύτην μέθοδον πρὸς κατάργησιν τῶν προϋπαρχόντων θεσμῶν ἐπὶ τῇ ἰδίᾳ αὐτῶν ὠφελείᾳ, ἄλλοι δὲ εὐηρεστοῦντο ἐμμένοντες εἰς τὸν δισταγμὸν καὶ τὴν καθαρὰν ἄρνησιν. Καὶ ἐκ πολλῶν δὲ ἄλλων γεγονότων ἀποδείκνυται τὸ ἀσυμβίβαστον τοῦ Σωκράτους πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς Ἀθηναϊκῆς πολιτείας. Παρὰ πάντα τὸν βίον αὐτοῦ πλήν ὀλίγων περιστάσεων ἀπέσχευεν ὁλοτελῶς τῶν πολιτικῶν πραγμάτων (1), ἐνῶ ἡ ἀποχὴ του αὕτη ἀντέκειτο εἰς τὴν ἐπικρατούσαν κοινὴν γνώμην τῆς πατρίδος του, ἥτις ἰθεῖραι φαῦλον πολίτην οὐχὶ μόνον τὸν ἀντιπράττοντα κατὰ τῆς πόλεως ἀλλὰ καὶ τὸν ἀφιστάμενον τῶν κοινῶν πραγμάτων. Θέτει τὸ ἴδιόν του δαιμόνιον ὑπεράνω τοῦ ἐπισήμου μαντείου τοῦ Ἀπόλλωνος. Ἐπικρίνει μετὰ πικρίας τὸ δημοκρατικὸν πολίτευμα διότι τῆς ἀληθοῦς γνώσεως συνισταμένης

(1) Πλάτ. ἀπολογία 31.

κατὰ τὴν θεωρίαν του εἰς τὴν ἐπιστήμην, οἱ ἀληθῶς ἄρχοντες εἶναι οἱ ἐπιστάμενοι (Ἀπ. ΙΙΙ, 9, 10.) Ὅθεν διακηρύττει ὅτι εἶναι ἴδιον μωρῶν ἀνθρώπων νὰ διορίζωσι διὰ κλήρου τοὺς ἄρχοντας τῆς πόλεως ἐνῷ οὐδεὶς θέλει νὰ μεταχειρίζηται κληρωτὸν πλοίαρχον, μηδὲ τέκονα, μηδὲ αὐλητὴν (Ἀπ. Β. Α'. Β'. Γ'. Δ'). Κατηγορεῖται ὅτι προέτρεπε τοὺς μετ' αὐτοῦ συνόντας νὰ καταφρονῶσι τοὺς πατέρας καὶ τοὺς ἄλλους συγγενεῖς των (Β. Α'. Β'. Γ. ν. ἐφ) ὅταν ἦναι ἀνωφελεῖς. Ἡ αἰτία αὕτη καθ' ἑαυτὴν θεωρουμένη εἶναι ἀναντιρρήτως ψευδής, ἔχεται ὅμως καὶ τινος ὁπωσοῦν ἀληθείας. Ἐὰν ὁ Σωκράτης συνεπῆς εἰς τὴν θεωρίαν του περὶ τῆς ἀπολύτου ἀξίας τῆς γνώσεως ἐδίδασκεν ὅτι οἱ φίλοι καὶ οἱ συγγενεῖς οὐδενὸς λόγου ἄξιοι εἰσιν, εἰ μὴ κέκτηνται καὶ τὴν ὀρθὴν γνῶσιν, ἐὰν τοὺς τοιοῦτους παρωμοίᾳζε μὲ νεκροὺς ἢ μὲ ὄνυχας, καὶ τύλους, καὶ ὅ,τι τοῦ σώματος εἶναι ἄχρηστον καὶ ἀνωφελές, ἐὰν εἰς αὐτοὺς ἐφήρμοζε τὸ ἀξίωμα ὅτι τὸ *ἄφρον ἄτιμόν ἐστιν*, πῶς δὲν ἠδύνατο εὐκόλως νὰ παράσχη τοῦλάχιστον εἰς ἄλλους τὸ ἐνδόσιμον ὅπως ἐκ τοιούτων διδασκαλιῶν συμπεράνωσιν, ὅτι οἱ συγγενεῖς οὗτινες στέρουνται φρονήσεως καὶ χρησιμότητος πρέπει νὰ παραμελῶνται καὶ νὰ καταφρονῶνται ὡς μηδενὸς λόγου ἄξιοι;

Ἐκ τῶν προεκτεθέντων λοιπὸν γίνεται δῆλον, ὅτι ὁ Σωκράτης εἰ καὶ εἶχε πλήρη πεποίθησιν εἰς τὴν ἀγνότητα τῶν προθέσεων του καὶ τὴν νομιμότητα τῆς ἐνεργείας του, ἐκήρυξεν ὅμως ἀρχὰς οὐσιωδῶς ἀντιθέτους εἰς τὰς τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ βίου, ἐπομένως δὲ ὅτι ἡ πολιτεία τῶν Ἀθηναίων ὤφειλε νὰ τιμωρήσῃ τὴν καταστρεπτικὴν ταύτην ἀρχὴν εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Σωκράτους· ἡ μόνη δὲ ἐναπολειφθεῖσα τιμωρία εἰς τὸν Σωκράτη καθὼς ἀπορρίψαντα τὴν ἀντιτιμῆσιν ἦτο ἡ φυγὴ ἢ ὁ θάνατος. Ἄλλ' ἐνταῦθα ἀναφύεται ἡδὴ οἰκονομικὸν τὸ ἐρώτημα, οἱ Ἀθηναῖοι τῆς τότε ἐποχῆς ἐδικαίουντο νὰ καταδικάσωσι τὸν Σωκράτη; Ἐὰν ὁ Σωκράτης κατεδικάζετο εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ Μιλτιάδου καὶ τοῦ Ἀριστείδου, τοῦτο βέβαια ἠδύνατο νὰ ἐκληφθῇ ὡς ἀμυνα τῶν ἐλληνικῶν καθεστώτων κατὰ τῆς ἀναφυομένης νέας ἀρχῆς τῆς ὑποκειμενικότητος, ἀλλὰ κατὰ τὴν προκειμένην περίοδον τὰ πράγματα μετεβλήθησαν, οἱ δημαγωγοὶ καὶ οἱ ὀλιγάρχαι ἤγον καὶ ἔφερον τὸν νόμον, τὸ προσωπικὸν συμφέρον ὑπερσχευε κατὰ τοῦ γενικοῦ, ἡ ραδιουργία καὶ τὸ φιλόπρωτον καὶ ἡ φιλοκέρδεια εἶχον διαδεχθῇ τὸν πατριωτισμὸν καὶ τὴν αὐταπάργνησιν, ὁ δισταγμὸς, ἡ ἀδιαφορία καὶ ἡ ἄρνησις, τὴν θετικότητα, τὴν εἰς τὰ πάτρια προσκόλλησιν καὶ ἀφοσίωσιν, καὶ ἡ σοφιστικὴ μὀρφωσις πρὸ ἡμισείας ἑκατονταετηρίδος εἶχε διαδώσει νέας ἰδέας, νέον τρόπον τοῦ σκέπτεσθαι· ἐν τοιαύτῃ λοιπὸν κοινωνικῇ καταστάσει ὁ δῆμος τῶν Ἀθηναίων οὐκέτι ἐδικαίετο νὰ καταδικάσῃ τὸν φιλόσοφον, ὅστις ἐξέφρασε τὴν ἀρχὴν ταύτην τῆς ἐποχῆς του, διότι εἰ καὶ ὁ Σωκράτης εὐρέθη ἔνοχος ἀπέναντι τοῦ πνεύματος τῆς πατρίδος του, ὑπερπηδήσας τὰ ὅρια

ἐκεῖνα τῆς ἐλληνικῆς διανοίας ἐντὸς τῶν ὁποίων μόνον ἡδύνατο νὰ ὑπάρξῃ ἡ προσδιωρισμένη αὐτῇ μορφή τοῦ ἐθνικοῦ βίου, τὴν ἐνοχλὴν ὅμως ταύτην τοῦ Σωκράτους συμμερίζεται καὶ ἅπασα ἡ ἐποχὴ αὐτοῦ καὶ ὁ λαὸς του, ὅστις καταδικάσας τὸν φιλόσοφον κατεδίκασεν αὐτὸς ἐαυτόν, τὴν ἰδίαν αὐτοῦ νεωτεριστικὴν ἀρχήν.

ΑΙ ΑΤΕΛΕΙΣ ΣΩΚΡΑΤΙΚΑΙ ΣΧΟΛΑΙ

Πρέπει πρῶτον νὰ διακρίνωμεν δύο τάξεις Σωκρατικῶν σχολῶν, ἥτοι τοὺς ἀμέσους μαθητὰς οἵτινες ἀτελῶς ἐνόησαν ἢ ἐπεξεργάσθησαν τὴν Σωκρατικὴν διδασκαλίαν, οἱ εἶναι οἱ Κυνικοί, οἱ Κυρηναῖκοί καὶ οἱ Μεγαρικοί, καὶ τὸν ἀναπτύξαντα τὰς ἰδέας τοῦ Σωκράτους εἰς πλήρες φιλοσοφικὸν σύστημα, οἷος ἐστὶν ὁ Πλάτων,

Ὁ Σωκράτης, ὡς παρετηρήσαμεν, ἐχαρακτήρισε τὴν γνῶσιν τοῦ ἀγαθοῦ ὡς τὸ ὑψιστον τέλος τῆς φιλοσοφίας καὶ τοῦ βίου, δὲν προσδιώρισεν ὅμως τί εἶναι αὐτὸ τὸ ἀγαθόν, ἀλλ' ἢ κατὰ τινὰ ἀντίφασιν ἐφήρμοζεν αὐτὸ πάλιν εἰς τὰ μερικά καὶ τὰ καθ' ἑκάστα ἀγαθὰ ἅτινα προηγουμένως εἶχεν ἀναίρεσει διὰ τῆς διαλεκτικῆς, ἢ ἀνῆγεν αὐτὸ εἰς σκοποὺς ἐξωτερικοὺς, οἷον τῆς χρησιμότητος, τῆς εὐδαιμονίας, κτλ. Ὅθεν ἐκ τῶν ἀμέσως διαδεξαμένων αὐτὸν οἱ μὲν Κυνικοὶ περικωρίσθησαν ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν πρακτικὴν ἐκθεσιν τοῦ ἀγαθοῦ, οἱ δὲ Κυρηναῖκοι εἰς τὴν βράσιν αὐτοῦ τὴν εὐδαιμονίαν, οἱ δὲ Μεγαρικοὶ ἐπὶ τέλους εἰς τὴν μεταφυσικὴν ἢ θεωρητικὴν τοῦ ἀγαθοῦ ἔννοιαν. Ἄπαντες δὲ οὗτοι ἔνεκεν τῆς μονομερείας αὐτῶν καὶ ἀποκλειστικότητος μετέσχον μᾶλλον ἢ ἥττον τῶν διδασκαλιῶν προγενεστέρων φιλοσόφων, ὡς οἱ μὲν Μεγαρικοὶ καὶ οἱ Κυνικοὶ ἐκ τῆς ἐλεατικῆς θεωρίας καὶ τῆς σοφιστικῆς τοῦ Γοργίου, οἱ δὲ Κυρηναῖκοι ἐκ τοῦ Πρωταγορείου σκεπτισμοῦ καὶ τοῦ Ἑρακλειτείου συστήματος.

Ο ΑΝΤΙΣΘΕΝΗΣ ΚΑΙ ΟΙ ΚΥΝΙΚΟΙ.

Ὁ Ἀντισθένης ἐνέμενεν ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν περὶ ἀρετῆς διδασκαλίαν καὶ τὸ πρακτικὸν παράδειγμα τοῦ Σωκράτους. Κατ' ἀρχὰς ἦν μαθητὴς τοῦ Γοργίου, μετὰ ταῦτα δὲ προσεκολλήθη εἰς τὸν Σωκράτη (Ξεν. Ἀπομ. III, II, 17. Δ. Δ. VI, 2.) Μνημονεύεται δὲ καὶ ὡς εἰς ἐκ τῶν παρευρεθέντων εἰς τὸν τοῦ Σωκράτους θάνατον (Πλ. Φαίδ.). Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ διδασκάλου του συνέστησε σχολὴν εἰς τὸ Κυνόσαργες, γυμνάσιον προσδιωρισμένον διὰ τοὺς μὴ γνησίους Ἀθηναίους, οἷος ἦν καὶ ὁ Ἀντισθένης, διότι ἡ μήτηρ του ἦτο θρᾶσσα (Δ. Δ. VI, 1). Διὰ τὴν ἐν τῷ γυμνασίῳ τούτῳ διατριβὴν του ἄμα δὲ καὶ διὰ τὸν τρόπον τοῦ ζῆν οἱ μαθηταὶ του ἐπεκλήθησαν Κυνικοὶ (Δ. Δ. VI, 13).

Ἡ φιλοσοφία τοῦ Ἀντισθένους διευθύνετο κατ' ἐξοχὴν εἰς τὸ πρακ-

τικόν. Ἡ ἀρχὴ τοῦ Ἀντισθένης οὐχ ἦττον ἢ τῶν Μεγαρικῶν εἶναι ἡ Σωκρατικὴ ἰδέα τῆς γνώσεως ἥτις καθὼς γνώσις τοῦ ἀγαθοῦ, εἶναι ἐν ταύτῃ τὸ ἠθικόν ἀγαθόν, ἢ ἡ ἀρετὴ. Ὡς οἱ Μεγαρικοὶ οὕτω καὶ ὁ Ἀντισθένης ἐδίδασκεν ὅτι ἡ ἀρετὴ εἶναι ἡ αὐτὴ τοῖς πᾶσιν, ἤτοι ἡ φρόνησις (αὐτὸς ἀσφαλίστατον φρόνησιν. Τεῖχη κατασκευαστέον ἐν τοῖς αὐτῶν ἀναλύτοις λογισμοῖς (Διογ. VI, 13)»—Δ. 11. αὐτάρκη εἶναι τὸν σοφόν.—Δ. 12. Τῷ σοφῷ ξένον οὐδὲν οὐδ' ἀπο·») καὶ διὰ τοῦτο ἐθεώρει αὐτὴν διδασκῆν (VI, 10). Ἀλλ' ἔκρινε περιττὸν νὰ ἐνδιατρίψῃ τις εἰς λεπτομερεῖς ἐρεῖνας περὶ τῆς ἀρετῆς, διότι αὕτη συνίσταται εἰς τὰ ἔργα, καὶ οὐδόλως δεῖται πολλῶν λόγων: Δ. Α. VII, αὐτάρκη τὴν ἀρετὴν πρὸς εὐδαιμονίαν, μηδενὸς προσδεομένην ὅτι μὴ Σωκρατικῆς ἰσχύος κτλ (καὶ γνώσεων, ἀλλὰ μόνον Σωκρατικῆς ἰσχύος.») Ἡ πρωτίστη ἀρετὴ εἶναι κατ' αὐτὸν ἡ αὐτάρκεια καὶ τὸ καρτερικόν. Ὁ κτησάμενος τὴν ἀρετὴν καὶ ἐμμένων εἰς αὐτὴν εἶναι σοφός. Ὁ σοφός εἶναι ἐλεύθερος τῶν ἐξωτερικῶν νόμων, διότι αὐθις ἐπιταί τῷ τῆς ἀρετῆς· εἶναι αὐτάρκης διὰ τῆς φρονήσεώς του καὶ σταθερᾶς του θελήσεως, εἶναι ἐντελὴς εὐδαιμών, διότι ἔχει τὸ μόνον ἀληθινόν ἀγαθόν, τὴν ἀρετὴν (VI. 11. 105). Πᾶν ὅ,τι καθίσταται ἡμῖν κώλυμα εἰς τὴν αὐτάρκειαν, π. χ. ἡ ἡδονὴ εἶναι κακόν, πᾶν δὲ ὅ,τι προάγει ταύτην, π. χ. ὁ πόνος καὶ ὁ ἀγών, εἶναι ἀγαθόν· πᾶν ἕτερον εἶναι ἀδιάφορον (Δ. Α. VI, 3, μακρὴν μάλλον, ἢ ἡσθεῖν. 2. ὁ πόνος ἀγαθόν. 11 ἀδοξίαν ἀγαθόν καὶ ἴσον τῷ πόνῳ—105· τὰ δὲ μεταξὺ ἀρετῆς καὶ κακίας ἀδιάφορα).

Ἐνταῦθα δὲ λαμβάνομεν τὸ ἐνδύσιμον νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ἀπὸ τοῦδε μετέβαλε σημασίαν ὁ ὅρος ἀρετὴ. Δὲν εἶναι πλέον ἡ ἁμεσος ἐκείνη καὶ αὐθόρμητος ἀρετὴ, ἣν ὁ πολίτης ἐξασκεῖ ἐκπληρῶν τὰ ἑαυτοῦ καθήκοντα πρὸς τὴν πατρίδα, πρὸς τὴν οἰκογένειαν, κτλ. Τὸ ἄτομόν οὐδὲν παραδέχεται, οὐδὲν πιστεύει εἰ μὴ ἐφ' ὅσον τὸ ὑποβάλλει εἰς τὴν βᾶσανον τοῦ ὑπολογισμοῦ του, τῆς σκέψεως. Τὴν κατὰστασιν ταύτην δυνάμεθα νὰ παραβάσωμεν πρὸς τὴν τοῦ ἀνδρός, ὅστις καθὼς ἔλλογον ὄν ἐξέρχεται ἥδη τῆς παιδικῆς του ἡλικίας, τῆς ἀθωότητος, καὶ μηκέτι ἀνεχόμενος κηδεμονίαν ἀπαιτεῖ νὰ ᾔῃναι ὑπόλογος τῶν διανοημάτων του καὶ πράξεων.

Ἡ ἀρχὴ λοιπὸν τῆς Κυνικῆς ἠθικῆς εἶναι ἡ πρακτικὴ ἀπελευθέρωσις πάσης ἀνάγκης, ἡ αὐτάρκεια τοῦ ὑποκειμένου, ἥτις ἀποκτάται διὰ τῆς ἀρνήσεως παντὸς ὀρισμένου σκοποῦ, ἐπομένως δὲ οὐδεμίαν φιλοσοφικὴν μόρφωσιν ἀπαιτεῖται πρὸς ἀπόκτησιν τῆς ἀρετῆς ταύτης. Τὰ ἀποτελέσματα δὲ τῆς ἀρχῆς ταύτης ἀνεφάνησαν ἐτι ἐναργέστερον εἰς τὸν μαθητὴν τοῦ Ἀντισθένης Διογένη τὸν Σινωπέα, δι' οὗ ὁ κυνισμὸς ἔλαβε χαρακτῆρα μᾶλλον διαίτης ἢ φιλοσοφίας. Οὗτος περιωρίζετο εἰς τὰς πλέον κατεπειγούσας φυσικὰς χρείας, σκώπτων τοὺς πρὸς αὐτὸν διαφωνοῦντας. Τοῦ Διογένης μαθητῆς ἐχρημάτισεν

ὁ Κράτης, ὅστις διὰ τοῦ μαθητοῦ του Ζήνωνος ἀποτελεῖ τὸ σημεῖον τῆς μεταβάσεως εἰς τὸν Στωϊκισμόν. Ἄλλ' ὁ μεταγενέστερος οὗτος κυνισμὸς συνιέετο μετὰ τσαύτης ἀλαζονίας, κενοδοξίας καὶ ἡθικῆς ἐξαχρειώσεως, ὥστε ἐδυθίσθη ἐπὶ τέλους εἰς τὴν παχυλωτέραν αἰσθητικότητά. Ὅθεν ἡ Κυνικὴ φιλοσοφία εἰ καὶ ἤρξατο ἀπὸ τῆς γνησίας σωκρατικῆς πεποιθήσεως περὶ τῆς ἀπολύτου ἀξίας τῆς φρονήσεως, διὰ τοῦ ἀποκλειστικοῦ ὅμως καὶ σφαλεροῦ τρόπου καθ' ὃν ἐξέλαβον τὴν ἀρχὴν ταύτην, ἐξώκειλεν εἰς συνεπείας αἰτινὰς πρῶτον μὲν ἀφῆρσαν τὸ δυνατόν τῆς ἐπιστήμης, καὶ ἐπὶ τέλους δὲ ἔθισαν ἀπόλυτον κυριάρχην τὸ ἄτομον μετὰ τῶν κτηνωδῶν ὁρμῶν του καὶ τάσεων, ὥστε ἡ ἀρχὴ τοῦ Κυνισμοῦ μετετράπη εἰς τὸ ἀντίθετόν της εἰς τὴν τοῦ ἡδονισμοῦ, εἰς ἣν ἤδη καὶ μεταβαίνομεν.

Ο ΑΡΙΣΤΙΠΠΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΚΥΡΗΝΑΪΚΟΙ

Ὁ Ἀρίστιππος γεννηθεὶς ἐν Κυρήνῃ μετέβη εἰς Ἀθήνας ἵνα ἀκροασθῇ τοῦ Σωκράτους ἐνθα διέτριψε συνὼν μετ' αὐτοῦ μικρὸν πρὸ τοῦ θανάτου αὐτοῦ (Φαίδ. Πλ. 59). « ἦν ἱκανὸς λέγει Διογένης ὁ Λαέρτιος (11, 66) ἀρμόσασθαι καὶ τόπῳ καὶ χρόνῳ καὶ προσώπῳ καὶ πάσας περιστάσιν ἀρμοδίως ὑποκρίνασθαι » (11, 67) διό ποτε Στράτωνα, οἱ δὲ Πλάτωνα πρὸς αὐτὸν εἰπεῖν· σοὶ μόνῳ δίδεται καὶ χλανίδα φορεῖν καὶ ῥάκος. » Τὰ πλεῖστα τῶν περὶ αὐτοῦ ἀνεκδότων ἀναφέρονται εἰς τὴν μετὰ τοῦ τῶν Συρακουσίων τυράννου Διονυσίου καὶ μετὰ τῆς ἐταίρας Λαίδος συνδιατριβὴν του. Ἀλλὰ καὶ κατὰ ταύτας τὰς σχέσεις του ἐγίνωσκε νὰ τηρῇ τὴν ἀνεξαρτησίαν του· ἔγω καὶ οὐκ ἔχομαι ἔλεγε περὶ τῆς Λαίδος (Δ. Λ. 11, 75. Ἀθην. χ. 11, 63)· ἀποπειρῶμαι, προσέθετεν, ὅπως τὰ πράγματα ὑποβάλλωνται εἰς ἐμέ, ὅχι ἐγὼ εἰς τὰ πράγματα. (Ὁρατ. Ἐπιστ. 1, 1. 17).

Ἡ θεμελιώδης ἡθικὴ ἀρχὴ τοῦ συστήματος τοῦ Ἀριστίππου εἶναι ὅτι ἡ ἡδονὴ εἶναι ὁ σκοπὸς τῆς ζωῆς καὶ τὸ ἀκρότατον ἀγαθόν. Αὕτη δὲ ἡ ἡδονὴ προσδιορίζεται ἐγγύτερον κατὰ τὸν ἐφεξῆς τρόπον· 1) νὰ εἶναι θετικὴ, εὐάρεστος κινήσις, ἡδονὴ ἐν κινήσει, καὶ ὅχι ἀπλῆ ἀναίρεσις, ἔλλειψις ἀλγηδόνος (Δ. Λ. 11, 87) ἡδονὴν οὐ τὴν κατασταματικὴν (= ἥρεμον ἀντίθ. τῇ ἐν κινήσει) ἡδονὴν τὴν ἐπ' ἀναίρεσει (παύσει) ἀλγηδόνων καὶ οἷον ἀνοχλησιᾶν, ἣν ὁ Ἐπίκουρος ἀποδέχεται καὶ τέλος εἶναι φησιν· 11. 89. 2) νὰ εἶναι στιγμιαία, ἐνεστώσα· ἡδυπάθεια *μορόχρονος*, ἡδονὴ μερικὴ, διότι τὴν μὲν παρελθοῦσαν δὲν δυνάμεθα νὰ κατέχωμεν, περὶ δὲ τῆς μελλούσης ἡδονῆς νὰ ἔχωμεν πλήρη πεποίθησιν (Ἀθην. χ. 11, Δ. Λ. 11, 66. 87, 89)· ἡ ἔμμονος κατὰστάσις τῆς ἡδονῆς, λέγει ὁ Ἀρίστιππος, εἰ καὶ ἀγαθὴ, δὲν δύναται νὰ εἶναι σκοπὸς τῶν προσπαθειῶν μας, διότι ἡ πραγματώσις τοιαύτης καταστάσεως ὑπερβαίνει τὴν ἀνθρωπίνην δύνα-

μιν, καὶ διότι μόνη ἡ ἀπόλαυσις ἡδύνη, ὅχι ἡ ἀνάμνησις παρελθουσῶν ἢ ἡ ἐλπίς μελλουσῶν ἀπολαύσεων (Δ. Λ. 11. 89). Εὐδαιμονία εἶναι τὸ ἄθροισμα τῶν κατὰ μέρος ἡδονῶν τῶν παρῴχνηκυϊών, παρουσῶν καὶ μελλουσῶν, δὲν εἶναι σκοπὸς καθ' ἑαυτὴν θεωρουμένη, ἀλλὰ διὰ τὰς κατὰ μέρος ἡδονὰς τὰς ἐμπεριεχομένας ἐν τούτῳ τῷ ἄθροισματι. (Δ. Λ. 11, 87· «δοκεῖ δὲ αὐτοῖς καὶ τέλος εὐδαιμονίας διαφέρειν· τέλος μὲν γὰρ εἶναι τὴν κατὰ μέρος ἡδονήν, εὐδαιμονίαν οὐδὲ τὸ ἐκ τῶν μερικῶν ἡδονῶν σύστημα, αἷς συναριθμοῦνται καὶ αἱ παρῴχνηκυϊαι καὶ αἱ μέλλουσαι· εἶναι τε τὴν μερικὴν ἡδονήν δι' αὐτὴν αἰρετήν, τὴν δ' εὐδαιμονίαν οὐ δι' αὐτὴν ἀλλὰ διὰ τὰς κατὰ μέρος ἡδονὰς»).

Ἀλλὰ τὸ μέσον πρὸς ἐπιτυχίαν τῆς ἀληθοῦς ἡδονῆς εἶναι ἡ φρόνησις, διότι αὕτη ἀφ' ἐνὸς μὲν μᾶς ἀπαλλάττει πάσης κενῆς δοξασίας ἐμποδίζουσας τὴν ἀπόλαυσιν τῆς ζωῆς, οἷον τοῦ φθόνου, τοῦ ἔρωτος, τῆς δεισδαιμονίας (Διογ. 11. 91, «Τὸν σοφὸν μῆτε φθονῆσειν μῆτε ἐρασθήσεσθαι ἢ δεισδαιμονῆσειν, γίνεσθαι γὰρ ταῦτα παρὰ κενὴν δοξάν, λυπήσεσθαι μέντοι καὶ φοβήσεσθαι, φυσικῶς γὰρ γίνεσθαι»)· ἀφ' ἐτέρου δὲ ἀπομακρύνουσα πάντα πόθον τῶν παρελθόντων, πᾶσαν ἐπιθυμίαν τῶν μελλόντων καὶ πᾶσαν ἐξάρτησιν ἀπὸ τῆς ἐνεστώσης ἀπολαύσεως, καθιστᾷ τὴν διάνοιαν ἐλευθέραν τῶν ἐξωτερικῶν πραγμάτων, ὑπαγορεύουσα ἡμῖν κατὰ πᾶσαν στιγμὴν νὰ ἀπολαύωμεν εὐθύμως τοῦ ἐνεστώτος καὶ νὰ ἐπαρκώμεθα εἰς αὐτὸ (Διογ. 11. 91, «Τὴν φρόνησιν ἀγαθὸν μὲν εἶναι λέγουσιν, οὐδὲ ἐκυτὴν δὲ αἰρετὴν ἀλλὰ διὰ τὰ ἐξ αὐτῆς περιγινόμενα». Αἰλιαν. Ποικ. Ἱστορ. XIV, 6· «πάνυ σφόδρα ἐρρωμένως ἐφκει λίγειν ὁ Ἀρίστιππος, παρεργυῶν, μῆτε τοῖς παρελθοῦσιν ἐπικάμνειν, μῆτε τῶν ἐπιόντων προεκάμνειν· εὐθυμίας γὰρ δείγμα τὸ τοιοῦτο, καὶ ἔλω διανοίας ἀποδοεῖς· προσέταττε δὲ ἐφ' ἡμέραν τὴν γνώμην ἔχειν καὶ αὐτὸς πάλιν «τῆς ἡμέρας ἐπ' ἐκείνῳ τῷ μέρει καθ' ὃ ἕκαστος ἢ πράττει τι ἢ ἐννοεῖ· μόνον γὰρ, ἔφασκεν, ἡμέτερον εἶναι τὸ παρὸν μῆτε δὲ τὸ φθάνον μῆτε τὸ προσδοκώμενον· τὸ μὲν γὰρ ἀπσώλῃναι, τὸ δὲ ἄδηλον εἶναι· εἴπερ ἔσται»).

Ἡ ἠθικὴ λοιπὸν τοῦ Ἀριστίππου σύγκειται ἐκ δύο στοιχείων. Τὸ μὲν εἶναι ὁ ἡδονισμός, ἥτοι ἡ ἀρχὴ ὅτι ἡ ἡδονὴ εἶναι τὸ ἀκρότατον τέλος, τὸ δὲ εἶναι ὁ ἀκριβέστερος προσδιορισμὸς τούτου τοῦ ἡδονισμοῦ, ὅτι ἡ φρόνησις εἶναι τὸ μόνον μέσον πρὸς τὴν ἀληθεῖ ἡδονήν καὶ ὅτι μόνος ὁ σοφὸς δύναται ν' ἀπολαύῃ ἀπαράχως τοῦ ἐνεστώτος. Τὸ μὲν καθ' ἑαυτὸ λαμβανόμενον φέρει ὡς ἀποτέλεσμα τὸ νὰ προτιθεταί τις τὴν ὕλικήν ἀπόλαυσιν ὡς τὸ μόνον τέλος τῆς ζωῆς, τὸ δὲ καθ' ἑαυτὸ παριστάνει τὴν αὐστηράν Σωκρατικὴν ἀρχήν. Ὁ Ἀρίστιππος ὅμως συνάψας ἀμφοτέρω εἰς ἓν προτάττει ὡς τέλος, ὡς προορισμὸν τοῦ ἀνθρώπου τὴν ἀπόλυτον ἱκανοποίησιν ἣν ἡ διαμορφωθείσα διά-

νοια εύρίσκει εἰς τὴν ἀπόλαυσιν, τὴν φιλοσοφικὴν ἐλευθερίαν τοῦ πνεύματος, ὡς πρακτικὴν ἀνεξαρτησίαν τοῦ ἀτόμου.

Ὡς βοήθημα δὲ καὶ συμπλήρωμα τῆς ἠθικῆς τοῦ παραλαμβάνει ὁ Ἀριστιππος τὴν τοῦ Πρωταγόρου θεωρίαν περὶ κινήσεως καὶ αἰσθήσεως, καὶ τὴν Πρακλείτειον διδασκαλίαν περὶ τῆς ῥοῆς τῶν ὄντων καὶ τῆς ἀντιθέσεως ἐκπηγαζούσης σχετικότητος πάσης γνώσεως. Οἱ Κυρηναῖκοι ἐμψύχοντο ἐκ τῆς ἀρνήσεως τῶν ἀκινήτων ὄντων διεδήλωσαν ὅτι ἄλλο τι δὲν δυνάμεθα νὰ γινώσκωμεν, εἰμὴ τὰς κινήσεις τῆς ἐσωτερικῆς ἡμῶν αἰσθήσεως, ἢ τὴν αἰσθησιν τῆς ἡδονῆς καὶ τοῦ πόνου, δισχυρίζόμενοι ὅτι ἐκ τῆς αἰσθήσεως δὲν δυνάμεθα νὰ συμπράνωμεν τὸ ἔμμονον καὶ τὸ σταθερὸν ἀντικειμένου τινός (1) ἢ προσδιορισμένην τινὰ ιδιότητα αὐτοῦ. θεωρία ἥτις διακρίνεται ἀπὸ τὴν τοῦ Πρωταγόρου κατὰ τοῦτο μόνον, ὅτι ὁ μὲν Πρωταγόρας ὑπέθετε τὴν αἰσθησιν ὡς τὴν μόνην πηγὴν καὶ τὸν κανόνα τῆς γνώσεως, οἱ δὲ Κυρηναῖκοι τὸ πάθος ἢ τὸ αἰσθημα τῆς ἡδονῆς ἢ τοῦ πόνου (Ἀριστ. 6. Εὐσ. Εὐαγ. Προπκρ. XIV, 19, 1. α' Ἐξῆς δ' ἂν εἴεν οἱ λέγοντες μόνα τὰ πάθη καταληπτὰ. Τοῦτο δ' εἶπον ἔνιοι τῶν ἐκ τῆς Κυρήνης... Καίόμενοι γὰρ ἔλεγον καὶ τεμνόμενοι γνωρίζειν, ὅτι πάσχοιεν τι· ὁύτερον δὲ τὸ καίον εἶη πῦρ ἢ τὸ τέμον σιδήρος οὐκ ἔχειν εἰπεῖν η). "Οθεν ἡ αἰσθησις λαμβανομένη ὡς τὸ μόνον ἀντικείμενον τῆς γνώσεως, ὥφειλεν ἐπομένως νὰ προτεθῇ καὶ ὡς μοναδικὸς σκοπὸς τῆς πράξεως.

Ἰσως δὲ νῦν ἐρωτήσῃ τις τίνα σχέσιν ἔχει πρὸς τὴν Σωκρατικὴν φιλοσοφίαν ἡ διδασκαλία τοῦ Ἀριστίππου, ἥτις θέτει τὴν ἡδονὴν ὡς ἀρχὴν καὶ καταβιβάζει τὴν φρόνησιν ὡς μέσον πρὸς ἐπίτευξιν τῆς ἡδονῆς. Εἶναι βίβαια ἀναντίρρητον ὅτι ὑπάρχει ὁρος τις συνδύσεως διότι καὶ καθὼς ὁ Σωκράτης πολλάκις, ὡς ἡδὴ παρετηρήσαμεν, βασιλεῖ τὴν ἀρετὴν, τὸ ἀγαθὸν ἐπὶ τῆς ὠφελείας, καὶ ἡ ἠθικὴ του προσλαμβάνει συνήθως χαρακτῆρα εὐδαιμονικόν, οὕτω καὶ ὁ Ἀριστιππος θεωρεῖ τὴν ἡδονὴν ὡς τὸ ἀκρότατον ἀγαθόν, καὶ καθὼς πάλιν ὁ Σωκράτης παριστάνει τὴν φρόνησιν ὡς τὸ μόνον μέσον πρὸς τὴν ἀληθῆ εὐδαιμονίαν, οὕτω καὶ ὁ Ἀριστιππος παραδέχεται τὴν αὐτὴν ταύτην ἀρχὴν μετὰ μόνης τῆς διαφορᾶς, ὅτι προσδιορίζει τὴν φρόνησιν ὡς τέχνην τοῦ ἡδέως ζῆν, ὡς μέσον ἀπολαύσεως.

(1). Πλουτ.) πρὸς Κολύτ. κ. 24 (οἱ Κυρηναῖκοι) τὰ πάθη καὶ τὰς φαντασίας ἐν αὐτοῖς τιθέντες οὐκ ὥντο τὴν ἐκ τούτων πίστιν εἶναι διαρκῆ πρὸς τὰς ὑπερτῶν πραγμάτων καταβεβαιώσεις... τὸ φαίνεται τιθέμενοι, τὸ δ' ἐστὶ μὴ προσποφαινόμενοι περὶ τῶν ἐκτός... γλυκαίνεσθαι γὰρ λέγουσι καὶ πικραίνεσθαι καὶ φωτίζεσθαι, καὶ σκοτοῦσθαι τῶν παλῶν τούτων ἐκάστου τὴν ἐνέργειαν οἰκίαν ἐν αὐτῷ καὶ ἀπερίσπαστον ἔχοντος· εἰ δὲ γλυκὺ τὸ μέλι καὶ πικρὸς ὁ θαλμός, ὑπὸ πολλῶν ἀντιμαρτυρεῖσθαι.

Οἱ δὲ περαιτέρω ἀναπτύξαντες τὸν Κυρηναϊσμὸν εἰσὶν οἱ ἐπόμενοι φιλόσοφοι.

1. Θεόδωρος, ὁ μαθητὴς τοῦ νεωτέρου Ἀριστίππου, ἐγγόνου τοῦ Θεμελιωτοῦ τῆς Σχολῆς, ταύπικλην ὁ ἄθεος, ἐθεώρησε τὴν ἡδονὴν οὐχὶ πλέον, οἶαν ὁ Ἀρίστιππος, ὡς ἄμεσον αἰσθητικὴν ἡδονήν, ἀλλ' ὡς ὑποκειμενικὴν καὶ ἔμμεσον ψυχικὴν κατάστασιν. Διετύπωσε δὲ οὕτω τὴν διδασκαλίαν του· ὅτι ἐκεῖνο ὅπερ ὀφείλομεν νὰ ἀποδιώκωμεν καὶ νὰ ἀποφεύγωμεν εἶναι ὄχι ἡ ἡδονή καὶ ὁ πόνος, ἀλλ' ἡ χαρὰ καὶ ἡ λύπη, ἥτοι ὁ μὲν Ἀρίστιππος εἶχε προσδιορίσει ὡς ἀκρότατον ἀγαθὸν τὴν ἡδονήν· μάλιστα δὲ τὴν μερικὴν ἡδονήν, πρὸς ἐπιτυχίαν δὲ τοῦ ἀγαθοῦ τούτου ὡς μόνον μέσον τὴν φρόνησιν· ὁ δὲ Θεόδωρος ἐκ τοῦ ὅτι διὰ μόνης τῆς φρονήσεως ἐπιτυγχάνεται ἀληθὴς ἡδονή· συνεπέρανεν ὅτι αὕτη δὲν ἐνυπάρχει εἰς τὴν αἰσθητικὴν ἀπόλαυσιν, ἀλλ' εἰς τὴν διάνοιαν, εἰς τὴν ψυχικὴν γαλήνην τὴν παραγομένην διὰ τῆς ἀνυψώσεως τοῦ ἀτόμου εἰς τὴν γενικότητα. Ὁθεν ἰσογμάτιζεν ὅτι σκοπὸς τῆς ζωῆς εἶναι ἡ χαρὰ καὶ μάλιστα ἡ χαρὰ ἐπὶ φρονησεῖ, ἡ χαρὰ διὰ τὴν ἀπόκτησιν τῆς φρονήσεως. Ἡ φρόνησις ἐπομένως εἶναι ἀγαθόν, ἡ ἔλλειψις τῆς φρονήσεως κακόν, ἀπ' ἐναντίας δὲ ἡ ἡδονή καὶ ὁ πόνος εἶναι τὰ μετὰξὺ, διότι ἡ μὲν ἡδονή δύναται καὶ νὰ βλάβῃ τὸν ἄφρονα, ὁ δὲ πόνος νὰ ὑπερνικηθῇ ὑπὸ τοῦ σοφοῦ καὶ ν' ἀποβῇ πηγὴ εὐημερίας.

2. Ἄλλ' ὁ Ἠγησίας ἄλλο· Κυρηναϊκός, ἐννοήσας ὅτι ἡ ψυχικὴ γαλήνη δὲν εἶναι δυνατὴ, ἐν ὧσιν τὸ ὑποκείμενον ἐνδιαφέρεται περὶ τῆς ἡδονῆς ἢ τοῦ πόνου, ἐν ὧσιν κυματίζεται μετὰξὺ τῶν δύο τούτων καταστάσεων, ἀδιακόπως συμμεταβαλλομένων, ἐδίδασκεν ὅτι ὁ τελικὸς σκοπὸς τῆς ζωῆς εἶναι ὄχι ἡ ἡδονή, ἀλλ' ἡ ἐνδούμυχος ἀνεξαρτησία καὶ ἀδιαφορία. Ὁ φρόνιμος δὲν προτίθεται πῶς νὰ ἐπιυρίσκη εἰς ἑαυτὸν ἡδονὰς καὶ ἀπολαύσεις, ἀλλὰ πῶς ν' ἀποφεύγῃ τὰ κακὰ, ὧν πληροῦται ὁ ἀνθρώπινος βίος, κακῶν φύτην. (Δ. Λ. 11. 95). Πλούτος καὶ πενία, ἐλευθερία καὶ δουλεία, εὐκλεία καὶ ἀδοξία εἶναι πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ φρονίμου ἀδιάφορα, ἐπειδὴ γινώσκει ὅτι ἡ εὐδαιμονία ἐν τῷ ἀνθρώπινῳ βίῳ εἶναι ἀδύνατον, μάλιστα οὐδὲμία ὑπάρχει διάκρισις μετὰξὺ ζωῆς καὶ θανάτου (ὁ αὐτὸς 94 ατὴν ζωὴν καὶ τὸν θάνατον ὁμοίως αἰρετόν· 95 ατὸ ζῆν τῷ φρονίμῳ ἀδιάφορον) διότι ἡ ζωὴ οὐδεμίαν δύναται νὰ χορηγήσῃ καθαρὰν εὐτυχίαν.

Λέγεται δὲ ὅτι εἰς τὸν Ἠγησιαν ζῶντα ἐν Ἀλεξανδρίᾳ ἀπηγορεύθη ἡ διδασκαλία ὑπὸ τοῦ τότε βασιλεύοντος Πτολεμαίου, διότι πολλοῖς τῶν ἀκροατῶν του ἐνέπνευσε τοσαύτην ἀδιαφορίαν καὶ περιφρόνησιν τῆς ζωῆς, ὥστε ἡτύχειρίσθησαν. (Cic. Tusc. 1. 34. «a malis mors abducit non a bonis, et quidem hoc a Cyrenaico Hegesiae sic copiose disputatur, ut is a rege Ptolemaeo prohibitus esse dicatur, illa in scholis dicere; quod multi, iis auditis, mortem sibi ipsi consciscerent.

»Hujus Hegesiae liber est Ἀπεκκρετῶν, in quo e vita quidam per incediam discedens revocatur ab amicis: quibus respondens vitae humanae enumerat incommoda.» Διὰ δὲ τὴν τάσιν τοῦ ταύτην ἔλαβε τὴν ἐπωνυμίαν πεισιθάνατος (Δ. Λ. 11, 86.).

3. Ἀλλὰ τῆς ἀδιαφορίας ταύτης καὶ ἀνεξαρτησίας τῆς ἀπλῆς ταύτης ἀρνήσεως μὴ δυναμένης νὰ ικανοποιήσῃ τὴν διάνοιαν, ὁ Ἀννίκρις ἐπὶ τέλους ἡμολογεῖ τοὺς γενικοὺς ἠθικοὺς σκοποὺς ὡς ὑπερτέρους τοῦ ἀτομικοῦ σκοποῦ τῆς ἡδονῆς. Ὁ φρόνιμος, ἔλεγεν, ὀφείλει νὰ θυσιάσῃ τὴν ἡδονὴν εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν πρὸς τὴν πατρίδα, τοὺς φίλους, κτλ. καθηκόντων του, καὶ ἐν τῇ ἐκπλήρωσει ταύτῃ δύναται νὰ εἶναι εὐτυχὴς ἔστω καίτοι ἀπολαύων ἐλάττωτος ἡδονῆς.

Ἡ Κυρηναϊκὴ ὅθεν φιλοσοφία περιέπεσεν εἰς τὴν αὐτὴν ἀντίφασιν, εἰς ἣν καὶ ἡ Κυνικὴ ἀλλὰ κατὰ διεύθυνσιν ἀντίθετον διότι ὡς οἱ Κυνικοὶ θέσαντες ἀρχὴν τὸ ἀφῆρημένον γενικὸν ἄνευ θετικῆς ἀναπτύξεως, μετέτρεψαν αὐτὸ εἰς τὸ μερικόν, εἰς τὴν αὐθαιρεσίαν καὶ τὸ εὐτράπελον τῆς ἀτομικότητος, οὕτω καὶ οἱ Κυρηναῖοι τὸ ἀνάπαλιν ὁρμώμενοι ἐκ τῆς ἀρχῆς τῆς αἰσθητικῆς ἡδονῆς, ἀλλ' ὑπὸ τὸν ὄρον τῆς φιλοσοφικῆς μορφώσεως, τῆς ἀνυψώσεως τοῦ ἀτόμου εἰς τὴν γενικότητα, ἠναγκάσθησαν πρῶτον νὰ θέσωσι ταύτην ὡς τὸ ἀρνητικόν τῆς αἰσθήσεως, ὡς τὴν ἀνεξαρτησίαν τοῦ ἀτόμου ἀπὸ παντὸς ἐξωτερικοῦ, καὶ τελευταῖον ν' ἀναγνωρίσωσι ταύτην ὡς τὸν ἀκρότατον θετικὸν σκοπὸν τῆς ζωῆς, ὡς τὴν ἐκ τῆς ἐναρέτου πράξεως περιγυρομένην ἡδονήν (Κλημ. Ἀλεξ. Στρωμ. 11, 21. 130).

Ο ΕΥΚΛΕΙΔΗΣ ΚΑΙ ΟΙ ΜΕΓΑΡΙΚΟΙ

Εὐκλείδης ὁ Μεγαρεὺς συγκατεριθμεῖτο μεταξὺ τῶν ἐνθέρμοτέρων μυχθητῶν τοῦ Σωκράτους (1) καὶ βλέπομεν αὐτὸν παρόντα εἰς τὰς τελευταίας ὥρας τῆς ζωῆς του (Ψυχιδ. Πλ. 59) καὶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Σωκράτους πλείστοι ἐκ τῶν συμμυθητῶν του κατέφυγον πρὸς αὐτὸν (Δ. Λ. 11. 106) καὶ μεταξὺ αὐτῶν ὁ Πλάτων, ὅστις ἐν τῷ Θεαιτήτῳ ποιεῖται μνησίαν τοῦ Εὐκλείδου. Κυρίως εἰπεῖν εἰς τὴν φιλοσοφίαν

(1) Gell. Vi. 10: Decreto suo Athenienses caverant, ut, qui, Megaris civis esset si intulisse Athenas pedem prehensus esset, ut ea res ei homini capitalis esset. Tum Euclides, qui Megaris erat, quique ante id decretum et esse Athenis et audire Socratem consueverat, postquam id decretum sanxerunt, sub noctem, cum advesperasceret, tunica longa muliebri indutus, et pallio versicolore amictus, et caput rica velatus e domo sua Megaris Athenas ad Socratem commebat, ut vel noctis aliquo tempore consiliorum sermonumque ejus fieret participans: rursusque sub lucem millia passuum paulo amplius viginti (=8 ὥραι) eadem veste illa tectus redibat.

του διακρίνονται τρία στοιχεία, Σωκρατικόν, Ἑλεατικόν καὶ Σοφιστικόν. Καί μετὰ μὲν τῆς Σωκρατικῆς διδασκαλίας συνεχεται ἡ θεωρία τοῦ Εὐκλείδου, ὅτι ἡ ἀρετὴ εἶναι μία μόνη, καλουμένη διὰ πολλῶν ὀνομάτων καὶ ὅτι τὸ ἀγαθὸν ἐν γένει εἶναι ἓν, ἥτοι ἡ φρόνησις. (Διογ. 11, 106. «Εὐκλείδης ἐν τὸ ἀγαθὸν ἀπεφαίνετο πολλοῖς ὀνόμασι καλούμενον· ὅτε μὲν γὰρ φρόνησιν, ὅτε δὲ θεόν, καὶ ἄλλοτε νοῦν κτλ.» ... Πλάτ. Φίληβ. (ἐν ἀρχῇ) καὶ Πολιτ. XI, 505 «ἀλλὰ μὴν καὶ ἡτοδὲ γε οἶσθα, ὅτι τοῖς μὲν πολλοῖς ἡδονὴ δοκεῖ εἶναι τὸ ἀγαθόν, ἡτοῖς δὲ κομφοτέροις φρόνησις... καὶ ὅτε γε οἱ τοῦτο ἡγούμενοι οὐκ ἔχουσι δεῖξαι ἥτις φρόνησις ἀλλ' ἀναγκάζονται τελευτώντες τὴν τοῦ ἀγαθοῦ φάναι»). Πρὸς δὲ τοῦτοις οἱ Μεγαρικοί, ὡς φαίνεται, ἐθεώρησαν τὰ ἀσώματα εἶδη ἢ τὰς ιδέας ὡς τὴν ἀληθῆ πραγματικότητα, ἐπομένως δὲ διὰ τῆς διδασκαλίας ταύτης κατέστησαν οἱ πρόδρομοι τῆς Πλατωνικῆς θεωρίας τῶν ιδεῶν· διότι οἱ ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος μνημονεύμενοι τῶν εἰδῶν φίλοι μετὰ τοὺς Ἑλεάτας δὲν δύνανται νὰ εἶναι ἄλλοι ἢ οἱ Μεγαρικοί· (διότι ὁ Πλάτων ἐν τῷ Σοφιστῇ ἐκθέσας τὴν περὶ τοῦ ὄντος Ἑλεατικὴν διδασκαλίαν μεταβαίνει κατόπιν εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν ἄλλως λεγόντων, οὓς διαίρει εἰς δύο τάξεις ἥτοι εἰς τοὺς δοξάζοντας μόνον τὸ σωματικόν, καὶ εἰς τοὺς ἀντιφερομένους πρὸς τοὺτους, οἵτινες ἀμάλᾳ εὐλαβῶς ἀνωθεν ἐξ ἀόρατου ποθέν ἀμύνονται, νοητὰ ἅττα καὶ ἀσώματα εἶδη βιαζόμενοι τὴν ἀληθινὴν οὐσίαν εἶναι· τὰ δὲ ἐκείνων σώματα καὶ τὴν λειτουργίαν ὑπ' αὐτῶν ἀλήθειαν κατὰ σμικρὰ διαθραύοντες ἐν τοῖς λόγοις γένεσιν ἀντ' οὐσίας φερομένην τινὰ προσαγορεύουσιν. »). Ἀλλ' ἡ θεωρία αὕτη τῶν Μεγαρικῶν δὲν εἶναι καὶ αὕτη εἰμὴ ἐφαρμογὴ τῆς Σωκρατικῆς διδασκαλίας περὶ τῶν ἐννοιῶν καὶ τῆς γνώσεως ἐπὶ τῆς Ἑλεατικῆς ἐποψίας τοῦ ἀπολύτου ὄντος. Μετὰ δὲ τῆς Ἑλεατικῆς φιλοσοφίας συσχετίζεται ἡ Μεγαρική, ἐφ' ὅσον τὸ ἀγαθὸν δι' οὗ ὁ Σωκράτης ἐξέφραζε τὴν ἐνότητα τοῦ ἠθικοῦ σκοποῦ ἔχει καὶ ὀντολογικὴν ἐννοίαν κατὰ τὸν Εὐκλείδην, σημαίνει τὸ ἴσον ἑαυτῷ, ὃν ἀνευ γενέσεως καὶ μεταβολῆς, τὸ δὲ πρὸς τοῦτο ἀντίθετον, τὸ μὴ ἀγαθόν, εἶναι καὶ τὸ μὴ ὄν (1). Ἐπειδὴ λοιπὸν τὸ ἀγαθὸν ταυτίζεται μετὰ τοῦ καθαροῦ ὄντος τῶν Ἑλεατῶν, ἔχει τὴν αὐτὴν ἀποκλειστικὴν σχέσιν, ὅταν τὸ ὄν πρὸς τὴν πληθὺν τῶν φαινομένων, διὰ τοῦτο οἱ Μεγαρικοὶ κατεπολέμουν τὸ δυνατόν τῆς κινήσεως μὲ ἐπιχειρήματα ὅμοια πρὸς τὰ τοῦ Ζήνωνος. Ἡ Μεγαρική οὖν σχολὴ κατὰ τὴν περαιτέρω αὐτῆς ἀνάπτυξιν ἔλαβεν, ὡς ἡ Ἑλεατικὴ, ἀρνητικῶς διαλεκτικὴν διεύθυνσιν. Ἀρνούμενη πᾶσαν συγκεκριμένην ὑπαρξιν καὶ γνῶσιν ὥφειλε νὰ καταστήσῃ εἰς σοφιστικὰ ἐξαγόμενα. Οἱ πλείστοι τῶν

(1) Διογ. 11, 106: «Τὰ δ' ἀντικείμενα τῷ ἀγαθῷ ἀνῆρκε Εὐκλείδης μὴ εἶναι φάσκων.»

μετὰ ταῦτα Μεγαρικῶν κατέστησαν ὀνομαστοὶ μόνον διὰ τινὰ σοφίσματα, ἅτινα τείνουσιν ὅπως ἐνδείξωσιν ὅτι τὰ αἰσθητικὰ ὄντα, αἱ δοξαsaί καὶ αἱ γνώσεις εἶναι ἀπατήλα φαινόμενα οὐδεμίαν ἔχοντα ὑπόστασιν καὶ ἀλήθειαν, διὸ καὶ ἐπεκλήθησαν Ἑριστικοὶ καὶ Διαλεκτικοί. Τὰ σοφίσματα δὲ ταῦτα ἀποδίδονται κυρίως εἰς τὸν Εὐθύδηλον τὸν Μιλήσιον, μαθητὴν τοῦ Εὐκλείδου (Δ. Λ. 11, 108). Ἴδου ἐκ τῶν σωζομένων τινὰ παραδείγματα.

α. Ὁ ψευδόμενος. Ὁμολογῶν τις ὅτι ψεύδεται, ψεύδεται ἢ ἀληθεύει; (1) Ἀπαιτεῖται ἀπλή ἀπόκρισις, καὶ ἡ οὐ. Ἐὰν ἀποκριθῇ ὅτι λέγει τὴν ἀλήθειαν, τοῦτο ἀντιφάσκει πρὸς τὸ ἐμπεριεχόμενον τοῦ λόγου του, διότι ὁμολογεῖ ὅτι ψεύδεται. Ἐνῶν καταφάσκει ὅτι ψεύδεται λέγει βέβαια τὴν ἀλήθειαν, ἐπομένως δὲν ψεύδεται καὶ ψεύδεται. Χρύσιππος ὁ περιώνυμος Στωϊκὸς ἔγραψε περὶ τοῦτου ἐξ βιβλίου (Δ. Λ. XII, 196). Ἄλλος τις Φιλήτας ὁ Κῆρος ἀπέθανεν ἀπὸ φθίσεως, ἣν ὑπέστη ἕνεκεν τῆς ἐντόνου μελέτης πρὸς λύσιν τοῦ σοφίσματος τοῦτου (Ἀθην. IX, σ. 401. Σουΐδας ἰδ. Φιλήτας T. III.).

β. Ὁ λυγρὸς καὶ ἡ Ἡλέκτρα διὰ τοῦ σοφίσματος τοῦτου τίθεται ἡ ἀντίφασις, ὅτι γινώσκεται τις ἐνταῦθα καὶ δὲν γινώσκεται. Ἐρωτᾶται τις γινώσκεις τὸν πατέρα σου; Ἀποκρίνεται, Ναί. Ἐρωτᾶται δὲ κατόπιν γινώσκεις τοῦτον τὸν κρυπτόμενον ὑπὸ τὸ κάλυμμα;—Ὅχι—Ἀλλ' εἶναι ὁ πατήρ σου, ἅρα δὲν γινώσκεις τὸν πατέρα σου. Οὕτω καὶ ἡ Ἡλέκτρα ἐγίνωσκε τὸν ἀδελφὸν τῆς Ὀρέστην, ὅστις ἴστατο ἐνώπιόν τῆς, ἡ ὄχι; ἡ ἀπόκρισις εἶναι ἡ αὐτή· ἐγίνωσκεν ἐν τῇ διανοίᾳ τῆς τὸν ἀδελφὸν τῆς, ἀλλὰ σῶμα δὲν ἐγίνωσκε τὸν ἱστάμενον ἐνώπιόν τῆς ἄγνωστον.

γ. Ἡ κερατίνη ὅτι δὲν ἀπώλεσας τὸ ἔχεις· ἀλλὰ κέρατα δὲν ἀπώλεσας, ἅρα τὰ ἔχεις.

δ. Ὁ σωρεῖτης ἡ ὑπὸ ἄλλην μορφήν ὁ φαλακρός. Εἰς κόκκος δὲν ἀποτελεῖ σωρὸν καὶ ὅμως ἀποτελεῖται σωρὸς ἐφ' ὅσον ἀλλεπακλήλως προσθέτει τις ἓνα κόκκον εἰς ἄλλον, (ἔρρησις τῶν ποσοτικῶν διακρίσεων).

Εἰς ἐκ τῶν ὀνομαστοτέρων Ἑριστικῶν εἶναι Στίλπων ὁ Μεγαρεύς. Ὁ Διογένης ἱστορεῖ ὅτι ἐγένετο δεινότητος Ἑριστικός. Τοσοῦτον δὲ ὑπερέβη ἀπαντας εἰς τὴν δεινότητα τοῦ λόγου, ὥστε ἀπασα ἡ Ἑλλάς ἀφορῶσα εἰς αὐτὸν ὀλίγον ἐδέησε μεγαρίσαι. Ἐξῆς εἰς τὴν ἐποχὴν Ἀλεξάνδρου τοῦ Μεγάλου (Ὀλ. 114. 1.=324 π. X.).

Πρῶτος ὁ Διογένης ἀναφέρει τὴν ῥῆσιν ταύτην τοῦ Στίλπωνος ὡς πρὸς τὴν ἀντιθεσιν τοῦ ἀτομικοῦ τοῦτου καὶ τοῦ γενικοῦ. Ὅστις λέγει ὅτι ὑπάρχει ἄνθρωπος, λέγει μηδὲνα· διότι δὲν λέγει οὔτε τοῦτον οὔτε ἐκείνον· διότι διακτὶ μᾶλλον τοῦτον ἢ ἐκείνον; Οὕτε ἅρα τοῦτον.

(1) Cicero. Acad. IV, 29. de divinatione 11, 4.

(Διογ. Λαέρ. 11, 119. «δεινός δὲ ἄγαν ὢν (ὁ Στίλπων) ἐν τοῖς πλείστοις ἀνῆρει καὶ τὰ εἶδη καὶ ἔλεγε, πὺν λέγοντα ἄνθρωπον εἶναι, μηδένα· οὔτε γὰρ τόνδε λέγειν οὔτε τόνδε· τί γὰρ μᾶλλον τόνδε ἢ τόνδε; οὔτε ἄρα τόνδε»). "Ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι τὸ γενικόν, καὶ ὄχι τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ ἄτομον, πᾶς τις εὐκόλως παραδέχεται· ἀλλὰ τὸ ἀτομικὸν τοῦτο παρίσταται εἰσέτι ἐν τῇ διανοίᾳ μας. Ἄλλ' ὁ Στίλπων λέγει, ὅτι τὸ ἀτομικὸν τοῦτο δὲν ὑπάρχει, οὐδὲ δύναται νὰ ἐκφρασθῇ διὰ τοῦ λόγου, διότι πᾶν εἶτι προφερόμεν εἶναι γενικόν. Ἐπομένως ὁ Στίλπων ἀρνεῖται τὸ ἀτομικὸν καὶ καταφάσκει τὸ γενικόν.

"Ὅτι δὲ ὁ Στίλπων διακρατεῖ τὸ γενικόν τοῦτο ἐξάγεται καὶ ἐκ πλείστων ἀνεκδότων, ἅτινα περὶ αὐτοῦ ἀναφέρονται. Οὕτω λέγει «τὸ πλάχανον ὡς ἐνταῦθα δεικνύται (πωλεῖται) δὲν ὑπάρχει· διότι τὸ πλάχανον ἦτο πρὸ μυρίων ἐτῶν· ἐπομένως τὸ πλάχανον δὲν εἶναι τοῦτο τὸ δεικνύμενον· δηλ. τὸ γενικόν ὑπάρχει, τοῦτο τὸ πλάχανον τὸ πᾶτομικόν δὲν ὑπάρχει.» (Διογ. Λ. 11, 119· καὶ πάλιν «Τὸ πλάχανον οὐκ ἔστι τὸ δεικνύμενον· πλάχανον μὲν γὰρ ἦν πρὸ μυρίων ἐτῶν· οὐ λέγων τοῦτο τὸ πλάχανον, δὲν λέγω τὸ ἀτομικόν, ἀλλὰ πᾶν πλάχανον, τὸ γενικόν.

Δεύτερον ὁ Στίλπων θεωρῶν τὸ γενικόν ὡς ἐνυπόστατον καὶ αὐτοῦ παρὸν διαλύει τὰ πάντα. «Ἐπεὶ εἶναι διάφορον οὗτινος ὁ λόγος εἶναι διάφορος.» "Ὅθεν αἱ ιδιότητες τῶν πραγμάτων ἐὰν εἶναι λόγοι καθ' ἑαυτούς, τὸ πᾶν διαλύεται, εἶναι ἄβροισμα πολλῶν ἐνυποστάτων λόγων. Ἐπειδὴ οἱ λόγοι εἶναι κεχωρισμένοι, οὐδὲν ἀτομικόν ὑπάρχει (Σιμπλ. Φυσ. Ἀριστ. «διὰ δὲ τὴν περὶ ταῦτα ἄγνοϊαν καὶ οἱ Μεγαρικοὶ κληθέντες φιλόσοφοι, λαβόντες ὡς ἐναργῆ πρότασιν ὅτι, ὢν οἱ λόγοι ἕτεροι, ταῦτα ἕτερα ἔστιν, καὶ ὅτι τὰ ἕτερα κεχωρίζονται ἀλλήλων, ἐδόκουν δεικνύναι αὐτὸ αὐτοῦ κεχωρισμένον πᾶστων· ἐπεὶ γὰρ ἄλλος μὲν λόγος Σωκράτους μουσικοῦ, ἄλλος δὲ πᾶστων Σωκράτους λευκοῦ, εἴη ἂν καὶ Σωκράτης αὐτὸς αὐτοῦ κεχωρισμένος»).

Πρῶτος ὁ Στίλπων ἐποίησατο μνείαν τῶν ταύτων προτάσεων, Α = Α· δὲν πρέπει ν' ἀποδίδῃ τις, λέγει, εἰς ἀντικείμενόν τι διάφορον κατηγορούμενον· ἐὰν περὶ τοῦ ἵππου κατηγορῶμεν τὸ τρέχειν, λέγει ὅτι δὲν εἶναι ταῦτόν τὸ κατηγορούμενον μὲ τὸ ἀντικείμενον, περὶ οὗ κατηγορεῖται· ἀλλ' ἄλλος μὲν εἶναι ὁ προσδιορισμός, ἄνθρωπος, ἄλλος δὲ ὁ, ἀγαθός· ὡσαύτως διακρίνονται ὁ ἵππος καὶ τὸ τρέχειν· διότι ἀπαιτούμενοι τὸν λόγον ἑκατέρου, δὲν ἀποδίδομεν τὸν αὐτὸν καὶ διὰ τὰ δύο· πῶς δύναται τις ν' ἀποδώσῃ εἰς τὸν ἄρτον καὶ εἰς τὸ φάρμακον τὸ ἀγαθόν, καὶ εἰς τὸν λέοντα καὶ τὸν κύνα τὸ τρέχειν; (Πλουτ. πρὸς Καλὺτ. κ. 22 «εἰ περὶ ἵππου τὸ τρέχειν κατηγοροῦμεν οὐ φησὶ «ταῦτόν εἶναι τῷ περὶ οὗ κατηγορεῖται τὸ κατηγορούμενον, ἀλλ' ἔτε-

προν μὲν ἀνθρώπῳ τοῦ τί ἦν εἶναι τὸν λόγον, ἕτερον δὲ τῷ ἀγαθῷ, καὶ πάλιν τὸ ἵππον εἶναι τοῦ τρέχοντα εἶναι διαφέρειν· ἑκατέρου γὰρ ἀπαιτούμενοι τὸν λόγον οὐ τὸν αὐτὸν ἀποδίδομεν ὑπὲρ ἀμφοῖν. ὅθεν ἁμαρτάνειν τοὺς ἕτερον ἑτέρου κατηγοροῦντας· εἰ μὲν γὰρ ταῦτόν κέστι τῷ ἀνθρώπῳ τὸ ἀγαθόν καὶ τῷ ἵππῳ τὸ τρέχειν, πῶς καὶ σιγῆς καὶ φαρμάκου τὸ ἀγαθόν, καὶ νῆ Δία πάλιν λέοντος καὶ κυνὸς πτό τρέχειν;») "Ὅθεν δὲν πρέπει νὰ λέγῃ τις, ὁ ἀνθρώπος εἶναι ἀγαθός, οὐδὲ ὁ ἀνθρώπος εἶναι στρατηγός· ἀλλ' ὁ ἀνθρώπος εἶναι ἀνθρώπος, ὁ ἀγαθὸς ἀγαθός, ὁ στρατηγὸς στρατηγός· ὅχι μύριοι ἵππεῖς· ἀλλ' οἱ ἵππεῖς εἶναι ἵππεῖς, μύριοι εἶναι μύριοι.

Ἐάν δὲ μετὰ τὰς ἐρεῦνας ταύτας ἀναλογισθῶμεν τὴν σημαντικότητα τῶν ἀτελῶν Σωκρατικῶν διὰ τὴν περαιτέρω ἀνάπτυξιν τῆς φιλοσοφίας δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ πλείστου λόγου ἀξία· διότι αἱ διάφοροι πλευραὶ τῆς Σωκρατικῆς φιλοσοφίας λαμβάνονται ἐνταῦθα μεμονωμέναι ὡς ἀρχαί, τῶν μὲν πρεσβευόντων τὴν γνώσιν τοῦ ἀγαθοῦ ὡς τὴν τοῦ ἀπολύτου ὄντος τοῦ ἴσου πρὸς ἑαυτό, τῶν δὲ τὴν πρακτικὴν ἐφαρμογὴν τοῦ ἀγαθοῦ ὡς τὴν ἀφηρημένην γενικότητα τῆς ζωῆς καὶ τῆς βουλήσεως τὴν ὑπερνικῶσαν πᾶσαν φυσικὴν ἀνάγκην, πᾶσαν αἰσθητικὴν ἀπόλαυσιν, τῶν δὲ τὴν διὰ τῆς φρονήσεως κατορθουμένην ἀτομικὴν ἱκανοποίησιν ὡς τὸ ἀκρότατον τέλος τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως· ἀλλ' ἕκαστον τῶν στοιχείων τούτων εἰς ταύτην τὴν ἀπομόνωσιν του τείνει ὅπως ὑπερισχύσῃ ὡς ἡ ὅλη πνευματικὴ ζωὴ. "Ὅθεν πάντα ταῦτα τὰ συστήματ' ἀσυνεπᾶνται μεθ' ἑαυτῶν τὴν ἀνάγκην βαθυτέρας καὶ καθολικωτέρας ἐπεξεργασίας τῆς Σωκρατικῆς φιλοσοφίας. Ἀλλ' ὁ ὄντως συστηματίζας τὰς ἀρχὰς τῶν προγενιστέρων του καὶ διοργανώσας εἰς εὐρυθμὸν ἐνότητα τὰ ἀπ' κλειστικῆς καὶ πρὸς ἄλληλα ἀντιθέτως ἔχοντα φιλοσοφήματα εἶναι ὁ Πλάτων.

ΠΛΑΤΩΝ

Πλάτων δ' Ἀθηναῖος ἐγεννήθη κατὰ τὸ 429 ἔτος π. Χ=4, Ὀλ. 87, περὶ τὴν ἐναρξιν τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου καθ' ἣν ἐποχὴν ἀπέθανεν ὁ Περικλῆς· ἦν 39 ἢ 40 ἔτη νεώτερος τοῦ Σωκράτους. Ἀνῆκεν εἰς παλαιὰν καὶ ἔξοχον οἰκογένειαν, ἔλκων τὸ γένος πατρώθεν μὲν ἐκ τοῦ Κόδρου μητρόθεν δὲ ἐκ τοῦ Σόλωνος, τοῦτο δὲ τὸ περιστατικὸν ἐπηρέασεν ἴσως ἐπὶ τοῦ πολιτικοῦ φρονήματος τοῦ Πλάτωνος, βέποντος μᾶλλον πρὸς τὴν ἀριστοκρατίαν ἢ πρὸς τὴν δημοκρατίαν.

Ἐξεπαιδεύθη τὸ πρῶτον ὑπὸ τῶν διασημοτέρων Σοφιστῶν, ἐκασκηθεὶς ὑπ' αὐτῶν κατὰ πάσας ἐκείνας τὰς δεξιότητας αἵτινες ἤρμοζον εἰς πολίτην Ἀθηναῖον. Ὀνομαζόμενος Ἀριστοκλῆς ἐπεκλήθη μετὰ ταῦτα Πλάτων, εἴτε διὰ τὸ πλάτος τοῦ μετώπου του, εἴτε διὰ τὴν

εὔροικαν τῶν λόγων του, εἴτε διὰ τὸ εὐειδές καὶ πλάτος τοῦ σχήματός του. Νέος ἔτι ὢν ἐνησχολεῖτο εἰς τὴν ποίησιν καὶ συνέγραψε τραγωδίας διθυράμβους καὶ μέλη (Διογ. Α. ΙΙΙ, 4, 5). Εἰκοσαετῆς τὴν ἡλικίαν προσεκολλήθη εἰς τὸν Σωκράτη μεθ' οὗ οἰκείως συναναστρέφετο παρὰ πάντα τὸν βίον του. Μετὰ δὲ τὴν τελευταίαν τοῦ διδασκάλου του ἐγκαταλιπὼν τὰς Ἀθήνας τριακοντούτης ἀπὸ φόβον ἴσως καταδρομῆς μετέβη εἰς Μέγαρα πρὸς Εὐκλείδην τὸν ἀρχαῖον συμμαθητὴν του, τὸν ἰδρυτὴν τῆς Μεγαρικῆς σχολῆς, ἐνθα ἐξωκειώθη καὶ μετὰ τῆς Ἑλεατικῆς φιλοσοφίας. Ἐκ Μεγάρων περιῆλθε τὴν Αἴγυπτον, τὴν μεγάλην Ἑλλάδα, καὶ τὴν Σικελίαν. Ἐν τῇ μεγάλῃ Ἑλλάδι ἐσπούδασε τὴν Πυθαγόρειον φιλοσοφίαν, ἥτις τότε ἐκεῖ ἐπὶ πλεῖστον ἤκμαζε· συνεσχέτισθη μετὰ τῶν ἐξοχωτέρων Πυθαγορείων, Ἀρχύτου τοῦ Ταραντίνου, πρὸς ὃν ἀπευθύνονται δύο Πλατωνικά ἐπιστολαί, (Ἐπ. θ. καὶ ιβ.) καὶ μετὰ τοῦ Τιμαίου τοῦ Λοκροῦ, οὗτινος τὸ ὄνομα φέρει καὶ τις τῶν διαλόγων τοῦ Πλάτωνος. Διὰ τῆς ἐν Σικελίᾳ διατριβῆς του ἔλαβε σχέσιν μετὰ τοῦ πρεσβυτέρου Διονυσίου, πρὸς ὃν τὸν εἶχε συστήσει Δίων ὁ γυναικῶδες τοῦ τυράννου, εὐγενῆς νέος ἐνθουσιῶν διὰ τὸν Πλάτωνα. Ἀλλ' ὀλίγον ὕστερον ἐχαραώθη ἡ φιλικὴ σχέσις τοῦ φιλοσόφου καὶ τοῦ τυράννου· διότι ὁ Πλάτων διὰ τῆς περρησίας του καὶ τῆς αὐστηρᾶς αὐτοῦ ἐπικρίσεως διήγειρε καθ' ἑαυτοῦ τὴν ὀργὴν τοῦ Διονυσίου, ὥστε βεβημένον ἐπὶ τοσοῦτον ἐκορέσθη τοῦ συμβούλου του, ὃν κατ' ἀρχὰς εἶχε καταπλουτίσει, ὥστε ἐπὶ τέλους τὸν ἀπέπεμψεν (Πλουτ. Δι. 5).

Μετὰ δεκαετῇ περιήγησιν, κατὰ τὸ τεσσαρακοστὸν ἔτος τῆς ἡλικίας του ἐπανῆλθεν ὁ Πλάτων εἰς τὰς Ἀθήνας. Νῦν δὲ ἐπεχείρησεν ὅπως διδάσκη φιλοσοφικὰ μαθήματα εἰς τὸ ἄλσος τῆς Ἀκαδημίας (Δ. Α. ΙΙΙ, 7), γυμνασίον κειμένου ἐκτὸς τῆς πόλεως τῶν Ἀθηναίων παρὰ τῷ Κολωνῷ. Πολύ πλῆθος ἀνθρώπων πάσης τάξεως καὶ ἡλικίας συνέρρειε πρὸς ἀκρόασιν (Δ. Α. ΙΙΙ, 46), ἐν οἷς μνημονεύονται στρατηγοὶ τε καὶ πολιτικοί, οἱ δὲ Χαβρίας καὶ ὁ Δημοσθένης.

Ἀλλὰ τὴν ἐν Ἀθήναις διατριβὴν του διέκοψεν ὁ Πλάτων πλεύσας ἐκ δευτέρου καὶ ἐκ τρίτου εἰς τὰς Συρακούσας κατὰ προτροπὴν τοῦ φίλου τοῦ Δίωτος, ὅπως φιλοσοφικῶς ἐκπαιδεύσῃ τὸν νεωστὶ ἐπὶ τοῦ θρόνου ἀναβάντα Διονύσιον τὸν νεώτερον, ἀνεψιὸν τοῦ Δίωτος. Ἰσως ἀπέβλεπεν εἰς τὸν σκοπὸν ὡς ὑπαινίσσεται ἡ ἐβδόμη ἐπιστολὴ του τοῦ νὰ πραγματώσῃ εἰς τὰς Συρακούσας τὸ Ἰδανικὸν τῆς Πολιτείας του, καὶ φιλοσοφικῶς ἐκπαιδεύων τὸν νέον τύραννον συνενώσῃ εἰς τὸ αὐτὸ πρόσωπον τὴν φιλοσοφίαν μετὰ τῆς βασιλείας. Ἀλλὰ τὸ πείραμα τοῦτο ἀπέτυχε παντάπασιν. Ὅθεν ψευθεῖς τῶν προσδοκιῶν του ἐπανῆλθεν εἰς Ἀθήνας. Ὑστερώτερον δὲ ἀπεποιήθη ἵνα θέσῃ νόμους εἰς ἄλλας πόλεις, αὐτὸς παρ' αὐτοῦ ἐξητήσαντο ὅπως ἀναδεχθῇ τὴν ἐντολὴν ταύτην, ἐν αἷς καὶ οἱ κάτοικοι τῆς Κυρήνης καὶ τῆς Ἀρχαδίας.

Αὕτη δὲ ἡ ἀποποίησις τοῦ ἐδικαιολογεῖτο διότι δὲν συνήνεσαν εἰς τὸν προταθέντα αὐτοῖς ὅρον τῆς ἀρσεως πάσης ἰδιοκτησίας. (Διογ. Λαέρτ. III, 23. Αἰλ. Ποικ. Ιστ. 11, 42.).

Περὶ τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ βίου του ἡλαττώθη ὡς φαίνεται ἐν τῇ Σχολῇ ἡ ὑπόληψις τοῦ Πλάτωνος, διακρινέντων τῶν μαθητῶν του. Λέγεται μάλιστα ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης τότε ἤρξατο νὰ ἀπαρτίζη ἴδιον κύκλον ἀκροατῶν, καὶ νὰ ἀντιμάχεται εἰς τὴν Πλατωνικὴν διδασκαλίαν, ὅπερ παρίσχεν ἀφορμὴν εἰς σφοδρὰς ἐρίδας (Δ. Λ. V 2).

Ὁ Πλάτων ἀπέθανε κατὰ 347 π. Χ. ἐν τῷ 81 ἔτει τῆς ἡλικίας του, κατὰ τὴν ἡμέραν τῶν γενεθλίων του. Ἐτάφη δὲ ἐν τῷ Κεραμειῷ παρὰ τῇ Ἀκαδημίᾳ, ἐνθα ἐσώζετο ὁ τάφος του μέχρι τῆς ἐποχῆς τοῦ Πausανίου (1, 30, 3).

Τὰ συγγράμματα τοῦ Πλάτωνος περιῆλθον ἡμῖν πλήρη ἀριθμοῦμενα εἰς 44. Ἡ μορφή των εἶναι ἡ διαλογικὴ. Ταύτην ὅμως δὲν πρέπει νὰ θεωρήσωμεν ὡς ἐξωτερικὸν κόσμημα τῆς Πλατωνικῆς φιλοσοφίας, ἀλλὰ συνέχεται στενότερα πρὸς τὴν τάσιν αὐτῆς. Ὁ Σωκράτης προϋτίθετο ἤδη οὐχὶ ὅπως μεταδῶσθαι διδασκαλίας, ἀλλ' ὅπως ὁδηγήσῃ τὸν ἀκροατὴν ἵνα ἀφ' ἑαυτοῦ εὕρῃ τὴν ἀλήθειαν. Πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν μεταχειρίζεται καὶ ὁ Πλάτων τὴν διαλογικὴν μορφήν. Ζητεῖ ν' ἀποδώσῃ εἰς τὰ συγγράμματά του ὅσον ἐνεστί τὰ πλεονεκτήματα τῆς προφορικῆς συνδιαλέξεως. Διὰ τοῦτο πολλοὶ τῶν διαλόγων του κατανοοῦσιν εἰς ἀρνητικὸν ἰσχυρόμενον, διότι ὁ Πλάτων ἀποπειρᾶται ὅπως χειραγωγήσῃ τὸν ἀναγνώστην νὰ παραγάγῃ ἰδέας ἐξ ἰδίας του ἐνεργείας, νὰ συνεχίσῃ αὐτὸς ἀφ' ἑαυτοῦ τὴν διακοπεῖσαν ἐρευνὰ καὶ νὰ συμπληρώσῃ τῆς ἰδίας αὐτοῦ διανοίας τὰ ἐλλείποντα. Ἀλλ' ὁ Πλάτων ἐνῶ προτίθεται τὴν φιλοσοφικὴν μόρφωσιν τοῦ ἀτόμου, συναποβλέπει καὶ εἰς ἐπιστημονικὴν ἐκθεσιν τοῦ συστήματος, εἰς ἀντικειμενικὴν τῆς ἰδέας ἀνάπτυξιν. Ὅθεν ἡ συγχώνευσις αὐτῆς τῶν δύο τούτων στοιχείων τοῦ τε ἐπιστημονικοῦ καὶ τοῦ προπαιδευτικοῦ ἢ ἐπαγωγικοῦ χαρακτηρίζει τὴν Πλατωνικὴν μέθοδον, ἥτις δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς κρᾶμα τῆς Σωκρατικῆς καὶ Ἀριστοτελικῆς, ἐφ' ὅσον ἐνῶ ἡ μέθοδος τοῦ Σωκράτους τείνει εἰς τὴν γένεσιν τῶν ἐννοιῶν, εἰς τὴν φιλοσοφικὴν προπαιδείαν τοῦ ὑποκειμένου, ἀπεναντίας ἡ τοῦ Ἀριστοτέλους σκοπὸν ἔχει τὴν ἀπόδειξιν, δηλαδὴ τὴν ἐξαγωγὴν τῶν καθ' ἑκάστα ἐκ τῶν ἀρχῶν ἀλλ' ὁ Πλάτων συνάπτει εἰς τὸ αὐτὸ τὴν τε ἐπαγωγικὴν ἀνύψωσιν καὶ ἐκπαίδευσιν τοῦ ὑποκειμένου καὶ τὴν ἀντικειμενικὴν τῆς ἰδέας ἀνάπτυξιν.

Ἀλλ' ἐὰν ἤδη ἀναζητήσωμεν τίς ἐστὶν ἡ διαίρεσις τοῦ Πλατωνικοῦ συστήματος εὐκόλως ἀναγνωρίζομεν τὴν παρὰ τῶν ἀρχαίων παραδεχθεῖσαν θεωρίαν περὶ τῆς τριχοτομίας τῆς Πλατωνικῆς φιλοσοφίας, ἥς τρία μέρη ἡρῶμεν, τὴν διαλεκτικὴν, τὴν φυσικὴν καὶ

τὴν ἡ' ἱκὴν. "Ὅταν δὴ ποτε ὁμῶς καὶ ἂν ἦναι ὀρθὴ ἡ διαίρεσις αὕτη, δὲν ἐξαρκεῖ ὅπως ἀναχθῇ εἰς τὴν τὴν φιλοσοφικὸν ἐμπεριεχόμενον τῶν Πλατωνικῶν συγγραμμάτων διότι τοῦ θέλουμεν κατατάξει ἀπάσας ἐκεῖνας τὰς ἀναιρέσεις τῆς δημώδους παραστάσεως καὶ ἀρετῆς, τῆς σοφιστικῆς καὶ τοῦ εὐδαιμονισμοῦ τῆς ἀπάσας ἐκεῖνας τὰς ἐρεῦνας περὶ τῆς ἐννοίας καὶ τῆς μεθόδου τῆς γνώσεως, περὶ τῆς ἐνότητος τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς σχέσεως τῆς γνώσεως πρὸς τὴν ἡθικὴν πράξιν, περὶ τοῦ φιλοσοφικοῦ ἔρωτος καὶ τῶν βλαβερῶν τῆς ἀναπτύξεώς τῃ ; Συνήθως τὰς μὲν τούτων κατατάττουσιν εἰς τὴν διαλεκτικὴν, τὰς δὲ εἰς τὴν ἡθικὴν. Ἄλλ' οὕτως ἂν ἐνός μὲν διακόπτεται ἡ συστηματικὴ ἀνάπτυξις τῶν ἐπιστημῶν τούτων διὰ στοιχειωδῶν πραγματειῶν, ἃς τινὰς ὁ Πλάτων προϋποθέτει ἤδη ὡς γνωστάς, ἔνθα ἐκτίθησιν ἡ τὴν θεωρίαν τῶν ἰδεῶν, ἡ τὸν ὁργανισμόν τῆς ἡθικῆς ἐνεργείας ἐν τῇ πολιτείᾳ, ἂν ἑτέρου δὲ αἱ ἀδικασίας συνδεόμεναι ἐρευνᾶν περὶ τῆς ἀληθοῦς γνώσεως καὶ τῆς ὀρθῆς πράξεως ἀποχωρίζονται βιαίως ἀπ' ἀλλήλων αἱ μὲν περιλαμβανόμεναι εἰς τὴν διαλεκτικὴν, ἔνθα οὐδόλως ἀνήκουσιν, αἱ δὲ εἰς τὴν ἡθικὴν ἀφαιρουμένης τῆς θεωρητικῆς πλευρᾶς ἦτις εἶναι οὐσιώδεις αὐτῶν στοιχεῖον. "Ὅθεν ὅπως κατανοήσωμεν τὴν ἐνδόμυχον σχέσιν τῶν διαφόρων στοιχείων τοῦ Πλατωνικοῦ συστήματος, καὶ ὡς ἐκ ταύτης ὀδηγηθῶμεν εἰς τὴν λογικὴν αὐτῶν κατάταξιν, ἀνάγκη νὰ λάβωμεν ὡς γνώμονα τὸ χωρίον ἐκεῖνο τῆς Πολιτείας ἐν ᾧ ὁ συγγραφεὺς προσδιορίζει τὴν ἀληθῆ καὶ κυρίαν μέθοδον καθ' ἣν ὀφείλει νὰ προβάλῃ ἡ φιλοσοφικὴ ἐπιστήμη. «Τὸ ἀκρότατον μέρος τοῦ νοητοῦ, λέγει (B VII, 511), καὶ τὸ κύριον ἀντικείμενον τῆς φιλοσοφίας εἶναι «ἐκεῖνο ὅπερ αὐτὸς ὁ λόγος διὰ τῆς διαλεκτικῆς δυνάμεως κατέχει, ἐνῶ τὰς προϋποθέσεις δὲν μεταχειρίζεται ὡς ἀρχάς, ἀλλ' ὥντως ὡς ἀπλὰς προϋποθέσεις (1), ὅπως ἐκ τούτων φθάσῃ εἰς τὸ ἀνυπόθετον, «εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ παντός, καὶ ἀφοῦ καταλάβῃ ταύτην (ἀψάμενος), «πάλιν ἐπιδιώκων πᾶν ὅ,τι ἐκ ταύτης ἐπεται, καταβῇ μέχρι τῆς τελευτῆς, ὥστε νὰ μὴ ἔχῃ πλέον οὐδεμίαν ἀνάγκην αἰσθητικοῦ τιμῶνος βοηθήματος, ἀλλὰ νὰ προχωρῇ καθαρῶς ἐξ ἐννοιῶν δι' ἐννοιῶν «εἰς ἐννοίας». Σαφῶς ἐνταῦθα καταδείκνυται διπλῇ πορείᾳ εἰς τὸν φιλοσοφοῦντα νοῦν, ἡ ἐκ τῶν κάτω πρὸς τὰ ἄνω καὶ ἡ ἀντιστρόφως ἐκ τῶν ἄνω πρὸς τὰ κάτω, ἡ ἐπαγωγικὴ ἀνύψωσις τοῦ ὑποκειμένου εἰς τὴν ἰδέαν διὰ τῆς ἀναιρέσεως τῶν πεπερασμένων προϋποθέσεων καὶ ἡ συστηματικὴ κατὰ βῆσις ἀπὸ τῆς ἰδέας εἰς τὰ καθ' ἑκάστα. Ἄλλ' ἡμεῖς γινώσκουμεν ἤδη ὅτι αἱ δύο αὗται μέθοδοι ἀντιστοιχοῦσιν εἰς τὰ δύο ἀνωτέρω σημειωθέντα στοιχεῖα τῆς Πλατωνικῆς φιλοσοφίας, τὸ προπαιδευτικὸν καὶ ἀποδεικτικὸν ἢ ἐπιστημονικόν,

(1) "Ὅσπερ ἐπαναβαθμοῖς χρώμενον (τοῖς πολλοῖς καλοῖς) Σμπ. 214.

ἄτινα καίτοι διακρίνονται, οὐδέποτε ὁμως ἐντελῶς ἀποχωρίζονται· ἀκολουθοῦντες λοιπὸν καὶ ἡμεῖς τὴν ὁδηγίαν ταύτην, θέλομεν διαλάβει πρῶτον περὶ τῆς φιλοσοφικῆς προπαιδεύσεως, κατόπιν δὲ περὶ τῆς συστηματικῆς ἀναπτύξεως τῆς Πλατωνικῆς ἀρχῆς, ἣτις ἐκτυλίσσεται εἰς τὴν διαλεκτικὴν, τὴν φυσικὴν καὶ τὴν ἠθικὴν.

Προπαιδεύειά τοῦ Πλατωνικοῦ συστήματος.

Ἡ προπαιδεύειά αὕτη συνίσταται ἐν γένει εἰς τοῦτο, ὅπως ἡ δημόδης καὶ ἀφιλόσοφος συνείδησις διαλυομένη, ἀνυψωθῇ εἰς φιλοσοφικὴν. Πῶς δὲ διαλύεται ἡ δημόδης αὕτη συνείδησις καὶ μετατρέπεται εἰς φιλοσοφικὴν; Ὁ Πλάτων κατὰ πρῶτον διακρίνει τὴν ἐπιστήμην ἀπὸ τῆς δόξης. «Ἡ μὲν ἐπιστήμη ἀσχολεῖται περὶ τὸ ὄν, ἡ δὲ δόξα εἶναι ἀντίθετος πρὸς ταύτην, ἀλλ' οὕτως, ὥστε τὸ ἀντικείμενον αὐτῆς δὲν εἶναι τὸ μηδὲν (διότι τοῦτο εἶναι ἄγνοια) ἀλλὰ τι δοξαζόμενον. Ἡ δόξα εἶναι τὸ διαμεσον μεταξὺ ἀγνοίας καὶ ἐπιστήμης, τὸ ἐμπεριεχόμενον αὐτῆς εἶναι μίγμα τοῦ ὄντος καὶ τοῦ μὴ ὄντος. Τὰ αἰσθητικὰ ἀντικείμενα, τὸ ἀντικείμενον τῆς δόξης, τὸ καὸ' ἕκαστον μετέχει τοῦ καλοῦ, τοῦ ἀγαθοῦ, τοῦ δικαίου ἐν γένει, ἀλλ' εἶναι σύνθετα καὶ αἰσχροῦ, κακῶς, ἄδικον, κτλ. Τὸ διπλοῦν εἶναι καὶ ἡμισυ. Τὸ καὸ' ἕκαστον δὲν εἶναι ἢ μέγα ἢ μικρόν, ἢ νοῦφον, ἢ βαρὺ, καὶ τὸ ἐν ἐκ τούτων τῶν ἀντιθέτων, ἀλλὰ τὸ καὸ' ἕκαστον εἶναι τὸ ἐν οὐχ ἥττον ἢ τὸ ἕτερον. Τοιοῦτο μίγμα τοῦ ὄντος καὶ τοῦ μὴ ὄντος εἶναι τὸ καὸ' ἕκαστον, τὸ ἀντικείμενον τῆς δόξης» (Πολιτ. V, σ. 478-479). Μεταξὺ δὲ τῆς δόξης καὶ τῆς ὄντως ἐπιστήμης τοῦ λόγου τοῦ ἀσχολουμένου περὶ τὰς ἰδέας αὐτὰς καὸ' ἑαυτὰς κεῖται ἡ διάνοια, ἣτις ὁρμώμενη ἐκ τινων ὑποθέσεων ἐξάγει διὰ τοῦ συλλογισμοῦ συμπεράσματα, ὡς ἡ Γεωμετρία, ἣτις κατασκευάζει τὰ ἀποδείξεις τῆς ἐπὶ τινων προϋποθέσεων, εἶον τοῦ τόπου, τοῦ σχήματος, τῆς ἰσότητος καὶ ἀνισότητος, κτλ.

Ὅθεν ἡ φιλοσοφικὴ μόρφωσις τοῦ ὑποκειμένου ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς ἀνυψώσεως αὐτοῦ εἰς τὴν ἐπιστήμην, εἰς τὴν ἰδέαν αὐτοῦ τοῦ ὄντος, αὐτοῦ τοῦ ἀγαθοῦ. Βεβηκίως ὁ τὸ πρῶτον τρεπόμενος πρὸς τὴν θεωρίαν αὐτοῦ τοῦ ὄντος αἰσθάνεται ἄλγος, ὡς ὁ διελθὼν τὸ πλεῖστον τοῦ βίου τοῦ ἐντὸς σκοτεινοῦ σπηλαίου, αἴφνης δὲ στρέφων τὸ βλέμμα του πρὸς τὰς ἀκτῖνας τοῦ ἡλιακοῦ φωτός· οὕτω καὶ ὁ ἐθίσας νὰ θεάται τὸ ὄν διὰ τοῦ λυκαυγὸς φωτός τοῦ ὁρατοῦ κόσμου, κατὰ πρῶτον θέλει βυθίσαι ψηλαφητῶς· δὲν ἐπεταί ὁμως ἐκ τούτου, ὅτι πρέπει νὰ ἀποφεύγῃ τις τὴν γνῶσιν τῆς ἀπολύτου ἀληθείας, ἀλλὰ βοηθηδὸν καὶ ἡρέμῃ νὰ προβιβάξῃται. (Πολ. XI, 504 XII, 514.—519. παραβ. Θεαιτ. 173—175.). Ὡς προκαταρκτικὰ δὲ βήματα καὶ προπαρασκευαστικὰ μέσα πρὸς ἐπίτευξιν τῆς φιλοσοφικῆς

ἐκπαιδεύσεως θεωροῦνται ἅπασαι ἐκεῖναι αἱ ἐπιστήμαι, αἵτινες παριστῶσι τὰς ἐννοίας ὑπὸ αἰσθητικὴν μορφήν· ἀλλὰ διὰ τοῦ τρόπου τούτου παριστῶσιν εἰς τὴν συνείδησιν τὰς ἀντιφάσεις καὶ τὸ ἀνεπαρκές τῶν αἰσθητικῶν παραστάσεων, δηλ. αἱ μαθηματικαὶ ἐπιστήμαι, ἡ μηχανικὴ, ἡ ἀστρονομία καὶ ἡ ἀκουστικὴ· διότι καθὼς τὸ ἀντικείμενον τῶν ἐπιστημῶν τούτων κατὰ τὸν Πλάτωνα κεῖται μεταξύ τῆς ιδέας καὶ τοῦ αἰσθητικοῦ φαινομένου, οὕτω καὶ ἐκεῖναι εἶναι τι διάμεσον μεταξύ τῆς δόξης καὶ τῆς καθαρᾶς ἐπιστήμης, ὅπερ ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος, ὡς ἀνωτέρω ἐρρήθη, χαρακτηρίζεται διὰ τοῦ ὀνόματος τῆς διαστολᾶς καὶ τῆς μὲν δόξης διακρίνονται ἐφ' ὅσον ἀσχολοῦνται περὶ τὴν οὐσίαν τῶν ὄντων, περὶ τοὺς κοινούς καὶ ἀναλλοιώτους προσδιορισμούς τῶν πολλαπλῶν καὶ ἀντιφατικῶν παραστάσεων, τῆς δὲ κυρίως λεγομένης ἐπιστήμης ἐφ' ὅσον δὲν παριστῶσιν εἰς τὴν συνείδησιν τὴν ιδέαν καθαρὰν καθ' ἑαυτήν, ἀλλ' ὑπὸ μορφήν αἰσθητικὴν, ἐφ' ὅσον ἐξαρτῶνται ἐκ τινων ἀναποδείκτων προϋποθέσεων, ἀντὶ τὰ δίδωσι λόγον αὐτῶν, καὶ τὰς διαλύουσιν εἰς τὴν ἀνυπόθετον ἀρχὴν τοῦ παντός (Πολ. VI, 510-VII, 533-534-VII, 523). Ἄλλ' ἐὰν πραγματικῶς μέλλωσιν αἱ μαθηματικαὶ ἐπιστήμαι ν' ἀποβῶσι χρήσιμοι, ἀνάγκη νὰ σπουδάζωνται οὐχὶ κατὰ τὸ σῆμα· ἀντὶ νὰ ἐπιδιδάσκονται ἕνεκα τῆς πρακτικῆς αὐτῶν χρήσεως, καὶ τῆς ἐπὶ τοῦ σωματικοῦ ἐφαρμογῆς των, ὧφειλε νὰ θεωρῆται ὡς οὐσιώδες αὐτῶν τέλος ἡ ἀπὸ τοῦ αἰσθητοῦ εἰς τὸ νοητὸν μεταβίβασις, ἐπομένως δὲ νὰ ἐκλαμβάνηται ὡς κύριον αὐτῶν ἀντικείμενον ἡ καθαρὰ θεωρία τοῦ ἀριθμοῦ, τοῦ μεγέθους, κτλ. ἐν ἐνὶ δὲ λόγῳ ὧφειλε νὰ ἀντικαταστήσῃ τὴν ἐμπειρικὴν πραγματείαν τούτων τῶν ἐπιστημῶν ἡ φιλοσοφικὴ (Πολ. VII, 525. 527. 529. 531. Φιλ. 56. παράβ. Τμ. 91). Τούτου δὲ γενομένου, φέρουσιν ἀναγκαιῶς εἰς τὴν φιλοσοφίαν, ἥτις καθ' ὃ ἡ ἀκροτάτη καὶ ἀρίστη πασῶν τῶν ἐπιστημῶν, ἀποτελεῖ τὴν κορωνίδα αὐτῶν, ἥτις καὶ μόνη περιλαμβάνει ὅλας ἡμῶς τὰς ἄλλας ἐπιστήμας, καὶ διδάσκει τὴν ὀρθὴν αὐτῶν ἐφαρμογὴν. Ἡ φιλοσοφία λοιπὸν δὲν εἶναι μία ἐκ τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν, ἀλλ' ἡ κατ' ἐξοχὴν ἐπιστήμη, ὁ μόνος ἀρμόδιος τρόπος τῆς γνώσεως, εἶναι ἡ ἐστία, εἰς ἣν συγκεντροῦνται ἅπασαι αἱ κατὰ πάσας τὰς ἀνθρωπίνους παραστάσεις καὶ πράξεις διεσκεδασμέναι ἀκτῖνες τῆς ἀληθείας, εἶναι ἡ ἀπόλυτος συμπλήρωσις τοῦ πνευματικοῦ βίου.

Ἄλλ' ἡ ἐπιστημονικὴ ἢ ἡ διαλεκτικὴ μόρφωσις τοῦ ὑποκειμένου προϋποθέτει εἰς αὐτὸ τὴν τάσιν, τὴν προσπάθειαν πρὸς τὴν τῆς ἀληθείας ἀπόκτησιν. Ταύτην δὲ τὴν φιλοσοφικὴν τάσιν προσδιορίζει ὡς ἔρωτα. Ὅτι δὲ αὕτη ἐνυπάρχει εἰς τὸν ἄνθρωπον, τοῦτο δεικνύει ὁ Πλάτων ἐν τῷ Φαίδρῳ (249) διὰ τοῦ πόθου ὃν αἰσθάνεται ἐν τῷ γυνίῳ τούτῳ βίῳ ἡ καταπεσοῦσα ψυχὴ, ὅπως ἐνορᾷ εἰς τὰ καλὰ θεάματα τὰ πρότυπα, ἅτινα ἐθεᾶτο ἐν τῇ προϋπαρχούσῃ καταστάσει.

Ἐνταῦθα δὲ περιγράφει ὁ Πλάτων ἐν εἶδει μύθου τὴν πρό καὶ μετὰ τὴν ἐκπτώσιν τῆς θέσιν τῆς ψυχῆς. Ἡ ψυχὴ ὁμοιάζει πρὸς τὴν συνηγμένην δυνάμιν τοῦ ἀμαξίου καὶ τοῦ ἡνιόχου. Οἱ ἵπποι (αἱ τάξεις) τῶν θεῶν καὶ οἱ ἡνιόχοι εἶναι ἀγαθοὶ καὶ ἐξ ἀγαθῶν. Ἀλλ' ὁ ἡμέτερος ἡνιόχος διευθύνει τὸ πρῶτον τοὺς χαλινούς, πλὴν ὁ μὲν ἐκ τῶν ἵππων εἶναι ὠραῖος καὶ ἀγαθός, καὶ ἐκ τοιούτων, ὁ δὲ ἐναντίος καὶ ἐκ τῶν ἐναντίων. Ὡς ἐκ τούτου ἡ διεύθυνσις τῶν προβαίνει δύσκολος. Πῶς δὲ ὀνομάζεται τὸ μὲν θνητόν, τὸ δὲ ἀθάνατον ζῶον ὑπέρειναι νὰ πειραθῶμεν νὰ εἴπωμεν. Πᾶσα ψυχὴ ἐπιμελεῖται τοῦ ἀψύχου καὶ διέρχεται τὸν ὅλον οὐρανὸν μεταβαίνουσα ἐξ ἑνὸς εἰς ἕτερον εἶδος (ιδεάν). Ἐάν εἶναι τελεία καὶ πτερωτὴ, μεταωροποιεῖ, (ἔχει ὑψηλὰς ἐννοίας) καὶ διοικεῖ (διατάττει) τὸν ὅλον κόσμον. Ἡ ψυχὴ ὁμῶς, ἥστινος τὰ πτερὰ βυθίζονται, πίπτει καὶ βυθίζεται, ἕως οὗ ἐπιτύχη στερῶν τι· ὅθεν ἀναλαμβάνει γήινον σῶμα, ὅπερ κινεῖται διὰ τῆς δυνάμεως ἐκείνης· καὶ τὸ ὅλον λέγεται ζῶον, ψυχὴ καὶ σῶμα συνθετιμένον, καὶ ὀνομάζεται θνητόν. »

Καὶ παρακατιῶν δὲ περιγράφων τὸ θέαμα, ὅπερ ἡ ψυχὴ ἔχει ἐνώπιόν της αἱ ἀμαξίαι, λέγει, τῶν θεῶν ἰδεύουσι κατὰ σειράς· Ζεὺς ὁ ἀρχηγὸς ὁδηγεῖ τὴν σειράν, ὁχούμενός ἐπὶ τῆς πτερωτῆς ἀμάξης του. Τοῦτον ἀκολουθεῖ ὁ στρατὸς τῶν ἄλλων θεῶν καὶ θεαινῶν, διατεταγμένος εἰς ἑνδεκα μέρη· καὶ εἰσάγουσιν, ἕκαστος ἐκπληρῶν τὸ ἔργον του, τὰ μεγαλοπρεπέστερα καὶ μακαριώτερα δράματα. Ἡ ἀχρωμάτιστος καὶ ἀσχημάτιστος καὶ ἀπειρος αἰσθήματος οὐσία τῆς ψυχῆς μεταχειρίζεται μόνον τὸν νοῦν ὡς θεατὴν, καὶ οὕτως ἀποκτᾷ τὴν ἀληθῆ ἐπιστήμην. Ἐνταῦθα βλέπει αὐτὴ τὸ ὄν· καὶ ζῇ εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ ἀληθοῦς ἀκολουθοῦσα τὸν περιεχόμενον κύκλον (τῶν ἰδεῶν). Εἰς τοῦτον τὸν κύκλον (τῶν θεῶν) θεᾶται τὴν δικαιοσύνην, τὴν σωφροσύνην καὶ τὴν ἐπιστήμην, ὅχι τῶν ὑφ' ἡμῶν καλουμένων ὄντων. ἀλλὰ τὸ ὄντως ὄν. Ἐπανελθούσης δὲ τῆς ψυχῆς ἀπὸ ταύτης τῆς θέας, ὁ ἡνιόχος φέρει τοὺς ἵππους εἰς τὴν φάτνην, τρέφει αὐτοὺς διὰ τῆς ἀμβροσίας, καὶ ποτίζει διὰ τοῦ νέκταρος. Τοιαύτη εἶναι ἡ ζωὴ τῶν θεῶν. Ἀλλὰ ὁμῶς ψυχὰι δι' ἔλλειμμα τοῦ ἡνιόχου ἢ τῶν ἵππων κατακτανῶσιν εἰς θόρυβον, ἀπέρχονται ἐξ ἐκείνων τῶν οὐρανίων χωρῶν, παύουσι θεῶμεναι τὴν ἀλήθειαν, τρέφονται διὰ τῆς δόξης, καὶ πίπτουσιν εἰς τὴν γῆν· καὶ ἀναλόγως τῆς μεγαλητέρας ἢ μικροτέρας θεωρίας της, κατέχει ἐνταῦθα ἀνωτέραν ἢ ὑποδεεστέραν ἡτάξιν. Ἀλλ' ἐν τῇ καταστάσει ταύτῃ διατηρεῖ τὴν μνήμην τῶν ὄσων εἶδε καὶ ἅμα ὥς ἐμβλέψῃ εἰς τι καλόν, δίκαιον, κτλ. ἐξίσταται ἀεαυτῆς, ἐνθουσιᾷ. Αἱ πτέρυγες ἀνακτῶνται δυνάμιν, καὶ ἡ ψυχὴ ἀναμνησκειται τῆς προλαβούσης καταστάσεώς της. ἐν ᾗ δὲν ἐθεᾶτο ὠραῖόν τι, ἢ δίκαιον κτλ. ἀλλ' αὐτὴν τὴν καλλομένην καὶ τὴν «δικαιοσύνην» (Φαῖδρ. 246—251).

Παρατηροῦμεν δὲ ἐνταῦθα τί ἐννοεῖ ὁ Πλάτων λέγων ὅτι ἡ ἐπιστήμη εἶναι ἀνάμνησις, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἀποκτῶν τὴν ἐπιστήμην οὐσιωδῶς ἀναμνησκεται ὅ,τι ἔμαθεν ἐν τῇ προϋπαρξάσῃ αὐτοῦ καταστάσει· λέγει ῥητῶς ὅτι ἐξέφρασε τὰς ἐννοίας του εἰκονικῶς καὶ μεταφορικῶς. Οὐδαμῶς ἐντεῦθεν ἐξάγεται ὅτι ὁ Πλάτων δοξάζει τὴν ἐκπτώσιν τῆς ψυχῆς ἐκ τινος ἐντελοῦς καταστάσεως, καὶ τὴν ζωὴν ταύτην ὡς δεσμοτήριον τοῦ ἀνθρώπου· ἀλλ' ἐν γνώσει ἀποφαίνεται ὅτι τὰ ὑπ' αὐτοῦ ῥηθέντα εἶναι μεταφoρά, μῦθος. Ὑποδηλοῖ δὲ μόγον ὅτι αἱ ιδέαι τοῦ ἀγαθοῦ, τοῦ καλοῦ, τοῦ δικαίου, ἐγκαινται ἐν αὐτῷ τῷ πνεύματι, καὶ ἐξ αὐτοῦ ἀναπτύσσονται. Ἐν τῇ πολιτείᾳ του (B 7.) διασαφίζει ἔτι ἀκριβέστερον τὰς περὶ τῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ μαθήσεως θεωρίας του. «Πρέπει, λέγει, νὰ νομιζωμεν ὅτι ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ παιδεία δὲν ἔχουσιν οὕτως, ὥς τινες διίσχυρίζονται (ἐννοεῖ δὲ) τοὺς σοφιστάς), οὔτινες λαλοῦσι περὶ τῆς παιδείας, ὥσανεὶ μὴ ἐμπεριείχετο ἡ γνώσις ἐν τῇ ψυχῇ, ἀλλ' ἐτίθετο ἡ ἐπιστήμη ἐν τῇ ψυχῇ, ὥς ἡ ὄρασις ἐν ὀφθαλμοῖς» (ὥσανεὶ ἀφηροῦντο οἱ καταρράκται). «Ὁ λόγος, λέγει, πείθει ὅτι ἐν ἐκάστῳ ἐγκείται ἡ ἔμμοнос δύναμις τῆς ψυχῆς του, ὅτι ἔχει ἐν ἑαυτῷ τὸ ὄργανον δι' οὗ μανθάνει. Καὶ καθὼς καὶ ὀφθαλμός ἄλλως δὲν δύναται νὰ στραφῇ ἀπὸ τοῦ σκότους εἰς τὸ φῶς, εἰμὴ δι' ὅλου τοῦ σώματος, οὕτω πρέπει καὶ δι' ὅλης τῆς ψυχῆς νὰ μεταστραφῇ τις ἐκ τῶν τυχαίων καὶ φαινομενικῶν πρὸς τὸ ὄν, κῆως οὐ καταστῇ ἱκανὴ νὰ τὸ ὑπομένη καὶ νὰ θεᾷται τὴν αἴγλην καὶ τὴν διαύγειαν τοῦ ὄντος. . . . Τὸ μανθάνειν λοιπὸν εἶναι ἡ τέλεια ταύτης τῆς περιαγωγῆς, τῆς ψυχῆς, οὐχὶ ὅπως ἐμποιήσῃ αὐτῇ πτὴν ὄρασιν, ἀλλὰ, ἐνῶ τὴν ἔχει, δὲν τὴν ἐφαρμόζει ὀρθῶς, οὐδὲ βλέπει τὰ ἀντικείμενα, ἀτινα ὀφείλει νὰ βλέπῃ ὅπως τοῦτο ἀποτελέσῃ εἰς αὐτήν.»

Ἡ περὶ τῆς μαθήσεως λοιπὸν Πλατωνικὴ θεωρία ἀνάγεται οὐσιωδῶς εἰς τοῦτο, ὅτι ἐν τῷ πνεύματι ἐγκείται ἡ θεία ζωὴ, καὶ ὅτι ὁ ἄνθρωπος διὰ τῆς καθαρᾶς διανοίας τὴν ἐποπτεύει καὶ τὴν γινώσκει καὶ ἡ γνώσις αὕτη εἶναι ἡ οὐρανία διαμονὴ καὶ κίνησις.

Περὶ δὲ τῆς αὐτῆς ταύτης τάσεως καὶ περὶ τοῦ ἑρωτρῆ διαλαμβάνων καὶ ἐν τῷ συμποσίῳ (σελ. 206), ἐξάγει αὐτὸν ἐκ τοῦ ὄργανοῦ τοῦ θνητοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν ἀθανασίαν· διότι ἐπειδὴ οὗτος ἐλλείπει τοῦ ἀναλλοιώτου τῆς θείας ζωῆς, ἀναγκάζεται ὅπως διατηρῇ αὐτὸς ἑαυτὸν διὰ τῆς ἐκάστοτε νέας γεννήσεως. Αὕτη ἡ πρὸς τὴν γέννησιν τάσις εἶναι ὁ ἔρως (1). Καθ' ὅσον λοιπὸν εἶναι τάσις νὰ ἐξομωθῇ μὲ τὸ ἀθάνατον, τὸ ἀντικείμενόν της εἶναι τὸ ἀγαθὸν καὶ ἡ εὖ-

(1) Συμποσ. 206. «Ἐστὶ γάρ, ὦ Σώκρατες, οὐ τοῦ καλοῦ ὁ ἔρως, ὡς σὺ οἶε. Ἀλλὰ τί μὲν; Τῆς γεννήσεως καὶ τοῦ τόκου ἐν τῷ καλῷ.

δαιμονία (1), καθ' ὅσον ὁμως εἶναι τάσεις, οὐπω δὲ αὐτὴ ἡ κτῆσις, προϋποθέτει ἑλλειψιν· ὁ ἔρως ἐπομένως εἶναι διάμεσόν τι μεταξύ τῆς κτήσεως καὶ τῆς μὴ κτήσεως, ἢ ἀκριβέστερον ἡ μετάθεσις ἐκ ταύτης εἰς ἐκείνην· ὁ ἔρως εἶναι ὁ υἱὸς τῆς Πενίας καὶ τοῦ Πόρου (2). Τίς δὲ εἶναι ἐκείνη ἡ κτῆσις, πρὸς ἣν τείνει ὁ ἔρως, τοῦτο ὑποδηλοῖ ὁ Πλάτων ἀποκαλῶν τὸν Πόρον, τὸν πατέρα τοῦ Ἐρωτος, υἱὸν τῆς Μήτιδος (σελ. 203)· διότι ἀναντιρρήτως διὰ τοῦτου ἐννοεῖ, ὅτι τὸ ἀληθὲς ἀντικείμενον τοῦ ἔρωτος εἶναι ἡ ἐκ τῆς φρονήσεως ἐκπηγάζουσα πνευματικὴ κτῆσις. Ἐπομένως δὲ ὁ ἔρως εἶναι ἡ τάσις τῆς ἐνδεοῦς πεπερασμένης φύσεως, ὅπως πληρωθῇ τοῦ θείου πνευματικοῦ ἐμπεριχομένου (τῆς ἐκ τῆς σοφίας προερχομένης κτήσεως). Αὕτη δὲ ἡ τάσις πραγματιοῦται κατὰ τινα βαθμιαίαν σειρὰν βημάτων. Τὸ πρῶτον εἶναι ὁ ἔρως πρὸς τὰ καλὰ σχήματα, κατ' ἀρχὰς πρὸς ἓν καὶ ἑπείτα πρὸς ὅλα· ἀνώτερον δὲ βῆμα εἶναι ὁ ἔρως πρὸς τὰς καλὰς ψυχάς, τρίτον δὲ εἶναι ὁ πρὸς τὰς καλὰς ἐπιστήμας, τὸ ὕψιστον τέλος πάντων εἶναι ὁ ἔρως ὅστις ἀπειθύνεται εἰς τὴν καθαρὰν, ἀσχημάτιστον, ἀίδιον καὶ ἀναλλοίωτον, ἀμειγῇ παντὸς πεπερασμένου ἢ ὕλικου καλλονὴν πρὸς τὴν ιδεάν, καὶ μόνον διὰ τῆς παραγωγῆς τῆς ἀληθοῦς ἐπιστήμης καὶ τῆς ἀληθοῦς ἀρετῆς ἐπιτυγχάνει τὸν σκοπὸν του, τὴν ἀθανασίαν (3). Ἄλλ' ἐὰν αὕτη εἶναι ἡ ὁλοσχερὴς πραγματοποίησις τῆς τάσεως τοῦ ἔρωτος, γίνεται ἐκ τοῦτου δῆλον, ὅτι ὁ ἔρως ἀπ' ἀρχῆς κυρίως εἰς ταύτην ἀπειθύνεται, καὶ ὅτι ἅπαντα τὰ ὑποδεέστερα βήματα τῆς ἱκανοποιήσεώς του δὲν ἦσαν ἄλλο τι εἰ μὴ ἀσαφεῖς καὶ ἄωροι ἀπόπειραι, ὅπως καθέξη τὴν ιδεάν εἰς τὰ ἐκτυπώματα αὐτῆς. Ὅθεν ὁ ἔρως κατὰ ἀληθὴ αὐτοῦ σημασίαν εἶναι ἡ φιλοσοφικὴ τάσις, ἡ προσπάθεια πρὸς γνῶσιν τῆς ιδέας διὰ τῆς ἐπιστήμης καὶ τοῦ φιλοσοφικοῦ βίου.

Μετὰ τὰς προαιμακὰς ταύτας σκέψεις περὶ τῆς φιλοσοφικῆς Προπαιδεΐας, μεταβαίνομεν ἤδη εἰς τὴν ἐρευναν ἐνὸς ἐκάστου τῶν στοιχείων τῆς ἀναπτύξεως τῆς πλατωνικῆς ἀρχῆς, ἡ αὐτοῦ τοῦ ἐμπεριχομένου τοῦ πλατωνικοῦ συστήματος, διακρινόμενου, ὡς εἶδομεν, εἰς τρία μέρη· τὴν διαλεκτικὴν, τὴν φυσικὴν καὶ τὴν ἠθικὴν.

(1) 204 — 206.

(2) 199 — 204.

(3) Σομπ. 209. Εἰσὶ γὰρ οὖν, ἔφη, οἱ καὶ ἐν ταῖς ψυχαῖς κύουσιν ἔτι μᾶλλον ἢ ἐν τοῖς σώμασιν, ἡ ψυχὴ προσήκει, καὶ κυῆσαι καὶ κύειν. Τί οὖν προσήκει; φρόνησιν τε καὶ τὴν ἄλλην ἀρετὴν καὶ ἐφεξ. 212 ἡ οὐκ ἐνθυμεῖ, ἔφη, ἐπὶ ἐν ταῦτα (εἰς τὴν ἐποπτεῖαν τῆς ιδέας) αὐτῷ μοναχοῦ γενήσεται ὁρῶντι ὡς ὁρατὸν τὸ καλόν, τίτειν οὐκ εἰδῶλα ἀρετῆς ἃ τε οὐκ εἰδῶλου ἐφαπτομένω, ἀλλ' ἀληθῆ, ἃ τε τοῦ ἀληθοῦς ἐφαπτομένω; τεκόντι δὲ ἀρετὴν ἀληθῆ καὶ θρεψαμένω ὑπάρχει θεοφιλεῖ γενέσθαι, καὶ εἰπερ τῷ ἄλλῳ ἀνθρώπῳ, ἀθανάτῳ κύκνειω, — Φαίδ. 248 εἰς μὲν γὰρ τὸ αὐτό, ὅθεν ἔχει ἡ ψυχὴ ἐκάστη, οὐκ ἀφικνεῖται ἐτῶν μυρίων· οὐ γὰρ περσοῦται πρὸ τοσούτου χρόνου, πλην ἡ τοῦ φιλοσοφῆσαντος ἀδόλως ἢ παιδεραστήσαντος μετὰ φιλοσοφίας.

ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΗ

Κατὰ τὴν ἀρχικὴν τῆς λέξεως σημασίαν ἡ διαλεκτικὴ εἶναι ἡ τέχνη τοῦ διεξάγειν ἐπιστημονικὴν συνδιάλεξιν, τοῦ ἀναπτύσσειν γνώσεις διαλογικῶς δι' ἐρωταποκρίσεων. Καὶ ὁ Πλάτων οὕτως ὀρίζει τὴν διαλεκτικὴν (1). Ἀλλὰ κατὰ τὸν Πλάτωνα ἡ τέχνη τοῦ ὀρθῶς διαλέγεσθαι, εἶναι σύναμα καὶ ἡ τοῦ ὀρθῶς νοεῖν, διότι λόγος καὶ διάνοια εἶναι ταῦτόν, πλὴν ὁ μὲν ἐντὸς τῆς ψυχῆς πρὸς αὐτὴν διάλογος ἄνευ φωνῆς γιγνόμενος ἡμῖν ἐπωνομάσθη διάνοια. Ὅθεν ὁ ὅρος διαλεκτικὴ κατ' αὐτὸν σημαίνει καὶ τὰς λογικὰς ἐκείνας ἐργασίας, δι' ὧν λαμβάνει χώραν ἡ γνώσις τοῦ ἀληθοῦς. Ἡ διαλεκτικὴ εἶναι κατ' αὐτὸν τὸ ὄργανον, δι' οὗ ὁ λόγος βαθμηδὸν προβαίνει ἀπὸ τοῦ αἰσθητικοῦ κόσμου εἰς τὸν ἀπόλυτον (Πολ. VI. 511) καὶ κατέχει τὰς καθαρὰς λογικὰς ἐννοίας ἢ τὰς ιδέας. Ἐπειδὴ δὲ διὰ τὸν Πλάτωνα αἱ ιδέαι εἶναι τὸ πραγματικὸν καὶ οὐσιώδες, διὰ τοῦτο ὀρίζει τὴν διαλεκτικὴν καὶ ὡς ἐπιστήμην τοῦ ἀληθοῦς καὶ ἀμεταβλήτου ὄντος. ἡ περὶ τὸ ὅτι οὕτως ὄν ἐπιστήμη (2). Εἰδικώτερον δὲ ἐξεταζομένη ἡ διαλεκτικὴ συνίσταται εἰς διπλὴν ἐργασίαν, τὴν συναγωγὴν καὶ τὴν διαίρεσιν, δηλαδὴ εἰς τὴν σύνθεσιν τῶν ἐννοιῶν καὶ τὴν κατάρταξιν καὶ τὸ μὲν πρῶτον ἐπιτυγχάνεται, ὅταν τις γινώσκῃ νὰ ἐπανάγῃ τὰ πολλὰ ἐμπειρικὰ εἰς γένος τι, τὸ δὲ δεύτερον, νὰ ἀναλύῃ τοῦτο ὀργανικῶς εἰς τὰ εἶδη του (κατ' ἄρθρα, ἢ πέφυκε), μὴ συντρίβων τι τῶν φυσικῶν μελῶν μηδὲ παραλείπων τι ἐκ τῶν πραγματικῶς ὑπαρχόντων. Τέλειος λοιπὸν διαλεκτικὸς εἶναι ἐκεῖνος ὅστις εἶναι ἱκανὸς νὰ γινώσκῃ τὴν διὰ πολλῶν καὶ κεχωρισμένων ἐννοιῶν, καὶ τ' ἀνάπαλιν γ' ἀποσυνθέτῃ τὴν μίαν ἐννοιαν μεθοδικῶς δι' ἀπάντων τῶν διαδοχικῶν εἰδῶν τοῦ μέχρι τῶν καθ' ἕκαστα, καὶ ἀκολούθως νὰ προσδιορίσῃ τὴν ἀμοιβαίαν τῶν ἐννοιῶν σχέσιν καὶ τὸ δυνατόν ἢ ἀδύνατον τῆς συνδέσεώς των (3). Ἀλλ' ὅμως καὶ ὁ προσδιορισμὸς

(1) Πλ. Πολ. VII. 534. Ἡ διαλεκτικὴ ἐστὶ παιδεία, ἐξ ἧς ἐρωτᾷν τε καὶ ἀποκρίνεσθαι ἐπιστημονότατα οἷοί τ' εἶναι οἱ παῖδες.

(2) Φιλ. Β. 58. Ἡ τοῦ διαλέγεσθαι δύναμις ἡ περὶ τὸ ὄν καὶ τὸ ὄντως, καὶ τὸ κατὰ ταῦτόν αἰ πεφυκός—μακρῶ ἀληθεσάτη γνῶσις.

(3) Φαῖδρ. 265. Ἰδιαίτερ. 277. Ἡ διαλεκτικὴ ἔχει δύο συστατικὰ μέρη. Εἰς μίαν τε, ιδέαν συνωρῶντι ἄγειν τὰ παλλὰ καὶ διεσπαρμένα, ἵν' ἕκαστον ὀριζόμενος δῆλον ποιῇ περὶ οὗ ἂν αἰ διδάσκῃν ἐβέλῃ· καὶ, πάλιν κατ' εἶδη δύνασθαι τέμνειν κατ' ἄρθρα, ἢ πέφυκε, καὶ μὴ ἐπιχειρεῖν καταγνύναι κακοῦ μαγεῖρου τρόπῳ χρώμενον. . . καὶ τοὺς δυναμένους αὐτὸ δρᾶν εἰ μὲν ὀρθῶς ἢ μὴ προσαγορεύω θεὸς οἶδε, καλῶ δὲ οὐκ μὲχρι τοῦδε διαλεκτικούς. Σοφρ. 253. Τὸ κατὰ γένη διαρρεῖσθαι καὶ μῆτε ταῦτόν εἶδος ἕτερον ἡγήσασθαι μεθ' ἕτερον ἐν ταῦτόν, μὴν οὐ τῆς διαλεκτικῆς φήσομεν ἐπιστήμης εἶναι. — Οὐκοῦν ἄγε τοῦτο δυνατός δρᾶν, μίαν ιδέαν διὰ πολλῶν, ἐνός ἑκάστου καίμενου χωρὶς, πάντῃ διατεταμένην ἱκα-

οὗτος εἶναι ὑπὸ τινὰ ἔποψιν ἀνεπαρκής. Ἡ διαλεκτικὴ εἶναι ἡ τέχνη τῆς τῶν ἐννοιῶν μορφώσεως καὶ διαιρέσεως, ἀλλὰ ποῦ ἐγκτεται ἡ βεβαιότης περὶ τῆς ὁρθότητος τῶν ἐργασιῶν τούτων; Ἐνόςφ ἀμέσως μεταβαίνει τις ἀπὸ τῶν αἰσθητικῶν εἰς τὴν ἐννοίαν, πάντοτε ὑφίσταται κίνδυνος μήπως αὕτη ληφθῇ μονομερῶς, ἐπομένως δὲ εἰς τὴν περικιτέρω ἐφαρμογὴν τῆς πράξεως τὸ ἐνδόσιμον εἰς δισταγμούς καὶ ἀντιφάσεις. Ἡ δυσκολία ὅμως αὕτη ἀποφεύγεται ἐὰν ἡ ἀλήθεια ἐνὸς ἐκάστου προσδιορισμοῦ ἀποδεικνύηται ἐκ τῆς ἀλληλουχίας τῆς πρὸς ὅλους τοὺς ἄλλους, ἢ τίθεται ὡς ὅρος ὅτι πᾶν ὅ,τι ἔπεται ἐκ τῆς παραδοχῆς του, συμφωνεῖ πρὸς τὸ ὅλον τοῦ συστήματος, ἀπειναντίας δὲ ἐκ τῆς μὴ παραδοχῆς του ἔπονται τοιαῦτα, ἅτινα ἀντιφάσκουσι πρὸς ἑαυτὰ ἢ πρὸς ἄλλας ἀναντιρρήτους ἀληθείας. Πρὶν ἢ λοιπὸν ὀριστικῶς παραδεχθῶμεν προσῆρισμόν τινά, πρέπει πρῶτον ν' ἀναπτύξωμεν τὰς συνεπείας του· ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῇ προϋποθέσει τοῦ ψεύδους του, νὰ δεῖξωμεν τί ἔπεται ἐκ τῆς μὴ ὑπάρξεώς του ὅπως ἐν ταύταις ταῖς συνεπείαις ἀποδείξωμεν τὸ δυνατόν αὐτοῦ καὶ τὴν ἀνάγκην του (1). Ὅσον ὅμως μεγάλην βεβαιότητα καὶ ἂν ἀποδίδῃ ὁ Πλάτων εἰς ταύτην τὴν μέθοδον, εἶναι ὅμως, ὡς αὐτὸς τὴν ὀνομάζει, προγύμνασις ἢ ἀκριβέστερον στιγμή τῆς διαλεκτικῆς μεθόδου, μέρος τῆς ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους καλουμένης ἐπαγωγῆς, διότι προτίθεται σκοπὸν ὅπως ἀποδειχθῇ ἡ ἀλήθεια τῶν ἐννοιῶν καὶ ὁ ὁρθὸς προσδιορισμὸς τῶν. Ἡ μὲν ἐφαρμογὴ τῆς μεθόδου ταύτης ἐπὶ τῶν προϋποθέσεων τῆς κοινῆς καὶ μὴ φιλοσοφικῆς συνειδήσεως εἶναι ἀμέσως ἡ ἀναίρεσις τῶν καὶ ἡ ἀνύψωσις εἰς τὴν ἰδέαν, ἢ δὲ ἐπὶ ταύτης ἐφαρμογὴ τῆς, ἡ διαλεκτικὴ αὐτῆς ἐπιστήριξις καὶ προσδιορισμός· ἀφοῦ ὅμως φθάσωμεν διὰ τῆς ὁδοῦ ταύτης εἰς τὴν ἰδέαν ὡς τὸ ἀπόλυτον, τότε πρέπει ἡ ἔμμεσος αὕτη τῶν ἐννοιῶν ἀνάπτυξις ν' ἀντικαταστή διὰ τῆς ἀμέσου, ἡ ἀναλυτικὴ διὰ τῆς συνθετικῆς μεθόδου, ἥς τινος ὡς ἰδιάζουσας μορφῆς ὁ Πλάτων θεωρεῖ, ὡς εἶδομεν, τὴν διαίρεσιν.

νῶς διαισθάνεται, καὶ πολλὰς ἑτέρας ὑπὸ μιᾶς ἔξωθεν περιεχομένης, καὶ μίαν αὐτὴν δι' ὅλων πολλῶν ἐν ἐνὶ ζυγῇ μένῃ, καὶ πολλὰς χωρὶς πάντῃ διωρισμένης· τοῦτο δ' ἔστιν, ἥ τε κοινωνεῖν ἕκαστα δύναται, καὶ ὅπῃ μὴ, διακρίνειν κατὰ γένῃ ἐπίστασθαι. Παντάπασιν μὲν οὖν. Ἀλλὰ μὴν τό γε διαλεκτικὸν οὐκ ἄλλῃ δυνάμει, ὡς ἐγὼμαι, πλὴν τῇ καθαρῶς τε καὶ δικαίως φιλοσοφοῦντι.

(1) Παρμεν. 135. Χρὴ δὲ καὶ τόδε ἔτι πρὸς τοῦτο ποιεῖν, μὴ μόνον εἰ ἔστιν ἕκαστον ὑποθέμενον σκοπεῖν τὰ συμβαίνοντα ἐκ τῆς ὑποθέσεως, ἀλλὰ καὶ εἰ μὴ ἔστι τὸ αὐτὸ τοῦτο ὑποτίθεσθαι, εἰ βούλει μάλλον γυμνασθῆναι. Τούτου δὲ διεξοδικὸν παράδειγμα παρέχει τὸ δεύτερον μέρος τοῦ Παρμενίδου—Φαιδ. 101. Εἰ δὲ τις αὐτῆς τῆς ὑποθέσεως ἔχοιτο, χαίρειν εἴη ἂν καὶ οὐκ ἀποκρίνατο ἕως ἂν τὰς ἐκείνης ὁρμηθέντα σκέψαιτο, εἴσοι ἀλλήλοισι συμφωνεῖ ἢ διαφωνεῖ· ἐπειδὴ δὲ ἀπ' ἐκείνης αὐτῆς δεῖ σε διδοῖν λόγον, ὡσαύτως ἂν διδοίης, ἄλλην αὐτὴν ὑπόθεσιν ὑποθέμενος, ἥτις τῶν ἀνωθεν βελτίστη φαίνοιτο, ἕως ἐπὶ τι ἱκανὸν ἔλθοις, κ.τ.λ.

Τὸ κύριον λοιπὸν καὶ οὐσιώδες ἐμπεριεχόμενον τῆς πλατωνικῆς διαλεκτικῆς, εἶναι αἱ ἰδέαι, τὰ εἶδη, ὧν ἡ ἔρευνα ἀποτελεῖ τὴν βᾶσιν τῆς φιλοσοφικῆς παρατηρήσεως τῆς φύσεως ἥτοι τῆς φυσικῆς καὶ τῆς ἠθικῆς. Ἀναζητοῦντες ὅθεν καὶ ἡμεῖς πρῶτον τὴν ἱστορικὴν γένεσιν τῆς πλατωνικῆς θεωρίας τῶν ἰδεῶν, ἀνευρίσκομεν αὐτὴν ὡς κοινὸν προῖον τῆς σωκρατικῆς μεθόδου τῆς μορφώσεως τῶν ἐννοιῶν, τῆς ἡρακλείτειου διδασκαλίας περὶ τῆς ῥοῆς τῶν ὄντων, καὶ τῆς ἑλεατικῆς θεωρίας περὶ τοῦ καθαροῦ ὄντος. Πάντα δὲ ταῦτα τὰ ἱστορικὰ στοιχεῖα συνεγωνεύθησαν ἐν τῇ περιεκτικῇ διανοίᾳ τοῦ Πλάτωνος καὶ οὐχὶ μόνον ἐξωτερικῶς συνεδέθησαν ὑπ' αὐτοῦ διὰ δημουργικῆς δυνάμεως, ἀλλὰ καὶ ἐσωτερικῶς δι' ἀλλήλων συνεπληρώθησαν καὶ ἐτελειοποιήθησαν.

Τὴν πρωτίστην ἀφετηρίαν τῆς θεωρίας ταύτης ἀποτελεῖ βεβαίως ἡ σωκρατικὴ διδασκαλία, διότι ὁ Σωκράτης ἐπέδωκε τοὺς λόγους τῶν ἡμετέρων γνώσεων πραγματικὴν τινα ἐπιστήμην τῶν ὄντων, καὶ ταύτην ἀνεύρισκεν εἰς τὸ νὰ ἔχωμεν ἀκριβεῖς ἐννοίας τῶν ὄντων. Τὴν ὑποκειμενικὴν ταύτην ἔποψιν τοῦ Σωκράτους ὁ Πλάτων οὐχὶ μόνον παρεδέχθη, ἀλλὰ καὶ μεταφυσικῶς περαιτέρω ἐπεξεργάσθη, διδάσκων ὅτι αἱ γενικαὶ ἐννοιαί ὄχι μόνον εἶναι κανόνες τῆς υποκειμενικῆς γνώσεως, ἀλλὰ καὶ πραγματικὴ οὐσία τοῦ ἀντικειμενικοῦ κόσμου, τὸ ὅντως ὄν, κοινὴ ἀρχὴ παντὸς ὄντος καὶ πάσης γνώσεως. Προέβη δὲ καὶ περαιτέρω δι' ὀχρυζόμενος, κατὰ τὴν ἀριστοτελικὴν ἔκφρασιν, ὅτι αἱ γενικαὶ ἐννοιαί, τὰ καθόλου, εἶναι οὐσίαι ἰδίαί, ἐκτὸς τῶν ἀτομικῶν ὄντων ὑπάρχουσαι, οὐσίαι χωρισταί.

Ἄλλ' ὁ Πλάτων πρῶτως εἶχεν ἐξοικειωθεῖ ἐκτὸς μετὰ τοῦ Σωκράτους, καὶ μετὰ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἡρακλείτου, ἥτις ἐπέδρασε καὶ αὐτὴ ἐπὶ τοῦ ἰδίου αὐτοῦ συστήματος τῶν ἰδεῶν. Ὁ Ἀριστοτέλης ἀναφέρει (Μετ. 1, 6, 2.) (ΧΙΙΙ, 9, 24) τὰ ἐφεξῆς: «Ὁ Πλάτων ἐκ νεαρᾶς αὐτοῦ ἡλικίας εἶχε συσχετισθῇ μετὰ τοῦ Κρατύλου τοῦ νόπαδου τοῦ Ἡρακλείτου, καὶ ἐγκολπωθῇ τὴν ἡρακλείτειον διδασκαλίαν, ὅτι πάντα τὰ αἰσθητικὰ εἶναι εἰς ἀδιάλειπτον ῥοήν, καὶ οὐδεμία τούτων γνώσις εἶναι δυνατὴ. Ἐντεῦθεν λοιπὸν συνεπέρανεν ὅτι ἂν μέλλῃ νὰ ἦναι δυνατὴ πραγματικὴ γνώσις, δὲν δύναται νὰ ἀναφέρηται εἰς τὸν αἰσθητικὸν κόσμον, διότι οὗτος ὑπόκειται εἰς ἀέναντον ἀλλοίωσιν, ἀλλ' ἀνάγκη ἐκτὸς τοῦ αἰσθητικοῦ νὰ ὑπάρχῃ καὶ τι ἕτερον ὀφιστάμενον. » Καὶ τῶντι ὁ Πλάτων ἐνέμεινεν ἀείποτε εἰς τὴν ἡρακλείτειον θεωρίαν περὶ τοῦ αἰσθητικοῦ κόσμου. Ἡ αἰσθητικὴ ὑπαρξὶς κατ' αὐτὸν εἶναι τι παρερχόμενον, ἀδιακόπως ἀλλοιούμενον, οὐδὲν τι ἀληθῶς πραγματικόν, ἀλλὰ μεταιωρούμενον μεταξὺ τοῦ εἶναι καὶ τοῦ μὴ εἶναι, περὶ οὗ οὐδεμία ἐπιστήμη, οὐδεμία στερεὰ γνώσις εἶναι δυνατὴ, ἀλλὰ μόνον δόξα, παράστασις ἀνευ μονίμου καὶ γενικοῦ κύρους. Ἐντεῦθεν ἄρα συνεπέρανεν, ὅτι ἐάν

δὲν ὑπάρχωσιν εἰμὴ αἰσθητικὰ ἀντικείμενα, οὐδεμία ἀληθὴς οὐσία οὐδὲ γνῶσις εἶναι δυνατὴ (1). ἀλλ' ἐὰν ὑπάρχῃ ἀληθὴς οὐσία καὶ γνῶσις, ἀνάγκη νὰ ὑπάρχῃ καὶ τι ὑπεραισθητικόν, ὅπερ καθὼ τοιοῦτο δὲν δύναται νὰ γνωσθῇ διὰ τῆς αἰσθητικῆς ἀντιλήψεως, ἀλλὰ διὰ τῆς νοήσεως (λογισμοῦ) καὶ τοῦτο ἀπαρτίζει τὸ ἀντικείμενον τῆς κυρίας λεγομένης ἐπιστήμης.

Τὸ αὐτὸ δὲ τοῦτο διισχυρίζοντο καὶ οἱ Ἑλεᾶται ὅτι τὸ ὑπεραισθητικόν ὃν εἶναι τὸ μόνον πραγματικόν, ὅτι ἐν αὐτῷ συγχωνεύονται νόησις καὶ ὑπαρξις εἶχε διδάξει καὶ ὁ Παρμενίδης. Ἀλλ' ὁ Πλάτων εἰ καὶ παραδεχόμενος τοῦτο πληρέστατα, δὲν συνεφώνει ἡμῶς ἐντελῶς μετὰ τῆς ἐλεατικῆς ἀρχῆς. Οἱ Ἑλεᾶται ἐπρέσβευον ὅτι δὲν ὑπάρχει εἰμὴ μία νοητὴ οὐσία, τὸ καθαρὸν ὄν. Τὴν θεωρίαν ταύτην καταπόλεμει ὁ Πλάτων ἐν τῷ Σοφιστῇ. Τὸ καθαρὸν καὶ ἀφηρημένον ὄν, ἀποδεικνύει ἐνταῦθα, εἶναι ἄγνωστον, μὴδὲν, διότι ἐὰν τὸ πᾶν κατὰ τοὺς Ἑλεάτας ἦναι ἐν, οὐδὲν τι κατηγορούμενον δυνάμει ν' ἀποδώσωμεν εἰς αὐτὸ (Σοφ. 244) διότι κατὰ πᾶσαν προσθήκην κατηγορουμένου ἐν τῷ ὑποκειμένῳ προϋποτίθεται ἡ ἔννοια τοῦ πολλοῦ, διότι καὶ ἡ ἀπλῆ πρότασις τὸ ἔστι, περιέχει τοῦλάχιστον δύο τινα τὸ ἐν καὶ τὸ εἶναι· πρὸς δὲ τὸ ὄν δὲν δύναται νὰ ἦναι τι ὅλον, διότι ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ ὅλου ἔγκειται καὶ ἡ τῶν μερῶν καὶ ἐὰν εἴπῃ τις, ὅτι δὲν εἶναι ὅλον, τὸ ὄν καθὼ μὴ ὅλον εἶναι ἐν ταύτῳ μὴ ὄν. Ἐν ἄλλοις ῥήμασι, τὸ καθαρὸν ἐν εἶναι τὸ ἀπολύτως κενόν, ἐπομένως δὲ τὸ μὴ ὄν.— Ἐτι δὲ (Σοφ. 248) ἐὰν τὸ ὄν ἡρεμῇ, καὶ δὲν κινῆται σύναμα, οὐδεμία γνῶσις εἶναι δυνατὴ οὐδὲ δύναται νὰ γνωσθῇ, διότι τὸ μὲν εἶναι ἐνέργεια, τὸ δὲ πάθος, ἐπομένως δὲ ἀμφοτέρω κινήσει, καὶ τὸ ἀληθὺς ὄν ἤθελεν εἰσθαι καθόλου ἄνευ ζωῆς, ψυχῆς καὶ φρονήσεως (2). Ἐτι δὲ ἔλαττον δύναται τις νὰ παραδεχθῇ ὅτι τὸ πᾶν εἶναι πολλὰ καὶ εἰς ἀπόλυτον κίνησιν. Ἐκ τούτων λοιπὸν ἔπεται ὅτι τὸ καθαρὸν καὶ ἀφηρημένον ὄν εἶναι ἀκατάληπτον, εἶναι μὴδὲν· τὸ ἀληθὲς λοιπὸν ὄν, ἢ ἡ ἰδέα πρέπει νὰ ληφθῇ οὐχὶ ὡς ἀφηρημένη, ἀλλ' ὡς ὠρισμένη ἑνός. Ἀλλ' ἐπειδὴ πᾶς προσδιορισμός, εἶναι περιορισμός ἐτέρου τινός, δὲν δύναται νὰ ὑπάρχῃ ἐν ὄν, ἀλλὰ πολλάι οὐσίαι ἢ ἐκάδες, μονάδες

(1) Κρατύλ. 439. Σωκρ. ἄρ' οὐν οἶόν τε προτεπεῖν τε ὀρθῶς, εἰ αἱ ὑπεξέρχεται· ἢ ἀνάγκη ἅμα ἡμῶν λεγόντων ἄλλο αὐτὸ εὐθὺς γίνεσθαι καὶ ὑπεξίναται καὶ μὴκέτι οὕτως ἔχειν; Κρατ. ἀνάγκη.— Σωκρ. Πῶς οὖν ἂν εἴη τι ἐκεῖνο, ὃ μὴδὲποτε ὡσαύτως ἔχειν;— ἀλλὰ μὴν οὐδ' ἂν γνωσθεῖν ὑπ' εὐδενός· ἅμα γὰρ ἐπὶ ὄντος τοῦ γνωσμένου ἄλλο καὶ ἄλλοισιν γίγνεται, ὥστε οὐκ ἂν γνωσθεῖν ἔτι, ὁποῖόν τι ἐστὶν ἢ πῶς ἔχον.— ἀλλ' οὐδὲ γινώσκιν εἶναι φάναι εἰκός, εἰ μεταπίπτει πάντα γένηματα καὶ οὐδὲν μένει.

(2) Σοφ. 248. Τὴ δαὶ πρὸς Διός· ὡς ἀληθὺς κίνησιν καὶ ζωὴν καὶ ψυχὴν καὶ φρόνησιν ἢ ῥαδίως πειθισόμεθα τῷ παντελῶς ὅτι μὴ παρῖναι, μὴδὲ ζῆν αὐτὸ μὴδὲ φρονεῖν, ἀλλὰ σερμὸν καὶ ἄγιον νοῦν οὐκ ἔχον ἀκίνητον ἐστώς· εἶναι.

(Φιλ. 15) ὧν ἐκάστη ἔχει ὠρισμένον τι συγκεκριμένον ἐμπεριεχόμενον.

Ἄλλ' ἡ πληθὺς αὕτη τῶν ἰδεῶν εἶναι ἀπεριόριστος. Ὁ λόγος δὲ ταύτης εἶναι ὅτι αἱ ἰδέαι εἶναι ἡ μόνη πραγματικότης, δι' ἧς πάντα τὰ ἄλλα εἰσίν, ἐφ' ὅσον εἰσὶ. Ὅθεν οὐδὲν εἶδος ὄντων δύναται νὰ νοηθῇ, οὐτινος νὰ μὴ ὑπάρχῃ καὶ ἰδέα τις, διότι ἐκεῖνο οὐτινος δὲν ὑπάρχει ἰδέα τις, οὐδὲ ὅπως εἶναι· ἀλλὰ τὸ ἀπολύτως μὴ ὄν ἀδύνατον νὰ νοηθῇ τις ἢ καὶ νὰ φαντασθῇ. (Πολ. V, 476. Πῶς γὰρ ἂν μὴ ὄν γέ τι γνωσθῇ; 478. ἀδύνατον καὶ δοξάσαι τὸ γε μὴ ὄν). Ὅθεν ὁ Πλάτων θεωρεῖ ὡς ἑλλειψιν φιλοσοφικῆς ὀριμότητος καὶ γυμνάσεως, ὅταν τις δισταζῇ νὰ ὑποθέσῃ ἰδέας οἰωνδῆποτε πραγμάτων, ἔστω καὶ τῶν ἐλαχίστων, καὶ αὐτὸς οὗτος ἀναφέρει ἰδέας ὅχι μόνον τοῦ κάλλους, τῆς δικαιοσύνης, τοῦ ἀγαθοῦ, κ.τ.λ. ὅχι μόνον τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ ζῴου καὶ ἄλλων φυσικῶν ἀντικειμένων, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐλαχίστων καὶ ἀσημάντων, οἷον τῆς κλίνης, τῆς τραπέζης, τῆς τριχὸς καὶ αὐτῶν τῶν σχέσεων καὶ ἰδιοτήτων, τῶν μαθηματικῶν σχημάτων καὶ τῶν γραμματικῶν σχηματισμῶν, τῆς ὁμοιότητος καὶ ἀνομοιότητος, τῆς σφαίρας τοῦ οὐσιαστικοῦ, τῆς φωνῆς, τῶν χρωμάτων, τοῦ μεγέθους, τῆς ὑγείας, ἔτι δὲ καὶ ἰδέας τοῦ μὴ ὄντος, καὶ αὐτοῦ τοῦ ἀντιθέτου πρὸς τὴν ἰδέαν, τῆς κακίας. (1)

Ἀλλὰ τίνα ἐννοίαν πρέπει νὰ σχηματίσωμεν περὶ τῶν πλατωνικῶν ἰδεῶν; καὶ τίς ἡ πρὸς τὸν φαινομενικὸν κόσμον σχέσις των; Ἐκ τῶν προεκτεθέντων ἐξάγεται ὅτι ἡ ἰδέα θεωρουμένη ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῆς λογικῆς αὐτῶν φύσεως εἶναι ὁ λόγος ἡ τὸ τί ἐστὶ τῶν ὄντων· εἶναι ἡ οὐσία καὶ ἡ ἀλήθεια ἐκάστου ὄντος, *ἑκαστοκαυτό*, π. χ. τὸ καλὸν αὐτὸ (Πλ. VI. 507. Φαίδ. 74. αὐτὸ τὸ ἴσον) εἶναι τὸ γενικὸν τῶν καθ' ἑκάστα, τὸ καθόλου, τὸ ἐπὶ πᾶσι κοινόν, τὸ ἐν ἐπὶ πολλῶν, τὸ ταυτὸ ἐν τῷ πολλῶν. Ὡς πρὸς ἀλλήλας αἱ ἰδέαι ἔχουσι σχέσιν ὑπαλληλίας καὶ ἐξαρτήσεως· ἐκείνη δὲ ἡ ἰδέα, ἡ ὑφ' ἑαυτὴν πάσας τὰς ἄλλας περιέχουσα, εἶναι ἡ τοῦ ἀγαθοῦ, διότι κατὰ τὸν Πλάτωνα τὸ ἀγαθὸν εἶναι ἡ ὑψίστη καὶ ἀνωτάτη πηγὴ παντός ὄντος, τοῦ τε ἀντικειμενικοῦ, τῆς ὑπάρξεως, καὶ τοῦ ὑποκειμενικοῦ, τῆς γνώσεως (Πολ. VI. 504. 509. 517). Αὕτη εἶναι ἡ κορωνίς, ἡ ἀκροτάτη κορυφὴ τοῦ βασιλείου τῶν ἰδεῶν, ἐπομένως δὲ τῶν ὄντων καθόλου. Δὲν πρέπει ὅμως νὰ συμπεράνῃ τις ἐκ τῆς λογικῆς ταύτης

(1). Παρμεν. 130. Ἀπὸ ἐνταῦθα ὁ Σωκράτης ἐλάλησε περὶ ἰδεῶν τῆς ὁμοιότητος τοῦ ἐνός, τοῦ πολλοῦ, τοῦ δικαίου, τοῦ καλοῦ, τοῦ ἀγαθοῦ, τὴν ἐρωτᾷ ὁ Παρμενίδης ἂν παροῖχεται καὶ ἰδέαν καθ' ἑαυτὴν τοῦ ἀνθρώπου, ἢ τοῦ πυρός ἢ τοῦ ὕδατος καὶ ἔπειτα δὲ τῆς τριχὸς, κ.τ.λ. Ὁ Σωκράτης ἀπορήσας εἰς τὴν πρώτην ἐρώτησιν, ἀρνεῖται ὀριστικῶς τὴν δευτέραν, νοουθετεῖται ὅμως ὑπὸ τοῦ Παρμενίδου. Νέος γὰρ εἶ ἐτι, ὦ Σώκρατες, καὶ οὐπω σου ἀντειλήπται ἡ φιλοσοφία ὡς ἐτι ἀντιλήφεται, κατ' ἐμὴν δόξαν, ὅτε οὐδὲν αὐτῶν ἀτιμάσεις νῦν ὅτι ἐτι πρὸς ἀνθρώπων ἀποβλέπεις δόξας διὰ τὴν ἡλικίαν.

πρὸς ἀλλήλας τῶν ἰδεῶν σχέσεως ὅτι αἱ ἰδέαι εἶναι κατὰ τὸν Πλάτωνα ἀπλᾶς ὑποκειμενικαὶ ἔννοιαι, λογικαὶ ἀφαιρέσεις, νοήματα ψυχῆς. Ὁ Πλάτων ἀναφρονδὸν ἀντιμάχεται εἰς τὴν θεωρίαν ταύτην (Παρμ. 132). Ἀπεναντίας αἱ ἰδέαι ἔχουσι κατ' αὐτὸν ἀντικειμενικὴν πραγματικότητα· ἐκάστη ἰδέα εἶναι κατ' αὐτὸν *μορσιδὲς τι, καθ' αὐτὸ ὃν τέλειον*, (Φαίδ. σελ. 75), ἀσώματον, ὅπερ ἐν τῇ ἀλλοιώσει τοῦ φαινομενικοῦ κόσμου ὑφίσταται ἀνχλωϊκὸν καὶ ἀείποτε ἴσον πρὸς ἑαυτὸ (ὡσάυτως αἰετὶ ἔχει). Περὶ ἐκάστης ιδέας ἰσχύει ὅτι ὁ Πλάτων λέγει περὶ τῆς τοῦ καλοῦ. «Τὸ καλόν, λέγει (Συμπ. 211) «εἶναι αἰώνιον, αἰετὸν, οὔτε γεννώμενον οὔτε φθείρόμενον, οὔτε αὐξάνον οὔτε φθίνον· οὐχὶ ὑπὸ τινα μὲν ἐποφιν καλόν, ὑπὸ τινα δὲ ἐτίησαν αἰσχρόν, ὥστε τοῖς μὲν νὰ φαίνεται οὕτω, τοῖς δὲ ἄλλως. Προσέτι δὲ δὲν δύνανται νὰ τὸ αἰσθάνθῃ τις, οὐδὲ ὑπάρχει ἐν ἑτέρῳ πτερί ἄλλ' αὐτὸ καθ' αὐτό. Πᾶν ἕτερον, ὅπερ ὀνομάζομεν καλόν, ἔχει μέρος ἐξ αὐτοῦ, οὕτως ὅμως, ὥστε ἐνῷ τοῦτο τὸ ἕτερον γεννᾶται καὶ φθείρεται, τὸ καλόν καθ' ἑαυτὸ οὔτε μείζον οὔτε ἑλαττον γίνεσθαι, καὶ οὐδὲν τι πάσχει.» «Ἡ ἰδέα ἐπομένως εἶναι τὸ μόνον πραγματικόν, τὸ ὄντως ὄν, ὁ κόσμος τῶν ἰδεῶν, τὸ ἄθροισμα πάσης πραγματικότητος ἐκτὸς αὐτοῦ οὐδὲν ἔχει οὐσιώδη ὑπαρξιν.

Καὶ αἱ ἰδέαι ἀναφέρονται πρὸς τὸν φαινομενικὸν κόσμον ὡς παραδείγματα (1), τὰ δὲ αἰσθητικὰ πρὸς τὰς ἰδέας ὡς *μιμήματα, ὁμοιώματα, εἰκόνες ἢ εἰδωλά*· ἕκαστον ἀτομικὸν ὄν εἶναι ὅποιον εἶναι μόνον διὰ τῆς κοινοῦ αὐτοῦ καὶ μεθέξουσ ἀπὸ τῆς ἑμῶνμου ἰδέας (2).

Τὸ κύριον τῆς πλατωνικῆς θεωρίας τῶν ἰδεῶν συνίσταται εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος τὸ πρῶτον ἀναπτυχθεῖσαν διδασκαλίαν, ὅτι τὸ γενικὸν ἔχει πραγματικότητα, καὶ μάλιστα μείζονα, ἢ τὰ ἐμπειρικά καθ' ἕκαστα. Πρῶτος ὁ Πλάτων ἔθεσε μετὰ διαχυοῦς συνειδήσεως τὸ ζήτημα, τί εἶναι τὸ πραγματικόν καὶ οὐσιώδες ὄν. Εἶναι ἄρα γε

(1) Παρμ. 132. «Ἔμοι γε καταφαίνεται ὡς ἔχειν: Τὰ μὲν εἶδη ταῦτα ὡς παραδείγματα ἐστάναι ἐν τῇ φύσει, τὰ δὲ ἄλλα τούτοις εἰκέναι καὶ εἶναι ὁμοιώματα. Τιμ. 48. ὑπάρχουσι δύο εἶδη ὄντων· ἐν μὲν ὡς παραδείγματα, εἶδος ὑποθέθεν, νοητόν, καὶ αἰετὸν· ταῦτά ὄν, μίμημα δὲ παραδείγματος δεύτερον, γίνεσθαι ἔχον καὶ ὁρατόν. Τιμ. 52, ὑπάρχουσι δύο γένη ὄντων· ἐν μὲν τὸ κατὰ ταῦτα εἶδος ὄν, ἀγνῆτον καὶ ἀνώλεθρον, ἀόρατον καὶ ἄλλως ἀναισθητόν, τοῦτο δὲ δὴ νόησις εἰληγεν ἐπισκοπεῖν· τὸ δὲ ἐμῶνμου ὁμοίον τε ἐκείνῳ δεύτερον, αἰσθητὸν γεννητόν, γιγνόμενόν τε ἐν τινι τόπῳ καὶ πύλιν ἀπολλύμενον, δόξη μετ' αἰσθήσεως περιληπτόν.

(2) Φαίδ. 100. «Ἐάν τις μοι λέγῃ ὅτι εἶναι τι καλόν, διότι ἔχει καλὸν χάριμα, καλὸν σχῆμα ἢ τὰ τοιαῦτα, οὐδὲν παραδείγματι ταύτην τὴν ἀπόκρισιν κατέγω ὁμῶς τοῦτο στερεῶς, ὅτι οὐκ ἄλλο τι ποιεῖ αὐτὸ καλόν, ἢ ἡ ἐκείνου τοῦ καλοῦ εἴτε παρουσία εἴτε κοινωνία, εἴτε ὅπῃ δὴ καὶ ὅπως προσαγορευομένη· οὐ γὰρ ἔτι τοῦτο διαχυρίζομαι, ἀλλ' ὅτι τῷ καλῷ πάντα τὰ καλὰ γίνονται καλὰ

τὰ καθ' ἑκάστα, καὶ ἐνυπάρχει μόνον τὸ γενικὸν εἰς τὴν ἀφαίρεσιν τοῦ ἀνθρωπίνου νοός, ἢ τὸ γενικὸν εἶναι τὸ ἀληθῶς πραγματικόν, καὶ τὰ ἄτομα εἶναι μόνον τοῦτου ἐμφάνειαι; Τὰ γένη καὶ τὰ εἶδη εἶναι ἀπλᾶι ἔννοιαι, ἢ αἱ οὐσιώδεις βάσεις τοῦ ἀτομικοῦ; Ὁ Πλάτων ἐ-
 λυσε τὸ ζήτημα τοῦτο ἀποφαινόμενος ὅτι τὸ πραγματικόν καὶ τὸ οὐ-
 σιῶδες ὃν δὲν εἶναι τὰ ἄτομα, ἀλλ' οἱ τύποι τῶν γενῶν τὰ ἄτομα θεω-
 ροῦνται ὑπ' αὐτοῦ ὡς μερικεῦσεις καὶ ἐμφάνειαι τοῦ εἶδους των. Καὶ
 δικαίως· διότι πῶς ἡδύνατο π. χ. ὁ ἀνατόμος ἐκ τῶν ὀλίγων πτω-
 μάτων ἀτινα αὐτὸς ἐντελῶς διηρεῖν, νὰ συμπεράνῃ μετ' ἀκλονή-
 του πεποιθήσεως τὸν αὐτὸν ὄργανισμόν ἀπάντων τῶν ζώωντων, ἀπο-
 θανόντων καὶ μελλόντων ἀνθρώπων, ἐὰν δὲν προϋπέθετεν ὅτι ὁ ἀν-
 θρώπινος ὄργανισμός ἐστίν ὁ αὐτὸς ἐπαναλαμβανόμενος εἰς ἅπαντα τὰ
 ἄτομα, ἔστωσαν ὅσονδήποτε πολλὰ; Πῶς ἡδύνατο ἐκ τούτου τοῦ
 τύπου τοῦ γένους νὰ κρίνῃ περὶ τοῦ ἀτόμου, π. χ. νὰ ἐκδηλώσῃ τὸν
 φυσικὸν ὄργανισμόν ἑνὸς ἀτόμου ὡς ἀφυσικὸν καὶ ἀνώμαλον, ἐὰν ὁ
 τύπος τοῦ γένους δὲν ἐπέχειν ὑψηλοτέραν τάξιν, δὲν ἦτο πραγματι-
 κώτερος ἢ τὸ ἄτομον; Ὁ ἐμπειρισμὸς ὅστις δὲν παραδέχεται οὐδὲν
 ἕτερον ὡς πραγματικόν εἰμὴ μόνον τὰ ἄτομα, ἀφαίρει τὰς γενικὰς
 ἐννοίας καὶ ὡς ἐκ τούτου πᾶσαν ἐπιστήμην· οὐδεμίαν μνείαν ποιεῖ-
 ται περὶ γενῶν, εἰδῶν, καὶ τάξεων, ἐπομένως δὲ εἰς ἕκαστον ἄτομον,
 εἰς ἕκαστον ἵππον, εἰς ἕκαστον λίθον ὄφειλε νὰ δοθῇ τὸ ἴδιον αὐτοῦ
 ὄνομα. Τοῦτο δὲ μάλιστα δοξάζει καὶ ὁ Λόγκιος λέγων ὅτι ὁ κυρι-
 ῶδης σκοπὸς τῶν γενικῶν ἐννοιῶν εἶναι νὰ συντάμῃ τὴν ὁνομασίαν
 τῶν ὄντων. Ἀλλ' ἐὰν αἱ ἐννοιαὶ τοῦ γένους καὶ τοῦ εἶδους, δὲν εἶναι
 εἰμὴ συνοπτικὰ σημεῖα, ἐὰν οὐδεμίαν ἔχωνται ἀντικειμενικῆς ἀληθείας
 οὐδεμία ἐπιστήμη εἶναι δυνατὴ διότι αὕτη πραγματεύεται μόνον
 περὶ τοῦ γενικοῦ, καὶ θεωρεῖ τὸ ἄτομον ὡς ἀπεικόνισμα τοῦ τύπου
 του. Ὅθεν εἰκότως ὁ Πλάτων ὑπέλαβε τὴν ἀντικειμενικὴν τοῦ γενι-
 κοῦ πραγματικότητα ἢ τὴν ὑπαρξίν των ἰδεῶν, ὡς ἀναγκασίαν προϋ-
 πόθεσιν τῆς γνώσεως καὶ πάσης ἐπιστήμης. Ἀλλ' ἡ θεωρία του αὕτη
 ἔχει καὶ τινὰ ἐλλείμματα. Τὸ μὲν, διότι ὁ Πλάτων παρέστησεν ὡς
 οὐσίας ἢ πραγματικὰς ὀντότητας ὅχι μόνον τὰ γένη καὶ τὰ εἶδη,
 δηλ. τοὺς θεμελιώδεις τύπους τῆς φύσεως, ἀλλὰ καὶ ἄλλας ἐννοίας
 ὡς ἰδιοτήτων, καταστάσεων, σχέσεων, τοῦτο δὲ ἦτο σφαλερὰ ὑπερ-
 βολὴ θεωρίας οὐσιωδῶς ἀληθοῦς. Τὸ δὲ διότι τὸ σύστημα των ἰδεῶν
 δὲν ἐπιδέχεται ἐν ἑαυτῷ διαλεκτικὴν ἀνάπτυξιν. Ἐκάστη ἰδέα τίθε-
 ται ὡς ἐνυπόστατος, ἐπομένως δὲ ὡς στερεὰ καὶ ἐταίμη καθ' ἑαυτήν,
 ἐξ ἧς οὐδεμία ἐμμονος μεταβάσις εἰς ἄλλην εἶναι δυνατή, ἀλλὰ δύ-
 νηται μόνον νὰ παραβληθῇ πρὸς ἑτέραν ἀλλαχόθεν λαμβανομένην.
 Οὕτω π. χ. ἐν τῷ Παρμενίδῃ ἡ ἐννοια τοῦ ἄντος ὡς διάφορος τοῦ ἐνός,
 δὲν ἐξάγεται ἐκ τῆς τοῦ ἐνός, ἀλλὰ προϋποτίθεται ὡς διδομένη εἰς
 τὴν ἐννοίαν τοῦ ὄντος ἐνός. Ὅθεν ἡ διάκρισις τοῦ ἐνός καὶ τοῦ ὄντος,

ἐξ ἧς πηγάζει ἡ πολλότης τῶν παραγῶγων ἐννοιῶν, δὲν ἐπιδέχεται καὶ αὐτὴ περαιτέρω παραγωγὴν. Ἐπόμενον λοιπὸν ἦτο καὶ ἡ ἀρχὴ τοῦ πλατωνικοῦ συστήματος τῶν ιδεῶν νὰ ᾔηται ἀσθενὴς καὶ ἀγονος. Ἐν τῇ Πολιτ. VI, 504 χαρακτηρίζεται ὡς τὸ ἀκρότατον ἐμπεριχόμενον πάσης γνώσεως, καὶ ὡς ὑπερτάτη ἀρχὴ πάσης ὑπάρξεως ἡ ιδέα τοῦ ἀγαθοῦ. Διὰ δὲ τοῦ ἀγαθοῦ πρέπει νὰ ἐννοῶμεν οὐχὶ μόνον τὸ ἠθικῶς, ἀλλὰ καὶ τὸ μεταφυσικῶς ἀγαθόν, τὴν ἀκρότατην αἰτίαν καὶ τὸν ἀκρότατον σκοπὸν πάσης ὑπάρξεως καὶ νοήσεως. Ἀλλ' ἀκριβέστερον προσδιορισμὸν τῆς ἐννοίας ταύτης οὔτε ἐνταῦθα, οὔτε ἀλλαχοῦ παρέσχεν ὁ Πλάτων (1). Οὐδὲ ἐξάγονται λογικῶς ἐκ τῆς ιδέας ταύτης τοῦ ἀγαθοῦ αἱ ἐννοιαὶ τῆς ὑπάρξεως καὶ τῆς γνώσεως· περὶ δὲ τῶν λοιπῶν ιδεῶν οὐδὲ κἄν ἔχνος τῆς ἐξαγωγῆς αὐτῶν ἀπαντάται.

Ὅθεν ἐπειδὴ λείπει εἰς τὴν πλατωνικὴν φιλοσοφίαν ἡ διαλεκτικὴ ἀνάπτυξις τῆς ιδέας, διὰ τοῦτο λείπει εἰς αὐτὴν ἀναγκαιῶς καὶ ἡ συστηματικὴ μετὰβασις ἀπὸ τῆς ιδέας εἰς τὴν ἐμφάνειαν· καὶ ἡμεῖς λοιπὸν πρέπει ἄνευ περαιτέρω ἐξαγωγῆς νὰ μεταβῶμεν ἀπὸ τὴν διαλεκτικὴν εἰς τὴν φυσικὴν.

ΦΥΣΙΚΗ

Ἵνα ἐννοήσωμεν τὴν περὶ τῆς ὕλης πλατωνικὴν διδασκαλίαν, πρέπει νὰ ἀνατρέξωμεν εἰς τὴν θεωρίαν τῶν ιδεῶν. Ὁ Πλάτων θεωρεῖ τὴν ιδέαν ὡς τὸ ὄντως ὄν, καὶ ἐκτὸς τῆς ιδέας οὐδὲν εἶναι ἀληθῶς πραγματικόν. Ἐντεῦθεν ἔπεται, ὅτι ὁ φαινόμενικὸς κόσμος δὲν ἔχει ἀληθῆ ὑπαρξιν. Καὶ τῷ ὄντι ὁ Πλάτων χαρακτηρίζει τὸ αἰσθητικὸν ὄν ὡς μὴ ὄν. Ἀλλὰ διὰ τούτου δὲν ἐννοεῖ νὰ ἀρνηθῇ παντάπασιν τὴν ὑπαρξιν εἰς τὸν αἰσθητικὸν κόσμον καὶ νὰ τὸν ἐκλάβῃ ὡς ἀπολύτως μὴ ὄν. Ἡ θεωρία του εἶναι ὅτι ὁ αἰσθητικὸς κόσμος δὲν ἔχει ἀληθῆ ὑπαρξιν, εἰδὸς τι ὑπάρξεως, τοιοῦτό τι οἶον τὸ ὄν· ὅτι ἡ αἰσθητικὴ ὑπαρξις εἶναι τι διάμεσον μεταξὺ τοῦ ὄντος καὶ τοῦ μὴ ὄντος, ὅπερ ἀδιαλείπτως μὲν γίγνεται ἀλλ' οὐδέποτε ἐστὶ (2), ὅπερ αἰείποτε ἐνταῦτ' συμπλέκεται μετὰ τοῦ ἀντιθέτου του, μετὰ τοῦ ἑτέρου ἑαυτοῦ, ταραττόμενον ὑπὸ τινος ἄλλοτρίου, ἐπομένως αἰείποτε ἐν ταύτῳ δὲν

(1) Παρ. Πολιτ. VII, 517. Τὰ δ' οὖν ἐμοὶ φαινόμενα οὕτω φαίνεται, ἐν τῷ γνωστῷ τελευταία ἡ τοῦ ἀγαθοῦ ιδέα καὶ μόγις δεῖσθαι, ὁφείτω δὲ συλλογιστέα εἶναι ὡς ἄρα πᾶσι πάντων αὕτη ὁρῶν τε καὶ καλῶν αἰτία, ἐν τῷ ὁρατῷ φῶς, καὶ τὸν τούτου κύριον τεκοῦσα, ἐν τε νοητῷ αὕτη κυρία ἀλήθειαν καὶ νοῦν παρασχομένη κ. ἐφ.—Τιμ. 28. Τὸν μὲν οὖν ποιητὴν καὶ πατέρα τοῦ θεοῦ παντός εὐρεῖν τε ἔργον καὶ εὐρόντα εἰς πάντας ἀδύνατον λέγειν.

(2) Πλατ. Τιμ. 27. Ἔστιν οὖν δὴ κατ' ἐμὴν δοξάν διαιρετέον τάδε· τί τὸ ὄν αἰεὶ, γένεσιν δ' οὐκ ἔχον καὶ τί τὸ γιγνόμενον μὲν αἰεὶ, ὃν δ' οὐδέποτε· τὸ μὲν δὴ νοήσει μετὰ λόγου περιληπτὸν αἰεὶ κατὰ ταῦτά ὄν, τὸ δ' αὖ δοξῇ μετ' αἰσθήσεως ἀλόγου δοξαστόν, γεγόμενον καὶ ἀπολλύμενον, ὅτως δ' οὐδέποτε ὄν,

εἶναι ὅποιον καθ' ἑαυτὸ εἶναι (1). Ἐν τῷ αἰσθητικῷ κόσμῳ παρίσταται μὲν ἡ ἰδέα, ἀλλ' οὐχὶ μόνιμος, οὐχὶ ἀμιγῆς, ἀλλὰ διαβατική, συγκεχυμένη καὶ συμμιγῆς, οὐχὶ καθ' ἑαυτὴν ἐν τῇ ἀπλῇ αὐτῆς ἐνότητι, ἀλλὰ διεσπασμένη εἰς πληθὺν ὁμωνύμων ὄντων. Ὅθεν ζητεῖται ποῦ πρέπει ν' ἀνεύρωμεν τὸν λόγον τοῦ αἰσθητικοῦ τούτου κόσμου, ἐν ᾧ ἡ ἰδέα ἀντανακλᾶται τοσοῦτον ἀτελής καὶ στρεβλή; Ἐν αὐτῇ τῇ ἰδέᾳ δὲν δύναται νὰ ὑπάρχῃ, διότι αὕτη δὲν εἶναι τι αἰσθητικὸν καὶ διότι διαμένει ἀμετάβλητος. Ἐπομένως πρέπει νὰ συμπαραληφθῇ καὶ ἑτέρα ἀρχὴ πρὸς ἐξήγησιν τοῦ αἰσθητικοῦ κόσμου, ἀρχή, ἥτις ἐνῶ ἀφ' ἐνὸς εἶναι αὐθυπόστατος διότι θεμελιώνει ἄλλο τι εἶδος ὑπάρξεως ἢ τὸ τῆς ἰδέας, ἀφ' ἑτέρου εἶναι καὶ ἀνυπόστατος, διότι εἰς ταύτην τὴν ἄλλην ὑπαρξιν ἐμφανίζεται μόνον ἡ ἰδέα, εἰ καὶ διηρημένη καὶ ἐστρεβλωμένη.

Τὴν περιγραφὴν τῆς ἀρχῆς ταύτης περιέχει ὁ Φίληθος καὶ ὁ Τίμαιος. — Ἐν τῷ Φιλήθῳ (23) διαίρει ὁ Πλάτων τὸ ἄθροισμα τῶν ὄντων εἰς τέσσαρας τάξεις: τὸ ἄπειρον, τὸ πεπερασμένον, τὸ ἐξ ἀμφοτέρων μεμιγμένον καὶ τὴν αἰτίαν ἐν γένει ταύτης τῆς μίξεως καὶ τοῦ ὄντος. Ἡ μὲν τελευταία ἐκ τῶν τάξεων τούτων χαρακτηρίζει τὸν ἀπόλυτον λόγον τοῦ ὄντος, ἡ δὲ τρίτη τὴν αἰσθητικὴν ὑπαρξιν, ἡ δὲ δευτέρα τὰς μαθηματικὰς σχέσεις καὶ τοὺς νόμους τοῦ φαινομενικοῦ κόσμου, καὶ ἡ πρώτη τὸ γενικὸν ὑποκείμενον τῆς αἰσθητικῆς ἐμφανείας, τὴν ὕλην, ἥτις περιγράφεται οὕτω (24). « Πάν ὅ,τι ἐπιδέχεται τὸ πλεόν καὶ ἔλαττον, τὸ ἰσχυρότερον καὶ ἀσθενέστερον καὶ τὴν ὑπερβολήν, ἀνήκει εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ ἀπείρου, » δηλ. τὸ ἄπειρον εἶναι ἐκεῖνο, ἐντὸς τοῦ ὁποίου οὐδεὶς ἀκριβὲς καὶ στερεὸς προσδιορισμὸς εἶναι δυνατός, τὸ στοιχεῖον τῆς ἀλόγου ὑπάρξεως, τῆς ἀλλοιωσεως, ἥτις οὐδέποτε ἐστίν. Ἐκτενέστερον πραγματεύεται περὶ τῆς ἀρχῆς ταύτης ὁ Τίμαιος (48). Ἀπὸ τῆς ἀρχετύπου καὶ ὡσαύτως ἀπὸ ἐχούσης ὑπάρξεως τῶν ἰδεῶν καὶ ἀπὸ τῶν ὁμοιωμάτων τούτων ἦτοι ἀπὸ τῆς αἰσθητικῆς ἐμφανείας διακρίνεται ἐνταῦθα ὡς τρίτον ἐκεῖνο, ὅπερ ἀποτελεῖ τὴν βᾶσιν καὶ τρόπον τινὰ τὸν μητρικὸν κόλπον πάσης γενέσεως, τὸ κοινόν, ὅπερ κεῖται ὡς βᾶσις εἰς ἅπαντα τὰ σωματικὰ στοιχεῖα καὶ ἐν τῇ ἀπαύστῳ ῥοῇ ἀπάντων τούτων τῶν σχημάτων ἐν τῷ κύκλῳ τῆς γενέσεως ὑφίσταται ὡς τὸ κοινόν ὑποκείμενον ἀπάντων τούτων, ἐν ᾧ γινόμενα ἀπαύστως ἕκαστον αὐτῶν φαντάζεται καὶ πάλιν ἐκεῖθεν ἀπόλλυται (2) τὸ ἐκμαγεῖον ἐξ οὗ ἅπαντα ἐκτυ-

(1) Σμπ. 211. Πολ. V. 479. 480. Τὸ ἀμφοτέρων μετέχον, τοῦ εἶναι τε καὶ μὴ εἶναι—κυλινδεῖται μεταξὺ τοῦ τε μὴ ὄντος καὶ τοῦ ὄντος ὡς π.χ. τὸ ἐμπειρicon καλόν, αγαθόν, αἰκαῖον, ὅπερ οὐδέποτε ἀπολύτως εἶναι καλόν κ.τ.λ. ἐπομένως δὲ δεικνύται καὶ ὡς μὴ καλόν, κτλ.

(2) Τιμ. 49. Οὐδεμία τῶν ὁρισμένων ὕλων πρέπει νὰ ἀνομάζεται τόδε ἢ

πούνται, ὅπερ ὁμῶς δι' αὐτὸ τοῦτο μέλλει νὰ ᾖναι ἄνευ ὠρισμένου σχήματος καὶ ιδιότητος. Ἀκριβέστερον περιγράφει αὐτὸ ὡς τι ἄμορφον, ἀόρατον, πανδεχές. Ὁμολογεῖ ὅτι εἶναι δύσκολον νὰ παραστήσῃ τις διὰ λόγου τὴν ἀρχικὴν ταύτην ὕλην, διότι δέν δύναται νὰ ἐννοηθῇ μήτε διὰ τῆς ῥοήσεως ὡς ἡ ἰδέα, μήτε διὰ τῆς αἰσθήσεως, ὡς τὸ αἰσθητικόν, ἀλλὰ διὰ τινος λογισμοῦ νόθου (Τιμ. 52) ἥτοι διὰ συλλογισμοῦ ἐξ ἀναλογίας. Ἐνταῦθα λοιπὸν φαίνεται ὁ Πλάτων ὅτι παραδέχεται προκινῶν τινὰ ὕλην προϋπάρχουσαν τῆς κοσμοποιίας· ὅτι ὑποθέτει τὴν ὑπαρξίν ὕλικου τινος ὑποκειμένου, ταραχιδῶς κυμαινομένης ὕλης, ἐξ ἧς μετὰ ταῦτα ὁ Δημιουργὸς ἐσχημάτισε τὸν κόσμον κατὰ τὸν τύπον τῶν ιδεῶν. Ἐνθα σημειωτέον ὡς ἐν παρόδῳ ὅτι ὁ Πλάτων εἰ καὶ μὴ χρώμενος τὸν τεχνικὸν τοῦτον ὅρον, ὕλην, πρὸς ἐκδήλωσιν τῆς ἀρχικῆς ταύτης οὐσίας (1) παραβάλλει ὅμως αὐτὸν πρὸς τὴν ὕλην ἣν ἐπεξεργάζονται οἱ χειρώνακτες· ἐπομένως δὲ ὁ Πλάτων ἀντιθέτων εἰς τὴν θεωρίαν τῶν ιδεῶν δευτέραν οὐσίαν, δευτέραν μόνιμον ἀρχὴν ὑπάρξεως περιπίπτει εἰς προφανῇ ἀντίφασιν πρὸς τὴν διδασκαλίαν τῶν ιδεῶν, δι' ἧς εἰς ταύτας μόνας ἀπονέμει οὐσιώδη ὑπαρξίν. Βέβαια δέν ὁμολογεῖ τὴν ἀντίφασιν ταύτην. Καὶ ἐν τῷ Τιμαίῳ (27) ἐπαναλαμβάνει ὅτι εἰς μόνην τὴν ἰδέαν ἀνήκει ἀληθὴς ὑπαρξίς. Καὶ ἐκείνην δὲ τὴν ἀρχικὴν ὕλην ἣν ἐκάλεσε *δεξάμενην*, καλεῖ καὶ *χώραν* (Τιμ. 52)· ὅπερ καταδεικνύει ὅτι αὐτὴ δέν εἶναι ὑποκείμενόν τι θετικῶς πληροῦν τὴν χώραν, ἀλλ' εἰδὸς τι αὐλοῦ ἐκτάσεως. Ἀλλὰ τοιαύτη αὐλὸς ὕλην, ἐάν ᾖναι τι ἀνούσιον καὶ ἀπραγματίωτον, ὅπερ εἶναι τὸ μὴ ὂν τῆς ιδέας, πῶς δύναται νὰ ἔχῃ τὴν δύναμιν ν' ἀποτελῇ, ὥστε ἡ ἰδέα νὰ παρίσταται ἐν τῷ φαινομενικῷ

τοῦτο ἀλλὰ μόνον τοιοῦτον διότι ἀπασαὶ ἀπαύστως μεταβαίνουν εἰς ἀλλήλας· ἐν τῷ δὲ ἐγγιγνόμενῳ αἰεὶ ἕκαστον αὐτῶν φαντάζεται καὶ πάλιν ἐκείθεν ἀπολύεται, μόνον ἐκεῖνο αὐτὸ προσαγορεύειν τῷ τε τοῦτο καὶ τῷ τότε προσχρωμένους ὀνόματι κ. ἐφ. Τιμ. 49. ἐκτὸς τῶν ιδεῶν καὶ τῶν θρωισμάτων αὐτῶν ὑπάρχει καὶ τρίτον γένος, ὅπερ ἡ ἔρευνα μᾶς ἀναγκάζει νὰ διασαφίσωμεν διὰ τοῦ λόγου, εἰ καὶ χαλεπὸν καὶ ἀμυδρὸν εἶδος ἐστὶ. Τίνα οὖν ἔχον δύναμιν κατὰ φύσιν αὐτὸ ὑποληπτέον; τοιάνδε μάλιστα, πάσης εἶναι γενέσεως ὑποδοχὴν αὐτὸ, οἷον τιῦννην· 50. λέγεται αἰεὶ τὰ πάντα· ἐκμαγεῖον φύσει παντὶ κεῖται·— 53. δεξάμενη· 51. διὸ τὴν τοῦ γεγονότος ὄρατος καὶ πάντως αἰσθητοῦ μητέρα καὶ ὑποδοχὴν μήτε γῆν, μήτε ἀέρα, μήτε πῦρ, μήτε ὕδωρ λέγωμεν· ἀλλ' ἀνόρατον εἶδος τι καὶ ἄμορφον, πανδεχές, μεταλαμβάνον δὲ ἀπορώτατά πη τοῦ νοητοῦ καὶ δυσαιωτάτατον (δυσνόητον) αὐτὸ λεγοντές οὐ ψευδόμεθα. Δύναται δὲ τις νὰ χαρακτηρίσῃ τοῦτο οὕτως· εἶναι ἐκεῖνο, ὅπερ γίνεται πῦρ, ὕδωρ καὶ γῆ, ἀλλὰ δέν εἶναι οὔτε πῦρ, οὔτε ὕδωρ, οὔτε γῆ· 52. τρίτον δ' αὐτοῦ γένος τὸ τῆς χώρας, φθορὰν οὐ προσδεγόμενον, ἔδραν δὲ παρέχον ὅσα ἔχει γένεσιν πᾶσιν, αὐτὸ δὲ μετ' ἀνασθησίας ἀπὸν λογισμῶν τι νόθον.

(1) Μεταγενέστεροι δὲ ὡς ὁ Ἀριστοτέλης π. χ. ἀποδίδουσιν αὐτῷ τὸν ὅρον τοῦτον. Ἀρ. Φυσ. IV. 2. 209. Πλάτων τὴν ὕλην καὶ τὴν χώραν ταύτῃ φησιν εἶναι ἐν τῷ Τιμαίῳ.

κόσμῳ διαβατική, ἐστρεβλωμένη, καὶ διεσπασμένη εἰς πληθὺν ὁμοιωμάτων. Δὲν δύναται ἐπομένως ν' ἀρνηθῇ ὅτι ἡ ἰδέα ἀπαντᾷ εἰς τὸν αἰσθητικὸν κόσμον πραγματικὸν ὄριον, κώλυμα, ἀνυπέρβλητον ἀντίθεσιν. Καὶ αὐτός ὁ Πλάτων πολλάκις ὁμιλεῖ οὕτω περὶ τῆς σχέσεως τοῦ φαινομενικοῦ πρὸς τὸν ἰδανικὸν κόσμον, οἷον εἴ ἦσαν δύο κόσμοι αὐθυπόστατοι, οὐσιώδεις καὶ ἀπ' ἀλλήλων διαφέροντες. Ὀνομάζει μάλιστα τὰς ιδέας παραδείγματα, καὶ τὰ πράγματα ὁμοιώματα, καὶ ὑποθέτει ὅτι ταῦτα μετέχουσι τῶν ιδεῶν· ὅθεν ὁ αἰσθητικὸς κόσμος φαίνεται ὡς ἄλλος κόσμος παρὰ τῷ ἰδανικῷ· διὰ τοῦτο καὶ ὁ Ἀριστοτέλης τὰς πλείστας ἐπικρίσεις του περὶ τῆς τῶν ιδεῶν θεωρίας ἐστῆριξεν ἐπὶ ταύτῃ· τῆς προϋποθέσεως. Δὲν κατάρθρωσεν ἄρα ὁ Πλάτων νὰ ἔρῃ τὴν ἀντίφασιν ἐκείνην καὶ ἐπομένως τὸν δυῖσμόν τοῦ συστήματός του.

Εἰς τὴν φιλοσοφίαν τῆς φύσεως ὁ Πλάτων καθιέρωσεν ἓνα μόνον διάλογον, τὸν Τίμαιον, λαβὼν πολλὰς διδασκαλίας παρὰ τῶν Πυθαγορείων. Ὁ Τίμαιος εἶναι ἀναμφιβόλως ἐπεξεργασία ἄλλου συγγραμματος κυρίως συνταχθέντος ὑπὸ τινος Πυθαγορείου. Τινὲς δὲ μάλιστα γνωμικτεύουσιν, ὅτι τοῦτο εἶναι ἀπόσπασμα, ὅπερ Πυθαγόρειός τις ἐξήγαγεν ἐκ τινος μεγαλητέρου συγγραμματος τοῦ Πλάτωνος. Ἀλλὰ τὸ πρῶτον εἶναι τὸ πιθανώτερον.

Τὴν ἐκθεσιν τῆς τοῦ κόσμου γενέσεως εἰσάγει ὁ Πλάτων ὡς ἐφεξῆς· «Ὁ θεὸς εἶναι τὸ ἀγαθόν, (τὸ ἀγαθὸν ἴσταται ἐπὶ τῆς κορυφῆς πρῶν πλατωνικῶν ιδεῶν), ἀλλὰ τὸ ἀγαθὸν οὐδόλως φθονεῖ· διὸ ἠθέλησε νὰ δημιουργήσῃ τὸν κόσμον ὅσον ἔνεστιν ὁμοιότατον πρὸς ἐκκεντῶν. » (Τιμ. σελ. 29) ὅτι ὁ θεὸς δὲν ἔχει φθόνον, εἶναι ὑψηλή, σύναμα δὲ καὶ ἀφελὴς ἔννοια. Ἀπειναντίας δὲ παρὰ ταῖς ἀρχαίαις ἡ Νέμεσις, ἡ δίκη, τὸ πεπωμένον, ὁ φθόνος εἶναι ὁ μοναδικὸς προσδιορισμὸς τῶν θεῶν, οἵτινες ταπεινοῦσι τὰ ὑψηλά, καὶ δὲν ἀνεχονται τὰ μεγάλα, τὰ ὑπερφυῆ. Ἀλλ' ὁ Πλάτων ἔχει πολλῶν ὑψηλοτέρων περὶ θεοῦ ἔννοιαν.

Πρὶν ἢ ὁ θεὸς (ὁ δημιουργὸς) ἐκκαλέσῃ, λέγει ὁ Πλάτων, εἰς ὑπαρξιν τὸν κόσμον, δύο τινὰ ὑπῆρχον, ὁ κόσμος τῶν ιδεῶν καὶ ἡ ὕλη, ὁ μὲν διατελὼν ἀκίνητος καὶ ἀμετάβλητος, ἡ δὲ ἀγρίως καὶ ἀτάκτως κυματιζομένη. Ἐκ τούτων ἀμφοτέρων ἔμελλε νὰ προκύψῃ ὁ ὁρατὸς κόσμος, ἐπομένως δὲ ἦν ἀνάγκη πρὸ πάντων μέσου τινὸς ὄρου, δι' οὗ ἐγένετο δυνατὴ ἡ συγκοινωνία τῶν δύο στοιχείων. Ὁ μέσος οὗτος ὄρος μεταξὺ τῆς ιδέας καὶ τῆς ὕλης εἶναι κατὰ τὸν Πλάτωνα ἡ ψυχή, δὲν εἶναι μόνον ἡ διανοητικὴ ἀρχή, ἀλλὰ καὶ ἡ εἰς τὴν ὕλην μεταδίδουσα διοργάνωσιν καὶ ζωοποίησιν (Φαῖδρ. 245. Φαῖδων 105). Ἄνευ ψυχῆς ἐπομένως δὲν ἠδύνατο νὰ παρὰχθῇ ὁ κόσμος, ὅστις εἶναι ὁργανικὸν ὅλον αὐτοκίνητον. Ὅθεν ὁ δημιουργὸς ἐσχημάτισε πρῶτον τὴν ψυχὴν τοῦ κόσμου ἐκ τινος μίξεως τοῦ ἰδανικοῦ καὶ τοῦ ὕλι.

κοῦ στοιχείου, ἄτινα ἀμφοτέρω ἐμελλεν οὗτος νὰ συνενόησιν εἰς ἑαυτὸν· ἐπεξέτεινεν αὐτὴν κατὰ πάσας τὰς διαστάσεις ἐπὶ τῆς ὅλης περιφέρειας τοῦ ὁρατοῦ κόσμου, ὅστις διὰ τῆς εἰς ὅλα τὰ μέρη του εἰσδουούσης ψυχῆς, διατηρεῖ ἀενάως κίνησιν, τάξιν καὶ ζώην. Ἐννοεῖται δὲ οἰκοθεν, ὅτι ἡ ἐκθεσις αὕτη, ὡς λέγει αὐτός ὁ Πλάτων, εἶναι μυθική (Τιμ. 29. 69)· καὶ ἡ χρονικὴ διαδοχὴ μιᾶς ἐκάστης τῶν δημιουργικῶν πράξεων ἀμφιέννυται διὰ τοῦ μύθου. "Ὅθεν οὐδὲν τι ὀριστικὸν δυνάμεθα νὰ ἀποφανθῶμεν ἂν ὁ Πλάτων παραδέχεται ἢ ὀχι τὴν ἐν χρόνῳ ἀρχὴν τοῦ κόσμου. Ἐὰν δὲ ἀφαιρεθῇ τῆς ἐκθέσεως του πᾶν εἴτε ἀναμφισβόλως ἀνήκει εἰς τὴν μυθικὴν μορφήν, ὑπολείπονται ὡς δογματικὴ διδασκαλία τοῦ Πλάτωνος μόνα τὰ ἐφεξῆς· ἡ τὸν κόσμον κινούσα ἀρχὴ καὶ ὁ σύνδεσμος τῆς ἐν αὐτῷ ἐπικρατοῦσης τάξεως εἶναι· ἡ ψυχὴ τοῦ κόσμου, ἥτοι ἡ εὐσία ἡ ἱσταμένη μεταξὺ τοῦ καθαροῦ λόγου καὶ τοῦ αἰσθητικοῦ, ἡ περιλαμβανούσα ἐν ἑαυτῇ ἀπάσας τὰς μαθηματικὰς σχέσεις, καθ' ὅς τὸ πᾶν (τὰ ἀποστήματα καὶ αἱ περιφοραὶ τῶν οὐρανίων σωμάτων) διηρέθησαν καὶ διατάχθησαν· αὕτη δὲ εἶναι προσέτι ἡ ἰδανικὴ ἐνότης τοῦ κόσμου, ἡ συνείδησις τοῦ κόσμου, δι' ἧς οὗτος εἶναι ζῶον ἡμψυχον, ἔνουν (Τιμ. 37)· ὅπως δ' εἰπεῖν, αὕτη εἶναι ἡ εἰς τὸ αἰσθητικὸν μεταβάσασα ἰδέα, ἡ ἰδέα ἥτις δὲν εἶναι μόνον ἐν ἑαυτῇ, ἀλλὰ καὶ συναρμὰ ὡς κανονικὸς νόμος καὶ ψυχὴ τοῦ ὁρατοῦ κόσμου.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω προεκτεθέντων γίνεται δῆλον, ὅτι ὁ Πλάτων θεωρεῖ τὸ πᾶν ὡς ὃν ἡμψυχον ἐν σώματος καὶ ψυχῆς συγκαίμενον, πεποικισμένον μετὰ λόγου. Ἄλλως δὲ ἀποδίδει εἰς τὸν κόσμον πᾶσαν τελειότητα ἥτις ἀνάγκη νὰ ἀνήκῃ εἰς αὐτὸν ὡς τὸ ἡμῶν τῆς ἰδέας. Οὐδέποτε μεταβαλλόμενος, οὐδὲ ἀπολλύμενος, αὐτάρκης ὢν καὶ οὐδενὸς ἐτέρου προσδεόμενος, ζῇ βίον εὐδαιμονέστατον, εἶναι μακάριος θεός (34). Τὸ σχῆμα τοῦ παντός εἶναι τὸ σφαιροειδές, ἐπειδὴ ἡ σφαῖρα εἶναι τὸ τελειότατον πάντοσε ἴσον πρὸς ἑαυτὸ σχῆμα (33). Ἡ κίνησις τοῦ παντός εἶναι ἡ κυκλική, διότι αὕτη καθὼ ἐντελὲς κανονικὴ καὶ εἰς ἑαυτὴν ἐπανερχομένη ἀντιστοιχεῖ τὰ μάλιστα εἰς τὸν λόγον (34). Ἐν τῷ κέντρῳ τοῦ παντός εὐρίσκεται ἡ γῆ ἀκινήτως ἡρεμοῦσα (1). Περὶ αὐτὴν στρέφονται τὰ λοιπὰ οὐράνια σώματα· πρῶτον ἡ σελήνη, κατόπιν ὁ ἥλιος, μετὰ ταῦτα οἱ πέντε πλανῆται, καὶ τελευταῖοι οἱ ἀπλανεῖς ἀστέρες.

Τὸ ἐξαγόμενον λοιπὸν τῆς ὅλης πλατωνικῆς κοσμογονίας εἶναι

(1) Τιμ. 40. Γῆν, τροφὸν μὲν ἡμετέραν, εἰλλομένην δὲ περὶ τὸν διὰ παντός πόλον τεταμένον φύλακα καὶ δημιουργόν, νυκτὸς καὶ ἡμέρας ἐμμηχανήσατο, πρῶτην καὶ προσθυτάτην θεῶν, ὅσοι ἐντὸς οὐρανοῦ γεγόνασιν· εἰλλω, ἄττ. εἰλλω, =συγκλείειν, συμπυκνοῦν· ἐπομένως συγκλειομένην, συσφαιρουμένην περὶ τὸν πόλον τοῦ κόσμου. Ὑστερώτερον δὲ εἰλεῖσθαι σημαίνει τὸ περιστρέφειν.

ὅτι ὁ κόσμος θεωρεῖται ὡς τὸ τέλειον ζῶον. Γενόμενος ὁμοιος πρὸς τὴν ιδέαν τοῦ αὐτοζῶον, ἐφ' ὅσον τὸ γενόμενον δύναται νὰ ἦναι ὁμοιον πρὸς τὸ αἰδίον, καὶ ἐν μὲν τῷ σώματι αὐτοῦ περιλαμβάνων τὸ ἄθροισμα τοῦ ὕλικου, διὰ δὲ τῆς ψυχῆς του κοινωνῶν τῆς ἀπεράντου ζωῆς καὶ τοῦ θεοῦ λόγου, αἰείποτε ὡσαύτως ἔχων, εἶναι τὸ τέλειον ἀπεικόνισμα τοῦ αἰωνίου καὶ ἀοράτου θεοῦ. Εἰς ταύτην δὲ τὴν ἐξιστόρησιν εὐκόλως ἀναγνωρίζει τις τὸν χαρακτῆρα τῆς θρησκευτικῆς τῶν ἀρχαίων πίστεως, ὑφ' ἧς κατεχόμενος καὶ ὁ Πλάτων καὶ τοὶ ἀνυψούμενος ὑπεράνω τοῦ ὁρατοῦ τοῦτου κόσμου εἰς ὑπερβατικὸν τινα ἰδανικόν, δὲν δύναται ὅμως νὰ περιφρονήσῃ τὴν φύσιν ὡς τι ἄμοιρον θεότητος, ἢ νὰ υποβιβάσῃ αὐτὴν εἰς ὑποδεεστέραν τάξιν ὡς ἀπνευματώτεον ἀπέναντι τῆς ἀνθρωπίνης αὐτοσυνειδήσεως.

Πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ κόσμου ἀνάγκη ὅπως καθὼς ἡ ιδέα τοῦ ζῶον, οὕτω καὶ ὁ κόσμος, καθὼς ἀπεικόνισμά της, ἐμπεριέχῃ ἐν ἑαυτῷ ἅπαντα τὰ ζωικά ὄντα (Τιμ. 39. 41. 69. 92.). Ταῦτα δὲ διακρίνονται εἰς δύο τάξεις, εἰς θνητὰ καὶ ἀθάνατα. Καὶ περὶ μὲν τῶν τελευταίων ἀρκεῖ μόνον ἐπὶ τοῦ παρόντος ν' ἀναφέρωμεν ὅτι ὁ Πλάτων ἐννοεῖ τοὺς ἀστέρας· τὰ δὲ προηγούμενα μᾶς φέρουσιν εἰς τὴν πλατωνικὴν *Ἀνθρωπολογία*.

Ὁ Πλάτων πραγματευθεὶς περὶ τῆς φύσεως τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ ἀνθρώπου ἀνέμιξε τὸν μῦθον μετὰ τῆς φιλοσοφίας. Ὑπὸ μᾶλλον ἢ ἥττον μυθικὴν μορφήν ἐξετάζει τὴν καταγωγὴν καὶ τὴν προὔπαρξιν τῶν ψυχῶν, τὴν μετὰ θάνατον κατάστασιν καὶ τὴν ἀνάμνησιν· αἱ δὲ ἐρευναί του περὶ τῶν μερῶν τῆς ψυχῆς, καὶ τῆς σχέσεως τῆς ψυχικῆς ζωῆς πρὸς τὴν σωματικὴν εἶναι καθαρῶς ἐπιστημονικαί.

Ἀφοῦ ὁ δημιουργὸς, διηγεῖται ὁ Τιμαίος (41), ἐποίησε τὸν κόσμον καὶ τοὺς ἀστέρας, προσέταξε τοὺς γενομένους θεοὺς νὰ παραγάγῃσι τὰ θνητὰ ὄντα. Οὗτοι λοιπὸν κατεσκεύασαν τὸ ἀνθρώπινον σῶμα καὶ τὸ θνητὸν μέρος τῆς ψυχῆς, ὁ δὲ δημιουργὸς παρεσκεύασε τὸ ἀθάνατον αὐτῆς μέρος, ἐν τῷ αὐτῷ σκεύει, ὡς προλαβόντως τὴν ψυχὴν τοῦ κόσμου. Τὰ στοιχεῖα καὶ τὸ μίγμα ἦσαν τὰ αὐτά, ὀλιγώτερον ὅμως καθαρὰ. Δηλαδὴ ἔὰν ἀφαιρέσωμεν τὸ συμβολικὸν τῆς ἐκφράσεως, ἐξάγομεν ταύτην τὴν ἐννοιαν, ὅτι ἡ οὐσία τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς ἀφαιρουμένης τῆς μετὰ τοῦ σώματος συνδέσεώς της εἶναι ἡ αὐτὴ μετὰ τῆς ψυχῆς τοῦ κόσμου, διαφέρουσα μόνον καθ' ὅσον διαφέρει τὸ παράγωγον τοῦ ἀρχικοῦ, τὸ ἀτομικὸν τοῦ γενικοῦ (1). Ἐὰν λοιπὸν ἡ ψυχὴ τοῦ κόσμου εἶναι ὡς πρὸς τοῦτον τὸ μεταξύ τῆς ιδέας καὶ τοῦ αἰσθητικοῦ διάμεσον, εἶναι ἡ πρώτη μορφή τῆς ὑπάρξεως τῆς ιδέας εἰς

(1) Φίληβ. 30. Τὸ παρ' ἡμῖν σῶμα ἂρ οὐ ψυχὴν φήσομεν ἔχειν; Δῆλον ὅτι φήσομεν. Πόθεν, ὦ φίλε Πρώταρχε, λαβὼν, εἴπερ μὴ τό γε τοῦ παντός σῶμα ἐμψυχον ὃν ἐτύχχανε, ταῦτά γε ἔχον τούτῳ καὶ ἔτι πάντα καλλίονα;

τὰ πολλά, τὸ αὐτὸ τοῦτο ἀνάγκη ν' ἀληθεύῃ καὶ περὶ τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς· εἰ καὶ δὲν εἶναι αὐτὴ ἡ ἰδέα, τοσοῦτον στενῶς ὅμως συνδέεται μετὰ τῆς ἰδέας, ὥστε ἄνευ ταύτης δὲν δύναται νὰ νοηθῇ· ὡς ὁ νοῦς εἰς οὐδὲν ὄν δύναται ἄλλως πῶς νὰ μεταδοθῇ εἰμὴ διὰ τῆς ψυχῆς (Φιλ. 30. Τιμ. 30. νοῦν χωρὶς ψυχῆς ἀδύνατον παραγενέσθαι τῷ) ὡσαύτως τὸ ἀνάπαλιν εἶναι τοσοῦτον οὐσιωδὲς εἰς τὴν ψυχὴν τὸ νὰ μετέχῃ τῆς ἰδέας τῆς ζωῆς, ὥστε ὁ θάνατος οὐδέποτε δύναται νὰ εἰσχωρήσῃ εἰς ταύτην (Φαίδ. 105. 106) διὰ τοῦτο καὶ ἐν τῷ Φαίδρῳ ὁρίζεται ὡς τὸ κινεῖν αὐτὸ ἑαυτό. Εἶναι δὲ ἀθάνατος, ἐφ' ὅσον ἡ οὐσία τῆς διαφέρει οὐσιωδῶς τῆς τοῦ σωματικοῦ, καὶ συγγενεῖε ἰδίᾳ πρὸς τὴν τῆς ἰδέας, εἰς ἣν κυρίως ἀνήκει ζωὴ καὶ κίνησις. Καθὼς λοιπὸν ἡ ἰδέα κατ' ἀντίθεσιν τῆς πληθὺς τοῦ αἰσθητικοῦ εἶναι ἀπλῆ, καὶ αἰεὶ ὡσαύτως καὶ κατὰ ταῦτά ἔχουσα ἑαυτῇ καὶ κατ' ἀντίθεσιν τῆς φθορᾶς τοῦτου εἶναι αἰδίδιος, οὕτω καὶ ἡ ψυχὴ ὡς πρὸς τὴν ἀληθῆ αὐτῆς οὐσίαν εἶναι ἀναρχος καὶ ἀτελευτήτος, καὶ ἀμιγῆς πάσης ποιικιλίας, ἀνισότητος καὶ συνθέσεως (1).

Ἄλλ' ὅμως ἡ ὑψηλὴ ἐκείνη θέσις ἀνήκει εἰς τὴν ψυχὴν, ἐφ' ὅσον θεωρεῖται κατὰ τὴν καθαρὰν αὐτῆς οὐσίαν, μὴ λαμβανομένης ὑπ' ὅψιν τῆς ταραχώδους ἐπιροῆς τοῦ σώματος. Εἰς ταύτην ὅμως τὴν οὐσίαν τῆς τοσοῦτον ὀλίγον ἀρμόζει ἡ ἐνεστώσα αὐτῆς κατάστασις, ὥστε ὁ Πλάτων ταύτην ἄλλως δὲν δύναται νὰ ἐξηγήσῃ εἰμὴ ὡς ἐκπτώσιν τῶν ψυχῶν ἐκ τῆς ἀρχικῆς αὐτῶν θέσεως, καὶ παρηγορεῖται μόνον διὰ τὰς ἀτελείας τῶν ἀναλογιζόμενος τὴν ἐπάνοδον αὐτῶν εἰς τὴν ἀρχικὴν τῶν καταστάσεων.

Ὁ δημιουργὸς, ἐξακολουθεῖ ὁ Τιμαίος (41), ἐπλασεν ἐν ἀρχῇ τοσαύτας ψυχὰς ὅσοι εἶναι οἱ ἀστέρες, καὶ ἔθεσεν ἐκάστην αὐτῶν εἰς ἓνα τῶν ἀστέρων, μὲ διαταγὴν ὅπως, ἀφοῦ κατοικήσωσιν ἐνταῦθα ὠρισμένον τινὰ χρόνον, καὶ κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἐννοήσωσι τοὺς νόμους τοῦ παντός, εἰσέλθωσιν εἰς θνητὰ σώματα ἄλλ' ἀνδρῶν. Καὶ ἐκεῖναι μὲν τῶν ψυχῶν, αἵτινες διαρκούσης τῆς σωματικῆς ζωῆς τῶν κατακυριεύσωσι τῆς αἰσθητικότητος καὶ τῶν παθῶν, ὀφείλουσι μετὰ τὸν σωματικὸν θάνατον πάλιν νὰ ἐπανακάμψωσιν εἰς τὸν ἀστέρα τῶν καὶ νὰ διέλθωσι βίον μακάριον· ὅσαι δὲ ἀπεναντίας ἀποτύχωσι τοῦ σκοποῦ τῶν, κατὰ τὴν δευτέραν γέννησιν ὀφείλουσι νὰ λάβωσιν ἐν τῷ κόσμῳ σχῆμα γυναικῶν, ἐὰν δὲ καὶ κατὰ ταύτην δὲν διορθωθῶσι, νὰ καταβιβασθῶσιν εἰς κτηνώδη ζωὴν (42) καὶ οὐδέποτε παύονται πρότερον τῆς περιπλανήσεως ταύτης, πρὶν ἢ ὑπερνικῶσαι τὴν ὑποδεστέραν αὐτῶν φύσιν ἐπαναστρέψωσιν εἰς τὴν ἀρχικὴν τελειότητα.—

(1) Πολιτ. X, 611. Φαίδ. 78. 80. Τῷ μὲν θεῷ καὶ ἀθανάτῳ καὶ νοητῷ καὶ μονοειδεῖ καὶ ἀδιαλύτῳ καὶ αἰεὶ ὡσαύτως καὶ κατὰ ταῦτά ἔχοντι αὐτῷ ὁμοιότατον εἶναι ψυχῇ.

Ἀπὸ τῆς περιγραφῆς ταύτης διακρίνεται κυρίως ἡ ἐν τῷ Φαίδρῳ διὰ τούτου, ὅτι ἡ εἰς τὸ σῶμα εἰσόδος τῶν ψυχῶν, ἣν ὁ Τιμαίος ἐξάγει ἐκ τινος καθολικοῦ ἐγκοσμίου νόμου, ἐν τῷ Φαίδρῳ ἐξηγεῖται διὰ τινος ἐκπτώσεως αὐτῶν ἐκ τοῦ προορισμοῦ των, καὶ διὰ τοῦτο τὸ θνητὸν αὐτῶν μέρος ὁ *θυμὸς* καὶ ἡ *ἐπιθυμία*, ὅπερ κατὰ τὸν Τιμαίον προστίθεται εἰς τὴν ἀθάνατον ψυχὴν ταυτοχρόνως μετὰ τοῦ σώματος, κατὰ τὸν Φαίδρον ἐνυπάρχει αὐτῇ καὶ ἐν τῇ προϋπάρξει τῆς, καὶ ἐξ ἀνάγκης προσλαμβάνεται ἐνταῦθα ὁ προσδιορισμὸς οὗτος, διότι ἄλλως τί ἄλλο αἴτιον ἂν ὄχι ὁ *θυμὸς* καὶ ἡ *ἐπιθυμία*, ἡδύνατο ν' ἀποπλανήσῃ τὰς ψυχὰς ὥστε νὰ ἐκπέσωσιν ἐκ τῆς οὐρανίου διαμονῆς των.

Μετὰ τῆς θεωρίας λοιπὸν τοῦ Πλάτωνος περὶ τῆς σχέσεως τῆς ψυχῆς πρὸς τὸ σῶμα συνέχεται καὶ ἡ διδασκαλία του περὶ τῶν μερῶν τῆς ψυχῆς. Ὅτε ἡ ψυχὴ, λέγει ὁ Τιμαίος, (69, 72), εἰσῆλθεν εἰς τὸ σῶμα, προσετέθη εἰς τὴν ἀθάνατον αὐτῆς οὐσίαν θνητὸν τι στοιχεῖον. Ὁ Πλάτων ὅθεν διακρίνει δύο μέρη τῆς ψυχῆς, τὸ *θεῖον* καὶ τὸ *θνητόν*, τὸ *λογιστικόν* ἢ *νοητικόν* καὶ τὸ *ἄλογον*. Τὸ ἄλογον μέρος ὑποδιαιρεῖται εἰς δύο τμήματα τὸ μὲν εὐγενέστερον, τὸ δὲ ἀγενέστερον. Τὸ εὐγενέστερον τούτων, ἢ, ὡς τὸ χαρακτηριστίζει ὁ Φαίδρος, ὁ εὐγενέστερος ἵππος τῆς ψυχῆς, εἶναι ὁ *θυμὸς*, τὸ *θυμοειδές* (ἡ ἐμπαθὲς βούλησις) ὅστις καθ' ἑαυτὸν μὲν εἶναι ἄνευ φρονήσεως καὶ ἐνεργεῖ τυφλῶς, ἀλλ' ὅμως φύσει κλίνει πρὸς ὑποταγὴν εἰς τὸν λόγον, τὸν φύσικόν αὐτοῦ σύμμαχον, καὶ εἶναι πεπρωτισμένος διὰ τινος ὁρμεμφύτου πρὸς τὸ γενναῖον καὶ τὸ ἀγαθόν (70). Ὑπηρετῶν τὸν λόγον καταπολεμεῖ τὰς πρὸς τὴν εὐζωΐαν καὶ ἀπόλαυσιν τάσεις, διὸ ὁ Πλάτων παραβάλλει αὐτὸν πρὸς εὐγενῆ κύναν (Πολ. IV. 440) ὅστις ἐν τῇ πολιτείᾳ ἐκπροσωπεῖται ὑπὸ τῆς τάξεως τῶν πολεμιστῶν. Τὸ ἀγενέστερον μέρος τῆς ἀλόγου ψυχῆς εἶναι τὸ *ἄθροισμα* τῶν αἰσθητικῶν ἐπιθυμιῶν καὶ παθῶν, ἡ ψυχικὴ ζωὴ ἡ κυριευομένη ὑπὸ τῆς αἰσθητικῆς ἡδονῆς καὶ πόνου, ἐκεῖνο τὸ μέρος τῆς ψυχῆς ὅπερ πεινᾷ, ἐρᾷ, κ.τ.λ. ἐπὶ δὲ ὀρέγεται τὰ μέσα πρὸς ἐκπλήρωσιν τῶν ἀναγκῶν τούτων, καθόλου δὲ τὸ *ἐπιθυμητικόν* ἢ *φιλοχρήματον*. Ἐκ τῶν τριῶν τούτων μερῶν τὸ εὐγενέστερον, τὸ *λογιστικόν*, ἔχει τὴν ἑδρὰν τοῦ ἐν τῇ κεφαλῇ, ὁ *θυμὸς* ἐν τῷ στήθει, ἦτοι ἐν τῇ καρδίᾳ, τὸ *ἐπιθυμητικόν* ἐν τῷ ὑπογάστρίῳ (69-71). Ταῦτα δὲ προσέτι δύνανται νὰ θεωρηθῶσι καὶ ὡς διαφοροὶ *βαθμίδες* τῆς ζωῆς, διότι ἡ ὀρεγομένη ψυχὴ ἀνῆκει καὶ εἰς τὰ φυτὰ (77), ὁ δὲ *θυμὸς* καὶ εἰς τὰ θηρία (Πολ. IV. 441), ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς ἀνθρώπους αἱ τρεῖς αὗται δυνάμεις μερίζονται ἀνίσως, οὐχὶ μόνον εἰς τὰ ἄτομα, ἀλλὰ καὶ εἰς ὁλόκληρα ἔθνη. Παρὰ μὲν τοῖς Ἑλλήσιν ἐπικρατεῖ τὸ *λογιστικόν*, τὸ *φιλομαθές*, παρὰ δὲ τοῖς ἀρκτέροισι βαρβάροις τὸ *θυμοειδές*, παρὰ δὲ τοῖς Φοίνεσι καὶ Αἰγυπτίοις τὸ *φιλοχρήματον*. Ἐν γένει δὲ ἀληθεύει ὅτι ἔνθα ἐπι-

κρατεῖ τὸ ὑψηλότερον μέρος πρέπει πάντοτε νὰ προϋποτιθῇται καὶ τὸ ὑποδεέστερον, οὐχὶ δὲ καὶ τὸ ἀνάπαλιν (Πολ. IX. 582).

Ἄρασαι δὲ αὐταὶ αἱ σεσωματωμένοι ψυχαί, ἅφου ἐπὶ τέλους ὑπερ-
νικήσωσι τὸ σωματικὸν ἐπανέρχονται εἰς τὴν ἀρχικὴν αὐτῶν κατάστα-
σιν. Εἰς διαφόρους Διαλόγους τοῦ Πλάτωνος (π. χ. Πολιτ. X, 613.
Γορ. 523. Φαιδ. 109., Φαιδρ. 249) γίνεται λόγος καὶ περὶ δικα-
στηρίου τῶν νεκρῶν, ἐνώπιον τοῦ ὑποίου αἱ ψυχαὶ προσέρχονται μετὰ
θάνατον, καὶ οἱ μὲν ἀγαθοὶ ἀνταμείβονται, οἱ δὲ κακοὶ καταδικάζον-
ται εἰς νέας περιπλανήσεις καὶ εἰς πολυειδεῖς καθαρτηρίους ποινάς.
Ἀλλὰ δυσκόλως δύναται νὰ διακριθῇ τὸ δογματικὸν ἀπὸ τὸ μυθικὸν
τῶν τοιούτων περιγραφῶν. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι αὐταὶ δὲν εἶναι ὁλο-
σχερῶς μυθικαί, ἀλλὰ τὸ οὐσιώδες αὐτῶν μέρος ἐκλαμβάνεται μετὰ
σπουδῆς. Καθ' ὅσον τοῦλάχιστον ἀφορᾷ τὴν προϋπαρξιν τῆς ψυχῆς,
παρέπεται ἐκ τῆς τελευταίας τῶν ἐν τῷ Φαίδωνι ἐμπεριχομένων τει-
σάρων ἀποδείξεων τῆς ἀθανασίας τῆς. Καὶ τὸ ἀνάπαλιν δὲ ἐκ τῆς
προϋπάρξεως τῆς ψυχῆς ἐπεταὶ ἡ ἀθανασία τῆς· διότι ἐὰν ἡ ψυχὴ εἴ-
ὑπερτέρας τινὸς ζωῆς εἰσῆλθεν εἰς τὴν σωματικὴν, ἐὰν οὐδεμίαν ἀρχι-
κὴν καὶ οὐσιώδη σχέσιν ἔχη πρὸς τὸ σῶμα, ἐπομένως καὶ ἡ ὑπαρξὶς
τῆς δὲν συνδέεται ἀναγκαιῶς μετὰ τῆς σωματικῆς ζωῆς. Ἀλλὰ τὸ
μέρος ἐκεῖνο, οὗτινος ἡ αὐστηρὰ δογματικὴ σημασία οὐδόπως δύναται
νὰ ἀμφισβητηθῇ, εἶναι ἡ περὶ τῆς ἀθανασίας διδασκαλία, ἣν ὁ Πλά-
των διὰ φιλοσοφικῶν λόγων ἀποδεικνύει ἐν τῷ Φαίδωνι, τῷ περιφή-
μῳ ἐκείνῳ Διαλόγῳ, ἐν ᾧ ὁ Πλάτων παριστάνει τὸν Σωκράτη διαλε-
γόμενον περὶ ἀντικειμένου τοσοῦτον ὑψηλοῦ καὶ περισπούδαστου. Ὅτι
ὁ Πλάτων συνέδεσε τὴν ἔρευναν ταύτην μετὰ τῆς ἱστορίας τοῦ θανά-
του τοῦ διδασκάλου του, ἐφείλκυσε τὸν θαυμασμόν ὅλων τῶν αἰώνων.
Καὶ τῷ ὄντι ἐπιτυχέστατα τὴν πεποιθήσιν ταύτην περὶ τῆς ἀθανασίας
θέτει εἰς τὸ στόμα ἐκείνου ὅστις εἶναι ἔτοιμος ὅσον οὕτω νὰ ἐγκατα-
λίπη τὸν βίον. Ἀκούομεν τὸν Σωκράτη λέγοντα, ὅτι εἰς τὴν ἐπιδιώξιν
τῆς σοφίας, ἀπὸ μόνον ἀσχόλημα τοῦ φιλοσοφοῦντος καθίσταται κώλυ-
μα τὸ σῶμα, καὶ πᾶν εἴ τι εἰς αὐτὸ ἀνεφέρεται, διότι αἱ αἰσθήσεις
οὐδὲν παριστάνουσι τὰ ἀντικείμενα εἰς τὴν ἀλήθειάν των, ὅποια εἶναι
καθ' ἑαυτά, καὶ τὸ ἀληθὲς γινώσκεται διὰ τοῦ ἀποχωρισμοῦ τῆς
ψυχῆς ἀπὸ τοῦ σώματος· διότι τὸ δίκαιον, τὸ καλὸν καὶ ἄλλα τοι-
αῦτα εἶδη εἶναι τὰ μόνα ἀληθῶς ὄντα, ἅτινα εἰσὶν ἀμιγῆ πάσης φθο-
ρᾶς καὶ ἀλλοιώσεως· ἀλλὰ ταῦτα δὲν γινώσκονται διὰ τοῦ σώμα-
τος, ἀλλὰ διὰ μόνης τῆς ψυχῆς.» (Φαιδ. 65—67).

Αἱ δὲ ἐν τῷ προμνησθέντι διαλόγῳ ἀναφερόμεναι οὐσιώδεις θεω-
ρητικαὶ ἀποδείξεις εἶναι αἱ ἐφεξῆς τέσσαρες.

Α'. Ὁ ἐξ ἀναλογίας συλλογισμὸς ἐκ τοῦ γενικοῦ νόμου τῆς φύσεως,
ὅτι τὸ ἀντίθετον γίνεται ἐκ τοῦ ἀντιθέτου· ἐὰν τὰ πάντα γίνωνται ἐκ
τοῦ ἀντιθέτου των, ἐπομένως καὶ ἡ ζωὴ γεννᾶται ἐκ τοῦ θανάτου,

καὶ ἡ ψυχὴ πρέπει πάλιν ν' ἀναστῇ ἐκ τοῦ θανάτου, ἐπὶ τούτου τοῦ κύκλου ἐρείδεται ἐν γένει ἡ ὑπαρξίς καὶ ἡ ζωὴ, 70—72.

Β'. Ἡ ἐκ τῆς ἀγαμνήσεως ἀπόδειξις. Ἡ μάθησις εἶναι ἀνάμνησις ὡς τοῦτο προκύπτει ἐντεῦθεν, ὅτι αἱ ἐννοιαὶ περὶ τῆς οὐσίας καὶ περὶ τῶν σχέσεων τῶν ὄντων δὲν εἰσέρχονται ἐξωθεν εἰς τὴν ψυχὴν, ἀλλ' ἀναπτύσσονται ἐντὸς ἐξ αὐτῆς ταύτης (Μεν. 81): ἐπομένως ἐμάθομεν κατὰ τινα προλαβόντα χρόνον ἐκείνο ὅπερ ἀναμνησκόμεθα, ὅθεν μέλλει νὰ ὑπῆρξεν ἡ ψυχὴ ἡμῶν πρὸ τῆς σωματώσεώς της 72—77.

Γ'. Ἡ ἐκ τῆς ἀπλότητος τῆς ψυχῆς ἀπόδειξις. Πᾶν ὅ,τι δὲν εἶναι σύνθετον δὲν δύναται ν' ἀποσυντεῖθῃ. Καὶ ἡ ψυχὴ ἄρα 78—80.

Δ'. Ἡ ἐκ τῆς ιδέας τῆς ζωῆς ἀπόδειξις. Ὅπου εἶναι ψυχὴ, εἶναι ζωὴ· ψυχὴ καὶ ζωὴ εἶναι ἐν καὶ τὸ αὐτό. Ἡ ψυχὴ ἔχει τιαύτην σχέσιν πρὸς τὴν ζωὴν, οἷαν τὸ πῦρ πρὸς τὸ θερμαντικόν· ὡς τὸ πῦρ δὲν δύναται ἄλλως νὰ νοηθῇ ἢ ὡς θερμόν, οὕτω καὶ ἡ ψυχὴ ἢ ὡς ζῶσα· ὡς ἐν γένει οὐδὲν ὃν δύναται νὰ δεχθῇ ἐν ἑαυτῷ τὸ ἐναντίον τοῦ ἑαυτοῦ του, οὕτω καὶ ἡ ψυχὴ ἀποκλείει ἀναγκαίως ἀφ' ἑαυτῆς τὸ ἐναντίον τῆς οὐσίας της, τὸν θάνατον. Ἐντεῦθεν ἔπεται ὅτι αὐτὴ μέλλει νὰ ἐζῆσε καὶ νὰ ὑπῆρξε πρὸ τῆς εἰς τὸ σῶμα εἰτελεύσεώς της οὐχ ἥττον ἢ ὅτι ἐπιζῇ καὶ μετὰ θάνατον τούτου· ἐὰν ἡ ζωὴ της μηδέποτε λαμβάνῃ τέλος, ἔπεται ὅτι οὐδὲ ἄρχῃν ἔλαβεν.

ΗΘΙΚΗ

Τὴν σύνδεσιν τῆς ἠθικῆς μετὰ τῆς φυσικῆς ὑπαινίττεται ὁ Πλάτων ἐν τῷ Τιμαίῳ (27), ἐνθα προσδιορίζων τὴν σχέσιν τούτου τοῦ Διαλόγου πρὸς τὴν Πολιτείαν λέγει ὅτι ὁ μὲν ἐκθέτει τὴν γένεσιν, ἡ δὲ τὴν μόρφωσιν τῶν ἀνθρώπων. Ἀλλως δὲ ἡ σύνδεσις αὕτη εἶναι προφανὴς ἐὰν ἀποβλέψωμεν ὅτι ἡ ἠθικὴ συνέχεται στενῶς μὲ τὴν ἀνθρωπολογίαν ἣτις περαίνει τὴν πλατωνικὴν φυσικὴν. Καὶ τρώντι οὐχὶ μόνον αἱ περὶ ἠθικῆς γενικαὶ ἀρχαί, ἀλλὰ καὶ ἡ περὶ τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς διοργανώσεως τῆς πολιτείας διδασκαλία προσδιορίζεται διὰ τῆς θεωρίας περὶ τῆς οὐσίας τῆς ψυχῆς, τῶν μερῶν αὐτῆς, καὶ τῶν πρὸς τὸ σῶμα σχέσεων της. Καθὼς δὲ πάλιν αὕτη ἡ θεωρία βασιίζεται ἐπὶ τῶν λοιπῶν μερῶν τοῦ πλατωνικοῦ συστήματος, καὶ ὁ ἀνθρώπος εἶναι ὁμοίωμα τοῦ παντός, οὕτω καὶ ἡ ἠθικὴ ἐπομένως συνέχεται μετὰ τοῦ ὅλου συστήματος, οὕτινος ἡ κατασκευὴ καὶ διάταξις ἐπικυκλολαμβάνεται εἰς τὸ ἠθικόν οὐχ ἥττον ἢ εἰς τὸ πολιτικόν μέρος.

Ἡ ἀνωτάτη ἀρχὴ τῆς ἠθικῆς περιλαμβάνεται ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ἐν τῷ Ζητήματι περὶ τοῦ ἀκροτάτου ἀγαθοῦ. Εἰς τί ὅμως συνίσταται τὸ ἀγαθόν τοῦτο, ἀπαντῶμεν ἐν τῷ πλατωνικῷ συστήματι διττὸν προσδιορισμόν, τὸν μὲν ἀρνητικόν, τὸν δὲ θετικόν. Ἀφ' ἐνὸς μὲν ἐφ' ὅσον ἡ ιδέα εἶναι τὸ μόνον ἀληθῶς πραγματικόν, ἀπεναντίας δὲ ἡ ὕλη

τὸ μὴ ὂν, καὶ ἡ ψυχὴ δὲ καθ' ἑαυτὴν θεωρουμένη εἶναι ἡ πνευματικὴ οὐσία ἡ ἀμιγῆς τοῦ σώματος καὶ ἡ προωρισμένη πρὸς τὴν θεωρίαν τῆς ἰδέας, ἐπόμενον ἦτο καὶ ἡ ἠθικὴ νὰ ἐννοηθῇ μᾶλλον ἀρνητικῶς, καὶ τὸ ἀκρότατον ἠθικὸν τέλος καὶ τὸ ἀγαθὸν νὰ προσδιορισθῇ ὡς ἡ ἀποτροπὴ τῆς αἰσθητικῆς ζωῆς καὶ ἡ συγκέντρωσις εἰς τὴν καθαρὰν θεωρίαν τοῦ ὄντος· ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐφ' ὅσον ἡ ἰδέα εἶναι ἡ αἰτία παντός ἀγαθοῦ ἐν τῷ αἰσθητικῷ κόσμῳ καὶ ἡ τοῦτον κανονίζουσα ἀρχή, ἐπόμενον ἦτο νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν καὶ ἡ πλευρὰ αὕτη διὰ τὴν ἐκδήλωσιν τῆς ἰδέας ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ βίῳ καὶ ἐκτός τῆς θεωρίας τῆς ἰδέας νὰ συγκαταλογισθῇ ὡς στοιχεῖον τοῦ ἀκροτάτου ἀγαθοῦ καὶ ἡ ἀρμονικὴ σχέσις τῆς ἰδέας πρὸς τὴν αἰσθητικὴν ὑπαρξιν, καὶ ἡ ἐντεῦθεν ἐκπηγάζουσα ἡδονικὴ ἀπόλαυσις. Ἀμφότερας τὰς θεωρίας ταύτας ἀπαντῶμεν παρὰ Πλάτωνι τὴν μὲν ἀρνητικὴν ἐν τῇ ῥήσει ταύτῃ τοῦ Θεαιτήτου (176). Ἄλλ' οὐτ' ἀπολέσθαι τὰ κακὰ δυνατόν· ὑπεναντίον γάρ τι τῷ ἀγαθῷ ἀεὶ εἶναι ἀνάγκη· οὐτ' ἐν θεοῖς αὐτὰ ἰδρῦσθαι, τὴν δὲ θνητὴν φύσιν καὶ τὸν δε τὸν τόπον περιπολεῖ ἐξ ἀνάγκης· διὸ καὶ πειρᾶσθαι χρὴ ἐνθὺνδε ἐκείσε φεύγειν ὅτι τάχιστα· θυγὴ καὶ ὁμοίωσις τῷ θεῷ κατὰ τὸ δυνατόν· ὁμοίωσις δὲ δίκαιον καὶ δαιον μετὰ φρονήσεως γεγέσθαι. Ἐπὶ δὲ ἐκτενέστερον ἀναπτύσσεται ἡ αὕτη ἐννοία καὶ ἐν τῷ Φαίδωνι (64). Οὐκοῦν ὅλως δοκεῖ σοι ἡ τοῦ τοιοῦτου (τοῦ φιλοσόφου) πραγματεία οὐ περὶ τὸ σῶμα εἶναι, ἀλλὰ καθ' ὅσον δύναται ἀφίστάναι αὐτοῦ πρὸς δὲ τὴν ψυχὴν τετράφθαι, 67. ἐν ᾧ ἂν ζῶμεν οὕτως ὡς ἔοικεν, ἐγγυτάτω ἐσόμεθα τοῦ εἰδέναί, ἐὰν ὅτι μάλιστα μηδὲν ὁμιλῶμεν τῷ σώματι, μηδὲ κοινωνῶμεν, ὅτι μὴ πᾶσα ἀνάγκη, μηδὲ ἀναπιπλώμεθα τῆς τοῦτου φύσεως, ἀλλὰ καθαρεύομεν ἀπ' αὐτοῦ, ἕως ἂν ὁ θεὸς αὐτὸς ἀπολύσῃ ἡμᾶς. Ἀλλὰ τὴν ἀρνητικὴν ταύτην ἠθικὴν θεωρίαν τοῦ ὁ Πλάτων συμπληροῖ καὶ δι' ἄλλων ἐξηγήσεων, δι' ὧν ἀποδίδεται θετικωτέρᾳ σημασίᾳ εἰς τὸ αἰσθητικὸν καὶ εἰς τὴν μετὰ τούτου ἐνασχόλησιν. Πρὸς τὸν σκοπὸν δὲ τοῦτον τείνει ἡ ἔρευνα τοῦ Φιλήθου περὶ τοῦ ἀκροτάτου ἀγαθοῦ, ὅπερ ἐν τῷ διαλόγῳ τούτῳ περιγράφεται ὡς συγκείμενον ἐκ διαφόρων συστατικῶν στοιχείων. Τοιαῦτα δὲ ἀπαριθμοῦνται πέντε τινά· πρῶτον τὸ μέτρον καὶ τὸ μέτριον, ἄνευ τοῦ ὁποίου οὐδὲν ἐν τῷ κόσμῳ οὐδὲ ἡ ἀνθρωπίνη ζωὴ ἔχει ὑπόστασιν, ἢ ἡ κοινωνία καὶ ἡ μέθεξις ἀπὸ τῆς αἰωνίου φύσεως τοῦ μέτρου (τῆς ἰδέας) (64)· δεῦτερον τὸ *σύμμετρον* καὶ *καλὸν* καὶ τὸ *τέλειον* καὶ *ἐκαστόν* ἥτοι ἡ διαπλάττουσα τὴν πραγματικότητα ἰδέα, ἡ διαμόρφωσις τοῦ ἀρμονικοῦ, τοῦ καλοῦ καὶ τελείου, τὸ τρίτον *κοῦς* καὶ *φρόνησις*, ἢ ἡ ἱκανότης τοῦ φέρειν μέτρον καὶ ἀρμονίαν εἰς τὰ διανοήματα καὶ τὰς πράξεις, τέταρτον *ἐπιστήμαι τε καὶ τέχναι καὶ δόξαι ὀρθαί*, πέμπτον δὲ καὶ τελευταῖον ἡ ἡδονὴ καὶ ἡ χαρὰ, ἀλλ' ἡ μετρία, ἡ καλὴ, ἡ ἀμιγῆς πόνου, ἐπιθυμίας καὶ ἀνοίας, ἡ ἐκ τῆς γνώσεως καὶ τοῦ καλοῦ πηγάζουσα ἡδονή, ἐν γένει δὲ ἡ ἡδονὴ ἐκείνη, ἥτις δύ-

ναται· νὰ συνυπάρχη μετὰ τῆς υγείας, τῆς ἐγκρατείας καὶ πάσης ἀρετῆς (51—53, 63). "Ὅθεν ἐν τῇ πλατωνικῇ ἠθικῇ δύο τάσεις διακρίνονται· ἡ ἀσκητικὴ, ἥτις ἐπιδιώκει τὸν τελικὸν σκοπὸν τῆς ζωῆς εἰς τὴν φυγὴν ἀπὸ τῆς αἰσθητικότητος καὶ τοῦ κόσμου, εἰς τὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ πνεύματος ἀπὸ τῆς σαρκὸς. εἰς τὴν φιλοσοφικὴν θεωρίαν, καὶ ἡ αἰσθηματικὴ ἥτις ἐν τῷ φαινομενικῷ τούτῳ κόσμῳ ἐνερθετὴν ἀποκάλυψιν τῆς ιδέας, τὸ αἰσθητικὸν θεωρεῖ ὡς γήινον ἀπεικόνισμα αὐτοῦ τοῦ καλοῦ καὶ τὴν σωματικὴν καλλονὴν ὡς ἀντικείμενον ἄξιον ἐνθέου ἔρωτος, ἀντικείμενον ὅπερ κατ' ἐξοχὴν ὁ Πλάτων διεξέρχεται ἐν τῷ Φαίδρῳ καὶ τῷ Συμποσίῳ. Καὶ ἐν τῷ Φιλήβῳ δὲ ἐπὶ τέλους καταντᾷ εἰς τοῦτο τὸ ἐξαγόμενον, ὅτι πρὸς τελείαν εὐδαιμονίαν συναμρότερα ἀπαιτοῦνται ἡ τε φρόνησις καὶ ἡ ἡδονή, ἥτις γεννᾶται ἐκ τῆς θεωρίας τοῦ ἀληθοῦς, τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ ἀγαθοῦ.

Μετὰ τὸν προσδιορισμὸν τοῦ ἀκροτάτου ἀγαθοῦ μεταβαίνειν ὁ Πλάτων εἰς τὴν περὶ ἀρετῆς διδασκαλίαν του, ὁρᾷ αὐτὴν ἐν γένει ὡς ἐκείνην τὴν ἐνεργητικότητά, δι' ἧς ἡ ψυχὴ ἐκτελεῖ ὀρθῶς τὸ ἴδιον αὐτῆς ἔργον, ὡς τὴν υγείαν καὶ ἐπιδεξιότητα τῆς ψυχῆς, ὡς τὴν ἁρμονικὴν καὶ προσήκουσαν σχέσιν τῶν στοιχείων τῆς, (Πολ. I, 353 IV, 444, VIII 554, Φαίδ. 93, Γοργ. 304, 406). Ἡ προϋπόθεσις πάσης ἀρετῆς εἶναι ἡ ἔμφυτος ῥοπὴ πρὸς ταύτην, ἥτις ὅχι μόνον ἐνυπάρχει εἰς τὴν γινικὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ καὶ διαφέρει κατὰ τὰ άτομα καθ' ὅσον εἰς αὐτὰ δεσπόζει τὸ ἐπιθυμητικὸν μέρος τῆς ψυχῆς, ἢ ὁ θυμὸς, ἢ τὸ λογιστικόν.

Ὅπως δὲ περὶ ὅμως καὶ ἂν ἔχῃ τὸ πρᾶγμα, πρέπει εἰς τὴν ἠθικὴν ῥοπὴν ἢ κλίσιν νὰ ἐπιπροστεθῇ καὶ ἡ ἐντεχνος αὐτῆς ἐπιξεργασία καὶ διάπλαισις· διότι ὁ Πλάτων φρονεῖ ὅτι ἡ γένεσις τῆς ἀληθοῦς ἀρετῆς δὲν ἦτο τυχαία, ἀλλ' ὅτι ἀποτελεῖται διὰ μεθοδικῆς ἐκπαιδεύσεως. Ἐν τῷ Πρωταγόρᾳ καὶ τῷ Μένωνι δεικνύει ὅτι ἡ ἀρετὴ εἶναι γνῶσις καὶ διδασκτὴ. Ἐάν δὲ ἐν τοῖς Διαλόγοις τούτοις προϋποθέτῃ τὰς τέσσαρας ἢ πέντε θεμελιώδεις ἀρετάς⁽¹⁾, τὴν διχίρεσιν ταύτην τῆς ἀρετῆς παρὰ κληρονομίαν εἰς τῆς ἀρχαιοτέρης φιλοσοφίας· ἀλλ' αὐτὸς ὁ Πλάτων οὐδεμίαν ἀποδίδει βαρύτητα εἰς ταύτην, ἐνῶ μάλιστα ἐν ἐκείνοις τοῖς Διαλόγοις κύριον σκοπὸν προτίθεται νὰ καταστήσῃ φανεράν τὴν ἐνότητά ἀπασῶν τούτων τῶν ἀρετῶν, καὶ νὰ καταδείξῃ ὅτι ἐκαστὴ ἀρετὴ δὲν εἶναι ἄλλο τι εἰ μὴ ἡ ἐπὶ τῆς ὀρθῆς γνώσεως θεμελιουμένη πράξις εἰς προσδιορισμένην τινὰ σφαῖραν τοῦ βίου. Μετὰ ταῦτα ὅμως ἐτροπολόγησε τὴν θεωρίαν ταύτην. Ἐν τῇ Πολιτείᾳ παραδέχεται διαφόρους ἀρετάς, ἐνῶ ἐν ταύτῳ ἀποπειράται ὅπως τὰς

(1) Σοφία, δικαιοσύνη, ἀνδρία, σωφροσύνη. Ἐν τῷ Πρωταγόρᾳ ἀναφέρει καὶ πέμπτην ἀρετὴν τὴν δσιότητα. Αὕτη δὲ μνημονεύεται καὶ ἐν τῷ Γοργίᾳ (507) ἐν ᾧ παραλείπεται ἡ σοφία.

ἐπιστηρίξει καὶ ἐπιστημονικῶς (VI, 441)· ἐπαναφέρει αὐτὰς εἰς τὰς διαφόρους ψυχικὰς δυνάμεις, ἥ, ὡς αὐτὸς ἐκφράζεται, εἰς τὰ διάφορα μέρη τῆς ψυχῆς, καὶ οὕτως ἐξάγει τὰς τέσσαρας γνωστὰς θεμελιώδεις ἀρετὰς, αἵτινες δι' αὐτοῦ εἰς τὴν μετὰ ταῦτα ἐποχὴν φαίνεται ὅτι ὁριστικῶς καθοσιώθησαν· διότι ἐὰν ἡ ἀρετὴ τῆς ψυχῆς συνίσταται εἰς τὴν ὀρθὴν σχέσιν τῶν μερῶν τῆς, δηλ. ὅπως ἕκαστον αὐτῶν ἐκτελεῖ καλῶς τὸ ἔργον του καὶ ὅλα ὁμοῦ ἐνεργῶσιν ἁρμονικῶς, ἐπε-
ταὶ ὅτι οφείλει πρῶτον ὁ λόγος γινώσκων μετὰ διακυοῦς φρονήσεως πᾶν εἶτι εἶναι σωτήριον εἰς τὴν ψυχὴν καὶ εἰς ἕκαστον τῶν μερῶν τῆς νὰ δεσπόζῃ, καὶ αὕτη εἶναι ἡ σοφία· δεύτερον ὁ θυμὸς νὰ ὑπέκῃ εἰς τὰς ὑπαγορεύσεις τοῦ λόγου καθ' ὅσον ἀπορρῶν ἂν πρέπη νὰ τολμήσῃ τι ἢ νὰ μὴ τολμήσῃ, νὰ ὑπομείνῃ τί ἢ νὰ μὴ ὑπομείνῃ, καθόλου δὲ ἂν εἶναι τι δεινόν ἢ ὄχι, καὶ νὰ ὑπερκασιζῇ αὐτὰς ἀπέναντι τῆς ἡδονῆς καὶ τοῦ πόνου (442)· αὕτη δὲ εἶναι ἡ ἀνδρεία· τρίτον τὸ ἐπιθυμητικὸν μέρος, ὡς ὁ θυμὸς νὰ ὑποτάσσεται εἰς τὸν λόγον, αὕτη δὲ εἶναι ἡ σωφροσύνη (442)· ἡ τετάρτη τέλος ἀρετὴ, ἥτις ἀπεργάζεται ὅπως ἕκαστον μέρος τῆς ψυχῆς ἐπιτηδεύῃ τὰ ἑαυτοῦ, ὅπως τὸ μὲν ἔλλογον μέρος διοικῇ καὶ ἐπιτάττῃ, ὁ δὲ θυμὸς συνεργῇ αὐτῇ καὶ τὸ ἔλλογον ὑπακούῃ, καθόλου δὲ ἡ ἀρετὴ ἐκείνη ἥτις διατηρεῖ τὴν τάξιν καὶ κανονικότητα εἰς τὸ ὅλον τῆς ψυχικῆς ζωῆς, εἶναι κατὰ τὸν Πλάτωνα ἡ δικαιοσύνη (441), ἥτις δὲν εἶναι χωριστὴ ἀρετὴ, ἀλλὰ καθόλου ἡ κατὰ φύσιν ἢ ἐνάρετος ἔξις τῆς ψυχικῆς ζωῆς, *ὁρίεσθε καὶ κάλλος καὶ εὐεξία τῆς ὅλης ψυχῆς* (444). Ἀπασαὶ δὲ αὗται αἱ ἀρεταί, μά-
λιστα δὲ ἡ δικαιοσύνη, ἐπιτυγχάνουσι κατὰ τὸν Πλάτωνα τὴν πλήρη αὐτῶν ἀνάπτυξιν καὶ πραγματίωσιν οὐχὶ εἰς τὸν βίον τοῦ ατόμου, ἀλλὰ μόνον εἰς τὸν κοινωνικὸν ἢ εἰς τὴν πολιτείαν· πρῶτον διότι κατὰ τὴν πλατωνικὴν θεωρίαν ἡ ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου ἰσχὺς τοῦ αἰσθη-
τικοῦ στοιχείου εἶναι τοσοῦτον μεγάλη, ὥστε οὗτος ἐγκαταλειπόμε-
νος εἰς τὰς ἰδίας αὐτοῦ δυνάμεις δὲν δύναται νὰ φράσῃ εἰς τὴν ἀρε-
τὴν, ἀλλ' ἀπαιτεῖται πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἡ ἐπιμέλεια τῆς πολι-
τείας περὶ τῆς ἀγωγῆς τῶν ατόμων, ὡς ἐπίσης πολίτευμα καταλλη-
λον ὅπως ἐγείρῃ καὶ διατηρῇ τὸ ἠθικὸν φρόνημα. Δεύτερον, διότι τὰ ἄτομα δύνανται νὰ ἐνεργῶσι συνωδᾶ πρὸς τὴν φυσικὴν αὐτῶν κλί-
σιν καὶ δεξιότητα μόνον ἐντὸς ὀργανικῶς διηρθρωμένου κανονικοῦ
βίου, ἐνθ' ἃ συνεστήθη ἤδη ἡ διάκρισις τῶν διαφόρων ἀνθρωπίνων
κλάδων τῆς ἀνθρωπίνης ἐνεργητικότητος ἢ ἐπιτηδευμάτων καὶ ἡ
ἐξασφάλισις τῆς τοῦ ατόμου ἐνεργείας διὰ τῆς τοῦ ὅλου ἰσχύος. Τρί-
τον δὲ ἐπὶ τέλους διότι ὁ Πλάτων δὲν ἐννοεῖ νὰ περιορίζηται ἡ ἀρετὴ
μόνον εἰς τὰ ἄτομα ἀλλὰ καὶ νὰ λαμβάνῃ τὴν μορφήν γενικῆς καὶ
ἀντικειμενικῆς πραγματικότητος· ἡ ἀρετὴ, ἐπειδὴ εἶναι ὁ ἀναπόδρα-
στος ὅρος παντὸς ἀγαθοῦ, δὲν πρέπει νὰ μένῃ κτῆμα ἰδιωτικὸν καὶ
νὰ ἐγκλείηται ἐντὸς τοῦ φρονήματος τῶν ατόμων, ἀλλὰ πρὸ πάντων

νά ζῇ εἰς τὰς θεσμοθεσίας τῆς πολιτείας, νά ᾔηται ἐμπεριεχόμενον αὐτοῦ τοῦ πολιτειακοῦ βίου· ἡ κατ'ἀρετὴν πράξις τοῦ ἀτόμου εἶναι ἀτελής, ἀβεβαία, διαβατική, ὅθεν διὰ τοῦ ἠθικοῦ διοργανισμοῦ τῆς πολιτείας τὸ ἀγαθὸν ὀφείλει νά λάβῃ καθολικωτέραν καὶ μονιμωτέραν πραγματώσιν.

Ἡ ἐξαγωγή τῆς πολιτείας, ἣν ὁ Πλάτων ἐκτίθησιν ἐν τῷ δευτέρῳ βιβλίῳ τῆς Πολιτείας (367—376) φαίνεται ὅτι εἶναι ὅπως ἐμπειρική καὶ τυχαία. Ἡ πρώτη αἰτία τῆς συστάσεως τῆς πολιτείας, λέγει ἐνταῦθα, ἦτο ἡ *χρεία*. Ἐπειδὴ οὐδεὶς εἶναι *αὐτάρκης*, ἀλλ' ἕκαστος δεῖται πολλῶν πραγμάτων, ἅτινα δὲν δύναται ὁ ἴδιος νά παραρρασκευάσῃ, διὰ τοῦτο οἱ ἄνθρωποι ὅπως βοηθηθῶσιν ἀμοιβαίως εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν χρειῶν των, συνῆλθον εἰς *συνουσίαν*, ἥτις ὀνομάζεται *πόλις* (369). ὑπὸ ταύτην τὴν ἐποψιν ἡ πολιτεία εἶναι συνάθροισις ἀτόμων πρὸς ἐκπλήρωσιν τῶν αἰσθητικῶν χρειῶν καὶ πρὸς καταμερισμὸν τῆς ἐργασίας ἀντιστοιχοῦντα εἰς τὸν σκοπὸν τοῦτον. Καὶ ὁ Ἀριστοτέλης δὲ ἐπικρίνει τὴν ὕλην ταύτην ἐξαγωγὴν τῆς πολιτείας, ἀντιτείνων ὅτι ὁ τελικὸς σκοπὸς τῆς πολιτείας δὲν εἶναι ἡ τῶν χρειῶν ἐκπλήρωσις ἀλλ' ἡ τοῦ ἀγαθοῦ πραγματώσις (Πολιτ. IV, 3, 12 ὁ Πλάτων διδάσκει ὡς τῶν *ἀναγκαίων χάριν πᾶσαν πόλιν συρροσσηκυῖαν*, ἀλλ' οὐ τοῦ καλοῦ μάλλον). Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ Πλάτων ἀλλαχοῦ συνομολογεῖ τοῦτο, ἀποκαλῶν τοιαύτην πολιτείαν *ὥν πόλιν* (Πολ. II, 372). Ὅθεν ἐνδέχεται ὅτι ὁ Πλάτων διὰ τῆς θεωρίας του ταύτης περὶ συστάσεως τῆς πολιτείας προέθετο ὅπως *παράσχη* ὅχι ἔλλογον, ἀλλ' ἱστορικὴν ἐξήγησιν τῆς πολιτείας· δὲν ὠμίλησε περὶ τῆς ἰδέας τῆς πολιτείας, ἀλλὰ περὶ τῆς ἱστορικῆς κατχγωγῆς της. Τὸ ἐξωτερικὸν ἐνδосίμου πρὸς κοινωνικὴν συνένωσιν τῶν ἀνθρώπων ἦτο βεβαίως ἡ ἀνάγκη καὶ ἡ χρεία, ἀλλ' ἀπὸ τούτου τοῦ ἐξωτερικοῦ ἢ ἐμπειρικοῦ ἐνδοσίμου διακρίνει ὁ Πλάτων τὴν ἰδανικὴν αἰτίαν ἢ τὸν σκοπὸν τῆς πολιτείας, ὃν ἐν ἄλλοις χωρίοις τῶν Διαλόγων (1) προσδιορίζει, ὡς τὴν ἠθικοποίησιν τοῦ ἀτόμου καὶ τῆς κοινωνίας, ὡς τὴν πραγματοποίησιν τῆς ἠθικῆς ἀρχῆς ἐν τῇ ἀνθρωπότητι. Ἡ πολιτεία κατὰ τὸν Πλάτωνα τείνει ἄφ' ἐνὸς μὲν ὅπως καταστήσῃ τοὺς πολίτας ἀγαθοὺς ἀνθρώπους, ἄφ' ἐτέρου δὲ ὅπως δι' αὐτῆς ἡ ἀρετὴ ἀρχὴ καὶ δεσποζῇ. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐξωτερικὴ ὑπόστασις τῆς πολιτείας δύναται κατὰ τὸν Πλάτωνα νά ἐξασφαλισθῇ ἐφ' ὅσον εἶναι ὄργανον τῆς ἀρετῆς καὶ εἰς ὅλα τὰ μέλη καὶ τὰς ἐνεργείας της διαπεράται ὑπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ἀρετῆς. Διότι διὰ τούτου μόνου τοῦ μέσου δύναται νά προλάβῃ πᾶσαν χαλάρωσιν καὶ ἀ-

(1) Νομ. IV, 705. Πᾶσα ἀληθὴς νομοθεσία τείνει πρὸς ἀρετὴν IV, 707. Ἡ ὁρμὴ νομοθεσία τείνει, ὡς βελτίστους γίγνεσθαι τε καὶ εἶναι τοὺς ἀνθρώπους. Γοργ. 464. 515. Πολιτ. 309, Πολιτ. IV, 421.

ποσύνθεσιν τοῦ πολιτικοῦ βίου, καὶ νὰ ἐπανορθώσῃ τὰ κακὰ ἄτινα ἀναποδράστως συμβαίνουν ἐν ἐλλείψει ἐδραίας ἠθικῆς καταστάσεως. Καθόλου δὲ ὁ ὑψηλότερος προορισμὸς τῆς πολιτείας εἶναι ἡ πραγματίωσις τῆς ἠθικότητος κατὰ μεγάλας διαστάσεις (1), ἥς ἄνευ καὶ αὐτὸς ὁ ἐξωτερικὸς σκοπὸς τῆς πολιτείας δὲν ἐπιτυγχάνεται. Ἐὰν ὅθεν ἡ πολιτεία εἶναι ἡ πραγματίωσις τῆς ἠθικότητος κατὰ μεγάλας διαστάσεις ἀνάγκη νὰ ἐνυπάρχωσιν εἰς αὐτὴν αἱ αὐταὶ ἀρχικαὶ ἐνεργητικότητες, ὧν ἡ κανονικὴ συνδρομὴ ἀπαρτίζει τὴν ἠθικότητα τοῦ ἀτόμου. Καθὼς ὅμως ὁ Πλάτων τὰς ἐνεργητικότητας ταύτας ἀπονέμει εἰς διακεκριμένα μέρη τῆς ἀτομικῆς ψυχῆς, οὕτω καὶ ἐν τῇ πολιτείᾳ δι' ἐκάστην τούτων προϋποθέτει ἰδίαν τάξιν, γένος. Ἐντεῦθεν παραδέχεται διὰ τὴν πολιτείαν τρία γένη, ὧν ἕκαστον ἀντιστοιχεῖ εἰς ἓν ἐκ τῶν μερῶν τῆς ψυχῆς, τὸ τῶν ἀρχόντων ἢ τὸ βουλευτικὸν εἰς τὸ λογιστικὸν μέρος, τὸ τῶν φυλάκων ἢ τὸ ἐπικουρικὸν εἰς τὸν θυμὸν καὶ τὸ τῶν γεωργῶν καὶ ἐργατῶν ἢ τὸ χρηματιστικὸν εἰς τὸ ἐπιθυμητικόν. (Πολ. 11, 374, 111, 412, 415, IV, 435). Ἀναλόγως ἀρμόζουσι καὶ εἰς τὴν πολιτείαν, ὡς εἰς τὴν ψυχικὴν ζωὴν τοῦ ἀτόμου, αἱ τέσσαρες θεμελιώδεις ἀρεταί· ἡ *sophia* διὰ τῆς τάξεως τῶν ἀρχόντων, οἵτινες κατέχουσι τὴν πολιτικὴν ἐπιστήμην (εὐβουλίαν)· ἡ *andreia* διὰ τῆς τῶν ἐπικούρων ἢ φυλάκων· ἡ *sophrosyne* διὰ τῆς ὑποταγῆς τῆς τρίτης ὑποδεεστερᾶς τάξεως εἰς τοὺς ἀρχοντας· ἡ δὲ *dikaioσύνη* ἐπὶ τέλους τῆς πολιτείας συνίσταται εἰς τοῦτο, ἵνα ἕκαστος τὰ *δαντοῦ πράττῃ* (VI, 434) καὶ πληροῖ τὸ ἴδιον αὐτοῦ ἐπιτηδεύμα (433). Ἐκάστη ἄρα τάξις ὀφείλει νὰ ἐξασκῇ τὴν εἰς αὐτὴν ἀποκλειστικῶς ἀνήκουσαν ἐνέργειαν, μὴ ἀναμιγνυμένη εἰς τὰ ἐπιτηδεύματα τῶν λοιπῶν καὶ ἐκ τῆς δικτηρήσεως τοῦ νόμου τούτου τῆς δικαιοσύνης ἐξαρτᾶται ἡ εὐδαιμονία τῆς πολιτείας (Πολ. 11, 374, IV, 433, 435).

Πάν εἴ τι λοιπὸν ἀφορᾷ τὰ τῆς διοικήσεως πρέπει ἀποκλειστικῶς ν' ἀνήκῃ εἰς τὴν τάξιν τῶν ἀρχόντων· ἀνάγκη νὰ κατέχωσι τὴν ἀπεριόριστον ἐξουσίαν οὐχ ἥττον ἢ τὴν πλήρη μόρφωσιν καὶ φρόνησιν. Τὸ πλατωνικὸν πολίτευμα εἶναι κατὰ τοῦτο ὁ ἄκρος ἀπολυτισμὸς, ἀλλ' ὁ τοῦ χαρακτῆρος καὶ τῆς διανοίας, ἡ ἀριστοκρατία, ὡς αὐτὸς ὁ Πλάτων χαρακτηρίζει τὸ ἰδανικὸν αὐτοῦ πολίτευμα (2). Οἰαδῆποτε καὶ ἂν εἴναι ἡ ἐξωτερικὴ μορφή τούτου τοῦ πολιτεύματος, εἴτε ὀλιγαρχικὴ, εἴτε δημοκρατικὴ, εἶναι ἀδιάφορον, διότι τὸ κύριον καὶ οὐσιώδες εἶναι νὰ δεσπόζῃ ἡ ἀληθὴς πολιτικὴ τέχνη, ἔστω δι' οἰουδῆποτε (3). Ἐπειδὴ ὅμως δὲν εἶναι πιθανὸν ὅτι τοσοῦτον δύσκολον

(1) (Πολ. 11, 36) Καθὼς μεγαλύτερα γράμματα εἶναι μᾶλλον εὐανάγνωστα ἢ μικρά, οὕτω καὶ ἡ ἐν τῇ πολιτείᾳ πραγματιουμένη δικαιοσύνη εἶναι μᾶλλον εὐδιάνγνωστος ἢ ἡ τοῦ ἀτόμου.

(2) Πολ. 141, 412, 414, 445, V, 449, 473, VII, 541, VIII, 543, 544.

(3) Πολιτ. 292.

λος και βαρεῖα τέχνη δύναται νὰ ᾔηται κτῆμα πολλῶν, ἀνάγκη ἐπο-
 μένως ἡ ἀρχὴ νὰ ἐναποτίθεται εἰς ἓνα ἢ εἰς τινας, προτιμότερον δὲ
 τὸ δεύτερον τοῦλάχιστον ἐν ἐκείνῃ τῇ πολιτείᾳ, ἐν ἣ λαμβάνεται ἡ
 προσήκουσα πρόνοια περὶ τῆς ἀγωγῆς τῶν ἀρχόντων (Πολιτικ. 293.
 297. Πολιτικ. VIII, 540, 111, 414.) Ὡσαύτως εἶναι ἐν γένει ἀδιά-
 φορον, ἂν ὁ ἀληθὴς ἀρχὼν ἀρχῇ δι' ὠρισμένων νόμων, καὶ ἂν ἐκόντων
 ἢ ἀκόντων τῶν ὑπηκόων (Πολιτικ. 293, 297. Πολιτ. VI. 488. Γοργ.
 517). Πλὴν ὡς πρὸς τὸ πρῶτον ὁ Πλάτων νομίζει ὅτι εἶναι ἀτοπον ὁ
 νουεχὴς πολιτικός νὰ περιορίζεται διὰ νόμων, οἵτινες καθὼ γενικῶς οὐδέ-
 ποτε δύνανται ὀργανικῶς νὰ ἐμπεριλάβωσι τὰ καθέκαστα (Πολ. 294),
 ὡς πρὸς τὸ δεύτερον δὲ ὑπαινίττεται ὅτι πολιτεία τοιαύτη οἶαν αὐ-
 τὸς εὐχεται οὐδέποτε δύναται νὰ πραγματοποιηθῇ ἄνευ καταναγκαστι-
 κῶν μέσων, καὶ ὅμως ὥφειλε νὰ ἐπιστηρίζεται ἐπὶ τῆς ἰδίας τῶν πο-
 λιτῶν συγκαταθέσεως. (Πολ. VII, 540. V. 473. Πολ. 293. Πολ.
 V, 462. IV, 422. Πολ. 308, Παρ. Νομ. VIII, 829. IV, 715).

Ὅ,τι δὲ ἰσχύει περὶ τῆς πρώτης τάξεως, τὸ αὐτὸ τοῦτο ἀνάγκη
 νὰ ἐφαρμόζεται καὶ εἰς τὰς δύο ἄλλας. Ἐὰν ὅθεν οἱ φύλακες ἀπο-
 κλείωνται πάσης μετοχῆς ἀπὸ τῶν τῆς διοικήσεως, δὲν ἔχουσιν ὅμως
 ἀφ' ἑτέρου οὔτε δίκαιον οὔτε καθήκον νὰ μετέχωσι τοῦ ἐπιτηδεύ-
 ματος τῆς τρίτης τάξεως· εἰς μόνον τὰ τοῦ πολέμου ἀσχολούμενοι καὶ
 πάντῃ ἀκτῆμονες πρέπει νὰ τρέφονται ὑπὸ τῶν ἐργατῶν· οὗτοι δὲ
 πάλιν μηδὲν μετέχοντες μῆτε τῶν τοῦ πολέμου, μῆτε τῶν τῆς διοι-
 κήσεως, πρέπει μόνον ν' ἀσχολῶνται εἰς τὴν γεωργίαν καὶ εἰς τὰ ἐπι-
 τηδεύματα (Πολ. 11, 374, 111, 316).

Ἐὰν δὲ ἤδη ζητήσωμεν καὶ περὶ τῶν μέσων τῶν ἀναγκαιοῦντων
 πρὸς πραγματίωσιν τοῦτο τοῦ πολιτεύματος, ὁ Πλάτων διακρίνει
 δύο τινά, τὸ μὲν εἶναι ἡ ἀγωγή καὶ ἡ μόρφωσις τῶν πολιτῶν, τὸ δὲ
 αἰ πρὸς ταύτην συνεχόμεναι θεσμοθεσίαι. Τὸ σημαντικώτερον ὅμως
 εἶναι τὸ πρῶτον, ἡ μόρφωσις τῶν πολιτῶν, διότι ἄνευ μὲν ταύτης
 πιστεύει ὅτι καὶ οἱ καλλήτεροι νόμοι εἶναι ἀνωφελεῖς, ἀπεναντίας δὲ
 μετὰ ταύτης εὐκόλως καὶ οὗτοι ἀνευρίσκονται (Πολ. IV, 423).
 Ἀνάγκη πᾶσα λοιπὸν ἵνα οἱ ἀρχόντες κτῶνται τὴν ἀρίστην φρόνησιν
 μεθ' ἧς κατὰ τὸν Πλάτωνα ἔπεται καὶ ἡ τελεία ἠθικότης. Τοῦτον
 θεωρεῖ ὡς τὸν πρῶτον καὶ ἔσχατον ὅρον παντὸς ἀληθοῦς πολιτειακοῦ
 βίου. «Ἐὰν οἱ φιλόσοφοι δὲν λάβωσι τὴν ἀρχὴν τῆς πολιτείας (Πολ.
 V. 473) ἢ οἱ βασιλεῖς καὶ ἡγεμόνες δὲν μετέρχωνται ἀκριβῶς τὴν
 «φιλοσοφίαν, ἐὰν ἡ ἀρχὴ καὶ ἡ φιλοσοφία δὲν συναφῶσιν ἑαυτοῦ, δὲν
 «πρέπει νὰ ἐλπίζῃ τις οὐδεμίαν παύσαν τῶν κακῶν διὰ τὰς πολιτείας,
 «μάλιστα δὲ οὐδὲ διὰ τὴν ἀνθρωπότητα.» Ἐντεῦθεν λοιπὸν βλέ-
 πομεν ὅτι καὶ διὰ τὴν πλατωνικὴν πολιτείαν ἡ φιλοσοφικὴ μόρφωσις
 τῶν μελλόντων ἡγεμόνων ἔχει μεγίστην σημασίαν. Πρὸς κατάρθωσιν
 δὲ τῆς ὀλικῆς ταύτης μορφώσεως ὁ Πλάτων προσδιορίζει μακρὸν

χρονικὸν διάστημα. Οἱ μαθητευόμενοι ὀφείλουσιν εἰς τὴν παιδικὴν αὐτῶν ἡλικίαν νὰ ἐκπαιδεύωνται μᾶλλον παίζοντες, ἀπὸ τοῦ 20 ἔτους νὰ ἐπιδίδωνται εἰς τὴν μαθηματικὴν ἐπιστήμην, ἀπὸ τοῦ 30 ἔτους εἰς τὴν διαλεκτικὴν, κατόπιν δὲ ἐπὶ δεκαπενταετίαν νὰ ἐνεργῶσιν ὡς στρατηγοί, καὶ ἅμα φθάσωσιν εἰς τὸ 50 ἔτος τῆς ἡλικίας νὰ συγκαταριθμῶνται εἰς τὴν τάξιν τῶν ἀρχόντων. Αὕτη δὲ ὁμῶς ἡ φιλοσοφικὴ μόρφωσις προϋποθέτει τὴν μουσικὴν καὶ γυμναστικὴν προεξάσκησιν, ἣτις ὁμῶς ἀποβαίνει ἀνκπὸδραστος ἐκτὸς τῶν ἀρχόντων καὶ εἰς τοὺς ἐπικούρους, ἐὰν μέλλωσι νὰ τύχωσι τῆς εἰς τὴν τάξιν τῶν ἀπαιτουμένης ἀρετῆς. Δεύτερον λοιπὸν οὐσιῶδε· μέρος τῆς ἀγωγῆς εἶναι ἡ μουσικὴ καὶ γυμναστικὴ, μάλιστα δὲ ἡ πρώτη ἥς τὴν ἐπιρροὴν τοσούτον μεγάλως ἐκτιμᾷ ὁ Πλάτων, ὥστε κατὰ τὴν θεωρίαν τοῦ πᾶσα μεταβολὴ τῶν μουσικῶν εἰδῶν συνεπιφέρει μεθ' ἑαυτῆς ἀντιστοιχοῦσιν ἀλλοίωσιν εἰς τοὺς θεσμοὺς τῆς πολιτείας. Ἀνάγκη λοιπὸν νὰ ἐπιτηρῇ ἀγρύπνως ἡ κυβέρνησις ὅπως μήτε εἰς τὴν κυρίως λεγομένην μουσικὴν παρεισφρήσῃ ἀνῆθικός τις καὶ ἐκθηλυτικὸς χαρακτήρ, μήτε εἰς τὴν ποίησιν νὰ παραχωρηθῶσιν εἶδη, ἅτινα ἐνδέχεται νὰ ἐξαλείψωσιν ἀπὸ τοὺς πολίτας τὴν ἐξιν τῆς ἀπλότητος καὶ φιλαληθείας, ὡς συμβαίνει κατὰ τὸν Πλάτωνα διὰ τῆς μιμητικῆς ποιήσεως. Ἰδίᾳ δὲ ὀφείλει νὰ ἐπισκοπῇ τὸ ἐμπεριεχόμενον τῶν ποιημάτων ἀπαγορεύουσα πᾶν ἀνῆθικον, ὡς πᾶσαν ἀναξιοπρεπῆ δοξασίαν περὶ θεοῦ. (Πολ. II, 376. 411, 404). Περὶ δὲ τῆς μορφώσεως τῆς τρίτης τάξεως οὐδεμίαν ποιεῖται μνείαν ὁ Πλάτων, διότι (Πολιτ. IV. 421), ἀνευρορράφοι φαῖλοι γεγόμενοι καὶ διαφθαρέντες καὶ προσποιησάμενοι νεῖναι μὴ ὄντες πόλει οὐδὲν δεινόν· φύλακες δὲ νόμων τε καὶ πόλεως μὴ ὄντες ἀλλὰ δοκοῦντες, ὅρως δὲ ὅτι πᾶσαν ἄρδην πόλιν ἀποπληθύνουσι, καὶ αὐτοὶ εὖ εἶναι καὶ εὐδαιμονεῖν μόνοι τὸν καιρὸν ἔχουσι.» Ὡσαύτως δὲ ἔχει τὸ πρᾶγμα καὶ ὡς πρὸς τὰς πλατωνικὰς θεσμοθεσίας· τὸ δεύτερον τοῦτο μέσον πρὸς πραγματίωσιν τοῦ πολιτεύματος· καὶ αὐταὶ προσδιορίζονται διὰ μόνας τὰς δύο ἀνωτέρας τάξεις, περὶ τῆς τρίτης οὐδεὶς γίνεται λόγος. Βάσις δὲ τῶν εἰδικῶν τούτων θεσμῶν εἶναι ἡ ἐσωτερικὴ ἐνότης τῆς πολιτείας, ἡ ὁμόνοια πάντων τῶν πολιτῶν. Ἡ πολιτεία κατὰ τὸν Πλάτωνα εἶναι ὡς εἰς μόνος ἄνθρωπος, ὁργανικὸν σῶμα (V. 462. 464). Ἐπομένως καθὼς ἐν τῷ σώματι τὰ μέλη, οὕτω καὶ ἐν τῇ πολιτείᾳ οἱ πολῖται ὀφείλουσι νὰ ᾔναι ὑπηρετικὰ τοῦ ὅλου ὅργανα. Ἐν τῇ τελείᾳ πολιτείᾳ, λέγει ὁ Πλάτων, πρέπει τὰ πάντα νὰ ᾔναι κοινὰ τοῖς πᾶσιν, ἡδονὴ καὶ πόνος, μάλιστα δὲ καὶ ὀφθαλμοί, καὶ ὦτα καὶ χεῖρες. Ὅθεν αἱ διάφοροι διατάξεις τῆς πλατωνικῆς πολιτείας τείνουσι πρὸς ἄρσιν παντὸς μανήρους βίου, πρὸς ἐπικράτησιν τοῦ γενικοῦ σκοποῦ τῆς πολιτείας, ἀπέναντι πάσης ἰδιωτελείας καὶ προσωπικότητος. Εἰς τοῦτο τείνει πρὸ πάντων ἡ ἄρσις τῆς ἰδιοκτησίας, ἡ κατάργησις καὶ ἡ εἰσαγωγή τῆς κοινο-

κτημοσύνης. Οὐδεὶς τῶν ἐν ταῖς δύο πρώταις τάξεσιν ἀνηκόντων ὀφείλει νὰ ἔχῃ ιδιοκτησίαν. Τὰ πάντα τοῖς πᾶσι κοινά. Δεύτερον δὲ μέσον πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν εἶναι ἡ ἄρσις τοῦ γάμου καὶ τῆς οἰκογενείας. "Οἷαι αἱ γυναῖκες τῶν ἀνωτέρων τάξεων πρέπει νὰ ἦναι κοιναὶ εἰς ὅλους τοὺς ἄνδρας, οὐδεμία νὰ συζῇ ἰδίᾳ μετὰ τινος ἀνδρός (V. 457). Ἐντεῦθεν λοιπὸν αἱ διατάξεις περὶ τοῦ χρόνου καὶ τοῦ εἵδους τῶν ὑπὸ τῆς πολιτείας ἐπιτρεπομένων συζεύξεων, περὶ τῶν ψευδῶν κλήρων, δι' ὧν πρέπει νὰ διευθύνωνται, περὶ ἐκθέσεως μέρους τινὸς τῶν παιδῶν (1). Ὡς δὲ ἡ γέννησις οὕτω καὶ ἡ ἀνατροφή τῶν παιδῶν πρέπει νὰ ἦναι ἔργον τῆς πολιτείας. "Αμα ὡς γεννηθῇ ὁ παῖς πρέπει νὰ φέρῃται εἰς ἰδιαιτέρον κατάστημα παραδιδόμενος εἰς τιθήνην καὶ λαμβάνηται πᾶσα δυνατὴ πρόνοια, ὅπως οἱ γονεῖς μὴ ἀναγνωρίζωσιν εἰς τὸ ἐξῆς τὰ τέκνα τῶν. Τὰ πλεονεκτήματα ἅτινα ὁ Πλάτων προσδοκᾷ ἐκ τῆς εἰσαγωγῆς τῆς κοινοκτησίας ἐκθέτει ζωηρῶς ἐν τοῖς ἐφεξῆς χωρίοις. «Ἐρὶς καὶ διχόνοια δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ εἰς πολιτείαν, ἐν ᾗ δὲν προσφέρονται αἱ λέξεις ἐμὸν καὶ σὸν» (V. 462). — Πᾶσα περὶ δικαιωμάτων ἀμφισβήτησις καὶ δικαστικὴ πρὸς τὸν ἐκείνους ἐκλείπει, διότι οὐδεὶς κέκτηται ἄλλο τι ἴδιον ἐκτὸς τοῦ σώματος τοῦ, τὰ δὲ λοιπὰ πάντα κοινά (464). "Ας ἀρθῇ ἡ οἰκογενειακὴ ζωὴ, ἡ ἐγωϊστικὴ καὶ ἡ χωρίζουσα, τότε ἕκαστος βλέπει εἰς τὸν πλησίον τοῦ ὅχι ἀλλότριον, ἀλλ' οἰκεῖον· ὅποιον δὲ ἀπαντᾷ, πιστεύει ὅτι ἀπκντᾷ ἀδελφὸν ἢ ἀδελφὴν, πατέρα ἢ υἱόν» (463). Καὶ αὐτὴν τὴν διάκρισιν τῶν φύλων ζητεῖ ὁ Πλάτων ἵνα ἄρῃ ὅσον ἔνεστι. Διατάττει ὅτι αἱ γυναῖκες τῶν φυλάκων πρέπει νὰ ἀνατρέφωσιν ὡς οἱ ἄνδρες καὶ νὰ ἀμύνωνται ὑπὲρ τῆς πολιτείας κοινῶς μετὰ τούτων (V. 451. 452). Τὸ νὰ ἐξασκῶνται αἱ γυναῖκες διὰ τῆς γυμναστικῆς πρὸς τὸν σκοπὸν τούτον, δὲν ἀντίκειται εἰς τὴν γυναικείαν φύσιν— (456). Πρέπει ἐπομένως αἱ γυναικες τῶν φυλάκων νὰ ἀπεκδύωνται, διότι ἀντὶ τῶν ἱματίων περιβάλλονται ἀρετήν, καὶ λαμβάνουσι μέρος εἰς τὸν πόλεμον οὐχ ἥττον ἢ καὶ εἰς τὴν λοιπὴν ἐπιτήρησιν τῆς πολιτείας. Δι' ἀπασῶν τούτων τῶν διατάξεων ἡ πλατωνικὴ πολιτεία λαμβάνει τὸν χαρκτηρὰ μεγάλου ἐκπαιδευτηρίου, μεγάλης οἰκογενείας.

Ἐνταῦθα ἀναφύεται ἡδὴ τὸ ζήτημα ἂν ὁ Πλάτων ἐπίστευεν εἰς τὴν πραγματώσιν τῆς σχεδιασθείσης πολιτείας, ἢ ἂν προέθετο ν' ἀπεικονίσῃ ἀπλοῦν τι ἰδανικόν, ἀπλοῦν τι ἀποκύημα τῆς φαντασίας τοῦ, γινώσκων ὅτι τοῦτο οὐδέποτε ἐμελλε νὰ πραγματοποιηθῇ, ὅτι τὸ πολὺ ἡδύνατο νὰ χρησιμεύσῃ ὡς θεῖον παράδειγμα (Πολιτ. IX, 592) ὅπως κατὰ τοῦτο διοργανωθῶσιν αἱ ἐφεστῶσαι πολιτεία ὅσον ἔνεστι ἐγγύτερον. Ἀναντιρρήτως ὑπάρχουσι λόγοι πρὸς παραδοχὴν τοῦ πρώτου.

(1) Πολιτ. V. 457.

1^{ον}) Ἡ ἐπανελημμένη ῥητὴ ἐκδήλωσις τοῦ Πλάτωνος, ὅτι θεωρεῖ τὴν πραγματίωσιν τῆς ἀρίστης πολιτείας του δύσκολον μὲν, οὐχὶ ὅμως καὶ ἀδύνατον, μάλιστα δὲ καὶ ἀναγκαίαν πρὸς ἀνακούφισιν τῆς ἀνθρωπότητος (VI, 499. 502. VII, 540). Μάλιστα καὶ αὐτὸ τὸ ὄνομα τῆς πολιτείας δὲν συγκατατίθεται ὁ Πλάτων ν' ἀπενείμῃ εἰ μὴ εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ ζωγραφηθεῖσαν IV, 422. Οὐδὲ ἀντιφάσκει πρὸς ἑαυτόν, λέγων (IX, 529), ὅτι ἡ ἀρίστη πολιτεία του οὐδαμῶς ἐπὶ τῆς γῆς ὑπάρχει, ἐνδέχεται ὅμως τὸ πρότυπον αὐτῆς νὰ εὐρίσκῃται ἐν τῷ οὐρανῷ· διότι βεβαίως οὐδεμία τῶν ὑπαρχουσῶν πολιτειῶν ἀντεστοίχει πρὸς τὸ πλατωνικὸν ἰδανικόν, ὅπερ μόνον ἐν τῷ μέλλοντι ὀφείλει νὰ πραγματοποιηθῇ. Ἐνταῦθα δὲ προσθετέον :

2^{ον}) Ὅτι ὁ Πλάτων ῥητῶς ἐξετάζει τὰ μέσα, δι' ὧν αἱ ὑπάρχουσαι πολιτεῖαι δύνανται νὰ κανονισθῶσι κατὰ τὸ πρότυπον τῆς ἀρίστης αὐτοῦ πολιτείας. Προτείνει ὅπως ἅπαντες οἱ οἰκοῦντες πόλιν τινά, ὅσοι ὑπερβαίνουν τὴν ἡλικίαν τῶν 10 ἐτῶν τραπῶσιν εἰς τὴν καλλιέργειαν τῆς γῆς, πλὴν τῶν κατωτέρας ἡλικίας παιδίων, οἵτινες ὀφείλουσι ν' ἀνατρέφονται κατὰ τὸ σύστημα τῆς ἀρίστης αὐτοῦ πολιτείας (VII, 541). Ἡ πρότασις αὕτη ἐπιμαρτυρεῖ ὀριστικῶς κατὰ τοῦ ἰσχυρισμοῦ, ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ Πλάτων προϋποτίθει τὸ ἀπραγματοποίητον τῆς προσχεδιασθείσης πολιτείας του.

3^{ον}) Τὸ κύριον ὅμως εἶναι, ὅτι πᾶν εἶτι μέρος τῆς πλατωνικῆς πολιτείας παρίσταται ἀνεφάρμοστον καὶ ἀνεκτέλεστον φαίνεται ὡς τοιοῦτο μόνον ὑπὸ τὴν νεωτέραν ἔποψιν θεωρούμενον, οὐχὶ ὅμως καὶ ὑπὸ τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν. Ἄπαντα σχεδὸν τὰ στοιχεῖα τοῦ σχεδιασματος αὐτοῦ ὁ Πλάτων ἀρύεται ἀπὸ ἱστορικῶν πολιτευμάτων, ἢ ἀκριβέστερον εἰπεῖν ἀπὸ τοῦ Δωρίου κοινωνικοῦ βίου, ἐξαίρετως δὲ ἀπὸ τῶν σπαρτιατικῶν θεσμοθεσιῶν. Ὁ ἀριστοκρατικὸς χαρακτὴρ τοῦ πλατωνικοῦ πολιτεύματος, ἡ αὐστηρὰ ὑποταγὴ τοῦ ἀτόμου εἰς τὸ γενικόν, ἡ ἐπιδίωξις τῆς πολιτικῆς ἐνότητος, τὰ συσσίτια τῶν ἐπικούρων, ἡ ἀποχὴ τούτων ἀπὸ τῆς γεωργίας καὶ τῶν ἐπιτηδεύματων, ἡ ὑποδεστέρα θέσις τῆς τρίτης τάξεως, ἡ συμμέθεξις τῶν γυναικῶν ἐπὶ τῶν γυμνασμάτων, ὁ κανονισμὸς καὶ ἡ κοινοκτησία τοῦ γάμου, καὶ ἡ διὰ τῆς πολιτείας διεύθυνσις τῆς ἀγωγῆς, ἡ αὐστηρότης τῆς ποιήσεως καὶ τῆς μουσικῆς, ἡ ἐκθεσις ἀσθενῶν παιδίων, ἅπασαι αὗται αἱ διατάξεις τῆς πλατωνικῆς πολιτείας ἀπαντῶνται καὶ εἰς τὴν σπαρτιατικὴν πολιτείαν. Δυνάμεθα λοιπὸν νὰ εἰπωμεν ὅτι ἡ πλατωνικὴ πολιτεία εἶναι συστηματοποίησις τῶν ἰδεῶν ἐκείνων, ἐφ' ὧν ἐρεῖδεται τὸ σπαρτιατικὸν πολίτευμα (1).

Ναὶ βέβαια τὸ λυκούργειον πολίτευμα κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ

(1) Πλοῦτ. Συμπ. VIII, 2, 2. Πλάτων τῷ Σωκράτει, τὸν Λυκούργον ἀναμινύει καὶ τὸν Πυθαγόραν.

Πλάτωνος είχε καταντήσει ἀπονεκρωμένους μηχανισμός. Ἀλλ' αὐτό τοῦτο μάλιστα προέτρεψε τὸν Πλάτωνα νὰ ἐκθέσῃ καθαρῶς καὶ νὰ ἐξηγήσῃ διὰ λόγων τὰς θεμελιώδεις ιδέας τοῦτου τοῦ πολιτεύματος ἀποκαλύπτων σύναμα τὰ ἐλλείμματα καὶ τὰ τρωτὰ αὐτοῦ μέρη, ὡς ἀποδεικνύει ἡ βαθεῖα καὶ εὐστοχος κριτικὴ ἣν περὶ αὐτοῦ ἐκφέρει ἐν τῷ VIII Βιβλ. τῆς Πολιτ. (σελ. 547).

Ἀλλ' ὅπως κατανοήσωμεν ἔτι ἀκριθέστερον τὴν πλατωνικὴν πολιτείαν ἀνάγκη νὰ τὴν συσχετίσωμεν πρὸς τὴν τότε ἐπικρατοῦσαν ἀρχὴν τῶν ἐλληνικῶν ἡθῶν καὶ ἐθίμων, καθόλου δὲ πρὸς τὴν τότε γενικὴν κατάστασιν τῆς Ἑλλάδος. Ἡ πλατωνικὴ πολιτεία παριστάνει ἡμῖν τὴν στιγμὴν ἐκείνην τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος, δι' ἧς διακρίνεται τοῦ νεωτέρου, τὴν ἀπορρόφησιν τῆς ἀτομικῆς βουλήσεως εἰς τὴν γενικὴν, τὸν περιορισμὸν τῆς προσωπικῆς ἐλευθερίας διὰ τῆς πολιτείας. Ὁ Πλάτων ἠναγκάσθη βεβαίως νὰ ἐξάρῃ μονομερῶς τὴν στιγμὴν ταύτην καθ' ὅσον ἔλαβε πείραν οἷα δυστυχήματα ἐπὶ ἡνέγκεν εἰς τὴν πατρίδα του ἡ πρό τιος χρόνου ἀναφεῖσα ἀρχὴ τῆς ὑποκειμενικότητος, καθ' ὅσον ἐπληροφορήθη ἐκ τῶν ὀλίγων πρότερον συμβάντων ὅτι ἡ ἀχαλίνωτος αὐθαιρέσια τῶν ἀτόμων κατέστη ἡ φθορὰ τῆς Ἑλλάδος, μάλιστα δὲ τῶν Ἀθηνῶν διαρκούντος τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου. Ὅθεν ἡ πολιτεία τοῦ Πλάτωνος διερμηνεύει πιστῶς τὴν κατάστασιν τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος ὅπερ καίτοι ἀπὸ τῆς πραγματικότητος ἐπαναστρέφον εἰς ἑαυτό, εἰς τὴν ιδανικότητά του, ἀναγνωρίζει ὁμῶς σύναμα ταύτην τὴν ἐπικρατοῦσαν, ταύτην τὴν ἀπελευθερώσιν τοῦ ὑποκειμένου ἀπὸ τῶν δεσμῶν τῶν πατρίων ἐθίμων καὶ παραδόσεων, ἀπὸ τῆς ἀνέκαθεν ἐγκαθιδρυθείσης πολιτείας ὡς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ φθοράν, ἐπομένως δὲ ἀπαιτεῖ τὴν βιαίαν ἐπάνοδον τοῦ ὑποκειμένου εἰς τὰ δεσμά του.

Ἀλλ' ἐκτὸς τῆς πρὸς τὴν τότε κατάστασιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ σχέσεως τῆς πολιτείας τοῦ Πλάτωνος, ἀνάγκη νὰ συναρμολογηθῇ αὕτη καὶ μετὰ τῆς ἰδίας αὐτοῦ φιλοσοφικῆς ἀρχῆς, ἥτις ἐγκρατεῖα εἰς τὸ ὑπερβατικὸν τῶν πλατωνικῶν ιδεῶν διότι καθὼς ἡ μὲν ιδέα προσδιορίζεται ὡς οὐσία αὐτὴ καθ' ἑαυτήν, ὡς ἡ μόνη πραγματικὴ, τὸ δὲ ἀτομικὸν ὡς τὸ μὴ ὂν τῆς ιδέας, καὶ ἡ αἰσθητικὴ πλευρὰ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ὡς τι ἐπουσιῶδες καὶ ἐπεισκητὸν εἰς τὴν ἀρχικὴν οὐσίαν τοῦ ἀνθρώπου, οὕτω καὶ ἡ ἐμφάνεια τῆς ιδέας ἐν τῷ κοινωνικῷ καὶ πολιτικῷ βίῳ δὲν ἀνευρίσκεται εἰς τὴν ἐλευθερὰν ἀνάπτυξιν τῆς ἀτομικότητος, ἀλλ' ἐπιβάλλεται εἰς ταύτην βιαίως, οἷον ἐξῴθεν. Ὅθεν ἡ διάταξις τῆς πλατωνικῆς πολιτείας εἶναι ἡ χαλεπωτέρα καταπίεσις τῆς ὑποκειμενικότητος καὶ καθὼς ὁ Πλάτων ἐν τῇ Φυσικῇ εἶχεν ἀνάγκην τοῦ Δημιουργοῦ ὅπως καταναγκαστικῶς ὑποτάξῃ τὴν ὕλην εἰς τὴν ιδεάν, οὕτω καὶ ἐν τῇ πολιτικῇ ἔχει ἀνάγκην τῆς ἀπολύτου ἀρχῆς ὅπως χαλιναγωγῇ τὸν ἐγώισμὸν τῆς ἀτομικότητος.

Η ΑΡΧΑΙΟΤΕΡΑ ΑΚΑΔΗΜΙΑ

Ὁ Πλάτων κατέστησε διάδοχον εἰς τὸ διδασκαλικόν του ἔργον Σπεύσιππον τὸν ἀδελφιδεὺν αὐτοῦ, ὅστις μετῆλθεν αὐτὸ ἐπὶ ὀκταετίαν (347—339). Τοῦτον δὲ διεδέχθη ὁ Ξενοκράτης ὅστις ἐφημίζετο διὰ τὴν αὐστηρὰν ἠθικὴν του καὶ σπουδαιότητα (Δ. Α. IV, 5). Ἐδίδαξαν ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ ἐπὶ εἰκοσιπενταετίαν (339—314). Μετ' αὐτὸν ἀναδέχθη τὴν σχολαρχίαν ὁ Πολέμων (314—270), ὃν διεδέχθη ὁ Κράτης, τοῦτον δὲ ὁ Ἀρκεσίλαος, ὁ καθιδρυτὴς τῆς λεγομένης μέσης Ἀκαδημίας.

Ἡ ἀρχαιότερα Ἀκαδημία ἀνέπτυξεν ὀλίγην φιλοσοφικὴν ζωὴν, κυρίως ἠκολούθησε τὴν διεύθυνσιν ἐκείνην ἣν ὁ Πλάτων ἐτρέπη κατὰ τὴν τελευταίαν περίοδον τοῦ φιλοσοφικοῦ του βίου, ἤτοι τὴν συγκέραςιν τῆς θεωρίας τῶν ἰδεῶν μετὰ τῆς τῶν ἀριθμῶν, τοῦ πλατωνικοῦ μετὰ τοῦ πυθαγορικοῦ συστήματος. Ὁ Ἀριστοτέλης πραγματευόμενος περὶ τῆς σχέσεως τῶν ἰδεῶν πρὸς τὴν τῶν ἀριθμῶν (1) ἀναφέρει τρεῖς θεωρίας τῶν συγχρόνων του πλατωνικῶν τὴν ἀρχικὴν πλατωνικὴν, ἥτις διακρίνει τοὺς ἀριθμοὺς τῶν ἰδεῶν ἀπὸ τοὺς μαθηματικούς· τὴν παραδεχομένην μόνον τὸν μαθηματικὸν ἀριθμὸν ὡς χωριστὸν τῶν αἰσθητικῶν ὄντων, καὶ τὴν τὸ ἀνάπαλιν οὕτω ταυτίζουσαν τὸν μαθηματικὸν ἀριθμὸν μετὰ τοῦ τῶν ἰδεῶν, ὥστε ἐκεῖνος ἀφαιρεῖτο διὰ τοῦτου. Τινὲς δὲ καὶ παρεδέχοντο ὅτι μόναι μὲν αἰδέαι ὑπάρχουσι χωρισταί, ἀπεναντίας δὲ οἱ μαθηματικοὶ ἀριθμοὶ εἰ καὶ ἔπρεπε νὰ ᾖναι διάμεσόν τι μετὰ τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν αἰσθητικῶν ὄντων, ἐνυπάρχουσιν ὅμως εἰς ταῦτα.

Ἐκτὸς δὲ τούτου ἡ ἀρχαιότερα Ἀκαδημία κατήντησεν εἰς ἔμπειρισμόν, ὅστις ἦν πάντῃ ἀλλότριος τοῦ Πλάτωνος· διότι ἀπὸ τῆς ἰδανικῆς θεωρίας τοῦ διδασκάλου τῆς μετατραπείσαι εἰς τὸν πυθαγορεῖον συμβολισμόν τῶν ἀριθμῶν, ἀντικαθίστα εἰς τὴν καθαρὰν ἔννοιαν τὴν ὁρησκευτικὴν παράστασιν, καὶ ἀπέδιδεν εἰς τὰ ἐμπειρικά, εἰς τὰ καθ' ἑκάστα τοιαύτην βεβαιότητα ὅταν οὐδόλως εἶχεν ἀποδώσει ὁ Πλάτων. Καὶ τῆς μὲν ἀντικαταστάσεως ἐκείνης διερμηνεύς ἐχηρήματισεν ὁ Ξενοκράτης, τοῦτου δὲ τοῦ ἐμπειρισμοῦ ὁ Σπεύσιππος φάσκων, ὅτι ὁ ὀρθὸς ὀρισμὸς προϋποτίθῃσιν ὅχι μόνον τὴν γνῶσιν τοῦ πράγματος, ἀλλὰ καὶ ἀπάντων τῶν ἄλλων ἀφ' ὧν διακρίνεται (2). Μετὰ τοῦτου δὲ τοῦ

(1) Μετ. XIII, 6, XIV. 3. XIII. I. XIV, 2. VII, 2.

(2) Θεμιστ. Ἀπολ. 11. 13. Σπεύσιππος δὲ οὐ καλῶς φάσκων ἀναγκαῖον εἶναι, τὸν ἐριζόμενον πάντα εἰδέναι· δεῖ μὲν γάρ, φησι, γινώσκειν τὰς διαφορὰς αὐτοῦ πάσας αἰς τῶν ἄλλων διενήνοχεν· ἀδύνατον δὲ εἰδέναι τὰς διαφορὰς τὰς πρὸς ἑκάστον, μὴ εἰδὼτας αὐτὸ ἑκάστον.

ἐμπειρισμοῦ συνέχεται καὶ ὁ περιορισμὸς εἰς τὴν πρακτικὴν φιλοσοφίαν παραμελουμένης τῆς θεωρητικῆς ἐρεύνης, καὶ ἡ τάσις τῆς τῶν πλατωνικῶν ἠθικῆς πρὸς τὸ κατὰ φύσιν ζῆν, οὐτινος συστατικὰ στοιχεῖα θεωροῦνται ἐκτὸς τῶν πνευματικῶν καὶ τὰ ἐξωτερικά. Ὁ Κικέρων ἀναφέρει ὅτι ὁ Πολέμων ἐπεθύμει ὡς τὸ ἀκρότατον *honeste vivere, fruentem rebus iis quas primas homini natura conciliat*. Ὁσφ δὲ πορρωτέρω ἀφίστατο ἡ Ἀκαδημία τοῦ καθιδρυτοῦ αὐτῆς, τοσοῦτῳ μᾶλλον περιορίζετο εἰς δημῶδη τινὰ ἠθικὴν. Ὁ Ξενοκράτης διέκρινε τὴν πρακτικὴν ἀπὸ τῆς θεωρητικῆς φρόνησιν (1), ἐπομένως δὲ τὴν ἀρετὴν, ἣν ὁ Πλάτων ἀπολύτως ὑπέβαλλεν εἰς τὴν φιλοσοφικὴν γνῶσιν, ὁ Πολέμων ἔθετεν εἰς ἀνωτέραν βαθμίδα, ἀποφαινόμενος ὅτι ὀφείλει τις νὰ ἐξασκῆται διὰ τῆς πράξεως οὐχὶ διὰ τῆς διαλεκτικῆς θεωρίας (Δ. Λ. IV, 18). Ὅθεν ἡ Ἀκαδημία ἐκληρονόμησε μὲν τὴν ἐξωτερικὴν μερίδα τῆς φιλοσοφίας τοῦ Πλάτωνος, ἀλλ' ὁ κληρονόμος τοῦ φιλοσοφικοῦ τοῦ πνεύματος ὑπῆρξεν ὁ Ἀριστοτέλης.

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ

Ὁ Ἀριστοτέλης ἐγεννήθη κατὰ τὸ 1^{ον} ἔτος τῆς 99ης Ὀλυμπιάδος = 385 π. Χ. εἰς τὰ Στάγειρα, ἑλληνικὴν ἀποικίαν, θρακικὴν πόλιν κειμένην περὶ τὸν Ἀθῶνα, ἥτις κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν ὑπέκυψεν εἰς τὴν κυριαρχίαν Φιλίππου τοῦ Μακεδόνα, ὡς καὶ αἱ ἄλλαι πόλεις τῆς Θράκης. Ὁ Ἀριστοτέλης ἦν 46 περίπου ἔτων νεώτερος τοῦ Πλάτωνος, γεννηθεὶς 16 ἔτη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Σωκράτους. Ὁ πατήρ αὐτοῦ Νικόμαχος διέτριβεν ὡς ἰατρός παρὰ τῇ αὐλῇ τοῦ βασιλέως Ἀμύντου, τοῦ πατρὸς τοῦ Φιλίππου. Μετὰ τὸν θάνατον τῶν γονέων του, οὓς πρωίμως ἀπώλεσεν, ἀνετράφη ὑπὸ τοῦ Προξένου συγγενοῦς του πρὸς ὃν παρὰ πάντα τὸν βίον αὐτοῦ εὐγνωμόνει, τιμήσας τὴν μνήμην του δι' ἀνεγέρσεως ἀνδριάντων καὶ πρὸς ἀμοιβὴν ἐξεπαίδευσεν τὸν υἱόν του Νικήτορα, ὃν καὶ υἱοθετήσας κατέλιπε κληρονόμον του. Δεκαεπταετῆς ὢν τὴν ἡλικίαν ὁ Ἀριστοτέλης μετέβη εἰς Ἀθήνας, ἔνθα ἐπὶ εἰκοσαετίαν ἠκροάσκητο τοῦ Πλάτωνος. Περὶ τῆς πρὸς τὸν Πλάτωνα σχέσεώς του ἀναφέρονται διάφορα ἀνέκδοτα· ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἐπὶ τοσοῦτον αὐθαδεῖας προήλασεν, ὥστε νὰ ἐναντιῶται εἰς τὸν διδάσκαλόν του, νὰ τὸν καταβιβάζῃ εἰς τὰ ὄμματα τῶν συμμαθητῶν του καὶ μάλιστα νὰ τὸν ἐκδιώξῃ ἐκ τῆς Ἀκαδημίας. (Αἰλ. Ποικ. Ἱστορ. III, 19). Διὸ κατακρίνων αὐτὸν ὁ Πλάτων διὰ τὴν ἀγνωμοσύνην του, τὸν παρέβαλλε πρὸς ἵππον, ὅστις θηλάσας τὴν

(1) Κλημ. Ἀλεξ. Στρουμ. II. 270. Ξενοκράτης τὴν φρόνησιν ἡγρούμενος διττήν, τὴν μὲν πρακτικὴν, τὴν δὲ θεωρητικὴν, ἣν (δηλ. θεωρ.) εἰς σοφίαν ὑπάρχειν ἀνθρωπίνην.

μητέρα του τὴν δάκνει (Αἰλ. Ποικ. Τστορ. IV, 9. Διογ.—Λαέρτ. V, 2. Ἀριστοτέλης ὑπὸ Πλάτωνος ἵππος ἐπωνομάζετο, ἐναντιοῦσθαι δοκῶν τῷ διδασκάλῳ· καὶ γὰρ ὁ ἵππος φιλεῖ τὸν ἑαυτοῦ πατέρα δάκνειν). Τοιαῦτα θρυλήματα ἦσαν ὡς φαίνεται κοινὰ τοῖς ἀρχαίοις, διότι συχνάκις ψέγεται ὁ Ἀριστοτέλης ὡς ἀγνώμων παρὰ τοῖς μεταγενεστέροις συγγραφεῦσιν. Ἀλλὰ δὲν πρέπει βεβαίως ν' ἀποδώσωμεν μεγάλην βαρύτητα εἰς τοιαῦτα ἀνέκδοτα, ἅτινα ἢ ἀμοιβαίᾳ τῶν μαθητῶν ἀντιζήλια ἐπενόει καὶ διέδιδε. Δὲν εἶναι ὁμως ἀπίθανον ὅτι ὁ ἀνεξάρτητος χαρακτήρ καὶ τὸ διάφορον πνεῦμα τοῦ Ἀριστοτέλους παρήγαγον διενέξεις καὶ ἐριδας μεταξύ τούτου καὶ τοῦ Πλάτωνος, καὶ ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης πρὸς αὐτὸν οὐχὶ μετὰ τῆς προσηκούσης ἀνασκοπῆς προσηνέχθη.

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Πλάτωνος ὁ Ἀριστοτέλης καταλιπὼν τὰς Ἀθήνας τὸ 1^{ον} ἔτος τῆς 108 ὀλυμ.=384 π. X., μετέβη μετὰ τοῦ Ξενοκράτους πρὸς τὸν Ἑρμείαν τὸν τύραννον τῶν Ἀταρῶν πόλεως κειμένης ἀπέναντι τῆς Λέσθου εἰς τὰ παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ὅστις ἄλλοτε διατρίψας ἐν Ἀθήναις ὡς μαθητὴς τοῦ Πλάτωνος εἶχε συνάψει στενὴν φιλίαν μετὰ τοῦ συμμαθητοῦ τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἐπὶ τριετίαν διέτριψε παρ' αὐτῷ ὁ Ἀριστοτέλης, διότι ὁ Ἑρμείας μετ' ἄλλων αὐτονόμων ἡγεμόνων τῶν ἐλληνικῶν πόλεων τῆς μικρᾶς Ἀσίας ὑπεδουλώθη ὑπὸ τοῦ σατράπου τῶν Περσῶν· ἀποσταλεῖς δὲ αἰχμάλωτος πρὸς τὸν Ἀρταξέρξην τὸν βασιλέα τῆς Περσίας ἰθνακτώθη. Τότε κατέφυγεν ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὴν Μιτυλήνην μετὰ τῆς ἀδελφῆς ἢ θυγατρὸς τοῦ Ἑρμείου, τῆς Πυθιάδος, ἣν καὶ ἐνυμφεύθη. Τῷ Ἑρμείᾳ δὲ μετὰ ταῦτα ἀνῆγειρεν ἀνδριάντα ἐν Δελφοῖς μετ' ἐπιγραφῆς δηλοῦσης ὅτι ἔπασε διὰ προδοσίας εἰς τὰς χεῖρας τῶν Περσῶν. Μάλιστα ὁ Ἀριστοτέλης ἐδόξασε τὸ μνημόσυνόν του δι' ὠραίου ὕμνου εἰς τὴν ἀρετὴν, ὅστις ἐσώθη καὶ εἰς ἡμᾶς (Διογ. Λαέρτ. V, 3. 4. 7. 8).

Ἐκ Μιτυλήνης προσεκλήθη (τὸ 2^{ον} ἔτος τῆς 109=343 π. X.) ὑπὸ Φιλίππου τοῦ βασιλέως ὅπως ἀναδεχθῇ τὴν ἐκπαίδευσιν τοῦ δεκαπενταετοῦς υἱοῦ τοῦ Ἀλεξάνδρου. Ὅποιαν δὲ ἐπιτροπὴν ἐξήσκησεν ἐπὶ τοῦ μαθητοῦ του γίνεται δῆλον ἐκ τε τοῦ ἔρωτος τοῦ Ἀλεξάνδρου πρὸς τὴν ποίησιν καὶ τὴν ἐπιστήμην, καὶ ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ τούτου περιστατικοῦ: "Ὅτε ὁ Ἀλέξανδρος ἐν μέσῳ τῶν κατακτήσεών του εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Ἀσίας ἤκουσεν, ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἐδημοσίευσεν τὰ συγγράμματα τῆς ἀκροαματικῆς του φιλοσοφίας, ἀπέστειλεν αὐτῷ τὴν ἐφεξῆς ἐπιστολήν, ἀνακῶς ἐποίησας δημοσιεύσας τὰ ἀκροαματικά σου μαθήματα· διότι κατὰ τί ἡμεῖς θέλομεν προίχει τῶν ἄλλων, κίνῳ τὰ μαθήματα ταῦτα κατέστησαν ἤδη γνωστὰ εἰς τοὺς πολλούς;" Ἀλλ' ὁ Ἀριστοτέλης ἀπήντησεν εἰς τὸν Ἀλέξανδρον ὅτι τὰ μα-

θήματα ταῦτα ἐδημοσιεύθησαν καὶ δὲν ἐδημοσιεύθησαν (Πλουτ. Ἀλεξ. 7 καὶ Aulus Gellius Noctes Atticae, XX, 5).

Τοῦ δὲ Ἀλεξάνδρου ἐπὶ τὴν Ἀσίαν στρατεύσαντος, ὁ Ἀριστοτέλης ἐπανῆλθεν εἰς τὰς Ἀθήνας, ἔνθα ἐν τῷ Λυκείῳ, γυμνασίῳ περιστοιχουμένῳ διὰ περιπάτων, ἤνοιξε σχολήν, ἣτις ἐπωνομάσθη Περιπατητική, ἴσως ἐκ τούτων τῶν περιπάτων, καὶ ὅχι διότι, ὡς λέγει ὁ Κικέρων, ἐσυνήθιζε νὰ διδάσκη περιπατῶν. (C. Acad. post. 1, 4, 1) qui erant cum Aristotele, peripatetici dicti sunt quia disputabant inambulantes in Lyceo. Τὴν μὲν προίαν παρέδιδε μαθήματα ἀκροαματικά ἢτοι ἀκριβῶς ἐπιστημονικά, τὴν δὲ ἐσπέραν ἐξωτερικά, ἢτοι δημώδη, τὰ μὲν διὰ τοὺς κυρίως μαθητὰς του, τὰ δὲ διὰ τὸ κοινόν. (Gell. N. A. xx, 5). Κατ' αὐτὴν τὴν ἐποχὴν οὐδεὶς ἄλλη φιλοσοφικὴ σχολὴ τοσοῦτον ἐφοίτατο ὅσον ἡ τοῦ Ἀριστοτέλους. Πολλοὶ σημαντικοὶ ἄνδρες μνημονεύονται ὡς μαθηταὶ του. Κατὰ ταύτην τὴν ἐν Ἀθήναις διακονίαν του συνέταξε τὰ πλείστα συγγράμματά του. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ὁ Ἀριστοτέλης ἀπῆλαυε τῆς ὑποστηρίξεως τοῦ Ἀλεξάνδρου, ὅστις ὅχι μόνον ἐφιλοδώρησεν αὐτῷ 800 τάλαντα πρὸς καταρτισμὸν τῆς φυσικῆς αὐτοῦ ἱστορίας (Ζωολογίας), ἀλλὰ καὶ τῷ ἀπέστειλε πλείστους ὑηρευτὰς καὶ ἀλείεις ἢ ἐπιμελητὰς παραδείσων καὶ ὀρνιθοτροφείων, παραγγέλων αὐτοῖς νὰ τῷ παράσχῃσι πᾶσαν πληροφориάν (Πλιν. Ἱστ. Φυσ. VIII, 17. B. 44). Εἰ καὶ ἡ διήγησις αὕτη εἶναι ὑπερβολικὴ, εἶναι ὅμως βέβαιον, ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἄνευ τῶν μεγαλοδωριῶν τοῦ Ἀλεξάνδρου δὲν ἤθελε δυνήθῃ νὰ συστήσῃ μεγάλην βιβλιοθήκην, νὰ λάβῃ γινώσιν τῶν πολιτευμάτων τοσούτων πόλεων, καὶ νὰ ἐφοδιασθῇ τὸ ἀνγκαιὸν ὕλικόν διὰ τὴν ζωολογίαν του. Διέμεινε δὲ ἐν Ἀθήναις διδάσκων 13 ἔτη. Ἀλλὰ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐξερράγη ἡ κατ' αὐτοῦ μέχρι τοῦδε ἀπὸ φόβου τοῦ Ἀλεξάνδρου καταπιεζομένη δυσμένεια τῶν Ἀθηναίων. Κατηγορήθη ἐπὶ ἀσεβείᾳ. Λέγεται μάλιστα ὅτι ἐνοχοποιήθη καὶ διὰ τὸν εἰς τὸν Ἑρμῆαν ὕμνον του καὶ τὴν ἐπὶ τοῦ ἀνεγερθέντος εἰς τιμὴν του ἀνδριάντος ἐγχαραχθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ἐπιγραφὴν. Πρὸς ἀποφυγὴν δὲ τούτου τοῦ κινδύνου κατέφυγεν εἰς τὴν Χαλκίδα τῆς Εὐβοίας αἶνα μὴ οἱ Ἀθηναῖοι ἀσεβήσωσιν ἐκ δευτέρου, ὡς αὐτὸς ἔλεγε, περὶ τὴν φιλοσοφίαν. Ἐνταῦθα ἐτελεύτησε κατὰ τὸ ἐπίδον ἔτος, εἰς ἡλικίαν 63 ἐτῶν (322 π. X.).

Τὰ περὶ τῆς τύχης τῶν ἀριστοτελικῶν συγγραμμάτων παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἀδόξενα εἶναι περιεργείας ἕξις (Στραβ. XIII, 1, 54. Πλουτ. Σουλ. 26). Ὁ Ἀριστοτέλης, λέγεται, ὀλίγα ἐξ αὐτῶν ἐδημοσίευσεν ζῶν, καὶ μετὰ θάνατον κατέλιπεν αὐτὰ μετὰ τῆς βιβλιοθήκης του εἰς τὸν ὁπαδὸν αὐτοῦ τὸν Θεόφραστον. Μετὰ ταῦτα μετεβιβάσθη (μέρος τι ἢ ἀντίγραφον) εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν, καὶ ἀπετέλεσε τὴν βάσιν τῆς Πτολεμαϊκῆς βιβλιοθήκης, ἣτις ἐγένετο παρανάλωμα τοῦ

πυρὸς κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Ἰουλίου Καίσαρος ἀλώσειν τῆς πόλεως. Περὶ δὲ τῶν χειρογράφων τοῦ Ἀριστοτέλους λέγεται ὅτι ὁ Θεόφραστος ἐκληροδότησεν αὐτὰ εἰς τινὰ Νηλέα τ' ὄνομα, ἐξ οὗ μετέβησαν εἰς χεῖρας ἀμαθῶν, οἵτινες ἐλαχίστην περὶ αὐτῶν ἐλάβον πρόνοιαν ἢ κατ' ἄλλους οἱ κληρονόμοι τοῦ Νηλέως, ἵνα τὰ σώσωσιν ἀπὸ τοὺς βασιλεῖς τῆς Περγᾶμου οἵτινες μετὰ πολλῆς προθυμίας συνέλεγον βιβλιοθήκην, τὰ ἐθαψαν εἰς ὑπόγειον, ἐνθα κείμενα 130 ἔτη καὶ λησμονηθέντα ὑπέστησαν σημαντικὴν βλάβην. Μετὰ τὸ διάστημα τοῦτο οἱ ἀπόγονοι τοῦ Θεοφράστου μετὰ πολλὰς ἐρεῦνας ἀνευρόντες αὐτά, τὰ ἐπώλησαν εἰς Ἀπέλλικον τὸν Τήιον, ὅστις ἐπηνώρρωσε τὰ ὑπὸ τῆς βρώσεως διαφθαρέντα μέρη, ἀλλ' ἐστερεῖτο τῆς εἰς τοῦτο ἀπαιτουμένης δεξιότητος. Ὅθεν καὶ ἄλλοι κατόπιν ἀνεπλήρωσαν τὰ κινὰ κατὰ τὸ δοκοῦν, ὥστε ἀρκοῦντως ἡλλοιωθήσαν. Ἀλλ' ὡς εἰ μὴ ἦρκει τὸ κακὸν τοῦτο, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀπελλίου κατακτῆσας τὰς Ἀθῆνας ὁ Ῥωμαῖος Σύλλας ἔφερεν εἰς τὴν Ῥώμην μετὰ τῶν ἄλλων λαφύρων καὶ τὰ συγγράμματα τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἀλλ' οἱ Ῥωμαῖοι οἵτινες οὕτω ἐξετίμων τὴν Ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν, ὀλίγον ὠφελήθησαν ἐκ τῶν λαφύρων τούτων. Πλὴν ὑστερώτερον Τυραννίων τις Ἑλλήν τὸ γένος ἐν Ῥώμῃ ἔλαβε τὴν ἀδειαν νὰ κάμῃ χρῆσιν τῶν χειρογράφων τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ νὰ τὰ δημοσιεύσῃ, ἀλλ' ἡ ὑπ' αὐτοῦ διασκευασθεῖσα ἐκδοσις ἐπικρίνεται ὡς ἀνακριβής· ἐκτὸς δὲ τούτου περιπεσόντα εἰς χεῖρας ἀμαθῶν ἀντιγραφῶν ὑπέστησαν καὶ ἄλλας πλείστας πικραφθοράς.

Τοιαύτη λοιπὸν ἡ πηγὴ τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας. Πλὴν πολλὰ ἐκ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ἀριστοτέλους ἐδημοσιεύθησαν ζῶντος ἐτι αὐτοῦ. Ἀπόδειξις ἔστω τὰ ἐν τῇ Ἀλεξανδρινῇ Βιβλιοθήκῃ. Πολλὰ μὲν ἐξ αὐτῶν εἶναι εἰς ἄκρον παρεφθαρμένα καὶ ἐλλιπῆ. Τὰ μετὰ τὰ φυσικὰ π. χ. συνερράφησαν ὡς φαίνεται ἐκ πλειόνων συγγραμμάτων. Πολλάκις ἐπανερχονται σχεδὸν κατὰ λέξιν ἐπαναλήψεις ὁλοκλήρων τεμαχίων. Δὲν πρέπει ὅμως διὰ τοῦτο νὰ ἀπελπίζωμεθα παντάπασιν. Διότι τινὰ μὲν ἐκ τῶν κυριωδεστέρων συγγραμμάτων διεσώθησαν ἡμῖν ὁλοτελῆ καὶ ἀδιάφθορα, τὰ δὲ εἰ καὶ τῇδε κακῆσαι διεφθαρμένα καὶ ἀτάκτως συνηρμολογημένα, ἐξαρκούσιν ὅμως ὅπως σχηματίσωμεν ὠρισμένην ἰδέαν περὶ τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας καθ' ὅλου καὶ κατὰ μέρος.

Ἴνα δὲ χαρακτηρίσωμεν τὴν ἀριστοτελικὴν φιλοσοφίαν ἀνάγκη νὰ τὴν ἀντιπαραβάλωμεν πρὸς τὴν πλατωνικὴν. Ὁ μὲν Πλάτων ἐπιδιώκει τὸ ἀντικείμενον τῆς φιλοσοφικῆς γνώσεως εἰς τὸν ὑπεραισθητικὸν κόσμον, ὃ δὲ Ἀριστοτέλης τὸ εὕρισκει εἰς τὸν αἰσθητικόν· ἐνῶ ὁ Πλάτων θεωρεῖ τὰς ιδέας ὡς χωριστάς ἐκτὸς τῶν φαινομένων, ὡς καθ' ἑαυτὰς ὑπαρχούσας γενικότητας, ὃ δὲ διάδοχός του βλέπει τὴν ἰδέαν πραγματιουμένην ἐν τῷ αἰσθητικῷ κόσμῳ, ἡ ἰδέα κατ' αὐτὸν

παρέχει εἰς τὰ ὄντα ὠρισμένον εἶδος, ἐπομένως δὲ πραγματικότητα· αἱ ἰδέαι τῶν ὄντων ὑπάρχουσι κατ' αὐτὸν οὐχὶ ὡς οὐσίαι καθ' ἑαυτὰς ὑπάρχουσαι, ἀλλ' ὡς αὐτὰ τὰ ὄντα.

Ἐντεῦθεν ἡ μέθοδος τοῦ Ἀριστοτέλους διαφέρει τῆς τοῦ Πλάτωνος· διότι ἐνῶ ὁ Πλάτων καταβαίνει ἐκ τῶν ἀρχῶν, ἐκ τοῦ ἀπολύτου εἰς τὰ καθ' ἕκαστα καὶ τὸ σχετικόν (Πολιτ. VII), ὁ Ἀριστοτέλης ἀναβαίνει ἐκ τῶν καθ' ἕκαστα, ἐκ τῆς πείρας εἰς τὸ ἐν αὐτῇ ἐμπεριεχόμενον γενικόν· συνήθως ἄρχεται λογικῶς ἐρευνῶν τὰς διαφόρους σημασίας ὄρων τινῶν, οἷον τῆς οὐσίας, τῆς ἀρχῆς, τῆς αἰτίας, κτλ. συλλέγων γεγονότα ἢ ἐπικρίνων ἄλλων θεωρίας, ἐκ δὲ τούτων κατόπιν ἀναπτύσσει τὰς μᾶλλον θεωρητικὰς ἐννοίας· ἐνῶ δὲ ὁ Πλάτων διέσχυριζεται ὅτι ἡ σχέσις τοῦ αἰσθητικοῦ κόσμου πρὸς τὴν ἰδέαν εἶναι ἄρνητική, ὁ Ἀριστοτέλης ἐπιδιώκει θετικὴν τινα ἀναφορὰν ἐκαστέρων, προσδιορίζων τὸ μὲν αἰσθητικόν ὡς τὴν ὕλην, τὴν δὲ ἰδέαν ὡς τὸ εἶδος, τὸ μὲν, ὡς τὸ ἐν δυνάμει, τὴν δὲ ὡς τὸ ἐν ἐνεργείᾳ· ἐπομένως δὲ ἀποπειράται ὅπως τὸ νοητὸν καὶ αἰσθητὸν φέρῃ εἰς ἐνότητα. Ὅθεν ἡ ἀριστοτελικὴ φιλοσοφία δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς τὸ συμπλήρωμα τοῦ ὑπὸ μὲν τοῦ Σωκράτους θεμελιωθέντος ὑπὸ δὲ τοῦ Πλάτωνος ἀναπτυχθέντος ἀντικειμενικοῦ ἰδεασμοῦ, διότι εἶναι ἡ ἰσχυροτάτη ἀπόπειρα, ὅπως ἀποδείξῃ τὴν ἰδέαν ὡς τὸ ἀπολύτως πραγματικόν ἐν τῇ πείρᾳ, ἐν τοῖς φαινομένοις.

Ἐκ τῆς ἐμπειρικῆς ταύτης τάσεως τοῦ Ἀριστοτέλους πηγάζει ὅτι αὐτὸς ἐξῆκλειώθη ἀκριβέστερον καὶ βαθύτερον ἢ ἄλλος τις τῶν προγενεστέρων αὐτοῦ φιλοσόφων μετὰ τῶν ἐμπειρικῶν ἐπιστημῶν, ἥτοι μετὰ τῶν φυσικῶν καὶ ἱστορικῶν γεγονότων. Κατέθεσεν εἰς τὰ πολυάριθμα αὐτοῦ συγγράμματα ἀπκράμμιλλον πλοῦτον θετικῶν γνώσεων. Ὑπὸ τὴν κατηγορίαν ταύτην ὑπάγονται τὰ ζωολογικά του συγγράμματα, ἅτινα κατὰ τὸν *Πλινιον* (φυσ. ἱστορ. VIII, 17, 144) συμποσοῦνται εἰς 50 σχεδὸν βιβλία (quinguaaginta), κατόπιν αἱ δυστυχῶς ἀπολεσθεῖσαι πολιτεῖαι του, ἐν αἷς περιέγραψε τὰς πολιτείας 158 ἑλληνικῶν πόλεων· ἔτι δὲ ἡ συναγωγή τεχνῶν, ἐν ᾗ ἐξιστόρησεν ἀπάσας τὰς θεωρίας τῆς ῥητορικῆς, τέλος δὲ αἱ πολυάριθμοι ἱστορικαὶ μονογραφίαι, ὥς τινες συνέταξε περὶ τῶν φιλοσοφημάτων ἀρχαιότερων καὶ συγχρόνων φιλοσόφων (Δ. Λ. V, 25).

Ἀλλ' ἔνεκα τῆς ἐμπειρικῆς του τάσεως ὁ Ἀριστοτέλης παραμελεῖ τὰς συστηματικὰς διαιρέσεις. Συνειθίζει ἕκαστον ἀντικείμενον, ἐκαστήν ἐπιστήμην νὰ ἐξετάζῃ χωρὶς. Καὶ αὐτὴν δὲ τὴν φιλοσοφίαν του οὐδαμῶς ἀποπειράται νὰ διοργανώσῃ, νὰ διαιρέσῃ συστηματικῶς εἰς τὰ μέρη της. Ἡ συνήθως παρ' αὐτῷ ἀπαντωμένη διαιρέσις τῆς φιλοσοφίας συνίσταται εἰς *θεωρητικὴν, πρακτικὴν καὶ ποιητικὴν* (Μετ. VI, 1. Ἡθ. Νικ. 1, 1. Τοπ. VI, 6. VIII, 1. Περὶ οὐραν. III, 7). Ἐνίοτε διχοτομεῖ αὐτὴν εἰς *θεωρητικὴν καὶ πρακτικὴν* (Μετ. II, 1, 6). Καὶ

τὴν μὲν θεωρητικὴν φιλοσοφίαν ὑποδιαιρεῖ εἰς τρία μέρη, τὴν μαθηματικὴν, τὴν φυσικὴν καὶ τὴν *πρώτην φιλοσοφίαν* ἢ μεταφυσικὴν (Μετ. VI, 1). Ἐπειδὴ ὅμως ὁ Ἀριστοτέλης οὐδαμῶς ἐπραγματεύθη περὶ τῆς μαθηματικῆς καθὼς ἰδιαζούσης ἐπιστήμης καὶ τὰς περὶ τῆς πολιτικῆς ἢ καλλιτεχνίας ἐρεῦνας τοῦ περιόριστεν εἰς ἓνα μόνον κλάδον, εἰς τὴν κυρίως λεγομένην ποίησιν, διὰ τοῦτο ὑπολείπεται ἡ ἐφεξῆς διαιρέσις τοῦ συστήματος· 1^{ον}) Θεωρητικὴ φιλοσοφία, ὑποδιαιρουμένη εἰς μεταφυσικὴν καὶ φυσικὴν· 2^{ον}) Πρακτικὴ φιλοσοφία, ὑποδιαιρουμένη εἰς ἠθικὴν καὶ πολιτικὴν. Εἰς τὰ μέρη δὲ ταῦτα τῆς φιλοσοφίας προστίθεται καὶ ἡ κατ' εἶδος λογικὴ, ἣν θεωρεῖ ὁ συγγραφεὺς ὡς προπαιδευτικὴν ἐπιστήμην (δεῖ περὶ τούτων τῶν ἀναλυτικῶν ἡκεῖν προεπισταμένους). (Μετ. IV, 3, 7). "Ὅθεν ἀνάγκη ν' ἀρχίσωμεν καὶ ἡμεῖς ἐκ ταύτης τὴν ἡμετέραν ἔκθεσιν.

Λ Ο Γ Ι Κ Η

Ὁ Ἀριστοτέλης εἶναι ὁ πατὴρ τῆς λογικῆς, ἥ, ὡς τὴν ὀνομάζει, τῆς ἀναλυτικῆς. Τὰ εἰς τὴν ἐπιστήμην ταύτην ἀναφερόμενα συγγραμματα τοῦ Ἀριστοτέλους συνήφθησαν μετὰ ταῦτα ὑπὸ τὸ ὄνομα *ὄργανον* (1). Τὸ κύριον σύγγραμμα τοῦ ὄργανου εἶναι τὰ δύο ἀναλυτικά. Καὶ εἰς μὲν τὰ πρότερα ἀναλυτικὰ ἐξετάζει τὰ γενικὰ στοιχεῖα τοῦ συλλογισμοῦ (συλλογιστικὴ), εἰς δὲ τὰ ὕστερα τὴν μέθοδον τῆς ἐπιστημονικῆς ἀποδείξεως κατὰ πλάτος (μεθοδική).

Τὰ γενικὰ στοιχεῖα τῆς ἀποδεικτικῆς ἐπιστήμης εἶναι ὁ ὅρος, ἡ πρότασις καὶ ὁ συλλογισμός. Ἄλλ' ἐπειδὴ κυρίως σκοπὸς τοῦ Ἀριστοτέλους εἶναι ἡ περὶ συλλογισμοῦ πραγματεία, μνημονεύει περὶ τῶν ὄρων καὶ τῶν προτάσεων ὡς ἐν παρόδῳ καὶ εἰσαγωγικῶς πως. "Ὅθεν ἡ περὶ τούτων ἀριστοτελικὴ διδασκαλία εἶναι σύντομος. Καὶ ὅρος μὲν εἶναι ἐκεῖνος εἰς ὃν διαλύεται ἡ πρότασις ἀφαιρουμένου τοῦ συνδεσμικοῦ (Ἀναλ. Πρωτ. 1, 1. 24. "Ὅρον καλῶ, εἰς ὃν διαλύεται ἡ πρότασις· οἷον τό τε κατηγορούμενον, καὶ τὸ καθ' οὗ κατηγορεῖται, ἡ προστιθεμένου ἢ διαιρουμένου τοῦ εἶναι ἢ μὴ εἶναι) γίνεται διάκρισις τῆς τῶν ὄρων ἐναντίας καὶ ἀντιφατικῆς ἀντιθέσεως (Μετ. 4. Κατ. 10. Παρ. περὶ Ἑρμην. κ' 6), τέλος δὲ εἰς τὸν πίνακα τῶν δέκα κατηγοριῶν πειράται ὁ Ἀριστοτέλης ὅπως ἐπαναγάγῃ τὰ διάφορα εἶδη τῶν ὄντων εἰς τὰ καθολικώτατα αὐτῶν εἶδη (Κατ. 4). Τῶν κατὰ μηδεμίαν συμπλοκὴν λεγομένων ἕκαστον ἥτοι οὐσίαν σημαίνει ἢ ποσόν, ἢ ποιόν,

(1) Συμπλ. εἰς τὰς Κατηγ. Ἡ λογικὴ πᾶσα τὸ ὀργανικὸν μέρος ἐστὶ τῆς φιλοσοφίας. Ἄνω. εἰς Ἀναλ. Πρωτ. Ἀξίον ἐστὶ ζητῆσαι, τί ἂν εἴη ἡ λογικὴ Ἀριστοτέλει, πότερον μέρος ἢ ὄργανον· καὶ οἱ μὲν Στωϊκοὶ κατασκευάζουσιν, ὅτι μέρος ἐστίν, οἱ δὲ περιπατητικοὶ ὅτι ὄργανον.

ἢ πρὸς τι, ἢ ποῦ, ἢ ποτέ, ἢ κεῖσθαι, ἢ ἔχειν, ἢ ποιεῖν, ἢ πάσχειν Παρ. Τοπ. 1. 9.) Ἀλλὰ περὶ τῶν κατηγοριῶν τούτων πραγματεύεται ἐμπειρικῶς μὴ δεικνύων τὴν ἀνάγκην τῆς γενέσεώς των. Ὀλίγον τι πλατύτερον ἐξετάζει ὁ συγγραφεὺς τὰ εἶδη τῶν προτάσεων, διότι ἡ περὶ τούτων θεωρία συνέχεται μᾶλλον ἀπ' εὐθείας μετὰ τοῦ συλλογισμοῦ. Διακρίνει αὐτὰς εἰς τὰς καθόλου, τὰς ἐν μέρει καὶ τὰς ἀδιορίστους, τὰς καταφατικές καὶ ἀποφατικές, τὰς καθόλου στερητικές καὶ τὰς ἐν μέρει, τὰς κατηγορικές, ἀποδεικτικές, καὶ ἐνδεχομένας, ὡσαύτως δὲ ἐξετάζει καὶ τὰ περὶ τῆς ἀντιθέσεως καὶ ἀντιστροφῆς αὐτῶν (Ἀναλ. Προτ. 11—3. Περί Ἑρμ. κ. 8). Ὅτι δὲ ἀκριβέστερον ἐπεξεργάσθη ὁ φιλόσοφος εἶναι ἡ περὶ συλλογισμοῦ θεωρία. Πραγματεύεται δὲ περὶ μόνου τοῦ κατηγορικοῦ συλλογισμοῦ, ἐπομένως ὁ κατηγορικός συλλογισμὸς τοῦ πρώτου σχήματος εἶναι ὁ κύριος τύπος ἀπάντων τῶν συλλογισμῶν (Ἀναλ. Προτ. 1, 23). ἡ δὲ δύναμις τοῦ συλλογισμοῦ ἐν γένει συνίσταται νὰ ἐξάγῃ ἐκ τῶν καθόλου τὰ ἐν μέρει. (Ἀναλ. Προτ. 1, 4. Ὅταν οὖν ὅροι τρεῖς οὕτως ἔχωσι πρὸς ἀλλήλους, ὥστε τὸν ἔσχατον ἐν ὅλῳ εἶναι τῷ μέσῳ, καὶ τὸν μέσον ἐν ὅλῳ τῷ πρώτῳ εἶναι, ἢ μὴ εἶναι, ἀνάγκη τῶν ἄκρων εἶναι συλλογισμὸν τέλειον). Τὰ διάφορα εἶδη τοῦ κατηγορικοῦ συλλογισμοῦ διεξῆλθεν ὁ Ἀριστοτέλης κατ' ἑκτασιν περιγράφας τὰ τρία τοῦ συλλογισμοῦ σχήματα. Προσέτι δὲ παρέχει ἀφθόνους ὁδηγίας περὶ τῆς εὐρέσεως ἢ ἀναλύσεως τῶν συλλογισμῶν, περὶ τῆς ἀντιστροφῆς των, περὶ τῆς εἰς ἀποκὸν ἐπαγωγῆς, περὶ τῶν ἡμαρτημένων συλλογισμῶν, περὶ δὲ τῆς ἐκφράσεως τῶν συλλογισμῶν καὶ τῶν ἀτελῶν εἰδῶν τοῦ συλλογισμοῦ, οἷα εἰσὶ τὸ παράδειγμα, τὸ ἐνθύμημα, ἡ ἐπαγωγή, διαλαμβάνει συνοπτικώτερον.

Ἀλλὰ μὴ δυνάμενοι νὰ παρακολουθήσωμεν τὸν συγγραφεὰ εἰς τὰς λεπτομερίας τῆς συλλογιστικῆς περιοριζόμεθα ἀπλῶς νὰ σημειώσωμεν ὅτι τὸ ὅλον τοῦτο μέρος τῆς λογικῆς δὲν προτίθεται κυρίως αὐτὴν καθ' ἑαυτὴν τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν, διότι ἐξετάζει ἐμπειρικῶς κατὰ ποίους καὶ πόσους τρόπους ἐνεργεῖ ἡ διάνοια, ἀλλὰ τείνει ὅπως παράσχῃ ἀσφάλειαν εἰς τὸν ἐπιστημονικὸν τρόπον τῆς ἀποδείξεως, ἐπομένως δὲ ὀλιγώτερον ἐνδιαφέρεται ὁ Ἀριστοτέλης περὶ τῆς λεγομένης καθαρᾶς, ἢ περὶ τῆς ἐφηρμοσμένης λογικῆς ἢ τῆς *Μεθοδικῆς*, ἣν καὶ ἀλλαχοῦ ἀνέπτυξε, καὶ μάλιστα εἰς τὰ λεγόμενα Ἀναλυτικὰ ὕστερον.

Ἐπὶ τῆς συλλογιστικῆς ἐργασίας ἐρείδεται κατὰ μέγα μέρος ὁ ἐπιστημονικὸς τρόπος τῆς ἀποδείξεως. Ἐπειδὴ ἡ ἐπιστήμη συγκροτεῖται δι' ἀποδείξεων, ἀνάγκη ἐπομένως ἀπασαί αἱ προτάσεις της νὰ ἐξάγονται ἐξ ἀναγκαιῶν κειμένων δι' ἀναγκαιῶν συνεπειῶν (Ἀναλ. Ἰστερ. 1, 4· ἐξ ἀναγκαιῶν ὅρα συλλογισμὸς ἐστὶν ἡ ἀπόδειξις). Ἐπομένως δὲ ἡ μεθοδικὴ κυρίως ἀσχολεῖται περὶ τοὺς κανόνας τῆς ἀποδείξεως. Ἀλλὰ δὲν ἀνήκει ἐνταῦθα νὰ εἰσέλθωμεν εἰς τὰ καθ' ἑκαστα τοῦ-

των τῶν κανόνων. Ἀνάγκη δὲ μόνον νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ὁ τρόπος οὗτος τῆς ἀποδείξεως ἤθελε μᾶς φέρεi ἐπ' ἀπειρον, ἐπομένως δὲ ἡ ἐπιστήμη οὐδέποτε ἤθελε συγκροτηθῆ ἂν πάντα τὰ κείμενα ἐμελλον' ἀποδεικνύονται, δηλαδὴ νὰ ἐξάγωνται ἐξ ἐτέρων κειμένων. Αἱ πρῶται λοιπὸν ἀρχαὶ ἐκάστης ἐπιστήμης δὲν δύνανται ν' ἀποδειχθῶσιν (Ἀναλ. Ὑστερ. 1, 9. Φανερόν, ὅτι οὐκ ἔστι τὰς ἐκάστου ἰδίας ἀρχὰς ἀποδείξαι.—Μετ. IV, 4, 3. Ἔστι γὰρ ἀπαιδευσία τὸ μὴ γινώσκειν, τίνων δεῖ ζητεῖν ἀποδείξιν καὶ τίνων οὐ δεῖ· ὅλως μὲν γὰρ ἀπάντων ἀδύνατον ἀποδείξιν εἶναι· εἰς ἀπειρον γὰρ ἂν βαδίζοι, ὥστε μὴδ' οὕτως εἶναι ἀπόδειξιν). Εἰς ἐκάστην ἐπιστήμην κείνται ὡς βάσεις ἀρχαὶ ἀναπόδεικτοι (ἄμεσοι) (Ἀναλ. Ὑστερ. I, 3. Ἡμεῖς φαμέν οὐ πάσαν ἐπιστήμην ἀποδεικτικὴν εἶναι, ἀλλὰ τὴν τῶν ἀμέσων ἀναπόδεικτον)· διὸ καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ποιεῖται διάκρισιν μεταξὺ τῆς κυρίως λεγομένης ἐπιστήμης καὶ τοῦ κοῦ· ὁ μὲν νοῦς εἶναι ἡ ἄμεσος γνῶσις τῶν πρώτων ἀρχῶν, ἡ δὲ ἐπιστήμη ἡ ἔμμεσος ἢ παράγωγος γνῶσις τῶν ἐξ ἐκείνων ἐπομένων (Ἀναλ. Ὑστερ. II, 19. Ἐπεὶ δ' οὐδὲν ἄληθέστερον ἐνδέχεται εἶναι ἐπιστήμης ἢ νοῦν . . . νοῦς ἂν εἴη ἐπιστήμη ἀρχή.—Ἠθικ. Νικ. VI, 6 τῆς ἀρχῆς τοῦ ἐπιστητοῦ οὗτ' ἂν ἐπιστήμη εἴη οὔτε τέχνη οὔτε φρόνησις . . . λείπεται νοῦν εἶναι τῶν ἀρχῶν).

Πλὴν ἐκ τούτου φαίνεται ὅτι ἡ γνῶσις αὐτῶν τῶν ἀρχῶν, ἐπομένως δὲ καὶ ἄσπασαι αἱ παράγωγοι γνῶσεις οὐδεμίαν ἔχουσιν ἐδραίαν βάσιν καὶ ὑπόστασιν. Διότι πρέπει βεβαίως αἱ ἀρχαὶ νὰ ᾔναι γνωστότεραι ἢ τὰ τούτων συμπεράσματα (Ἀναλ. Ὑστερ. I, 2. Τὸν δὲ μέλλοντα ἔξιν τὴν ἐπιστήμην τὴν δι' ἀποδείξεως, δεῖ τὰς ἀρχὰς μάλλον—γνωρίζειν καὶ μάλλον αὐταῖς πιστεῦειν ἢ τῷ δεικνυμένῳ). Ἀλλ' αἱ ἀρχαὶ εἶναι ἀναπόδεικτοι. Ἀλλ' εἰς τοῦτο ἀπαντᾷ ὁ Ἀριστοτέλης ὅτι εἰ καὶ αἱ πρῶται ἀρχαὶ δὲν ἀποδεικνύονται, δὲν εἶναι ὅμως δι' αὐτὸ τοῦτο καὶ ἀβάσιστοι· διότι τὸν τόπον τῶν ἀποδείξεων ἐπέχει ἐνταῦθα ἡ ἐπαγωγή. Πρέπει βεβαίως νὰ διακριθῶσι δύο διάφοροι διευθύνσεις τῆς ἐπιστημονικῆς νοήσεως, ἡ ἀνάγουσα εἰς τὰς ἀρχὰς καὶ ἡ ἐκ τῶν ἀρχῶν κατὰγουσα εἰς τὰ καθ' ἕκαστα. (Ἠθικ. Νικ. I, 2. Εὖ γὰρ καὶ Πλάτων ἠπόρει τοῦτο, καὶ ἐζήτη, πότερον ἀπὸ τῶν ἀρχῶν ἢ ἐπὶ τὰς ἀρχὰς ἐστὶν ἡ ὁδός, ὥσπερ ἐν τῷ σταδίῳ ἀπὸ τῶν ἀθλοθετῶν ἐπὶ τὸ πέρας ἢ ἀνάπαλιν), ἢ πρόβασις ἀπὸ τοῦ ἡμῖν γνωστότερου καὶ βεβαιότερου εἰς τὸ καθ' αὐτὸ γνωστότερον, καὶ ἡ ἀντίστροφος ἢ ἀπὸ τούτου εἰς ἐκεῖνο. Καθ' ἑαυτὸ ἡ φύσει τὸ γενικὸν εἶναι βεβαιότερον ἢ τὰ καθ' ἕκαστα, ἡ ἀρχὴ βεβαιότερα ἢ τὰ ἐκ ταύτης ἐπόμενα· ἀπεναντίας δὲ πρὸς ἡμᾶς τὰ καθ' ἕκαστα καὶ τὰ αἰσθητικὰ ἔχουσι μείζονα βεβαιότητα (Ἀναλ. Ὑστερ. I, 2, 71. Πρότερα δ' ἐστὶ καὶ γνωριμώτερα διχῶς, οὐ γὰρ ταῦτόν πρότερον τῇ φύσει καὶ πρὸς ἡμᾶς πρότερον, οὐδὲ γνωριμώτερον καὶ

ἡμῖν γνωριμώτερον· λέγω δὲ πρὸς ἡμᾶς μὲν πρότερα καὶ γνωριμώτερα τὰ ἐγγύτερον τῆς αἰσθήσεως, ἀπλῶς δὲ πρότερα καὶ γνωριμώτερα τὰ πορρωτέρων· ἔστι δὲ πορρωτάτω μὲν τὰ καθόλου μάλιστα, ἐγγυτάτω δὲ τὰ καθ' ἕκαστα. Ἀναλ. Προτ. 11, 2, 3· φύσει μὲν οὖν πρότερος καὶ γνωριμώτερος ὁ διὰ τοῦ μέσου συλλογισμός, ἡμῖν δ' ἐνκρηγέστερος ὁ διὰ τῆς ἐπαγωγῆς). Ἀναφύεται λοιπὸν τὸ ζήτημα, ν' ἀναβαίνωμεν ἀπὸ τοῦ ἡμῖν γνωστότερου εἰς τὸ φύσει καὶ καθ' ἑαυτὸ γνωστότερον. Ἀλλὰ τοῦτο εἶναι τὸ ἔργον τῆς ἐπαγωγῆς, δηλαδὴ τῆς ἐπιστημονικῆς ἐκείνης ἐργασίας, ἥτις ἐξάγει τὸ γενικὸν ἐκ τῶν καθ' ἕκαστα (Τοπ. 1, 12. "Ἔστι δὲ τὸ μὲν ἐπαγωγή, τὸ δὲ συλλογισμός... ἐπαγωγή δὲ ἡ ἀπὸ τῶν καθ' ἕκαστον ἐπὶ τὰ καθόλου ἐφοδος).

Ἄλλ' ἐνταῦθα ἀναφύεται νέα τις δυσκολία. Πλήρης γνώσις τῶν καθ' ἕκαστα ἀπειρῶν ὄντων εἶναι ἀδύνατος. Ἐνόσω ὅμως αὕτη δὲν εἶναι πλήρης, φαίνεται ὅτι καὶ τὰ ἐντεῦθεν παρκαγόμενα μένουσιν ἄστατα καὶ ἀβέβαια. Πρὸς διαλύσιν τῆς ἀμφιβολίας ταύτης, ἀνάγκη νὰ συντέμνηται ἡ ἐπαγωγικὴ ἀπόδειξις· ταύτην δὲ ἀνευρίσκει ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ καλουμένην εἰδικώτερον διαλεκτικὴν μέθοδον, ἥτις συνίσταται εἰς τὴν ἐξαγωγήν ἐκ τοῦ πιθανοῦ καὶ κοινῇ ὁμολογουμένου, εἰς τὸν συλλογισμόν ἐξ ἐνδόξων, περὶ τὴν θεωρίαν τοῦ ὁποίου ἀσχολεῖται ἡ λογικὴ. Αἱ πρῶται ἀρχαὶ ἐκάστης ἐπιστήμης δὲν ἐξάγονται ἐξ ἄλλων· ἐνταῦθα λοιπὸν πρέπει νὰ ἐπανερχώμεθα εἰς τὴν κοινὴν γνώμην, ὡς πρὸς ἕκαστον εἶδος, ὅπως ἐκ ταύτης προσδιορίσωμεν τὰς ἀρχάς (Τοπ. 1, 1. Ἡ μὲν πρόθεσις τῆς πραγματούσης, μέθοδον εὐρεῖν, ἀφ' ἧς δυνησόμεθα συλλογίζεσθαι περὶ πάντων τοῦ προτεθέντος προβλήματος ἐξ ἐνδόξων... διαλεκτικὸς δὲ συλλογισμός ὁ ἐξ ἐνδόξων συλλογιζόμενος... Ἐνδοξα δὲ τὰ δοκοῦντα πᾶσιν ἢ τοῖς πλείστοις ἢ τοῖς σοφοῖς, καὶ τούτοις ἢ πᾶσιν ἢ τοῖς πλείστοις ἢ τοῖς μάλιστα γνωρίμοις καὶ ἐνδόξοις). διότι καὶ τὸν Ἀριστοτέλην πρέπει νὰ λαμβάνωμεν ὑπ' ὄψιν καὶ νὰ παραδεχώμεθα ὅτι πιστεύουσι πάντες ἢ οἱ νοήμονες. (Ἠθικ. Νικ. VI, 12. "Ὡστε δεῖ προσέχειν τῶν ἐμπείρων καὶ πρεσβυτέρων ἢ φρονίμων ταῖς ἀναποδείκτοις φάσεσι καὶ δόξαις, οὐχ ἥττον ἢ τῶν ἀποδείξεων. X, II. Οἱ δ' ἐνιστάμενοι ὡς οὐκ ἀγαθὸν οὐ πάντ' ἐφίεται, μὴ οὐδὲν λέγωσιν· ὁ γὰρ πᾶσι δοκεῖ, τοῦτ' εἶναι φαμέν) (1). Ἄλλ' ὁ προσδιορισμός οὗτος τότε μόνον ἔχει ἐπιστημονικὴν ἀξίαν, ὅταν δὲν ἐπαναπαυώμεθα ἀπλῶς εἰς ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν συνήθη δοξασίαν, ἀλλ' ἔκ τινος περι-

(1) Διὰ τοῦτο ἐν τῷ προμνησθέντι συγγράμματι VII, 14, ὁ Ἀριστοτέλης ἐπικαλεῖται τὸν στίχον:

φήμην δ' οὔτι γε πάμπαν ἀπόλλυται, ἦν τινα λαοὶ
πολλοὶ

Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον ἀγαπᾷ τὰς παροιμίας καὶ τὰ γνωμικά.

εκτικῆς ἐρεῦνης καὶ συζητήσεως καταντῶμεν εἰς ὀλίκον τι ἐξαγόμενον. Ἐντεῦθεν ἡ χρῆσις ἐκείνη τῆς ἀπορίας ἡ κατ' ἐξοχὴν εἰς τὸν Ἀριστοτέλην ἰδιάζουσα, δι' ἧς πρὸ τῆς συστηματικῆς ἀναπτύξεως ἀντικειμένου τινὸς ἀπαριθμῆι πρῶτον τὰς διαφόρους πλευρὰς καὶ ἐπόψεις, ὑφ' ἧς δύναται νὰ νοηθῇ, παριστάνει τὰς ἐκ τῆς ἀντιπαρθεύσεως τούτων προκυπτούσας δυσκολίας, καὶ ἐκ τῆς λύσεως τῶν δυσκολιῶν τούτων παραλαμβάνει τὰς βάσεις τῆς ἐπιστημονικῆς ἐκθέσεως τοῦ ἐν λόγῳ ἀντικειμένου.

Αὗται λοιπὸν εἶναι αἱ δύο μέθοδοι τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης, ἡ ἀπόδειξις καὶ ἡ ἐπαγωγή, καὶ διὰ τῆς συνδέσεως ἀμφοτέρων ἀπαιτεῖται ἀσφαλὲς γνῶσις.

ΜΕΤΑΦΥΣΙΚΗ

Δυστυχῶς τὸ σύγγραμμα τοῦτο δὲν διεσώθη εἰς ἡμᾶς πλήρως καὶ κατὰ τὴν ἀρχικὴν αὐτοῦ μορφήν· διότι δὲν ἀπαρτίζει ὅλον τὸ κανονικὸν καὶ ἀλληλουχούμενον. Εἶναι μᾶλλον συλλογὴ διαφόρων καὶ κατ' ἀρχὰς ἀπεσπασμένων ἀπ' ἀλλήλων πραγματειῶν καὶ σχεδιασμάτων. Ἡ σύναψις καὶ διάταξις τῶν ἀποσπασμάτων τούτων εἶναι ἔργον ἀναντιρρήτως μεταγενεστέρου τινὸς διασκευαστοῦ τῶν ἀριστοτελικῶν συγγραμμάτων, ἴσως Ἀνδρονίκου τοῦ Ῥοδίου ὅστις ἐπεχείρησε νὰ κατατάξῃ τὰ ἀριστοτελικά συγγράμματα. Κατατάξας δὲ τὸ ἐν λόγῳ σύγγραμμα μετὰ τὴν φυσικὴν, ἐπωνόμασεν αὐτὸ τὰ μετὰ τὰ φυσικά, ἴσως διότι ἐν τῇ μεταφυσικῇ ὁ συγγραφεὺς παραπέμπει συχνάκις εἰς τὴν φυσικὴν, ἐπομένως δὲ τὴν προϋποθέτει. Ταύτην δὲ τὴν ἐπιστήμην ὁ Ἀριστοτέλης ὀνομάζει *πρώτην φιλοσοφίαν*, διότι ἀσχολεῖται περὶ τὰς πρώτας ἀρχὰς (Μετ. VI, XI, 7. Φυσ. 1, 9, 11, 2)· ἐνῶ τὴν φυσικὴν χαρακτηρίζει *δευτέραν φιλοσοφίαν* (Μετ. VII, 11, 20). Ἡ πρώτη φιλοσοφία διακρίνεται τῶν ἄλλων δύο θεωρητικῶν ἐπιστημῶν, τῆς μαθηματικῆς καὶ τῆς φυσικῆς, αἵτινες ἀμφοτέραι ἐξετάζουσι μέρος τι ὄντος, καθ' ὅσον ἐξετάζει τὸ ὄν καθὼς τοιοῦτον, Μετ. IV, 1, 1. Ἡ μὲν φυσικὴ θεωρεῖ τὸ ὄν καθ' ὅσον ἔχει ὕλην καὶ κίνησιν (*ὕλην ἔχει, μετὰ κινήσεώς ἐστιν*). Ἡ δὲ μαθηματικὴ, καθ' ὅσον εἶναι ἀριθμὸς· ἀπεικοντίας δὲ ἡ πρώτη φιλοσοφία θεωρεῖ τὸ ὄν ἢ ὄν δηλ. ἐρευνᾷ τὴν οὐσίαν καὶ τὰς ιδιότητας τοῦ ὄντος (Μετ. VI. 1. 21. XI, 41, 3. XI 7, 2, 11).

Τὸ πρόβλημα τῆς πρώτης φιλοσοφίας, ἡ τῆς μεταφυσικῆς συνίσταται εἰς τὴν ἐρευναν τῶν πρώτων ἀρχῶν, τῶν γενικῶν λόγων, πάντων τῶν ὄντων. Ἡ ἐρευνα τῶν ἀρχῶν τούτων καὶ ἡ πρὸς ἀλλήλας σχέσις τῶν ἀποτελεῖ τὸ ἀντικείμενον τῆς μεταφυσικῆς. Ὅθεν καὶ ἡμεῖς παρακολουθοῦντες τὴν ἐσωτερικὴν ἀλληλουχίαν τῶν ἐννοιῶν, δυνάμεθα νὰ τὸ διαιρέσωμεν εἰς τρία μέρη ἐξ ὧν τὸ μὲν πρῶτον ἀφορᾷ εἰς

τὴν σχέσιν τῶν καθ' ἑκάστα πρὸς τὴν ἰδέαν, ἢ τοῦ ἀτομικοῦ πρὸς τὸ γενικόν, τὸ δὲ δεύτερον εἰς τὴν σχέσιν τοῦ εἶδους πρὸς τὴν ὕλην. Καὶ τὸ τρίτον τὴν κίνησιν καὶ τὸ πρῶτον κινεῖν, ὅπερ χρησιμεύει καὶ ὡς ὅρος μεταβάσεως ἀπὸ τῆς μεταφυσικῆς εἰς τὴν φυσικὴν.

1^{ον}) Τὸ κύριον ζήτημα τῆς πρώτης φιλοσοφίας εἶναι *τι τὸ ὄν, τίς ἡ οὐσία* (Μετ. VII, 1, 11). Ὁ Ἀριστοτέλης ἀπαντᾷ εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο τὸ πρῶτον ἀρνητικῶς, ἐπικρίνων τὴν πλατωνικὴν θεωρίαν τῶν ἰδεῶν, ἣν ἀποπειρᾶται ὅπως ἀνασκευάσῃ εἰς πλεῖστα χωρία τῆς μεταφυσικῆς, π. χ. Μετ. I, 9. III, 2, 22. VII, 8, 11. 13, 3. 14, 1. 16, 9. XIII, 4, 5.

Κατὰ τὸν Πλάτωνα αἱ μόναι πραγματικαὶ οὐσίαι εἶναι αἱ ἰδέαι. Αἱ ἰδέαι εἶναι κατ' αὐτὸν οὐσίαι ἀσώματοι, ἀναλλοίωτοι, ὑπάρχουσαι χωρισταὶ τῶν καθ' ἑκάστα, οὐσίαι χωρισταί. Ἀλλὰ τὴν θεωρίαν ταύτην ὁ Ἀριστοτέλης καταπολεμεῖ διὰ πολλῶν λόγων.

α') Κατὰ πρῶτον οἱ πλατωνικοὶ οὐδεμίαν ἀποχρῶσαν ἀποδείξιν φέρουσι περὶ τῆς τῶν ἰδεῶν ὑπάρξεως.

β') Αἱ ἰδέαι οὐδέν τι συμβάλλουσιν οὔτε εἰς τὸ εἶναι οὔτε εἰς τὸ γίνεσθαι τῶν ὄντων. Εἰς μὲν τὸ εἶναι οὐδέν τι συμβάλλουσι, διότι δὲν ἐνυπάρχουσιν εἰς τὰ ὄντα (I, 9, 16), εἰς δὲ τὸ γίνεσθαι, διότι δὲν ἔχουσιν ἐν ἑαυτοῖς τὴν ἀρχὴν τῆς αἰτίας καὶ τῆς κινήσεως (17, 5. I, 9, 15 — VII, 3, 14. XII, 6, 5, 49, 19). Καὶ ἐὰν ὑπάρχωσιν ἰδέαι, δὲν γίνονται ὅμως ἄτομα μετέχοντα αὐτῶν, ἐὰν δὲν ὑπάρχῃ κινήτικὴ τις αἰτία (I, 9, 23. XII, 3, 11. 6, 5). Ὅθεν ἡ πλατωνικὴ φιλοσοφία ἐλλείπει παντάπασιν ἀρχῆς τινος τῆς κινήσεως τῆς αἰτίας. Ὅθεν ἡ ἀρχὴ τῆς μεταβολῆς, ἐνῶ τὸ ἔργον τῆς φιλοσοφίας εἶναι νὰ ἀποδείξῃ τὴν αἰτίαν τῶν αἰσθητῶν (I, 9, 36). Ἀνευ τῆς ἀρχῆς τῆς κινήσεως δὲν εἶναι δυνατὴ οὐδεμία ἔρευνα καὶ ἐξήγησις τῆς φύσεως (I, 9, 40).

γ') Ὅχι δὲ μόνον πρὸς τὴν ὑπαρξιν ἀλλ' οὐδὲ πρὸς τὴν γνῶσιν τῶν ὄντων συμβάλλουσιν αἱ ἰδέαι (I, 9, 16). Οἱ πλατωνικοὶ ὑποθέσαντες δι' ἑκάστον αἰσθητικὸν ὃν ὁμώνυμον ἰδέαν (I, 9, 3. 13) παρεδέχθησαν πάντῃ ἄχρηστον διπλασιασμὸν τῶν γνωσθησομένων ἀντικειμένων (I, 9, 1). Διότι τὸ ἐμπεριεχόμενον τῶν ἰδεῶν εἶναι τὸ αὐτὸ πρὸς τὸ τῶν αἰσθητῶν ὄντων, ἅτινά εἰσι μιμήματα ἐκείνων· αἱ ἰδέαι εἶναι αἱ αὐταὶ πρὸς τὰ αἰσθητὰ ὄντα, ὡς ἐκεῖνοι· εἰσι παραδείγματα (VII, 26, 11)· διακρίνονται δὲ μόνον ἀπὸ ταῦτα ἐφ' ὅσον αἱ μὲν εἶναι αἰδίοι, τὰ δὲ φθαρτά (111, 2, 23). Οἱ πλατωνικοὶ καὶ πρὸς ἀποδείξιν τῶν ἰδεῶν προσκολλῶσιν εἰς τὰ αἰσθητὰ τὴν λέξιν αὐτὸν λέγοντες αὐτοάνθρωπος, αὐτόεἶπος (111, 2, 24. VII, 16, 11). Ἐπομένως δὲ αἱ πλατωνικαὶ ἰδέαι δὲν εἶναι ἄλλο τι, εἰμὴ αἰσθητὰ αἰδία, παρομοίως καὶ οἱ μυθολογούμενοι θεοὶ εἶναι ἄνθρωποι αἰδίοι (111, 2, 24). Οἱ πλατωνικοὶ λοιπὸν ἀντὶ νὰ ἐξηγήσωσι τὴν οὐσίαν τῶν ὄντων, λέ-

γουςιν, ὅτι ἐκτὸς τούτων ὑπάρχουσι καὶ ἄλλαι οὐσίαι, ἀλλὰ διὰ τούτου τοῦ μέσου οὐδέν τι ἐξηγεῖται (1, 9, 36).

δ') Τὴν σχέσιν τῶν καθ' ἑκάστα πρὸς τὰς ἰδέας, κατέλιπεν ὁ Πλάτων ἀνεξήγητον· διότι τὸ νὰ λέγῃ ὅτι αἱ ἰδέαι εἶναι παραδείγματα, καὶ τὰ ὄντα μετέχουσιν αὐτῶν εἶναι κενὴ μεταφορά (1, 9) «Τὸ δὲ λέγειν παραδείγματα αὐτὰ εἶναι καὶ μετέχειν αὐτῶν ἄλλα κενολογεῖν ἐστὶ καὶ μεταφορὰς λέγειν ποιητικὰς· τί γάρ ἐστι τὸ ἐργαζόμενον πρὸς τὰς ἰδέας ἀποβλέπειν;»

ε') Τέλος δὲ ἡ ὑπόθεσις τῶν ἰδεῶν ἤθελε φέρεи εἰς ἄπειρον πρόσδον. Ἐὰν ὑπάρχῃ δι' ἅπαντα τὰ ὁμώνυμα μία ἰδέα, πρέπει ἐκτὸς τῆς ἰδέας καὶ τῶν ἀπὸ ταύτης μετεχόντων αἰσθητῶν νὰ ὑποτεθῇ καὶ τρίτη οὐσία, καὶ οὕτως ἐπ' ἄπειρον (Μετ. 139, 13). Ὁ Ἀριστοτέλης ἐκφράζει τὴν ἔνστασιν ταύτην οὕτως· ἡ θεωρία τῶν ἰδεῶν φέρει εἰς τὸν τρίτον ἄνθρωπον (Μετ. 119, 6. VII, 13, 15).

Ἔνεκα τῶν λόγων τούτων πρέπει νὰ παραιτήσῃ τις τὴν πλατωνικὴν δοξασίαν, ὅτι ἡ οὐσία τῶν ὄντων εἶναι ὑπαρξίς χωριστὴ τούτων. Ὁ Πλάτων διώρισε ὅτι μόνον τὸ καθόλου, μόνον ἡ γενικὴ οὐσία τῶν ὄντων δύναται νὰ ᾔναι ἀντικείμενον τῆς γνώσεως. Καὶ κατὰ τοῦτο ὁ Ἀριστοτέλης συμφωνεῖ πρὸς αὐτὸν διότι καὶ αὐτὸς φρονεῖ ὅτι οἱ γενικώτατοι λόγοι καὶ ἀρχαὶ εἶναι τὸ φύσει βεβαιότατον καὶ γνωριμώτατον καὶ αὐτὸς ἀναγνωρίζει, ὅτι τὰ αἰσθητὰ ἔχουσι πολὺ τὸ ἀπροσδιόριστον καὶ ἀντιφατικόν· καὶ αὐτὸς ὁμολογεῖ ὅτι ἵνα ὑπάρχῃ ἐπιστήμη, πρέπει νὰ ὑπάρχῃ τι γενικόν, ἐν κατὰ πολλῶν (1) (Ἀναλ. Ὑστερ. 1. 11. Μεταφ. 111, 6, 4, τὸ ἐπίστασθαι πῶς ἔσται, εἰ μὴ τι ἔσται ἐν ἐπὶ πάντων)· διότι οὐδεὶς ὀρισμός, οὐδεμία ἀπόδειξις εἶναι δυνατὴ τῶν αἰσθητῶν ὄντων, ἐφ' ὅσον αὕτη δὲν ἔχει ὡς ἐμπεριεχόμενον τὸ ἀμετάβλητον καὶ ἀναγκαῖον (Μετ. VII, 15). Ἀλλ' ἀμαρτάνει ὁ Πλάτων συμπαιρῶν ἐντεῦθεν, ὅτι μόνον τὸ καθόλου καθὼ τοιοῦτον εἶναι τὸ πραγματικόν, καὶ ὅτι τοῦτο πρέπει νὰ θεωρῇται ὡς οὐσία καθ' ἑαυτὴν κατ' ἀντίθεσιν τῶν αἰσθητῶν· διότι τοῦτο τὸ γενικόν, τὰ γένη καὶ τὰ εἶδη, καὶ ἐν συντόμῳ τὸ ἐν κατὰ τῶν πολλῶν δὲν πρέπει νὰ χωρίζεται ἀπὸ τὰ αἰσθητὰ (χωρίζειν, χωριστόν ποιεῖν (XIV 7, 9. XIII, 9, 35), δὲν πρέπει νὰ ὑποτίθεται ὡς ἐν παρὰ τὰ πολλὰ (2).

(1) Ἀρ. Μετ. III, 4, I. Εἰμὴ ἔστι τί παρὰ τὰ καθ' ἑκάστα, τὰ δὲ καθ' ἑκάστα ἄπειρα τῶν ἀπειρῶν, πῶς ἐνδέχεται λαβεῖν ἐπιστήμην; ἢ γὰρ καθόλου τι ὑπάρχει, ταύτην πάντα γνωρίζομεν.—Μετ. XIII, 9, 36, ἀνευ τοῦ καθόλου οὐκ ἔστιν ἐπιστήμην λαβεῖν, τὸ δὲ χωρίζειν αἰτίων τῶν συμβαινόντων δυσχερὲς περὶ τὰς ἰδέας ἐστίν.—Ἀρ. Μετ. III, 4, 20. τὸ ἐπίστασθαι πῶς ἔσται, εἰμὴ τι ἔσται ἐν ἐπὶ πάντων. Μετ. III, 6, 40, εἰ μὴ καθόλου αἱ ἀρχαί, ἀλλ' ὡς τὰ καθ' ἑκάστα, οὐκ ἔσονται ἐπιστητά, καθόλου γὰρ αἱ ἐπιστήμαι πάντων.

(2) Ἀναλ. Ὑστερ. 1, 11. Εἶδη μὲν οὖν εἶναι ἢ ἔν τι παρὰ τὰ πολλὰ οὐκ ἀνάγκη, εἰ ἀπόδειξις ἔσται, εἶναι μὲντοι ἐν κατὰ πολλῶν ἀληθὲς εἰπεῖν ἀνάγκη.

Είναι άκατανόητον νά ὑπάρχη ἡ οὐσία ἐκτός τοῦ ἀντικειμένου, οὕτως εἶναι οὐσία (1, 9, 22)· οὐδεμία σφαῖρα ὑπάρχει ἐκτός τῶν αἰσθητῶν σφαιρῶν (VII, 8, 11), ἀλλ' ἡ κατ' εἶδος οὐσία ἦν ὁ Πλάτων καλεῖ ἰδέαν, ἀναγκαιῶς ἐνυπάρχει εἰς τὰ ὄντα.

Ἐκ τῶν εἰρημένων λοιπόν ἐξάγεται πόσον λελανθασμένη εἶναι ἡ δοξασία τῶν διςχυριζομένων ὅτι ὁ μὲν Ἀριστοτέλης εἶναι ὁ πατήρ τοῦ ἐμπειρισμοῦ ὁ δὲ Πλάτων τοῦ ἰδεασμοῦ. Ναί μὲν ὁ Ἀριστοτέλης ὑποστηρίζει ἀπέναντι τοῦ Πλάτωνος ὅτι μόνον τὰ αἰσθητὰ καὶ ὄχι τὰ καθόλου (αἱ γενικαὶ ἔννοιαι) εἶναι οὐσίαι, ὅτι τὸ καθόλου δὲν ὑπάρχει ἐκτός τῶν αἰσθητῶν, ἀλλὰ συμφωνεῖ πληρέστατα μετὰ τοῦ Πλάτωνος, ὅτι τὸ καθόλου εἶναι οὐσιώδες τῶν ὄντων, ὅτι ἐάν δὲν εἶναι τι καθόλου, οὐδεμία ἐπιστήμη εἶναι δυνατή, καὶ αὐτὸς δὲ φρονεῖ ὅτι τὸ καθόλου σχετικῶς πρὸς τὰ καθ' ἕκαστα εἶναι ἡ ἀνωτέρα ἀρχή, τὸ κυριώτερον, τὸ φύσει πρότερον (περὶ ψυχ. 1, 1· ἡ κατὰ τὴν μορφήν φύσις κυριώτερα τῆς ὕλικῆς φύσεως.—Μετ. VII, 3, 5, εἰ τὸ εἶδος τῆς ὕλης πρότερον καὶ μᾶλλον ὄν, καὶ τοῦ ἐξ ἁμφοῖν πρότερον ἔσται διὰ τὸν αὐτὸν λόγον)· ἀλλὰ δὲν προβαίνει ἐπὶ τοσούτον, ὅσον ὁ Πλάτων, ὥστε νά ὑποθέσῃ αὐτὸ προϋπάρχον εἰς ὑπεραισθητικόν τινα κόσμον. Τὰ εἶδη, εἰ καὶ οὐσιωδέστερα τῶν καθ' ἕκαστα, λαμβάνουσιν ὅμως κατ' αὐτὸν πραγματικὴν ὑπαρξίν, ἐφ' ὅσον πραγματιοῦνται εἰς τὰ καθ' ἕκαστα. Ὁ Ἀριστοτέλης ὑπεστήριξεν ἀπέναντι τῆς πλατωνικῆς θεωρίας τῶν ἰδεῶν, καθ' ἣν τὸ καθόλου εἶναι *aplerem*, ὅτι τὸ καθόλου μόνον *in se* εἶναι πραγματικόν, λαμβάνει πραγματικὴν ὑπαρξίν.

2^{ον}) Εἶδος καὶ ὕλη. Εἰς τὸ θεμελιώδες ζήτημα τῆς μεταφυσικῆς τίς ἡ οὐσία, ὁ Ἀριστοτέλης ἀπαντᾷ ὅτι οὐσία εἶναι ὄχι τὸ καθόλου, τὸ κοινόν, τὸ κοινῇ κατηγορούμενον, τὸ ἐν ἐπὶ πολλῶν, ἀλλὰ τὸ καθ' ἕκαστον, τὸ τόδε τι (Μετ. III, 6, 8· εἰ μὲν γὰρ αἱ ἀρχαὶ εἰσὶ καθόλου, οὐκ ἔσονται οὐσίαι· οὐδὲν γὰρ τῶν κοινῶν τόδε τι σημαίνει, ἀλλὰ τοιόνδε, ἡ δ' οὐσία τόδε τι—VII, 4, 15· τὸ τόδε ταῖς οὐσίαις ὑπάρχει μόνον. VIII, 8, 12. VII, 13, 4, 14. VII, 16, 13. Κατηγ. 5. πᾶσα οὐσία δοκεῖ τόδε τι σημαίνει. Ὅχι δ' ἵππος καθὼ γενικὴ ἔννοια, ἀλλ' ὅδε ὁ ἵππος εἶναι οὐσία. Ἡ οὐσία δύναται νά ὀρισθῇ ὅτι εἶναι ἐκεῖνο ὅπερ δὲν κατηγορεῖται καθ' ὑποκειμένου ἀλλ' εἶναι αὐτὸ ὑποκείμενον, οὕτως τὰ ἄλλα λέγονται ὡς κατηγορούμενα (Κατηγ. 5. οὐσία δ' ἔστιν ἡ κυριωτάτη καὶ πρῶτως καὶ μάλιστα λεγομένη, ἡ μήτε καθ' ὑποκειμένου τινὸς λέγεται, μήτ' ἐν ὑποκειμένῳ τινὶ ἔστιν,

Οὐ γὰρ ἔσται τὸ καθόλου, ἂν μὴ τοῦτο ᾖ. Ἐάν δὲ τὸ καθόλου μὴ ᾖ τὰ μέσον (ὁ μέσος ὅρος) οὐκ ἔσται, ὥστ' οὐδ' ἀποδείξει· δεῖ ἄρα τι ἐν καὶ τὸ αὐτὸ ἐπὶ πλείονων εἶναι.—Περὶ ψυχῆς III, V. ἐπὶ οὐδὲν πρᾶγμα ἔστι παρὰ τὰ μεγέθη τὰ αἰσθητὰ κεχώρισμένον, ἐν ταῖς εἰδεῖσι ταῖς αἰσθηταῖς τὰ νοητὰ ἔστι.

οἶον ὁ τις ἄνθρωπος καὶ ἵππος (Μετ. VII, 3, 6. VII, 13, 5. 7). Ἡ ἔννοια ἵππος, π.χ. κατηγορεῖται κατὰ πάντων τῶν ἀτομικῶν ἵππων, ἐπομένως δὲ δὲν εἶναι οὐσία· οὐσία εἶναι μόνον τὸ καθ' ἕκαστον, ὁ ὠρισμένος ἵππος, ὁ τις ἵππος, ὅστις δὲν κατηγορεῖται κατ' ἄλλου τινὸς ὄντος. Ἀλλ' ἐνταῦθα ἀναφύεται δυσκολία τις· ἐὰν τὰ καθ' ἕκαστα εἶναι οὐσίαι, ταῦτα δὲ εἶναι ἄπειρα, πῶς εἶναι δυνατὴ ἡ ἐπιστήμη, ἐνῶ πάσα γνῶσις ἀναφέρεται εἰς τὸ γενικόν; (Μετ. III, 4, 1). Ἰδοὺ ἡ λύσις. Τὸ καθ' ἕκαστον ἔχει πραγματικὴν ὑπαρξίν, εἶναι οὐσία· ἀλλὰ τὸ ἐν τοῖς καθ' ἕκαστα ἐνυπάρχον εἶδος εἶναι οὐσιώδες καὶ πρότερον τοῦ αἰσθητοῦ (Μετ. VII, 3, 5). Εἶναι πρώτη οὐσία. (Μετ. VII, 7, 10. Εἶδος δὲ λέγω τὸ τί ἦν εἶναι ἐκάστω καὶ τὴν πρώτην οὐσίαν λέγω δὲ οὐσίαν ἅπην ὅλην τὸ τί ἦν εἶναι. Μετ. VII, 11, 25· ἡ οὐσία γὰρ ἐστὶ τὸ εἶδος τὸ ἐνὸν VIII, 1, 8).

Εἶδος καὶ ὕλη εἶναι αἱ δύο ἀνώταται ἀρχαί, αἱ θεμελιώδεις ἔννοιαι τοῦ ἀριστοτελικοῦ συστήματος. Ναὶ μὲν διακρίνει ὁ Ἀριστοτελής (Μετ. 1, 31· V, 2, 1. VIII, 4, 8. φυσ. 11, 3) τέσσαρας ἀρχὰς ἢ αἰτίων ἐξ οὗ, ἤτοι ὕλην, εἶδος, ἢ μορφήν, ἢ τὸ τί ἦν εἶναι, ἀρχὴν τῆς κινήσεως ἢ ὅθεν ἡ ἀρχὴ τῆς κινήσεως, ἢ τὸ αἴτιον ὅψ' οὐ (κίνητικὴν αἰτίαν) καὶ τὸ οὐ ἔνεκα, ἢ τὸ τέλος τὴν (τελικὴν αἰτίαν). Ἀλλ' αἱ δύο τελευταῖαι τούτων τῶν ἀρχῶν, ἡ κίνητικὴ αἰτία καὶ τὸ τέλος, ἀνάγονται, ὡς ἀλλαχοῦ παρατηρεῖ ὁ συγγραφεύς, εἰς τὴν δευτέραν ἀρχὴν, τὸ εἶδος (φυσ. 11, 7. αἱ αἰτίαι τέτταρες, ἡ ὕλη, τὸ εἶδος, τὸ κινῆσαν, τὸ οὐ ἔνεκα· ἔρχεται δὲ τὰ τρία εἰς ἓν πολ- λάκις· τὸ μὲν γὰρ τί ἐστὶ καὶ τὸ οὐ ἔνεκα ἐν ἐστὶ, τὸ δ' ὅθεν ἡ κίνησις πρῶτον τῷ εἶδει ταῦτο· τούτοις ἄνθρωπος γὰρ ἄνθρωπον γεννᾷ) διότι τὸ εἶδος ἐκάστου ὄντος, εἶναι σύναμα καὶ τὸ τέλος εἰς ὃ τί- νει. Τὸ τέλος π.χ. τῆς γεννήσεως τοῦ ἀνθρώπου εἶναι τὸ νὰ γείνη ἄνθρωπος, οὕτω δὲ καὶ τὸ κινεῖν αἴτιον εἴτε αὐτὸ τὸ εἶδος ἐνυπάρ- χον εἰς τὸ ὄν καθὼς ψυχὴ τοῦτο κινεῖ, εἴτε προσγίνεται αὐτῷ ἡ κίνη- σις ἐξωθεν· διότι καὶ κατὰ τὴν δευτέραν ταύτην περίπτωσιν τὸ εἶδος τοῦτου παράγει αὐτὴν τὴν κίνησιν εἰς τὰ ἔργα τῆς φύσεως καὶ εἰς τὰ τῆς τέχνης. Ὁ ἄνθρωπος γεννᾷ ἄνθρωπον, ἐπομένως τῷ εἶδει τὸ αὐτὸ Μετ. IX, 8, 10· μόνον τὸ εἶδος τῆς ὑγείας προσδιορίζει τὸν ἱατρὸν ὅπως ἀποτελέσῃ τὴν ὑγίαν. Ὅθεν κυριώδης διάκρισις ἐναπολείπεται ἡ τοῦ εἶδους καὶ τῆς ὕλης.

Ἐξετάζοντες δὲ ἀκριβέστερον τὴν φύσιν τῶν δύο τούτων ἀρχῶν, εὐρίσκομεν, ὅτι ἡ μὲν ὕλη εἶναι τὸ δυνάμει ὃν τὸ δὲ εἶδος τὸ ἐνεργείᾳ ὄν, ἡ ἐντελὴς ὑπάρχον λέγεται ἡ ἐντελέχεια (1). Οὕτω π.χ. ὁ

(1) Μετ. IX, 8. Ἡ ὕλη ἐστὶ δυνάμει, ὅτι ἔλθοι ἂν εἰς τὸ εἶδος ὅταν δέγῃ ἐνεργείᾳ ἢ τότε ἐν τῷ εἶδει ἐστίν. — VII, 7, ἅπαντα δὲ τὰ γινόμενα ἢ φύσει ἢ τέχνῃ ἔχει ὕλην· δυνατόν γὰρ καὶ εἶναι καὶ μὴ εἶναι ἕκαστον αὐτῶν, τοῦτο δ' ἐστὶν ἐν ἐκάστῳ ὕλη — VIII, 1. ὕλην δὲ λέγω ἢ μὴ τότε τι οὕσα ἐνεργείᾳ δυνάμει ἐστὶ.

χαλκός είναι δύναμει ἀνδριάς ὁ κατασκευασθεὶς ἀνδριάς είναι ἐνεργεία. Λίθοι καὶ δοκοὶ είναι δυνάμει οἰκία· ἡ κατασκευασθεῖσα οἰκία είναι ἐντελέχεια (Μετ. VIII, 2, 15)· οἱ προσδιορισμοὶ οὗτοι ἐνδέχεται βεβαίως ν' ἀνήκωσιν εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ ἀντικείμενον τοιούτοτρόπως, ὥστε αὐτὸ ὑπὸ τινα μὲν ἔποψιν πρέπει νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ἐν ἐνεργείᾳ, ὑπ' ἑτέραν δὲ ὡς ἐν δυνάμει· ὡς πρὸς τὸν ἀνεπεξέργαστον ὄγκον ὁ ἐπεξεργασμένος λίθος είναι εἶδος, πρὸς δὲ τὴν ἐπεξεργασμένην οἰκίαν είναι ὕλη.

Ἄλλως δὲ ὁ Ἀριστοτέλης ποιεῖται ἐκτενεστάτην ἐφαρμογὴν τῶν κατηγοριῶν τούτων εἰς ἅπαντα τὰ μέρη τῆς φιλοσοφίας. Οὕτω π. χ. εἰς τὴν περὶ μορφώσεως τῶν ἐνοειδῶν θεωρίαν δίδει εἰς μὲν τὰ μέρη τὴν σημασίαν τῆς ὕλης, εἰς δὲ τὰ εἰδικὰ γνωρίσματα τὴν τοῦ εἶδους, καὶ ἐντεῦθεν ἐξηγεῖ πῶς ἐξ ἀμφοτέρων ὁμοῦ προσδιορίζεται οἷοσδήποτε ὄρος, οἷοσδήποτε ἐννοια, διότι εἰς τὰ εἰδικὰ γνωρίσματα πραγματιοῦται ὅ,τι εἰς τὸ γένος ἔγκειται ὡς ἐν δυνάμει· (Μετ. VII 12 VIII, 6) εἰς τὸν ζωϊκὸν κόσμον τὸ ἄρρεν είναι ὡς εἶδος ὡς πρὸς τὸ θῆλυ, (Μετ. 1, 6) εἰς τὴν ψυχὴν ὁ ἐνεργητικὸς νοῦς πρὸς τὸν παθητικόν, καθόλου δὲ λέγει τὰ πάντα, ἐκτὸς τοῦ εἶδους αὐτοῦ καθ' ἑαυτό, ἔχουσιν ὕλην, καὶ διὰ τοῦτο διακρίνει τὴν αἰσθητὴν ἀπὸ τὴν νοητὴν. (Μετ. VII 11, καὶ παντὸς γὰρ ὕλη τίς ἐστὶν ὃ μὴ ἐστὶ τί ἢν εἶναι καὶ εἶδος αὐτὸ καθ' ἑαυτό, ἀλλὰ τότε τι — ἐστὶ γὰρ ὕλη ἢ μὲν αἰσθητή, ἢ δὲ νοητή. Προηγουμένως κ. 10, ἐξηγεῖ τὴν νοητὴν ὕλην ὡς τὴν τῶν ἀσωμάτων εἰδῶν τοῦ σωματικοῦ, οἷον σχῆμα καὶ τὰ παραπλήσια, ἢ ἐν τοῖς αἰσθητοῖς ὑπάρχουσα μὴ ἢ αἰσθητά, οἷον τὰ μαθηματικά).

Ἐκ τῶν προεκτεθέντων ἐπεται ὅτι κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην τὸ εἶδος ἐν γένει χαρακτηρίζει τὴν οὐσίαν τῶν ὄντων, ὅσα παρίσταται ἡμῖν ὅταν ἀφαιρέσωμεν τὴν εἰς τὸ ὠρισμένον τοῦτο ὄν ἐμφάνειάν του, ἐπομένως δὲ τὴν νοητὴν οὐσίαν ἢ τὸν λόγον των, ὃν ὁ Ἀριστοτέλης, ὡς ὁ Πλάτων, θεωρεῖ ὡς ἀπλῶς ἀγέννητον, διότι ἡ γένεσις μέρος μὲν τὸν προϋποθέτει, μέρος δὲ ἀνήκει καθόλου εἰς τὴν ὕλην, (Μετ. VII, 8, φανερόν δ' ἔκ τῶν εἰρημένων, ὅτι τὸ μὲν ὡς εἶδος ἢ οὐσία λεγόμενον οὐ γίγνεται, ἢ δὲ σύνοδος ἢ κατὰ ταύτην λεγόμενη γίγνεται, καὶ ὅτι ἐν παντὶ τῷ γενομένῳ ὕλη ἐνεσσι (Μετ. 9, 20 1 — VIII, 3, VIII, 5, XII 3). Οὐ γίγνεται, οὔτε ἡ ὕλη, οὔτε τὸ εἶδος, λέγω δὲ τὰ ἔσχατα· πᾶν γὰρ

τότε τι. — Μετ. IX, 6. ἔστι δ' ἡ ἐνέργεια τὸ ὑπάρχειν, τὸ πρᾶγμα, μὴ οὕτως ὥστε λέγομεν δυνάμει· λέγομεν δὲ δυνάμει ὅλον ἐν τῷ ξύλῳ Ἑρμῆν καὶ ἐν τῇ ὄλῃ τὴν ἡμίσειαν, ὅτι ἀφαιρεθεὶς ἂν, καὶ ἐπιστήμονα καὶ τὸν μὴ θεωροῦντα, ἂν δυνατὸς ἦ θεωρῆσαι· τὸ δ' ἐνέργεια... ὡς τὸ οἰκοδομοῦν πρὸς τὸ οἰκοδομικόν, καὶ τὸ ἐγρηγορὸς πρὸς τὸ καθεύδον, καὶ τὸ ἡρῶν πρὸς τὸ μῦον μὲν ὄψιν δὲ ἔχον, καὶ τὸ ἀποκεκρίμενον ἐκ τῆς ὕλης πρὸς τὴν ὕλην καὶ τὸ ἀπειργασμένον πρὸς τὸ ἀνέργαστον· κ. λ. τὸ γὰρ ἔργον τέλος, ἢ δὲ ἐνέργεια τὸ ἔργον· διὸ καὶ τούνομα ἐνέργεια λέγεται κατὰ τὸ ἔργον, καὶ συντείνει πρὸς τὴν ἐντελέχειαν.

μεταβάλλει τι καὶ ὑπὸ τίνος καὶ εἰς τι). Ἀπαναγνίας δὲ τὴν ἔννοιαν τῆς ὕλης ἐξετάζει λεπτομερέστατα, ἐπομένως δὲ πρέπει καὶ ἡμεῖς νὰ τὴν ἐξετάσωμεν ἀκριβέστερον, διότι αὕτη εἶναι εἰς τῶν ἀκρογωνιαίων λίθων τοῦ ἀριστοτελικοῦ συστήματος.

Τὸ σημεῖον, ἐξ οὗ ὁρμώμενος ὁ Ἀριστοτέλης ἀναπτύσσει τὴν περὶ τῆς ὕλης θεωρίαν του, εἶναι τὸ ἀρχαῖον ζήτημα πῶς εἶναι δυνατὴ ἡ γένεσις. Πῶς δυνατόν τις ἐν γένει νὰ νοήσῃ τὸ γίνεσθαι; ἐκ τοῦ ὄντος φαίνεται ὅτι μὴδὲν γίνεται, διότι ἔστι τοῦτο ἤδη, ὡσαύτως δὲ καὶ ἐκ τοῦ μὴ ὄντος, διότι ἐκ τοῦ μὴδενὸς μὴδὲν γίνεται. Τὴν δυσκολίαν ταύτην λύει ὁ Ἀριστοτέλης λέγων, ὅτι πᾶν τὸ γινόμενον, γίνεται ἐκ τοῦ σχετικῶς μὴ ὄντος, ὅπερ ὅμως δι' αὐτὸ τοῦτο εἶναι ὑπὸ τὴν ἐποψίν καὶ ὄν δηλ. ἐκ τοῦ ἐν δυνάμει ὄντος· διότι ἐφ' ὅσον τοῦτο ἐμπεριέχει ἐν δυνάμει τὸ εἶναι δὲν εἶναι μὴδὲν, ἐφ' ὅσον ὅμως εἶναι μόνον ἐν δυνάμει οὐχὶ δὲ καὶ ἐν ἐνεργείᾳ δὲν εἶναι εἰσέτι ἐκεῖνο ὅπερ μέλλει ἐντελεῖν νὰ γένῃ· ὅταν π. χ. ὁ ἀπαίδευτος γίνεται πεπαιδευμένος γίνεται τοιοῦτος ἐκ τοῦ μὴ πεπαιδευμένου, ἐν ταύτῃ ὅμως ἐκ τοῦ ἐπιδεκτικοῦ παιδεύσεως· ὅχι τὸ ἀπαίδευτον καθὼς τοιοῦτο γίνεται πεπαιδευμένον, ἀλλ' ὁ ἀπαίδευτος ἄνθρωπος τὸ ὑποκείμενον, ὅπερ ἔχει τὴν κλίσιν, τὸ ὁρμώμενον πρὸς τὴν ἐκπαίδευσιν, ἀλλ' ἐν ἐνεργείᾳ δὲν εἶναι εἰσέτι πεπαιδευμένος (1). Καθὼς λοιπὸν πᾶσα ὠρισμένη γένεσις εἶναι μετάθεσις ἐκ τοῦ ἐν δυνάμει εἰς τὸ ἐν ἐνεργείᾳ, ὡσαύτως ἐξηγεῖται καὶ ἡ γένεσις καθόλου. Ἀνάγκη ἐπομένως διὰ πᾶσαν γένεσιν νὰ προϋποθέσωμεν τινὰ ὑπόστασιν, ἧς τίνος ἡ οὐσία συνίσταται εἰς τοῦτο, νὰ ᾔηται τὸ ἀπολύτως δυνατόν, ὅπερ οὕτω ἐγένετο καὶ ἐν ἐνεργείᾳ (2) καὶ τοῦτο

(1) Φυσικ. 1. Οἱ προγενέστεροι φιλόσοφοι ἀρνούμενοι τὴν γένεσιν λέγουσιν, οὔτε τὸ ἐν γίνεσθαι (εἶνε γὰρ ἤδη) ἐκ τε μὴ ὄντος οὐδὲν ἐν γενέσθαι... ἡμᾶς δὲ καὶ αὐτοὶ φαμεν γίνεσθαι μὲν οὐδὲν ἀπλῶς ἐκ μὴ ὄντος, ὅμως μέντοι γίνεσθαι ἐκ μὴ ὄντος, οἷον κατὰ συμβεβηχός· ἐκ γὰρ τῆς στερήσεως, ὅ ἐστι καθ' αὐτὸ μὴ ὄν, οὐκ ἐνυπάρχοντος γίγνεται τι... — Εἰς μὲν δὲ τρόπον οὗτος, ἄλλος δ' ὅτι ἐνδέχεται ταῦτα λέγειν κατὰ τὴν δυνάμιν καὶ τὴν ἐνεργείαν. — Περί γεν. καὶ φθορ. 1, 3· τρόπον μὲν τινὰ ἐκ μὴ ὄντος ἀπλῶς γίνεται, τρόπον δὲ ἄλλον ἐξ ὄντος αἰεὶ· τὸ γὰρ δυνάμει ἐν ἐντελεχείᾳ δὲ μὴ ἐν ἀνάγκῃ προϋπάρχειν λεγόμενον ἀμφοτέρως. — Μετ. XII, 2. IV, 5 Φυσ. IV, 9.

(2) Φυσ. κ. 7. Φαμέν γὰρ γίνεσθαι ἐξ ἄλλου ἄλλο καὶ ἐξ ἑτέρου ἕτερον ἢ τὰ ἀπλὰ λέγοντες ἢ συγκείμενα (τὸ μὲν, εἰάν λέγω· ὁ ἄνθρωπος γίνεται πεπαιδευμένος, ἢ ὁ ἀπαίδευτος γίνεται πεπαιδευμένος, τὸ δὲ, εἰάν λέγω· ὁ ἀπαίδευτος ἄνθρωπος γίνεται πεπαιδευμένος ἄνθρωπος). Τῶν δὲ γινόμενων ὡς τὰ ἀπλὰ λέγομεν γίνεσθαι, τὸ μὲν ὑπομένον λέγομεν γίνεσθαι, τὸ δ' οὐχ ὑπομένον· ὁ μὲν γὰρ ἄνθρωπος ὑπομένει μουσικὸς γενόμενος ἄνθρωπος, καὶ ἔστι, τὸ δὲ μὴ μουσικὸν καὶ τὸ ἄμουσον οὔτε ἀπλῶς οὔτε συντιθέμενον ὑπομένει· διωρισμένων δὲ τούτων, ἐξ ἀπάντων τῶν γιγνομένων τοῦτ' ἐστὶ λαβεῖν εἰάν τις ἐπιβλέψῃ, ὡς περ λέγομεν, ὅτι δεῖ τι αἰεὶ ὑποκεῖσθαι τὸ γινόμενον· καὶ τοῦτο εἰ καὶ ἀριθμῶ ἔστιν ἐν, ἀλλ' εἶδει γε οὐχ ἐν... οὐ γὰρ ταῦτόν τὸ ἀνθρώπῳ καὶ τὸ ἄμουσῳ εἶναι· καὶ τὸ μὲν ὑπομένει, τὸ δὲ οὐχ ὑπομένει· τὸ μὲν μὴ ἀντικείμενον ὑπομένει (ὁ γὰρ

τὸ ὑφιστάμενον καὶ ὑπομένον καθὼ προϋποτιθέμενον εἰς πᾶσαν γένεσιν πρέπει νὰ ᾔηται ἀπλῶς ἀγέννητον. Ἡ προϋπόθεσις αὕτη καὶ βάσις πάσης ὑπάρξεως εἶναι ἡ ὕλη. (Φυσ. Λέγω γὰρ ὕλην τὸ πρῶτον ὑποκείμενον ἐκάστῳ ἐξ οὗ γίνεται τι ἐνυπάρχοντος μὴ κατὰ συμβεβηκός· εἴτε φθίρεται εἰς τοῦτο ἀφίξεται ἐσχατον.—Περὶ γεν. καὶ φθορ. 1, 4. ἔστι δὲ ὕλη μάλιστα μὲν καὶ κυρίως τὸ ὑποκείμενον γενέσεως καὶ φθορᾶς δεκτικόν, τρόπον δὲ τινα καὶ τὰς ἄλλαις μεταβολαῖς). Ἐντεῦθεν λοιπὸν καταφαίνεται ἡ οὐσία τῆς ὕλης. Ἐπειδὴ πᾶν πραγματικὸν ὄν εἶναι ὠρισμένον καὶ πᾶν τὸ γινόμενον γίνεται ἐξ ἀντιθέτων, ἀνάγκη ἐπομένως ἡ βάσις τῆς γενέσεως, ἡ ὕλη καθὼ τοιαύτη, ἢ καθὼς τὴν ὀνομάζει ὁ Ἀριστοτέλης ἡ πρώτη ὕλη, νὰ ᾔηται τὸ ἀπλῶς ἀπροσδιόριστον. Μετ. VII, 3. λέγω δ' ὕλην ἢ καθ' αὐτὴν μὴτε τί μὴτε ποσὸν μὴτε ἄλλο μὴδὲν λέγεται οἷς ὠρίσται τὸ ὄν. κ. II. μετὰ μὲν γὰρ τῆς ὕλης οὐκ ἔστι λόγος, ἀόριστον γὰρ IX, 7· εἰδὲ τί ἐστὶ πρῶτον, ὃ μὴκέτι κατ' ἄλλου λέγεται ἐκείνῳ (οὕτως ἡ ἄλλως ἔχον), τοῦτο πρώτη ὕλη. Τοῦτο δὲ εἶναι τὸ ἄπειρον, κατὰ τὴν ἔννοιαν καθ' ἣν χρῶνται τὸν ὄρον τοῦτον ὅτι Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης, ἥτοι τὸ ἀπροσδιόριστον, τὸ μὴδέπω καταντῆσαν εἰς ὠρισμένην ὑπαρξιν. Τὸ πρῶτον λοιπὸν κατηγορούμενον τῆς ὕλης εἶναι ὅτι αὕτη εἶναι τὸ ἀπροσδιόριστον ἢ ἄπειρον. Ἀλλὰ πᾶν ἀπροσδιόριστον εἶναι ἄγνωστον (1), διότι πᾶσα γνῶσις εἶναι ὀρισμός· διὸ καὶ λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, ὅτι τὴν ὕλην καθὼ τοιαύτην αὐτὴ δύναται τις νὰ ἀντιληφθῇ αὐτὴ νὰ γνωρίσῃ, ἀλλὰ τὴν ἀντιλαμβάνεται τις εἰς τὴν μετὰ τοῦ εἶδους σύνδεσίν της, εἰς τὸ συγκεκριμένον φαινόμενον, καὶ τὴν ἔννοεῖ κατὰ τὴν γενικὴν αὐτῆς οὐσίαν μόνον διὰ τινος ἐξ ἀναλογίας συλλογισμοῦ (2). Διὰ τὸν αὐτὸν δὲ λόγον δὲν δύναται ἡ ὕλη νὰ ὑπάρξῃ καὶ καθαρὰ καθ' ἑαυτήν, ἀλλὰ πᾶσα ὕλη εἶναι ὠρισμένη καὶ μεμορφωμένη· ἡ καθαρὰ ὕλη καθὼ τὸ ἀπλῶς ἀπροσδιόριστον εἶναι καὶ τὸ ἀπλῶς ἀπραγματοποίητον (3). Ἐκ τούτων δὲ τῶν ἀρνητικῶν προσδιο-

ἄνθρωπος ὑπομένει τὸ μουσικόν δὲ καὶ τὸ ἄμουσον οὐχ ὑπομένει... ὥστε δῆλον ἐκ τῶν εἰρημένων, ὅτι τὸ γινόμενον ἅπαν ἀεὶ σύνθετόν ἐστι καὶ ἔστι μὲν τι γινόμενον, ἔστι δὲ τι ὃ τοῦτο γίνεται, καὶ τοῦτο διττόν, ἢ γὰρ τὸ ὑποκείμενον ἢ τὸ ἀντικείμενον· λέγω δὲ ἀντικεῖσθαι μὲν τὸ ἄμουσον ὑποκεῖσθαι δὲ τὸν ἄνθρωπον κτλ. φανερόν οὖν ὅτι γίγνεται πᾶν ἐκ τῆς τοῦ ὑποκειμένου καὶ τῆς μορφῆς... ἔστι δὲ τὸ ὑποκείμενον ἀριθμῷ μὲν ἓν, εἶδει δὲ δύο· ἥτοι 1) ἡ ὕλη καθὼ τοιαύτη καὶ 2) ἡ ἄρνησις τῆς μορφῆς (ἢ στέρησις) ὡς συμβεβηκυίας (ιδιότης) τῆς ὕλης.

(1) Φυσ. III, 6. Διὸ καὶ ἄγνωστον ἢ ἄπειρον· εἶδος γὰρ οὐκ ἔχει ἡ ὕλη... ἄτοπον δὲ καὶ ἀδύνατον τὸ ἄγνωστον καὶ ἀόριστον περιέχειν καὶ ὀρίζειν. — Παρ. Μετ. IV, 4. Τὸ γὰρ δυνάμει ὄν καὶ μὴ ἐντελεχεῖα τὸ ἀόριστόν ἐστι.

(2) Φυσ. III, 6, 1, 7. Μετ. VII, 10. Ἡ δ' ὕλη ἄγνωστος καθ' αὐτήν — Περὶ Οὐραν. III, 8. Ἀεῖδες καὶ ἄμορφον δεῖ τὸ ὑποκείμενον εἶναι· μάλιστα γὰρ ἂν οὕτω δύναιτο ρυθμιζεσθαι καθάπερ ἐν τῷ Τιμαίῳ γέγραπται τὸ πανδεγές.

(3) Περὶ γεν. καὶ φθορ. II, 4. (ἡμεῖς δὲ φαιμέν μὲν εἶναι τινὰ ὕλην τῶν σωμάτων

ρισμῶν ἔπεται καὶ ὁ ἀνωτέρω μνημονευθεὶς θετικός· ἐὰν ἡ ὕλη καθό-
τοιούτη εἶναι τὸ ἀπλῶς ἀόριστον, ἐπομένως εἶναι τὸ ἐπιδεκτικὸν
παντὸς προσδιορισμοῦ, τὸ δυνατόν πάσης συγκεκριμένης ὑπάρξεως, τὸ
δυναμεί *ὄν* (1). Ἐπομένως εἶναι ἀδιάφορος πρὸς πᾶν εἶδος ὑπάρ-
ξεως ἐν γένει δὲ πρὸς τὸ εἶναι καὶ μὴ εἶναι, εἶναι ἡ ἀρχὴ τοῦ ἀπὸ τυ-
χης. Ἀφ' ἐτέρου δ' ὅμως εἶναι καὶ ἡ προϋπόθεσις πάσης γενέσεως, ἡ
πραγματοποιήσις τοῦ εἶδους συνδέεται μετὰ τῆς ὕλης, οὐδὲν δύνα-
ται νὰ προβῇ περαιτέρω, ἢ ὅσον φθάνει ἡ ἐν τῇ ὕλῃ ἐγκειμένη δύνα-
μις, καὶ κατὰ τοῦτο αὕτη εἶναι ἐπίσης ὁ λόγος τῆς ἀνάγκης. Ἄλλ' οἱ
προσδιορισμοί, οὗτοι χρήζουσιν ἀκριβεστέρας διασαφήσεως.

Διὰ τοῦ κυρίως *συμβεβηκότος*, τοῦ ἀπὸ τύχης, ὁ Ἀριστοτέλης
ἐννοεῖ ἐν γένει πᾶν ὅ,τι ἐνδέχεται ν' ἀνήκῃ καὶ νὰ μὴ ἀνήκῃ εἰς τὸ
ὑποκείμενον, πᾶν ὅ,τι δὲν ἐμπεριέχεται εἰς τὴν οὐσίαν του καὶ δὲν
πηγάζει ἐκ τῆς ἀνάγκης τῆς οὐσίας του (2), ὅπερ ἐπομένως οὐτ' ἐξ
ἀνάγκης, οὔτε συνήθως λαμβάνει χώραν. (Μετ. V, 30, συμβεβηκὸς
λέγεται ὁ ὑπάρχει μὲν τινι καὶ ἀληθὲς εἰπεῖν, οὐ μέντοι οὐτ' ἐξ ἀνάγ-
κης, οὐτ' ἐπὶ τὸ πολὺ)· ὅτι δὲ πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι εἶναι τοιού-
τόν τι, καὶ ὅτι τὰ πάντα δὲν γίνονται ἐξ ἀνάγκης καὶ τοῦτο ἀπο-
δεικνύει ὁ Ἀριστοτέλης ἐκ τε τῆς καθολικῆς πείρας, καὶ ἐκ τῆς ἐ-
λευθερίας τῆς βουλήσεως· ἀκριβέστερον ὅμως τὸ ἀποδεικνύει ἐκ τοῦ
ὅτι ἡ ὕλη, καθὼς ἀόριστος, ἐπιδέχεται ἀντιθέτους προσδιορισμούς.
(Μετ. VI, 2. Ὡστε ἡ ὕλη ἔσται αἰτία, ἡ ἐνδεχομένη παρὰ τὸ ὡς ἐπὶ
τὸ πολὺ ἄλλως, τοῦ συμβεβηκότος. Φυσ. II, 5· ἀόριστα μὲν οὖν τὰ
αἰτία ἀνάγκη εἶναι, ἀφ' ὧν γένοιτο τὸ ἀπὸ τύχης).

Καθὼς δὲ κατὰ ταύτην τὴν ἔποψιν τὸ συμβεβηκὸς ἔχει τὸν λόγον
του εἰς τὴν ὕλην, οὕτω καὶ κατὰ τινα ἑτέραν ἡ φυσικὴ ἀνάγκη. Διὰ
ταύτης δὲ ἐννοοῦμεν ἐνταῦθα ἐκεῖνο ὅπερ ὁ Ἀριστοτέλης κατὰ δια-
κρισιν τῆς τελικῆς αἰτίας χαρακτηρίζει ὡς ἀνάγκην, τὴν ὑπ' αὐτοῦ
καλουμένην ὑποθετικὴν, φυσικὴν ἀνάγκην, δηλ. τὴν τοῦ ἀπαραιτή-
του ἀρνητικοῦ ὅρου, τὴν τοῦ οὐ οὐκ ἄνευ. (Μετ. V, 5. ἔστι δ' ἔργε
τοῖς ἔχουσι γένεσιν ἡ τρίτη (ἀνάγκη) (διότι ὁ Ἀριστοτέλης διέ-

τῶν αἰσθητῶν, ἀλλὰ ταύτην οὐ χωριστὴν, ἀλλ' αἰ μὲν ἐναντιώσεως αὐτοῖσι 1, 5.

(1) Μετ. XII, 5. Δυναμεί δὲ ἡ ὕλη· τοῦτο γὰρ ἐστὶ τὸ δυνατόν γίνεσθαι
ἄμφω. Περὶ γεν. καὶ φθορ. II 9. Ὡς μὲν οὖν ὕλη τοῖς γενητοῖς ἐστὶν αἰτίον τὸ
δυνατὸν εἶναι καὶ μὴ εἶναι.

(2) Ἀναλ. Ὑστερ 1, 4. Ὁ Ἀριστοτέλης ἐνομάζει καθ' αἱετὰ, ὅσα ὑπάρχει ἐν τῷ
τί ἐστίν... καὶ ὅσοις τῶν ἐνοπαρχόντων αὐτοῖς αὐτὰ ἐν τῷ λόγῳ ἐνοπαρχοῦσι τῷ
τί ἐστὶ δηλοῦντα... ὅσα δὲ μηδετέρως ὑπάρχει, συμβεβηκότα, ἅτι δὲ, τὸ μὲν δι'
αὐτὸ ὑπάρχον ἐκάστῳ καθ' αὐτὸ, τὸ δὲ μὴ δι' αὐτὸ συμβεβηκός. Τοπ. 1, 5. Συμ-
βεβηκός δὲ ἐστίν... ὁ ἀναδέχεται ὑπάρχειν ὅτῳ οὖν ἐνὶ καὶ τῷ αὐτῷ καὶ μὴ
ὑπάρχειν. Πορ. Ἀναλ. Πρ 1, 12. λέγω δὲ δέχεσθαι καὶ ἐνδεχόμενον, οὐ μὴ
ὄντος ἀναγκαίου, τεθέντος δ' ὑπάρχειν, οὐδὲν ἔσται διὰ τοῦτ' ἀδύνατον.

κρινεν ἀλλαχοῦ ἄλλους δύο τύπους ἀνάγκης τὴν τοῦ εἶδους ἢ τοῦ λόγου καὶ τὴν τῆς βίας). Λέγομεν γὰρ τὴν τροφὴν ἀναγκαῖόν τι κατ' οὐδέτερον τούτων τῶν τρόπων, ἀλλ' ὅτι οὐχ οἷόν τε ἄνευ ταύτης εἶναι, τοῦτο δ' ἐστὶν ὥσπερ ἐξ ὑποθέσεως). Αὕτη δὲ ἔχει τὸν λόγον τῆς ἐν τῇ ὕλῃ, διότι αὕτη εἶναι τὸ μέσον, ἄνευ τοῦ ὁποίου τὸ εἶδος καὶ τὸ τέλος δὲν δύναται νὰ πραγματιωθῇ εἰς τὰ πεπερασμένα ὄντα. Τὸ πεπερασμένον ὑπόκειται εἰς τὸν νόμον τῆς ἀνάγκης, ἐφ' ὅσον τὸ εἶδος δύναται νὰ πραγματιωθῇ ἐν αὐτῷ μόνον κατὰ ταύτας τὰς ὁρισμένους ὕλας καὶ ὑπὸ τὰς ἐκ τούτων ἐξαρτωμένους τροπολογίας. (Φυσ. II, 9, ἐν γὰρ τῇ ὕλῃ τὸ ἀναγκαῖον, τὸ δ' οὐ ἐνεκεν ἐν τῷ λόγῳ).

Ἐκ τῶν εἰρημένων λοιπὸν ἔπεται ὅτι εἶδος καὶ ὕλη ἔχουσι πρὸς ἄλληλα οὐσιώδη σχέσιν· ἡ ἐννοια τοῦ δυνατοῦ εἶναι νὰ γένῃ τι πραγματικόν, καὶ ἡ τοῦ πραγματικοῦ νὰ ᾔναι ἡ πραγματίωσις τοῦ δυνατοῦ, ἡ κατὰ τὴν ἀριστοτελικὴν ἔκφρασιν ἡ μὲν ὕλη ὀρέγεται τὸ εἶδος, τὸ δὲ εἶδος εἶναι ἡ ἐντελέχεια τῆς ὕλης. Ἡ ὕλη καθ' ἑαυτὴν δεῖται τῆς διὰ τοῦ εἶδους συμπληρώσεως, ἐφίεται ὅθεν τὸ εἶδος, ἀναπτύσσεται εἰς πραγματικότητα. Δὲν πρέπει ὁμῶς διὰ τῆς μεταφορικῆς ταύτης ἐκφράσεως νὰ ἐννοήσωμεν ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἀπονέμει εἰς τὴν ὕλην αἰσθησιν ἢ μετὰ συνειδήσεως τάσιν πρὸς τὸ εἶδος. Διὰ τοῦ βρου ὀρέγεται θέλει μᾶλλον νὰ χαρακτηρίσῃ τὴν δημιουργικὴν τάσιν τῆς ὕλης, ἣν ἔχει ἡ ὕλη ὅχι καθὼς τοιαύτη, ἀλλὰ μόνον δυνάμει τῆς πρὸς τὸ εἶδος ἀναφορᾶς τῆς, τοῦτο εἶναι ἐπομένως τὸ κινεῖν τὴν ὕλην καὶ φέρον αὐτὴν εἰς πραγματικότητα, ἡ τῆς ὕλης ἐντελέχεια. Ὅτι δὲ τὸ εἶδος εἶναι τοιοῦτον τοῦτο γίνεται καταφανὲς ἐκ τῆς ἀνωτέρω παρατηρήσεως, ὅτι τὸ εἶδος καὶ τὸ κινεῖν αἷτιον εἶναι ἐν καὶ τὸ αὐτό· θέλει δὲ γίνεῖ ἐτι καταφανέστερον ἐκ τῆς θεωρίας τοῦ Ἀριστοτέλους περὶ τῆς κινήσεως καὶ τῆς σχέσεως καὶ περὶ τῆς σχέσεως τοῦ θεοῦ πρὸς τὸν κόσμον.

Ἡ κίνησις καὶ τὸ πρῶτον κινεῖν. Ἐπειδὴ πᾶν ἀτομικὸν ὄν εἶναι σύνδεσις τῆς ὕλης καὶ τοῦ εἶδους, διὸ ὅπως ὑπάρξῃ ἀτομικὸν ὄν ἀπαιτεῖται νὰ συνδεθῇ ὁρισμένον τι εἶδος μετὰ τινος ὁρισμένης ὕλης. Αὐτὸ τὸ εἶδος οὔτε γεννᾶται οὔτε φθείρεται, εἶναι αἰδίων (Μετ. VII, 15, 2). Ἀλλὰ καὶ ἡ ὕλη ὑπάρχει αἰδίως (ΧII, 3, 1). Μόνον τὸ πᾶν τι ἢ τὸ ἐξ ὕλης καὶ εἶδους συγκεῖμενον ἀτομικὸν ὄν γεννᾶται (VII, 8 VII, 15, 1). Ἀλλ' ἵνα λάβῃ χώραν ἡ σύνδεσις αὕτη τῆς ὕλης καὶ τοῦ εἶδους, δι' ἧς γίνεται τὸ ἀτομικὸν ὄν, πρέπει νὰ ᾔναι τι κινεῖν αἷτιον (I, 9, 23. VII, 8 17, ἱκανὸν τὸ γεννῶν ποιῆσαι (= αἷτιον ποιητικὸν εἶναι) καὶ τοῦ εἶδους αἷτιον εἶναι ἐν τῇ ὕλῃ. — ΧII 3, 11, 6, 10, 8, 4, τὸ κινούμενον ἀνάγκη ὑπὸ τινος κινεῖσθαι. — Περὶ γεν. καὶ φθορ. σελ. 335. Τῆς ὕλης τὸ πάσχειν ἐστὶ καὶ τὸ κινεῖσθαι, τὸ δὲ κινεῖν ἐτέρας δυνάμεως· δῆλον δὲ καὶ ἐπὶ τῶν τέχνῃ καὶ ἐπὶ τῶν φύσει γινομένων· οὐ γὰρ αὐτὸ ποιεῖ τὸ ξύλον κλίνην, ἀλλ' ἡ τέχνη).

Ὁ χαλκὸς γίνεται ἀνδριάς διὰ τῆς ἐνεργείας τοῦ ἀνδριαντοποιοῦ, ὁ κιθαρωδὸς διδάσκει τὴν κιθαρωδίαν διὰ τοῦ κιθαρωδεῖν IX, 8, 11, ὁ ἄνθρωπος γεννᾷ ἄνθρωπον (Μετ. IX, 8, 9, Φυσ. 111, 2), οἷον ὁ ἐντελεχεὶς ἄνθρωπος ποιεῖ ἐκ τοῦ δυνάμει ὄντος ἀνθρώπου ἄνθρωπον. Καθόλου δὲ οὐδεμία κίνησις εἶναι δυνατή, οὐδεμία μετέβασις τοῦ ἐν δυνάμει εἰς τὸ ἐν ἐνεργείᾳ ἄνευ προηγουμένου κινουντος τινὸς αἰτίου, ὅπερ ἐστὶν ἐν ἐνεργείᾳ. Πᾶν τὸ ἐν δυνάμει γίνεται ἐν ἐνεργείᾳ διὰ τινος ἐν ἐνεργείᾳ (Μετ. IX, 8, 9. Περὶ γεν. Ζ. 11, 1, "Ὅσα φύσει γίγνεται ἢ τέχνῃ, ὑπ' ἐνεργείᾳ ὄντος γίνεται ἐκ τοῦ δυνάμει ὄντος). Ἡ κίνησις τῆς γενέσεως, ἥτις ἐπικρατεῖ εἰς τὸ πᾶν προϋποθέτει ἐπομένως *πρῶτον κινεῖν*. Τὸ δὲ πρῶτον κινεῖν ἀνάγκη νὰ παραδεχθῶμεν καὶ διὰ τὸν ἐφεξῆς λόγον. Πᾶν τὸ ἐν ἐνεργείᾳ προκύπτει ἐκ τινος ἐν δυνάμει· τὸ φυτὸν ἐκ τοῦ σπόρου, ἡ ὄρνις ἐκ τοῦ ὠοῦ· ἀλλὰ καὶ τοῦτο τὸ ἐν δυνάμει πάλιν προκύπτει ἐκ τινος πραγμενεστέρου ἐν ἐνεργείᾳ, τὸ ὦν ἐκ τῆς ὄρνιθος. Ἐὰν ἐξακολουθήσῃ τις τὴν σειράν ταύτην τῶν συλλογισμῶν, καταντᾷ εἰς ἄπειρον παλινδρομίαν. Ἀλλὰ τοιαύτη τις παλινδρομία, ἡ παραδοχὴ ἀπείρου σειρᾶς αἰτίων καὶ αἰτιατῶν φιλοσοφικῶς θεωρουμένη εἶναι ἄτοπος (Μετ. II, 2). Διότι ἐὰν ἐκάστη ἀρχὴ ἦτο τὸ ἀποτέλεσμα ἐτέρας ἀρχῆς, οὐδεμία ἀρχὴ ἦθελεν εἶσθαι, ἀλλ' αἰεὶ *τῆς ἀρχῆς ἀρχὴ* (XII, 10, 18). Ἡ ἄπειρος λοιπὸν σειρά τῆς αἰτιότητος πρέπει νὰ διακοπῇ καὶ νὰ τεθῇ ὡς πρῶτον κινεῖν τι αἰτίον ὅπερ ἐστὶν ἐν ἐνεργείᾳ (Μετ. IX, 8, 26). Ἐὰν π. χ. ἐπὶ τῆς κορυφῆς τεθῇ τι ἐν δυνάμει, π. χ. ἀρχικόν τι χάος, οὐδέν τι ἐνδεχομένως ἡδύνατο νὰ ὑπάρξῃ, διότι πᾶν τὸ ἐν δυνάμει ἐπιδέχεται νὰ ἔλθῃ εἰς τὸ εἶναι καὶ τὸ μὴ εἶναι (IX, 8, 28. καὶ XII, 6, 8). Ἐπομένως πρέπει νὰ παραδεχθῇ τις ὅτι ὑπάρχει *πρῶτον κινεῖν* ὅπερ ἐστὶν ἐνεργείᾳ. Πρὸς δὲ πρέπει νὰ παραδεχθῇ τις πρῶτον κινεῖν καὶ δι' αὐτὸ τοῦτο, διότι αὕτη ἡ ὕλη δὲν δύναται νὰ τεθῇ εἰς κίνησιν· πρέπει νὰ προστεθῇ κινεῖν τι αἰτίον (XII, 6, 10, οὐ γὰρ ἡ ὕλη κινήσει αὐτὴ ἐαυτήν, ἀλλὰ τεκτονικῇ).

Τοῦτο δὲ τὸ πρῶτον κινεῖν, ὁ ἀκρότατος λόγος τῆς κινήσεως, οὐχ ἦπτον ἢ τῆς τάξεως τοῦ παντός εἶναι τὸ θεῖον ὃν ὁ θεός. Ἐκ τῆς ἐννοίας ταύτης τοῦ θεοῦ ἐπονται οἱ ἐφεξῆς προσδιορισμοὶ τῆς οὐσίας του.

1^{ον}) Ὁ θεὸς εἶναι κατὰ τὴν οὐσίαν του καθαρὰ ἐνεργείᾳ, (Μετ. XII, 6, 6. δεῖ ἄρα τὴν ἀρχὴν τοιαύτην, ἥς ἡ οὐσία ἐνεργείᾳ), ὡς ἐπεται ἐκ τῶν λόγων, ἐξ ὧν ἀναγκαζόμεθα νὰ παραδεχθῶμεν τὸ *πρῶτον κινεῖν*. Ἐὰν ἡ οὐσία του ἦτο δύναμις ἡδύνατο ἐνδεχομένως (διότι ἡ δύναμις εἶναι τὸ ἐνδεχόμενον πρὸς τὸ ἀντίθετον) καὶ νὰ μὴ κινῇ ἢ νὰ παύσῃ τοῦ νὰ κινῇ ὅπερ εἶναι ἀκατάληπτον, διότι ἡ κίνησις δὲν ἔχει οὔτε ἀρχὴν οὔτε τέλος. (IX, 8, 27, XII, 6, 2, 4, 6, 7. — Φυσ. VIII, 1).

2^{ον}) Εἶναι αἰδίδιος (XII, 7, 2, 18, 21, 8, 4)· διότι, αἰδίδιου οὐσης τῆς τοῦ κόσμου κινήσεως καὶ μήτε ἀρχὴν μήτε τέλος ἐχούσης πρέπει καὶ

τὸ πρῶτον κινεῖν τὸν κόσμον νὰ ᾔδιδιον (Μετ. XII, 8, 4· ἀνάγκη τὴν αἰδίδιον κίνησιν ὑπὸ αἰδίδιου κινεῖσθαι).

3^{ον}) Εἶναι αὐλός (XII, 7, 22· ἀμερῆς καὶ ἀδιαίρετος· XII, 8, 24. τὸ τί ἦν εἶναι οὐκ ἔχει ὕλην τὸ πρῶτον· ἐντελέχεια γὰρ), ἀναλλοιωτός (Μετ. XII, 7, 8, οὐκ ἐνδέχεται ἄλλως ἔχειν οὐδαμῶς· 7, 24 ἀναλλοιωτός), καὶ ἀπαθής (XII, 7, 24), διότι ἂν εἶχεν ὕλην, ὑπέκειτο εἰς τὴν κίνησιν καὶ ἀλλοίωσιν (Φυσ. VIII, 6), καὶ ἡδύνατο ἄλλως ἔχειν, (Μετ. IX, 8, 28, XIII, 6, 6), ἐπομένως δὲ νὰ παύῃ τοῦ νὰ ᾔδιδιον κινεῖν αἴτιον· ὅπερ ἀντιφάσκει πρὸς τὸν λόγον του. Ἐπρεπε δὲ ἂν ᾔτο σωματικός νὰ ἔχῃ μέγεθος· ἀλλὰ πᾶν μέγεθος εἶναι πεπερασμένον (Φυσ. III, 5, Μετ. XI, 10), καὶ τὸ πεπερασμένον εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐξασκῇ ἀπειρον ἐνέργειαν· ἀλλὰ τὸ θεῖον ἐξασκεῖ τοιαύτην, ἐπειδὴ αἰδίδιος κινεῖ (XII, 7, 22. Φυσ. VIII 10).

4^{ον}) Εἶναι ἀκίνητος, (Μετ. XII, 7, 8, 21. 8, 3), καθὼ αὐλός διότι κινεῖται, ὡς ἀπεδείχθη ἐν τῇ Φυσικῇ (VIII, 5), μόνον τὸ ἔχον μέρη, ἐπομένως δὲ ὕλην. Ἡ ἀκίνησις τοῦ πρώτου κινούντος ἐπεται προσέτι καὶ ἐκ τῆς συνεχείας τῆς κινήσεως· διότι πᾶν τὸ κινούμενον εἶναι ἀλλοιωτὸν καὶ οὐδεμίαν δύναται νὰ διενεργῇ ὁμοίωμορφον κίνησιν (Φυσ. VIII 6). Αλλ' ἡ ἀκίνησις αὕτη τοῦ πρώτου κινούντος ἡδύνατο νὰ φανῇ παράδοξος, ἐφ' ὅσον δὲν εἶναι δυνατόν τὸ ποιεῖν ἄνευ τοῦ πάσχειν, τὸ κινεῖν ἄνευ τοῦ ἀντικεινέσθαι (Περὶ γεν καὶ φθορ. 1, 6). Πλὴν τὸ ἐν ἐνεργείᾳ τοῦ πρώτου κινούντος εἶναι τοιοῦτον, οἷον τὸ ἐν ἐνεργείᾳ τοῦ νοητοῦ καὶ ὁρεκτοῦ. Τὸ καλὸν καὶ ἀξιόραστον καλλιτέχνημά τι, κινεῖ χωρὶς αὐτὸ νὰ κινῆται· ὡσαύτως δ' ἔχει τὸ πρᾶγμα καὶ ὡς πρὸς τὸ θεῖον ὃν κινεῖ οὐ κινούμενον (Μετ. XII, 7, 2, 8). Κινεῖ καθὼ ἀντικείμενον τῆς ὁρέξεως ὡς τὸ ἰδανικὸν οὐτινὸς ὁρέγεται ἢ τοῦ εἶδους ἐλλείπουσα ὕλη, κινεῖ ὡς ἐρώμενον XIII, 7, 7).

5^{ον}) Ἐκ τῆς αὐλότητος τοῦ θεοῦ ἐπεται πρὸς τούτοις ὅτι εἶναι εἰς· διότι τὰ ἀριθμῶ πολλὰ, εἶναι ὕλικα (XII, 8, 24). Πρὸς δὲ ἡ ἐνότης τοῦ θεοῦ ἐπεται καὶ ἐκ τούτου, ὅτι ἡ κίνησις τοῦ κόσμου εἶναι συνεχής, ἐπομένως δὲ μία· διότι ἡ μία καὶ αἰδίδιος κίνησις δύναται νὰ πηγάζῃ μόνον ὑφ' ἐνὸς κινούντος (Μετ. XII, 8, 4)· ἐπεὶ ἀνάγκη τὴν αἰδίδιον κίνησιν ὑπὸ αἰδίδιου κινεῖσθαι καὶ τὴν μίαν ὑφ' ἐνός. Φυσ. VIII, 6. Τὸ πᾶν ἐπομένως ὁμοιάζει ἐφ' ὅσον κυβερνᾶται ὑπὸ μιᾶς ἀρχῆς, πρὸς τινα καλῶς διωργανωμένην πολιτείαν· διότι καὶ περὶ τοῦ παντός ἰσχύει τὸ Ὀμηρικὸν ῥητόν «οὐκ ἀγαθὸν πολυκυρανίη, εἰς κοίρανος ἔστω.» (Μετ. XII, 10, 23). Κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον ὁ Ἀριστοτέλης συνδυάζει τὸ ἐνυπάρχον εἰς τὸ ὑπερβατικὸν τοῦ θεοῦ. Τὸ ἀγαθὸν ἐνοικεῖ εἰς τὸ πᾶν ὡς τάξις καὶ σκοπιμότης, ἀλλὰ ἔτι μᾶλλον ὑπάρχει ἐκτὸς τοῦ παντός ὡς ἐν ὃν, ὅπερ ἐστὶν αἰτία ἐκείνης τῆς τάξεως καὶ σκοπιμότητος, παραπλησίως πρὸς στρατὸν καλῶς διατεταγμένον ὅστις καὶ ἐν-ἑαυτῷ ἔχει τὴν ιδέαν τοῦ ἀγα-

θεοῦ, ἐν τῇ τάξει καὶ πειθαρχίᾳ, καὶ ἐκτὸς αὐτοῦ ἐν τῇ προσωπικότητι τοῦ στρατηγοῦ. (Μετ. XII, 10, 1).

6^{ον}) Ἀύλου ὄντος τοῦ θεοῦ ἡ οὐσία του εἶναι τὸ καθαρὸν εἶδος· εἶναι τὸ *τὸ ἦν εἶναι* τὸ πρῶτον (Μετ. XI, 8, 24). Αὕτη δὲ ἡ αὐλὸς οὐσία καὶ ζωὴ τοῦ θεοῦ εἶναι ὁ νοῦς. Ὁ θεὸς εἶναι ὁ καθαρὸς νοῦς ὡς συνειδὸς ὑποκείμενον· εἶναι νοῦς (XII, 7, 14, 15). Πρακτικὴ ἢ ποιητικὴ ἐνέργεια δὲν ἀνήκει εἰς αὐτὸν, διότι αἱ δύο αὗται ἐνέργειαι ἔχουσι τὸ τέλος των ἐκτὸς ἑαυτῶν καὶ ἀπορρέουσιν ἐκ τινος ἀνάγκης τοῦ ὑποκειμένου, ἀπαναντίας ὁ θεὸς εἶναι ἀνενδεής, καὶ οὐδὲν τέλος ἔχει ἐκτὸς ἑαυτοῦ, διότι αὐτὸς οὗτος εἶναι τὸ ἀπόλυτον τέλος (περὶ Οὐρ. II, 2. τῷ ὡς ἀριστα ἔχοντι οὐδὲν δεῖ πράξεως· ἔστι γὰρ αὐτὸ τὸ οὐ ἔνεκα. Ἡθικ. Νικ. X, 8. Πολιτ. VII, 3, 6). Ἐπομένως δὲ διὰ τὸν θεὸν οὐδεμία ἄλλη ἐνέργεια λείπεται, ἢ ἡ διανοητικὴ παρατήρησις, ἢ θεωρία (Ἡθικ. Νικ. X, 8, τῷ δὴ ζῶντι τοῦ πράττειν ἀφαιρουμένου, ἔτι δὲ μᾶλλον τοῦ ποιεῖν, τί λείπεται πλὴν θεωρία; ὥστε ἡ τοῦ θεοῦ ἐνέργεια, μακαριότητι διαφέρουσα, θεωρητικὴ ἂν εἴη). Ἀλλ' ἡ διανοητικὴ παρατήρησις ἢ ἡ θεωρία εἶναι ἡ ἡδίστη καὶ ἡ ἀρίστη, καὶ ἐπειδὴ ὁ θεὸς αἰεὶ θεωρεῖ, ζῇ ἀρίστην καὶ μακαριωτάτην ζωὴν (Μετ. XII, 7, διαγωγὴ δ' ἐστὶ (τῷ πρώτῳ κινουντι) οἷα ἡ ἀρίστη μικρὸν χρόνον ἡμῖν· οὕτω γὰρ αἰεὶ ἐκείνῳ ἐστίν... ἐνεργεῖ δὲ (ὁ νοῦς) ἔχων (τὸ νοητόν)... εἰ οὖν οὕτως εὖ ἔχει, ὡς ἡμεῖς ποτέ, ὁ θεὸς αἰεὶ, θαυμαστόν· εἰ δὲ μᾶλλον, ἔτι θαυμασιώτερον· ἔχει δὲ ὧδὶ καὶ ζωὴ δὲ γε ὑπάρχει· ἢ γὰρ νοῦ ἐνέργεια ζωὴ, ἐκείνος δὲ ἡ ἐνέργεια). Ἀντικείμενον δὲ τοῦ νοῦς του δὲν δύναται νὰ ᾔῃαι τι ἐκτὸς αὐτοῦ· διότι ἔπρεπε τότε, ἐπειδὴ αὐτὸς νοεῖ τὸ ἀριστον, τὸ ὑπ' αὐτοῦ νοούμενον νὰ ᾔῃαι τί ἀνώτερον αὐτοῦ. Ὅπερ εἶναι ἀκατάληπτον (XII, 9, 3). Αὐτὸν ἄρα νοεῖ (Μετ. XII, 7, 14, 9 8) καὶ ἡ νόησις του εἶναι νόησις τῆς νοήσεως (XII, 9, 8) (1). ὥστε εἰς τὸν θεῖον νοῦν, ὡς ἀνάγκη νὰ ἔχῃ οὕτω τὸ ἀπολύτως αὐλόν, ὁ νοῦν καὶ τὸ ἀντικείμενον εἶναι ἀπλῶς ταῦτα (Μετ. XII, 9. φέρεται δὲ αἰεὶ ἄλλου ἢ ἐπιστήμη, κτλ. ἢ ἐπ' ἐνίων ἢ ἐπιστήμη τὸ πρᾶγμα; ἐπὶ μὲν τῶν ποιητικῶν ἄνευ ὕλης ἢ οὐσίας καὶ τὸ τί ἦν εἶναι, ἐπὶ δὲ τῶν θεωρητικῶν ὁ λόγος, τὸ πρᾶγμα καὶ ἡ νόησις· οὐχ ἑτέρου οὖν ὄντος τοῦ νοουμένου καὶ τοῦ νοῦ, ὅσα μὲν ὕλην ἔχει τὸ αὐτὸ ἔσται, καὶ ἡ νόησις τοῦ νοουμένου μία.—Περὶ ψυχ. III,

(1) Μετ. XII, 9. ὁ ἄλλος, ὅτι ἄλλο τί ἂν εἴη τὸ τιμιώτερον ἢ ὁ νοῦς, τὸ νοούμενον· καὶ γὰρ τὸ νοεῖν καὶ ἡ νόησις ὑπάρχει καὶ τὸ χειράστον νοοῦντι· ὡς εἰ φευκτὸν τοῦτο, οὐκ ἂν εἴη τὸ ἀριστον ἢ νόησις· αὐτὸν ἄρα νοεῖ, εἴπερ ἔστι τὸ χράτιστον, καὶ ἔστιν ἡ νόησις νοήσεως νόησις, — κλ., ἢ δὲ νόησις καθ' αὐτὴν (οὐσα) τοῦ καθ' αὐτὸ ἀρίστου (ἔστι), καὶ ἡ μάλιστα τοῦ μάλιστα· αὐτὸν δὲ νοεῖ ὁ νοῦς κατὰ μετάληψιν τοῦ νοητοῦ· νοητὸς γὰρ γίνεται διγαγάνων καὶ νοῶν ὥστε ταῦτ' ὁ νοῦς καὶ νόησις.—Περὶ ψυχ. III, 6. εἰδὲ τι μὴ ἔστιν ἐναντίον τῶν αἰτίων, αὐτὸ ἑαυτὸ γινώσκει καὶ ἐνεργεῖα ἐστὶ καὶ χωριστόν.

4, ἐπὶ μὲν γὰρ τῶν ἄνευ ὕλης τὸ αὐτὸ ἐστὶ τὸ νοῦν καὶ τὸ νοούμενον). Ὁ θεὸς λοιπόν, ὡς ἐμφαντικῶς λέγει ὁ Ἀριστοτέλης ἐν τῷ τέλει τῆς περιγραφῆς τοῦ θείου ὄντος, ζῶον αἰδίδιον ἀρίστον (ΧΠ, 7, 18) οὕτινος ἡ ἐνέργεια εἶναι καθαρὰ θεωρία τοῦ ἑαυτοῦ του, καὶ ἡ ζωὴ ἀδιάκοπος μακαριότης (ΧΠ, 7, 11, 16, 17. Περὶ Οὐρ. 11, 3. Θεοῦ ἐνέργεια ἀθανασία· τοῦτο δ' ἐστὶ ζωὴ αἰδίδιος).

Ἡ περὶ θεοῦ ἀριστοτελικὴ θεωρία καθὼς πρώτη ἀπόπειρα τοῦ νὰ ἐδραιώσῃ ἐπιστημονικῶς τὸν θεϊσμόν, εἶναι λίαν ἀξιοπαρατήρητος. Ἀνάγκη μὲν νὰ ὁμολογήσῃ τις, ὅτι συνδέεται στενῶτατα μετὰ τοῦ λοιποῦ ἀριστοτελικοῦ συστήματος. Εἶναι βεβαίως ἀναγκαῖα συνέπεια τῆς ἀριστοτελικῆς θεωρίας, ὅτι ἡ ὕλη δὲν δύναται νὰ κινήσῃ αὐτὴ ἑαυτήν, ἀλλ' ἵνα κινήθῃ δεῖται κινητικῆς τινος ἀρχῆς (Μετ. I, 9, 23, ΧΠ 2, 11. ΧΠ, 6, 10, 8, 4). Ὅτι δὲ ὁ Ἀριστοτέλης προσδιώρισε τὴν κινητικὴν ταύτην ἀρχὴν ὅχι ὡς τυφλὴν δύναμιν, ἀλλ' ὡς ἄτομικόν ὄν, τοῦτο ἦτο ἀναγκαῖα συνέπεια τῆς θεωρίας του, ὅτι μόνον τὸ ἄτομικόν ὄν εἶναι οὐσία καὶ ἔχει πραγματικὴν ὑπαρξιν. Ἀφ' ἐτέρου ὅμως ἡ περὶ θεοῦ ἀριστοτελικὴ θεωρία παρέχει χώραν εἰς σοβαρὰς δυσκολίας. Ὁ νόμος τῆς αἰτιότητος ἐξ οὗ ὁ Ἀριστοτέλης συμπεραίνει τὸ πρῶτον κινούν, φέρεي ὡς λογικὴν συνέπειαν οὐχὶ τὴν ὑπαρξιν πρώτης τινὸς αἰτίας ἀλλ' ἄπειρον καλινδρομίαν, ἄπειρον ἀλληλουχίαν αἰτίων καὶ ἀποτελεσμάτων. Ἐκτός δὲ τούτου καὶ ὑποτεθεῖσθαι ὅτι ἡ ἀπόδειξις ἐκείνη εἶναι βᾶσιμος, ὁ Ἀριστοτέλης ἤθελεν ἀποδείξει μόνον τὴν ὑπαρξιν τοῦ πρώτου κινούντος, οὐχὶ ὅμως τῆς τοῦ διανοουμένου μακαρίου καὶ πρώτου ὄντος, ὅπερ εἶναι πολλῶν ὑπέρτερον τῆς ἐννοίας τοῦ κινούντος αἰτίου. Πρὸς δὲ ὁ Ἀριστοτέλης ζητεῖ μὲν νὰ τηρήσῃ ὑποκειμενικότητα τοῦ θεοῦ διακρινομένην ἀπὸ τοῦ κόσμου καὶ ἀπὸ παντός πεπερασμένου ὄντος· ἀλλ' ἐνταύτῃ ἀποκλείει ἀπὸ τὴν οὐσίαν ἐκείνης οὐχὶ μόνον τὸ σῶμα καὶ τὴν αἰσθητικὴν ζωὴν, ἀλλὰ καὶ τὴν βουλευτικὴν ἐνέργειαν, καὶ αὐτὸ τὸ νοεῖν ἕτερόν τι ἐκτός αὐτῆς, καθὼς ἀποπερατοῦντα τὸ ἀπόλυτον, καὶ καταλείπει τὴν θεωρίαν τοῦ ἑαυτοῦ της ὡς τὴν μόνην εἰς αὐτὴν ἰδιάζουσαν ἐνέργειαν. Ἀλλ' ἡ λύσις αὕτη δὲν μᾶς ικανοποιεῖ· διότι ἀφ' ἐνός μὲν εἰς τὴν προσωπικὴν ζωὴν ἀνήκει ἡ βουλευτικὴ ἐνέργεια οὐχ ἥττον οὐσιωδῶς, ἢ ἡ διανοητικὴ· ἀφ' ἑτέρου δὲ καὶ αὕτη καθὼς προσωπικὴ θεωρουμένη, μεταβαίνει ἀδιαλείπτως ἀπὸ τὸ ἐν ἐνέργειᾳ εἰς τὸ ἐν δυνάμει, καὶ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τε τῆς διαφορᾶς τῶν ἀντικειμένων, καὶ ἀπὸ τῆς μεταβολῆς τῶν πνευματικῶν καταστάσεων· ἀλλ' ἀφαιρῶν ὁ Ἀριστοτέλης τοὺς ὅρους τούτους τῆς προσωπικότητος ἐπανάγει τὴν ἐνέργειαν τοῦ θείου λόγου εἰς τὴν ἀπολύτως ὁμοιόμορφον θεωρίαν τοῦ ἑαυτοῦ του, τὴν δι' οὐδεμιᾶς μεταβολῆς καὶ δι' οὐδεμιᾶς ἀναπτύξεως ζωογονουμένην, ἐπομένως δὲ διὰ τῆς ἀφαιρέσεως ταύτης ἀπόλυται ἡ στιγμή τῆς προσωπικότητος. Προσέτι δὲ ὁ Ἀριστοτέλης δὲν

ἐξηγεῖ τὴν ἐπὶ τοῦ κόσμου ἐπίδρασιν τοῦ θεοῦ. Κατ' αὐτὸν ὁ θεὸς ὡς τὸ πρῶτον κινεῖ τὸν κόσμον. Ἀλλ' ἐπειδὴ εἶναι ἀκίνητος δὲν δύναται νὰ ἐξασκῇ κινητικὴν ἐνέργειαν ἐπὶ τινος ἐτέρου. Ἵνα ὅθεν ἄρῃ τὴν ἀντίφασιν ταύτην ὁ Ἀριστοτέλης προσφεύγει εἰς τὸ ἥδη προμνησθὲν τεχνικὸν μέσον. Καθὼς τὸ καλὸν καὶ τὸ ὀρεκτὸν, λέγει, διενεργεῖ κινητικὴν δύναμιν, χωρὶς αὐτὸ νὰ κινῆται, οὕτω καὶ ὁ θεός, χωρὶς νὰ κινῆται, διενεργεῖ ὡς ὀρεκτὸν ἢ ἐρώμενον ἐπὶ τῆς ὕλης ἐλκυστικὴν δύναμιν ἣτις ὀρέγεται τοῦ εἶδους καὶ τείνει πρὸς αὐτό. Ἀλλὰ, ἐάν ὁ Ἀριστοτέλης ἐνταῦθα ἀπονέμῃ εἰς τὴν ὕλην τάσιν ἢ ὀρεξιν πρὸς τὸ θεῖον, ἢ εἰκονικὴ αὕτη ἐκφρασίς ἀφίνει τὸ πρᾶγμα πάντῃ ἀνεξήγητον. Ἐκτὸς δὲ τούτου ἡ ὕλη, ἐάν δι' ἰδίας αὐτῆς ὀρέξεως ἐτίθῃ εἰς κίνησιν, ὀφείλει ἀνάγκη νὰ ἔχῃ ἐνοικοῦσαν ἐν αὐτῇ ἀρχὴν τῆς ἰδιαζούσης κινήσεως, ὅπερ ἄλλως ὁ Ἀριστοτέλης ἀρνεῖται. Ἀλλῇ δὲ τις δυσκολία ἀναφύεται καὶ ἐκ τινος ῥήσεως ἀλλαχοῦ ἐκφρασθείσης ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους, ὅτι τὸ κινεῦν ἐνεργεῖ ἐπὶ τοῦ κινουμένου διὰ τῆς θίξεως (Θίξις, ἀπτεσθαι Φυσ. III, 2, VII, 1. Περὶ γεν. II, 1' κινεῖν τε γὰρ μὴ ἀπτόμενον ἀδύνατον). Ὁ Ἀριστοτέλης κατὰ συνέπειαν ἐφαρμόζει τοῦτο καὶ εἰς τὴν ἐπὶ τοῦ κόσμου ἐπίδρασιν τοῦ πρώτου κινούντος (Περὶ γεν. καὶ φθωρ. I, 6. Φυσ. VIII, 10). Ἀλλὰ πῶς τὸ αὐτὸν ὂν διὰ τῆς θίξεως δύναται νὰ ἐπενεργῇ, τοῦτο μὲν ἀκατάληπτον.

Υπάρχει δὲ καὶ ἄλλο τι ἔλλειμμα, ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης δὲν ἐτήρησεν αὐστηρῶς τὴν τοῦ θεοῦ ἐνότητα. Κατ' αὐτὸν τὸ πρῶτον κινεῖ μόνον τὸν πρῶτον οὐρανόν, τὸν τῶν ἀπλανῶν ἀστέρων, διότι παράγει ἐπὶ τούτου τὸ ἀπλοῦν ἐκεῖνο καὶ ὁμοιόμορφον ἀποτελεσμα, τὸ σύμφωνον μὲ τὴν φύσιν του, ἥτοι τὴν κυκλικὴν κίνησιν (Μετ. XII, 8, 4). Ἀπεναντίας αἱ σφαῖραι τῶν πλανητῶν, ὧν ἡ κίνησις διαφέρει ἀπὸ τῆς τῶν ἀπλανῶν ἀστέρων, ἔχουσιν ἐν μέρει, ἐπειδὴ ἡ ὕλη δὲν δύναται νὰ κινῇ αὐτὴ ἐαυτήν, ἴδια κινητικὰ αἷτια. Τὰ κινητικὰ ταῦτα αἷτια τῶν ἀπλανῶν ἀστέρων εἶναι εἰδός τι δευτερευόντων θεῶν· εἶναι ὡς αὐτὸς ὁ θεὸς αἰδία, ἀκίνητα καὶ αὐτὰ ὄντα· ἡναγκάσθη δὲ ὁ Ἀριστοτέλης νὰ παραδεχθῇ καὶ ἄλλας αἰδιόους οὐσίας ἐκτὸς τοῦ πρώτου κινούντος, διότι ἐκ τῆς ἀπλῆς καὶ ὁμοιόμορφου κυκλικῆς κινήσεως δὲν δύναται νὰ ἐξηγηθῇ ὁ πλοῦτος τῆς πεπερασμένης ζωῆς καὶ τῆς ἀπείρου διηρημένης καὶ ποικίλης κινήσεώς της. Ἀλλὰ πῶς ἡ ὑπόθεσις αὕτη τῶν δευτερευόντων θεῶν συμβιβάζεται πρὸς τὸ οὐκ ἀγαθὸν ἢ πολυκοιρανία, ἢ τίς ἡ σχέσις των πρὸς τὸ πρῶτον κινεῦν, ὁ Ἀριστοτέλης οὐδόλως διεσάφησε.

Προσδιορισθέντος τοῦ θεοῦ ὡς τοῦ πρώτου κινούντος, ἐφθάσαμεν εἰς τὸ τέλος τῆς Μεταφυσικῆς. Ὅθεν ἀνάγκη ἤδη διὰ τῆς φιλοσοφικῆς ἐρεῦνης νὰ μεταβῶμεν ἐκ τοῦ ἀκινήτου εἰς τὸ κινητὸν, εἰς τὴν φύσιν.

ΦΥΣΙΚΗ

Ὁ θεὸς καθ' ἑαυτὸν εἶναι ἀπλοῦν εἶδος ἄνευ μίξεως τῆς ὕλης· πᾶν ἕτερον ὑπάρχον σύγκειται ἐξ ὕλης καὶ εἶδους. Ἀλλ' ὁ τρόπος καὶ ἡ σχέσις ταύτης τῆς μίξεως εἰς ἑκάστον φυσικὸν προῖον εἶναι διάφορος. Ὅσῳ μὲν μᾶλλον εἰς αὐτὸ ὑπερέχει ἡ ὕλη, τοσοῦτον ὑποδεεστέραν τάξιν ἐπέχει· ὅσῳ δὲ μᾶλλον εἰς αὐτὸ ἐπικρατεῖ τὸ εἶδος ἐπὶ τῆς ὕλης, ἐπὶ τοσοῦτον ὑψηλοτέρας περιωπῆς ἵσταται. Ὅθεν τὸ πᾶν ἀποτελεῖ προαῦσαν κλίμακα, ἐπὶ μὲν τῶν κατωτάτων βαθμίδων τῆς ὁποίας ἵστανται τὰ μᾶλλον ἄμορφα καὶ ἀνεπιξέργαστα προϊόντα τῆς στοιχειώδους φύσεως, ἐπὶ δὲ τῶν ἀνωτάτων ὁ ἄνθρωπος. Ὁ ἄνθρωπος μάλιστα δὲ ὁ ἀνὴρ εἶναι ἡ κορωνὴ καὶ ὁ σκοπὸς τῆς ὅλης φύσεως, τὸ πρῶτον καὶ τελειότατον ἀπάντων τῶν ζώων· ἐν αὐτῷ ἡ φύσις ὑψώθη εἰς τὴν ἐντελῆ μορφήν της, εἰς τὸν λόγον. Πρῶτος λοιπὸν ὁ Ἀριστοτέλης ἐνόησε καὶ ἐξέφρασε τὴν θεμελιώδη ιδέαν τῆς φιλοσοφίας τῆς φύσεως, τὴν βαθμολογικὴν διάκρισιν τῶν διαφόρων βαθμίδων τῆς φύσεως.

Ἡ τάξις ἣν ὁ Ἀριστοτέλης ἀκολουθεῖ εἰς τὴν ἐκθεσιν τῆς περὶ φύσεως διδασκαλίας του, κειμένη καὶ ὡς βάσις εἰς τὴν κατὰ τάξιν τῶν συγγραμμάτων του, εἶναι ἡ ἐφεξῆς. Ἐξετάζει 1^{ον}) τοὺς γενικοὺς ὅρους πάσης φυσικῆς ὑπάρξεως, ἥτοι τὸν χῶρον, τὸν χρόνον καὶ τὴν κίνησιν ἐν τοῖς ὀκτὼ βιβλίοις τῆς Φυσικῆς (*φυσικὴ ἀκρόασις*). 2^{ον}) τὴν κοσμοποιεῖαν εἰς τὰ συγγράμματα περὶ οὐρανοῦ IV βιβλία, καὶ περὶ Γενέσεως καὶ θθορᾶς II βιβλία. 3^{ον}) τὴν ὀργανικὴν φύσιν (Ἱστορία τῶν Ζώων X περὶ μερῶν τῶν Ζώων IV, περὶ γενεστῶν Ζώων V). 4^{ον}) τὸν ἄνθρωπον (περὶ ψυχῆς III, ἐνθα καὶ περὶ μνήμης καὶ ἀναμνήσεως, περὶ ὕπνου, περὶ ἐνυπνίων, περὶ μακροβιότητος καὶ βραχυβιότητος, περὶ ἀναπνοῆς).

Οἱ καθολικοὶ ὅροι πάσης φυσικῆς ὑπάρξεως εἶναι ὁ χῶρος, ὁ χρόνος καὶ ἡ κίνησις. Τὸν χῶρον ἢ τόπον ὀρίζει ὁ Ἀριστοτέλης ὡς τὸ πέρασ τοῦ περιέχοντος σώματος πρὸς τὸ περιεχόμενον. (Φυσ. IV, 4. ὁ τόπος διὰ τὸ περιέχειν ἡδύνατο νὰ ἐκληφθῇ ὡς ὁ αὐτὸς μετὰ τῆς μορφῆς. Ἔστι μὲν οὖν ἄμφω (μορφή καὶ τόπος) πέρατα, ἀλλ' οὐ τοῦ αὐτοῦ, ἀλλὰ τὸ μὲν εἶδος τοῦ πράγματος, τὸ δὲ τόπος τοῦ περιέχοντος σώματος). Ἐκ τοῦ ὀρισμοῦ τούτου βλέπει τις, ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης δὲν ἀναγνωρίζει τὴν ἀφηρημένην ἔννοιαν τοῦ τόπου, ἀλλὰ τόπος εἶναι κατ' αὐτὸν ὁ πληρούμενος ὑπὸ τοῦ σώματος (Φυσ. IV, 2. ἰδιοῦς τόπος). Ὅθεν αὐτεῖ δύναται νὰ ἐννοήσῃ τὸν τόπον ἄνευ ἄνω καὶ κάτω, καὶ ἐν τόπῳ εἶναι κατ' αὐτὸν μόνον ἐκεῖνο ὅπερ περιέχεται καὶ περιορίζεται ὑπ' ἄλλου σώματος. Ἐντεῦθεν ὁ Ἀριστοτέλης ἀναιρεῖ τὸ δυνατόν τοῦ κενοῦ τόπου· κυρίως διὰ τὸν λόγον ὅτι ἐν τῷ κε-

νῶ τόπω δὲν ἤθελεν εἶσθαι δυνατὴ οὔτε κίνησις, οὔτε ἀρχικὴ τις διακρίσις τῆς φυσικῆς κινήσεως (πρὸς τὰ ἄνω ἢ τὰ κάτω), διότι βεβαίως ἐν τῷ κενῷ παύουσιν αἱ διακρίσεις τοῦ φυσικοῦ τόπου. Ἄλλ' ὁ ἐσχάτος λόγος τῆς ἀντιφάσεως ταύτης εἶναι ἡ ἀριστοτελικὴ ἔννοια τοῦ τόπου· διότι ἐπειδὴ ὁ τόπος εἶναι τὸ πέρας τοῦ περιέχοντος σώματος, ὁ κενὸς τόπος ἐπομένως ἤθελεν εἶσθαι ἡ ἀντίφασις τοῦ περιέχοντος χωρὶς νὰ περιέχῃ τι.

Ὁ χρόνος δὲν εἶναι ἄνευ κινήσεως, διότι γίνεται ἀντιληπτὸς μόνον διὰ τῆς κινήσεως τῶν ἐννοιῶν, δὲν εἶναι ὅμως αὐτὴ ἡ κίνησις, διότι αὕτη ἐνυπάρχει εἰς τὸ κινούμενον, καὶ διὰ τοῦτο ἄλλοτε μὲν εἶναι ταχυτέρα, ἄλλοτε δὲ βραδυτέρα, ἐνῶ ὁ χρόνος εἶναι παντοῦ ὁ αὐτός καὶ ἡ κίνησις του πάντοτε ὁμοιομόρφως ταχέια. Ὁ χρόνος ἐπομένως πρέπει νὰ ἦναι τι ἐν τῇ κινήσει· ἤτοι εἶναι τὸ μέτρον ἢ ὁ ἀριθμὸς τῆς κινήσεως σχετικῶς πρὸς τὸ πρότερον καὶ ὕστερον (Φυσ. IV. 10. 11 ἀριθμὸς κινήσεως κατὰ τὸ πρότερον καὶ ὕστερον). Ἡ μονὰς τοῦ ἀριθμοῦ τούτου εἶναι τὸ νῦν· διὰ τῆς κινήσεως τοῦ νῦν γεννᾶται ὁ χρόνος· τοῦτο συνέχει οὐχ ἥττον ἢ διακρίει τὸν χρόνον· καὶ συνέχει μὲν ἐφ' ὅσον τὸ νῦν κατὰ τὴν ἐνεστῶσαν στιγμὴν εἶναι ταυτόν οἷον καὶ κατὰ τὴν παρελθοῦσαν, διακρίει δὲ αὐτόν, ἐφ' ὅσον τὸ εἶναι αὐτοῦ τοῦ νῦν κατὰ πᾶσαν στιγμὴν εἶναι ἕτερον. (Φυσ. 4 11. συνεχῆς τε δὴ ὁ χρόνος τῷ νῦν καὶ διήρηται κατὰ τὸ νῦν ὥσπερ ἡ κίνησις αἰετὶ ἄλλη καὶ ἄλλη, καὶ ὁ χρόνος· ὁ δ' ἅμα πᾶς χρόνος ὁ αὐτός· τὸ γὰρ νῦν τὸ αὐτὸ ἀπαξ ἦν· τὸ δὲ εἶναι αὐτῷ ἕτερον. Αὐτόθ. κεφ. 13. Τὸ δὲ νῦν ἐστὶ συνεχὲς χρόνου... συνέχει γὰρ τοῦ χρόνου τὸν παρελθόντα καὶ ἐσόμενον, καὶ ὅλως πέρας χρόνου ἐστὶ, διακρίει δὲ δυνάμει· καὶ ἡ μὲν τοιοῦτο αἰετὶ ἕτερον τὸ νῦν, ἡ δὲ συνδεῖ αἰετὶ τὸ αὐτό... ἐστὶ δὲ ταῦτό καὶ κατὰ ταῦτό ἡ διαίρεσις καὶ ἡ ἔνωσις, τὸ δ' εἶναι οὐ ταῦτό). Ἐνταῦθα δὲ προτείνει καὶ τὸ ἀξιοπαρατήρητον ζήτημα, ἂν ἡδύνατο νὰ ἦναι χρόνος μὴ οὔσης ψυχῆς, λύει δὲ ὡς ἐφεξῆς τὸ ζήτημα τοῦτο· καθ' αὐτό ὁ χρόνος συνυπάρχει μετὰ τῆς κινήσεως, εἰς τὴν πραγματικότητά ὅμως δὲν ὑπάρχει ἄνευ τῆς ψυχῆς, διότι ὁ χρόνος εἶναι ἀριθμὸς, ὁ ἀριθμὸς ὅμως δὲν εἶναι ἄνευ τοῦ ἀριθμοῦντος, καὶ τὸ ἀριθμοῦν εἶναι ὁ νοῦς. (Φυσ. IV, 14. Πότερον δὲ μὴ οὔσης ψυχῆς εἴη ἂν ὁ χρόνος, ἢ οὐ, ἀπορήσειεν ἂν τις· ἀδυνάτου γὰρ ὄντος εἶναι τοῦ ἀριθμήσαντος ἀδύνατον καὶ ἀριθμητόν τι εἶναι, ὥστε δηλόν, ὅτι οὐδ' ἀριθμὸς· εἰ δὲ μὴδὲν ἄλλο πέφυκεν ἀριθμεῖν ἢ ψυχὴ καὶ ψυχῆς νοῦς, ἀδύνατον εἶναι χρόνον ψυχῆς μὴ οὔσης. — Τὸ πρότερον μὲν καὶ ὕστερον ἐν κινήσει ἐστίν, χρόνος δὲ ταῦτ' ἐστίν, ἢ ἀριθμητά ἐστιν).

Ὡς πρὸς τὸ ζήτημα, ἂν ὁ χρόνος καὶ ὁ χρόνος πρέπει νὰ νοηθῶσιν ὡς πεπερασμένοι ἢ ἀπειροι, ὁ Ἀριστοτέλης ἀποφαίνεται ὅτι ὁ χρόνος εἶναι ἀναγκαστικῶς ἀπειρος. Διότι ἐπειδὴ ὁ χρόνος δὲν δύναται νὰ νοηθῇ ἄνευ τοῦ νῦν, ἕκαστον δὲ νῦν εἶναι μετὰ τοῦ πρότερον καὶ ὕστερον

μέλλει ἐπομένως πρὸ ἐκάστου δεδομένου χρονικοῦ σημείου νὰ παρῇλθεν οὐχ ἥττον ἢ καὶ νὰ ἐπηκολούθησε χρόνος τις. Ἐπομένως ὁ χρόνος εἶναι ἄνευ ἀρχῆς καὶ τέλους (Φυσ. VIII, 1). "Οτι δὲ ὁ ἄπειρος οὗτος χρόνος δὲν εἶναι ὁ αὐτὸς πρὸς τὴν αἰωνιότητα, ἢ ἡ ἐκτὸς παντός χρόνου ὑπαρξίς, τοῦτο παρατηρεῖται ῥητῶς ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τοῦ Πλάτωνος (Φυσ. IV, 12. περί Οὐρ. 1, 9. παρ. Τιμ. 37.). Ἀπειραντίας δὲ εἶναι ἀδύνατον νὰ νοηθῇ ὁ χώρος ὡς ἄπειρος· διότι ἐπειδὴ αὐτὸς εἶναι τὸ πέρας τοῦ περιέχοντος σώματος, ἔπρεπεν ἐπομένως, εἴν ὑπῆρχε χώρος ἄπειρος νὰ ὑπάρχῃ σῶμα ἄπειρον. Ἀλλὰ σῶμα ἄπειρον εἶναι λογικὴ ἀντίφασις· ὅχι μόνον διότι τὸ σῶμα καθ' ἑαυτὸ εἶναι τὸ διὰ τῶν ἐπιφανειῶν περατούμενον, ἀλλὰ καὶ δι' ἐιδικωτέρους φυσικοὺς λόγους· διότι ἐπειδὴ πᾶν σωματικόν εἶναι σύνθετον, ἔπρεπεν ἐπομένως τὸ ἄπειρον σῶμα νὰ ᾔηται σύνθετον ἐξ ἀπείρων μερῶν, ἀλλὰ μέρος ἄπειρον εἶναι ἀντίφασις. Τέλος δὲ σῶμα ἄπειρον δὲν ἠδύνατο νὰ κινῆται, διότι πᾶσα κίνησις πρέπει νὰ ἔχῃ σημείον ἐνάρξεως καὶ τέλους, ἀλλ' εἰς τὸ ἄπειρον τοῦτο λείπει (Φυσ. III, 5). — Καθόλου ὅμως τὸ ἄπειρον εἶναι τὸ ἀτελές, τὸ αἰείποτε ἔχον ἄλλο τι ἐκτὸς αὐτοῦ, τὸ ἀπλῶς ἐν δυνάμει· ἀπεναντίας δὲ τὸ μὴδὲν ἐκτὸς ἑαυτοῦ ἔχον εἶναι τὸ ἐντελές καὶ ὅλον, ἐπομένως δὲ μεμορφωμένον καὶ διὰ τῆς μορφῆς περατούμενον. Ἀλλ' ὁ κόσμος δὲν δύναται νὰ νοηθῇ εἰμὴ ὡς τι ἐντελές καὶ ὅλον (Φυσ. III, 6). Ἐφ' ὅσον ὅθεν δύναται τις νὰ λέγῃ ὅτι τὸ σωματικόν εἶναι ἄπειρον, τοῦτο δὲν εἶναι εἰμὴ ἐν δυνάμει... καὶ τῷ ὄντι εἰς ἐναντίαν διεύθυνσιν ἢ μὲν ἔκτασις ἐπιδέχεται ἄπειρον διαίρεσιν, ἀλλ' οὐδεμίαν ἄπειρον αὐξήσιν, ὁ δὲ ἀριθμὸς ἄπειρον αὐξήσιν, ἀλλ' οὐδεμίαν ἄπειρον διαίρεσιν, διότι τὸ ἐν εἶναι ὁ μικρότατος ἀριθμὸς. Διὰ τοὺς λόγους τούτους τὸ ἄπειρον οὐδέποτε δύναται νὰ παρασταθῇ ἐν ἐνεργείᾳ, ἀλλ' εἶναι πάντοτε ἐν τῷ γίνεσθαι, καὶ ἐνυπάρχει μόνον ἐν τῇ ἐνεργείᾳ τοῦ ἀριθμεῖν ἢ διαιρεῖν (Φυσ. III, 6, 7).

Μετὰ δὲ τὴν ἔρευναν τοῦ χώρου, τοῦ χρόνου, ὁ Ἀριστοτέλης ἐκτίθησι θεωρίαν τῆς κινήσεως, διακρίνει τρία εἶδη ταύτης, κίνησιν κατὰ τὸ ποσὸν δηλ. αὐξήσιν καὶ φθίσιν, κατὰ τὸ ποιὸν δηλ. ἀλλοίωσιν, καὶ κατὰ τὸ, ποῦ ἦτοι φορὰν, μεταβολὴν τόπου, ἐνθα ὡς τέταρτον εἶδος προστίθεται ἡ γένεσις καὶ ἡ φθορά. Ἀλλ' ἡ φθορά ἢ ἡ τοπικὴ κίνησις περιέχει ἐν ἑαυτῇ ἅπαντα τὰ λοιπὰ εἶδη τῆς κινήσεως, διότι ἢ μὲν αὐξήσις καὶ φθίσις τῆς ὕλης εἶναι σὺναμά μεταβολὴ τόπου, ἢ δὲ ἀλλοίωσις μετὰδασις μιᾶς πρότερον ὑπαρχούσης συνθέσεως στοιχείων εἰς ἄλλην τινά. Ἀλλὰ καὶ ἡ γένεσις καὶ ἡ φθορά ἦν ὁ Ἀριστοτέλης δὲν συγκαταριθμεῖ κυρίως εἰς τὴν κίνησιν, ἐπὶ τέλους ὅμως πάλιν στηρίζεται ἐπὶ τῆς τοπικῆς κινήσεως. Ἐάν τις φαντασθῇ βεβαίως ἀπόλυτον γένεσιν ἢ φθίσιν αὕτη δὲν ἠδύνατο νὰ ὀνομασθῇ κίνησις, ἐπειδὴ αὕτη ἡ ὑπόστασις τῆς κινήσεως διὰ τοῦτο ἤθελε γεννηθῇ ἢ πάλιν ἀφαιρεθῇ· ἀλλὰ κυρίως ἡ ἀπόλυτος αὕτη γένεσις ἢ φθορά δὲν εἶναι

δυνατή, τὰ πάντα μάλλον γεννῶνται ἔκ τινος ὄντος καὶ διαλύονται εἰς τι ὄν· μόνον τοῦτο τὸ περιωρισμένον ὄν γεννᾶται καὶ φθείρεται, ἀλλ' ἡ γένεσις του εἶναι φθορὰ ἄλλου τινός καὶ ἡ φθορὰ του γένεσις ἄλλου τινός. (Περὶ γεν. καὶ φθορ. 1, 3· διὰ τὴν τοῦδε φθοράν, ἄλλοι εἶναι γένεσιν, καὶ τὴν τοῦδε γένεσιν ἄλλοι εἶναι φθοράν ἀπαυστον, ἀναγκαῖον εἶναι τὴν μεταβολήν). Ἐφ' ὅσον ἐπομένως ἡ γένεσις καὶ ἡ φθορὰ διακρίνεται τῆς ἀλλοιώσεως, ἡ διάκρισις ὁμῶς αὕτη ἀποβλέπει τὸ καθ' ἕκαστον ὅπερ ἀλλοιοῦται, ὅταν ὑφίσταται ὡς ὅλον, καὶ μόναι αἱ ιδιότητές του μεταβάλλονται· γεννᾶται δὲ καὶ φθείρεται ὅταν ἄρχεται ἡ παύη τοῦ νὰ ᾔηται ὡς ὅλον (Περὶ γεν. καὶ φθορ. 1, 4)· ἀπεναντίας δὲ καθόλου θεωρουμένη ἡ γένεσις καὶ ἡ φθορὰ συμπίπτει μετὰ τῆς ἀλλοιώσεως, καὶ δὲν εἶναι ἄλλο τι εἰμῇ σύνθεσις καὶ ἀποσύνθεσις στοιχείων (Μετ. IV, 1). Ἀλλ' αὕτη ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς τοπικῆς κινήσεως, ὥστε ἐπομένως καὶ τοῦτο τὸ εἶδος τῆς μεταβολῆς ἔχει τὸν ἑσχατον λόγον του εἰς τὴν τοπικὴν μεταβολήν (Φυσ. VIII, 7).

Οὐ μὴν ἀλλὰ πολὺ ἀπέχει ὁ Ἀριστοτέλης τοῦ νὰ ἐξηγήσῃ τὴν κίνησιν τῆς φύσεως κατὰ τινὰ ἀπλῶς μηχανικὸν τρόπον. Μάλιστα ἡ φυσικὴ του εἶναι ἀπ' εὐθείας ἀντίθετος τῆς δημοκριτείου ἀτομιστικῆς, ἣν καταπολεμεῖ διότι ἀφαιρεῖ πᾶσαν ποιωτικὴν ἀλλοίωσιν (Περὶ γεν. καὶ φθορ. I, 1). Αὐτὸς ἀποπειρᾶται ὅλαις δυνάμεσι νὰ ἐπαναγάγῃ τὴν κατὰ τὸ φαινόμενον μηχανικὴν ἀλλοίωσιν εἰς ποιωτικὴν, ὡς π. χ. τὴν μίξιν τῶν στοιχείων δὲν θεωρεῖ ἀπλῶς ὡς μηχανικὴν, ἀλλ' ὡς χημικὴν αὐτῶν σύνθεσιν, δηλ. ὡς τοιαύτην, ἐν ἣ ἀμφοτέρω ἐν δυνάμει μένουσι καὶ μετὰ ταῦτα οἷα ἦσαν πρότερον, ἐν ἐνεργείᾳ ὁμῶς γίνονται τρίτον τι (Περὶ γεν. καὶ φθορ. I, 10). Ὑπὸ τὴν αὐτὴν ἐποψιν ἐξετάζων καὶ τὸ ἀρχαῖον ζήτημα ἂν ἡμοειδῇ ἢ ἑτεροειδῇ ὄντα ἐπενεργῶσιν ἐπ' ἀλλήλων τὸ λύει ὡσαύτως· τὸ ἐνεργοῦν καὶ τὸ πάσχον πρέπει μὲν νὰ ᾔηται ἀντίθετα, ἀλλ' ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ γένους, δηλ. πρέπει ἐν δυνάμει μὲν νὰ ᾔηται ταῦτά, ἀλλ' ἐν ἐνεργείᾳ καὶ κατὰ τὴν ὑπαρξίν των νὰ διακρίνονται (αὐτόθ. κ, 7). Ἐὰν ὅθεν ὁ Ἀριστοτέλης θεωρῇ τὴν τοπικὴν κίνησιν ὡς τὴν ἀρχικὴν, διὰ τούτου δὲν ἐννοεῖ, ὅτι πᾶσα μεταβολὴ καὶ ἀλλοίωσις εἶναι ἀπλῇ τοπικῇ μεταβολῇ, ἀλλ' ὅτι πᾶσα μεταβολὴ ἐξαρτᾶται ἔκ τινος τοπικῆς μεταβολῆς· ἀπεναντίας τὸ σύνολον τῆς φύσεως θεωρεῖ κινούμενον οὐχὶ διὰ μηχανικῶν νόμων, ἀλλὰ διὰ τινος ἐσωτερικῶς δημιουργούσης δυνάμεως. Τὰ πάντα εἶναι τρόπον τινὰ ἐμψυχα (Περὶ γεν. Ζω. III, 11· τρόπον τινὰ πάντα ψυχῆς εἶναι πλήρη), καὶ ἡ κίνησις ἥτις αἰέποτε ἦν καὶ αἰέποτε ἔσται, εἶναι ἡ ἀθάνατος ζωὴ τῆς ὅλης φύσεως (Φυσ. VIII, 1· οὔτε ἐγένετο (κίνησις) οὔτε φθείρεται, ἀλλ' αἰεὶ ἦν καὶ αἰεὶ ἔσται καὶ τοῦτ' ἀθάνατον καὶ ἀπαυστον ὑπάρχει τοῦς οὐσί, οἷον ζωῆτις οὐσα τοῖς φύσει συνεστῶσι πᾶσιν).

Τὰ μέχρι τοῦδε ρηθέντα ἀπέβλεπον τοὺς γενικοὺς ὅρους τῆς φυσι-

κῆς ὑπάρξεως κατὰ τὴν ὕλικὴν αὐτῆς πλευράν· ἀλλὰ τὸ ὕλικόν εἶναι ἢ ἀναγκαῖα προϋπόθεσις, ὁ ἀρνητικὸς ὅρος τῆς φυσικῆς ὑπάρξεως· ἀπεικοντίας δὲ ἢ θετικῆ αὐτῆς αἰτία εἶναι τὸ εἶδος, ἢ μορφή ὑφ' ἧς ἢ ὕλη κινεῖται ἢ τὸ τέλος τῆς φύσεως.

Ὅτι πᾶν φυσικόν ὂν ἔχει τέλος τι, εἶναι μία ἀπὸ τὰς θεμελιώδεις ἀρχὰς τοῦ Ἀριστοτέλους, α' ὁ θεὸς καὶ ἡ φύσις οὐδὲν ποιοῦσιν ἀσκόπως (περὶ Οὐρ. I, 4· ὁ θεὸς καὶ ἡ φύσις οὐδὲν μάτην ποιοῦσιν. — Αὐτόθι 11, 8· οὐδὲν ὥς ἔτυχε ποιεῖ ἡ φύσις. Περὶ Μετ. Ζω. I, 5· τὸ γὰρ μὴ τυχόντως ἀλλ' ἐνεκά τινος ἐν τοῖς τῆς φύσεως ἔργοις ἐστὶ καὶ μάλιστα. — IV, 10· ἡ φύσις ἐκ τῶν ἐνδεχομένων ποιεῖ τὸ βέλτιστον. — Περὶ γεν. Ζω. II, 6. Οὐδὲν ποιεῖ πάρεργον οὐδὲ μάτην ἡ φύσις. Ἡθ. Ν. X, 2). Ἡ φύσις εἶναι κατὰ τὸν λόγον αὐτῆς τελικὴ ἐνέργεια, διότι εἶναι ἀρχὴ τῆς κινήσεως, πᾶσα δὲ κίνησις ἔχει ὠρισμένον τι ἐξαγόμενον, ὅπερ ἐστὶ τὸ τέλος τῆς (Φυσ. II, 2, ἡ δὲ φύσις τέλος καὶ οὐ ἐνεκα, καὶ γὰρ συνεχοῦς τῆς κινήσεως οὕσης ἐστὶ τι τέλος τῆς κινήσεως τοῦτο ἔσχατον καὶ τὸ οὐ ἐνεκα. Κ. 8, ἐν ὅσοις τέλος ἐστὶ τι, τούτου ἐνεκα πρόκειται τὸ πρότερον καὶ τὸ ἐφεξῆς. — Αὐτόθι, ἐπεὶ ἡ φύσις διττή, ἡ μὲν ὥς ὕλη, ἡ δ' ὥς μορφή, τέλος δ' αὕτη τοῦ τέλους δ' ἐνεκα τᾶλλα, αὕτη ἂν εἴη ἡ αἰτία ἢ οὐ ἐνεκα).

Ἡ μὲν λογικὴ ἀνάγκη τῆς ἀρχῆς ταύτης ἐγκρίνεται ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς κινήσεως καθὼς ἐντελεχείας· ἐμπειρικῶς δὲ ἀποδείκνυνται ἐκ τῆς κανονικότητος, μεθ' ἧς ἡ φύσις διὰ τινων μέσων παρᾶγει ὠρισμένα ἀποτελέσματα· μάλιστα δὲ φέρει εἰς μαρτυρίαν ὁ Ἀριστοτέλης τὸ ἐνστικτὸν τῶν ζώων, τὴν σκοπιμὴν κατασκευὴν τῶν φυτῶν καὶ αὐτὰ τὰ ἀνθρώπινα ἔργα, ἐφ' ὅσον πᾶσα τέχνη δὲν εἶναι εἰμὴ μίμησις ἢ συμπλήρωσις τῆς φύσεως· ἐπομένως ἡ σκοπιμότης τῆς μίμης προϋποθέτει τὴν τῆς ἄλλης (Φυσ. II, 8, Παρ. VIII, 1). Ἀλλὰ μὴν οὐδὲν γε ἄτακτον τῶν φύσει καὶ κατὰ φύσιν· ἡ γὰρ φύσις αἰτία πᾶσι τάξεως, ὅθεν ἡ ἀληθὴς οὐσία τῆς φύσεως συνίσταται εἰς τὴν μορφήν ἣτις ἐν ταύτῃ εἶναι ὁ σκοπὸς τῆς φύσεως καὶ τῆς φυσικῆς γενέσεως (Φυσ. II, 2. Μετ. V, 4), καὶ ἡ ἀναζήτησις τῶν τελικῶν αἰτίων εἶναι τὸ πρῶτον καὶ ἀξιολογώτατον πρόβλημα τῆς φυσιοδικίας (Φυσ. II, 9· περὶ Μετ. Ζω. I, 5).

Αὕτη ὅμως ἡ σκοπιμότης ἐν τῇ φύσει δὲν δύναται νὰ πραγματοποιηθῇ ἐντελῶς διότι ἐκτὸς τῆς ἐλευθέρως ἐπιδράσεως τῆς μορφῆς ἀπαιτεῖται καὶ ἡ ἀναγκαῖα τῆς ὕλης, ἣτις δὲν δύναται νὰ νικηθῇ ἐξ ὁλοκλήρου ὑπὸ τῆς μορφῆς. Παρετηρήθη ἀνωτέρω, ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἀνευρίσκει ἐν τῇ ὕλῃ τὸν λόγον τοῦ συμβεβηκότος καὶ τῆς τυφλῆς ἀνάγκης, ἐφ' ὅσον τὸ συμβεβηκὸς εἶναι ἐκεῖνο ὅπερ δὲν συμβαίνει ἐνεκα τέλους τινός, ἀλλ' ἐνῶ ἐπιδιώκεται ἄλλοθεν τέλος τι ἀποτελεῖται ὥς τι πάρεργον διὰ τῆς ἐπιδράσεως τῶν ἀπαραιτήτων μέσων τοῦ αἰτίου. Αὕτη δὲ ἡ κατάστασις τῆς φυσικῆς ὑπάρξεως εἶναι

ἡ αἰτία, δι' ἣν δὲν δυνάμεθα νὰ εὐρίσκωμεν τέλος τι δι' ἅπαντα τὰ ἐν τῷ κόσμῳ ὄντα. Ναὶ μὲν ἡ φύσις ἐνεργεῖ σκοπίμως, ἀλλ' εἰς τὴν πραγματίωσιν τοῦ τέλους παράγει καὶ πολλὰ περιττὰ καὶ ἐξ ἀνάγκης (περὶ Μετ. Ζω. IV, 1)· καταχρῆται μὲν οὖν ἐνίοτε ἡ φύσις εἰς τὸ ὠφέλιμον καὶ τοῖς περιττώμασιν, οὐ μὴν διὰ τοῦτο δεῖ ζητεῖν πάντα ἕνεκά τινος, ἀλλὰ τινων ὄντων τοιούτων ἕτερα ἐξ ἀνάγκης συμβαίνει διὰ ταῦτα πολλὰ) ἂν καὶ ταῦτα πάλιν μεταχειρίζεται διὰ τὰ τέλη της ὅσον ἐνεστι, καὶ ὡς ἀγαθὸς οἰκονόμος οὐδὲν τι ἀποβάλλει (Περὶ γεν. Ζω. II, 6. Ὡσπερ οἰκονόμος ἀγαθὸς καὶ ἡ φύσις οὐδὲν ἀποβάλλειν εἶωθεν ἐξ ὧν ἔστι ποιῆσαι τι χρηστόν). Ἐντεῦθεν δὲ ἐξάγει ὁ Ἀριστοτέλης τὸν τρόπον καθ' ὃν ἡ φύσις ἐν τῇ διαπλάσει καὶ τροφῇ τοῦ ζώικου ὁργανισμοῦ μεταχειρίζεται καὶ τὰ περιττώματα (γεν. Ζω. I, 18).

Ἐκ τῆς ἀντιδράσεως ταύτης ἦν ἡ ὕλη ἀντιτάττει εἰς τὴν μορφήν, ἐξηγεῖ ὁ Ἀριστοτέλης τὰ τέρατα (ἐκτακτα φυσικὰ φαινόμενα) καὶ τὰ ἐξαμβλώματα. Τὰ φαινόμενα ταῦτα θεωρεῖ ὡς στασιμότητα τῆς φύσεως ἐν τινι ἀτελεῖ ἐνεργείᾳ, ὡς ἀποτυχίαν τοῦ τέλους, ὅπερ ἡ φύσις ἐπιδιώκει ἐνεργοῦσα (Φυσ. II, 8, εἰ δὲ ἔστιν ἓνια κατὰ τέχνην ἐν οἷς τὸ ὁρθῶς ἕνεκά του, ἐν δὲ τοῖς ἀμαρτανομένοις ἕνεκα μὲν τινος ἐπιχειρεῖται ἀλλ' ἀποτυγχάνεται, ὁμοίως ἂν ἔχοι καὶ ἐν τοῖς φυσικοῖς καὶ τὰ τέρατα ἀμαρτήματα ἐκείνου τοῦ ἕνεκά του) καὶ εὐρίσκει τὸν λόγον τούτων καθότι ἡ μορφή δὲν κυριεύει τὴν ὕλην (περὶ γεν. Ζω. IV, 4. ἔστι γὰρ τὸ τέρας τῶν παρὰ φύσιν τι, παρὰ φύσιν δ' οὐ πάσαν ἀλλὰ τὴν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ· περὶ γὰρ τὴν αἰὲ καὶ τὴν ἐξ ἀνάγκης οὐδὲν γίνεται παρὰ φύσιν.—Τὸ τέρας παρατηρεῖ ὅτι εἶναι τρόπον τινὰ κατὰ φύσιν, ὅταν μὴ κρατήσῃ τῆς κατὰ τὴν ὕλην, ἢ κατὰ τὸ εἶδος φύσεως), προσέτι δὲ θεωρεῖ καὶ ὡς εἶδος τι τέρατος ἢ ὡς ἀποτυχίαν τοῦ τέλους τῆς φύσεως, τὸ νὰ μὴ ὁμοιάζωσιν οἱ παῖδες πρὸς τοὺς γονεῖς, μάλιστα δὲ πρὸς τὸν πατέρα (περὶ γεν. Ζω. II, 3. Ὁ μὴ οἰκῶς τοῖς γονεῦσιν εἶδει τρόπον τινὰ τέρας ἐστίν), τὸ νὰ γεννᾶται ἀγαθὸς ἐκ φαύλου, ἢ φαῦλος ἐξ ἀγαθοῦ (Πολ. I, 6. ἀξιούσι γάρ, ὥσπερ ἐξ ἀνθρώπου ἄνθρωπον καὶ ἐκ θηρίων γίνεσθαι θηρίον, οὕτω καὶ ἐξ ἀγαθῶν ἀγαθόν· ἡ δὲ φύσις βούλεται μὲν τοῦτο ποιεῖν πολλὰκις οὐ μὲν τοι δύναται), τὸ νὰ μὴ ἀντιστοιχῇ ἡ κατάστασις τοῦ σώματος πρὸς τὴν τῆς ψυχῆς (Πολ. I, 5. βούλεται μὲν οὖν ἡ φύσις καὶ τὰ σώματα διαφέροντα ποιεῖν τὰ τῶν ἐλευθέρων καὶ τῶν δούλων... συμβαίνει δὲ πολλάκις τοῦναντίον)· μάλιστα δὲ θεωρεῖ τὸ θῆλυ ὡς πρὸς τὸ ἄρρεν ὡς τι ἀτελὲς καὶ πεπηρωμένον διότι ἡ διαμορφούσα δύναμις τοῦ ἀνδρὸς δὲν ἡδυνήθη νὰ ὑπερικήσῃ τὴν ἐκ τῆς γυναικὸς προσβληθεῖσαν ὕλην (περὶ γεν. Ζω. IV, 3. Αὐτόθι II, 3 τὸ γὰρ θῆλυ ὥσπερ ἄρρεν ἐστὶ πεπηρωμένον)· ὡσαύτως δὲ χαρακτηρίζει ἅπαντα τὰ ζῶα ὡς νανώδη ἀπέναντι τοῦ ἀνθρώπου· διότι ἐν αὐτοῖς

τὰ ὑπέρτερα μέλη τοῦ σώματος δὲν εἶναι εἰς ὀρθὴν σχέσιν πρὸς τὰ ὑποδεέστερα (περὶ Μερ. Ζω. IV, 10, πάντα γάρ ἐστι τὰ ζῶα νανώδη τᾶλλα παρὰ τὸν ἄνθρωπον. Νανώδη δὲ εἰσὶ καὶ τὰ παιδία. Μερ. Ζω. IV, 10) καὶ κατὰ τοῦτο ὡς ἀτελῇ ἀπόπειραν τῆς φύσεως πρὸς παραγωγὴν τοῦ ἀνθρώπου, ὡς βαθμὸν ἀναπτύξεως ἀνάλογον πρὸς τὴν τοῦ παιδὸς κατὰστασιν (Παρ. Ἱστορ. Ζω. VIII, 1, ἡ ψυχὴ τῶν παιδῶν μόλις διακρίνεται τῆς τῶν ζῴων) καὶ μεταξὺ δὲ αὐτῶν τῶν ζῴων πρέπει νὰ διακρίνωνται τὰ τελειότερα τῶν ἀτελειστέρων, τὰ ζῶα π. χ. τὰ ὑφαίμα εἶναι τελειότερα ἢ τὰ ἀναιμα, τὰ χειροῦθη τῶν ἀγρίων (Περὶ γεν. Ζω. II, 1) τὰ ἔχοντα ἐν μόνον κέντρον τῆς ὀργανικῆς ζωῆς τελειότερα ἢ τὰ ἔχοντα πλεονα (Περὶ Μερ. Ζω. IV, 5) καὶ τὰ φυτὰ δὲ ἐν γένει παραβαλλόμενα πρὸς τὰ ζῶα εἶναι ἀτελῆς βαθμὸς ἀναπτύξεως (Περὶ γεν. Ζω. III, 7)· διότι καὶ αὐτὰ ἐνεργοῦσι σκοπίμως, εἰ καὶ ὀλιγώτερον ἀνεπτυγμένα (Φυσ. II, 8 καὶ ἐν τοῖς φυτοῖς ἐνεστι τὸ ἐνεκά του, ἥττον δὲ διήρθρωται). Καὶ εἰς τὰ κατὰ τὸ φαινόμενον ἀνόργανα ὁ Ἀριστοτέλης ἀναγνωρίζει βαθμὸν τινα ἐλάχιστον ζωῆς. Ἡ φύσις λοιπὸν ὡς ὅλον εἶναι ἢ διὰ τῆς μορφῆς ἐνέργεια τῆς βαθμιαίας ἀναπτύξεως τῆς ὕλης, εἶναι ἢ ἐνέργεια τῆς αἰ ἐντελειστέρως ἀναπτύξεως τῆς ζωῆς — αὕτη εἶναι ἡ ἰδέα ἣτις προΐσταται ἐν τῇ διανοίᾳ τοῦ Ἀριστοτέλους λέγοντος, ὅτι τὸ πρότερον τῇ φύσει ἢ μορφῇ, ἀνάγκη κατὰ τὴν χρονικὴν γένεσιν νὰ ᾔηται ὕστερον, διότι πᾶσαι γένεσις εἶναι κινήσεις τις ἐκ τῆς ὕλης εἰς τὴν μορφήν, καὶ εἰς ὅλα ἢ ἀρχὴ (δηλ. τὸ λόγῳ πρότερον) εἶναι καὶ τὸ τελευταῖον (Περὶ Μερ. Ζω. II, 1. Τὰ ὕστερα τῇ γενέσει πρότερα τὴν φύσιν ἐστί, καὶ πρῶτον τὸ τῇ γενέσει τελευταῖον... τῷ μὲν οὖν χρόνῳ πρότερον τὴν ὕλην ἀναγκαῖον εἶναι καὶ τὴν γένεσιν, τῷ λόγῳ δὲ τὴν οὐσίαν καὶ τὴν ἐκάστου μορφήν.— Μετ. IX, 8, ἅπαν ἐπ' ἀρχὴν βαδίζει τὸ γιννόμενον καὶ τέλος· ἀρχὴ γὰρ τὸ οὐ ἐνεκα, τοῦ τέλους δ' ἐνεκα ἢ γένεσις)· διὰ τὸν λόγον τοῦτον ἀνάγκη τὸ σύνθετον νὰ ᾔηται ὕστερώτερον τοῦ ἀπλοῦ, τὸ ὀργανικὸν τοῦ ἀνοργάνου. Αὕτη δὲ ἡ ἔννοια προβαίνει ἐτι ὀριστικώτερον εἰς τὴν παρατήρησιν τῆς ὀργανικῆς φύσεως, ἐν ἣ ὁ Ἀριστοτέλης πρῶτος ἀνεκάλυψε μετ' ὀξυδερκειᾶς τὴν ἀδιάκοπον μετάβασιν ἀπὸ τοῦ ἀψύχου εἰς τὸ ἐμψυχον, ἀπὸ τοῦ ἀτελοῦς εἰς τὸ τέλειον, καὶ ὅτι ἡ ἐνέργεια αὕτη πρέπει νὰ νοηθῇ ὡς ὁλότης, βητῶς τὸ ἐξέφρασε διὰ τῆς ἀρχῆς ταύτης, ὅτι ἡ φύσις δὲν εἶναι ἀσυνάρτητος, ὡς μοχθηρὰ τραγωδία (Μετ. XIII, 3· οὐκ ἔοικε δ' ἡ φύσις ἐπεισοδιώδης οὕσα ἐκ τῶν φαινομένων ὥσπερ μοχθηρὰ τραγωδία) Παραβ. αὐτόθι XII, 10). Ταύτης δὲ τῆς ἀρχῆς τὴν ἀρχὴν ἐπιδιώκει εἰς τὴν ἐρευναν τοῦ συστήματος τοῦ παντός, ἰδοὺ δὲ αἱ κυριωδέστεραι θεωρίαι του.

Ὁ ὑπὸ τοῦ πρώτου κινουμένου κινούμενος κόσμος εἶναι καὶ αὐτὸς ὡς τὸ κινουν, εἰς (Μετ. XII, 8. ἐν ἄρα καὶ λόγῳ καὶ ἀριθμῷ, τὸ πρῶτον

κινούν καὶ τὸ κινούμενον ἄρα αἰ καὶ συνεχῶς ἐν μόνον· εἰς ἄρα οὐρανὸς μόνος. Περὶ Οὐρ. I, 8, 9). Αὐτὸς παριστάνει ὅλον ἀλληλουχοῦμενον, καλῶς διατεταγμένον σύστημα. Τὸ σχῆμα τοῦ παντός εἶναι σφαῖρα, καὶ μάλιστα ἀκριβής, πλήρης, κατ' ἀκριβείαν *ἐντονος*. (Περὶ Οὐρ. II, 4). Πρέπει δὲ νὰ παραδεχθῶμεν τοῦτο, καὶ διότι ἡ σφαῖρα εἶναι τὸ τελειότατον σχῆμα, καὶ διότι κατὰ ταύτην τὴν περίπτωσιν δύναται νὰ νοηθῇ ἡ κίνησις τοῦ κόσμου χωρὶς νὰ ὑποθέσωμεν τόπον κενὸν ἐκτὸς αὐτοῦ. Τὰ ἐξωτερικὰ ἄρα τοῦ κόσμου ἀπαρτίζει ὁ οὐρανὸς τῶν ἀπλανῶν ἀστέρων, ἥ, καθὼς ὁ Ἀριστοτέλης τὸν ὀνομάζει, ὁ *πρῶτος οὐρανός*. Αὐτὸς περιεχει τὸ πᾶν, καὶ ἐκτὸς αὐτοῦ οὔτε χώρος οὔτε χρόνος εἶναι. Εἶναι σφαιροειδὴς ὅλος, εἰς ὃν στερεοῦνται ἀναρίθμητοι ἐπίσης σφαιροειδεῖς ἀστέρες. Ἡ κίνησις τοῦ πρώτου οὐρανοῦ εἶναι ἡ κυκλική, διότι αὕτη εἶναι ἡ τελειοτάτη, καὶ διότι μόνῃ ἡ κυκλική, ἡ ἐν ἑαυτῇ περιφορᾷ, δύναται νὰ ἦναι αἰδὶος, οὐχὶ ὅμως ἡ κατ' εὐθείαν γραμμὴν κίνησις. Ἡ κίνησις τοῦ οὐρανοῦ εἶναι ἁμοιόμορφος καὶ ἀτρέπτος, ἐκ τῆς ἀρίστης πλευρᾶς τῆς δεξιᾶς. (Περὶ Οὐρ. II, 5, 6). Κατὰ τὴν οὐσίαν τοῦ ὁ πρῶτος οὐρανὸς εἶναι τὸ τελειότερον μέρος τοῦ κόσμου, διότι ἴσταται ἐγγὺς τοῦ πρώτου κινούντος καὶ εἶναι τὸ *πρῶτον κινούμενον*. Συγκρατεῖται ἐκ μιᾶς ὕλης, ἐξ αἰθέρος, καὶ διὰ τὸν λόγον τοῦτον εἶναι ἀνεπίδεκτος ἀλλοιωσεως, διότι πᾶσα γένεσις μεταβαίνει ἀπὸ τοῦ ἀντιθέτου εἰς τὸ ἀντίθετον· ἀλλ' ἀναλλοίωτος καὶ ἀπαθὴς ἔχει διὰ παντός τὴν ἀρίστην καὶ αὐταρκεστάτην ζωὴν (Περὶ Οὐρ. I, 9, ἅμα δὲ δῆλον ὅτι οὐδὲ τόπος οὐδὲ κενὸν οὐδὲ χρόνος ἐστὶν ἐξω τοῦ οὐρανοῦ. . . διόπερ οὗτ' ἐν τόπῳ τάκει πέφυκεν, οὔτε χρόνος αὐτὰ ποιεῖ γηράσκειν, οὗτ' ἐστὶν οὐδενὸς οὐδεμίας μεταβολῆς τῶν ὑπὲρ τὴν ἐξωτάτην τεταγμένην φορὰν, ἀλλ' ἀναλλοίωτα καὶ ἀπαθῆ τὴν ἀρίστην ἔχοντα ζωὴν, καὶ τὴν αὐταρκεστάτην διατελεῖ τὸν ἅπαντα αἰῶνα, — ὅθεν καὶ τοῖς ἄλλοις ἐξήρτηται, τοῖς μὲν ἀκριβέστερον τοῖς δὲ ἀμαυρῶς, τὸ εἶναι τε καὶ ζῆν).

Ἦττον ἐντελής εἶναι ὁ χώρος τῶν *πλανητῶν*, ἐν οἷς ὁ Ἀριστοτέλης ἐκτὸς τῶν πέντε πλανητῶν τῶν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις γνωστῶν συγκαταριθμεῖ τὸν ἥλιον καὶ τὴν σελήνην. Εἶναι δὲ ἀτελέστερος τοῦ πρώτου οὐρανοῦ διότι ἀπέχει μᾶλλον τοῦ πρώτου κινούντος. Ἀντὶ δὲ τῆς μιᾶς σφαίρας τῆς φερούσης πολλὰ οὐράνια σώματα, ὑπάρχουσιν ἐνταῦθα πολλαὶ σφαῖραι, ὧν ἐκάστη περιέχει ἓνα μόνον ἀστέρα (Περὶ Οὐρ. II, 12 — Μετ. XII, 8). Ἡ κίνησις τῶν πλανητικῶν σφαιρῶν δὲν εἶναι ἡ ἀπλῆ κυκλικὴ κίνησις, ἀλλ' ἀνομοιόμορφος, ἀκανόνιστος συνθετος ἐκ λοξοειδῶν κινήσεων καὶ ἡ κίνησις τῶν σφαιρῶν τούτων δὲν προχωρεῖ ἀπὸ τὰ δεξιὰ εἰς τὰ ἀριστερά, ἀλλὰ τὸ ἀνάπαλιν (Περὶ Οὐρ. II, 2). Ἐπομένως δὲν δύναται νὰ ἐκπηγάξῃ ἐκ τῆς σφαίρας τῶν ἀπλανῶν ἀναγκάζεται ὅθεν ὁ Ἀριστοτέλης νὰ ὑποθέσῃ δι' ἕκαστον τῶν ἐπὶ τὰ πλανητικῶν σφαιρῶν ἴδιον κινούν. Τὰ κινούντα ταῦτα θεω-

ρεῖ, καθὼς αὐτὴν τὴν θεότητα, ὡς αἰδία, ἀκίνητα καὶ ἄυλα ὄντα. (Μετ. XII, 8, 4, ἐπεὶ ὁρῶμεν παρὰ τὴν τοῦ παντὸς ἀπλὴν φορὰν, ἣν κινεῖν φαμέν τὴν πρώτην οὐσίαν καὶ ἀκίνητον, ἄλλας φορὰς οὐσας τὰς τῶν πλανητῶν αἰδίου, ἀνάγκη καὶ τούτων ἐκάστην τῶν φορῶν ὑπὸ ἀκινήτων τε κινεῖσθαι καὶ αἰδίου οὐσίας· φανερόν τοίνυν, ὅτι τοσαύτας οὐσίας ἀναγκαῖον εἶναι τὴν τε φύσιν αἰδίου καὶ ἀκινήτους καὶ ἄνευ μεγέθους). Ὅπως δὴ ποτε ὅμως καὶ ἂν ἔχη τὸ πρᾶγμα καὶ οἱ πλανῆται ἀνήκουσιν εἰς τὴν τάξιν τῶν θειοτάτων μεταξὺ τῶν ὁρατῶν, μεταξὺ τῶν ἀπαθῶν καὶ ἀτρέπτων ὄντων, τετυχηκότων τοῦ ἀρίστου τέλους (Μετ. XII, 8, εἰδὲ μηδεμίαν οἶον τ' εἶναι φορὰν μὴ συντείνουσιν πρὸς ἄστρον φορὰν, ἐτι δὲ πᾶσαν φύσιν καὶ πᾶσαν οὐσίαν ἀπαθῆ καὶ καθ' αὐτὴν τοῦ ἀρίστου τετυχηκυῖαν τέλους εἶναι δεῖ νομίζειν—Ἡθικ. Νικ. VI, 7. ἀνθρώπου ἄλλα πολὺ θειότερα τὴν φύσιν, οἶον φανερώτατά γε ἐξ ὧν ὁ κόσμος συνέστηκεν).

Ἐν τῷ μέσῳ τοῦ παντὸς εὐρίσκεται ὡσαύτως σφαῖρά τις ἄλλ' ἀκινήτως ἡρεμοῦσα, ἡ γῆ. Εἶναι τὸ ἀτελέστατον μέρος τοῦ κόσμου, διότι πλεῖστον ἀπέχει τοῦ πρώτου κινούντος. Ἐν αὐτῇ ἐπικρατεῖ ἀντὶ τῆς ἀμεταβλησίας τοῦ πρώτου οὐρανοῦ ἀδιάλειπτος γένεσις καὶ φθορά. Ὁ λόγος τῆς μεταβολῆς ταύτης τῆς ἐπικρατοῦσης ἐπὶ τοῦ ὑπὸ τὴν σελήνην διαστήματος, εἶναι ἡ ἀνομοιομορφος κίνησις τῶν πλανητικῶν σφαιρῶν. Ἐὰν ἐπέδρα ἐπὶ τῆς γῆς μόνος ὁ πρῶτος οὐρανός, ἥθελε παράγει διὰ τῆς ὁμοιομόρφου κινήσεώς του ἡ σταθερὰν γένεσιν ἢ σταθερὰν φθοράν. Ἀλλ' οἱ πλανῆται μάλιστα δὲ ὁ ἥλιος ἐξασκῶσιν ἐπ' αὐτῆς ἄνισον ἐπιρροὴν ἕνεκα τῆς ἀνομοιομόρφου κινήσεώς των, ἐγὼ δὲ μὲν προσεγγίζουσιν ὅτε δὲ ἀπομακρύνονται τῆς γῆς, καὶ ἐντεῦθεν προκύπτει ἡ ἐπὶ τῆς γῆς ἐπικρατοῦσα ἀμοιβὴ τῆς γενέσεως καὶ τῆς φθορᾶς (Περὶ γεν. καὶ φθορ. 11, 10). Καὶ ἐν ταύτῃ ὅμως τῇ ἀμοιβῇ τῆς γενέσεως καὶ φθορᾶς ἡ γῆ μετέχει εἰς τὸ εἶδος τῆς τῆς ἀμεταβλησίας τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς συνεχείας τῆς κινήσεώς του, ἐφ' ὅσον ἡ ἀμοιβὴ ἐκείνη προχωρεῖ εἰς ἀπέραντον περίσδον. Διὰ τοῦ ἀπεράντου τῆς γενέσεώς της τὰ γήινα μιμοῦνται τὴν αἰδιότητα καὶ ἀμεταβλησίαν τῶν οὐρανίων. Ἐπειδὴ τὸ ἀφιστάμενον πόρρω τῆς ἀρχῆς, δὲν δύναται νὰ ἔχη αἰδίου οὐσίαν, διὰ τοῦτο ὁ θεὸς ἐδωρήσατο αὐτῷ ἀδιάλειπτον γένεσιν, ἀναπληρώσας οὕτω τὸ ἔλλειμμα (περὶ γεν. καὶ φθορ. II, 10). Ἐπεὶ γὰρ ἐν ἅπασιν αἰεὶ τοῦ βελτίονος ὁρέγεσθαι φαμεν τὴν φύσιν, βέλτιον δὲ τὸ εἶναι ἢ τὸ μὴ εἶναι, τοῦτο δ' ἀδύνατον ἐν ἅπασιν ὑπάρχειν διὰ τὸ πόρρω τῆς ἀρχῆς ἀφίστασθαι, τῷ λειπομένῳ τρόπῳ συνεπλήρωσε τὸ ὅλον ὁ θεός, ἐνδελεχῇ ποιήσας τὴν γένεσιν· οὕτω γὰρ ἂν μάλιστα συνείροιο τὸ εἶναι (οὕτως ἀναπληροῦται τὸ ἔλλειμμα ἐν τῷ εἶναι) διὰ τὸ ἐγγύτατον εἶναι τῆς οὐσίας τὸ γίνεσθαι αἰεὶ κατὰ τὴν γένεσιν). Ὅθεν εἰ καὶ ἡ γῆ εἶναι τὸ ἀτελέστατον

μέρος τοῦ κόσμου, εἶναι ὅμως καὶ αὐτὴ στιγμὴ τις εἰς τὴν τελειότητα τοῦ παντός, ἐπομένως δὲ ὡς ἐκ τῶν ἐνδεχομένων τελεία.

Ὅθεν τὸ πᾶν κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην διαιρεῖται εἰς δύο βασιλεία, τὰ ἐκεῖ καὶ τὰ ἐνθάδε. Τὰ ἐκεῖ ἢ ὁ χῶρος τοῦ οὐρανοῦ εἶναι τὸ βασιλεῖον τῆς ἀτρέπτου οὐσίας καὶ τῆς ἀναλλοιώτως ἰσῆς κινήσεως. Τὰ ἐνθάδε ἢ ὁ ὑπὸ τὴν σελήνην χῶρος εἶναι τὸ τῆς ἀπείρου ἀλλοιώσεως, ἐνταύτῳ δὲ ἡ σφαῖρα ἔνθα δι' αὐτὸ τοῦτο ἀναπτύσσεται ὁ πλοῦτος καὶ ἡ ποικιλία τῆς ὀργανικῆς ζωῆς ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τῶν ἀνωτέρων κοσμικῶν σωμάτων, ἐφ' ὅσον ἡ ὕλη, ἥτις ὑπὸ τὴν σελήνην ἔχει μέγιστον κράτος ἐπὶ τοῦ εἶδους, ἀναπτύσσεται πάλιν εἰς ἐντελεστέραν μορφήν διὰ τῶν ὀργανικῶν ὄντων μάλιστα δὲ διὰ τοῦ ἀνθρώπου.

Ἄπαντα τὰ προϊόντα τῆς ὀργανικῆς φύσεως δεικνύουσι κατὰ τὴν κατασκευὴν των καὶ κατὰ τὰς ζωϊκὰς λειτουργίας των μεγάλην σκοπιμότητα. Ἐντεῦθεν συνάγομεν ὅτι ἡ δημιουργὸς τούτων, ἡ φύσις, οὐδὲν ποιεῖ περιττόν οὔτε μάτην ἀλλὰ σκοπίμως, ὅτι φιλεῖ νὰ παραγάγῃ ἐκ τῶν ἐνδεχομένων τὸ βέλτιστον, καὶ ὅτι ἀποβλέπει εἰς τι ἰδανικόν ὅπερ ζητεῖ νὰ πραγματοποιήσῃ (περὶ Οὐρ. 1. 4 ὁ θεὸς καὶ ἡ φύσις οὐδὲν μάτην ποιοῦσιν. II, 8. οὐδὲν ὡς ἔτυχε ποιεῖ ἡ φύσις. — Περὶ γεν. Ζω. II, 6· οὐδὲν ποιεῖ πάρεργον οὔτε μάτην ἡ φύσις. — Περὶ Μερ. Ζω. 4, 10· ἡ φύσις ἐκ τῶν ἐνδεχομένων ποιεῖ τὸ βέλτιστον). Ἐὰν δ' αὕτη οὐχ ἦττον πολλάκις ἀποτυχάνῃ τοῦ σκοποῦ της, παράγῃ περιττόν, ἀσκοπον καὶ πεπηρωμένον, τοῦτο ἔχει διπλοῦν λόγον. Ὁ μὲν εἶναι ὅτι δὲν ἔχει συνείδησιν τῶν ἐργασιῶν της, δὲν ἐνεργεῖ δι' ἐλλόγου σκέψεως καὶ καθαρὰς διανοίας, ἀλλὰ δι' αὐτομάτων τάσεων (Φυσ. II, 8). Ὁ δὲ δεῦτερος λόγος εἶναι, ὡς παρατηρήσαμεν ἀνωτέρω, ἡ ἀντιδράσις τῆς ὕλης, ἥτις ἐναντιοῦται εἰς τὴν τάσιν τῆς φύσεως πρὸς πραγματοῦσιν τῆς μορφῆς· ἀποτέλεσμα τῆς ἀντιδράσεως ταύτης εἶναι τὰ πεπηρωμένα, περιττά, περιττώματα καὶ τέρατα. Ἐὰν κατ' ὀρθωσιν ἡ φύσις ἐκ πρώτης ἀφετηρίας νὰ κατακρατήσῃ ἐντελῶς τῆς ὕλης, ἥθελεν ἐπιτύχει ἀμείσως τὸ τέλος της, τὴν δημιουργίαν τοῦ ἀνθρώπου· ἀλλ' ὡς ἡ τέχνη, οὕτω καὶ αὐτὴ παρήγαγε τὸ βέλτιστον μετὰ μακρὰν ἐξάσκησιν, καὶ πρὶν ἢ τύχῃ τοῦ σκοποῦ της, διήλθε διὰ πολλῶν ματαιωθέντων δοκιμῶν καὶ ἀτελῶν ἔργων. Οὕτω θεωρουμένη ἡ φύσις φαίνεται ὡς ἐνέργεια τῆς βαθμιαίας ἐπικρατήσεως τῆς μορφῆς ἐπὶ τῆς ὕλης. Τὴν ἐνέργειαν ταύτην ἐπιδιώκει ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὰ καθ' ἕκαστα αὐτῆς βήματα, ἔνθα κύριός του σκοπὸς εἶναι νὰ καταδείξῃ τὴν βαθμιαίαν ἀνάπτυξιν τῆς φύσεως, τὴν ἀδιάσκοπον πρόοδον ἀπὸ τοῦ ἀτελοῦς ἐπὶ τὸ τέλειον.

Τὰ βήματα, ἅτινα ὁ Ἀριστοτέλης διακρίνει ἐντὸς τῆς ὀργανικῆς φύσεως, εἶναι τρία· φυτόν, ζῶον, ἄνθρωπος. Καὶ εἰς τὰ τρία ταῦτα ἀνήκει ψυχὴ τις· διότι ἡ ψυχὴ εἶναι ἡ πρώτη ἐντελέχεια, δηλαδὴ ἡ ἀρχικὴ ζωικὴ ἀρχὴ τοῦ ὀργανικοῦ σώματος (περὶ Ψυχ. II, 1, εἰ

δὲ τι κοινὸν ἐπὶ πάσης ψυχῆς δεῖ λέγειν, εἴη ἂν ἐντελέχεια ἡ πρώτη σώματος φυσικοῦ ὀργανικοῦ) ἢ ἀκριβέστερον ἡ ψυχὴ εἶναι ἡ ἀρχὴ τοῦ σώματος κατὰ τὰς τρεῖς δυνατὰς σχέσεις, ὡς ἡ οὐσία καὶ ὁ λόγος, ὡς ἡ κινουσα αἰτία, καὶ ὡς τὸ οὐ ἕνεκα (Αὐτόθι II, 4). Ἡ κατάστασις ἐκάστου ὀργανικοῦ σώματος ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς πρὸς τὴν ψυχὴν ἀναφορᾶς του, διότι ἡ φύσις διανέμει, ὡς ἄνθρωπος φρόνιμος, εἰς ἕκαστον τὸ ὄργανον ἐκεῖνο ὅπερ δύναται νὰ μεταχειρίζεται (περὶ Μερ. Ζω. I, 5· ἐπεὶ δὲ τὸ ὄργανον πᾶν ἕνεκά του, τῶν δὲ τοῦ σώματος μορίων ἕκαστον ἕνεκά του, τὸ δ' οὐ ἕνεκα πράξις τις, φανερόν ὅτι καὶ τὸ σύνολον σῶμα συνέστηκε πρᾶξεώς τινος ἕνεκα πλήρους... ὥστε καὶ τὸ σῶμά πως τῆς ψυχῆς ἕνεκεν, καὶ τὰ μόρια τῶν ἔργων πρὸς αὐτὸ πέφυκεν ἕκαστον.—IV, 10· ἡ δὲ φύσις αἰεὶ διανέμει, καθ' ὅπερ ἄνθρωπος φρόνιμος ἕκαστον τῶν δυναμένων χρῆσθαι).

Ἀλλὰ τὰ βήματα τῆς ὀργανικῆς ἀναπτύξεως προσδιορίζονται διὰ τῶν διακρίσεων τῆς ψυχικῆς ζωῆς. Ὁ Ἀριστοτέλης ὑπὸ ταύτην τὴν ἐποψὴν διακρίνει τὴν *θρεπτικὴν* ψυχὴν, ἢ φυτικὴν, τὴν αἰσθητικὴν ἢ τὴν ζωικὴν ἔνθα ἐν τῷ ἀνθρώπῳ προστίθεται ὡς τρίτον ὁ νοῦς (Περὶ ψυχ. II, 2). Πρὶν δὲ προσδιορίσωμεν ἀκριβέστερον τὴν διάκρισιν ταύτην παρατηροῦμεν ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἐν γένει ἐκφράζει ταύτην τὴν θεμελιώδη ἀρχὴν, ὅτι τὸ ἀνώτερον βῆμα δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἄνευ τοῦ κατωτέρου, οὐχὶ ὅμως καὶ τὸ ἀνάπαλιν (Περὶ Ψυχ. II 3), ὅτι ἐπομένως αἱ κατώτεραι ψυχικαὶ ἐνέργειαι ἔχουσι τοιαύτην σχέσιν πρὸς τὰς ἀνωτέρας, ὅταν τὰ μέσα πρὸς τὸν σκοπὸν, καθὼς διὰ τὸν αὐτὸν λόγον καὶ κατὰ τὴν γένεσιν τοῦ ἀτόμου πρῶτον σχηματίζεται ἡ θρεπτικὴ, καὶ κατόπιν ἡ αἰσθητικὴ καὶ κινήτικὴ ψυχὴ (Περὶ γεν. Ζω. II. 3).

Αἱ λειτουργίαι τῆς φυτικῆς ψυχῆς ἢ *θρεπτικῆς* συνίστανται εἰς τὴν τροφήν καὶ τὴν διάδοσιν τοῦ γένους. Περὶ Ψυχ. II, 1. 2. 4.—Περὶ Μερ. Ζω. II, 1, IV, 5.—Ιστορ. Ζω. VIII. 1). Ἀπεναντίας δὲ δὲ ἡ κίνησις καὶ ἡ αἰσθησις καὶ ἡ ἀρχὴ αὐτῶν, ἡ *ψυχὴ αἰσθητικὴ* λείπει εἰς τὰ φυτὰ· οὐδὲν ἔχουσι κέντρον (μεσότητά) τῆς ζωῆς των (Περὶ Ψυχ. II, 12) ὡς δείκνυται ἐκ τούτου· αὐτὰ κατὰ μέγα μέρος ἐπιζῶσι καὶ ὅταν διατμηθῶσι κατὰ τοῦτο ὁμοιάζουσι πρὸς συμπεφυκότα ζῶα, καὶ ἔχουσι μὲν ἐν ἐνεργείᾳ μίαν ψυχὴν, ἀπεναντίας δὲ ἐν δυνάμει πολλὰς. (Περὶ Νεο. καὶ Γρ. η, 2 (περὶ τινων ἐντόμων, ἅτινα ὡς τὰ φυτὰ διαιρούμενα ζῶσι) εἰκόμας γὰρ τὰ τοιαῦτα τῶν ζῶων πολλοῖς ζῶοις συμπεφυκόσι. Περὶ Ψυχ. II, 2, ὡς οὕσης τῆς ἐν τούτοις ψυχῆς ἐντελεχείᾳ μὲν μιᾶς ἐν ἕκαστῷ φυτῷ, δυνάμει δὲ πλειόνων). Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον καὶ τὰ φύλα οὐδέπω εἰσὶ διακεκριμένα ἐν αὐτοῖς (Περὶ γεν. Ζω. I, 20). Ὁ ὅλος αὐτῶν ὀργανισμὸς εἶναι ἐτι ἀπλούστερος (Περὶ Ψυχ. II, 1) τὸ ἕνεκά του δὲν προσδιορίζεται ἀκριβῶς ἐν αὐτῷ (Φυσ. II, 8· καὶ ἐν τοῖς φυτοῖς ἐνεστὶ τὸ ἕνεκά του

ἦττον δὲ διήρθρωται) καὶ αὐτὴ ἡ θέσις των μετὰ τοῦ θρηπτικοῦ μέ-
ρους πρὸς τὰ κάτω, ἐρριζωμένη ἐν τῇ γῇ, δεικνύει τὴν ὀλιγωτέραν
αὐτῶν ἀνάπτυξιν (Περὶ Ψυχ. II, 4). Ὅσον δὲ ἑλλιπὴ εἶναι ὑπὸ ταύ-
την τὴν ἐποψιν τοσοῦτ' ὕψηλὴ εἶναι ἀπεναντίας ἡ λειτουργία τῆς
θρηπτικῆς ψυχῆς μάλιστα δὲ ἡ διάδοσις τοῦ γένους, διότι αὕτη κατὰ
τὴν τὸν Ἀριστοτέλη καὶ τὸν Πλάτωνα εἶναι ὁ τρόπος καθ' ὃν τὸ
θηητὸν μετέχει ἀθανασίας· καθὼς ἐν γένει τὸ γήινον διὰ τοῦ ἀπεράν-
του τῆς γενέσεώς του μιμεῖται τὸ ἀναλλοίωτον τοῦ οὐρανίου, οὕτω
διὰ τὰ ἐμψυχα ὄντα ἡ διάδοσις τοῦ γένους εἶναι τὸ μέσον ἐντὸς τοῦ
ὠρισμένου εἶδους των νὰ μετέχωσι τῆς ἀθανασίας καὶ τοῦ θεοῦ (περὶ
γεν. Ζω. II, 1· ἐπεὶ γὰρ ἀδύνατος ἡ φύσις τοῦ τοιοῦτου γένους αἰ-
δίου εἶναι, καθ' ὃν ἐνδέχεται τρόπον, κατὰ τοῦτον ἐστὶν αἰδίου τὸ γι-
γνόμενον, ἀριθμῶ μὲν οὖν ἀδύνατον... εἶδει δ' ἐνδέχεται, διὸ γένος
αἰεὶ ἀνθρώπων καὶ ζῶων ἐστὶ καὶ φυτῶν — Περὶ Ψυχ. II, 4· φυσικώ-
τατον γὰρ τῶν ἔργων τοῖς ζῶσι, ὅσα τέλεια καὶ μὴ πηρώματα, ἢ
τὴν γένεσιν αὐτομάτην ἔχει, τὸ ποιῆσαι ἕτερον οἶον αὐτό, ζῶον μὲν
ζῶον, φυτὸν δὲ φυτὸν, ἵνα τοῦ αἰεὶ καὶ τοῦ θεοῦ μετέχωσιν ἢ δύνον-
ται)· ἐπειδὴ ὅθεν αὕτη ἐμφανίζεται πρῶτον εἰς τὰ φυτά, δεικνύται
ἐνταῦθα σημαντικὴ πρόοδος ὡς πρὸς τὸ ἀνόργανον.

Ἀλλὰ βεβαίως πολλῶ ἀνωτέραν τάξιν ἐπέχει τὸ ζῶον. Ἡ ἐνότης
τοῦ σωματικοῦ τοῦ ὀργανισμοῦ συνίσταται εἰς τοῦτο, ὅτι τὸ ὅλον σῶ-
μά του κατεσκευάσθη ἕνεκεν τῆς ψυχῆς καὶ ὡς ὄργανον τῆς ψυχῆς.
Ἐκαστον μέρος τοῦ σώματός του εἶναι ἕνεκά του, ἕνεκεν ὠρισμένου
τινὸς ἔργου. (Περὶ Μετ. Ζω. I, 5· ἐπεὶ δὲ τὸ ὄργανον πᾶν ἕνεκά του,
τῶν δὲ τοῦ σώματος μερῶν ἕκαστον ἕνεκά του, τὸ δὲ οὐ ἕνεκα πρά-
ξεως, φανερόν ἐστι καὶ τὸ σύνολον σῶμα συνέστηκε πρᾶξιν τινος
ἕνεκα· ὥστε καὶ τὸ σῶμα πῶς τῆς ψυχῆς ἕνεκεν, καὶ τὰ μέρη τῶν
ἔργων ἕνεκεν, πρὸς ἃ πέφυκεν ἕκαστον. Ὅτι δὲ τὸ ζῶον ἔχει κέντρον
τι τοῦ σωματικοῦ τοῦ ὀργανισμοῦ, ὅπερ εἰς τὰ τελειότερα ζῶα εἶναι
ἡ καρδιά. Εἰς ταύτην δὲ τὴν ἐνότητα τοῦ σώματος προστίθεται εἰς
τὸ ζῶον καὶ ἡ ἐνότης τῆς ψυχικῆς ἐνεργείας. Αἱ ἐξωτερικαὶ ἐντυπώ-
σεις συνέρχονται εἰς τὸ κέντρον τῆς αἰσθητικῆς ψυχῆς, καὶ μετὰ τῆς
αἰσθήσεως συνάπτεται αἰσθημά τι τῆς ἡδονῆς καὶ τοῦ πόνου· καὶ μετὰ
τούτου τὸ ὀρεκτικόν. Ἐκτὸς δὲ τούτου παρὰ τοῖς ζῴοις παρίσταται
τὸ πρῶτον ἡ διανομὴ τῶν τοῦ σώματος λειτουργιῶν εἰς διάφορα ἅτομα
(Περὶ γεν. Ζω. I, 25)· εἴτα τὸ ἄρρεν σχετίζεται πρὸς τὸ θῆλυ, ὡς τὸ
εἶδος καὶ τὸ κινεῖν αἷτιον πρὸς τὴν ὕλην, ὅπλ. κατὰ τὴν γέννησιν ἐμ-
ψύχου ὄντος τὸ μὲν ἄρρεν παρέχει πρὸς αὐτὸ τὸ εἶδος, τὸ δὲ θῆλυ
τὴν ὕλην ἢ τὸ σῶμα (Περὶ γεν. Ζω. II, 3. Μετ. I, 6). Ἀλλὰ καὶ
ἐκτὸς τῆς σφαίρας ταύτης τῶν ζῶων παρατηρεῖται προοδευτικὴ τι
ἀνάπτυξις. Τὰ ἀνώτερα εἶδη προέχουσι τῶν ὑποδεστέρων κατὰ τ
ὄρθον ἀνάστημα, κατὰ τὴν ἐπιδεκτικότητα αὐθορμήτου τοπικῆς μί

ταβάσεως, κατὰ τὴν κίνησιν ἐμψύχων ὄντων, κατὰ τὴν φωνὴν ὡς ἐκφρασιν τῆς αἰσθήσεως, ἔτι δὲ καὶ κατὰ τὴν φαντασίαν καὶ τὴν μνήμην. Τὸ ἐντελέστατον ζῶον εἶναι ὁ ἄνθρωπος (Ἱστορ. Φυσ. Ζω. IX, I. Ὁ ἄνθρωπος ἔχει τὴν φύσιν ἀποτελεσμένην) ἀλλ' εἰς συμπλήρωσιν τοῦ ζωικοῦ τοῦ ὀργανισμοῦ προστίθεται καὶ ἄλλη ὑψηλοτέρα ἀρχή, ὁ νοῦς, οὗτινος ἡ κτῆσις τὸν ἐξαίρει ὑπεράνω τῶν ἄλλων ζώων.

Ἀλλὰ τὴν περὶ τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς ἔρευναν μὴ δυνάμενοι ν' ἀποσπᾶσθαι τῆς γενικῆς ἐρεύνης περὶ τῆς οὐσίας τῆς ψυχῆς πρέπει ἐπεμένως νὰ τὴν συνδέσωμεν πρὸς τὰ ἀνωτέρω ῥηθέντα. Εἶδομεν προηγουμένως πῶς προσδιορίζει ὁ Ἀριστοτέλης τὴν ἔννοιαν τῆς ψυχῆς, ἥτις κατ' αὐτὸν εἶναι ἐν γένει ἡ μορφή καὶ ἡ ζωικὴ ἀρχὴ τοῦ ὀργανικοῦ σώματος· ἐντελέχεια πρώτη σώματος φυσικοῦ ὀργανικοῦ (Περὶ Ψυχ. II, I εἴ τι κοινὸν ἐπὶ πάσης ψυχῆς δεῖ λέγειν, εἴη ἂν ἐντελέχεια ἡ πρώτη σώματος φυσικοῦ ὀργανικοῦ). Τὸ αὐτὸ δὲ τοῦτο ἀληθεύει καὶ ἐπὶ τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς. Καὶ ἂν δὲ ἔχη τὴν αὐτὴν σχέσιν πρὸς τὸ σῶμα, ἦν τὸ εἶδος πρὸς τὴν ὕλην. Ἐντεῦθεν ἐπεταί ὅτι ἡ ψυχὴ δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἄνευ σώματος, ὡς τὸ εἶδος ἄνευ τῆς ὕλης, ὡς ὁ ἀνδριάς ἄνευ τοῦ χαλκοῦ, ψυχὴ ἄνευ σώματος δὲν δύναται νὰ νοηθῇ ὡς τὸ βαδίζειν ἄνευ ποδῶν, ἢ τὸ ἰρᾶν ἄνευ ὀφθαλμῶν. (Περὶ γεν. Ζω. II, 3. Τὴν ψυχὴν ἄνευ σώματος, ἀδύνατον ὑπάρχειν, οἷον βαδίζειν ἄνευ ποδῶν)· τὸ νὰ ζητῇ τις ἂν ἡ ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα ἦναι ἐν, τὸ θεωρεῖ ὁ Ἀριστοτέλης ἐπίσης ἄτοπον, ὡς τὸ νὰ ἐρωτᾷ ἂν τὸ κηρίον καὶ ἡ μορφή του εἶναι ἐν. Εἶναι καὶ δὲν εἶναι ἐν. Κατὰ τὸν λόγον τῶν εἶναι διάφορα, διότι ἡ ψυχὴ δὲν εἶναι σῶμα οὐδὲ ἐκτατόν, ἀλλὰ κατὰ τὴν ὑπαρξίν των εἶναι ἀχώριστα, καὶ οὔτε ἡ ψυχὴ δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἄνευ τοῦ σώματος, οὔτε τὸ σῶμα ἄνευ τῆς ψυχῆς ἀμφοτέρω ἀναπτύσσονται καὶ πραγματιοῦνται μετ' ἀλλήλων. Ἐντεῦθεν προσέτι ἐπεταί ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης οὐδόλως παραδέχεται προσωπικὴν ἀθανασίαν. λέγει ῥητῶς ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι φθαρτή, μόνος δὲ ὁ νοῦς αἰδῖος (Μετ. XII, 3, 10· μετὰ τὴν διάλυσιν τοῦ εἶδους καὶ τῆς ὕλης εἰ ὕστερόν τι ὑπομένει, σκεπτέον· ἐπ' ἐνίων γὰρ οὐδὲν κωλύει, οἷον εἰ ἡ ψυχὴ τοιοῦτον, μὴ πᾶσα ἀλλ' ὁ νοῦς· πᾶσαν γὰρ ἀδύνατον ἴσως. Περὶ ψυχ. III, 5. Ὁ νοῦς χωριστός καὶ ἀπαθής καὶ ἀμειγρὴς τῇ οὐσίᾳ ὧν ἐνεργεῖ· χωρισθεὶς δ' ἐστὶ μόνον τοῦθ' ὅπερ ἐστὶ, καὶ τοῦτο μόνον ἀθάνατον καὶ αἰδῖον· ὁ δὲ παθητικὸς νοῦς φθαρτός).

Ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ ἔχει καὶ αὐτὴ διαφόρους βαθμοὺς ἀναπτύξεως. Ὁ ἔσχατος εἶναι ἡ φυτικὴ ἢ ἡ ὁρεπτικὴ ψυχὴ. Ὁ μέσος εἶναι ἡ αἰσθητικὴ ἢ ἡ ζωικὴ, ἥς ἔργον εἶναι ἡ αἰσθητικὴ ἀντιληψις. Ὁ Ἀριστοτέλης θεωρεῖ ταύτην ἐν γένει ὡς τὸ δεκτικὸν τῆς αἰσθητικῆς μορφῆς ἢ εἶδους ἄνευ τῆς ὕλης (Περὶ Ψυχ. II, 12· ἡ αἰσθησις ἐπὶ τὸ δεκτικὸν τῶν αἰσθητῶν εἰδῶν ἄνευ τῆς ὕλης III, 12), ὅπερ δὲν πρέπει νὰ ἐκλαμβάνηται ὡς τὸ μηχανικόν, ἀλλὰ μᾶλλον ὅτι διὰ τοῦ αἰσθητοῦ

πρώτον ἀποτελεῖται κίνησις τις εἰς τὸ μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ αἰσθανομένου ὑπάρχοντος διαμέσου, διὰ δὲ τούτου εἰς τὸ αἰσθητικὸν ὄργανον, καὶ ἡ αἴσθησις τῆς κινήσεως ταύτης εἶναι ἡ ἀντίληψις (Περὶ Ψυχ. II, 7). Ἐκ τῆς αἰσθητικῆς ἀντιλήψεως γεννᾶται ἡ φαντασία (Περὶ Μνημ. I, 450). Ὁ Ἀριστοτέλης ὀρίζει ταύτην ὡς κίνησιν τῆς ψυχῆς ἀποτελεσθεῖσαν διὰ τινος πραγματικῆς ἀντιλήψεως, δηλ. ἀποτελεσματῆς αἰσθητικῆς ἐποψίας ἐν τῇ ψυχῇ, ἐξησθενημένην αἴσθησιν. (Ῥητορ. ἡ φαντασία ἐστὶν αἴσθησις τις ἀσθενής). Ἰδιαιτερον εἶδος τῆς φαντασίας εἶναι τὸ ὄνειρώπτεον (Περὶ Ψυχ. III, 3). Ἡ φαντασία συνδεδεμένη μετὰ τῆς συνειδήσεως τῆς καταγωγῆς της ἐκ τινος ὁρισμένης ἀντιλήψεως εἶναι μνήμη, ἥτις ὡσαύτως ἀνήκει εἰς τὸ αἰσθητικὸν μέρος τῆς ψυχῆς, καὶ ἐξηγείται ἐκ τῆς ἐν τῇ ψυχῇ διαμονῆς τῆς αἰσθητικῆς ἐντυπώσεως (Περὶ Μνημ. κ. 1. Ἀνάλ. Ὑστερ. II, 19). Τὸ νὰ ἀνακαλῇ τι ἐν τῇ μνήμῃ διὰ θεληματικῆς ἐνεργείας εἶναι ἀνάμνησις. Αὕτη ὁθεν ἀνήκει εἰς τὸν ἄνθρωπον καθὼς ἔχοντα βούλησιν (Περὶ Μνημ. κ. 2. Φυσ. Ἱστορ. I, 1).

Ἐκ τῆς φαντασίας πηγάζει καὶ ἡ ὄρεξις ἥτις εἶναι ὁ λόγος τῆς θεληματικῆς κινήσεως. Ὅ,τι βέβαια κινεῖ τὴν ὀρεκτικὴν δύναμιν, εἶναι ἡ παράστασις τοῦ ὀρεκτοῦ, εἴτε τοῦτο εἶναι προσὸν πραγματικὸν εἴτε φαινομενικόν, εἴτε ἐνεστώς εἴτε μέλλον, καὶ εἴτε ἡ παράστασις ἐκείνη ἐγείρεται διὰ τῆς αἰσθητικῆς ἀντιλήψεως εἴτε διὰ τοῦ λόγου (Περὶ Ψυχ. III, 10). Ἀκριβέστερον δὲ τὸ ἀντικείμενον πάσης ὀρέξεως εἶναι τὸ πρᾶκτικὸν ἀγαθὸν ἥτοι τοιοῦτό τι οὗτινος ἡ κτῆσις ἢ μὴ κτῆσις ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ἰδίας ἐνεργείας (Περὶ Ψυχ. III, 10).

Ἀπασαὶ δὲ αὗται αἱ ἐνέργειαι οὐσιωδῶς ἀνήκουσι μόνον εἰς τὸν βαθμὸν τῆς αἰσθητικῆς ζωῆς. Ἀλλ' εἰς τὸν ἄνθρωπον προστίθεται εἰς τὸ θρεπτικὸν καὶ αἰσθητικὸν τρίτον τι καὶ ἀνώτερον μέρος τῆς ψυχῆς ὁ νοῦς. Κυρίως ὁ νοῦς εἶναι διάφορος τῆς ψυχῆς. Νεὶ μὲν ἀμφοτέρω συνδέονται, ἐφ' ὅσον ὁ νοῦς δὲν ἐμφανίζεται ἄνευ ἀναπτύξεως τῆς ψυχικῆς ζωῆς, καὶ ἀφοῦ ἐμφανισθῇ ἔχει ἀνάγκην τῆς αἰσθητικῆς ἐνεργείας (1). Ἀμφοτέρω ὅμως τὰ μέρη τῆς ψυχῆς εἶναι οὐσιωδῶς διάφορα. Ἡ ψυχὴ γεννᾶται ἐν χρόνῳ, δὲν δύναται νὰ ὑπάρχῃ ἄνευ τοῦ σώματος, καὶ μετ' αὐτοῦ συναπόλλυται. Ἀπεναντίας δὲ ὁ νοῦς οὔτε γεννᾶται οὔτε ἀπόλλυται· εἶναι αἰδῖος καὶ πάντῃ ἀνεξάρτητος τοῦ σώματος. Ἐτι δὲ πᾶσα ψυχικὴ ἐνέργεια, π.χ. μνήμη, ὄρεξις, ἔρως συνδέεται μετὰ τινος σωματικῆς, ἐνῶ ὁ νοῦς οὐδεμίαν ἔχει ἐπαφὴν μετὰ τοῦ σώματος (Περὶ γεν. καὶ φθορ. III, 3): οὐδὲν τῇ ἐνεργείᾳ τοῦ νοῦ κοινωεῖ σωματικὴ ἐνέργεια. Ἐνῶ δὲ τέλος πάντων αἱ

(1) Ἐπειδὴ αἱ γενικαὶ ἔννοιαι δὲν ὑπάρχουσι χωρισταὶ τῶν αἰσθητικῶν ὄντων, πᾶσα ἔννοια πρέπει νὰ συνοδεύηται διὰ τινος φαντάσματος ἢ διανοητικῆς εἰκόνης.

ψυχικαὶ δυνάμεις βαθμιαίως ἐξ ἀλλήλων ἀναπτύσσονται, ἐκ τῆς τρυφῆς ἢ αἰσθησις, ἐκ ταύτης ἢ φαντασία, ἐκ τῆς φαντασίας ἢ ὄρεξις καὶ κίνησις, ὁ νοῦς δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς βαθμὸς ἀναπτύξεως τῆς ψυχικῆς ζωῆς, ἀλλ' εἶναι πάντῃ ἰδιάζουσα καὶ αὐτοῦπαρκτος ἀρχή. Εἶναι ἀπλοῦς καὶ αὐλός, ἀπαθής καὶ ἀφθαρτός, πάντῃ ἀλλότριος τῆς φύσεως. Ἐρχεται ὡς ῥήτωρ, λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, ἔξωθεν (θύραθεν) εἰς τὸν ἀνθρώπον (Περὶ γεν. καὶ φθ. II, 3, λείπεται, τὸν νοῦν μόνον θύραθεν ἐπεισιέναι, καὶ θεῖον εἶναι μόνον), δὲν ἀνήκει ἐπομένως εἰς τὸ ἄτομον, καὶ δὲν κατέχεται ὑπὸ τοῦ θανάτου τῆς ψυχῆς. Νοῶν τὰ ὄντα νοεῖ αὐτὸς ἑαυτόν, διότι δὲν ἀσχολεῖται περὶ τὴν ὕλην τῶν ὄντων, ἀλλὰ περὶ τὸν λόγον αὐτῶν, περὶ τὸ νοητόν, ἐπομένως περὶ ἐκεῖνο, ὅπερ ἐστὶ ταῦτόν πρὸς τὸ νοοῦν (Μετ. XII, 9, 10, 11. Περὶ Ψυχ. III, 4, 7). Πάντα ταῦτα τὰ χαρακτηριστικὰ ἄτινα ὁ Ἀριστοτέλης ἀποδίδει εἰς τὸν νοῦν οὐδεμίαν ἀμφιβολίαν καταλείπουσιν, ὅτι οὗτος ὁ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ νοῦς εἶναι αὐτὸ τὸ θεῖον πνεῦμα. Ἀλλ' ἐνταῦθα ἀναφύεται τὸ ζήτημα, πῶς συνδέεται ὁ θεῖος οὗτος λόγος μετὰ τῆς ψυχῆς, ἐὰν μέλλῃ νὰ διατηρῆται ἡ ἐνότης τῆς ψυχικῆς ζωῆς. Τοῦτο εἶναι ἐν τῶν δυσχερεστέρων καὶ σκοτεινοτέρων μερῶν τοῦ ἀριστοτελικοῦ συστήματος. Ὅτι ὁ θεῖος νοῦς λαμβάνει ἀμέσως τὴν θέσιν τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦ, ὅτι ὁ ἀνθρώπινος νοῦς εἶναι ὁ αὐτὸς μετὰ τοῦ θεοῦ, τοῦτο δὲν ἦτο δυνατόν νὰ παραδεχθῇ ὁ Ἀριστοτέλης διότι ὁ νοῦς τοῦ ἀτόμου ἀναπτύσσεται ἐν χρόνῳ, ἐνῷ ἡ οὐσία τοῦ θεοῦ νοῦ ἀποκλείει πᾶσαν ἀνάπτυξιν καὶ ἀλλοίωσιν. Πρὸς λύσιν τῆς δυσκολίας ταύτης, ὁ Ἀριστοτέλης διακρίνει διπλοῦν νοῦν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, τὸν μὲν πεπερασμένον, φθαρτόν, ἰδιάζοντα εἰς τὸ ἄτομον, μετ' αὐτοῦ γεννώμενον καὶ ἀποθνήσκοντα, τὸν δὲ αἰδιόν, χωριστόν τοῦ σώματος καὶ τὸν αὐτόν μετὰ τοῦ θεοῦ νοῦ. Τὸν μὲν ὀνομάζει νοῦν παθητικόν, τὸν δὲ νοῦν ποιητικόν. Μόνος αὗτος εἶναι πραγματικὸς νοῦς, ἐν ἐνεργείᾳ, ἐνῷ ἐκεῖνος ἀναπτύσσεται ἐκ τοῦ ἐν δυνάμει εἰς τὸ ἐν ἐνεργείᾳ, καὶ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον, ἐπειδὴ πᾶν τὸ ἐν δυνάμει κινεῖται εἰς τὸ ἐν ἐνεργείᾳ, διὰ τινος προὑπάρχοντος ἐν ἐνεργείᾳ, δεῖται τοῦ ποιητικοῦ νοῦ. Τοῦτο τὸ ἀρχικόν ἐν δυνάμει τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦ ὁ Ἀριστοτέλης παραβάλλει πρὸς γραμματεῖον ἄγραφον (tabula rasa) ὅπερ εἶναι μὲν γραμματεῖον ἐν δυνάμει οὐχὶ δὲ καὶ ἐν ἐνεργείᾳ (Περὶ Ψυχ. III, 4· ὁ νοῦς, δηλ. ὁ παθητικὸς ἐστὶν ὡσπερ γραμματεῖον, ἐν ᾧ μὴδὲν ὑπάρχει ἐντελεχεία γεγραμμένον). Ταιούτος λοιπὸν ἀπλήρωτος χώρος τῶν ἐννοιῶν εἶναι ὁ παθητικὸς νοῦς, μέχρις οὗ διὰ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ ποιητικοῦ γίνεται ἐκεῖνο, ὅπερ ἐστὶν ἐν δυνάμει. Ὁ ποιητικὸς νοῦς ἐπομένως ἔχει σχέσιν ἐρεθιστικοῦ πρὸς τὸ παθητικόν, ὡς τὸ πρῶτον κινεῖ πρὸς τὸν κόσμον. Ἀμφότερα οὐδέποτε δύνανται πραγματικῶς νὰ γίνωσιν ἐν. Ἀλλὰ πῶς διὰ τούτου δύναται νὰ συμβιβασθῇ ἡ ἐνότης τῆς ψυχικῆς ζωῆς, δυσκόλως κατα-

φαίνεται· διότι ἐὰν ὁ νοῦς καθὼ τοιοῦτος ἦναι ἡ ἀπλὴ ἐνέργεια, πῶς δύναται ὅμως ποτὲ ἔστω καὶ ἐν μέρει νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὸ πάθος, καὶ ἂν κατὰ τὴν οὐσίαν του εἶναι χωριστὸς τοῦ σώματος καὶ πάσης σωματικῆς λειτουργίας, πῶς δύναται πάλιν νὰ ἔχῃ τοσαύτην ἀνάγκην τούτων, ὥστε μηδεμίαν νήσις νὰ ἦναι δυνατὴ ἄνευ τῆς ἀντιστοιχοῦσης ἐνεργείας τῆς αἰσθητικῆς ψυχῆς;

Ἡ ἀντίφασις αὕτη καὶ ἡ ὅλη σχέσις τοῦ ἀνωτέρου καὶ κατωτέρου μέρους τῆς ψυχῆς θέλουσι γίνεαι ἐτι μᾶλλον καταφανείς, ἀφοῦ λάβωμεν ὑπ' ὅψιν τὰ ζητήματα περὶ τῆς γεννήσεως τῆς ψυχῆς, περὶ τῆς προσωπικῆς αὐτῆς διαρκείας καὶ τῆς ἐλευθερίας της.

Τὸ πρῶτον ἐκ τῶν ζητημάτων τούτων παρέχει δυσκολίας εἰς τὸν Ἀριστοτέλην, διότι ἐκ τῶν προϋποθέσεων του ἔπονται λύσεις ἀντίθετοι. Ἐφ' ὅσον ἡ ψυχὴ εἶναι ἐντελέχεια τοῦ σώματος οὔτε αὕτη ἄνευ τούτου, οὔτε τοῦτο ἄνευ αὐτῆς δύναται νὰ νοηθῇ, ἐπομένως δὲ συναμφοτέρα γεννῶνται· ἂφ' ἐτέρου ὅμως ἐφ' ὅσον ὁ νοῦς εἶναι ἀπαθὴς καὶ ἀγέννητος, ὑπὸ ταύτην τὴν ἐποψιν ἡ ψυχὴ δὲν γεννᾶται. Ἀμφοτερά δὲ παραδέχεται ὁ Ἀριστοτέλης. Ὑπὸ μὲν τὴν πρώτην ἐποψιν ἀντιτάσσεται εἰς τὴν ὑπόθεσιν τῆς μετεμψυχώσεως, παρατηρῶν ὅτι ἕκαστον σῶμα ἔχει τὴν ἰδιάζουσαν αὐτῷ μορφήν (ἐπομένως καὶ ψυχὴν ἰδιάζουσαν) ἡ ὑπόθεσις ὅτι οἰαδήποτε ψυχὴ δύναται νὰ εἰσέλθῃ εἰς οἶον· δῆποτε σῶμα εἶναι οὐχ ἥττον ἄτοπος ἢ ὁ ἰσχυρισμὸς ὅτι ἡ τεκτονικὴ δύναται νὰ ἐμφιλοχωρῇ εἰς αὐλὸν (Περὶ Ψυχ. I, 3). Ἡ ψυχὴ καθὼ ἀρχὴ τοῦ σώματος πραγματιοῦται ἐν τούτῳ, καὶ οὐδ' ὅπως δύναται νὰ νοηθῇ ἄνευ τοῦ σώματος, ὡς τὸ βαδίζειν ἄνευ ποδῶν (Περὶ Γεν. Ζω. II, 3). Ἀπειναντίας δὲ ὁ νοῦς εἰσέρχεται ἐξωθεν εἰς τὸν ἄνθρωπον (Περὶ Ψυχ. I, 4)· ὁ δὲ νῦς ἔοικεν εἰσεῖναι οὐσίαις τις οὐσα καὶ οὐ φθείρασθαι· III, 5. Τοῦτο μόνον (ὁ ποιητικὸς νοῦς) ἀθάνατον καὶ αἰδίδιον, ἀλλὰ μόνος ὁ ποιητικὸς νοῦς, διότι ὁ παθητικὸς γεννᾶται ἐν χρόνῳ· ἀλλὰ κατὰ τινὰ τρόπον οὐδαμοῦ ἐξηγεῖ ὁ Ἀριστοτέλης.

Ἐὰν ὅθεν ἡ ψυχὴ ἐγεννήθη, ἀνάγκη πάλιν καὶ νὰ φθαρῇ, διότι πᾶν τὸ γεννώμενον εἶναι ρύσει φθαρτὸν (Περὶ Οὐρ. I, 12)· εἰ δὲ μὴ ἀνάγκη νὰ ἦναι ἀθάνατος. Ἀλλὰ κατὰ τὴν ἀριστοτελικὴν θεωρίαν ἐν μόνον μέρος τῆς ψυχῆς, ὁ νοῦς, εἶναι ἀγέννητος, ἐπομένως δὲ εἶναι καὶ ἀθάνατος (Περὶ Ψυχ. I, 4· III, 5, Περὶ Γεν. Ζω. III, 3). Ὅσων γὰρ ἐστὶν ἀρχῶν ἡ ἐνέργεια σωματικὴ, δῆλον ὅτι ταύτας ἄνευ σώματος ἀδύνατον ὑπάρχειν. Ἀλλ' ὁ νοῦς δὲν εἶναι τὸ ἀτομικόν, ἀλλὰ τὸ γενικόν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, πᾶσα αὐτοσυνειδησία συνάπτεται μετὰ τοῦ παθητικοῦ νοῦ, διότι οὗτος ἔχει σχέσιν πρὸς τὸ σῶμα τὴν βάσιν πάσης ἀτομικότητος (Περὶ Ψυχ. III, 5. Χωρισθεὶς δ' ἐστὶ ὁ ποιητικὸς νοῦς) μόνον τοῦθ' ὅπερ ἐστίν, καὶ τοῦτο μόνον ἀθάνατον καὶ αἰδίδιον· οὐ μνημονεύομεν δὲ, ὅτι τοῦτο μὲν ἀπαθές, ὁ δὲ παθητικὸς νοῦς φθαρτός, καὶ ἄνευ τούτου οὐδὲν νοεῖ. — Περὶ Ψυχ. I, 4. Τὸ δὲ διανοεῖσθαι καὶ

φιλεῖν οὐκ ἔστιν ἐκείνου (τοῦ νοεῖν) πάθη, ἀλλὰ τοῦδὲ τοῦ ἔχοντος ἐκεῖνο (τοῦ ἀνθρώπου καθὸ ὅλον, τοῦ διανοουμένου ἄτομον) ἢ ἐκεῖνο ἔχει· διὸ καὶ τούτου φθειρομένου οὔτε μνημονεύει οὔτε φιλεῖ· οὐ γὰρ ἐκείνου ἦν, ἀλλὰ τοῦ κοινοῦ, ὃ ἀπόλοιτο· ὃ δὲ νοῦς ἴσως θειότερόν τι καὶ ἀπαθὲς ἔστιν). "Οθεν οὐδεὶς λόγος γίνεται παρὰ τῷ Ἀριστοτέλει, ὡς καὶ ἀνωτέρω ἐρρέθη, περὶ προσωπικῆς ἀθανασίας.

Τὸν αὐτὸν διῆσμον ἀπαντῶμεν καὶ εἰς τὴν ἔρευναν περὶ τῆς προσωπικῆς ἐλευθερίας. Ὁ Ἀριστοτέλης πανταχοῦ προϋποθέτει τὴν ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεως, κατὰ τὴν ἔννοιαν τῆς προαιρέσεως ἢ προτιμήσεως, ὅτι ἐξαρτάται ἀφ' ἡμῶν νὰ ἤμεθα ἀγαθοὶ ἢ φαῦλοι, ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὁ αἴτιος καὶ ὁ κύριος τῶν πράξεών του, εἶναι μία ἐκ τῶν θεμελιωδῶν ἀρχῶν του (Ἡθ. Ν. III, 7), ἥτις μόνον περιορίζεται λαμβανομένης ὑπ' ὅψιν τῆς ἰσχύος τῆς ἐξέως (1). Ἀλλ' ὅχι μόνον παρέλειψε νὰ ἀποδείξῃ φιλοσοφικῶς τὸ δυνατόν τοιαύτης ἐλευθερίας, ἐξαρκούμενος μόνον νὰ ἐπικαλῆται τὴν πείραν καὶ τὴν καθολικὴν πεποιθήσιν, ἀλλὰ καὶ ἀπορεῖ προκειμένου λόγου νὰ προσδιορίσῃ τὸ ψυχολογικὸν μέρος καὶ τὴν εἰδικὴν οὐσίαν τῆς βουλήσεως· διότι ἀφ' ἐνὸς μὲν ὁ νοῦς εἶναι ἀπλοῦς θεωρητικός· ἡ δὲ κίνησις καὶ ἡ ἐνέργεια ἀποτελοῦνται μόνον διὰ τῶν ὀρέξεων, αὗται δὲ διὰ τῆς φαντασίας (2). Ἀφ' ἐτέρου δὲ ἡ οὐσία τῆς βουλήσεως δὲν συνίσταται ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν ὀρεξιν, διότι ἡ βούλησις ἔχει τὴν δύναμιν νὰ ὑπερνικήσῃ τὰς ὀρέξεις (3). Ἐπομένως πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐνέργεια σύνθετος ἐκ τοῦ νοῦ καὶ τῆς αἰσθητικότητος (4). Ἀλλ' εἰς ποῖον ἐκ τῶν δύο τούτων μερῶν ἡ βούλησις ἔχει κυρίως τὴν ἑδραν τῆς; ποῦ ἔγκειται ἡ ὀριστικὴ στιγμὴ τῆς προσωπικότητος, δυσκόλως τοῦτο ἐξάγεται. Δὲν δύναται νὰ ἐνυπάρχῃ εἰς τὸν νοῦν καθὸ τοιοῦτον, διότι οὗτος εἶναι τὸ γενικόν· ἐπομένως εἶναι πάντοτε ὀρθός. (Περὶ Ψυ. III, 10. Νοῦς μὲν οὖν πᾶς ὀρθός ὀρεξίς δὲ καὶ φαντασία καὶ ὀρθή καὶ οὐκ ὀρθή). Ἀλλ' οὐδὲ πάλιν εἰς τὸ αἰσθητικὸν μέρος τῆς ψυχῆς, διότι τοῦτο ἀνθίσταται πολλάκις εἰς τὸν λόγον ὡς καὶ ὑπείκει (Παραβ. Ἡθ. Νικ. 1, 13). Καὶ δὲν ἀνῆκει

(1) Κατὰ τὰ Ἡθικ. Νικ. III, 7. Αἱ πράξεις μόναι ἐξαρτῶνται ἀφ' ἡμῶν, αἱ ἔξεις ὅμως κατὰ τὴν ἑναρξίν των. Διὰ τοῦτο λέγει ὁ Ἀριστοτέλης Νικ. V, 13, δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ αὐτόγνωμον τῶν ἀνθρώπων, νὰ πράττωσι δίκαια ἢ ἀδίκαια, καὶ ὁ δίκαιος δὲν δύναται νὰ πράττῃ ἀδίκαια.

(2) Περὶ Ψυχ. III, 9· ἀλλὰ μὴν οὐδὲ τὸ λογιστικὸν καὶ ὁ καλούμενος νοῦς ἔστιν ὁ κινῶν κτλ. κ. 10 ὁ μὲν νοῦς οὐ φαίνεται κινῶν ἄνευ ὀρέξεως, ἡ δ' ὀρεξίς κινεῖ παρὰ τὸν λογισμὸν, Ἡθ. Ν. VI, 2.

(3) Περὶ Ψυχ. III, 9· ἀλλὰ μὴν οὐδ' ἡ ὀρεξίς ταύτης κυρία τῆς κινήσεως· οἱ γὰρ ἐγκρατεῖς ἐρώμενοί καὶ ἐπιθυμοῦντες οὐ πράττουσιν ὡς ἔχουσι τὴν ὀρεξιν ἀλλ' ἀκολουθοῦσι τῷ νῷ.

(4) Ἡθ. Ν. VI, 7· διὸ οὗτ' ἄνευ νοῦ καὶ διανοίας οὗτ' ἄνευ ἡθικῆς ἔστιν ἐξέως (αὕτη ἰρεῖδεται ἐπὶ τῆς ὀρέξεως) ἢ προαίρεσις.

μόνον εἰς τὸν ἄνθρωπον, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ ζῷα, ἅτινα ὅμως οὐδεμίαν κέντηνται βούλησιν (Περὶ Μνημ. κ. 2).

Τοῦτο δὲ μᾶς φέρει εἰς τὸ γενικώτερον ζήτημα, τί τὸ ἐνωτικὸν σημεῖον ἢ τὸ κέντρον τῆς ὅλης ψυχικῆς ἐνεργείας, τίς ἡ ἔννοια τῆς προσωπικότητος; Ἄλλ' ἡ μέχρι τοῦδε ἔρευνα δεικνύει, ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης δὲν ἔδωκεν ἀποχρῶσαν λύσιν τοῦ ζητήματος τούτου. Εἰ καὶ ἐπιδίδωκε θαυμασίως καὶ μετ' ἀλληλουχίας τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ψυχικῆς ζωῆς ἀπὸ τοῦ κατωτάτου βελθοῦ μέχρι τῆς ἀκροτάτης ἀναπτύξεώς της ἐν τῷ ἄνθρωπῳ, ἡ ἀλληλουχία ὅμως αὕτη διακόπτεται ὅτε πρόκειται νὰ προσδιορισθῇ ἡ σχέσις τῆς διανοητικῆς καὶ τῆς αἰσθητικῆς πλευρᾶς τῆς ἀνθρωπίνης οὐσίας. Ὁ δῦισμός τοῦ εἶδους καὶ τῆς ὕλης, ἐμποδίζει καὶ ἐνταῦθα τὸ ἀριστοτελικὸν σύστημα νὰ φθάσῃ εἰς ἀληθῆ ἐνότητα. Ὁ νοῦς καθὼ ἀπλὴ οὐσία ἢ τὸ εἶδος τοῦ ἀνθρώπου, οὔτε γεννᾶται, οὔτε φθείρεται, οὔτε ἀλλοιοῦται, οὔτε ἡρεμεί, οὔτε ἀπαύεται, οὔτε ἐλλείπει, ἀλλ' ἅπασαι αὗται αἱ καταστάσεις ἀνήκουσιν εἰς τὸ σῶμα καὶ εἰς τὸ αἰσθητικὸν τῆς ψυχῆς μέρος. Ἐπομένως δὲ εἰς τὴν αἰσθητικότητα ἀνήκει πᾶσα κίνησις καὶ διαφορά, καθόλου δὲ ἡ ἀτομικότης· ὁ νοῦς δὲν εἶναι εἰμὴ τὸ γενικὸν καὶ ἢ ἐν πᾶσι τοῖς ἀτόμοις κατὰ ταύτῃν ἔχουσα οὐσία τοῦ πνεύματος, ἢ κυρίως αὐτὸ τὸ θεῖον πνεῦμα μόνον εἶναι τὸ ἀίδιον καὶ ἀπολύτως πραγματικόν, καὶ τοῦτο τὸ γενικὸν ἔχει τὴν πραγματικότητά του οὐχὶ εἰς τὸ καθ' ἕκαστον, ἀλλ' εἶναι αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ πραγματικὸν ἀνεξαρτήτως τῆς ἐν τῷ ἀτόμῳ ἐμφανείας του· ὁ ποιητικὸς νοῦς εἶναι ἡ ἀπλὴ ἐνέργεια· ὅτι δὲ τὸ σῶμα εἰσφέρει εἰς αὐτόν, εἶναι μόνον ἡ κατάστασις τοῦ πάθους καὶ τῆς ἀδρανείας. Ἄλλ' ἐὰν οὕτως ἔχῃ τὸ πράγμα, δὲν δύνανται ἐπομένως ἀμφοτέρω νὰ γεινώσιν ἐν καὶ εἶναι βεβαίως συνεπὴς ὁ Ἀριστοτέλης ὑποθέτων ὅτι ὁ νοῦς ὑπαισέρχεται θύραθεν εἰς τὸν ἄνθρωπον, ὅτι αὐτὸς μόνος ἐπιζῇ μετὰ τὴν τοῦ ἀτόμου ἀπώλειαν καὶ ὅτι διαρκούσης τῆς μετὰ τῆς ἀτομικῆς ψυχῆς συνδéseως του ἡ ἐλευθέρᾳ ἐνέργεια ἢ αὐθόρμητος κίνησις, δὲν πηγάζει ἐκ τοῦ νοῦ καθὼ τοιοῦτου, ἀλλ' ἐκ τῆς αἰσθητικότητος καθ' ἑαυτὴν εἴτε σχετιζομένης πρὸς τὸν νοῦν. Ὅθεν ἡ βαθυτέρα προσωπικότης λείπει καὶ εἰς τὸν Ἀριστοτέλην, ὡς εἰς ὅλην τὴν ἀρχαιότητα.

Ἄλλ' εἰ καὶ ὁ Ἀριστοτέλης δὲν ἐξήντησεν τὴν ὑποκειμενικότητα, εἰ καὶ δὲν ἠδυνήθη νὰ συγχωνεύσῃ τὰς διαφόρους στιγμὰς τῆς ψυχικῆς ζωῆς εἰς ἐσωτερικὴν τινα πραγματικὴν ἐνότητα, εἶναι ὅμως ἀξιόλογος ἡ πρόδος ἣν δι' αὐτοῦ ἐποίησεν ἡ ψυχολογία διότι ἐκτὸς τοῦ ὅτι πρῶτος αὐτὸς ἐσύστησε τὴν ἐπιστήμην ταύτην ὡς ἰδιαίτερον κλάδον τῆς φιλοσοφίας, εἶναι καὶ ὁ πρῶτος ὅστις ὥρισεν τὴν ψυχὴν ὡς τὴν ἐντελέχειαν τοῦ σώματος διήρθρωσε φιλοσοφικῶς τὴν οὐσίαν της καὶ τὴν πρὸς τὸ σῶμα σχέσιν της, καὶ ἐφήρμοσεν εἰς αὐτὴν τὴν θεμελιώδη ἔννοιαν πάσης ἀληθοῦς ψυχικῆς διδασκαλίας, τὴν ἔννοιαν

τῆς ἀναπτύξεως· εἰ δὲ καὶ δὲν ἐπέτυχε νὰ συμπληρώσῃ ἐντελῶς τὴν ιδέαν ταύτην, ἐάν μεταξὺ τῆς γενικῆς καὶ τῆς ἀτομικῆς πλευρᾶς τῆς ἀτομικότητος ὑπάρχῃ τι κενὸν ἀπλήρωτον, μᾶς ἀποζημιοῖ ὁμῶς ἡ ὑψηλὴ θεωρία, δι' ἧς συγκεφαλαιοῖ τὰ ἐξαγόμενα τῆς ὅλης ψυχολογίας του, ἡ θεωρία τῆς ψυχῆς ὡς μικροκόσμου. Ἡ ψυχὴ, λέγει, εἶναι τρόπον τινὰ πάντα τὰ ὄντα, διότι ἡ μὲν αἴσθησις εἶναι κα' αὐτὸ τὰ αἰσθητά, ὃ δὲ νοῦς τὰ νοητά, ἡ μὲν τὸ εἶδος τῆς αἰσθητικότητος, ὃ δὲ τὰ τῶν εἰδῶν (Περὶ Ψυχ. III, 8. Νῦν δὲ περὶ ψυχῆς τὰ λεχθέντα συγκεφαλαιώσαντες, εἵπομεν πάλιν ὅτι ἡ ψυχὴ τὰ ὄντα πῶς ἐστὶ πάντα· ἡ γὰρ αἰσθητὰ τὰ ὄντα ἢ νοητά, ἐστὶ δ' ἡ ἐπιστήμη μὲν τὰ ἐπιστητά πως, ἡ δὲ αἰσθησις τὰ αἰσθητά· αὐτὰ μὲν γὰρ δὴ οὐ· οὐ γὰρ ὁ λίθος ἐν τῇ ψυχῇ ἀλλὰ τὸ εἶδος· ὥστε ἡ ψυχὴ ὥσπερ ἡ χεὶρ ἐστὶ· καὶ γὰρ ἡ χεὶρ ὄργανον ἐστὶν ὀργάνων, καὶ ὁ νοῦς εἶδος· εἰδῶν· καὶ ἡ αἴσθησις εἶδος αἰσθητῶν.—Παρ. κ. 4 εὐ δὴ· οἱ λέγοντες τὴν ψυχὴν εἶναι τόπον εἰδῶν, πλὴν ὅτι οὔτε ὅλη, ἀλλ' ἡ νοητικὴ, οὔτε ἐντελεχεία ἀλλὰ δυνάμει τὰ εἶδη). Ναὶ μὲν ἡ ιδέα αὕτη δὲν εἶναι εἰσέτι ἱκανῶς ἰσχυρά, ὥστε νὰ καταφάσκῃ ἀπ' εὐθείας τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ὡς τὸ ὑπέρτερον τοῦ συνόλου τῆς φύσεως—οἱ ἀστέρες εἶναι οὐσίαι θεϊότεραι ἢ ὁ ἄνθρωπος—περιέχει ὁμῶς ὀριστικὴν προσέγγισιν πρὸς τοῦτο τὸ τέρμα καὶ τὴν ἀπόλυτον αὐτοσυνειδησίαν τοῦ πνεύματος.

Πῶς δὲ παριστάνει ὁ ἄνθρωπος ταύτην τὴν οὐσίαν του ὡς τὴν αὐτοσυνειδησίαν του, τὸ δεικνύει ἡ ἠθικὴ καὶ ἡ πολιτικὴ.

ΠΡΑΚΤΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

ΗΘΙΚΗ

Ἡ πρακτικὴ φιλοσοφία τοῦ Ἀριστοτέλους διαίρεται εἰς δύο μέρη· εἰς ἠθικὴν καὶ πολιτικὴν, ἥτοι εἰς τὴν διδασκαλίαν τῆς ἀτομικῆς ἠθικῆς πράξεως καὶ εἰς τὴν τῆς κοινωνικῆς ἢ πολιτικῆς.

1^{ον}) Πᾶσα ἠθικὴ πράξις εἶναι τὸ κοινὸν ἐξαγόμενον δύο συντελεστῶν, τῆς αἰσθητικῆς τάσεως καὶ τοῦ λόγου. Πᾶς ἄνθρωπος ἔχει βεβαίως φυσικὰς τινὰς ιδιότητας ἢ ποιότητας (φυσικὰς ἐξέεις), τάσεις τινὰς καὶ κλίσεις, αἵτινες ὠθοῦσιν αὐτὸν εἰς τὸ πράττειν, καὶ προσδιορίζουσι τὴν ἐγέργειάν του. Ἀλλ' αὐταὶ αἱ φυσικαὶ τάσεις καθ' ἑαυτὰς θεωρούμεναι οὐπω εἰσὶν ἠθικαί· εἶναι κοιναὶ καὶ εἰς τοὺς παῖδας, καὶ εἰς αὐτὰ τὰ ζῷα, π. χ. ὀρέξεις, φόβος, ὀργή, ἔλεος, αἰδώς, ἐνδέχεται μάλιστα εἰς ἑαυτὰς ἐγκαταλείπόμεναι, νὰ μετατραπῶσιν εἰς κακίας. Εἶναι ὁμῶς οὕτως εἰπεῖν ἐν αὐταῖς προδιατετυπωμένοι αἱ ἠθικαὶ ιδιότητες· εἶναι φυσικαὶ ἀρεταὶ αἵτινες, προστιθεμένης εἰς αὐτάς τῆς γρο-νῆσεως γίνονται πραγματικαὶ ἀρεταί, ἀρεταὶ κυρίαι (Ἠθ. Ν. VI· 13).

Ἐπομένως δὲ ἡ ἠθικὴ πράξις σύγκειται ἐκ τῆς φυσικῆς ὁρμῆς καὶ τοῦ λόγου (νοῦ, λόγου, φρονήσεως) ἐνθα παρατηροῦμεν ὅτι ὁ λόγος χρηγεῖ εἰς τὴν πράξιν τὸν ἠθικὸν αὐτῆς χαρακτῆρα· διότι πᾶν ὅ, τι συμβαίνει οὐχὶ ἐκ τῆς τάσεως ἢ τοῦ πάθους, ἀλλὰ μετὰ τοῦ λόγου ἰσχύει ὡς ἠθικόν. Ὁ Σωκράτης ὁρθῶς μὲν παρετήρησε τοῦτο, ἀλλὰ λίαν ἀποκλειστικῶς ταυτίσας τὴν ἠθικὴν πράξιν μετὰ τῆς φρονήσεως ἢ τὴν ἀρετὴν μετὰ τῆς γνώσεως· διότι μόνη ἡ θεωρητικὴ διάνοια οὐδὲν περιέχει ἐλαττήριον διὰ τὰ μᾶς κινῆ, κρίνει δὲ μόνον. Ἐκεῖνο ὅπερ μᾶς παρακινεῖ εἰς τὴν πράξιν, εἶναι ἡ ὄρεξις, καὶ μόνη ἡ σύνδεσις ἀμφοτέρων, ἡ διαφορητικὴ ἢ ἡ ὁρθὴ ὄρεξις γεννᾷ τὴν ἠθικὴν πράξιν, ἩΘ. Νικ. VI, 2. Τὸ λᾶθος τοῦ Σωκράτους ἦν, ὅτι ὀρίζων τὴν ἀρετὴν παρέλιπε τὸ *ἄλογον μέρος τῆς ψυχῆς*, τὸ πάθος καὶ τὸ ἦθος (ἩΘ. Μετ. I, 1. Μετὰ τοῦτον (τὸν Πυθαγόραν) Σωκράτης ἐπιγενόμενος βέλτιον εἶπεν ὑπὲρ τούτων, οὐκ ὁρθῶς δ' οὐδ' οὗτος· τὰς γὰρ ἀρετὰς ἐπιστήμης ἐποίει, τοῦτο δ' ἐστὶν ἀδύνατον· συμβαίνει γὰρ αὐτῷ ἐπιστήμης ποιοῦντι τὰς ἀρετὰς ἀνακίρειν τὸ ἄλογον μέρος τῆς ψυχῆς, τοῦτο δὲ ποιοῦν ἀνακίρει καὶ πάθος καὶ ἦθος· διὸ οὐκ ὁρθῶς ἠψατο ταύτη τῶν ἀρετῶν).

Ἄλλως δὲ οἱ δύο ἐκεῖνοι συντελεσταὶ τῆς ἠθικῆς πράξεως, ἡ ὄρεξις καὶ ἡ φρόνησις, ἐξαρκοῦσι μόνον εἰς ἀτομικὰς ἠθικὰς πράξεις, οὐχὶ δὲ καὶ εἰς μόρφωσιν τοῦ ἠθικοῦ χαρακτῆρος. Ἀνάγκη νὰ προστεθῇ τρίτον τι ἢ *ἀσκήσις* καὶ τὸ *ἔθος*, ἂν ἡ ἠθικότης μέλλῃ νὰ καταστῇ ἔμμεσος κατάστασις τῆς βουλήσεως, ἔξισ, ἄλλη φύσις. Ἀλλὰ μόνη ἡ γνώσις δὲν ἀπεργάζεται τοῦτο, ἀλλὰ διαρκῆς τις ἠθικὴ πράξις γεννᾷ τοιαύτην ἔξιν καὶ σταθερότητα, ὥστε ἡ ἠθικὴ πράξις νὰ μὴ ἦναι πλέον ἀποτέλεσμα μοναδικοῦ τινος βουλήματος, ἀλλ' ἀπόρροια ἐμμόνου βουλευτικῆς καταστάσεως, τοῦ ἠθικοῦ χαρακτῆρος. Καὶ ὑπὸ ταύτην δὲ τὴν ἐποψιν δέικνυται ἐλλιπὴς ἡ σωκρατικὴ ἀναγωγὴ τῆς ἀρετῆς εἰς τὴν γνώσιν ἢ τὴν ἐπιστήμην· διότι ἐνδέχεται μὲν νὰ γινώσκῃ τις τὸν ἠθικὸν κανόνα εἰς τὴν γενικότητά του, ἀλλὰ νὰ μὴ τὸν ἐφαρμόζῃ εἰς τὰ καθ' ἑκάστα δι' ἑλλειψιν (ἩΘ. Ν VII, 5). Ὅθεν πρὸς ἐντελῆ ἀπαρίθμησην ἀπασῶν τῶν πηγῶν τῆς ἠθικῆς πράξεως ἀνάγκη νὰ συναφῶσι καὶ οἱ τρεῖς συντελεσταί, ἡ ὄρεξις, ἡ φρόνησις καὶ ἡ ἔξις. (Πολιτ. VII, 12, 6· ἀλλὰ μὴν ἀγαθοὶ καὶ σπουδαῖοι γίνονται διὰ τριῶν· τὰ τρία δὲ ταῦτά ἐστι φύσις, ἔθος, λόγος).

2^{ον}) Ἀλλὰ πᾶσα ἠθικὴ πράξις πρέπει νὰ ἔχῃ τέλος τι ἀκρότατον. Τὸ ἀκρότατον τοῦτο τέλος ὀνομάζεται τὸ ἀκρότατον ἀγαθόν. Ζητεῖται δὲ τί εἶναι τοῦτο τὸ ἀκρότατον ἀγαθόν διὰ τὸν ἄνθρωπον, πρακτὸν, ἀγαθόν. Καὶ ὡς πρὸς τὸ ὄνομα πάντες συμφωνοῦσι· καλεῖται *εὐδαιμονία*, ἀλλ' εἰς τί συνίσταται· ἡ εὐδαιμονία, περὶ τούτου διαφωνοῦσιν αἱ δοξασταί. Ἰδοὺ δὲ πῶς δύναται νὰ ἀπαντήσῃ τις ὁρθῶς εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο. Τὸ ἀγαθόν καὶ ἡ εὐδαιμονία τοῦ ἀνθρώπου εἶναι, ἐπειδὴ ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἐνεργητικὸν ὄν, ἡ ἐπιτυχία τοῦ σκοποῦ του, ἡ ἐκ-

πλήρωσις τοῦ ἰδίου αὐτοῦ προορισμοῦ. Ἀλλὰ τίς εἶναι ὁ προορισμός οὗτος τοῦ ἀνθρώπου (τὸ ἔργον τοῦ ἀνθρώπου); Ὅχι ἡ τροφή, διότι ταύτην ἔχει κοινὴν μετὰ τῶν φυτῶν, ὅχι καὶ ἡ αἰσθησις διότι ταύτην ἔχει κοινὴν μετὰ τῶν ζώων· ἀλλὰ ὁ προορισμός τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ κατὰ λόγον ἐνέργεια τῆς ψυχῆς, *ψυχῆς ἐνέργεια κατὰ λόγον ἢ μὴ ἀνευ λόγου*. Ἐπομένως δὲ τὸ ἀγαθὸν καὶ ἡ εὐδαιμονία τοῦ ἀνθρώπου συνίστανται ἵνα ἐκπληρωθῇ καὶ ἐπιτυγχάνῃ τοῦτον τὸν προορισμόν του, ἢ ἵνα ἡ κατὰ λόγον ψυχικὴ του ἐνέργεια τελεσφορῇ. Ἀλλ' ἐνταῦθα ἀνήκει καὶ τι ἕτερον, διότι ὁ ὅρος τοῦ νὰ τελεσφορῇ ἐνέργεια τις, εἶναι τὸ νὰ ὑπάρχῃ ἡ πρὸς ταύτην τὴν ἐνέργειαν ἀπαιτουμένη δεξιότης ἢ ἀρετὴ· μόνη ἡ κατ' ἀρετὴν ἐνέργεια εἶναι ἡ ὁρθῶς καὶ εὐστόχως προβαίνουσα ἐνέργεια. Ὅθεν ἡ εὐδαιμονία ἢ τὸ ἀκρότατον ἀγαθὸν συνίσταται εἰς τὴν κατ' ἀρετὴν τῆς ψυχῆς ἐνέργειαν, *ψυχῆς ἐνέργεια κατ' ἀρετὴν* (Ἡθ. Νικ. I, 1-6. X, 6. Πολ. IV, 9, 2). Αὕτη δὲ εἶναι διττή, θεωρητικὴ καὶ πρακτικὴ, καὶ ἐκ τούτων ἡ πρώτη εἶναι ἡ πολλῷ ἀνωτέρω. Ἡ τελειοτάτη ὅθεν εὐδαιμονία πρέπει νὰ ἐπιζητῇται εἰς τὴν ἐνέργειαν τῆς νοήσεως ἢ τὴν θεωρίαν (Ἡθ. Ν. X, 7). Εἰ δὲ ἐστὶν ἡ εὐδαιμονία κατ' ἀρετὴν ἐνέργεια, εὐλογον κατὰ τὴν πραγματικὴν αὕτη δ' ἂν εἴη τοῦ ἀρίστου· εἴτε δὴ νοῦς τοῦτο εἴτε ἄλλο τι· ἡ τούτου ἐνέργεια κατὰ τὴν οἰκείαν ἀρετὴν εἴη ἂν ἡ τελεία εὐδαιμονία· ὅτι δ' ἐστὶ θεωρητικὴ εἴρηται.—Αὐτόθι—εἰ δὲ τῶν μὲν κατὰ τὰς ἀρετὰς πράξεων αἱ πολιτικαὶ καὶ πολεμικαὶ κάλλει καὶ μεγέθει προέχουσιν, αὗται δ' ἀσχολοὶ καὶ τέλους τινὸς ἀφίενται καὶ οὐ δι' αὐτὰς αἰρεταὶ εἰσιν, ἡ δὲ τοῦ νοῦ ἐνέργεια σπουδῇ τε διαφέρειν δοκεῖ θεωρητικὴ οὖσα, καὶ παρ' αὐτὴν οὐδενὸς ἀφίεσθαι τέλους, ἔχειν τε ἡδονὴν οἰκείαν, αὕτη δὲ συναύξει τὴν ἐνέργειαν, καὶ τὸ αὐταρκὲς δὴ καὶ σχολαστικὸν καὶ ἄτρωτον ὡς ἀνθρώπων, καὶ ὅσα ἄλλα τῷ μακάρῳ ἀπονέμεται κατὰ ταύτην τὴν ἐνέργειαν φαίνεται ὄντα, ἡ τελεία δὲ εὐδαιμονία αὕτη ἂν εἴη ἀνθρώπων... ἢ δὴ θεῶν κτλ.). Μετὰ ταύτην δὲ τὴν δευτέραν θέσιν ἐπέχει ἡ ἠθικὴ ἐνέργεια, ἥτις ἀποτελεῖ τὸ ἄλλο οὐσιῶδες συστατικὸν μέρος τῆς εὐδαιμονίας· ἢ ἐφ' ὅσον ἡ θεωρία δὲν εἶναι εἰδικῶς ἀνθρωπίνη ἐνέργεια, ἀλλ' ἡ τοῦ θεοῦ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, ἡ εἰς τὴν θεωρίαν συνισταμένη εὐδαιμονία, δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ὑπερανθρώπινος, ἀπεναντίας δὲ ἡ εὐδαιμονία τῆς ἠθικῆς ἀρετῆς ὡς τὸ κυρίως ἀνθρώπινον ἀγαθόν (Ἡθ. Ν. X, 7).

Ἐκ τῆς ἐννοίας δὲ ταύτης τῆς εὐδαιμονίας δὲν ἀποκλείει ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ἅπαντα ἐκεῖνα τὰ ἀγαθὰ ἅτινα δὲν προέρχονται ἐκ τῆς ἠθικῆς ἐνεργείας, ἀλλ' ἐξαρτῶνται ἐκ τῆς φύσεως καὶ τοῦ συμβεβηκότος. Πολὺ ἀπέχει τοῦ νὰ προελάσῃ μέχρι τῆς ἀφηρημένης συνεπειᾶς τῶν Στωϊκῶν, τοῦ νὰ θεωρήσῃ τὴν κτῆσιν τῆς ἀρετῆς ὡς τὴν μόνην ἐξαρκούσαν πρὸς εὐδαιμονίαν, καὶ τὰ ἐξωτερικὰ ἀγαθὰ καὶ κακὰ ὡς ἀδιάφορα. Ἀπεναντίας δὲ δισχυρίζεται ὅτι πρὸς τελείαν εὐδαιμονίαν,

ἥτις εἶναι ἐνέργεια (χορηγ. . . . εὐετηρία εὐημερία) καὶ μάλιστα ἀγαθὴ καὶ ἀνεμποδίστως ἐκτελουμένη, εἶναι ἀναγκαῖα καὶ σωματικά καὶ ἄλλα ἐξωτερικά ἀγαθὰ, ὑποστηρίζοντα καὶ προάγοντα τὴν τοῦ ἀνθρώπου ἐνέργειαν, μακροζωία, υἰεία, κάλλος, πλοῦτος, εὐγένεια, ἀπόκτησις τέκνων καὶ φίλων, ἀγαθὰ ἄτινα κατ' αὐτὸν δὲν φαίνονται νὰ ἦναι ἀναπόφευκτα, ἀλλὰ πρόποντα πρὸς τελείαν εὐδαιμονίαν, διότι εἶναι οὐσιώδεις ὄροι καὶ βοηθητικά μέσα ἀνεμποδίστου καὶ τελεσφόρου ἐνεργείας. Ὡσαύτως δὲ θεωρεῖ τὰ μεγάλα δυστυχήματα ὡς ταραττόντα καὶ βλάπτοντα τὴν εὐδαιμονίαν· οὐδεὶς ἤθελεν ἐξυμνήσει μακάριον τὸν περιπεσόντα εἰς τὰς τύχας τοῦ Πριάμου. (Ἡθ. Ν. 1, 11 ἄθλιος μὲν οὐ, οὐ μὲν μακάριός γε, ἂν πριαμικαῖς τύχαῖς περιπέσῃ). εἰ καὶ ἐξωτερικὴ δυστυχία δὲν καθιστᾷ τὸν ἄνθρωπον ἄθλιον, ἂν ἐμμένῃ ἐν ἀρετῇ καὶ ἔχῃ τὴν δύναμιν νὰ ἀνθίσταται εἰς τὴν δυστυχίαν καὶ νὰ πράττῃ τὸ κατὰ τὰς περιστάσεις βέλτιστον (αὐτόθι).

Τέλος δὲ καὶ τὴν ἡδονὴν συγκατατάττει ὁ Ἀριστοτέλης μετὰ τῆς εὐδαιμονίας. Θεωρεῖ τὴν ἡδονὴν ὡς τὸ φυσικὸν καὶ ἀναγκαῖον ἀποτέλεσμα, ὡς τὸ τέλος πάσης κοινωνικῆς ἐνεργείας. Ἡ ἡδονὴ τελειοῖ καὶ ἐπιστέφει πᾶσαν ὀρθὴν ἐνέργειαν (Ἡθ. Ν. X. 4. τελειοῖ τὴν ἐνέργειαν ἡ ἡδονή, ὡς ἐπιγιγνόμενόν τι τέλος). Εἶναι τὸ αἶσθημα τῆς εὐημερίας, τῆς ἐκπληρώσεως, ὅπερ ὁ ἄνθρωπος αἰσθάνεται κατὰ πᾶσαν ἐν ἀρετῇ πράξιν, καὶ οὐδ' ὅπως προσδεῖται ἐξωτερικοῦ τινος παρὰ κτήματος ἢ προσθήκης ἡδονῆς (Ἡθ. Ν. 1, 9. αἱ κατ' ἀρετὴν πράξεις τοῖς φιλοκάλους εἰσὶν ἡδεῖαι καθ' αὐτάς· οὐδὲν δὲ προσδεῖται τῆς ἡδονῆς ὁ βίος αὐτῶν ὥσπερ περιάπτου τινός, ἀλλ' ἔχει τὴν ἡδονὴν ἐν ἑαυτῷ). Ὅθεν ἠθικὴ ἐνέργεια καὶ ἡδονὴ συνδέονται ἀναποσπᾶστως διὰ τινος φυσικοῦ δεσμοῦ. Εἰς ἕκαστην λοιπὸν ἡδονὴν ὁ Ἀριστοτέλης ἀποδίδει τοσαύτην ἀξίαν, ὅση ὀφείλεται εἰς τὴν παράγουσαν αὐτὴν ἐνέργειαν, τὴν ἡδονὴν τῆς γνώσεως χαρακτηρίζει ὡς τὴν ὑψίστην καὶ καθαρωτάτην, ἐν γένει δὲ τὴν τοῦ ἐναρέτου ἀνδρός ὡς ἀληθεῖ καὶ ὄντως ἀνθρωπίνην ἡδονὴν (Ἡθ. Ν. X, 2).

Ἀλλὰ τίς ἡσχέσις τῶν διαφορῶν τούτων συστατικῶν μερῶν τῆς εὐδαιμονίας, ὅτι τὸ ἀναγκαϊότατον τούτων καὶ τὸ οὐσιωδέστατον αὐτῆς εἶναι μόνῃ ἡ θεωρητικὴ καὶ πρακτικὴ ἐνέργεια, τοῦτο ρητῶς ἐκφαίνει πολλάκις ὁ Ἀριστοτέλης. Καθ' ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν σχέσιν τῆς ἐνεργείας πρὸς τὴν ἡδονὴν, ἐκφράζεται ὀριστικῶς περὶ τῆς ἀπολύτου ὑπεροχῆς ἐκείνης. Ζωὴ ἐκδοτος εἰς τὴν ἀπόλαυσιν θεωρεῖται ὑπ' αὐτοῦ ἀναξία τοῦ ἀνθρώπου, μόνην τὴν πρακτικὴν ἐνέργειαν παραδέχεται ὡς ἀνθρωπίνην, τὴν δὲ θεωρητικὴν ὡς ὑπερανθρωπίνην. (Ἡθ. Ν. 1, 3. Εὐδ. 1, 5). ἡ ἡδονὴ δὲν πρέπει νὰ ἦναι ὁ σκοπὸς καὶ ἡ ἀφορμὴ τῶν πράξεων μας, ἀλλ' ἀναγκαῖον ἀποτέλεσμα τῆς κανονικῆς ἐνεργείας. Ἐὰν ἡδύναντο ἀμφότερα νὰ χωρισθῶσιν, ὁ συνετὸς ἀνὴρ ἤθελε προτιμᾷσει ἀπολύτως τὴν ἐνέργειαν ἄνευ ἡδονῆς ἀντὶ τῆς ἡδονῆς ἄνευ

ἐνεργείας (1). Ἀληθῶς ὁμῶς συνίσταται ἡ ἀρετὴ εἰς τοῦτο, ὅτι δὲν δύναται τις νὰ χωρίσῃ τὴν ἡδονὴν ἀπὸ τῆς ἀρετῆς, ὅτι αἰσθάνεται ἐαυτὸν ἀμέσως ἱκανοποιημένον εἰς τὴν κατ' ἀρετὴν ἐνέργειαν, καὶ οὐδενὸς ἑτέρου ἐξωτερικοῦ παραρτήματος ἡδονῆς προσδεῖται (2). Ἐπομένως δὲ ὑπὸ ταύτην τὴν ἐποψιν δὲν εἶναι ἀμφισβητήσιμος ἡ καθαρότης τῆς ἀριστοτελικῆς ἠθικῆς· διότι καὶ αὐτὰ τὰ φυσικὰ καὶ ἐξωτερικὰ ἀγαθὰ ἀποδέχεται μόνον ὁ Ἀριστοτέλης ἐφ' ὅσον εἶναι ἀπαραίτητοι ὅροι τῆς κατ' ἀρετὴν ἐνεργείας, καὶ ὡς ἀληθῆς φιλαυτίαν θεωρεῖ ἐκείνην ἥτις ἀπευθύνεται εἰς τὸ ἔλλογον μέρος τοῦ ἀνθρώπου, ἐπομένως δὲ ταυτίζεται μετὰ τὴν πρὸς τοὺς ἄλλους ἀγάπην, ἥτις διὰ τοῦτο οὐδόλως διαστάζει νὰ θυσιάσῃ πάντα τὰ ἐξωτερικὰ ἀγαθὰ καὶ αὐτὴν τὴν ζωὴν ὑπὲρ πατρίδος καὶ τῶν φίλων, διότι κατὰ τὰς περιπτώσεις ταύτας ὁ πράττων ἀπολαύει τὸ μέγιστον ὄφελος τὸ τῆς ἠθικῆς καλῆς πράξεως καὶ διότι καλὴ τις καὶ μεγάλη πράξις εἶναι ἄξις πλείονος λόγου, ἢ μακρὸς βίος ἀνευ ταύτης (HΘ. N. IX, 8).

3^{ov}) Μέχρι τοῦδε ἐγένετο λόγος ἐν γένει περὶ τῆς κατ' ἀρετὴν πράξεως καὶ περὶ τοῦ ἀκροτάτου ἀγαθοῦ καὶ τοῦ προορισμοῦ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου· ἀλλ' ἤδη ἀναφύεται ἀκριβέστερον τὸ ζήτημα, εἰς τί συνίσταται τὸ κατ' ἀρετὴν πράττειν. Πῶς ὀφείλει τις νὰ πράττῃ εἰς συγκεκριμένην τινα περίστασιν ἵνα πράττῃ κατ' ἀρετὴν. Εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο, ἰδοὺ πῶς ἀπαντᾷ ὁ Ἀριστοτέλης. Κατὰ πᾶσαν πράξιν ὑπάρχει ὑπερβολὴ καὶ ἔλλειψις καὶ ὁ μέσος ὁρος, ὅστις κείται ἐν τῷ μέσῳ τῶν δύο ἄκρων. (Ἠθικ. Νικ. II, 5. ἡ ἠθικὴ ἐστὶ περὶ πάθου καὶ πράξεως, ἐν δὲ τοῦτοις ἐστὶν ὑπερβολὴ καὶ ἔλλειψις καὶ τὸ μέσον. — Αὐτόθι· περὶ τὰς πράξεις ἐστὶν ὑπερβολὴ καὶ ἔλλειψις καὶ τὸ μέσον). Ἀλλὰ πᾶν τὸ ἐπέχον τὸν μέσον ὅρον ἢ τὸ ὀρθὸν μέτρον εἶναι ἀγαθὸν καὶ ἐπαινετὸν· ἀπεναντίας τὰ ἄκρα οὐδέποτε εἶναι ἀγαθὰ, ἀλλὰ πάντοτε μεμπτὰ (ἨΘ. N. II, 7. ἐν πᾶσιν ἡ μεσότης ἐπαινετέα, τὰ δὲ ἄκρα οὔτ' ὀρθὰ οὔτε ἐπαινετά, ἀλλὰ ψεκτά. — 11, 5. οὕτω δὲ πᾶς ἐπιστήμων τὴν ὑπερβολὴν μὲν καὶ τὴν ἔλλειψιν φεύγει, τὸ δὲ μέσον ζητεῖ καὶ τοῦθ' αἰρεῖται). Πᾶσα ἐπιστήμη καὶ πᾶσα τέχνη τελειοποιεῖ

(1) Νικ. X, 2. Οὐδεὶς γ' ἂν ἔλοιτο ζῆν παιδίου διάνοιαν ἔχων διὰ βίου, ἡδόμενος ἐφ' ὅς τὰ παιδία ὡς οἶόν τε μάλιστα, οὐδὲ χαίρειν ποιῶν τι τῶν αἰσχιστων, μηδὲ ποτε μέλλων λυπηθῆναι, περὶ πολλὰ τε σπουδὴν ποιησάμεθ' ἂν καὶ εἰ μηδεμίαν ἐπιφέρει ἡδονήν, οἷον ὄρεῖν, μνημονεύειν, εἰδέναι, τὰς ἀρετὰς ἔχειν, εἰ δ' ἐξ ἀνάγκης ἔπονται τούτοις ἡδοναί, οὐδὲν διαφέρει· ἐλοιμένα γὰρ ἂν ταῦτα καὶ εἰ μὴ γίνοντ' ἀπ' αὐτῶν ἡδονή.

(2) Αὐτόθι I, 9, ἐστὶ δὲ καὶ ὁ βίος αὐτῶν καθ' αὐτὸν ἡδύς... τοῖς δὲ φιλοκάλοις ἐστὶν ἡδέα τὰ φύσει ἡδέα· τοιαῦτα δὲ αἱ κατ' ἀρετὴν πράξεις, ὥστε καὶ τούτοις εἰσὶν ἡδεῖαι καὶ καθ' αὐτάς· οὐδὲν δὲ προσδεῖται τῆς ἡδονῆς ὁ βίος αὐτῶν ὥςπερ περιήπτου τινός, ἀλλ' ἔχει τὴν ἡδονὴν ἐν ἑαυτῷ—Πολ. VII, 13. Τοιοῦτός ἐστιν ὁ σπουδαῖος, ὃς διὰ τὴν ἀρετὴν τὰ ἀγαθὰ ἐστὶ τὰ ἀπλῶς ἀγαθὰ.

τὸ ἔργον τῆς διότι ἔχει ὑπ' ὄψιν καὶ ἀκολουθεῖ τὸ ὀρθὸν μέτρον ἢ τὸν μέσον ὅρον· διὰ τοῦτο καὶ συνηθίζομεν νὰ λέγωμεν περὶ ἐντελῶς ἐπιτε-
χημένων ἐργασιῶν, ὅτι δὲν δύναται τις μῆτε νὰ προσθέσῃ μῆτε ν'
ἀφαιρέσῃ (Ἡθ. Ν. II, 5). "Ὅθεν ὀρθὴ πράξις εἶναι ἐκείνη, ἥτις φεύγει
τὴν ὑπερβολὴν καὶ τὴν ἑλλειψιν, ζητεῖ δὲ τὸ μέσον. Ἡ ἀρετὴ ὅθεν
δύναται νὰ ὀρισθῇ ὡς ἡ τήρησις τοῦ ὀρθοῦ μέτρου, ὡς τὸ ὀρθὸν μέσον,
ὡς ἡ μέση ὁδὸς μεταξύ δύο ἀντιθέτων κακιῶν, ὧν ἡ μὲν ὑπερβαίνει
τὸ ὀρθὸν μέτρον, ἡ δὲ ἀπολείπεται (Ἡθ. Ν. II, 5. καὶ ἡ ἀρετὴ τοῦ
μέσου ἂν εἴη στοχαστική. Αὐτόθι· ἡ ἀρετὴ περὶ πράξεις ἐστίν, ἐν αἷς
ἡ μὲν ὑπερβολὴ ἀμαρτάνεται (εἶναι ἀμάρτημα) καὶ ἡ ἑλλειψις ψέγε-
ται, τὸ δὲ μέσον ἐπαινεῖται καὶ κατορθοῦται (εἶναι ὀρθὴ πράξις). Ταῦ-
τα δ' ἄμφω τῆς ἀρετῆς, μεσότης τις ἄρα ἐστίν ἡ ἀρετὴ, στοχαστι-
κὴ οὕσα τοῦ μέσου. — τῆς μὲν κακίας ἡ ὑπερβολὴ καὶ ἑλλειψις, τῆς
δὲ ἀρετῆς ἡ μεσότης. — II, 6, 7). Ἐκ ταύτης λοιπὸν τῆς ἀρχῆς ὁρ-
μώμενος ὁ Ἀριστοτέλης διεξέρχεται τὰς διαφόρους ἀρετάς, ὅπως κατα-
δείξῃ ἐπ' αὐτῶν, ὅτι πᾶσα ἀρετὴ εἶναι τὸ μέσον μεταξύ δύο κακιῶν,
Ἡθ. Ν. II, 7. Οὕτω π. χ. ἡ ἀνδρεία εἶναι τὸ μέσον μεταξύ δειλίας
καὶ θράσους, ἡ σωφροσύνη μεταξύ ἀκολασίας καὶ ἀναίσθησις, ἡ εὐλευ-
θερίτης μεταξύ ἀσωτίας καὶ ἀνελευθερίας. "Ὅτι ὅμως ὁ προσδιορισμὸς
οὗτος εἶναι λίαν γενικὸς καὶ ἀφηρημένος καὶ προσδεόμεθα κανόνος πρὸς
εὔρεσιν τοῦ ὀρθοῦ μέτρου, τὸ ὁμολογεῖ καὶ αὐτὸς ὁ Ἀριστοτέλης (Ἡθ.
Ν. VI, 1). Ἀλλὰ τὸ νὰ εὐρίσκωμεν τοῦτο τὸ ὀρθὸν μέτρον εἶναι, λέγει,
ἔργον τῆς πρακτικῆς κρίσεως ἢ τοῦ ὀρθοῦ λόγου (Ἡθ. Ν. VI, 1). Ἐν
τῇ πληθύνει καὶ ποικιλίᾳ τῶν ἀτομικῶν περιστάσεων δὲν δύναται βε-
βαίως νὰ θεθῶσι κανόνες περιλαμβάνοντες πάντα τὰ καθ' ἑκάστα, συ-
νήθως ὅμως πρέπει νὰ θεωρῇται ὡς μέσον τὸ ὠρισμένον λόγῳ, ὡς ἤθε-
λε τὸ ὁρίσει ὁ φρόνιμος (Ἡθ. Ν. II, 6. ἐστὶν ἄρα ἡ ἀρετὴ ἕξις
προαιρετικὴ, ἐν μεσότητι οὕσα τῇ πρὸς ἡμᾶς ὠρισμένη λόγῳ, καὶ ὡς
ἂν ὁ φρόνιμος ὁρίσειεν).

Ἡ ἀριστοτελικὴ ἀρετολογία γέμει ὑψηλῶν ψυχολογικῶν παρατη-
ρήσεων καὶ κρίσεων, ἀλλὰ λείπει εἰς αὐτὴν ἐπιστημονικὴ ἀλληλουχία.
Ὁ Ἀριστοτέλης δὲν ἐπιδίωξεν οὔτε τὴν κατὰ λόγον ἐξαγωγὴν οὔτε
τὴν συστηματικὴν διαίρεσιν τῶν ἀρετῶν. Παραδέχεται πολλὰς καὶ
ποικίλας ἀρετάς, ἐνιστάμενος κατὰ τῆς σωκρατικῆς θεωρίας ὅτι ὁ
ἠθικὸς προσορισμὸς καὶ ἐνέργεια εἶναι ἄλλη εἰς ἄλλους· ἡ ἀρετὴ τοῦ
δούλου π. χ. εἶναι ἄλλη τῆς τοῦ ἐλευθέρου· ἡ τῆς γυναικὸς τῆς
τοῦ ἀνδρός. Ἀλλὰ τὴν πληθύν ταύτην τῶν ἀρετῶν δὲν προσδιορίζει
οὐδὲ βασίζει ἀκριβέστερον· ἀλλὰ πραγματευόμενος αὐτάς τὴν μίαν
κατόπιν τῆς ἄλλης τὰς λαμβάνει ἐμπειρικῶς ἐκ τῆς τοῦ βίου παρα-
τηρήσεως καὶ τῆς γλώσσης.

Ὁ Ἀριστοτέλης πραγματευόμενος καὶ περὶ τῶν διανοητικῶν ἀρετῶν
διακρίνει (Ἡθ. Ν. VI, 2) διττὴν τινα δύναμιν τοῦ λόγου, τὴν ἀπλῶς

θεωρητικήν, τὴν ἀσχολουμένην περὶ τὸ ἀναγκαῖον καὶ ἀναλλοίωτον, καὶ τὴν περὶ τὸ ἐνδεχόμενον ἄλλως ἔχειν (μεταβλητὸν) τὴν σφαίραν τῆς ἐλευθέρως πράξεως. Καὶ τὴν μὲν ὀνομάζει τὸ ἐπιστημονικόν, τὴν δὲ τὸ λογιστικόν· δυνάμεθα ἀμφοτέρως νὰ τὰς ἀντιθέσωμεν ὡς τὸν θεωρητικὸν καὶ πρακτικὸν λόγον (Πολ. VII, 14)· ἀκριβέστερον ὅμως διὰ τοῦ λογιστικοῦ πρέπει νὰ ἐννοῶμεν τὴν δύναμιν ἐκείνην τοῦ λόγου, δι' ἧς αὐτὸς εὐρίσκει τὰς θεμελιώδεις ἀρχὰς τῆς πράξεως, τὴν πρακτικὴν ἀλήθειαν, τὴν δύναμιν τῆς εἰς τὴν πρακτικὴν ἐφαρμογὴν ἀναφερομένης θεωρίας· διότι τὸ ἀμέσως πρακτικόν, τὴν βουλητικὴν ἐνέργειαν, θέτει ὁ φιλόσοφος, ὡς ἀνωτέρω παρετηρήσαμεν, ὅχι εἰς τὸν λόγον καθὼς τοιοῦτον, ἀλλ' εἰς τὸ ἄλογον τῆς ψυχῆς μέρος, τὴν ὄρεξιν, ἐφ' ὅσον αὕτη παύεται εἰς τὸν λόγον. Εἰς ταύτην δὲ τὴν διττὴν ἐνέργειαν τοῦ λόγου ἀντιστοιχοῦσι καὶ διτταὶ ἀρεταί. Ἀπαριθμεῖ ὅθεν πέντε διανοητικὰς θεμελιώδεις ἀρετάς. Νοῦν, ἐπιστήμην, σοφίαν, τέχνην καὶ φρόνησιν. Ἐκ τούτων αἱ μὲν τρεῖς πρῶται οὐδεμίαν ἔχουσι σχέσιν πρὸς τὴν πράξιν, ὅ νους εἶναι ἡ ἀμεσὸς γνῶσις, ἡ ἐπιστήμη ἡ ἔμμεσος, ἀμφοτέραι δὲ ἐμπεριέχονται εἰς τὴν ἐννοιαν τῆς σοφίας (Νικ. VI, V. 6. 7)· ἡ τέχνη ἀναφέρεται εἰς τὴν ποιητικὴν ἐνέργειαν. ἡ δὲ φρόνησις εἰς τὴν πρακτικὴν (αὐτοῦ. κ. κ. 5. ἡ φρόνησις ὀρίζεται ὡς ἕξις ἀληθοῦς μετὰ λόγου πρακτικὴ περὶ τὰ ἀνθρώπων ἀγαθὰ καὶ κακά). Ὅθεν αὕτη εἶναι ὁ κύριος σύνδεσμος μετὰ τοῦ θεωρητικοῦ καὶ ἠθικοῦ μέρους, ἡ κατ' ἐξοχὴν διανοητικὴ ἀρετὴ, καὶ καθὼς τοιαύτη ἀντικείμενον τῆς ἠθικῆς (αὐτοῦ. κ. 13. ἡ μετὰ τοῦ ὁρθοῦ λόγου ἕξις ἀρετὴ ἐστίν· ὁρθὸς δὲ λόγος περὶ τοιούτων ἡ φρόνησις ἐστίν—οὐχ οἷόν τε ἀγαθὸν εἶναι κυρίως ἄνευ φρονήσεως, οὐδὲ φρόνιμον ἄνευ τῆς ἠθικῆς ἀρετῆς. . . ἀμα τῇ φρονήσει μιᾶ οὔση πᾶσαι αἱ ἀρεταὶ ὑπάρξουσιν—X, 8 συνέζευκται δὲ καὶ ἡ φρόνησις τῇ τοῦ ἥθους ἀρετῇ, καὶ αὕτη τῇ φρονήσει, εἴπερ αἱ μὲν τῆς φρονήσεως ἀρχαὶ κατὰ τὰς ἠθικὰς εἰσὶν ἀρετάς τὸ δ' ὁρθὸν τῶν ἠθικῶν κατὰ φρόνησιν) ἐνῷ ἡ ἔρευνα περὶ τῆς ἐπιστήμης καὶ τοῦ νοῦ ἀνήκει εἰς τὴν θεωρίαν τῆς γνώσεως, ἡ δὲ περὶ τῆς τέχνης εἰς τὴν ποιητικὴν. Τίς ὅμως πρέπει νὰ ᾖ κυρίως ἡ σχέσις τῆς φρονήσεως πρὸς τὴν ἠθικὴν ἀρετὴν, ὑπολείπεται ἀπροσδιόριστον· ἐνῷ ἀφ' ἑνὸς προϋποθέτει ταύτην, ἀφ' ἑτέρου δὲ προϋποτίθεται ὑπὸ ταύτης, καὶ ἐνῷ καίτοι διαβεβαιουμένης τῆς ἀνάγκης τῆς φρονήσεως διὰ τὰς ἠθικὰς ἀρετάς, δὲν συγκαταλέγεται ὅμως αὕτη μετὰ τοῦτων. Ὡς αὐτῶς δὲ οὐδόλως κατανοεῖ τις, τίνα σχέσιν ἔχουσιν αἱ ἄλλαι διανοητικαὶ ἀρεταὶ πρὸς τὴν ἠθικὴν, μηδεμίαν ἔχουσαι ἀναφορὰν πρὸς τὴν πράξιν.

Τέλος δὲ ἡ ἠθικὴ τοῦ Ἀριστοτέλους δὲν διαλαμβάνει κατὰ πλάτος καὶ διεξοδικῶς περὶ τῶν καθηκόντων τοῦ ἀνθρώπου πρὸς ἑαυτόν· διότι ἡ τοιαύτη θεωρία προϋποθέτει ὀριστικωτέραν συγκέντρωσιν τοῦ ὑποκειμένου ἐν ἑαυτῷ· ἀλλ' ὁ Ἀριστοτέλης καίτοι ἀρχόμενος τῆς

συγκεντρώσεως ταύτης διὰ τῆς χωριστῆς πραγματείας τῆς ἠθικῆς, κατέχεται ὅμως εἰσέτι πὸ τοῦ ἀρχαίου τρόπου τοῦ διανοεῖσθαι, καθ' ὃν ἡ ἠθικὴ ἐνέργεια πληροῦται ἐν τῇ πολιτικῇ καὶ ἀπειθύνεται ἀμέσως εἰς τὴν κοινωνίαν ἄνευ τῆς μεσολαβήσεως τῆς υποκειμενικότητος.

ΠΟΛΙΤΕΙΑ

Ἐν τῇ ἠθικῇ τὸ ἀκρότατον ἀγαθὸν ἐξετάζεται καθ' ὅσον δύναται νὰ πραγματοποιῇ διὰ τοῦ ἀτόμου· ἀλλ' ἡ πλήρης πραγματίωσις τοῦ ἀγαθοῦ τῆς ἠθικότητος εἶναι κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην ἡ πολιτεία (Ἡθ. Νικ. I, 1· εἰ γὰρ καὶ ταυτόν ἐστιν ἀγαθὸν ἐνὶ καὶ πόλει, μείζον γε καὶ τελειότερον τὸ τῆς πόλεως φαίνεται καὶ λαβεῖν καὶ σώζειν ἀγαπητόν μὲν γὰρ καὶ ἐνὶ μόνῳ· κάλλιον δὲ καὶ θεότερον ἔθνει καὶ πόλεσιν. Ἡ μὲν οὖν μέθοδος τούτων εἴσεται, πολιτικὴ τις οὖσα). Καθόλου δὲ ἐν τῇ κοινωνίᾳ καὶ ἐν τῇ εὐρύθμως διοργανωμένῃ πολιτείᾳ, ἥτις προάγει τὴν ἀρετὴν διὰ τῶν νόμων καὶ τῆς ἀνατροφῆς, ἡ ἠθικότης καὶ μετ' αὐτῆς ἡ εὐδαιμονία ἐντελῶς διαμορφοῦνται, ἀναπτύσσονται καὶ ἐμπεδοῦνται (Ἡθ. Ν. X, 10). Μάλιστα ὁ ἄνθρωπος γεννᾶται διὰ τὴν πολιτείαν· ὁ φυσικὸς προσρισμὸς του εἶναι ὁ πολιτικὸς βίος· εἶναι φύσει ζῷον πολιτικόν (Πολ. I, 1, 9, 111, 4, 2), ἔχει τὴν φυσικὴν κλίσιν νὰ συζῇ μετὰ τῶν ὁμοίων του· καὶ μηδὲν δεῖμενοι τῆς παρ' ἀλλήλων βοηθείας οὐκ ἔλαττον ὀρέγονται τοῦ συζῆν (Ἡθ. Νικ. III, 4, 2). Τὴν ἔννοιαν ταύτην, ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι φύσει προσωρισμένος διὰ τὸν κοινωνικὸν βίον, ὁ Ἀριστοτέλης ἐκφράζει καὶ οὕτω· ἡ πολιτεία εἶναι φύσει προτέρα τοῦ ἀτόμου καὶ τῆς οἰκογενείας, εἰ καὶ ἐν χρόνῳ ὑστέρα· διότι τὸ ὅλον εἶναι ἀναγκαίως πρότερον τοῦ μέρους. (Πολ. I, 2. Πρότερον δὲ τῇ φύσει πόλις ἢ οἰκία καὶ ἕκαστος ἡμῶν ἐστίν· τὸ γὰρ ὅλον πρότερον ἀναγκαῖον εἶναι τοῦ μέρους — διότι πάσα πόλις φύσει ἐστίν, εἴπερ καὶ αἱ πρῶται κοινωνίαι· τέλος γὰρ αὗται ἐκείνων, ἡ δὲ φύσις τέλος ἐστίν). Τέλος κοινωνίαν τῆς πολιτείας εἶναι νὰ πραγματοποιῇ τὸ ἀκρότατον ἀγαθὸν ὑπὸ τὴν μορφήν τοῦ κοινωνικοῦ βίου, τέλος του εἶναι ἡ γενικὴ εὐδαιμονία διὰ τῆς γενικῆς ἀρετῆς, καὶ κύριος αὐτοῦ προσρισμὸς εἶναι νὰ καταστήσῃ τοὺς πολίτας ὅσον ἐνεστὶν ἐναρέτους ἄνδρας. Δὲν εἶναι ἀπλῆ συμμαχία πρὸς ἐξασφάλισιν τοῦ ἀτόμου καὶ τῆς ιδιοκτησίας, (Πολ. III, 5, 10, 13), ἀλλὰ κοινωνία πρὸς τὸν σκοπὸν τελείας ζωῆς, (ἡ τοῦ εὖ ζῆν κοινωνία, — ζωῆς τελείας χάριν καὶ αὐτάρκειος III, 5, 13, ἡ πόλις κοινωνία ἐστίν ἐνεκα ζωῆς τῆς ἐνδεχομένης ἀρίστης VII, 7, 2), πρὸς πραγματίωσιν τῆς ἠθικότητος καὶ διὰ ταύτης τῆς εὐδαιμονίας.

Συμφωνῶν ὁ Ἀριστοτέλης μετὰ τοῦ Πλάτωνος ὡς πρὸς τὴν ἠθι-

τὴν ἔννοιαν τῆς πολιτείας, διαφέρει ἀπ' αὐτοῦ ὡς πρὸς τὸν ἀκριβέ-
τερον προσδιορισμὸν καὶ τὰς θεσμοθεσίας αὐτῆς. Ὑποβάλλει τὴν
οὗτου ἀρίστην πολιτείαν εἰς βαθεῖαν καὶ ἐπιτυχὴ κριτικὴν (Πολ.

1—2), ψέγει δὲ μάλιστα τοῦτο, ὅτι ὁ Πλάτων θεωρεῖ ὡς τὸν ἀνώ-
α τον νόμον τῆς πολιτείας τὴν ὅσον ἔνεστι μεγαλητέραν ἐνότητα (τὸ
μῖαν εἶναι τὴν πόλιν), καὶ εἰς τὴν ἐνότητα ταύτην θυσιάζει καὶ ἰδιο-
κτησίαν καὶ οἰκογένειαν. Ἀπεναντίας δὲ ὁ Ἀριστοτέλης ἀντιτάττει
ὅτι ἡ πολιτεία διακρίνεται ἀπὸ τῆς οἰκογενείας καὶ τοῦ ἀτόμου, ἐφ'
ὅσον ὁ ὑπέρτατος νόμος ἐκείνης δὲν εἶναι, ὡς εἰς ταῦτα, ἡ ἐνότης, τὸ
δὲ εἶναι. Ἡ Πολιτεία εἶναι οὐσιωδῶς πλῆθός τι (πλῆθός τι τὴν φύ-
σιν ἐστὶν ἡ πόλις 11, 1, 4,) καὶ μάλιστα πλῆθος συγκείμενον ἐξ ἐ-
τεροειδῶν ἀνθρώπων (οὐ μόνον ἐκ πλειόνων ἐστὶν ἡ πόλις, ἀλλὰ καὶ
ἐξ εἴδει διαφερόντων, οὐ γὰρ γίνεται πόλις ἐξ ὁμοίων... ἐξ ὧν δὲ δεῖ
ἐν γενέσθαι, εἶδει διαφέρει 11. 1, 4). Ἐὰν ἐν τῇ πολιτείᾳ ἡ ἰδέα
τῆς ἐνότητος ἐφηρμοζέτο ἀκριβῶς, ἡ πολιτεία κατεβιβάζετο εἰς τὴν
βαθμίδα τῆς οἰκογενείας, ἔπαυε τοῦ νὰ ᾔηται πολιτεία. Ἡ θεωρία
δὲ αὕτη τοῦ Ἀριστοτέλους συνάδει πρὸς τὴν ἀρχὴν τῆς φιλοσοφίας
του, διότι ἔάν ὁ Πλάτων ἐν τῇ πολιτείᾳ του συνεπῶς ἐθυσίασε πάν-
τα τὰ ἀτομικὰ συμφέροντα εἰς τὴν ὑπερβατικὴν ἰδέαν, εἶναι ἐπί-
σης συνεπὴς καὶ ὁ Ἀριστοτέλης πρεσβεύων ὅτι τὸ γενικὸν πραγμα-
τιοῦται μόνον εἰς τὸ ἄτομον, καὶ ὅτι εἰς τὴν διατήρησιν τοῦτου ἀ-
νευρίσκειται ἡ ἀσφαλεστέρα ἐγγύησις διὰ τὸ ἀγαθὸν τοῦ ὅλου. Καὶ
ἐνταῦθα λοιπὸν δεικνύται, πῶς ἡ μεταφυσικὴ περιέχει τὰς ρίζας, ἐξ
ὧν ἐκφύονται οἱ πρακτικοὶ καρποὶ τῆς φιλοσοφίας. Ἀλλ' ὁ Ἀριστο-
τέλης καταπολεμεῖ οὐχὶ μόνον τὴν θεμελιωδὴ ἰδέαν τῆς πλατωνι-
κῆς πολιτείας, ἀλλὰ καὶ τὰς θεσμοθεσίας αὐτῆς ὑπὸ τὴν ἔποψιν τοῦ
πρακτικῶς ἀσκόπου καὶ ἀνεφαρμοστού αὐτῶν. Κατὰ τῆς πλατωνι-
κῆς κοινοκτησίας ἐνίσταται ὅτι μὴ ὑπαρχούσης ἰδιωτικῆς ἰδιοκτησίας,
ἐκλείπει καὶ τὸ ἐλκυστικὸν πρὸς τὴν ἀπόκτησιν, τὸ ἐρεθιστικὸν πά-
σης ἐνεργείας. Διότι οἱ ἄνθρωποι ἐνδιαφέρονται μάλιστα περὶ τῶν ἰ-
δίων, (φιλοῦσι τὸ ἴδιον (Πολ. II, 1, 17), πολλῶ δ' ἔλαττον περὶ
τῶν ἀνηκόντων αὐτοῖς κοινῶς. Ἐτι δὲ ἀφαιρουμένης τῆς ἰδιοκτησίας
ἐκλείπουσι πολλὰ ἀρεταί, π. χ. ἡ ἐλευθεριότης καὶ ἡ φιλοξενία
(II, 2, 6, 7). Ἐνταῦθα δὲ προστίθεται καὶ τὸ πρακτικῶς ἀνεφάρμο-
στον τῆς κοινοκτησίας διότι ὅταν πολλοὶ ἔχωσι τι κοινόν, διαφω-
νοῦσιν εὐκολώτερον, ἢ ὅταν ἕκαστος ἔχῃ τὴν ἰδιοκτησίαν του· ἡ κοι-
νοκτησία ἤθελεν ἀποβαίνει ἀέναντος πηγὴ διχοστασιῶν καὶ ἐρίδων
(II, 2, 3· 9). Βέβαια ἡ πρὸς τὴν ἰδιοκτησίαν ἀγάπη τοῦ ἀνθρώπου
ἔχει τὸν λόγον τῆς εἰς τὴν ἀγάπην τοῦ ἑαυτοῦ του· ἀλλ' ἡ ἀγάπη
τοῦ ἑαυτοῦ του, τὸ φιλεῖν ἑαυτόν, εἶναι τι δεδικοιολογημένον, διότι
εἶναι φυσικόν. Ἐνόςφ' ὅθεν δὲν ὑπερβαίνει τὸ ὀρθὸν μέτρον, δὲν τρέ-

πεται εἰς φιλαυτίαν, δὲν πρέπει νὰ ἐκριζωθῇ, ἐκτὸς τοῦ ὅτι τοῦτο εἶναι καὶ ἀδύνατον καὶ ἀπραγματοποιήτον (II, 2, 6).

ΤΑ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑΤΑ

Τὸ πολίτευμα τῆς πόλεως ἐξαρτᾶται ἐκ τούτου, τίς εἶναι ὁ κύριος αὐτῆς καὶ ἔχει εἰς τὰς χεῖράς του τὴν ὑπερτάτην ἐξουσίαν. Ὑπὸ ταύτην τὴν ἐποψὴν δίδονται τρεῖς περιστάσεις· δηλ. ἢ εἰς ἢ ὀλίγοι ἢ οἱ πολλοὶ νὰ ᾖναι κύριοι (κύριον εἶναι ἢ ἓνα ἢ ὀλίγους ἢ τοὺς πολλοὺς (Πολ. III, 5, 1). Ἐκαστον δὲ τῶν τριῶν τούτων εἰδῶν τοῦ πολιτεύματος ὑποδιαιρεῖται εἰς δύο ἄλλα ὑποδεέστερα εἶδη, εἰς ὁρθὴν πολιτείαν καὶ ἡμαρτημένην, καθ' ὅσον οἱ τὰ τῆς πολιτείας διέποντες πρὸς τὸ κοινὸν συμφέρον ἀρχουσιν ἢ πρὸς τὸ ἴδιον ἀποβλέπουσιν (III, 5, 1). Ἐντεῦθεν ἐπονται ἐξ τρόποι τῆς πολιτείας· τρεῖς (πολιτεῖαι) ὀρθαί, ἥτοι βασιλεία, ἀριστοκρατία, πολιτεία (Republica) καὶ τρεῖς παρεκβάσεις ἢ πολιτεῖαι ἡμαρτημέναι (Πολ. III, 4, 7. Φθορ. Ἡθ. Ν. VIII, 12) ἥτοι τυραννίς (δεσποτικὴ μοναρχία), ὀλιγαρχία καὶ δημοκρατία (Πολιτ. III, 5. Ἡθ. Ν. VIII, 12). Ἐκ τῶν πολιτευμάτων τούτων ὁρίζει ἀκριβέστερον τὴν βασιλείαν ὡς τὴν νόμιμον ἀρχὴν ἐνὸς μόνου ἀνδρὸς διακρινομένου ἐπὶ νοημοσύνῃ καὶ δεξιότητι, τὴν τυραννίδα ὡς τὴν ἄνομον καὶ αὐθαίρετον ἀρχὴν ἐνὸς μόνου, τὴν ἀριστοκρατίαν ὡς ἀρχὴν τῶν μάλιστα ἐναρέτων, τὴν ὀλιγαρχίαν ὡς ἀρχὴν τῶν πλουσίων, τὴν πολιτείαν ὡς τὸ πολίτευμα ἐκεῖνο, δι' οὗ ἡ εὐπορούσα μέση τάξις προέχει· ἐκεῖνο δὲ τὸ πολίτευμα ἐπὶ τέλους ὅπερ καλεῖ δημοκρατίαν, ὡς ἀρχὴν τῶν πενήτων (III, 5, 2—4). Ὁ Ἀριστοτέλης χαρακτηρίζει καὶ οὕτω τὰ πολιτεύματα ταῦτα, εἰς μὲν τὴν ἀριστοκρατίαν κυβερνᾷ ἡ ἀρετὴ, εἰς δὲ τὴν ὀλιγαρχίαν ὁ πλοῦτος, καὶ εἰς τὴν δημοκρατίαν ἡ ἐλευθερία (IV, 6, 4). Ταῦτα δὲ τὰ ἐξ κυριώδη ἀποτελέσματα διεξέρχεται λεπτομερῶς ὁ Ἀριστοτέλης, χαρακτηρίζει τὰς εἰδικότητάς των, ἐξετάζει ὑπὸ τίνες ὅρους καὶ περιστάσεις ἕκαστον τούτων ἐμφανίζεται· διὰ τίνος λόγους ἕκαστον τούτων ἀπόλλυται, διὰ τίνων μέσων ἕκαστον συντηρεῖται ἢ ἀνατρέπεται· εἰς ποῖον πολίτευμα ἕκαστον αὐτῶν συνήθως μεταπίπτει· ὅπως δ' εἰπεῖν, ἐξετάζει τοὺς θεμελιώδεις νόμους τῶν πολιτευμάτων, ἐνθα κυρίως τὸν ὠφέλησεν ἡ ἱστορία τῶν πολιτευμάτων τῶν ἐλληνικῶν πόλεων.

Ἀλλὰ τὰ πολιτεύματα ταῦτα ὁ Ἀριστοτέλης οὐ μόνον περιέγραψεν, ἀλλὰ καὶ ἐκρίνεν. Ἐφῆρμωσε δὲ εἰς αὐτὰ διπλοῦν γνῶμονα, ἔχων ὑπ' ὅψιν ἀφ' ἐνὸς μὲν τὴν ἀπόλυτον αὐτῶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὴν σχετικὴν ἀξίαν. Καὶ ἐφαρμόζων μὲν τὸν ἀπόλυτον γνῶμονα, δηλ. ἐξετάζων, ποῖον ἐκ τῶν πολιτευμάτων τούτων ἀντιστοιχεῖ προσφύεστατα εἰς τὸν σκοπὸν τῆς πολιτείας, ἐπομένως δὲ ποῖον εἶναι τὸ ἀπλῶς ἀριστον, δίδει τὰ πρωτεῖα εἰς τὴν βασιλείαν, καὶ ἀριστοκρατίαν, διότι

ἐν ἀμφοτέροις τούτοις ταῖς πολιτεύμασιν ἡ ἀρχὴ ἐναποτίθεται εἰς τὰς χεῖρας τοῦ ἀρίστου ἢ τῶν ἀρίστων, ἐπομένως δὲ λαμβάνεται ὡς γνώμων ἡ ἀρετὴ· μεταξὺ δὲ τῶν παρεμβάσεων φαίνεται αὐτῷ ὀλιγώτερον μοχθηρὰ ἢ δημοκρατία (Hθ. N. VIII, 12· ἡκιστα μοχθηρόν ἐστιν ἡ δημοκρατία· ἐπὶ μικρὸν γὰρ παρεμβάσκει τὸ τῆς πολιτείας εἶδος — Πολιτ. IV, 2, 2· μετριωτάτη ἡ δημοκρατία)· δηλ. ἡ ἀρχὴ τοῦ πλείους· μοχθηρότεράν ταύτης θεωρεῖ τὴν ὀλιγαρχίαν ἢ τὸ κράτος τῶν πλουσίων ὡς τὸ ἀπολύτως χωριστὸν πολιτευμα τὴν τυραννίδα, διότι εἶναι τὸ ἀντίθετον τοῦ ἀρίστου πολιτεύματος (Hθ. N. VIII, 12, ἡ τυραννὶς ἐξ ἐναντίας τῇ βασιλείᾳ καὶ φανερώτερον ἐπὶ ταύτης, ὅτι χειρόστη, κάκιστον δὲ τὸ ἐναντίον τῷ βελτίστῳ. Πολ. IV, 2, 2).

Τὸν ἀπόλυτον ὅμως τοῦτον γνώμονα τῆς κρίσεως ὁ Ἀριστοτέλης θέτει κατὰ δεύτερον λόγον ἀπέναντι τοῦ σχετικοῦ. Ἐν τῷ πρακτικῷ βίῳ δὲν πρόκειται τίς εἶναι ἡ ἀπλῶς ἀρίστη (πολιτεία), ἀλλὰ τίς ἡ ἐκ τῶν ὑποκειμένων ἀρίστη, δηλαδή ἡ ἀρίστη κατὰ τὰς δεδομένας περιστάσεις. Ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα διακρίνεται ὁ Ἀριστοτέλης ἀπὸ τοῦ Πλάτωνος, ὅστις ἐν τῇ πολιτεῖα του ἐσχέδιασε τὸ ἰδανικὸν τῆς ἀρίστης πολιτείας, πρότυπον πολιτεύματος, ἐνῶ ὁ Ἀριστοτέλης ἔχων αἰείποτε πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν συγκεκριμένην πραγματικότητα, ὁρμᾶται ἐκ τῆς σχετικότητος παντὸς πολιτεύματος. Καθὼς δὲ ὅλα τὰ σώματα δὲν ἀρμόζει ἡ αὐτὴ διαίτα, ἡ αὐτὴ ἱατρικὴ θεραπεία, τὸ αὐτὸ ἱμάτιον, οὕτω καὶ δι' ὅλας τὰς πόλεις δὲν ἀρμόζει τὸ αὐτὸ πολιτευμα (VI, 1). Δὲν πρέπει τις νὰ προτίθεται σκοπὸν ἰδανικόν τι πολιτευμα, *πολιτεία κατ' εὐχὴν γινόμενην* (IV, 9, 1), ἀλλὰ τὸ πολιτευμα ἀνάγκη ν' ἀρμόζῃ εἰς τὰς περιστάσεις καὶ εἰδικὴν κατάστασιν τῆς πόλεως. Ὅθεν ἡ μοναρχία ἢ ἡ ἀριστοκρατία ἀρμόζουσιν ἐνθα εἰς ἡ ὀλίγοι διακρίνονται τῶν ἄλλων ἐνεκὰ προσωπικῶν ιδιοτήτων ἢ εὐγενεῶς καταγωγῆς· ἐάν ὑπερέχῃ τὸ πλῆθος τῶν πενήτων, τότε ὑπάρχει τάσις πρὸς τὴν δημοκρατίαν καὶ μάλιστα πρὸς μὲν τὴν ἀρίστην ἐνθα ἡ τάξις τῶν χειρωνάκτων καὶ θητῶν ἐπικρατούντων δὲ τῶν πλουσίων κατὰ φυσικὸν λόγον διαμορφοῦται ἡ ὀλιγαρχία· ἐπικρατούσης ὅμως τῆς μέσης τάξεως ἡ Πολιτεία. Ὑπολογίζεται δὲ ὁ Ἀριστοτέλης καὶ τὴν ἐπὶ τοῦ χαρακτηῆρος τῶν πολιτευμάτων ἐπίδρασιν τῆς μορφώσεως καὶ τῆς οικονομικῆς καταστάσεως τοῦ λαοῦ. Καὶ ὑπὸ ταύτην δὲ τὴν πρακτικὴν ἐποψὶν τροπολογεῖ τὴν περὶ τῶν πολιτευμάτων κρίσιν του. Εἰ καὶ αὐτὸς ὑπὸ ἰδανικὴν ἐποψὶν προσέτιμῃσε τὴν βασιλείαν καὶ τὴν ἀριστοκρατίαν πρὸ παντὸς ἄλλου πολιτευματικοῦ εἶδους, ὑπὸ πρακτικὴν ὅμως θεωρεῖ ὡς καταλληλοτέραν τὴν μέσην πολιτείαν, δηλαδή τὴν ἀρχὴν τῆς μεσαιᾶς καταστάσεως. Καθὼς ἐν γί- νει τὸ μέσον εἶναι τὸ βέλτιστον καὶ αὐτὴ ἡ ἀρετὴ συνίσταται εἰς τὸ ὀρθὸν μέσον, οὕτω καὶ ἡ μέση κτῆσις εἶναι ἡ ἀρίστη, ἐπόμενος δὲ ἐκείνη ἡ ἀστική κοινωνία εἶναι μάλιστα εὐδαίμων, ἐν ᾗ οὐτε

ὑπὲρ τὸ μέτρον πλοῦσαι ὑπάρχουσιν, οὔτε πολλοὶ ὑπὲρ τὸ μέτρον πέ-
νητες, ἀλλ' ἔνθα ὑπερέχουσιν οἱ μέσοι, οἱ μεσαίαις καταστάσεως πο-
λίται (Πολ. VI, 9). "Ἐν ἐκ τῶν κυριωδεστέρων πλεονεκτημάτων τῆς
μέσης πολιτείας ἀνεύρισκε ὁ Ἀριστοτέλης ὅτι ἐνεκα τῆς ἰσότητος
τῆς περιουσίας ἐξασφαλιζεται μάλιστα ἀπὸ διχοστασίας καὶ στά-
σεως, ἐνῷ τὰ ἀποκλειστικὰ πολιτεύματα ἐπὶ βραχὺν τὸν χρόνον διαρ-
κοῦσι καὶ εὐκόλως μεταπίπτουσιν εἰς ἄλληλα (Πολ. IV, 9, 7. ἡ μέση
βελτίστη, μόνη γὰρ ἀστασίαστος).

Ὡς πρώτιστον δὲ καθῆκον τῆς πόλεως θεωρεῖ ὁ Ἀριστοτέλης καὶ
τὴν πρὸς ἀρετὴν ἀγωγὴν καὶ μόρφωσιν τῶν πολιτῶν. Αὕτη ὅμως
δὲν συνίσταται, ὡς κατὰ τὸν Πλάτωνα, εἰς τὴν πολιτικὴν ἐκείνην
ἀγωγὴν τὴν ἀφαιροῦσαν τὸν οἰκογενειακὸν βίον, (H0. N. X, 19) ἀλλ'
εἰς τὴν νομοθεσίαν ἐκείνην, ἥτις βυθμίζει τὴν ἀγωγὴν καὶ τὴν μόρ-
φωσιν πρὸς τὸν σκοπὸν τελείας ἀνθρωπίνης ἀρετῆς οὐχὶ δὲ καὶ ἀπο-
κλειστικῶς πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς πολεμικῆς ἀνδρίας, ὡς ἀπαιτεῖ τὸ
ὅλον πνεῦμα τοῦ πολιτεύματος καὶ ἡ διοίκησις τῶν τῆς πολιτείας ἐφ'
ὅσον ἐκ ταύτης οὐσιωδῶς ἐξαρτάται καὶ ἡ ἠθικὴ διεύθυνσις τῶν πο-
λιτῶν της καὶ μάλιστα ἡ διατήρησις καὶ περιθαλψίς τοῦ αἰσθήμα-
τος τοῦ καλοῦ καὶ ἀγαθοῦ ἀπέναντι τῆς ἀγροικίας καὶ τοῦ ἐγωισμοῦ
(Πολ. VII, (1—3. 13—15), VIII).

Ἀνακεφαλαιοῦντες δὲ τὰς θεωρίας τοῦ ἀριστοτελικοῦ συστήματος,
παρατηροῦμεν ὅτι ἐνῷ ἰδέα καὶ φαινόμενον ἐτέθησαν ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος
εἰς ἀρνητικὴν σχέσιν, οὔτε τὸ φαινόμενον καθὼ τοιοῦτον, θεωρούμενον
κατὰ τὴν διάκρισιν τοῦ ἀπὸ τῆς ἰδέας εἶναι τὸ ἕτερον τῆς ἰδέας, ἡ
ὕλη, τὸ μὴ ὄν, ἀπεναντίας ὁ Ἀριστοτέλης τὰ θέτει εἰς θετικὴν σχέ-
σιν. ἡ ἰδέα εἶναι ἡ οὐσία αὐτοῦ τοῦ φαινομένου, τὸ φαινόμενον ἡ
ἀναγκαία τῆς ἰδέας πραγματώσις, ὁ λόγος εἶναι τὸ εἶδος, τὸ αἰσθη-
τικὸν φαινόμενον ἡ ὕλη, καὶ ἀμφοτέρω συσχετίζονται πρὸς ἄλληλα
οὐχὶ ὡς ὄν καὶ μὴ ὄν, ἀλλ' ὡς τὸ ἐν ἐνεργείᾳ καὶ τὸ ἐν δυνάμει ὄν.
ἡ ὕλη ἐν δυνάμει εἶναι ταῦτό πρὸς τὸ εἶδος, μόνον τὸ μὲν ἀνεπτυγ-
μένον καὶ ἐν ἐνεργείᾳ, ἡ δὲ συνεπτυγμένη καὶ ἀπλῶς ἐν δυνάμει.
Τὸ ὅλον ἀριστοτελικὸν σύστημα εἶναι συνεπὴς διεξαγωγὴ τοῦτου τοῦ
θεμελιώδους προσδιορισμοῦ. Ἐπειδὴ ὁ λόγος εἶναι τὸ εἶδος ἢ ἡ οὐ-
σία αὐτοῦ τοῦ φαινομένου, ἐπομένως ὅχι τὸ ἀφρημένον γανικόν, ἀλλὰ
τὸ ὀρισμένον ἀτομικόν ὄν, πρέπει νὰ θεωρῇται ὡς τὸ οὐσιώδες· ἐὰν
οἱ γενικοὶ λόγοι ἢ ἔννοιαι ἦσαν οὐσίαι, ἡ αἰσθητικὴ ὑπαρξίς, κατὰ
τὸν Ἀριστοτέλην, ἦτο ἀνεξήγητος. Ἐπειδὴ εἶδος καὶ ὕλη, ἡ πραγ-
ματικὸν καὶ δυνατόν, εἰσὶν ἐν δυνάμει ταῦτό, ἔχουσιν ἀμφοτέρω συ-
σώδῃ σχέσιν, τὸ εἶδος εἶναι τὸ τέλος, εἰς ὃ τείνει ἡ ὕλη, ἡ ὕλη κί-
νεῖται ἀναγκασίως πρὸς τὴν πραγματικότητά, πρὸς τὸ εἶδος· ἐπειδὴ
δὲ ἀφ' ἑτέρου εἶδος καὶ ὕλη, ἀνεπτυγμένον καὶ συνεπτυγμένον ὄν, ἐπί-
σης οὐσιωδῶς διακρίνονται, ἐπομένως εὐδέποτε δύνανται νὰ μετα-

τραπῶσιν ἀπλῶς εἰς ἄλληλα, πᾶν ἐν δυνάμει ὄν καὶ πᾶσα ἀνάπτυξις αὐτοῦ πρὸς τὸ ἐν ἐνεργείᾳ προϋποθέτει τὸ ἐν ἐνεργείᾳ ὄν, πᾶσα κίνησις κινεῖν τι, καὶ τὸ ἄθροισμα τῆς κινήσεως καὶ τοῦ κινήτου δὲν νοεῖται ἄνευ τινὸς πρώτου κινούντος, ὅπερ διὰ τὸν αὐτὸν λόγον ἀνάγκη νὰ ᾖναι τὸ ἀπλῶς ἀκίνητον καὶ ἄτρεπτον, τὸ ἐν ἑαυτῷ ἐκναπαυόμενον εἶδος, ὃ ἑαυτὸν νοῶν νοῦς. Ἀλλ' εἰς πᾶσα κίνησις ᾖναι ἀνάπτυξις τῆς ὕλης πρὸς τὸ εἶδος, τοῦ ἐν δυνάμει εἰς τὸ ἐν ἐνεργείᾳ, οὐσιωδῶς εἶναι πρὸς τι τέλος ἐνέργεια· τὸ σύνολον ὅθεν τοῦ κινήτου, ἢ ἡ φύσις, σύστημα οὐσιωδῶν καὶ ἐπομένως ἐνυπαρχόντων ταλέων· εἰς δὲ ἀφ' ἐτέρου ἢ ὕλη μηδέποτε δύναται νὰ παύσῃ τοῦ νὰ ᾖναι ἢ ὕλη, εἰς ἐπομένως ἐκτὸς τῆς μεμορφωμένης εἶναι αἰετοῦ καὶ μορφωθησομένη ὕλη, ἐπομένως τὸ τέλος ἐκεῖνο δὲν δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ ἀπλῶς εἰς οὐδὲν σημεῖον τῆς φυσικῆς ὑπάρξεως, ἢ φύσις ὅθεν εἶναι ἡ βαθμιαία γένεσις τοῦ εἶδους ἐν τῇ ὕλῃ, ἀδιαλείπτως προχωροῦσα ἀνάπτυξις, ἣτις τότε μόνον δύναται νὰ φθάσῃ τὸ τέρμα τῆς, ὅταν ἐκ τῆς ὕλης προκύψῃ τὸ ἀπλοῦν εἶδος, ἢ ἑαυτὴν νοοῦσα νόησις, εἰς τὸν ἄνθρωπον. Ἀλλ' ἡ αὐτὴ κίνησις πρέπει νὰ ἐπαναληφθῇ καὶ εἰς τοῦτον καὶ οὕτω παρίσταται βαθμιαία πρόοδος ἐπὶ τῶν καθ' ἕκαστα εἰς τὸ γενικόν, ἀπὸ τοῦ αἰσθητικοῦ εἰς τὸ πνευματικόν· ἐκ τῆς αἰσθήσεως πηγάζει ἡ μνήμη καὶ ἡ φαντασία, ἐκ ταύτης ἡ διανοητικὴ ἐνέργεια, ὃ νοῦς, καὶ αὐτὸς ὃ νοῦς ἐμφαίνεται πρῶτον ὡς παθητικός, ὡς συνδεδεμένος μετὰ τοῦ σώματος, καὶ μετὰ ταῦτα ὡς ὁ ἀπλοῦς καὶ ἐνεργητικὸς νοῦς. Τὸ πρῶτον εἶναι ἡ φυσικὴ ἀρετὴ, ἡ ὁρμώμεντος ὁρεξις, αὕτη δὲ διὰ τῆς ἀσκήσεως γίνεται ἡθικὴ ἀρετὴ· ἐνέργεια ἐλευθέρᾳ μὲν, πλὴν προσδεσμένη εἰσέτι τῆς αὐτοσυνειδήσεως, προσδιοριζομένη μᾶλλον δι' ἡθικῆς ἐμπειρίας ἢ διὰ φωταυγούς φρονήσεως· ἡ ἀκροτάτη ὅμως βαθμὶς τῆς πνευματικῆς ἐνεργείας καὶ ἡ τελεία εὐδαιμονία εὐρίσκεται μόνον ἐν τῇ θεωρίᾳ, ἣτις ἀναγεννᾷ τὸ ὅλον ἐμπεριεχόμενον τοῦ παντός καὶ τῆς συνειδήσεως, περιέχει ἐν ἑαυτῇ οὐ μόνον τὴν ἄμεσον γνῶσιν τῶν πρώτων ἀρχῶν, ἀλλὰ καὶ τὴν μεθοδικὴν ἀνύψωσιν ἀπὸ τῶν καθ' ἕκαστα εἰς τὸ γενικώτατον καὶ τὴν βαθμιαίαν κατάβασιν ἀπὸ τούτου εἰς ἐκεῖνα.

Τὸ ἀριστοτελικὸν σύστημα ἀποτελεῖ βεβαίως ὅλον εὐρυθμον, οἰκονομημα ἐσχεδιασμένον κατὰ τινὰ θεμελιώδη ἔννοιαν καὶ μέχρι τῶν καθ' ἕκαστα ἐπιμελῶς κατεσκευασμένον. Ὅτι ὅμως ἀπαντᾷ οἱ ἄρρητοί τοῦ οἰκονομήματος τούτου δὲν εἶναι στερεοί, τοῦτο εὐκόλως καταφαίνεται, καὶ ὁ λόγος τοῦ ἐλλείμματος τούτου εἶναι ὅτι ὁ θεμέλιος τοῦ ὅλου δὲν ἐτέθη ἐδραίως. Ὅπως ἀποφύγῃ ὁ Ἀριστοτέλης τὸν δυϊσμόν τῆς ιδέας καὶ τοῦ φαινομένου, θέτει ἀμφότερα εἰς τὴν σχέσιν δύο ἀμοιβαίως συμπληρουμένων στιγμῶν ἢ στοιχείων· ἡ ιδέα εἶναι τὸ εἶδος, τὸ φαινόμενον ἢ ὕλη, ἀμφότερα ἐπομένως οὐσιωδῶς σχετίζονται πρὸς ἄλληλα, καὶ ὡς πρὸς τὸ ἐμπεριεχόμενόν των εἶναι

ταῦτά, ὁ τρόπος μόνον τῆς ὑπάρξεώς των εἶναι διάφορος. Ἄλλ' ἵνα
 δυνηθῇ ὅπως διεξαγάγῃ πραγματικῶς τὰς ἐννοίας ταύτας, ὥφειλε
 τὰς δύο ταύτας ἀρχάς, τὸ εἶδος καὶ τὴν ὕλην, οὐχὶ ἀπλῶς νὰ προ-
 ποθέσῃ, ἀλλὰ καὶ νὰ παράξῃ, ὥφειλε νὰ δείξῃ ὅτι αὐτὴ αὕτη ἡ
 ἰδέα προσδιορίζεται εἰς τὸ φαινόμενον, ὅτι αὐτὸ τοῦτο τὸ εἶδος πα-
 ράγει τὴν ὕλην. Ἀλλὰ τοῦτου μὴ γενομένου δὲν ἐξερχόμεθα ἐπέκει-
 να τοῦ διῆμμου τῶν ἀρχῶν, ὅστις ἀναγκαιῶς μέλλει νὰ διέλθῃ δι'
 ὅλου τοῦ συστήματος ὡς ἀντιθεσις ἀσυνδυάστων προσδιορισμῶν.
 Τοῦτο ὅμως ἦν ἀδύνατον τῷ Ἀριστοτέλει, διότι ἡ ὕλη πορίστατο
 εἰς αὐτόν ὡς περιορισμός τις ἀνυπέρβλητος, ὡς ἀπόλυτος προϋπόθε-
 σις διὰ τὸν νοῦν. Διὰ τοῦτο καὶ μὲν ὁ Ἀριστοτέλης δεικνύει ἐπὶ τῆς
 προϋποτιθεμένης διακρίσεως τοῦ εἶδους καὶ τῆς ὕλης τὴν ἐν δυνάμει
 οὐραν ἐνότητά, δὲν ἐξάγει ὅμως τὴν διάκρισιν ἐκ τῆς ἐνότητος, καὶ
 οὕτω κατὰ τὴν αὐτὴν στιγμήν, καθ' ἣν ἐξέρχεται ὑπεράνω τοῦ
 πλατωνικοῦ διῆμμου τῆς ἰδέας καὶ τοῦ φαινομένου, ἐκπίπτει πάλιν
 εἰς τὸν συγγενῆ διῆμμόν τοῦ εἶδους καὶ τῆς ὕλης. Αἱ συνέπειαι τοῦ
 ἐλλείμματος τοῦτου δείκνυνται κατὰ πρῶτον εἰς αὐτὰς τὰς ἀρχὰς τῆς
 μεταφυσικῆς, εἰς τὴν ἔρευναν περὶ τῆς σχέσεως τῶν καθ' ἕκαστα καὶ
 τοῦ γενικοῦ. Ἡ διαλεκτικὴ τῆς σχέσεως ταύτης, ὅτι ἀφ' ἑνὸς μὲν τὸ
 γενικὸν κατέχει τὸ καθ' ἕκαστον εἶναι ὁ νόμος τούτων, καὶ περιέχει
 τὸ μεγαλύτερον κεφάλαιον τῆς πραγματικότητος, ἀφ' ἑτέρου ὅμως ὅτι
 μόνον τὸ καθ' ἕκαστον ὑπάρχει, τὸ γενικὸν καθ' ἑαυτὸ νοούμενον εἶναι
 ἀφαίρεσις ἀπραγματίωτος, ὅτι ἐπομένως ὅτε μὲν τὸ ἐν ὅτε δὲ τὸ ἑτε-
 ρον φαίνεται νὰ ἀντιποιεῖται οὐσιωδιστέραν πραγματικότητα—ἡ
 διαλεκτικὴ αὕτη εὕρισκει τὴν λύσιν τῆς εἰς τὴν θεωρίαν, ὅτι τὸ καθ'
 ἕκαστον καὶ τὸ γενικὸν εἶναι στιγμιαί μῖξαι καὶ τῆς αὐτῆς ἐννοίας,
 ὅτι τὸ καθ' ἕκαστον ἔχει ὑπόστασιν μόνον εἰς τὸ γενικόν, καὶ τὸ γε-
 νικὸν πραγματίωσιν μόνον εἰς τὸ καθ' ἕκαστον, ὅτι ἐν ἐνὶ λόγῳ τὸ
 γενικὸν δὲν εἶναι ἀφηρημένον, ἀλλὰ συγκεκριμένον. Τοῦτο ὅμως ἀδυ-
 νατεῖ ὁ Ἀριστοτέλης νὰ ἀναγνωρίσῃ κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ἐποψιν,
 διὸ καταντᾷ εἰς τὴν ἀνωτέρω σημειωθείσαν ἀντίφασιν, ἀφ' ἑνὸς μὲν
 θεωρῶν τὸ καθ' ἕκαστον ὡς τὸ οὐσιώδες, ἀφ' ἑτέρου ὅμως τὰς γενικὰς
 ἀρχὰς ὡς τὸ ὑψηλότερον καὶ τὴν ἀλήθειαν τῶν καθ' ἕκαστα. Συνέπεια
 δὲ τῆς ἀντιφάσεως ταύτης εἶναι καὶ ἡ ἀσάφεια τῆς σχέσεως μεταξὺ
 τῶν ἐννοιῶν τοῦ καθ' ἕκαστον καὶ τοῦ γενικοῦ καὶ τῶν τοῦ εἶδους
 καὶ τῆς ὕλης, διότι ἐφ' ὅσον μὲν τὸ εἶδος εἶναι ὁ λόγος, ἡ ἐννοία ὥ-
 φειλε νὰ ᾔηται τὸ γενικόν, ἐφ' ὅσον ὅμως εἶναι ἡ οὐσία εἶναι ἡ ἀτο-
 μικὴ οὐσία τῶν ὄντων. Τὸν αὐτὸν δὲ τοῦτον διῆμμόν παρατηροῦμεν
 καὶ εἰς τὴν διδασκαλίαν τοῦ θεοῦ καὶ τῆς πρὸς τὸν κόσμον σχέσεώς
 του· ἐπειδὴ τὸ εἶδος εἶναι τὸ ἀπλῶς τέλειον ὄν, πᾶσα γένεσις καὶ
 πᾶσα κίνησις ἀνήκει εἰς τὴν ὕλην, τὸ εἶδος εἶναι τὸ ἀκίνητον τέρμα,
 πρὸς ὃ τείνει ἡ ὕλη, καὶ τὸ ἀπόλυτον εἶδος, ἢ τὸ θεῖον, εἶναι τὸ

ἀπλῶς ἀκίνητον καὶ ἀπλῶς εἰς ἑαυτὸ ἀναφερόμενον ὄν, ὅπερ κατ' οὐδένα τρόπον δύναται νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὰς ἀλλοιώσεις τοῦ πεπερασμένου. Ὁ αὐτὸς δυνάμει προβαίνει καὶ εἰς τὴν φυσικὴν, παράγων τὴν ἀντίθεσιν τῶν ἐνθάδε καὶ τῶν ἐκεῖ, τοῦ ἀναλλοιώτου οὐρανοῦ καὶ τοῦ ἀλλοιωτοῦ γῆνιου κόσμου. Καθ' ὅσον δὲ ἀφορᾷ τὸν ἄνθρωπον, γίνεται δῆλον, ὅτι ἡ ψυχολογικὴ διάκρισις μεταξύ τοῦ θνητοῦ καὶ ἀθανάτου μέρους τῆς ψυχῆς, τὸ ἀδύνατον τοῦ νὰ προσδιορισθῇ μεταξύ τῶν ἑτερογενῶν τούτων στοιχείων τὸ κέντρον τῆς προσωπικῆς ζωῆς καὶ τῆς βουλήσεως, ἡ ἐντεῦθεν προκύπτουσα ἀβεβαιότης τῆς σχέσεως μεταξύ τοῦ ἠθικοῦ καὶ τοῦ θεωρητικοῦ, δὲν εἶναι ἄλλο τι εἰμὴ ἐπανάληψις τῆς ἀντιθέσεως ἐκείνης τῶν μεταφυσικῶν ἀρχῶν, ὥστε ἐνταῦθα τὸ συνεπὲς τοῦ συστήματος καταδεικνύει ἐνταυτῷ καὶ τὸ ἀνεπαρκές τῶν προϋποθέσεων του.

Ἐν τῇ περιπατητικῇ σχολῇ αἱ μεταφυσικαὶ ἔρευναι, πλῆνιν ἀποτελοῦσι τὴν θεωρητικὴν βάσιν τοῦ ἀριστοτελικοῦ συστήματος καὶ τὸ κέντρον τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς φυσικῆς του, ἐπὶ μάλλον καὶ μάλλον ἐγκατελείφθησαν, καὶ ἡ σχολὴ κατὰ πρῶτον μὲν ἐπιδόθη εἰς τινὰ μονομερῶς φυσικὴν τοῦ κόσμου παρατήρησιν, κατόπιν δὲ εἰς τινὰ δημῶδη ἠθικὴν οὐχ ἥττον μονομερῆ καὶ ἄνευ τῆς θεωρητικῆς βάσεως.

Εἰς ἐκ τῶν περιφημοτέρων ὁπαδῶν τοῦ Ἀριστοτέλους, ἦν Θεόφραστος ὁ Λέσβιος γεννηθεὶς κατὰ τὸ 371 π. Χ. Προΐστατο τῆς περιπατητικῆς σχολῆς ἐπὶ ἡμίσειαν περίπου ἑκατονταετηρίδα σφόδρα εὐδοκίμων καὶ φημιζόμενος. Τὰ πλεῖστα συγγραμμάτα του (1) κατὰ μέγα μέρος περιέχουσιν ἀντικείμενα ἐμπειρικά, κυρίως δὲ φυσικὰ καὶ τὸ περίπυστον αὐτοῦ σύγγραμμα περὶ τῶν χαρακτήρων βασιίζεται ἐπὶ τῆς παρατηρήσεως· τὸ διακρίνον αὐτὸν ἀπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους εἶναι πρῶτον μὲν ἡ ἐμπειρικὴ παρατήρησις ἀπέναντι τῆς καθολικωτέρας θεωρίας περὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ ὄντος, δεύτερον δὲ ὁ προσδιορισμὸς τῆς οὐσίας καὶ τῶν μερῶν τῆς ψυχῆς, ὅστις ῥέπει ἤδη εἰς τὸν αἰσθητισμὸν διότι αὐτὸς εἰς τὰς ψυχικὰς ἐνεργείας ἐφήρμοσε τὴν ἔννοιαν τῆς κινήσεως, ἣν ὁ Ἀριστοτέλης ἀπεμάχρυνεν ἀπ' αὐτῶν (2) καὶ εἰς τὴν περὶ τοῦ χωριστοῦ τοῦ διδασκαλίαν εὗρε δυσκολίας, ἃς τινὰς ἀγνοοῦμεν πῶς ἔχουσιν. — Ἡ ἠθικὴ τοῦ Θεοφράστου παραβαλλομένη πρὸς τὴν τοῦ Ἀριστοτέλους ἔχει, ὡς φαίνεται, ἀποκλειστικὴν τάσιν εἰς τὸν θεωρητικὸν βίον καὶ εἰς τὴν ἐξωτερικὴν τελειότητα τοῦ πο-

(1) Κατάλογος τούτων σφίζεται παρὰ Διογ. τῷ Λεαρτ. V, 42—50. Σώζονται δὲ περὶ φυτῶν Ἱστορίαι, περὶ ζώων, ἠθικοὶ χαρακτῆρες, τέλος δὲ Μεταφυσική.

(2) Εἰς τὰ χωρία τὰ ὑπὸ τοῦ Σιμπλ. Φυσ. 225 ἀναφερόμενα, ἐκ τοῦ πρώτου βιβλίου τῆς φυσικῆς του, αἱ ὁρέξεις καὶ τὰ πάθη, χαρακτηρίζονται ὡς σωματικά, ἡ δὲ κρίσις καὶ ἡ διανοητικὴ ἐνέργεια ὡς κινήσεις πνευματικαὶ καὶ πηγάζουσαι ἐξ αὐτῆς τῆς ψυχῆς.

λυμαθῶς σοφοῦ, ἢ εἰς τὴν ἑσωτερικὴν ἀπειρίαν τῆς νοήσεως, ἐφ' ὅσον αὐτός, ὡς ὁ Δημόκριτος, ἀπέσχε τοῦ γάμου ἐκτὸς ἄλλων αἰτιῶν καὶ διότι δι' αὐτοῦ παρεμποδίζεται ἡ περὶ τὴν ἐπιστήμην ἀσχολία καὶ ἐλυπεῖτο διὰ τὴν βραχύτητα τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, ὅστις παύει ὅταν μάλιστα ἀρχίζῃ τις νὰ γινώσκῃ. Ὁ Κικέρων φέγει τὸν Θεόφραστον διὰ τὸ χεῦνον καὶ μελθακὸν τῆς ἠθικῆς του, διότι θέτει μεγάλην ἀξίαν εἰς τὰ ἐξωτερικὰ τῆς τύχης ἀγαθὰ καὶ ἀναίρει τὴν αὐτάρκειαν τῆς ἀρετῆς ὡς ἱκανὴν νὰ φέρῃ εἰς τὴν εὐδαιμονίαν· ἀλλ' ὁ Θεόφραστος συμφωνῶν πρὸς τὴν τοῦ Ἀριστοτέλους θεωρίαν περὶ τοῦ ἀκροτάτου ἀγαθοῦ, συγκαταριθμεῖ, ὡς ἐκεῖνος, μεταξύ τῶν στοιχείων τῆς εὐδαιμονίας καὶ τὰ ἐξωτερικὰ ἀγαθὰ, εἰς ἃ ἀπονέμει ἴσως ὁπωσούν μείζονα βεβαιότητα ἢ ὁ διδασκαλὸς του.

Εὐδήμος ὁ Ῥώδιος, οὗτινος τὸ ὄνομα ἀναφέρει ἡ Εὐδήμιος ἠθικὴ, ὡσαύτως μαθητὴς τοῦ Ἀριστοτέλους φαίνεται ὅτι περιωρίσθη εἰς τὴν ἑρμηνείαν καὶ διασάφησιν τῆς ἀριστοτελικῆς διδασκαλίας· ἐὰν δὲ ἀναφύρῃται ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων, γίνεται τοῦτο μόνον πρὸς διαφώτισιν τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἀριστοτέλους.

Τὸν Θεόφραστον διεδέχθη ὁ μαθητὴς αὐτοῦ Στράτων ὁ Λαμψακηνὸς ὅστις ἐπέστη τῆς σχολῆς ἐπὶ 18 ἔτη. Τὸ ἐπώνυμον φυσικός, ὅπερ εἰς αὐτὸν ἀπεδίδετο, ἀποδεικνύει ὅτι αὐτὸς ἐνησχολήθη κυρίως εἰς τὴν ἔρευναν τῆς φύσεως. Μεταξὺ τῶν ἄλλων περιπατητικῶν αὐτὸς κατ' ἐξοχὴν ἀπέσπασε τὸν ζυγὸν τοῦ ἀριστοτελικοῦ κύρους. Ἐγκατέλιπε τὴν ὑπερφυσικὴν ἀρχὴν ἣν ὁ Ἀριστοτέλης εἶχε παραδεχθῇ, τὰν θεῖον νοῦν ὡς ἀχρηστον ὑπόθεσιν (Cic. Acad. IV, 38 Strato negat opera Deorum se uti ad fabricandum mundum, quaecumque sint docet omnia esse effecta natura), ἐξάγων τὴν κίνησιν καὶ τὴν ζωὴν τοῦ κόσμου ἐκ τῆς φύσεως καὶ τῆς ἐν αὐτῇ ἀρχικῶς ἐνυπαρχούσης δημιουργικῆς δυνάμεως. Ἐθεώρει ἐπομένως τὴν φύσιν ὡς θεόν (Cicero de nat. Deor 1, 13, 35 omnem vim divinam in natura sitam esse censet), ἦτο δὲ ἐπόμενον ὅτι ἐξῆγε τὴν νόησιν ἐκ τῆς αἰσθήσεως καὶ ἀπέδιδεν εἰς τὴν διάνοιαν ἰδιαίτερον σωματικὸν ὄργανον.

Μετὰ τὸν Στράτωνα ἐν γένει ἡ περιπατητικὴ σχολὴ ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἀπέστη τῆς ἐρέυνης τῶν τῆς φύσεως καὶ τῆς θεωρητικῆς φιλοσοφίας· καθὼς πρῶτον πηρημελήθη ἡ μεταφυσικὴ, οὕτω μετὰ ταῦτα καὶ ἡ φυσικὴ, ἀποκλειστικῶς ἐνασχολουμένων τῶν ὁπαδῶν του εἰς ἠθικὰς ἐρίους, αἵτινες ὁμῶς ἐλλείπουσαι θεωρητικῆς ἀποδείξεως, ἔσχον δημῶδη καὶ ῥητορικὴν μορφήν. Ὡς πρὸς τὸ ἐμπεριεχόμενόν της ἡ ἠθικὴ αὕτη φαίνεται ὅτι ὀλίγον παρεξέκλινε τῆς ἀρχαιότερας περιπατητικῆς. Ὅθεν ἡ σχολὴ αὕτη ὀλίγον ἐνδιαφέρει φιλοσοφικῶς ἐφ' ὅσον τὴν πρᾶγματικὴν πρόσδον τῆς φιλοσοφίας ἡ ἱστορία εἶχεν ἐναπαθεῖσαι εἰς χεῖρας ἄλλων.

ΤΡΙΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

Η ΜΕΤΑ ΤΟΝ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

Γενικός χαρακτήρ τῆς μετὰ τὸν Ἀριστοτέλη φιλοσοφίας.

Μετὰ τὸν Ἀριστοτέλη ἡ ἑλληνικὴ Φιλοσοφία ἐτράπη νέαν ὁδὸν. Μέχρι τότε ἡ θεωρητικὴ γνῶσις ἐπεδιώκετο ὡς αὐτὸς ἄρκατος σκοπὸς τοῦ φιλοσοφεῖν, νῦν θεωρεῖται ὡς μέσον πρὸς τὸ κατὰ λόγον πράττειν. Τὸ ἀπὸ τοῦδε φιλοσοφοῦσιν ἀπλῶς ἀποβλέποντες εἰς πρακτικὸν σκοπὸν. Μέχρι τότε τὰ μεγάλα φιλοσοφικὰ συστήματα ἔθετον τὸ πρόβλημα, πῶς ἔχουσι τὰ ὄντα καθ' ἑαυτά· νῦν δὲ ἀναφέρεται τὸ πρόβλημα, πῶς ἔχουσι τὰ ὄντα πρὸς τὸ ὑποκείμενον, καὶ πῶς ἔχει τὸ ὑποκείμενον πρὸς τὰ ὄντα. Ὅθεν εἰς τὰ μετὰ τὸν Ἀριστοτέλη συστήματα ἡ θεωρητικὴ ἐρευνα ἐν δευτέρῳ λόγῳ τίθεται· ἅτινα μάλιστα δεικνύουσιν ἀδιαφορίαν τινὰ πρὸς πᾶσαν ἐπιστημονικὴν γνῶσιν μὴ ἀπευθυνομένην ἀμέσως εἰς τὸν πρακτικὸν βίον, ἅτινα ἀναφέρουσι πᾶσαν ἐπιστήμην εἰς τὴν πρακτικὴν μόρφωσιν καὶ εὐδαιμονίαν τῶν ἀνθρώπων. Ὁ Ἐπίκουρος π. χ. ὁμολογεῖ παρηρησία ὅτι ἦτο περιττὴ ἡ φυσικὴ, ἐὰν δὲν διετάραττε τὴν εὐδαιμονίαν μας ὁ διὰ τῶν μύθων ἐμποιούμενος ἡμῖν φόβος ἀπὸ τῶν αἰτιῶν τῶν ἐκτάκτων οὐρανίων φαινομένων καὶ ἡ μέριμνα περὶ τῆς μετὰ θάνατον καταστάσεως· ὅθεν ἄνευ φυσικῆς δὲν εἶναι δυνατόν ἡδονὴν ἀτάραχος (Δ. Λ. X, 142), ἐν ἐνὶ δὲ λόγῳ, τὰ νῦν ἀναφαινόμενα συστήματα, τὰ ἀπαρτίζοντα τὴν τρίτην περιόδον τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, ὁ στωϊκισμὸς, ὁ ἐπικουρισμὸς καὶ ὁ σκεπτισμὸς εἶναι συστήματα τῆς ὑποκειμενικότητος. Προηγέθησαν κατὰ ταύτην τὴν διεύθυνσιν αἱ διδασκαλῖαι τῶν κυνικῶν καὶ κυρηναϊκῶν, ἐξ ὧν αἱ μὲν κεῖνται ὡς βάσεις τῆς Στωϊκῆς, αἱ δὲ τῆς Ἐπικουρικῆς ἠθικῆς· ἀλλ' ἡ διάκρισις ἀπὸ τῆς δευτέρας περιόδου εἶναι ὅτι ἡ ὑποκειμενικὴ αὕτη τάσις εἶναι νῦν ἡ ἐπικρατοῦσα, καὶ ὅτι ἡ ὑπὸ τῶν Κυνικῶν καὶ κυρηναϊκῶν παραλειφθεῖσα φυσικὴ καλλιέργεια ἤδη, ἀλλὰ μόνον ὑπὸ πρακτικῶς ὑποκειμενικὴν ἐποψίν.

Οἱ λόγοι τῆς μετατροπῆς ταύτης τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ἦσαν διττοί· πρῶτον ἡ ἐπίδρασις τῆς μεταβολῆς τῶν πραγμάτων, διότι μετὰ τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς κοινωνικῆς καταστάσεως μιᾶς ἐποχῆς ὑφίσταται ἀμοιβαία τις ἐπίδρασις, καὶ πᾶν μέγα φιλοσοφικὸν σύστημα ἀντανάκλᾳ τὸν σύγχρονον βίον. Εἶναι ἀναντίρρητον ὅτι ἡ παρακμὴ τοῦ κλασσικοῦ πνεύματος κατὰ τὴν τετάρτην π. χ. ἑκατονταετηρίδα, ἡ ἀπόσθεσις τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας, ἡ πολιτικὴ καὶ διανοητικὴ καταστάσις τῆς μακεδονικῆς καὶ τῆς ῥωμαϊκῆς περιόδου ἐπέδρασαν σημαντικῶς ἐπὶ τῆς μετασχηματίσεως τῆς φιλοσοφίας. Ὁ

λαδὸς μηκέτι ἐμπορούμενος ὑπὸ γενικοῦ πνεύματος, μηκέτι ἐνεργῶν ὑπὲρ τοῦ ὅλου ἐπεδόθη εἰς τὰ εὐτελῆ συμφέροντα τῆς προσωπικότητος καὶ τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου. Τὸ ὑποκείμενον ἤδη ἀπέβλεπεν εἰς τὰς ἰδίας αὐτοῦ δυνάμεις, ἐστρέφετο εἰς τὴν μόρφωσιν τῆς ὑποκειμενικῆς αὐτοῦ διανοίας καὶ βουλήσεως. Εἰς ταῦτα δὲ προσετέθη καὶ ἡ ποικίλη ἐπιμιξία ἀφ' ἐνὸς μὲν μετὰ τῶν Μακεδόνων καὶ τῶν Ῥωμαίων κατακτητῶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ μετὰ τῶν ἀνατολικῶν λαῶν, οἵτινες ὀλίγην ἡσθάνοντο κλίσιν εἴτε καθόλου πρὸς τὴν ἔρευναν, εἴτε τοῦλάχιστον πρὸς τὴν ἀπλὴν ἐπιστήμην, ἦτο ἐπόμενον ὁ τρόπος τοῦ διανοεῖσθαι τῶν λαῶν τούτων νὰ ἐπενεργῇ ἐπὶ τοῦ ἐξησθενημένου πνεύματος τῶν Ἑλλήνων, καὶ ἐὰν ἡ συνάφεια αὕτη δὲν ἐκδηλοῦται τοσοῦτον καθαρῶς κατὰ τὴν μακεδονικὴν περίοδον, ἡ ἐπίδρασις ὅμως τοῦ Ῥωμαϊσμοῦ ἀναφαίνεται διαυγῶς κατὰ τὴν ἐκλεκτικὴν δημώδη φιλοσοφίαν τῆς ἐπομένης ἐποχῆς οὐχ ἦττον ἢ ἡ ἀνατολικὴ ἐπιρροὴ κατὰ τὴν νεοπλατωνικὴν περίοδον. Ὅθεν τὴν εἰδικότητα τῆς μετὰ τὸν Ἀριστοτέλη φιλοσοφίας δυνάμεθα νὰ ἐξηγήσωμεν ἐκ τῆς τροπῆς ἣν ἐν γένει ἔλαβεν ἡ κατὰστασις καὶ ἡ μόρφωσις τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ἡ φιλοσοφία λοιπὸν ἠναγκάσθη ν' ἀσχολῆται περὶ τὸ ὑποκείμενον καὶ τὰς ἀνάγκας τοῦ ὑποκειμένου. Τὸ ἀπὸ τοῦδε τὸ κύριον ζήτημα τῆς φιλοσοφίας ἦν περὶ τοῦ ἀνθρωπίνου προσρισμοῦ, περὶ τοῦ ἀνωτάτου κανόνος πάσης πράξεως. Καὶ ἡ μορφή τῆς ἠθικῆς ἐν τῷ μέσῳ τῶν περιστάσεων τούτων ἔλαβεν ἄλλοιαν μορφήν τῆς πρότερον. Πρότερον ὡς ὁ ἀτομικὸς βίος ἦν συμπεπλεγμένος μετὰ τοῦ κοινωνικοῦ, οὕτω καὶ ἡ ἠθικὴ μετὰ τῆς πολιτικῆς. Ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἤξιουν ὅτι ἡ τελεία ἠθικότης εἶναι δυνατὴ μόνον ἐν τῇ πολιτείᾳ· ἀπεναντίας δὲ νῦν λαμβάνεται ὑπὸ σκέψιν τὸ ἀπὸ πάσης κοινότητος ἀπολυόμενον ἄτομον· μάλιστα προτίθεται ὡς τὸ ἀκρότατον τέρμα ἡ ἀνεξαρτησία τοῦ φιλοσόφου ἀπὸ τοῦ κόσμου, τῆς πολιτείας, τῆς πατρίδος, τῆς οἰκογενείας καὶ πάσης ὑποχρεωτικῆς σχέσεως.

Δεύτερον δὲ αἷτιον τῆς μετατροπῆς ταύτης ἦν ἡ μέχρι τοῦδε διαχαραχθεῖσα πορεία τῆς φιλοσοφίας. Διὰ τῆς πλατωνικῆς θεωρίας τῶν ἰδεῶν καὶ τῆς υπεραισθητικῆς οὐσίας τῆς καταγωγῆς τῆς ψυχῆς ἐθεμελιώθη ὁ δυῖσμός ἐκεῖνος, δι' οὗ τὸ πνεῦμα ἐχαρακτηρίσθη ὡς τὸ μόνον οὐσιῶδες, τὸ δὲ αἰσθητικὸν φαινόμενον ὡς σκιὰ ἀκούσιος. Τὸν δυῖσμόν τοῦτον καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἐν μέρει μόνον ὑπερενίκησε· διότι εἰ καὶ κατεπολέμησε τὸν χωρισμόν τῆς ἰδέας ἀπὸ τοῦ φαινομένου, ἀντιέχeto ὅμως τῆς ἀρχικῆς дуάδος τῶν ἀρχῶν τῆς μεταφυσικῆς ἀντιθέσεως τοῦ εἶδους καὶ τῆς ὕλης. Ἀμφότεροι ἐπομένως εἶχον θεωρήσει· τὸ πνεῦμα εἰς τὴν οὐσίαν του, εἰς τὴν ἀντιθέσιν του πρὸς τὸ αἰσθητικὸν φαινόμενον ὡς τὸ κύριον καὶ τὸ ἀπλῶς πραγματικόν. Ἀλλὰ τοῦτο τὸ πνεῦμα δὲν ἦτο βεβαίως τὸ ὑποκειμενικόν, ἢ τὸ ἔχον ἑαυτοῦ συνειδήσιν ὑποκείμενον· ἀπεναντίας αὐτὸ τὸ ὑποκείμενον

ᾧφειλε νὰ λαμβάνη πᾶσαν ἀλήθειαν καὶ πραγματικότητα μόνον παρὰ τοῦ ἀντικειμενικοῦ πνεύματος ἀπὸ τῆς μεθέξεως τῶν ἰδεῶν, ὡς ἐκφράζεται ὁ Πλάτων, ἢ ἐκ τοῦ θείου νοῦ, ὡς ὁ Ἀριστοτέλης, ἐπομένως δὲ ἐδόξαζον ἀμφοτέρωθεν ὅτι ἡ παρὰ τῆς ἀντικειμενικότητος τοῦ νοῦ εἶναι ὁ ὕψιστος προσρισμός τοῦ ἀνθρώπου, ὅτι ἡ θεωρία εἶναι ὑπερέρα τῆς πράξεως. Ἀλλ' ἐπειδὴ ῥητῶς προὔπεθετον, ὅτι τὸ ἔπειρον πνεῦμα ὑπάρχει ἐκτὸς τῆς φύσεως καὶ ἀνεξαρτήτως αὐτῆς, ἀπεναντίας δὲ ἐν τῇ φύσει ἐκδηλοῦται ἀτελῶς τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, ἐκπελείπετο ὁ μόνος τόπος, ἐν ᾧ ἡδύνατο νὰ ἀποκαλυφθῇ ἐντελῶς ἡ παρὰ τῆς φύσεως καὶ τοῦ θείου νοῦ ἡτο κυρίως παρὰ τῆς φύσεως τοῦ ἑαυτοῦ του, αἰένοντα, ὡς ὁ Πλάτων ἔθετεν εἰς τὸν ἰδεώδη κόσμον ὡς ὑπεραισθητικῆς οὐσίας, δὲν ἦσαν ἄλλοι ἐμὴ τὸ προῖον τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας· ὁ ἑαυτὸν νοῦν τοῦ Ἀριστοτέλους δὲν ἦτο ἄλλο τι ἐμὴ ἀπεικόνισμα τοῦ ἀνθρώπινου νοῦ φαινόμενον ὡς τι αὐτοῦ παρ-
κτον. Ἡ ὑποκειμενικότης λοιπὸν καθὼς τοιούτη, ἡ καθαρὰ αὐτοσυνη-
δησία ἢ εἰς ἑαυτὴν ἐπανακάμπτουσα ἀπὸ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, εἶναι τὸ ταμεῖον τῆς ἀληθείας, εἰς αὐτὴν πρέπει ὁ ἄνθρωπος νὰ συγκεντρωθῇ ἐὰν προτίθεται νὰ φθάσῃ εἰς τὸ ὕψιστον. Ἐν βῆμα εἰσέτι ἐγένετο κατὰ τὴν αὐτὴν διεύθυνσιν, καὶ ἰδοὺ ἡ αὐτὴ ὑποκειμενικότης ἀνυψώθη εἰς ἑσχατὸν τέρμα τῆς πνευματικῆς τοῦ ἀνθρώπου ἐνεργείας· ἰδοὺ ἡ φιλοσοφία τῆς δευτέρας περιόδου μετετράπη εἰς τὴν τῆς τρίτης. Ἡ φιλοσοφία ἤδη διευθύνεται εἰς τὴν γνῶσιν τῆς ἀληθείας πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ ὑποκειμένου. Ἀποπειράται ἤδη ἵνα ἐξαλείψῃ πάντα δισμόν, ἵνα ἡ ὑποκειμενικὴ ἀνάγκη εὕρῃ τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς διὰ τινος θεωρίας τῆς φύσεως τῶν ὄντων ἐπαναπαυσίτης καὶ ἱκανοποιούσης τὸ ἔσχατον. Οὐδὲ ἐξαιρεῖται ὁ σκεπτικισμὸς ἐκφαίνων τὸ ἀδύνατον πάσης γνώσεως ὡς τὸ ὀριστικὸν ἐξαγόμενον, ἐπομένως δὲ στηρίζων τὴν πρότασιν του, ὅτι τὸ ὑποκείμενον διὰ τῆς ἀπλῆς ἀδιαφορίας πρὸς ἅπαντα καταντᾷ ἀσφαλέστατα εἰς πλήρη ἱκανοποίησιν καὶ εὐδαιμονίαν.

ΣΤΩΙΚΙΣΜΟΣ

Θεμελιωτὴς τῆς Στωικῆς φιλοσοφίας ἐγένετο ὁ Ζήνων, ὅστις τὸ γένος ἔλκων ἐκ Φοινίκων ἐγεννήθη κατὰ τὸ ἔτος 340 π. Χ. ἐν Κιτίῳ πόλει τῆς Κύπρου. Υἱὸς ὢν ἐμποροῦ μετήρχετο καὶ αὐτὸς κατὰ τὴν νεανικὴν του ἡλικίαν τὸ πατριχὸν ἐπιτήδευμα. Ἀλλ' ἀπολέσας τὴν περιουσίαν του ἐν τινι νευαγίῳ, ἀπεφάτισεν ἵνα ἐπιδοθῇ εἰς τὴν φιλοσοφίαν, ἥς πρὸ πολλοῦ ᾠρέγετο (Δ. Α. VII, 31) καὶ ν' ἀποκατασταθῇ ἐν Ἀθήναις πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον. Πρῶτον μὲν λοιπὸν ἐνησχολήθη εἰς τὴν κυνικὴν φιλοσοφίαν μαθητεύσας παρὰ Κράτητι τῷ Κυνικῷ. Εἶναι

δὲ ὁμολογοῦμενον, ὅτι ἡ διδασκαλία τῶν κυνικῶν ἐξήσκησεν ἐπ' αὐ-
τοῦ μεγάλῃ ἐπιρροήν, διότι ὁλος ὁ ἀρχαιότερος στοικισμὸς ἔχει
κυνικὴν ἀπόχρωσιν (1). ἤκουσε δὲ καὶ Στίλπωνα τὸν Μεγαρικόν, παρ'
οὗ ἐδιδάχθη ἐπὶ δεκαετίαν τὴν διαλεκτικὴν (Δ. Α. VII, 2). Ἐσπού-
δασε δὲ καὶ τὴν πλατωνικὴν φιλοσοφίαν παρὰ τῷ ἀκαδημαϊκῷ Πολέ-
μῳ. Δὲν παρημέλησεν ὁμῶς καὶ τὴν φυσικὴν φιλοσοφίαν μελετήσας
ιδίως τὰ περὶ φύσεως συγγράμματα τοῦ Ἡρακλείτου. Τέλος δὲ ἤνοιξε
σχολὴν εἰς τινὰ στοὰν καλουμένην ποικίλην (στοὰν Ποικίλην) κεκο-
σμημένην οὖσαν διὰ ζωγραφιῶν τοῦ Πολυγνώτου· ὅθεν καὶ ἡ σχολή
τοῦ ἐπικλήθη στοικὴ (Δ. Α. VII, 5). Ἦν πρότυπον τῆς ἐγκρατείας,
τῆς λιτότητος καὶ τῆς χρηστοτηέας· μάλιστα δὲ ἡ ἐγκρατεία του
κατέστη παροιμιώδης παρὰ τοῖς ἀρχαίοις (Ζήνωνος ἐγκρατέστερος.
Δ. Α. VII, 27). Ἀπέλαυε δὲ τοσούτου τῆς κοινῆς ἀπάντων ὑπο-
λήψεως, ὥστε ὁ δῆμος τῶν Ἀθηναίων ἐνεπιστεύθη αὐτῷ τὰς
κλείς τῆς ἀκροπόλεως, καὶ ἐξέδοτο τὸ ἐφεξῆς ψήφισμα κατὰ τὸν
Διογένην τὸν Λαέρτιον (VII, 10). α' Ἐπειδὴ Ζήνων ὁ υἱὸς τοῦ Μνη-
σίου, ἐπὶ πολλὰ ἔτη διέτριψεν ἐν τῇ ἡμετέρᾳ πόλει· ὡς φιλόσο-
φος καὶ κατὰ τὰ ἄλλα δὲ εἰδείχθη ἀνὴρ ἀγαθὸς προτρέπων τοὺς παρ'
αὐτῷ φοιτῶντας νέους εἰς τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν ἐγκράτειαν καὶ κα-
νοδοηγῶν αὐτοὺς διὰ τοῦ ἰδίου ἀρίστου παραδείγματος· διὸ ὁ δῆμος
πτῶν Ἀθηναίων ἀπονέμει αὐτῷ δημόσιον ἔπαινον καὶ δωρεῖται αὐτῷ
εὐχρυσὸν στέφανον· ἕνεκεν τῆς ἀρετῆς καὶ σωφροσύνης του. Προσέτι
καὶ θέλει ἐνταφιασθῇ δημοσίᾳ ἐν τῷ Κεραμεικῷ. Περὶ δὲ τοῦ στε-
φάνου καὶ τῆς ἐνεγέρσεως τοῦ μνημείου διορίζεται ἐπιτροπὴ συγ-
κείμενη ἐκ πέντε ἀνδρῶν. Φθάσας εἰς βαθὺ γηρατειὸν ἐθελουσίως
ἐτελεύτησε τὸν βίον (2).

Ἐκ τῶν συγγραμμάτων του ὀλίγα μόνον ἀποσπάσματα διεσώθησαν
ἡμῖν, ὥστε τὸ σύστημά του δὲν διακρίνεται ἀκριβῶς ἀπὸ τῶν μετὰ
ταῦτα ἐπιξεργασίων τῶν στοικῶν, μάλιστα δὲ τῶν προσθηκῶν τοῦ
Χρυσίππου.

Μαθητὴς καὶ διάδοχος τοῦ Ζήνωνος ἐ χρημάτισεν ὁ Κλεάνθης ἀνὴρ
σταθεροῦ καὶ καρτερικοῦ χαρακτήρος. Ἐπειδὴ δὲ ἦτο εἰς ἄκρον
πένης, τὴν νύκτα ἐθήτευε παρὰ τινι κηπουρῷ, ὅπως τὴν ἡμέραν ἀκρα-
ῖται τὰ μαθήματα τοῦ Ζήνωνος (Δ. Α. VII, 168). ἐπωνομάζετο δὲ

(1) Περὶ τῆς πολιτείας του ἔλεγε σύγχρονός τις ὅτι τὴν ἔγραψεν ἐπὶ τῆς τοῦ
κυνὸς οὐράς (Δ. Α. VII, 4) ὁ Ζήνων ἐνταῦθα πρεσβεύει ὡς πρότερον ὁ Διαγό-
νης καὶ μετὰ ταῦτα ὁ Χρυσίππος ὅτι τὸ νῦν ἔγωγε κοινὰς τὰς γυναῖκας εἶναι τὸ
μόνον σύμφωνον πρὸς τὴν φύσιν. VII, 33 καὶ VII, 131· ἀρίσκει αὐταῖς καὶ κοι-
νὰς εἶναι τὰς γυναῖκας δεῖν παρὰ τοῖς σοφοῖς, ὥστε τὸν ἐντυχόντα τῇ ἐντυχούσῃ
χρησθαι καθά φησι Ζήνων ἐν τῇ πολιτείᾳ καὶ Χρυσίππος ἐν τῇ περὶ πολιτείας.

(2) Παραβ. τὴν παράδοσιν παρὰ Δ. Α. VII, 28 (καθ' ἣν ἀπήγγεστο διότι ἔ-
θλασε τὸν δάκτυλόν του) VII, 34.

διὰ τὴν καρτερίαν καὶ τὴν ἠθικὴν ἰσχὺν ἄλλος Ἡρακλῆς (VII, 170). Ἐτελεύτησε καὶ αὐτὸς ἐκουσίως, ὡς ὁ διδάσκαλός του, ἀποσχόμενος τροφῆς (VII, 176). Σῶζεται ὕμνος αὐτοῦ πρὸς τὸν Δία ἀναφερόμενος συχνάκις παρὰ τῶν πετέρων τῆς Ἐκκλησίας ὡς ἐν ἐκ τῶν σωζομένων ἀπηχημάτων τῆς εἰδωλολατρείας πρὸς τὸν χριστιανισμόν. Κατὰ δὲ τὴν φιλοσοφικὴν του διδασκαλίαν ὁ Κλεάνθης ἐνέμεινε πιστὸς ὁπαδὸς τοῦ Ζήνωνος.

Χρυσίππος ὁ πρῶτος ἐκ τῶν μαθητῶν καὶ ὁπαδῶν τοῦ Κλεάνθους γεννηθεὶς ἐν Σόλοις τῆς Κιλικίας περὶ τὸ ἔτος 282 καὶ ἀποθανὼν περὶ τὸ 209 π. Χ. προήγαγεν εἰς παραιτέρω ἀνάπτυξιν τὴν στωϊκὴν φιλοσοφίαν καὶ συστηματικῶς τὴν συνεπλήρωσε. Κατέστη δὲ μάλιστα διάσημος διὰ τε τὴν λογικὴν καὶ διαλεκτικὴν ὥστε ἐλέγετο ὅτι ἐάν οἱ θεοὶ μετεχειρίζοντο τὴν διαλεκτικὴν, ἀντὶ πάσης ἄλλης ἤθελον προτιμῆσαι τὴν τοῦ Χρυσίππου. Παρὰ δὲ τοῖς μετὰ ταῦτα στωϊκοῖς ἀπέλαυε μεγίστης ὑπολήψεως μάλιστα δ' ἐνεκεν τῆς ὀξυνοίας, μεθ' ἧς ὑπερήσπιζε τὸ στωϊκὸν σύστημα κατὰ τῶν ἀντιπάλων τῆς σχολῆς, τῶν ἐπικουρείων καὶ τῶν ἐκ τῆς ἀκαδημίας. Αἱ γνώσεις του ἦσαν εὐρύτταται καὶ πολυποίκιλοι. Συνέγραψε πολλῶν πλείονα παντὸς ἄλλου ἀρχαίου φιλοσόφου, ἐπέκεινα τῶν 705 βιβλίων (1). Ἐκ τούτων ὅμως τῶν πολυαριθμῶν συγγραμμάτων του οὐδὲν περιτλήθην εἰς ἡμᾶς. Ἀλλ' εἰκάζεται ὅτι ἡ στωϊκὴ διδασκαλία, οἷα διεδόθη ἡμῖν ἐκ τῶν δευτερευουσῶν πηγῶν, ἰδίᾳ δὲ ἐκ τοῦ Στοβαίου, κατὰ τὸ πλείστον μέρος καὶ πολλάκις κατὰ λέξιν ἠντλήθη ἐκ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Χρυσίππου.

Γενικὸς χαρακτὴρ τῆς στωϊκῆς φιλοσοφίας.

Ἡ στωϊκὴ φιλοσοφία διαφέρει τῶν προγενεστέρων, τῆς πλατωνικῆς καὶ ἀριστοτελικῆς, ὡς πρὸς τὸν σκοπὸν καὶ τὴν σημασίαν της. Ὁ μὲν Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἐζήτουν τὴν ἀντικειμενικὴν οὐσίαν τῶν ὄντων ὡς τὴν συμπλήρωσιν πασῶν τῶν πνευματικῶν ἐνεργειῶν, οἱ δὲ στωϊκοὶ τὸν ἔσχατον σκοπὸν τῆς ὑποκειμενικῆς πράξεως, τὴν δὲ ἐπιστήμην ἣ γνῶσιν ἐθεώρουν ὡς ἀπλοὺν μέσον πρὸς τὸ κατ' ἀρετὴν πράττειν (Πλουτ. τὰ Ἀρ. τοῖς Φιλ. Προοίμ.). Οἱ μὲν οὖν στωϊκοὶ ἔφασαν, τὴν μὲν σοφίαν εἶναι θεῖαν τε καὶ ἀνθρωπίνην ἐπιστήμην· τὴν δὲ φιλοσοφίαν ἀσκησιν τέχνης ἐπιτηδεῖον· ἐπιτηδεῖον δ' εἶναι μίαν καὶ ἀνωτάτω, τὴν ἀρετὴν· ἀρετὰς δὲ τὰς τρεῖς γενικωτάτας φυσικὴν, ἠθικὴν, λογικὴν, δι' ἣν αἰτίαν καὶ τριμερὲς ἐστίν—ἡ φιλοσοφία—

(1) Δ. Α. VII, 180· ἡ πληθὺς τῶν συγγραφῶν του πηγάζει ἐκ τοῦ ὅτι ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος ἔγραψεν ἐπανειλημμένα βιβλία· ἔτι δὲ καὶ ἐκ τοῦ ὅτι ἀντέγραφε πλείστας καὶ διεξοδικὰς παραπομπάς.

Χρυσ. παρὰ Πλουτ. Στωϊκ. δεῖ γὰρ τούτοις (μετὰ τῶν φυσικῶν ἐξετάσεων) συνάψαι τὸν περὶ ἀγαθῶν καὶ κακῶν λόγον οὐκ οὕσης ἄλλης ἀρχῆς αὐτῶν ἀμείνωνος οὐδ' ἀναφορᾶς, οὐδ' ἄλλου τινὸς ἕνεκεν τῆς φυσικῆς θεωρίας παραληπτῆς οὕσης ἢ πρὸς τὴν περὶ ἀγαθῶν ἢ κακῶν διάστασιν). Ἡ γνῶσις χαρακτηρίζεται ὑπὸ τῶν στωϊκῶν διὰ τοῦτο ὡς ἀναγκαία, διότι ἄνευ φρονήσεως, ἄνευ ὀρθῆς σκέψεως οὐδεμία ἀληθῆς ἀρετὴ καὶ εὐδαιμονία εἶναι δυνατή. Οἱ ἀρχαιότεροι στωϊκοί, οἵτινες ἔτι στενωτέρου συνεδέοντο μετὰ τῆς κυνικῆς διδασκαλίας ὠλιγώρου ὁπωσούν τὴν θεωρητικὴν γνῶσιν. Ὁθεν ὁ Ζήνων ἔλεγεν ὅτι ἡ ἐγκύκλιος παιδεία (π. χ. μαθηματική, γραμματική) εἶναι ἄχρηστος (Δ. Λ. VII, 32) καὶ ἱστορεῖται δὲ ὅτι Ἀρίστων ὁ Χῖος ὁ μαθητὴς τοῦ ἀπέρριπτε τὴν φυσικὴν καὶ τὴν λογικὴν, διότι ἡ μὲν ὑπερβαίνει τὴν ἡμετέραν διάνοιαν ἡ δὲ οὐδόλως μᾶς χρησιμεύει μόνη ἡ ἠθικὴ μᾶς ἐνδιαφέρει (Δ. Λ. VII, 160). Ὁ σοφὸς Χρύσιππος καὶ τοὶ ἀνώτερος ὦν τοιαύτης ἀποκλειστικότητος καὶ οὗτος ὅμως ἀντιφέρεται κατὰ τοῦ Ἀριστοτέλους φρονούντος ὅτι εἰς τὸν φιλόσοφον ἀρμόζει ὁ θεωρητικὸς βίος, ὁ ἀσχολούμενος εἰς τὴν φιλοσοφικὴν ἔρευναν (βίος σχολαστικός), καὶ ὅτι ἡ θεωρία εἶναι ἡ ἀκροτάτη εὐδαιμονία (Πλουτ. Στωϊκ. 2, 3). Ὅσοι δὲ ὑπολαμβάνουσι φιλοσόφοις ἐπιβάλλειν μάλιστα τὸν σχολαστικὸν βίον ἀπ' ἀρχῆς, οὗτοί μοι δοκοῦσι διαμαρτάνειν ὑπονοοῦντες διαγωγῆς τινος ἕνεκεν δεῖν τοῦτο ποιεῖν ἢ ἄλλου τινὸς τούτῳ παραπλησίῳ καὶ τὸν ὅλον βίον οὕτω πως διεκλῦσαι· τοῦτο δ' ἔστιν, ἂν σοφὸς θεωρηθῇ ἡδέως). Ἐπομένως δὲ ὁ ἀληθὴς σκοπὸς τῆς φιλοσοφίας κατὰ τοὺς στωϊκοὺς εἶναι ὅχι ἡ γνῶσις καθὼς τοιαύτη, ἀλλὰ τὸ ἠθικῶς πράττειν ἢ ἡ ἀρετὴ ἢ ὅλη φιλοσοφία κατ' αὐτοὺς εἶναι διδασκαλία καὶ ἐνάσκησις πρακτικῆς σοφίας (Σεν. Ἐπιστ. 89. *Philosophia studium virtutis est, sed per ipsam virtutem, nec virtus esse sine studio sui potest, nec virtutis studium sine ipsa*. Πλουτ. τὰ Ἀρ. τοῖς Φιλ. (οἱ στωϊκοὶ λέγουσι) τὴν φιλοσοφίαν ἀσκησιν εἶναι — τῆς ἀρετῆς.

Τοῦτο δὲ γίνεται ἔτι καταφανέστερον ἐκ τῆς θέσεως, ἣν ἐπέχουσιν πρὸς ἄλληλα τὰ τρία κύρια μέρη τῆς στωϊκῆς φιλοσοφίας, ἡ λογικὴ ἢ διαλεκτικὴ, ἡ φυσικὴ, καὶ ἡ ἠθικὴ. Τὴν μὲν διαλεκτικὴν ἐθεώρουν οἱ στωϊκοὶ ὡς ὄργανον τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν καὶ κυρίως τοῦ πρακτικοῦ βίου, λέγοντες ὅτι ἡ λογικὴ εἶναι πρὸς τὴν φιλοσοφίαν, ὅτι τὰ ὅσα καὶ αἱ ἔνες πρὸς τὸ ζῶον, ὅτι τὸ κέλυσος πρὸς τὸ ὄν, ὅτι τὸ φράγμα πρὸς τὸν κῆπον (Διογ. VII, 40 Σεξ. πρὸς Μαθ. VII, 17), δηλ. ἀπονέμουςιν εἰς αὐτὴν μόνον τὴν ἀποφατικὴν σημεσίαν τοῦ ἀπομακρυνῆ τὰ κωλύματα τῆς ἀληθοῦς γνῶσεως καὶ τοῦ ἐναρίτου βίου, εἶναι κατ' αὐτοὺς βοηθητικὴ ἐπιστήμη, ἔχουσα τὸν σκοπὸν τῆς ἐκτὸς αὐτῆς (Διογ. VII, 47 οὐκ ἄνευ τῆς διαλεκτικῆς θεωρίας τὸν σοφὸν ἀπώγων ἐσθαι ἐν λόγῳ· τὸ τε γὰρ ἀληθὲς καὶ τὸ ψεῦδος διαγινώσκεισθαι ὑπ' αὐτῆς, καὶ τὸ πιθανὸν τότε ἀμφιβόλως λεγόμενον διευ-

κρινεῖσθαι) καὶ ἐντεῦθεν δὲ ἔπεται ὅτι πυρὴν τοῦ συστήματος, ἡ ἠθικὴ καὶ φυσικὴ θεωρία, πρώτη ἐκαλλιεργήθη ὑπὸ τοῦ Ζήνωνος καὶ τοῦ Κλεάνθους, ἐνῶ τὴν λογικὴν ἐπεξεργάσθη πρῶτος ὁ Χρυσίππος. Ἡ δὲ φυσικὴ φαίνεται ὅτι εἶχε παρὰ τοῖς στωϊκοῖς τὰ πρεσβεῖα ὡς πρὸς τὴν ἠθικὴν, ἐφ' ὅσον τὴν μὲν παρέβαλλον πρὸς τὴν ψυχὴν, τὴν δὲ πρὸς τὴν σάρκα, τὴν μὲν πρὸς τὴν λέκυθον τὴν δὲ πρὸς τὸ λεύκωμα τοῦ ὡοῦ (Διογ. Λ. VII, 40), ἐφ' ὅσον περὶ αὐτῆς λέγουσιν ὅτι ἐμπεριέχει τὸ θεϊότατον μέρος τῆς φιλοσοφίας (Πλουτ. Στωϊκ. δοκεῖ μοι δεῖν ταττεσθαι πρῶτα μὲν τὰ λογικά, δεύτερα δὲ τὰ ἠθικά, τρίτα δὲ τὰ φυσικά· τῶν δὲ φυσικῶν ἔσχατος εἶναι ὁ περὶ τῶν θεῶν λόγος· διὸ καὶ τελετὰς ἡγέρευσαν τὰς τούτων παραδόσεις Σέξ. VII, 22. Οἱ δὲ ἐπὶ τῆς στοᾶς καὶ αὐτοὶ ἄρχιν μὲν φασὶ τὰ λογικά, δευτερεύειν δὲ τὰ ἠθικά, τελευταῖα δὲ τετάχθαι τὰ φυσικά... τελευταίαν δὲ ἐπάγειν τὴν φυσικὴν θεωρίαν· θειοτέρα γάρ ἐστι καὶ βαθυτέρα δέσθαι τῆς ἐπιστάσεως). Ὑπάρχουσιν ὅμως καὶ ἄλλαι ῥήσεις ἀντιφάσκουσai πρὸς ταύτας, διότι παριστάνουσι τὴν ἠθικὴν ὡς τὸ κύριον τέμα καὶ τὸν ἔσχατον καρπὸν τῆς φιλοσοφίας (Χρυσίπ. παρὰ Πλουτ. Στωϊκ. «οὐ γὰρ ἔστιν εὑρεῖν τῆς δικαιοσύνης ἄλλην ἀρχὴν οὐδ' ἄλλην γένεσιν ἢ τὴν ἐκ τοῦ Διὸς καὶ τὴν ἐκ τῆς κοινῆς φύσεως· οὐ γὰρ ἔστιν ἄλλως οὐδ' οἰκειότερον ἐπελθεῖν ἐπὶ τὸν τῶν ἀγαθῶν καὶ κακῶν λόγον οὐδ' ἐπὶ τὰς ἀρετάς, οὐδ' ἐπὶ εὐδαιμονίαν, ἀλλ' ἢ ἀπὸ τῆς κοινῆς φύσεως καὶ ἀπὸ τῆς τοῦ κόσμου διοικήσεως... οὐδ' ἄλλου τινὸς ἔνεκεν τῆς φυσικῆς θεωρίας παραληπτῆς οὕσης ἢ πρὸς τὴν περὶ ἀγαθῶν ἢ κακῶν διάστασιν) ἐκτὸς δὲ τούτου καὶ ὅλη ἡ κατασκευὴ τοῦ συστήματος ἀποδεικνύει ὅτι καὶ τοὶ φαίνομενικῶς πραττομένης τῆς φυσικῆς, οὐσιωδῶς ὅμως ἐκ τῆς ἠθικῆς ἐσχεδιάσθη τὸ ὅλον καὶ ἐκ ταύτης γίνονται καταληπτοὶ οἱ οὐσιώδεις αὐτοῦ προσδιορισμοί. Ἡ ἀλήθεια δὲ αὕτη προκύπτει ἐκ τῆς ἐσωτερικῆς σχέσεως τῶν δύο μερῶν· διότι ἡ φυσικὴ δὲν προήχθη περικιτέρῳ ὑπὸ τῶν στωϊκῶν, ἐνῶ ἡ ἠθικὴ ὑπὸ αὐτῶν ἰδιαζόντως ἐκαλλιεργήθη καὶ ἔλαβε μεγίστην ἀνάπτυξιν. Ἀλλὰ τοῦτο ἤθελεν εἶσθαι πάντῃ ἀκατανόητον, εἰάν ἀπ' ἀρχῆς ἐνδιεφέροντο κυρίως περὶ τῆς θεωρίας ἢ περὶ τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης. Τὸ αὐτὸ δὲ τοῦτο ἐπιβεβαιούται ἐτι μᾶλλον καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἐμπεριεχομένου τῆς φυσικῆς. Αἱ δύο αὐτῆς ιδιότητες, ὁ ὕλισμός καὶ ὁ πανθεισμός πόρρω ἀπέχουσαι τοῦ νὰ ᾖναι αἱ πηγαὶ τῶν ἠθικῶν ἀρχῶν τοῦ στωϊκισμοῦ, πρέπει μᾶλλον νὰ θεωρηθῶσιν ὡς συνέπειαι τούτων· διότι τὸ σύστημα τοῦτο εἶναι κατὰ τὰς θεωρίας του πανθειστικόν, ἐφ' ὅσον διὰ τὴν πρακτικὴν διαγωγὴν εὕρισκε θεωραπεῖαν μόνον εἰς τὴν ὑποταχὴν τοῦ ατόμου ὑπὸ τινος γενικῶν νόμον, ὑπὸ τινος ἀντικειμενικῆς ἀνάγκης· εἶναι δὲ ὑλόφρον, διότι τὸ πνεῦμα ἐνταῦθα γίνεται συνειδὸς τῆς ὑπεροχῆς του ἐπὶ τῆς ὕλης, ἐπὶ τῆς φύσεως, μόνον διὰ τῆς ἠθικῆς του ἐνεργείας· ὅθεν ἡ φυσικὴ κατὰ τὸ

ἐμπεριεχόμενον τῆς ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ἠθικῆς καὶ διὰ τοῦτο παρίσταται εἰς τοὺς στωϊκοὺς ἀνωτέρα ταύτης, διότι ἡ ἠθικὴ τῶν ἀρχῶν ὑποβάλλει τὰς ἀνθρωπίνους πράξεις εἰς τοὺς νόμους τῆς φύσεως.

Η ΣΤΩΪΚΗ ΛΟΓΙΚΗ

Τὸν ὄρον λογικὴν οἱ ἀπὸ Στωϊκῆς ἐξέλαβον κατὰ πλατυτάτην ἔννοιαν, ὑπὸ τὸ ὄνομα ἐκεῖνο συνῆψαν πολυειδεῖς ἐρεῦνας, αἵτινες ἐν μέρει δὲν ἀνήκουσιν εἰς τὴν φιλοσοφίαν π. χ. ἐρεῦνας περὶ γραμματικῆς καὶ ῥητορικῆς. Ὅθεν ἐὰν παραλείψωμεν τὰ παραρτήματα ταῦτα, ἀπαρτίζουσι τὸ κύριον ἐμπεριεχόμενον τῆς Στωϊκῆς Λογικῆς ἐρεῦναι περὶ τῆς γνώσεως καὶ τοῦ κριτηρίου τῶν ἐννοιῶν. Ἰδοὺ ὅθεν τί περὶ τούτων διδάσκουσιν οἱ στωϊκοί.

Ἡ ψυχὴ ὅταν γεννηθῇ ὁ ἄνθρωπος εἶναι χαρτίον ἄγραφον. (Πλουτ. τὰ Ἀρ. τοῖς Φιλ. IV, 11, 1· ὅταν γεννηθῇ ὁ ἄνθρωπος ἔχει τὸ ἡγεμονικὸν μέρος τῆς ψυχῆς ὥσπερ χαρτίον ἐνεργὸν εἰς ἀπογραφὴν· εἰς τοῦτο μία ἐκάστη τῶν ἐννοιῶν ἀπογράφεται· πρῶτος δ' ὁ τῆς ἀναγραφῆς τρόπος ἐστὶν ὁ διὰ τῶν αἰσθήσεων). Λαμβάνει δὲ τὸ ἐμπεριεχόμενον τῆς συνειδήσεως τῆς διὰ τῶν ἐντυπώσεων τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου. Πᾶσα φαντασία γεννᾶται ἐκ τῆς ἐπὶ τῆς ψυχῆς αἰσθητικῆς ἐντυπώσεως τοῦ φανταστοῦ ἀντικειμένου (Πλουτ. τὰ Ἀρ. τοῖς Φιλ. IV, 12, 1. Φαντασία δ' ἐστὶ πάθος ἐν τῇ ψυχῇ γινόμενον, ἐνδεικνύμενον ἑαυτὸ τε καὶ τὸ πεπειρηκός· φανταστόν δ' ἐστὶ τὸ ποιοῦν τὴν φαντασίαν, οἷον τὸ λευκὸν καὶ πᾶν ὅ,τι ἂν δύνηται κινεῖν τὴν ψυχὴν (1). Ὁ Κλεάνθης παραβάλλει τὴν ἐντύπωσιν ταύτην πρὸς τὴν ἐπὶ τοῦ κηροῦ γενομένην τύπωσιν (Σεξ. Ἐμπειρ. πρὸς Μαθ. VII, 228. Κλεάνθης ἤκουσε τὴν τύπωσιν — ὥσπερ τὴν διὰ τῶν δακτυλίων γινομένην τοῦ κηροῦ τύπωσιν — Δ Λ VII, 45· τὴν φαντασίαν εἶναι τύπωσιν ἐν ψυχῇ τοῦ ὀνόματος οἰκείως (κατὰ τὴν κυρίαν σημασίαν τῆς λέξεως) μετενηνεγμένου ἀπὸ τῶν τύπων τῶν ἐν τῷ κηρῷ ὑπὸ τοῦ δακτυλίου γινομένων). Ἐκ τούτων τῶν ἐντυπώσεων καὶ αἰσθήσεων γεννᾶται ἡ μνήμη, ἐκ πολλῶν δὲ ὁμοειδῶν μνημῶν ἡ ἐμπειρία (Πλουτ. τὰ Ἀρ. τοῖς Φιλ. IV, 11, 2 αἰσθανόμενοι τινος, οἷον λευκοῦ, ἀπελθόντος αὐτοῦ μνήμην ἔχουσιν· ὅταν δὲ ὁμοειδεῖς πολλὰ μνημαὶ γίνωνται, τότε φασὶν ἔχειν ἐμπειρίαν· ἐμπειρίαν γὰρ ἐστὶ τὸ τῶν ὁμοειδῶν πλῆθος). Τέλος δὲ ἐκ τῆς πείρας μορφοῦνται διὰ τῶν συλλογισμῶν ἐκεῖναι αἱ ἐννοιαί, αἵτινες ὑπερβαίνουν τὰς αἰσθήσεις. Οὗτοι δὲ οἱ συλλογισμοὶ στηρίζονται ἢ

(1) Ἐξ ἐκατέρων δὲ τούτων ἦτοι τῆς φαντασίας καὶ τοῦ φανταστοῦ διακρίνεται τὸ φανταστικόν, ἢ τὸ πάθος ἐν τῇ ψυχῇ ἀπ' οὐδενὸς φανταστοῦ γινόμενον, ὅπερ καὶ διὰ τοῦτο καλεῖται καὶ διάκενος ἑλκυσμός, καὶ τὸ φάντασμα, τὸ ὑποτιθέμενον ἀντικείμενον τῆς μὴ ἐχρύσης ἀντικείμενον φαντασίας.

ἐπὶ τῆς ὁμοιότητος, ἢ ἐπὶ τῆς ἀναλογίης, ἢ ἐπὶ τῆς συνθέσεως αἰσθήσεων (Διογ. Λ. VII, 52. Ἡ δὲ κατάληψις γίνεται κατ' αὐτοὺς αἰσθήσει μὲν, ὡς λευκῶν καὶ μελάνων καὶ τραχέων καὶ λείων· λόγῳ δέ, τῶν δι' ἀποδείξεως συναγομένων, ὥσπερ τοὺς θεοὺς εἶναι καὶ προνοεῖν τούτοις· τῶν γὰρ νοουμένων τὰ μὲν κατὰ περίπτωσιν (ἀμέσως) ἐνοήθη, τὰ δὲ καθ' ὁμοιότητα, τὰ δὲ κατ' ἀναλογίαν, τὰ δὲ κατὰ μετάθεσιν, τὰ δὲ κατὰ σύνθεσιν, τὰ δὲ κατ' ἐναντίωσιν). Αἱ δι' αὐτῶν σχηματιζόμεναι ἔννοιαι ὅτε μὲν γίνονται τεχνικῶς καὶ μεθοδικῶς, ὅτε δὲ φύσει καὶ ἀτέχνως. (Πλουτ. τὰ Ἀρ. τοῖς Φιλ. IV, 11. Τῶν δ' ἔννοιῶν αἱ μὲν φυσικαὶ γίνονται κατὰ τοὺς εἰρημένους τρόπους καὶ ἀνεπιτεχνήτως αἱ δ' ἤδη δι' ἡμετέρας διδασκαλίας καὶ ἐπιμελείας· αὗται μὲν οὖν ἔννοιαι καλοῦνται μόναι, ἐκεῖναι δὲ καὶ προλήψεις— Διογ. Λ. VII 51. Τῶν φαντασιῶν αἱ μὲν εἰσι τεχνικαὶ αἱ δὲ ἀτεχνοί). Καλοῦνται δὲ κοιναὶ διότι ἀνήκουσιν εἰς πάντας τοὺς ἀνθρώπους. Ἡ ἀρχικὴ ὅθεν πηγὴ πάσης γνώσεως, ἀπασῶν τῶν ἔννοιῶν μας εἶναι ἡ αἰσθησις καὶ ἡ φαντασία, ἥτις μᾶς χορηγεῖ τὸ ὕλικόν τῶν γνώσεών μας. Ἡ γνωσιολογία ἔρχεται τῶν στωϊκῶν ἐρείδεται ἐπὶ τοῦ αἰσθητισμοῦ. Ὁ αἰσθητισμὸς οὗτος εἶναι ἡ ἀναγκαστικὴ συνέπεια τῆς περὶ τοῦ κόσμου θεωρίας τῶν καθ' ἣν μόνον τὰ σωματικὰ πραγματικῶς ὑπάρχουσιν. Ἀλλὰ συνέχεται καὶ μετὰ τῆς προσπάθειας τῶν στωϊκῶν νὰ εὕρῃσιν ἀντικειμενικὴν τινα, πραγματικὴν βάσιν τῆς ὑποκειμενικῆς γνώσεως· ἐφαίνετο αὐτοῖς ἀδύνατον νὰ δημιουργῇ ἀφ' ἑαυτῆς ἡ διάνοια τὴν ἀλήθειαν, ὡς διαρρήδην ἐκάλουν τὰς πλατωνικὰς ιδέας ἀπλῶς ὑποκειμενικὰς ἀφαιρέσεις (ἐννοήματα), πρὸς ἃς οὐδὲν τι ἀντιστοιχεῖ ἀπ' εὐθείας εἰς τὴν πραγματικότητα, διότι εἰς τὴν πραγματικότητα οὐδὲν γενικὸν ὑπάρχει, ἀλλὰ μόνον ἀτομικὰ ὄντα (οὐχὶ ἡ ἀνθρωπότης, ἀλλὰ ὡρισμένοι ἀνθρώποι) ἅτινα ἡμῶς δι' ἀφαιρέσεως ἐλήφθησαν ἐκ τῆς πραγματικότητος, ἐνῶ ἄνευ τῆς ἀντιλήψεως τῶν ἀτόμων, τῶν καθ' ἕκαστα ὄντων κ.τ.λ., οὐδεὶς ποτε ἤθελε φθάσει εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ ἀνθρώπου, κ.τ.λ. (Στοβ. Ἑκλ. I, 232).

Ἐπειδὴ δὲ πᾶσα γνῶσις ἡμῶν στηρίζεται ἐπὶ τῶν αἰσθήσεων καὶ τῶν ἔννοιῶν μας αὗται ὅμως δύνανται νὰ ἦναι καὶ ψευδεῖς, ἀναφύεται τὸ ζήτημα πῶς δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν, τίνες τῶν ἔννοιῶν μας εἶναι ὀρθαὶ καὶ τίνες ψευδεῖς, διὰ τίνος χαρακτηριστικοῦ σημείου δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν τὰς ἀληθεῖς ἐννοίας ἀπὸ τὰς ἀπλᾶς φαντασμαγορίας; Τοῦτο εἶναι τὸ στωϊκὸν ζήτημα περὶ τοῦ κριτηρίου τῆς ἀληθείας. Ἰδοὺ πῶς ἀπαντῶσιν οἱ στωϊκοὶ εἰς τοῦτο τὸ ζήτημα. Ἄν αἱ ἔννοιαί μας ἀντιστοιχῶσιν εἰς τὰ ὄντα, ἡδύνατο νὰ κρίνῃ ἀσφαλῶς διάνοιά τις ἱσταμένη ὑπεράνω ἐκατέρων. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶναι δυνατόν, διότι ἡμεῖς δὲν ἐξερχόμεθα τῶν ἔννοιῶν μας, ἐπομένως δὲ δὲν δυνάμεθα νὰ δεῖξωμεν τὴν συμφωνίαν τούτων πρὸς τὰ ὄντα. Ἐπομένως ἀναγκαζόμεθα ν' ἀναζητήσωμεν εἰς αὐτάς τὰς ἐννοίας μας

τὸ χαρακτηριστικὸν γνῶρισμα τῆς ἀληθείας ἢ τοῦ ψεύδους τῶν ἐπομένων δὲ δὲν ὑπάρχει εἰμὴ ὑποκειμενικὸν κριτήριον. Τὸ κριτήριον δὲ τοῦτο τῆς ὀρθότητος τῶν ἐννοιῶν μας εἶναι ἡ ὑπερέχουσα ἰσχὺς καὶ πειστικὴ δύναμις, μεθ' ἧς ἐννοιά τις μᾶς ἐκβιάζει νὰ δώσωμεν τὴν *συγκατάθεσιν* μας. Ἡ ἐννοια ἐκείνη ἣτις ἔχει τὴν ιδιότητα ταύτην εἶναι ἀληθής· διότι ἡ ἐννοια ἣτις προέρχεται ἐκ τινος πραγματικοῦ ἀντικειμένου καὶ πρὸς αὐτὸ ἀντιστοιχεῖ, δύναται νὰ ἐκτυπωθῇ εἰς τὴν ψυχὴν μὲ ἰσχύον καὶ διαύγειαν, οὐχὶ δὲ καὶ ἀπλοῦν ὑποκειμενικὸν φάντασμα. Τοιαύτη δὲ ἐννοια, ἣτις κατέχει τὴν δύναμιν νὰ καταλάβῃ τὴν ψυχὴν καὶ νὰ τὴν ἐκβιάζῃ εἰς συγκατάθεσιν, ἐκζητεῖτο ὑπὸ τῶν Στωϊκῶν *φαντασία καταληπτική*. (Σεξ. πρὸς Μαθ. VII, 257. Ἡ καταληπτικὴ φαντασία ἐστὶν ἐναργής καὶ πληκτικὴ μονονουχὶ τῶν τριῶν κατασπῶσα ἡμᾶς εἰς συγκατάθεσιν.—Δ. Λ. VII, 50· ἡ φαντασία ἡ ἀπὸ τοῦ ὑπάρχοντος καὶ κατ' αὐτὸ τὸ ὑπάρχον ἐναπομεινῆμένη καὶ ἐναπεσφραγισμένη, ὅποια οὐκ ἂν γένοιτο ἀπὸ μὴ ὑπάρχοντος). Ἐπομένως δὲ τὸ κριτήριον δι' οὗ δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν τὰς ἀληθεῖς ἀπὸ τὰς ψευδεῖς ἐννοίας, εἶναι ἡ *κατάληψις* ἢ ἡ *καταληπτικὴ φαντασία* (Δ. Λ. VII. 46. Σεξ. πρὸς Μαθ. VII, 227 κριτήριον τοίνυν φασὶν ἀληθείας εἶναι οἱ ἄνδρες οὗτοι τὴν καταληπτικὴν φαντασίαν. VII, 253).

Διὰ ταύτης τῆς γνωσεολογίας οἱ Στωϊκοὶ ὑπερήσπιζον κατὰ τῶν σκεπτικῶν καὶ τῶν νέων ἀκαδημαϊκῶν τὴν πρότασιν ὅτι ἡ ἀλήθεια δύναται νὰ γνωσθῇ. Ἐπραττον δὲ τοῦτο καὶ ὑπὸ πρακτικὴν ἐποψίν· διότι ἡ ὁρεξις καὶ ἡ πράξις δὲν εἶναι δυνατὴ, εἰάν δὲν ἔχῃ τις προσδιωρισμένην ἐννοίαν περὶ τοῦ ἀντικειμένου, πρὸς ὃ ἀπευθύνεται ἡ πράξις· ἡ σταθερότης εἰς τὴν ἀρετὴν, ἡ διὰ πεποιθήσεων καὶ ἀρχῶν πράξις δὲν εἶναι ἐφικτή, εἰάν ἡ ἀλήθεια δὲν δύναται νὰ γνωσθῇ· ἐπομένως δὲ δὲν εἶναι δυνατὴ οὐδεμίᾳ σταθερᾷ πεποιθήσει περὶ τῆς ἀληθείας.

Ἀνωτέρω μνεῖα ἐγένετο, ὅτι οἱ Στωϊκοὶ ἐν τῇ λογικῇ ἐμπεριέλαβον καὶ γραμματικὰς ἐρεῦνας. Διὰ τούτων δὲ συνετέλεσαν πλείστον εἰς τὴν ἐπιστήμην τῆς γλώσσης. Εἶναι οἱ θεμελιωταὶ τῆς γραμματικῆς, ἣτις διὰ τῶν λατινικῶν γραμματικῶν ἐκληροδοτήθη μέχρι τῆς σήμερον. Ἐπενόησαν σχεδὸν ἅπαντας τοὺς τεχνικοὺς γραμματικοὺς ὅρους πρὸς χαρακτηρισμὸν τῶν μερῶν τοῦ λόγου καὶ τῶν κλίσεων, ὥστε δὲ συνετέλεσε τὰ μάλιστα εἰς τοῦτο ὁ Χρύσιππος, ὅστις συνέταξε πολυάριθμα συγγράμματα περὶ γραμματικῆς καὶ ἐτυμολογίας (1).

(1) Παραβ. τὰ συγγράμματα περὶ τῶν πέντε πτώσεων, περὶ λέξεων, περὶ συντάξεως τῶν λεγομένων, περὶ τῶν ἐτυμολογικῶν. Δ. Λ. VII, 192, 193.

Η ΣΤΩΙΚΗ ΦΥΣΙΚΗ

Ἡ θεμελιώδης θεωρία, ἐφ' ἧς ἐρείδεται ἡ τῆς φύσεως φιλοσοφία τῶν Στωϊκῶν, καὶ ὡς συνέπεια τῆς ὁποίας πρέπει νὰ θεωρῇται καὶ ἡ αἰσθητικὴ γνωσεολογία των, εἶναι ἡ προϋπόθεσις ὅτι μόνον τὸ σωματικὸν εἶναι πραγματικόν, ὅτι ἕκαστον ὃν ὑπάρχει ὡς σωματικόν ὄν, καὶ ὅτι ἐκτὸς τῶν σωμάτων οὐδὲν πραγματικόν ὑπάρχει. Ὑπὸ ταύτην τὴν ἔποψιν ἡ στωϊκὴ φιλοσοφία εἶναι ὕλισμός καὶ τὴν θεωρίαν ταύτην ὀριστικώτερον ἐξέφρασε καὶ συνεπέστερον διεπραγματεύθη, ἢ οἷονδήποτε ἄλλο σύστημα τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας. Προήλασε δὲ ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε ὅχι μόνον τὰ σωματικὰ ὄντα, ἀλλὰ καὶ τὸ θεῖον, τὴν ψυχὴν, τὰς ψυχικὰς ὁρμὰς, οἷον τὴν ὀργήν, τὸν φόβον, τὴν χαράν, πρὸς δὲ τὰς ἀρετὰς καὶ τὰς κακίας, τὰς ὥρας τῆς ἡμέρας, οἷον τὸ ἐσπέρας καὶ τὴν νύκτα, μάλιστα δὲ καὶ ἀφαιρεμένας ἐννοίας, τὰς ιδιότητας τῶν ὄντων ἐθεώρησεν ὡς τι σωματικόν (Πλουτ. Comm. not. 45 ἄτοπον γὰρ εὖ μάλα, τὰς ἀρετὰς καὶ τὰς κακίας, πρὸς δὲ ταύταις τὰς τέχνας καὶ τὰς μνήμας πάσας, ἔτι δὲ φαντασίας καὶ πάθη καὶ ὁρμὰς καὶ συγκαταθέσεις σώματα ποιουμένους ἐν μηδενὶ φάναι κείσθαι κ.τ.λ. . . . οἱ δ' οὐ μόνον τὰς ἀρετὰς καὶ τὰς κακίας ζῶα εἶναι λέγουσιν, οὐδὲ τὰ πάθη μόνον, ὀργὰς καὶ φόβους καὶ λύπας καὶ ἐπιχαιρεκακίας, οὐδὲ καταλήψεις καὶ φαντασίας καὶ ἀγνοίας, οὐδὲ τὰς τέχνας ζῶα, τὴν σκυτοτομικὴν, τὴν χαλκοτυπικὴν· ἀλλὰ καὶ πρὸς τοῦτοις καὶ τὰς ἐνεργείας σώματα καὶ ζῶα ποιοῦσι, τὸν περίπατον ζῶον, τὴν ὀρχησιν, τὴν ὑπόθεσιν, τὴν προσαγόρευσιν, τὴν λοιδορίαν (1)). Ὡς λόγον δὲ τῆς θεωρίας ταύτης ἐπιφέρει-

(1) Ἐνταῦθα βεβαίως ὁ Πλούταρχος ἐκφράζεται ὡς ἀντίπαλος· λέγει δὲ καὶ ὁ Σενέκας Ἐπιστ. 106 non puto te dubitaturum, an affectus corpora sint, tamquam ira, amor tristitia; si dubitas vide an vultum nobis muentur κτλ, quid ergo? tam manifestas corpori notas credis imprimi nisi a corpore? — Ep. 113. Desideras tibi scribi a me quid sentiam de hac quaestione jactata apud nostros: an iustitia, an fortitudo, prudentia ceteraque virtutes animalia sint me in alia sententia profiteor esse, quae sint ergo quae antiquos moverint dicam, animum constat animal esse: virtus autem nihil aliud est quam animus quodammodo quodammodo se habens: ergo animal est etc. inde virtus agit aliquid: agi autem nihil sine impetu (ὁρμῇ) potest κ.τ.λ. Ἐάν δὲ τις ἀντιτάξῃ, ὅτι οὕτω ἕκαστον ἄτομικόν ὃν ἤθελεν εἶσθαι πληθὺς ἀναριθμήτων ἐμφύχων ὄντων, ἀπαντῶσιν ὅτι τοῦτο δὲν εἶναι ὀρθόν· διότι τὰ πολὺ ἀνimalia εἶναι μόνον μέρη τοῦ ἐνὸς animal τῆς ψυχῆς. Ἐκ τῆς αὐτῆς ἐπιστολῆς μανθάνομεν, ὅτι ὁ Κλεάνθης διίσχυριζετο ὅτι ἡ ambulatio εἶναι spiritus a principali usque in pedes permissus, ὁ δὲ Χρύσιππος ὅτι εἶναι αὐτὸ τὸ principale (ἡγεμονικόν).

σιν οἱ Στωϊκοὶ ὅτι ἐκεῖνο μόνον ὑπάρχει ὅπερ ποιεῖ — (ἐνεργεῖ) ἢ πάσχει (ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐνεργεῖ ἕτερον), ὅπερ ὁμῶς ποιεῖ ἢ πάσχει εἶναι σῶμα (Πλουτ. Comm. not. 30, 2· ὄντα γὰρ μόνα τὰ σώματα καλοῦσι, ἐπειδὴ ὄντως τὸ ποιεῖν τι καὶ πάσχειν. — Τὰ Ἀρ. τοῖς Φιλ. VI, 20. Οἱ δὲ Στωϊκοὶ σῶμα τὴν φωνήν· πᾶν γὰρ τὸ δρῶμενον (δρῶν) ἢ καὶ ποιεῖν σῶμα· ἢ δὲ φησὶν ποιεῖ καὶ δρᾶ... ἔτι πᾶν τὸ κινεῖν καὶ ἐνοχλοῦν σῶμά ἐστιν... ἔτι πᾶν τὸ κινούμενον σῶμά ἐστιν), διότι μόνῃ ἡ σωματικὴ οὐσία ἀφ' ἐνὸς ἔχει δύναμιν ν' ἀλλοιωθῇ τι καὶ ἀφ' ἑτέρου δύναται ν' ἀλλοιωθῇ· τὸ νοερόν, τὸ ἀπλῶς πνευματικόν οὐδὲν τι δύναται νὰ ἐνεργῇ οὐδὲ νὰ πάσχη. Τὰ πάντα ὅθεν ἐν τῷ κόσμῳ εἶναι σωματικὴ οὐσία, δὲν ὑπάρχουσι πλείονα καὶ διάφορα εἶδη ὄντος, ὡς δοξάζουσιν ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης· καὶ τὸ πνευματικόν, π. χ. αἱ ἐν τῇ φύσει διαμορφωτικαὶ δυνάμεις, εἶναι κατὰ τοὺς Στωϊκοὺς σωματικαὶ καὶ ὡς ἐκ τούτου ἔχει τὴν δύναμιν νὰ ἐνεργῇ ἐπὶ τοῦ σωματικοῦ ὄντος.

Ἐποπτεύοντες τὸ ὅλον τῆς στωϊκῆς Φυσικῆς ἀνευρίσκομεν ὅτι οἱ Στωϊκοὶ παρεδέχοντο δύο ἀπ' ἀλλήλων ἀναποσπάστους ἀρχὰς παντός σωματικοῦ ὄντος, τὴν πρώτην ὕλην καὶ τὴν πρώτην κινητικὴν τῆς ὕλης δύναμιν. Ἡ πρώτη ὕλη εἶναι κατ' αὐτοὺς ἐκεῖνο, ὅπερ ἐναπολείπεται εἰς τὰ ὄντα, ὅταν ἀφερεθῇ ὁ συγκεκριμένος αὐτῶν προσδιορισμός ἢ ἡ ποιότης των, εἶναι ἢ εἰς ὅλα τὰ ὄντα ὡς βάσις ὑποκειμένη ἢ εἰς αὐτὰ κοινὴ οὐσία, ἐξ ἧς τὰ πάντα γίνονται (Δ. Λ. VII, 134. Σεξ. Ἐμπ. πρὸς Μαθ. IX, 11· οἱ ἀπὸ τῆς στοᾶς δύο λέγοντες ἀρχάς, θεὸν καὶ ἄποιον ὕλην, τὸν μὲν θεὸν ποιεῖν ὑπεilhφασί, τὴν δ' ὕλην πάσχειν τε καὶ τρέπεσθαι. — Σεξ. Ἐπιστ. 65. Dicunt Stoici nostri duo esse in rerum natura, ex quibus; Causam et materiam. Materia jacet iners, res ad omnia parata, cessatura si nemo moveat; causa autem id est ratio materiam format, et quocumque vult versat ex illa varia opera producit. Ἐὰν δὲ αὐτοὶ διακρίνωσιν ἀπὸ τὴν ὕλην τὸν θεὸν ὡς τὴν ποιητικὴν αἰτίαν, ἐπομένως δὲ παραδέχωνται δύο πρωτίστας ἀρχάς, τὸ πάσχον ἢ τὴν ὕλην καὶ τὸ ποιοῦν ἢ τὸν θεόν, δὲν δοξάζουσιν ὁμῶς ὅτι ἡ πρώτη ὕλη καὶ ὁ θεὸς εἶναι δύο οὐσιωδῶς διάφορα ὄντα, ἀλλ' ὅτι ἀμφοτέρω εἶναι ἐν ὄν, μόνον ὑπὸ διάφορον σχέσιν θεωρούμενα. Ἡ μὲν ὕλη εἶναι ἡ οὐσία τῶν ὄντων, τὸ ἄποιον ὑποκείμενον, ἐν ᾧ καὶ ἐξ οὗ τὰ πάντα γίνονται. Ὁ δὲ θεὸς εἶναι ἡ ἐν τῇ ἀρχικῇ ὕλῃ ἐνοικοῦσα δημιουργικὴ δύναμις, ἡ ποιητικὴ ἀρχή, δι' ἧς ἡ καθ' ἑαυτὴν ἀπροσδιόριστος ὕλη μεταβαίνει εἰς τὰ ἀπείρως πολλαπλὰ καθ' ἕκαστα. (Πλουτ. τὰ Ἀρ. τοῖς Φιλ. 1, 8, 17. Οἱ Στωϊκοὶ κοινότερον θεὸν ἀποφαίνονται πῦρ τεχνικὸν ὑδρὶ βαδίζον ἐπὶ γενέσει κόσμου, ἐμπεριελθὸς τε πάντας τοὺς σπερματικούς λόγους καθ' οὓς ἕκαστα καθ' εἰσαρμένην γίνεται καὶ πνεῦμα μὲν διῆκον δι' ὅλου τοῦ κόσμου, τὰς δὲ προσηγορίας μεταλαμβάνον διὰ τὰς τῆς ὕλης δι' ἧς

κεχώρηκε παραλλάξεις. Παρ. Διογ. VIII, 147. Δία μὲν γάρ φασι δι' ὃν τὰ πάντα, Ζῆνα δὲ καλοῦσι παρ' ὅσον τοῦ ζῆν αἰτίος ἐστὶν ἢ διὰ τοῦ ζῆν κεχώρηκεν. Ἀθηναῖον δὲ κατὰ τὴν εἰς αἰθέρα διάταξιν τοῦ ἡγεμονικοῦ αὐτοῦ. Ἦραν δὲ κατὰ τὴν εἰς αἶερα· καὶ Ἥφαιστον κατὰ τὴν εἰς τὸ τεχνικὸν πῦρ· καὶ Ποσειδῶνα κατὰ τὴν εἰς τὸ ὑγρόν· καὶ Δῆμητραν κατὰ τὴν εἰς τὴν γῆν, κ.τ.λ.). Τὴν ποιητικὴν ταύτην ἀρχὴν χαρακτηρίζουσιν οἱ ἀπὸ τῆς στοᾶς ὅτε μὲν ὕλικῶς ὡς τὸ διὰ πάντων διήκον πνεῦμα (πνοήν, spiritus), ἢ ὡς τὸν αἰθέρα, ὅστις ἐκ τοῦ ὑψίστου οὐρανοῦ ἐκχέεται διὰ τοῦ κόσμου ζωογονῶν καὶ εἰδοποιῶν. ἢ τὸ διαμορφῶν τὸν κόσμον τεχνικὸν πῦρ, ὅτε δὲ πνευματικώτερον εἰς τὴν ψυχὴν ἢ τὸν λόγον (νοῦν, λόγον) τοῦ κόσμου, ὡς τὴν πάντα σπύρον ἐν ἑαυτῇ ἐμπεριέχουσαν ἐνότητα, ὡς τὸν γενικὸν νόμον τῆς φύσεως, τὴν εἰμαρμένην, τὴν πρόνοιαν. (Πλουτ. Στ. 34, 5. "Οτι δ' ἡ κοινὴ φύσις καὶ ὁ κοινὸς τῆς φύσεως λόγος εἰμαρμένη καὶ πρόνοια καὶ Ζεὺς ἐστὶν οὐδὲ τοὺς ἀντίποδας λείληθε. Πανταχοῦ γὰρ ταῦτα θρυλεῖται ὑπ' αὐτῶν. Ξεν. περὶ Εὐερ. IV, 7 quid enim aliud est natura, quam Deus et divina ratio toti mundo et partibus ejus inserta). "Οθεν αἱ δύο αὗται ἀρχαὶ τὸ πᾶσιν ἦτοι ἡ ὕλη καὶ τὸ ποιοῦν ἦτοι ὁ θεὸς συνδέονται ἀναποσπᾶστως πρὸς ἀλλήλας, εἶναι δύο πλευραὶ ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ὄντος, ὡς εἰς τὸν ἀνθρώπον ψυχὴ καὶ σῶμα. Τὸ παν ἐπομένως εἶναι ζῶον ἐμψυχον καὶ λογικὸν καὶ νοερόν (Δ. Λ. VII. 139, 142). οὗτινος σῶμα μὲν εἶναι ἡ ὕλη, ψυχὴ δὲ ὁ θεός (ἀπόλυτος ἀφαιρέσις παντός πλατωνικοῦ καὶ ἀριστοτελικοῦ δυϊσμοῦ).

Ἐκ τῶν προεκτεθέντων λοιπὸν ἐπεταὶ ὅτι οἱ Στωικοὶ οὐδεμίαν διάκρισιν ὄντος παρεδέχοντο μεταξὺ θεοῦ καὶ τοῦ κόσμου. Ὁ κόσμος εἶναι τὸ ἄθροισμα τοῦ πραγματικοῦ, τὸ πραγματικὸν ὅμως ἀνέκαθεν ἐμπεριέχεται ἐν τῷ θεῷ, ὁ κόσμος εἶναι ἡ ὕλη πάντων καὶ ἡ δραστικὴ δύναμις, ἥτις διαμορφώνει τὴν ὕλην ταύτην εἰς τὰ καθ' ἕκαστα· οὐδέν τι βεβαίως δύναται νὰ νοηθῇ, ὅπερ νὰ μὴ ἦναι ἡ αὐτὸς ὁ θεός, ἀμέσως, ἢ τρόπος τῆς ἐμφανείας τοῦ θεοῦ, μία ἐκ τῶν μορφῶν, ὑπὸ τῆς ὑποίας τὸ ἀρχικὸν ὃν ὑπάρχει ἐν τῷ κόσμῳ. Οὐσιωδῶς ὅθεν ὁ θεός καὶ ὁ κόσμος εἶναι ταῦτόν, καὶ οἱ Στωικοὶ συνήθως μεταχειρίζονται τὰς δύο ἐννοίας ὡς ταύτοσήμους (Διογ. VII, 148· οὐσίαν δὲ θεοῦ Ζήνων μὲν φησὶ τὸν ὅλον κόσμον καὶ τὸν οὐρανόν — Αρ. διδυμ. παρ' Εὐσεβ. Χω. 15, 1. "Ολον δὲ τὸν κόσμον σὺν τοῖς ἑαυτοῦ μέρεσι προσαγορεύουσι θεόν... διὸ δὴ καὶ Ζεὺς λέγεται ὁ κόσμος), καὶ ἡ διάκρισις ἑκατέρων εἶναι συμβεβηκὸς ἀφορώσα τὴν κατὰ καιροὺς κατάστασιν ἢ τὴν μορφήν τῆς ὑπάρξεως. Τὸ αὐτὸ γενικὸν ὃν καλεῖται θεός μὲν θεωρούμενον κατὰ τὴν ἐνότητα αὐτοῦ, κόσμος δὲ κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν του, κατὰ τὴν ποικίλην τῶν μορφῶν, ἃς τινὰς αὐτὸ λαμβάνει εἰς τὴν ἀνάπτυξιν του. "Οθεν ἡ διάκρισις ἑκατέρων δύναται νὰ θεωρηθῇ καὶ ὡς διάφορος σημασία τοῦ ὅρου Κόσμος, ἐφ' ὅσον οὗτος ση-

μαίνει ὅτε μὲν τὸ ἄθροισμα τῶν ὄντων ὡς ὅλον, ὅτε δὲ τὰ παραγόμενα ὄντα. (Στοβ. Ἐκλ. 1, 5 — κόσμον δ' εἶναι φησὶν ὁ Χρῦσιππος σύστημα ἐξ οὐρανοῦ καὶ γῆς καὶ τῶν ἐν τούτοις φύσεων· ἢ τὸ ἐκ θεῶν καὶ ἀνθρώπων σύστημα καὶ ἐκ τῶν ἔνεκα τούτων γεγονότων λέγεται δ' ἕτερος κόσμος ὁ θεός, κ.τ.λ. Διογ. VII, 137. λέγουσι δὲ κόσμον τριχῶς αὐτόν τε τὸν θεὸν τὸν ἐκ τῆς ἀπάσης οὐσίας ἰδίως, ποιόν, ὃς δὴ ἄφθαρτός ἐστι καὶ ἀγέννητος δημιουργὸς ὢν τῆς διακοσμήσεως κατὰ χρόνων τινὰς περιόδους ἀναλίσκων εἰς ἑαυτὸν τὴν ἀπασαν οὐσίαν καὶ πάλιν ἐξ ἑαυτοῦ γεννῶν καὶ αὐτὴν δὲ τὴν διακόσμησιν τῶν ἀστέρων κόσμον εἶναι λέγουσι, καὶ τρίτον τὸ συνεστηκὸς ἐξ ἀμφοῖν. Καὶ ἔστι κόσμος ἢ (κατὰ τὴν πρώτην σημασίαν τῆς λέξεως) ὁ ἰδίως ποιὸς τῆς τῶν ὅλων οὐσίας (ἡ γενικὴ οὐσία κατὰ τὴν προσδιορισμένην αὐτῆς ποιότητά) ἢ (δευτέρα σημασία) ὡς φησι Ποσειδώνιος... σύστημα ἐξ οὐρανοῦ καὶ γῆς καὶ τῶν ἐν τούτοις φύσεων, ἢ (τρίτη σημασία) σύστημα ἐκ θεῶν καὶ ἀνθρώπων καὶ τῶν ἔνεκα τούτων γεγονότων).

Ἄλλα πῶς ἐκ τῆς ἀρχικῆς οὐσίας ἀναπτύσσονται τὰ καθ' ἑκάστα, τίς ἡ γενικὴ περὶ τοῦ κόσμου θεωρία τῶν Στωϊκῶν ἰδοὺ τὸ ζήτημα, ὅπερ ὀφείλομεν ἤδη ἵνα λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ἐξετάζοντες τὴν ὑπ' αὐτῶν δοθεῖσαν λύσιν.

Ἐπειδὴ ὁ λόγος τῆς ἀρχικῆς οὐσίας εἶναι ἡ ποιητικὴ δύναμις, ὁ σπόρος τοῦ κόσμου, τὸ τεχνικὸν πῦρ, ἐξ οὗ τρέφεται πᾶσα ζωὴ, τὸ πᾶν παρήχθη ἐξ αὐτοῦ μετὰ τῆς αὐτῆς ἀνάγκης, μεθ' ἧς τὸ ζῶον ἢ τὸ φυτὸν ἐκ τοῦ σπόρου. (Διογ. VII, 136, κατ' ἀρχάς μὲν οὖν καθ' αὐτὸν ὄντα τὸν θεὸν τρέπειν τὴν πᾶσαν οὐσίαν δι' αἰέρος εἰς ὕδωρ καὶ ὥσπερ ἐν τῇ γονῇ τὸ σπέρμα περιέχεται, οὕτω καὶ τοῦτον σπερματικὸν λέγον ὄντα τοῦ κόσμου τοιούτῳ ὑπολιπέσθαι ἐν τῷ ὑγρῷ ἐνεργὸν αὐτῷ ποιοῦντα τὴν ὕλην πρὸς τὴν τῶν ἐξῆς γένεσιν, κτλ.). Τὸ ἀρχικὸν πῦρ τρέπεται πρῶτον εἰς αἶρα ἥτοι ἀερῶδη ἀτμὸν, εἴτα εἰς ὕδωρ, ἐκ τούτου δὲ τὸ μὲν ὑφίσταται καὶ γίνεται γῆ, τὸ δὲ διαμένει ὕδωρ, τὸ δὲ ἐξατμίζεται ὡς ὁ ἀτμοσφαιρικός αἶθρ, ὅστις πάλιν ἀφ' ἑαυτοῦ ἐξάπτει τὸ κοινὸν πῦρ, ἐκ δὲ τῆς μίξεως τούτων τῶν τεσσάρων στοιχείων σχηματίζεται ὁ κόσμος. (Στοβ. 1, 170. Ζήνων δὲ οὕτως ἀποφαίνεται διαρρηδὴν, τοιαύτην δεήσει εἶναι ἐν περιόδῳ τὴν τοῦ ὅλου διακόσμησιν ἐκ τῆς οὐσίας, ὅταν ἐκ πυρὸς τραπῇ εἰς ὕδωρ δι' αἰέρος γένηται, τὸ μὲν τι ὑφίστασθαι καὶ γῆν συνίστασθαι, ἐκ τοῦ λοιποῦ δὲ τὸ μὲν διαμένειν ὕδωρ, ἐκ δὲ τοῦ ἀτμιζομένου αἶρα γίνεσθαι, ἐκ τίνος δὲ τοῦ αἰέρος πῦρ ἐξάπτειν, κτλ. — Διογ. VII, 142. γίνεσθαι δὲ τὸν κόσμον ὅταν ἐκ πυρὸς ἡ οὐσία τραπῇ δι' αἰέρος εἰς ὑγρότητα, εἴτα τὸ παχυμερές αὐτοῦ συστάν ἀποτελεσθῇ γῆ, τὸ δὲ λεπτομερές ἐξαερῶθῃ καὶ τοῦτ' ἐπὶ πλέον λεπτυνθὲν πῦρ ἀπογεννήσῃ· εἴτα κατὰ μίξιν ἐκ τούτων φυτὰ τε καὶ ζῶα καὶ τὰ ἄλλα γένη. — Χρυσίπ. παρὰ Πλουτ. Στωϊκ.

Πολιτ. 43^α· ἡ δὲ πυρὸς μεταβολὴ ἐστὶ τοιαύτη· δι' αἰέρος εἰς ὕδωρ τρέπεται καὶ τούτων γῆς ὑφισταμένης ἀπὸ ἀναθυμιάται· λεπτυνομένου δὲ τοῦ αἰέρος ὁ αἰθήρ περιχεῖται κύκλῳ). Μόνον δὲ διὰ τοῦ χωρισμοῦ τούτων τῶν στοιχείων γεννᾶται ἡ ἀντίθεσις τῆς ποιητικῆς καὶ πασχούσης ἀρχῆς, τῆς ψυχῆς τοῦ κόσμου καὶ τοῦ σώματός της· τὸ ὑγρὸν, εἰς ὃ τὸ πρῶτον ἐτράπη τὸ ἀρχικὸν πῦρ, παριστάνει τὸ σῶμα, ἡ ἐν αὐτῷ ὑπολανθάνουσα θερμότης τὴν ψυχὴν (Χρυσίπ. παρὰ Πλουτ. Στωϊκ. Πολιτ. διόλου μὲν γὰρ ὡν ὁ κόσμος πυρώδης εὐθὺς καὶ ψυχὴ ἐστὶν ἐκ αὐτοῦ καὶ ἡγεμονικόν· ὅτε δὲ μεταβαλὼν εἰς τε τὸ ὑγρὸν καὶ τὴν ἀναπολειφθεῖσαν ψυχὴν τρόπον τινὰ εἰς σῶμα καὶ ψυχὴν μετέβαλεν ὥστε συνιστάναι ἐκ τούτων, ἄλλον τινὰ ἔσχε λόγον) ἢ ἐὰν θεωρήσωμεν τὰ στοιχεῖα εἰς τὴν μετὰ ταῦτα τετράδα τῶν, τὰ μὲν δύο κατώτερα ἀντίστοιχοῦσι πρὸς τὴν ὕλην, τὰ δὲ δύο ἀνώτερα πρὸς τὴν δροστικὴν δύναμιν. (Πλουτ. Comm. nov. 49^α· γῆν μὲν γὰρ ἴσασι καὶ ὕδωρ οὔτε αὐτὰ συνέχειν οὔτε ἕτερα, πνευματικῆς δὲ μεταχῆ καὶ πυρώδους δυνάμεως τὴν ἐνότητα διαφυλάττειν· αἶρα δὲ καὶ πῦρ αὐτῶν τ' εἶναι δι' ἐκτονίαν ἐκτατικὰ καὶ τοῖς δυσὶν ἐκείνοις ἐγκεκραμένα τόνον παρέχειν καὶ τὸ μόνιμον καὶ οὐσιῶδες). Καθὼς ὅμως ἡ ἀντίθεσις αὕτη ἐγένετο ἐν χρόνῳ, οὕτω μέλλει πάλιν καὶ ἐν χρόνῳ νὰ παύσῃ· τὸ ἀρχικόν ὃν καταναλίσκει πάλιν ἡρέμα τὴν ὕλην, ἣν ἀπεχώρισεν ἀπ' ἐαυτοῦ ὡς σῶμα τοῦ μέχρις οὗ ἐν τῷ τέλει τούτου τοῦ χρόνου γενικὴ τις ἐκπύρωσις ἐπαναγάγῃ τὰ πάντα εἰς τὴν ἀρχικὴν κατάστασιν, ἐν ἧμένοιο ὁ θεὸς ἢ τὸ ἀρχικόν πῦρ ὑπάρχει κατ' ἄμεσον τρόπον. (Πλουτ. Στ. Πολ. Χρυσίππος ἐν τῷ πρώτῳ περὶ προνοίας τὸν Δία φησὶν αὐξέσθαι μέχρις ἂν εἰς αὐτὸν ἀπαντὰ καταναλώσῃ. Στωβ. Ἐκλ. 1, 414. Ζήνωνι καὶ Κλεάνθει καὶ Χρυσίππῳ ἀρέσκει τὴν οὐσίαν μεταβάλλειν οἶον εἰς σπέρμα καὶ τὸ πῦρ καὶ πάλιν εἰς τούτου τοιαύτην ἀποτελεῖσθαι τὴν διακόσμησιν οἷα πρότερον ἦν). Κατὰ ταύτην ὅμως τὴν εἰς τὸ πῦρ διάλυσιν τοῦ κόσμου οὐδὲν τι ὑπολείπεται, ἀλλὰ συμπληρωθείσης τῆς ἐκπύρωσεως καὶ διατρεχθέντος τοῦ μεγίστου ἐνιαυτοῦ, ἀρχίζει πάλιν νέα κοσμοποιΐα (διακόσμησις), ἥτις πάλιν περιοδεύει κατὰ τοὺς αὐτοὺς νόμους καὶ ἐν τῷ αὐτῷ χρόνῳ, ὡς ἡ προγενεστέρα (Νουμέν. παρ' Εὐσεβ. XV, 19. Ἡ κοινὴ φύσις ἐπανελθοῦσα εἰς τὸν πρῶτον ῥηθέντα λόγον καὶ εἰς τὴν ἀνάστασιν ἐκείνην τὴν ποιούσαν ἐνιαυτὸν τὸν μέγιστον. . . διὰ τάξιν ἀπ' οἷας διακοσμεῖν ὡσαύτως ἤρξατο κατὰ λόγον πάλιν τὴν αὐτὴν διεξαγωγὴν ποιεῖται τῶν τοιούτων περιόδων ἐξ αἰδίου γινομένων ἀκαταπαύστως), καὶ οὕτως ἡ ἱστορία τοῦ κόσμου καὶ τοῦ Θεοῦ στρέφεται εἰς αἰδίου κύκλον δι' ἴσων στιγμῶν.

Ὅ,τι δὲ ὑφίσταται εἰς τὴν μόρφωσιν καὶ διάλυσιν τοῦ κόσμου εἶναι τὸ ἀνυπόστατον πάντων τῶν καθ' ἑκάστα, ἡ ἀπόλυτος ἐξάρτησις πάντων τῶν ὄντων ἀπὸ τοῦ γενικοῦ νόμου καὶ ἀπὸ τῆς πορείας τοῦ παντός. Τὰ πάντα ἐν τῷ κόσμῳ ἐπονται διὰ τινος φυσικῆς καὶ

ἀναλλοιώτου ἁλληλουχίας αἰτιῶν καὶ ἀποτελεσμάτων, ὡς ἀπαιτεῖ ἡ φύσις καὶ ὁ νόμος τῶν ὄλων. Αὕτη δὲ ἡ ἀναλλοιώτος τάξις τῆς πορείας καὶ τῆς ἁλληλουχίας τῆς φύσεως χαρακτηρίζεται ὑπὸ τῶν Στωϊκῶν διὰ διαφορῶν ὄρων ὡς ὁ κοινὸς νόμος ἢ ὡς ὁ τοῦ παντός λόγος, ἢ ὡς εἰμαρμένη ἀνάγκη. Ἐπειδὴ δὲ ὁ θεὸς θέτει μὲν ἐν ἐνεργείᾳ τὴν καθολικὴν ζωὴν, ἀλλὰ δὲν τὴν προσδιορίζει αὐτογνώμονως καὶ ἐξ ἰδίας βουλήσεως, ἐπειδὴ ἀπεναντίας εἶναι ὁ ἀπόλυτος λόγος, ὅστις βούλεται μόνον τὸν νόμον· ἐπομένως δὲ τοιαύτην διάπλασιν τοῦ κόσμου, ὁποῖα ἐξ ἀνάγκης παρέπεται ἐκ τῆς φύσεως τῶν ἀρχῶν παντός ὄντος, δὲν πρέπει διὰ τοῦτο κατὰ τὴν στωϊκὴν διδασκαλίαν νὰ χωρίζεται ὁ θεὸς καὶ ὁ ἐγκόσμιος νόμος ἢ ἡ εἰμαρμένη καὶ ἡ μοῖρα, ἀλλ' εἶναι ἐν καὶ τὸ αὐτὸ (Δ. Λ. VII, 149· καθ' εἰμαρμένην δὲ φασὶ τὰ πάντα γίνεσθαι· ἔστι δὲ εἰμαρμένη αἰτία τῶν ὄντων ὁρωμένη ἢ λόγος, καθ' ὃν ὁ κόσμος διεξάγεται. Δ. Λ. VII, 135· ἐν εἶναι θεὸν καὶ νοῦν καὶ εἰμαρμένην καὶ Δία πολλὰς τ' ἐτέρας ὀνομασίαις προσονομάζεσθαι. — Στοβ. Ἐκλογ. I, 180 (Πλουτ. τὰ ἀρέσκ. τοῖς Φιλ. I, 28, 3). Κατὰ τὸν Χρύσιππον εἰμαρμένη ἐστὶν ὁ τοῦ κόσμου λόγος, ἢ λόγος τῶν ἐν τῷ κόσμῳ προνοίᾳ διοικουμένων, ἢ λόγος, καθ' ὃν τὰ μὲν γεγονότα γέγονε, τὰ δὲ γινόμενα γίνεται, τὰ δὲ γενησόμενα γενήσεται).

Αἱ θεμελιώδεις αὗται ἰδέαι τῆς στωϊκῆς φυσικῆς προσελήφθησαν ἐκ τοῦ Ἡρακλείτου. Πρῶτος ὁ Ἡράκλειτος ἐξέφρασε τὴν ἔννοιαν, ὅτι τὰ ὄντα ὑπόκεινται εἰς ἀέναντον ῥοήν, εἰς ἀδιάλειπτον πρὸς ἀλλήλα μεταβάσιν. Πρῶτος ὁ Ἡράκλειτος ἐθεώρησε τὴν ἀρχικὴν δύναμιν ὡς πῦρ, τὸν κόσμον ὡς πῦρ βαθμιαίως μετατρέπομενον· πρῶτος αὐτὸς ἐδίδαξε τὴν περιοδικὴν ἐκπύρωσιν καὶ τὴν ἀνακαίνισιν τοῦ κόσμου καὶ ἀνέφερε περὶ τοῦ μεγίστου ἐνιαυτοῦ, ὡς μετ' αὐτὸν οἱ Στωϊκοί. Καὶ αὐτὰς τὰς βαθμίδας τῆς τροπῆς τοῦ παντός ὁ Ἡράκλειτος προσδιώρισεν, ἐφ' ὅσον κατ' αὐτὸν τὸ ἀρχικὸν πῦρ τὸ γεννῶν τὸν κόσμον, μετατρέπεται πρῶτον εἰς ἀέρα, εἴτα εἰς ὕδωρ, εἴτα εἰς γῆν· πρὸςθεύει, ὡς οἱ Στωϊκοί, ὅτι ὁ κόσμος ἐπαναστρέφει εἰς τὸ ἀρχικὸν πῦρ διατρέχει τὴν αὐτὴν πορείαν, ἣν εἶχε διατρέξει καὶ κατὰ τὴν ἐκ τοῦ πυρός ἐκπύρουσίν του· τέλος δὲ χαρακτηρίζει τὸν αἰώνιον νόμον καθ' ὃν τὰ πάντα τελοῦνται, ὡς εἰμαρμένην, ὡς κοινὸν λόγον· καὶ τοὺς ὄρους τούτους οἱ στωϊκοὶ παρ' αὐτοῦ ἐδανείσθησαν.

Δὲν πρέπει ὅμως νὰ παραβλέψωμεν ὅτι ὑπάρχουσι καὶ διαφοραὶ μεταξὺ τῆς στοᾶς καὶ τοῦ Ἡρακλείτου. Οὕτω π. χ. ἐνῷ ὁ Ἡράκλειτος ἴσασται εἰς τὴν ῥοήν τῶν ὄντων ὡς τὸ ἔσχατον, καὶ ἀπλῶς ἀρνεῖται πᾶν ἔμμονον ὄν, οἱ Στωϊκοὶ ἀπεναντίας ὄχι μόνον θέτουσιν ὡς βάσιν εἰς τὸ πᾶν τὴν ἀρχικὴν ὕλην, ἥτις καίτοι μεταβαίνουσα εἰς ἀδιακόπους νέας μορφάς, ἐνταύτῃ ὅμως κατὰ τὴν ἀλλαγὴν ταύτην τῶν μορφῶν ὑφίσταται ὡς τὸ γενικὸν ὑποκείμενον, ἀλλὰ καὶ τὰ καθ' ἕκαστα θεω-

ροῦσιν ὡς τι σωματικῶς ὑφιστάμενον· ἀπὸ δὲ τῆς ὕλης διακρίνουσι τὴν ποιητικὴν ἀρχήν, τὸν λόγον ἢ τὸν θεόν, εἰ καὶ οὐχὶ κατὰ τὴν οὐσίαν, τοῦλάχιστον ὅμως κατὰ τὸν λόγον, τὴν ἔννοιαν. Διὰ τοῦτο κατάρθωσαν νὰ ἐξάρωσι πολλῶ ἀκριβέστερον ἢ ὁ Ἡράκλειτος τὸν λόγον ἐν τῷ κόσμῳ κατὰ διάκρισιν τῆς ἀπλῆς τυφλῶς ἐνεργοῦσης φυσικῆς δυνάμεως· ὅθεν ἐνῶ οὗτος περιορίσθη εἰς φυσικὰς παρατηρήσεις, ἀπειναντίας ἢ στωϊκὴ φυσικὴ ἔχει οὐσιωδῶς τελεολογικὸν χαρακτήρα, καὶ ἀνευρίσκει τὸ οὐ ἕνεκα εἰς τὴν σχέσιν τῆς διακοσμήσεως τοῦ παντός πρὸς τὸν ἄνθρωπον. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον καὶ ἡ εἰς ἀμφοτέρους κοινὴ ιδέα τοῦ τὰ πάντα διὰ παντός λόγου ἢ τοῦ γενικοῦ νόμου δὲν ἔχει ἴσον ἐμπεριεχόμενον. Ὁ μὲν Ἡράκλειτος ἀναγνωρίζει τὸν λόγον τοῦτον κυρίως εἰς τὴν ὁμοιόμορπον διαδοχὴν τῶν φυσικῶν φαινομένων, εἰς τὴν κανονικότητα τῆς περιόδου, καθόλου δὲ εἰς τὸ ἀναλλοίωτον τῆς φυσικῆς ἀλληλουχίας· οἱ δὲ Στωϊκοὶ καίτοι μὴ ἀποκλείοντες τὴν πλευρὰν ταύτην εἰς τὰς περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ θεοῦ ἀποδείξεις των, ἐξαίρουσιν ὅμως κυρίως τὴν τελεολογίαν, τὴν σκοπιμότητα τῆς τοῦ κόσμου διατάξεως. Ὅθεν ὁ τὸν κόσμον διοικῶν λόγος ἐμφαίνεται κατ' ἐκείνον μὲν μᾶλλον ὡς φυσικὴ δύναμις, παρὰ δὲ τοῖς Στωϊκοῖς ὡς σκοπιμὸς νόησις· διὰ μὲν τὸν Ἡράκλειτον ἡ φύσις εἶναι τὸ ὑφιστόν, τὸ ἀντικείμενον αὐτοϋποστάτου καὶ ἀπολύτου ἐνδιαφέροντος, ἐπομένως δὲ καὶ τὸ ἀπόλυτον ὂν οὐδὲν ἕτερον, ἢ ἡ τὸν κόσμον δημιουργοῦσα δύναμις. Οἱ δὲ στωϊκοὶ θεωροῦσι τὴν φύσιν ὑπὸ τὴν ἐποψιν τοῦ ἀνθρώπου, ὡς μέσον διὰ τὸ ἀγαθὸν καὶ τὴν ἐνέργειαν τοῦ ἀνθρώπου· ὁ θεὸς ἐπομένως ἐνεργεῖ καὶ ἐπὶ τῆς φύσεως οὐχὶ ὡς ἀπλὴ φυσικὴ δύναμις, ἀλλ' οὐσιωδῶς ὡς ἡ ἀρχὴ ἢ προπαρασκευάζουσα τὴν φύσιν εἰς κατοικίαν καὶ ὄργανον τοῦ ἀνθρώπου· ἡ ἀκροτάτη ἔννοια τοῦ ἡρακλειτείου συστήματος εἶναι ἡ τῆς φύσεως ἢ ἡ τῆς εἰμαρμένης· οἱ ἀπὸ τῆς στοᾶς καὶ αὐτοὶ παρεδέχθησαν βεβαίως ταύτην, ἀλλὰ τὴν προήγαγον ἐν ταύτῃ εἰς τὴν ὑψηλοτέραν ιδέαν τῆς προνοίας. Πρὸς τὴν τοῦ κόσμου ψυχὴν συνέχεται ἡ ἀτομικὴ ψυχὴ ὡς τὸ μέρος πρὸς τὸ ὅλον. Ἀλλ' ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ δὲν εἶναι μόνον, ὡς ἀπασαὶ αἱ ἄλλαι ἐμψυχοὶ δυνάμεις, μέρος (μόριον, ἀπόσπασμα καὶ ἀπόρροια τῆς γενικῆς ζωικῆς δυνάμεως, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς λογικότητος ἔχει ἰδιαιτέραν τινὰ συγγένειαν πρὸς τὴν θεϊαν οὐσίαν (Κλεάνθ. Στ. 4. Ἐπικτ. διατριβ. 1, 14, β· αἱ ψυχαὶ συνκφεῖς τῷ θεῷ ἅτε αὐτοῦ μόρια οὔσαι καὶ ἀποσπάσματα). Ὅθεν οὐδαμῶς δύναται, κατὰ τὴν θεωρίαν τῶν Στωϊκῶν, νὰ ὑπεξαίρεση ἑαυτὴν ἐκ τοῦ νόμου τούτου τοῦ ὄντος, ἐκ τῆς γενικῆς ἀνάγκης ἢ εἰμαρμένης, καὶ εἶναι ἀπάτη τὸ νὰ ἀποδίδῃ εἰς αὐτὴν ἡ κοινὴ περὶ τῆς ἐλευθερίας, δοξασία, αἰτιότητα ἀνεξάρτητον τῆς τοῦ κόσμου πορείας, διότι ἐὰν ἐδίδοντο τυχαῖαι καὶ κατὰ συμβεβηκὸς ἐνέργειαι, ἤθελε παύσει ὁ νόμος τῆς αἰτιότητος καὶ ἡ ἐκ τοῦ θεοῦ ἐξάρτησις τῶν ἀπάντων (Πλουτ. Στ. Πολιτ. 23. 47, 4). Ἀπειναντίας

τὸ ὁρθὸν εἶναι ὅτι καὶ τὰ λελανθασμένως νομιζόμενα τυχαῖα συμβά-
ματτα ἐκπηγάζουσιν ἀναγκαιῶς ἐξ ὑποκεκρυμμένων αἰτιῶν (Πλουτ.
αὐτόθι). Ἐάν ὁμως πιστεύη τις, ὅτι οὕτως ἀποβαίνει ἀνωφελὴς ἡ
ιδία τοῦ ἀνθρώπου ἐνέργεια, (ὁ ἀργὸς λόγος), ἀπαντᾷ ὁ Χρύσιππος.
(Cic. de fato 12) ὅτι καὶ αὕτη παραλαμβάνεται ὡς ὀργανικὴ αἰτία
εἰς τὴν ἀλληλουχίαν τῆς εἰμαρμένης· ἐάν δέ τις ἐνίσταται, ὅτι ἡ θεω-
ρία αὕτη ἀφαιρεῖ τὸν καταλογισμόν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴν ἐνοχὴν
τοῦ κακοῦ προσάπτει εἰς τὸν θεόν (Κικ. αὐτόθι κ. 18), ἀπαντᾷ ὅτι ἡ
ἀνάγκη νὰ διακρίνηται ἡ ἀποφασιστικὴ ἀπὸ τὴν περιστατικὴν αἰτίαν,
καὶ ὅτι αὕτη ἐγκρίνεται ἐν τῇ εἰμαρμένῃ· ἀπεναντίας ἐκείνη ἐν τῇ ἰδίᾳ
βουλήσει καὶ τῇ ἡθικῇ τοῦ ἀνθρώπου διαθέσει· περαιτέρω ὁμως προσ-
διορίζει οὕτω πως τὴν ἐννοίαν τῆς ἐλευθερίας, ὥστε αὕτη μετατρέπε-
ται εἰς ἐσωτερικὸν ἀναγκάσιον αὐτοπροσδιορισμόν, καὶ γίνεται κατα-
φανὲς ὅτι τὸ σύστημα ὑποστηρίζει τὴν εἰμαρμένην. Καὶ καθὼς ἡ ἀτο-
μικὴ ψυχὴ δὲν ἔχει ἐνέργειαν ἀνεξάρτητον τοῦ ὅλου, οὕτω καὶ δὲν
δύναται νὰ ὑπεκφυγῇ τὴν εἰμαρμένην τοῦ ὅλου, καὶ αὕτη ὀφείλει,
κατὰ τὴν γενικὴν διδασκαλίαν τῆς σχολῆς, κατὰ τὸ τέλος τοῦ κό-
σμου εἰς ὃν ἀνήκει νὰ ἐπανκλᾷ εἰς τὴν ἀρχικὴν ὕλην ἢ εἰς τὸν
θεόν, καὶ μόνον κατὰ τοῦτο διεφώνουν πρὸς ἀλλήλους οἱ Στωϊκοί,
ἂν ἀπασαὶ αἱ ψυχὰὶ ἐμελλον νὰ διαρκέσωσιν ἕως τότε, ὡς ὁ Κλεάν-
θης ἐδόξαζεν, ἢ μόναι αἱ τῶν σοφῶν, ὡς ὁ Χρύσιππος. (Διογ. VII,
156. Πλατ. Φιλ. IV, 7). Μόνος ὁ Ζεὺς, ὁ ἀνώτατος θεός, εἶναι αἰδίδιος.
Ἀπεναντίας διαδηλοῦται ὀριστικῶς, ὅτι ὁ ἄνθρωπος καθὼς λογικὸν
ὄν εἶναι ὁ σκοπὸς τῆς γένεως, τὸ πρῶτον ἀντικείμενον τῆς θείας προ-
νοίας, καὶ συναφὴς τῷ θεῷ. Ὁ λόγος εἶναι φύσει τὸ ἡγεμονικὸν ἐν
τῇ ἀνθρωπίνῃ ψυχῇ· ὁ ἄνθρωπος δι' αὐτοῦ κέκτηται τὴν δύναμιν τοῦ
νὰ γινώσκῃ ἀπαντὰ τὰ ὄντα καὶ νὰ κυριεύῃ τὰς κατωτέρας φυσικὰς
ὁρμάς, ὁ ἄνθρωπος ἐδημιουργήθη εἰς ἔλλογον βίον, εἰς πνευματικὴν
τελειότητα καὶ ἐλευθερίαν (Πλουτ. τὰ Ἀρ. III, 4, 21. Τῆς ψυχῆς τὸ
ἀνώτατον μέρος, τὸ ἡγεμονικόν, τὸ ποιοῦν τὰς φαντασίας καὶ τὰς
συγκαταθέσεις καὶ αἰσθήσεις καὶ ὁρμάς, καὶ τοῦτο λογικὸν καλοῦσι.
—Δ. Λ. VII, 89· ἡ ψυχὴ ἐστὶ πεποιημένη πρὸς τὴν ὁμολογίαν παντός
τοῦ βίου).

Η ΣΤΩΪΚΗ ΗΘΙΚΗ

Ἡ ἡθικὴ τῶν Στωϊκῶν θεμελιούται ἐπὶ τῆς φυσικῆς, ἥτις ἐμπεριέ-
χει τὰς βάσεις τοῦ συστήματος. Ἡ φυσικὴ εἶχε δείξει, ὅτι ὁ κόσμος
εἶναι ὅλον τὸ βαῖνον ἐλλόγως καὶ ἁρμονικῶς κατὰ αἰδίδιους νόμους, καὶ
ὅτι τὰ καθ' ἕκαστα εἶναι μέρη καὶ μέλη τούτου τοῦ λογικοῦ ὅλου.
Ἡ ἡγεμονία τοῦ λόγου ἐπὶ τῆς ὕλης, ἡ ὑπαγωγή τῶν καθ' ἕκαστα

ὑπὸ τὸν γενικὸν νόμον, ἡ ἀπόλυτος ἐξάρτησις πάντων τῶν ὄντων ἐκ τῆς ἀναλλοιώτου πορείας τοῦ παντός εἶναι ἡ καθοδηγοῦσα ἀρχὴ τῆς στωϊκῆς θεωρίας. Συνεπῶς ἐκ ταύτης τῆς θεωρίας ἀπορρέει ἡ ἀνωτάτη ἠθικὴ ἀρχὴ τῶν Στωϊκῶν, ὅτι τὸ ἄτομον δυνάμει τοῦ ἐν αὐτῷ ἐνυπάρχοντος λόγου ὀφείλει νὰ ζῇ οὐχὶ αὐθακριτέως, ἀλλὰ κατὰ νόμον, οὐχὶ αἰσθητικῶς, ἀλλ' ἐλλόγως, οὐχὶ αὐτογνωμόνως, ἀλλ' ὡς μέλος τοῦ ὅλου, καὶ νὰ διατηρῇ τὸν ἀτομικὸν αὐτοῦ λόγον σύμφωνον πρὸς τὸν παγκόσμιον λόγον ἢ τὴν γενικὴν κανονικότητα τῆς φύσεως. Τοῦτο δὲ οἱ Στωϊκοὶ ἐξέφραζον οὕτως· ὁ προφορισμὸς ἢ τὸ τέλος τοῦ ἀνθρώπου εἶναι, *ὁμολογουμένως ἢ ἀκολουθῶς τῇ φύσει ζῆν*, *naturae convenienter ἢ consequenter vivere, naturam sequi*. Τὴν φύσιν δὲ ταύτην, σύμφωνως πρὸς τὴν ὁποῖαν ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει νὰ ζῇ, ἐχαρακτηρίζει ὁ Κλεάνθης ὡς τὴν *κοιτὴν φύσιν*· ἀκριβέστερον δὲ ἀποφαίνεται ὁ Χρύσιππος λέγων, ὅτι ὀφείλει τις νὰ ζῇ κατὰ τὴν γενικὴν καὶ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν. (Δ. Α. VII, 89. διόπερ τέλος γίνεται τὸ ἀκολουθῶς τῇ φύσει ζῆν· ὅπερ ἐστὶ κατ' ἀρετὴν αὐτοῦ καὶ τὴν τῶν ὅλων οὐδὲν ἐνεργοῦντας, ὧν ἀπαγορεύειν εἴωθεν ὁ νόμος ὁ κοινὸς ὅπερ ἐστὶν ὁ ὀρθὸς λόγος διὰ πάντων ἐρχόμενος ὁ αὐτὸς ὧν τῷ Διῷ... εἶναι δ' αὐτὸ τοῦτο τὴν τοῦ εὐδαίμονος ἀρετὴν καὶ εὐροίαν βίου, ὅταν πάντα πράττεται κατὰ τὴν συμφωνίαν τοῦ παρ' ἐκάστῳ δαίμονος πρὸς τὴν τοῦ ὅλου διοικητοῦ βούλησιν).

Τὶ δὲ ἐννοοῦν οἱ Στωϊκοὶ διὰ τοῦ *ὁμολογουμένως τῇ φύσει ζῆν*, εἶναι φανερόν. Σύμφωνος πρὸς τὴν φύσιν εἶναι κατ' αὐτοὺς ἡ ζωὴ ἐκείνη τοῦ ὑποκειμένου, ἥτις δὲν ἀντιφάσκει πρὸς τοὺς ἀντικειμενικούς νόμους τῆς φύσεως, τῆς ἀνθρωπίνης καὶ τῆς τοῦ παντός, ἀλλ' εἰς πάσαν βούλησιν καὶ πράξιν τοῦ προσδιορίζεται ὑπ' ἐκείνων τῶν νόμων. Σύμφωνος πρὸς τὴν φύσιν εἶναι κατ' αὐτοὺς ἡ ζωὴ ἐκείνη, ἥτις ἀποκλειστικῶς τείνει εἰς τοῦτο, μετὰ συνειδήσεως καὶ βουλήσεως νὰ ᾔναι ἐκεῖνο ὅπερ ὁ ἄνθρωπος εἶναι φύσει, ἥτοι μέλος τοῦ μεγάλου ὅλου, ὅπερ ἀναγνωρίζεται μετὰ τῆς πορείας τῶν πραγμάτων τῆς διαχαρακτομένης ὑπὸ τοῦ γενικοῦ λόγου, καὶ νὰ ᾔναι λογικὸν ὄν, πράττον οὐχὶ κατ' αἰσθησιν καὶ πάθος ἀλλὰ μετὰ φρονήσεως καὶ αὐτονομίας. "Ὅθεν παρὰ τοῖς Στωϊκοῖς τὸ κατὰ φύσιν ζῆν εἶναι ταυτόσημον τῷ κατὰ λόγον ζῆν (Δ. Α. VII. 86, τὸ κατὰ φύσιν ζῆν = τὸ κατὰ λόγον ζῆν. — Μαρκ. Αὐρηλ. VII, 11· τῷ λογικῷ ζῶν ἢ αὐτῇ πράξει κατὰ φύσιν ἐστὶ καὶ κατὰ λόγον)· ἀλλ' ἡ συνήθης ἐκφάνσις εἶναι κατὰ φύσιν ἢ ὁμολογουμένως τῇ φύσει ζῆν, ἥτις εἶναι χαρακτηριστικὴ καὶ ἀξιοσημείωτος, διότι ἡ ἠθικὴ ἀρχὴ τῶν Στωϊκῶν δὲν ἦτο ἡ ἀφηρημένη λογικὴ ζωὴ, ἀλλ' ἡ ἐπιδιώξις τῆς πραγματικῆς φύσεως καὶ διατάξεως τῶν ὄντων, ἥτις βεβαίως εἶναι λογικὴ. "Ὅθεν τοιαύτη ζωὴ, ἥτις συνάδει πρὸς τὸν παγκόσμιον λόγον τὸν

διερχόμενον διὰ τε τῶν ὄλων καὶ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, εἶναι κατὰ τοὺς Στωϊκοὺς ἀρετὴ, *ζῆν κατ' ἀρετὴν*.

Ἡ ἀρετὴ ἐπομένως εἶναι κατὰ τὴν στωϊκὴν διδασκαλίαν τὸ τέλος τῆς ἀνθρωπίνης ἐνεργείας, τὸ τέλειον ἀγαθόν. Ναὶ μὲν μέχρι τοῦδε οἱ πλεῖστοι τῶν φιλοσόφων ὡμολόγουν ὅτι ἡ ἀρετὴ εἶναι τὸ κύριον συστατικὸν μέρος τοῦ τελείου ἀγαθοῦ, ἀλλ' ἐκτὸς τῆς ἀρετῆς παρεδέχοντο ὡς ἀγαθὰ καὶ ἄλλα τινά, π. χ. τὴν υἰείαν, τὸν πλοῦτον, τὴν εὐγένειαν. Ἀλλὰ τοιαύτην πληθὺν ἀγαθῶν, τοιαύτην βαθμικὴν αὐτῆς διάκρισιν οἱ Στωϊκοὶ δὲν παρεδέχοντο. Ὡς πραγματικὸν ἀγαθὸν ἐφαίνετο αὐτοῖς ἐκεῖνο μόνον ὅπερ ἔχει ἀπόλυτον ἀξίαν καὶ κατὰ πάσαν σχέσιν μένει ἀγαθόν (Cic. Fin. III, 10, 33. Ego assentior Diogeni qui bonum definiit id quod esset natura absolutum (αὐτοτέλές... hoc autem ipsum bonum non accessione neque crescendo aut cum ceteris comparando sed propria vi et sentimus et appellamus bonum. Ut enim mel et si dulcissimum est, suo tamen proprio genere saporis, non comparatione cum aliis dulce esse sentitur, sic bonum hoc de quo agimus est illud quidem plurimi aestimandum, sed ea aestimatio genere valet non magnitudine, κτλ.). Ἀπ' ἐναντίας δὲ τὸ ἔχον σχετικὴν ἀξίαν π. χ. κάλλος, πλοῦτος, ἐφαίνετο αὐτοῖς ὅτι δὲν εἶναι ἄξιον τοῦ ὀνόματος ἀγαθόν. Ὡς ἀγαθὸν λοιπὸν κατ' ἐκείνην τὴν ἀπόλυτον σημασίαν τῆς λέξεως, καὶ ὡς ἐκ τούτου ὡς τὸ μόνον ἀγαθὸν ἐθεωρεῖτο ὑπὸ τῶν Στωϊκῶν ἡ ἀρετὴ (Cic. Acad. pr. II, 42, 130 Aristo, Zenonis auditor reprobat quae ille verbis nihil esse bonum nisi virtutem, neque malum nisi quod virtuti esset contrarium. = Δ. Λ. VII. 101. Μόνον τὸ καλὸν ἀγαθόν· εἶναι δὲ τοῦτο (τὸ καλόν) ἀρετὴν καὶ τὸ μετέχον ἀρετῆς). Ἡ ἀρετὴ ἐφαίνετο αὐτοῖς ὅχι μόνον ὡς αὐτάρκης πρὸς εὐδαιμονίαν, ἀλλ' ἡ εὐδαιμονία συνίστατο κατ' αὐτοὺς ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν ἀρετὴν (Cic. Acad. post. I, 10, 35 Zeno is erat qui omnia quae ad beatam vitam pertinerent in una virtute poneret, nec quidquam aliud numeraret in bonis. — Acad. pr. II, 43. Zeno in una virtute positam beatam vitam putat): ἀμφοτέρω πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τῶν συνεταύτιζοντο· ἐάν ὁ ἄνθρωπος ζῇ συμφώνως πρὸς τὴν φύσιν καὶ τὴν πορείαν τῶν πραγμάτων, ἀπολαύει διὰ τούτων ἀμέσως εὐροίαν βίου, ἥτις δὲν εἶναι ἄλλο τι ἢ εὐδαιμονία (Δ. Λ. VII, 88· εἶναι αὐτὸ τοῦτο εὐροίαν βίου ὅταν πάντα πράττηται κατὰ τὴν συμφωνίαν τοῦ παρ' ἐκάστῳ δαιμονος πρὸς τὴν τοῦ τῶν ὄλων διοικητοῦ βούλησιν. — Ἐπικτ. Ἐγχ. 8. μὴ ζῆται τὰ γενόμενα γίνεσθαι ὡς θέλεις, ἀλλὰ θέλει τὰ γενόμενα, ὡς γίνεται καὶ εὐροήσεις), ὡσαύτως δὲ ἔκριναν οἱ Στωϊκοὶ καὶ περὶ τοῦ κακοῦ. Μόνον τὸ φαῦλον ἦτο κατ' αὐτοὺς κακόν. Πάντα δὲ τὰ ἄλλα ὅσα κεῖνται μεταξύ ἀμφοτέρων, δὲν εἶναι κατὰ τοὺς Στωϊκοὺς μήτε ἀγαθὰ μήτε κακά, διότι δὲν δύναται νὰ ἀποτελέσωσι τὸν ἄνθρωπον μήτε εὐδαιμόνα, ὅταν τῇ λείπῃ ἢ ἀρετῇ, μήτε κακο-

δαίμονα ὅταν ᾖναι ἐνάρετος· πάντα ταῦτα εἶναι ἐπομένως ὡς πρὸς τὴν εὐδαιμονίαν ἢ κακοδαιμονίαν ἀδιάφορα (Σεξ. Ἐμπεϊρ. πρὸς Μαθημ. XI. 61 οἱ Στωϊκοὶ φασὶν ἀδιάφορον τὸ μῆτε πρὸς εὐδαιμονίαν μῆτε πρὸς κακοδαιμονίαν συλλαμβανόμενον, καθ' ὃ σημασιόμενον (καθ' ἣν σημασίαν τῆς λέξεως ἀδιάφορον) φασὶ τὴν τε υἱεῖαν καὶ νόσον καὶ πάντα τὰ σωματικά καὶ τὰ πλείστα τῶν ἐκτὸς ἀδιάφορα τυγχάνειν, διὰ τὸ μῆτε πρὸς εὐδαιμονίαν μῆτε πρὸς κακοδαιμονίαν συντείνειν· ὧ γὰρ ἐστὶν εὐ καὶ κακῶς χρῆσθαι, τοῦτ' ἂν εἴη ἀδιάφορον· διὰ παντός δ' ἀρετὴ μὲν καλῶς, κακία δὲ κακῶς, υἱεῖα δὲ καὶ τοῖς περὶ σῶματι ποτὲ μὲν εὐ, ποτὲ δὲ κακῶς ἐστὶ χρῆσθαι, διὸ ταῦτ' ἂν εἴη ἀδιάφορα. Δ. Λ. VII, 103. 104). Εἰς τὴν τάξιν ταύτην τῶν ἀδιαφόρων κατέταττον π. χ. τὴν υἱεῖαν, τὸ κάλλος, τὴν βῶμην, τὸν πλοῦτον, τὴν εὐγένειαν. Ὅθεν τὰ ἐξωτερικὰ ταῦτα ἀγαθὰ καὶ πλεονεκτήματα δὲν τὰ ἐθεώρουν ὡς τι πραγματικὸν ἀγαθόν, ἀλλ' ὡς ἀδιάφορα, διότι οὐδόλως συντείνουσιν εἰς τὴν ἀρετὴν ἢ εἰς τὴν πρόνοιαν, εἰς τὴν ἡμερίαν, τὸ μέγεθος καὶ τὴν ἰσχὺν τῆς ψυχῆς, ἥτις εἶναι ὁ πρῶτος ὅρος τῆς εὐδαιμονίας, διότι μάλιστα δύναται τις νὰ τὰ μεταχειρισθῇ ὠφελίμως ἢ καὶ βλαβερῶς (Πλουτ. Στ. Πολ. 31· ὧ ἐστὶν εὐ χρῆσασθαι καὶ κακῶς, τοῦτο φασὶ μὴτ' ἀγαθόν εἶναι, μῆτε κακόν, Πλούτῳ δὲ καὶ υἱεῖα καὶ βῶμη σώματος κακῶς χρῶνται πάντες οἱ ἀνόνητοι· διόπερ οὐδὲν ἐστὶ τούτων ἀγαθόν). Ἐπομένως δὲ ἐθεώρουν καὶ τὰς ἀντιθέτους καταστάσεις, τὴν ἀρρωστίαν, τὴν πτωχίαν, τὴν ἀδοξίαν ὅχι ὡς κακά, διότι δὲν γίνονται κώλυμα εἰς τὴν ἀρετὴν καὶ ἐπομένως εἰς τὴν εὐδαιμονίαν μάλιστα, ὡς π. χ. ἡ ἀρρωστία καὶ ἡ πτωχία, δύνανται νὰ ᾖναι χρήσιμα εἰς τὰς περιστάσεις. Ὅθεν ἐθεώρουν ὡς ἀδιάφορα τὰς καταστάσεις ταύτας, αἵτινες εἰς τὸν συνῆθη βίον χαρακτηρίζονται ὡς κακά (Δ. Λ. VII, 102. 104). Τέλος δὲ τὴν ἡδονὴν οὐδόλως ἐθεώρουν ὡς ἀγαθόν ἢ κατὰ τοὺς ἐπικουρείους ὡς τὸν τελικὸν καὶ ἀπόλυτον σκοπὸν τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς. Ἀπεναντίας εἰ καὶ ἐκ μὲν ἀρετῆς πηγάζει ἰδιάζουσα ἐκπλήρωσις καὶ γαλήνη τῆς ψυχῆς, ἐκ δὲ τῆς κακίας ἐνδόμυχος λύπη, αὕτη ὅμως ἡ ἐνδόμυχος ἀπόλαυσις τῆς ἠθικῆς ἐξοχότητος δὲν εἶναι ὁ σκοπὸς ἀλλ' ἀναγκαῖον παρεπόμενον (ἐπιγέννημα) τῆς κατ' ἀρετὴν ἐνεργείας, ἥτις κατὰ τοῦτο δύναται μὲν κατ' ἐκτεταμένην ἔννοιαν νὰ καταταχθῇ μετὰ τῶν ἀγαθῶν, διακρίνεται ὅμως οὐσιωδῶς ἀπὸ τῆς ἡδονῆς καθύποταύτης (Διογ. Λ. VII, 94). Cic. Fin. II, 21 Senec. vit. be. 9, 15. nec gaudium quidem, quod ex virtute oritur, quam vis bonum sit, absoluti tamen boni par est). Ἀλλ' ἡ ἀρετὴ ἀπεναντίας οὐδεμιᾶς δεῖται ἐξωτερικῆς προσθήκης, ἀλλὰ φέρει μεθ' ἑαυτῆς πάντας τοὺς ὅρους τῆς εὐδαιμονίας· καθὼς ἡ τιμωρία τῆς κακίας, οὕτω καὶ ἡ ἀνταμοιβὴ τῆς ἀγαθῆς πράξεως συνίσταται οὐσιωδῶς εἰς τοῦτο, ὅτι ἡ μὲν εἶναι παρὰ φύσιν, ἡ δὲ κατὰ φύσιν (Sen. ep. 87 maximum scelerum supplicium in

ipsis est M. Aur. IX, 42. Τί γάρ πλέον θέλεις εὖ ποιήσας ἄνθρωπον, οὐκ ἀρκεῖ σοι; κατὰ φύσιν τὴν σὴν τι ἐπραξας· τούτου μισθὸν ζητεῖς. Ὅταν ὁ ἄνθρωπος πράττῃ τὸ ἀγαθόν, πεποιήκει πρὸς ὃ κατασκευάζεται καὶ ἔχει τὸ ἑαυτοῦ).

Οἱ δὲ Στωϊκοὶ καίτοι διςχυρίζόμενοι ὅτι ἡ ἀρετὴ εἶναι τὸ μόνον ἀγαθόν, διότι τὸ κατὰ φύσιν εἶναι τὸ ἀγαθόν καὶ μόνον ἢ κατὰ λόγον πράξις εἶναι διὰ τὸν ἄνθρωπον κατὰ φύσιν, δὲν ἤρουντο ὅμως πᾶσαν διάκρισιν μεταξὺ τῶν ἐξωτερικῶν ἀγαθῶν καὶ κακῶν, μεταξὺ τῆς πτωχίας καὶ τοῦ πλούτου, μεταξὺ ὑγείας καὶ ἀρρωστίας· δὲν ἠγαντιοῦντο ὅτι τὰ λεγόμενα ἐξωτερικὰ ἀγαθὰ εἶναι κατὰ φύσιν (Στωβ. Ἐκλ. 11, σελ. 112—148) τὰ δὲ κακὰ παρὰ φύσιν (αὐτοῦ Cic. Tusc. 11, 12), ὅτι τὰ μὲν εἶναι ἀχρηστα (ὠφέλιμα), τὰ δὲ δύσχρηστα (βλαβερὰ), μαλιστα δὲ παρετήρησαν ὅτι, ἐάνμεταξὺ τῶν πραγμάτων οὐδεμία διάκρισις ἀξίας ὑπῆρχε, ἔλειπε πᾶς λόγος πρὸς ἔλλογον ἐκλογὴν μεταξὺ αὐτῶν, ἐπομένως δὲ σχεδὸν πᾶσα ἀφορμὴ, πᾶν ἀντιειμένον τῆς ἐλλόγου πράξεως. Ἐπὶ τοσοῦτον ὅμως δὲν προήλασαν οἱ στωϊκοί, ἀλλὰ μεταξὺ τῶν ἀδιαφόρων πραγμάτων παρεδέχοντο τινὰ διάκρισιν ἀξίας. Ὅθεν διήρουν αὐτὰ εἰς τρεῖς τάξεις, εἰς αἰρετὰ, φευκτὰ, καὶ εἰς τὰ μεταξὺ ἢ ἀπλῶς ἀδιάφορα. Καὶ αἰρετὰ μὲν προηγμένα, ἐκάλουν ἐκεῖνα, ἅτινα εἶναι μὲν οὔτε ἀγαθὰ οὔτε κακὰ, ἔχουσιν ὅμως ἀξίαν τινά, εἴτε αὕτη ἀνήκει εἰς αὐτὰ, αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ θεωρούμενα ἐφ' ὅσον εἶναι κατὰ φύσιν, εἴτε ἀνήκει εἰς αὐτὰ καθὼς βοηθήματα τῆς ἡθικῆς καὶ κατὰ φύσιν ζωῆς. Τοιαῦτα π. χ. εἶναι ἡ ζωὴ, ἡ μετρία περιουσία, ἡ δόξα, ἡ εὐγένεια, ἡ τεκνογονία, τὰ σωματικὰ πλεονεκτήματα, οἷον ἡ ὑγεία, ἡ σωματικὴ ῥώμη, ἡ καλλονή· τέλος δὲ πνευματικά, οἷα ἀγαθαὶ κλισεῖς, δεξιότητες· ὁ πλοῦτος καὶ ἡ ὑγεία δὲν εἶναι ἀγαθὰ, διότι ταῦτα γίνονται καὶ ἐπιζήμια εἰς τὸν ἄνθρωπον καὶ κατ' οὐδένα τρόπον δύνανται νὰ τὸν καταστήσωσιν εὐδαίμονα κατὰ πᾶσαν περίπτωσιν, διότι τοῦτο μόνον ἡ ἀρετὴ δύναται· ἀλλ' ὅταν πρόκειται νὰ ἐκλέξωμεν μεταξὺ πλούτου καὶ πενίας, μεταξὺ ὑγείας καὶ ἀρρωστίας, ἐκεῖνα εἶναι αἰρετὰ. Ἡ δευτέρη τάξις περιέχει ἀπεναντίας τὰ ἀπαξίαν ἔχοντα, ἀποπροηγμένα, ἥτοι ἐκεῖνα ἅτινα καθ' ἑαυτὰ ἢ πρὸς ὑψηλοτέρους σκοποὺς εἶναι παρὰ φύσιν καὶ βλαπτικά· π. χ. ἡ πτωχία, ἡ ἀρρωστία, ἡ λύπη, ὁ ἄωρος θάνατος, ἡ ἀδοξία, ἡ ἀδυναμία, κ.τ.λ. Ἡ δὲ τρίτη περιέχει ἐκεῖνα ἅτινα οὐδεμίαν ἐπιρροὴν ἐκασκοῦσιν ἐπὶ τῆς σωματικῆς ἡμῶν καὶ πνευματικῆς καταστάσεως· π. χ. ἡ διαστολή ἢ ἡ συστολή τοῦ δακτύλου, διαυγῇ ἢ σκοτεινὰ χρώματα, κ.τ.λ. (Διογ. VII, 105. Τῶν ἀδιαφόρων τὰ μὲν λέγουσι προηγμένα τὰ δὲ ἀποπροηγμένα· προηγμένα μὲν τὰ ἔχοντα ἀξίαν, ἀποπροηγμένα δὲ τὰ ἀπαξίαν ἔχοντα. 107 τῶν προηγμένων τὰ μὲν δι' αὐτὰ προῆκται, τὰ δὲ δι' ἕτερα, τὰ δὲ δι' αὐτὰ καὶ δι' ἕτερα. . . . δι' αὐτὰ μὲν ὅτι κατὰ φύσιν ἐστὶ, δι' ἕτερα δὲ ὅτι περιποιεῖ χρείας οὐκ ὀλίγας· ὁμοίως

δὲ ἔχει καὶ τὸ ἀποπροηγμένον κατὰ τὸν ἐναντίον λόγον.—Στοβ. II, 142· ἀδιάφορα δ' εἶναι λέγουσι τὰ μεταξύ τῶν ἀγαθῶν καὶ τῶν κακῶν διχῶς τὸ ἀδιάφορον νοεῖσθαι φάμενοι, καθ' ἓνα μὲν τρόπον τὸ μῆτε ἀγαθὸν μῆτε κακὸν καὶ τὸ μῆτε αἰρετὸν μῆτε φευκτόν, καθ' ἕτερον δὲ τὸ μῆτε ὁρμῆς μῆτε ἀφορμῆς κινητικόν.

Ἐκ τῆς στωϊκῆς ἠθικῆς ἀρχῆς, καθ' ἣν ὁ ἠθικός προορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου συνίσταται, ὅπως ζῆ κατὰ φύσιν, ἔπεται οἷοθεν ἡ στωϊκὴ ἔννοια τῆς ἀρετῆς· εἶναι πράξις κατὰ λόγον, ἐπειδομένη διὰ τῆς ὀρθῆς σκέψεως ἐπὶ τῆς τῶν πραγμάτων φύσεως. Οἱ Στωϊκοὶ μάλιστα δὲν εἶναι ἄλλο τι ἢ ὀρθὸς λόγος. (Cic. Acad. I, 10, 38. Cum superiores ('Ἀριστοτέλης καὶ ἄλλοι) non omnem virtutem in ratione esse dicerent, sed quasdam virtutes natura aut more per jectas: hic (Zeno) omnes in ratione ponebat. Tusc. IV, 15, 34 ipsa virtus brevissime recta ratio dici potest) ὀρίζουσι τὴν ἀρετὴν, ἀκριβῶς κατὰ τὴν σωκρατικὴν θεωρίαν, ὡς ἐπιστήμην (Δ. Α. VII, 92. Ἀπολλοφάνης μίαν λέγει τὴν ἀρετὴν, τὴν φρόνησιν· αὐτόθι, τὴν ἀνδρείαν εἶναι ἐπιστήμην ὦν... κ.τ.λ. Καὶ αἱ ἄλλαι ἀρεταὶ ὀρίζονται ἐφεξῆς ὡς ἐπιστήμαι) καὶ ἐξαγουσιν ἐντεῦθεν τὴν αὐτὴν συνέπειαν, ἣν καὶ ὁ Σωκράτης εἶχεν ἐξαίρει, ὅτι ἡ ἀρετὴ εἶναι διδασκλή (Δ. Α. VII, 91). Ἄλλη δέ τις συνέπεια ἐξαγομένη ὑπὸ τῶν Στωϊκῶν ἐξ ἐκείνης τῆς προϋποθέσεως, κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Σωκράτους, εἶναι ἡ ἐνότης τῆς ἀρετῆς (1). Ὁ ἔχων μίαν ἀρετὴν, ἔχει κατ' αὐτοὺς πάσας, καὶ εἰς πᾶσαν κατ' ἀρετὴν ἐνέργειαν ἐμπεριέχονται ἅπασαι αἱ ἀρεταί. (Δ. Α. VII, 125· ὅς μίαν ἔχει, πάσας ἔχει· ἔστι γὰρ αὐτῶν τὰ θεωρήματα κοινά). Ναὶ μὲν ἐποιοῦν διαφόρους διαιρέσεις τῆς ἀρετῆς (Δ. Α. VII, 92), καὶ πολλοὶ ἐξ αὐτῶν παρεδέχοντο τὴν συνήθη διαίρεσιν εἰς τέσσαρες, ὡς π. χ. ὁ Ζήνων (Πλουτ. περὶ Στωϊκ. 7, 1), ἐνέμενον ὅμως σταθεροὶ εἰς ταύτην τὴν ἀρχήν, ὅτι διάφοροι ἀρεταὶ ὄχι μόνον εἰς τὴν θεωρίαν ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν πράξιν ἀποτελοῦσιν ἀναπόσπαστον ἐνότητα· διότι κατὰ τινὰ ὀρισμένην περίστασιν τότε μόνον πράττει τις ὀρθῶς καὶ ἄνευ ἀμαρτημάτων, ὅταν εἰς τὴν πράξιν συνέρχωνται ἅπασαι αἱ ἀρεταί.

Παρατηρητέον δὲ ὅτι καίτοι πᾶσα ἀρετὴ πρέπει νὰ ἐρεῖδῃται ἐπὶ τῆς γνώσεως, καὶ οὐσιωδῶς δὲν εἶναι ἄλλο τι εἰμὴ γνώσις, δὲν ἐμμένουσιν ὅμως εἰς τὴν γνώσιν καθὼ τοιαύτην, ἥ δὲν θέτουσιν αὐτὴν εἰς ἀνώτερον βαθμὸν τῆς πρακτικῆς ἐνεργείας ὡς ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης, ἀλλὰ τὴν θεωροῦσιν ὡς γένεσιν, ὡς βοήθημα πρὸς τὸ ἠθικῶς πράττειν, πρὸς τὴν ἀρετὴν. Ὅθεν ἡ ἀρετὴ παρίσταται κατὰ τοὺς Στωϊκοὺς ὡς σύνδεσις τοῦ πρακτικοῦ μετὰ τοῦ θεωρητικοῦ, δι' ἧς

(1) Πλουτ. περὶ Ἠθικ. ἀρετῆς. 2 de Stoic. repugn. 7, 2. Ἀρίστων ὁ στωϊκὸς ἀπεκάλει τὰς διαφόρους ἀρετάς, μίαν ἀρετὴν σχέσεις. Δ. Α. VII, 161.

ἡ πράξις ἐρείδεται μὲν ἐπὶ τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσεως, ἀλλὰ καὶ τὸ ἀνάπαλιν αὕτη περαίνεται εἰς τὴν ἠθικὴν πράξιν, εἶναι ἐν ἐνὶ λόγῳ ἡ βουλευτικὴ δύναμις βασιζομένη ἐπὶ τῆς μετὰ λόγου σκέψεως· ὥστε τὸ κύριον καὶ οὐσιώδες εἶναι ἡ πρακτικὴ πλευρά, ἀπεναντίας δὲ ἡ γνῶσις ἀποτελεῖ τὸν ἀπόλυτον ὅρον τῆς πράξεως.

Ἐκ τῆς στωϊκῆς ἐννοίας τῆς ἀρετῆς ἐπεται οἰκοθεν, ὅτι ἡ πράξις ἐκείνη, ἡ ἐκπηγάζουσα ἐκ τῆς συνειδήσεως τοῦ ἠθικοῦ νόμου, ἐκ τῆς ἠθικῆς πεποιθήσεως καὶ προαιρέσεως, ἐκ τῆς ἐντελοῦς σκέψεως περὶ τοῦ πρακτέου, θεωρεῖται ὡς *τελεῖα κατ' ἀρετὴν πράξις*. Τὴν πράξιν ταύτην ἀποκαλοῦσιν οἱ Στωϊκοὶ *κατόρθωμα*. Διακρίνουσι δὲ ἐκ ταύτης τὴν πράξιν ἐκείνην, ἥτις ὕλικῶς μὲν ἀντιστοιχεῖ εἰς τὸν ἠθικὸν νόμον, ἀλλὰ δὲν προέρχεται ἐξ ἐνδομύχου πεποιθήσεως, ἐξ ἠθικῆς προαιρέσεως. Ἡ πράξις αὕτη δὲν ἀντιβαίνει εἰς τὸ *καθῆκον* (εἰς τὸ πρέπον ἢ χρέος) ἀλλ' εἶναι *μέση πράξις*, δὲν ἔχει ἠθικὴν ἀξίαν, εἶναι νόμιμος, οὐχὶ δὲ καὶ ἐνάρετος. Μόναί αἱ ἀγαθαὶ πράξεις τοῦ σοφοῦ ἢ τοῦ ἐναρέτου, δηλ. τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ ἐντελῶς γινώσκοντος καὶ ἀείποτε βουλομένου τὸ ἠθικῶς ἀγαθόν, εἶναι *κατορθώματα*, αἱ δὲ τοῦ κοινοῦ ἀνθρώπου *καθήκοντα ἢ μέσαι πράξεις* (Cic. off. III, 3, 14 haec enim officia de quibus his libris disputamus, media Stoici appellant: ea communia sunt et late patent; quae et ingenii bonitate multi assequuntur et progressionem discendi. Illud autem officium quod rectum (κατόρθωμα) iidem appellant perfectum atque absolutum est, et ut iidem dicunt, omnes numeros habet nec praeter sapientem cadere in quemquam potest).

Ἀλλη δὲ τις συνέπεια τῆς στωϊκῆς ἐννοίας τῆς ἀρετῆς εἶναι ὅτι δὲν ὑπάρχει μέσος ὅρος μετὰ ἀρετῆς καὶ κακίας (Δ. Λ. VII, 127. Στ. II, 116. ἀρετῆς καὶ κακίας οὐδὲν εἶναι μετὰξυ)· ἐπεται δὲ τοῦτο ἐντεῦθεν, ὅτι κατὰ τοὺς Στωϊκοὺς τότε μόνον δύνανται νὰ γείνη λόγος περὶ ἀρετῆς, ὅτε ὑπάρχει ἡ ὀρθὴ ἠθικὴ γνῶσις καὶ ἡ ἀκλόνητος πεποιθήσις εἰς τὴν ἠθικότητα. Ἐκλειπούσης ὁμῶς τῆς ἀπολύτου φρονήσεως καὶ ἀποφασιστικότητος, δὲν εἶναι ἀρετὴ· ἐνδέχεται ἢ νὰ τὴν ἔχη τις ἐντελῶς ἢ οὐδόλως, οὐχὶ δὲ καὶ ἐν μερὶ. Ὅθεν ἡ διάκρισις μετὰξυ τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς κακίας εἶναι ἀπόλυτος, πᾶς ἄνθρωπος ἵσταται ἢ εἰς τὸ μέρος τῆς ἀρετῆς, ἢ εἰς τὸ ἀντίθετον, ἐπομένως δὲ εἶναι ἐξ ἀνάγκης ἢ ἀγαθὸς ἢ κακός· δὲν ὑπάρχει μέσον τι μετὰξυ ὀρθοῦ καὶ στρεβλοῦ ζύλου. (Διογ. VII, 127· ἀρέσκει δ' αὐτοῖς μὴδὲν μέσον εἶναι ἀρετῆς καὶ κακίας· εἶναι λεγόντων τὴν προκοπὴν· ὡς γὰρ δεῖν φαίνεσθαι, εἶναι ζύλον ἢ στρεβλόν, οὕτως ἢ δίκαιον, ἢ ἄδικον· οὔτε δὲ δικαιότερον οὔτε ἀδικώτερον. Στοβ. II, 116 ἀρετῆς δὲ καὶ κακίας οὐδὲν εἶναι μετὰξυ). Ἐπομένως δὲ κατὰ τοὺς Στωϊκοὺς δύο μόναι τάξεις ἀνθρώπων ὑπάρχουσι, τῶν ἐχόντων τὴν *ἐπιστήμην* καὶ τὴν ἐπ' αὐτῆς θεμελιουμένην *ἀρετὴν*, καὶ τῶν μὴ ἐχόντων. Οἱ μὲν εἰσὶν οἱ σπουδαῖοι, σοφοί, ἀστέιοι, οἱ δὲ οἱ φαῦλοι, οἱ μωροί, οἱ ἀπαίδευτοι.

Εἰς τοὺς μὲν ἔνεκεν τοῦ ἀδικοῦ τοῦ ἀρετῆς συνεννοῦνται πᾶσαι αἱ ἀρεταί, εἰς τοὺς δὲ πᾶσαι αἱ κακίαι. (Στοβ. 4, 198. ἀρέσκει τῷ τε Ζήνωνι, καὶ τοὺς ἀπ' αὐτοῦ Στωϊκοὺς φιλοσόφους, δύο γέννη τῶν ἀνθρώπων εἶναι, τὸ μὲν τῶν σπουδαίων, τὸ δὲ τῶν φαύλων· καὶ τὸ μὲν τῶν σπουδαίων διὰ παντὸς τοῦ βίου χρῆσθαι τὰς ἀρετάς, τὸ δὲ τῶν φαύλων ταῖς κακίαις. Πλουτ. c. poi. 10, 4. καί, φασίν· ἀλλ' ὥσπερ ὁ νήχων ἀπέχων ἐν θαλάττῃ τῆς ἐπιφανείας οὐδὲν ἤττον πνίγεται τοῦ καταδεδυκότος ὀργυιᾶς πεντήκοντα, οὕτως οὐδὲ οἱ πελάζοντες ἀρετῇ τῶν μακρὰν ὄντων ἤττον εἰσὶν ἐν κακίᾳ· καὶ καθάπερ οἱ τυφλοὶ τυφλοὶ ἐπὶ καὶ ὀλίγον ὕστερον ἀναβλέπειν μέλλωσιν, οὕτως οἱ προκόπτοντες ἄχρις οὗ τὴν ἀρετὴν ἀναλάβωσιν ἀνόητοι καὶ μοχθηροὶ διαμένουσι). Πᾶσα πράξις τοῦ σπουδαίου εἶναι ἐνάρετος ἢ πραγματικῶς πολλῶν ἀρετῶν (Στοβ. 11, 118), ἀπεναντίας δὲ ὁ φαῦλος οὐδὲν ἀγαθὸν δύναται νὰ πράξῃ. Ἐντεῦθεν ἔπεται αὖθις ὅτι πάντως οἱ μὲν σπουδαῖοι ἢ οἱ σοφοὶ εἶναι ἐπίσης ἐνάρετοι, πάντες δὲ οἱ μωροὶ ἢ ἀπαίδευτοι εἶναι ἐπίσης κακοί. Ἄν τις ἀπέχῃ ἑκατὸν στάδια ἢ ἐν μόνον τῆς πατρίδος του, καὶ κατὰ τὰς δύο ταύτας περιστάσεις εἶναι ἐκτός αὐτῆς· οὕτω καὶ ὁ μὴ κατ' ἀρετὴν πράττων, δὲν εἶναι ἐν τῇ ἀρετῇ. Τὸ αὐτὸ δὲ τοῦτο ἰσχύει καὶ περὶ τῶν πράξεων, ἀπασαι αἱ ἀγαθαὶ πράξεις (κατορθώματα) εἶναι ἴσαι πρὸς ἀλλήλας, ὡσαύτως δὲ καὶ πᾶσαι αἱ κακαὶ (ἀμαρτήματα) (Cic. parad. 3. ὅτι ἴσα τὰ ἀμαρτήματα καὶ κατορθώματα. — Διογ. VII, 101 δοκεῖ δὲ πάντα τὰ ἀγαθὰ ἴσα εἶναι καὶ πᾶν ἀγαθὸν ἐπ' ἄκρον εἶναι αἰρετόν καὶ μὴτε ἄνεστιν μὴτε ἐπιτάσσιν δέχεσθαι. 120· ἀρέσκει τε αὐτοῖς ἴσα ἡγεῖσθαι τὰ ἀμαρτήματα.· εἰ γὰρ ἀληθὲς ἀληθοῦς μάλλον οὐκ ἔστιν οὐδὲ ψευδὲς ψεύδους· οὕτως οὐδὲ ὑπάτη ἀπάτης οὐδὲ ἀμαρτήμα ἀμαρτημάτων.

Ἐνεκεν τοῦ ἀφρημένου τρόπου δι' οὗ οἱ Στωϊκοὶ προσδιώριζον τὴν ἀρετὴν, δὲν ἐνησχολοῦντο πῶς νὰ προσδιορίσωσι τὰς διαφόρους ἀρετάς καὶ τὰ καθήκοντα, πῶς νὰ ἐφαρμόσωσι τὴν ἀρχὴν τοῦ κατὰ φύσιν ζῆν εἰς τὰς συγκεκριμένους σφαίρας τῆς ἀνθρωπίνης βουλήσεως καὶ πράξεως, ἀλλ' ἀπέβλεπον εἰς τὴν ἑκθεσιν τοῦ ἀπολύτως ἠθικοῦ ἰδχνικοῦ τοῦ ἀγαθοῦ ἢ τοῦ σοφοῦ ἀνδρός, ἐλθεσιν, δι' ἧς ἡ στωϊκὴ ἠθικὴ προτίθεται τὴν προσωποποίησιν τῆς ἠθικῆς ιδέας. Ἰδοὺ ὅθεν πῶς περιγράφει τὸν σοφόν.

Ὁ σοφὸς εἶναι ἐντελὴς ἐνάρετος, ἀναμάρτητος καὶ ἀνεπίληπτος (Στοβ. 11, 230. Δ. Λ. VII, 122. Οἱ σοφοὶ εἶναι ἀναμάρτητοι τῷ ἀπεριπτώτους εἶναι ἀμαρτήματα. Εἶναι ὅθεν ἐντελὴς εὐδαίμων (διότι ἡ εὐδαιμονία συνίσταται ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν ἀρετὴν) ὥστε οὐδὲ τοῦ Διὸς ἀπολείπεται (Πλουτ. Στωϊκ. 13, 2. Στοβ. 11, 198. Senec. prov. I. bonus ipse tempore tantum a Deo differt). Εἶναι ὁ μόνος ἐλεύθερος διότι αὐτὸς μόνος προσδιορίζεται ἀφ' ἑαυτοῦ· ὁ μόνος καλός, διότι μόνῃ ἢ ἀρετῇ ἔχει καλλονήν· ὁ μόνος πλούσιος, διότι ὁ ἀληθὴς πλούτος συ-

ίσταται εἰς τὴν ἑλλειψιν τῶν ἀναγκῶν. Εὐρεθεὶς εἰς θέσιν ἀκροσφαλῇ, π. χ. ὑποστὰς σωματικὸν πόνον, ἢ ἀνίατον ἀσθένειαν, ἢ δυσχέρειαν περιστάσεων, δύναται καὶ ἐνταῦθα νὰ διατηρήσῃ τὴν ἀπὸ παντὸς ἐξωτερικοῦ ἐλευθερίαν του, τὴν περὶ τῆς ζωῆς ἀδιαφορίαν του, ἐπειδὴ ἐκυσίως ἀπολύεται τοῦ βίου (ἐξάγει ἑαυτὸν τοῦ βίου). Οἱ Στωικοὶ ἐδόξαζον ὅτι ἠθικῶς ἐπιτρέπεται ἡ αὐτοχειρία, ἣν συνήθως παρίστανον διὰ τοῦ ὅρου *ἐξαγωγῇ*, διότι κατ' αὐτοὺς ἡ ζωὴ καὶ ὁ θάνατος εἰσαν ἀδιάφορα· ἐπιτρέπεται ὅμως εἰς μόνον τὸν ἐνάρκτον, διότι οὗτος μόνος δύναται νὰ κρίνῃ, ἂν ὑπάρχῃ ἡ μὴ λόγος βάσιμος πρὸς αὐτήν. Ὁ κυριώδης προσδιορισμὸς τοῦ σοφοῦ εἶναι ἡ ἀπάθεια, δηλαδὴ ἡ πλήρης ἐλευθερία ἀπὸ παντὸς πάθους, ἀπὸ πάσης διαταράξεως τῆς ψυχικῆς γαλήνης, τὸ σύνθημά του εἶναι *nihil admirari, nihil metuere*. Ἡ περαιτέρω ἐξεκόνισις τοῦ ἰδανικοῦ τούτου, δι' ἧς οἱ Στωικοὶ ὑπέπεσον εἰς τὰς μεγαλητέρας παραδοξολογίας, ἔτεινεν ὅπως ὁ σοφὸς παρισταθῇ εἰς πάσας τὰς ἐνδεχομένας βιωτικὰς περιστάσεις, ἵνα πανταχόθεν καταδειχθῇ ἡ τελειότης του. Τὸν παρέστησαν ὡς τὸν μόνον γινώσκοντα τὸ ἀληθές καὶ τὸ ἀγαθὸν καὶ δυνάμενον νὰ τὸ μεταδίδῃ καὶ νὰ τὸ ἐφαρμόζῃ, ἐπομένως ὡς τὸν μόνον ποιητὴν, ρήτορα, διαλεκτικόν, στρατηγόν, βασιλέα· ὡς τὸν μόνον πατέρα, φίλον, εὐεργέτην· ὡς τὸν συνάπτοντα ἐν ἑαυτῷ, ἐνεκεν τῆς φρονήσεως καὶ παιδείας του, πάσας τὰς ἐξόχους καὶ καλὰς ιδιότητας (Διογ. VII, 122. Πλουτ. περὶ ἀταραξ. ψυχ. 12· ἔνιοι τοὺς μὲν Στωικοὺς οἰοῦνται παίζειν, ὅταν ἀκούσῃσι τὸν σοφὸν παρ' αὐτοῖς μὴ μόνον φρόνιμον καὶ δίκαιον καὶ ἀνδρείον, ἀλλὰ καὶ ρήτορα καὶ στρατηγόν καὶ ποιητὴν καὶ πλούσιον καὶ βασιλέα προσαγορευόμενον). (Orat. sat. I, 3, 124. Si dives qui sapiens est, et sutor bonus et solus formosus et est rex: cur optas quod habes? Ep. I 1, 106. Sapiens vero minor est jove: dives, liber, honoratus, pulier rex denique regum. Cic. acad. 11, 44, 136 Sapientes solos reges, solos divites, solos formosos), ἐνῷ ἅψ' ἑτέρου, ἐπειδὴ ὑπείκει εἰς μόνον τὸν ἐσωτερικὸν νόμον τῆς ἀρετῆς εἶνε ἐλευθέρους ἀπὸ παντὸς περιορισμοῦ τῶν ἐθίμων, τῶν πολιτικῶν διατάξεων, οὐδὲ ὀκνεῖ καὶ ν' ἀντιστῇ εἰς ταύτας καὶ νὰ πράττῃ μόνον ὅ,τι ἀποδέχεται ὡς τῷ ὄντι βασιζόμενον ἐπὶ τῆς φύσεως τῶν πραγμάτων καὶ τοῦ ἀνθρώπου.

Εἰς τὸ ἰδανικὸν τοῦ σοφοῦ ἡ στωικὴ ἠθικὴ ἐνῷ συμπληροῦται παρίστησιν ὅμως σύνμα καὶ τὸ ἀνεπαρκές αὐτῆς καὶ παράλογον. Προκαλούμενοι οἱ Στωικοὶ νὰ δείξωσι τοιοῦτον σοφόν, ἠγόρουν ἀδυνατοῦντες νὰ ἀπαντήσωσι. Καὶ αὐτοὶ οἱ ἄριστοι, ὁ Σωκράτης, ὁ Διογένης, ὁ Ἀντισθένης, ἴσταντο κατ' αὐτοὺς εἰς τὸ βῆμα τῆς προκοπῆς, τῆς προοδευτικῆς προσεγγίσεως εἰς τὴν ἀρετὴν (Δ. Λ. VII, 91). Ἀλλ' οἱ *προκόπτοντες*, κατὰ τὴν ἀφρημένην αὐτῶν ἔννοιαν τῆς ἀρετῆς, οὐδαμῶς εἰσὶν ἀμείνους τοῦ φαύλου (Δ. Λ. VII, 127). Ἐνῷ εἶναι οἱ Στωικοὶ κατ' ἀρχὰς διήρεσαν τοὺς ἀνθρώπους εἰς δύο τάξεις, τὴν τῶν

σοφῶν, καὶ τὴν τῶν μωρῶν, καταφθάνεται νῦν, ὅτι ἐν τῇ πραγματικότητι οὐδεὶς σοφὸς ὑπάρχει, ἀλλ' ὅτι ὁ κόσμος σύγκειται ἐκ μωρῶν, καθ' ὅλου δέ, ὅτι ὁ Στωϊκὸς σοφὸς εἶναι ἰδανικόν τι ἀπραγματίωτον. Τὸ ἀνέφικτον ὄθεν τῆς ἀρετῆς, τὸ ἀδύνατον τοῦ κατ' ἀρετὴν πράττειν, ἢ ἐκ τοῦ βίου ἐξαγωγή εἶναι αἱ ἐλλειμματώδεις συνέπειαι τῆς στωϊκῆς ἠθικῆς, ἅστινας ἐξήλεγξαν καὶ αὐτοὶ οἱ ἀρχαῖοι.

Εἰς τὴν ζωγραφίαν τοῦ σοφοῦ ὁ ἠθικὸς ἰδανισμὸς τοῦ στωϊκοῦ συστήματος ἔφθασεν εἰς τὸ ἀκρότατον σημεῖον, ἀλλ' ἀπέδειξεν ἐνταύτῃ ὅτι εἶναι ἀπραγματιώτος καὶ ἀσυμβίβαστος πρὸς τὸν πρακτικὸν βίον. Οὐδὲ ἠδύναντο οἱ Στωϊκοὶ νὰ ἀποκρύψωσι τοῦτο τὸ ἐλλεῖμμα, καὶ ἐπειδὴ ἀφ' ἑτέρου ἀπέδιδον μεγάλην ἀξίαν καὶ βαρύτητα εἰς τὴν πρακτικὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἰδίου αὐτῶν συστήματος, καὶ εἰς τὴν συμφωνίαν του πρὸς τὴν γενικὴν κρίσιν, πρὸς τὸν γενικὸν ἀνθρώπινον λόγον, συνησθάνθησαν τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ ἀναπληρώσωσι τὸ κενὸν ἐκεῖνος. Ἐπομένως δὲ ἀπεπειράθησαν νὰ συμβιβάσωσι τὴν ἠθικὴν διδασκαλίαν των πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ πρακτικοῦ βίου, πρὸς τοὺς ὅρους τῆς πραγματικότητος διὰ μετριασμῶν τινων καὶ παραχωρήσεων. Ἐντεῦθεν προῆλθε λοξοδρομία τις καὶ παρεκτροπὴ ἐκ τῆς εὐθείας γραμμῆς τοῦ συστήματος, ἥστινος τὰς διαφόρους περιστροφὰς ἀνάγκη διὰ βραχέων νὰ διέλθωμεν.

Οὕτω π. χ. βλέπομεν ὅτι ὁ Χρύσιππος ὡμολόγησεν ὅτι οὐδὲν ἀντιλέγει, ἐάν τις προαιρῆται τὰ μὲν προηγμένα νὰ ὀνομάζῃ ἀγαθὰ, τὰ δὲ ἀποπροηγμένα κακὰ. (Πλουτ., περὶ τῶν Στωϊκ. 30, 4. ἐν τῇ πρώτῃ περὶ ἀγαθῶν τρόπῳ τινὰ συγχωρεῖ ὁ Χρύσιππος καὶ διδωσι τοῖς βουλομένοις τὰ προηγμένα καλεῖν ἀγαθὰ, καὶ κακὰ τὰναντία). Διὰ τῆς διδασκαλίας ταύτης περὶ τῶν αἰρετῶν καὶ φευκτέων, καὶ ἡ ἔννοια τοῦ καθήκοντος προσέλαβεν ἤδη μείζονα προσδιορισμόν. Παρατηρήσαμεν ἀνωτέρω ὅτι οἱ Στωϊκοὶ διὰ τοῦ καθήκοντος ἐν γένει ἐννοοῦσι τὴν κατὰ λόγον πρᾶξιν, ἣτις γίνεται κατόρθωμα ἐφ' ὅσον αὕτη πράττεται μετ' ὀρθῆς προαιρέσεως. Τὸ ἐμπεριεχόμενον τοῦ καθήκοντος ἦτο τὸ ἀγαθὸν ἢ τὸ κατὰ λόγον. Ἀλλ' ἤδη εἶναι διπλοῦν, ὅπερ ἀπορρέει ἀπὸ τοῦ ὅτι ἐκτὸς τοῦ ἀγαθοῦ εἶναι καὶ τὸ αἰρετόν. Ἐάν το ἀγαθὸν ἦτο τὸ μόνον ἐπιτρεπόμενον ἀντικείμενον τῶν προσπαθειῶν μας, τότε ὑπῆρχε καὶ ἐν μόνον καθήκον, ἢ πραγματίωσις τοῦ ἀγαθοῦ. Ἐάν ἔμειε ἀπεναντίας ἐκτὸς τοῦ ἀπολύτου ἀγαθοῦ ὑπάρχωσι καὶ σχετικὰ ἀγαθὰ, ἅτινα δύναται τις νὰ ὀρέγηται οὐχὶ βεβαίως ἀπολύτως ἀλλὰ κατὰ πάσας ἐκείνας τὰς περιπτώσεις, ἐν αἷς ἐπιδιήκονται ἄνευ βλάβης τοῦ ἀπολύτου ἀγαθοῦ ἢ τῆς ἀρετῆς, καὶ ἐάν ἐκτὸς τοῦ ἀπολύτου κακοῦ ὑπάρχωσι καὶ σχετικὰ κακὰ, ἅτινα δικαιούμεθα ν' ἀποφεύγωμεν ὑπὸ τὸν αὐτὸν ὅρον, ἐπομένως κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἐπεκτείνεται καὶ ἡ περιφέρεια τῶν καθηκόντων μας, καὶ ἐκτὸς τῶν ἀπολύτων καθηκόντων, ἅτινα συγκεφαλαιοῦνται ἅπαντα εἰς τὴν ὑποχρέωσιν τοῦ

κατ' ἀρετὴν πράττειν, ἀναφύονται καὶ πολλὰ σχετικὰ καθήκοντα, ἅτινα κατὰ διάκρισιν ἐκείνων ἔχουσιν ὡς ἐμπεριεχόμενον τὴν πρόσληψιν τῶν αἰρετῶν καὶ τὴν ἀποτροπὴν τῶν φευκτέων. Ἐνταῦθα δὲ ἀναφέρεται ἡ στωϊκὴ διάκρισις τῶν καθηκόντων εἰς τὰ ἀείποτε ἰσχύοντα, καὶ εἰς τὰ κατὰ τινὰς περιστάσεις, καὶ τὰ μὲν ἐκάλουν οἱ Στωϊκοὶ *τέλεια* τὰ δὲ *μέσα* (Διογ. VII, 109. Τῶν καθηκόντων τὰ μὲν αἰεὶ καθήκει τὰ δὲ οὐκ αἰεὶ καὶ αἰεὶ μὲν καθήκει τὸ κατ' ἀρετὴν ζῆν οὐκ αἰεὶ δὲ τὸ ἐρωτᾶν, τὸ ἀποκρίνεσθαι καὶ περιπατεῖν καὶ τὰ ὅμοια. — Στοβ. II, 158. Τῶν δὲ καθηκόντων τὰ μὲν εἰναι φασι τέλεια, ἃ δὴ καὶ κατορθώματα λεγέσθαι . . . οὐκ εἰναι δὲ κατορθώματα τὰ μὴ οὕτως ἔχοντα, ἃ δὴ οὐδὲ τέλεια καθήκοντα προσκαγορεύουσιν, ἀλλὰ μέσα, οἷον τὸ γαμεῖν, τὸ πρεσβεύειν, τὸ διαλέγεσθαι καὶ τὰ τοῦτοις ὅμοια).

Ἄλλὰ καὶ ὑπὸ ὑποκειμενικὴν ἔποψιν τὸ στωϊκὸν σύστημα μετριάζον τὴν αὐστηρότητα τοῦ ἀπεπειράθου ὅπως προσέλθῃ ἐγγύτερον εἰς τὸν βίον καὶ τὰς πρακτικὰς ἀνάγκας. Συνεπεία τῶν καθαρῶν ἠθικῶν τοῦ ἀρχῶν ἐτίθετο ἀρχικῶς ὡς βάσις ἡ ἀπαθεια, ἥτοι ἡ ἀπόλυτος ἐξευρεσις παντὸς αἰσθητικοῦ στοιχείου, παντὸς πάθους. Ἄλλ' ἤδη αἱ ἀρχαὶ ἐκεῖναι διὰ τῆς παραδοχῆς τῶν προηγημένων ἐμετριάσθησαν ἐφ' ὅσον οἱ Στωϊκοὶ παρεχώρουν ὅτι καὶ ὁ σοφὸς αἰσθάνεται λύπην, ὅτι καὶ αὐτὸς εἰς τινὰς περιστάσεις δὲν μένει πάντῃ ἡρεμὸς (Senec. de ira I 16 ὅταν ὁ σοφὸς βλέπῃ τι ἀποτροπικὸν non . . . tangetur animus ejus eritque solito commotior? fateor sentiet levem quendam tenuemque motum. — Nam, ut dixit seno, in sapientis quoque animo etiam cum vulnus sanatum est cicatrix manet). Πρὸς δὲ ἐνταῦθα ἀναφέρεται καὶ ἡ στωϊκὴ διδασκαλία περὶ τῶν εὐπαιθῶν ἢ περὶ τῶν κατὰ λόγον διαθέσεων αἵτινες ἐνδέχεται νὰ ἐνυπάρχωσιν εἰς τὸν σοφόν. Οἱ Στωϊκοὶ ἠρίθμουν τρία γένη τούτων τῶν ἀπαθειῶν, ἐκτὸς πολλῶν εἰδῶν. (Διογ. VII, 115. εἰναι δὲ καὶ εὐπαθείας φασὶ τρεῖς, χαρὰν, εὐλάβειαν, βούλησιν καὶ τὴν μὲν χαρὰν ἐναντίαν φασὶ εἶναι τῇ ἡδονῇ οὕσαν εὐλογον ἔπαρσιν τὴν δὲ εὐλάβειαν τῷ φόβῳ οὕσαν εὐλογον ἐκκλίσιν τῇ δὲ ἐπιθυμίᾳ ἐναντίαν φασὶ εἶναι τὴν βούλησιν οὕσαν ἄλογον ὀρεξιν. Εἶδῃ δὲ τῆς μὲν βουλήσεως εἶναι εὐνοία, εὐμένεια, ἀσπασμός, ἀγάπησις. τῆς δὲ εὐλαβείας, αἰδώς, ἀγνεία, τῆς δὲ χαρᾶς, τέρψις, εὐφροσύνη, εὐθυμία). Τέλος δὲ ἠναγκάσθησαν νὰ συγκαταβῶσι καὶ εἰς ἄλλην τινὰ παραχώρησιν, ἐμμέσως ἐγκαταλιπόντες τὴν ἀπότομον διχοτομίαν τῶν ἀνθρώπων εἰς σοφοὺς καὶ μωροὺς, οὐχ ἥττον δὲ ἢ καὶ τὴν ἐξίσωσιν ἀπάντων τῶν μωρῶν. Ἦτο ὅθεν ἐπόμενον νὰ συστήσωσι διακρίσεις μετὰ τῶν μωρῶν ἢ φαύλων, ὡς ἀπ' ἐτέρου μετὰ τῶν ἀγαθῶν ἢ σπουδαίων, αἵτινες περιορίσθησαν διὰ μὲν τοὺς εἰς τὰς μάλλον ἢ ἥττον σκληρὰς καὶ δυσιάτους διαθέσεις, διὰ δὲ τοὺς εἰς τὰς ἥλικας ἀδιαφόρους ιδιότητας (Στοβ. ἐκλ. II, 236. ἴσων δὲ ὄντων

τῶν ἀμαρτημάτων εἶναι τινας ἐν αὐτοῖς διαφορὰς, καθ' ὅσον τὰ μὲν αὐτῶν ἀπὸ σκληρᾶς καὶ δυσιάτου διαθέσεως γίγνεται, τὰ δ' οὐ· καὶ τῶν σπουδαίων γε ἄλλους ἄλλων προτρεπτικωτέρους γίνεσθαι καὶ πιστικωτέρους ἔτι δὲ καὶ ἄγγινουστέρους, κατὰ τὰ μέσα τὰ ἐμπεριλαμβανόμενα τῶν ἐπιτάσεων συμβαινουσῶν), ἥτο ἐπόμενον νὰ ὁμολογήσωσιν, ὅτι μεταξὺ τῆς προκοπῆς, τῆς ἠθικῆς προόδου, καὶ τῆς ἠθικῆς ἀνιάτου καταστάσεως.

Ἀλλὰ πρὶν ἢ περάνωμεν τὰς σκέψεις μας περὶ τῆς στωικῆς ἠθικῆς ἀνάγκη νὰ ὑποσυνάψωμεν ἐνταῦθα καὶ τὸν τρόπον καθ' ὃν οἱ Στωϊκοὶ ἀπεπειρῶντο νὰ συμβιβάσωσι τὴν ὑπ' αὐτῶν πρεσβευομένην ἀνεξαρτησίαν τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ παντὶς ἐξωτερικοῦ δεσμοῦ, μετὰ τῆς ἀνάγκης τοῦ νὰ σχετίζηται πρὸς τοὺς ὁμοίους του, μετὰ τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνικότητος. Ὁ στωϊκισμὸς ἀπονέμων εἰς τὸν λόγον καὶ τὴν βούλησιν ἀξίαν ἀπόλυτον, ἀπολύει τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ πάσης ἐξωτερικότητος, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τῶν ὁμοίων του· ἐπεὶ δὲ ὁμοῦ μόνος ὁ λόγος καὶ ἡ βούλησις ἔχουσι τὴν ἀξίαν ταύτην διὸ μετὰ τῆς ἐλευθερίας τοῦ ὑποκειμένου ὑποτίθεται ἐντὸς καὶ ἡ κοινότης μεταξὺ ἀπάντων τῶν λογικῶν ὑποκειμένων, ὅπως τὸ ἄτομον ὑποτάττει τοὺς ἰδιαιτέρους αὐτοῦ σκοποὺς εἰς τοὺς σκιποὺς καὶ τὰς ἀνάγκας τῆς κοινότητος. Διότι ὁ ἄνθρωπος διανοεῖται καὶ πράττει κατὰ λόγον, ἐφ' ὅσον αἱ προσωπικαὶ αὐτοῦ πράξεις παριστάνουσιν ἐν ἑαυταῖς τὸν γενικὸν νομον, ὅστις εἶναι εἰς καὶ ὁ αὐτὸς δι' ὅλα τὰ λογικὰ ὄντα· πάντα ταῦτα ὀφείλουσι νὰ ἐνατενίζωσι πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπόν, καὶ νὰ θεωρῶσιν ἑαυτὰ ὡς ὅργανα τοῦ αὐτοῦ νόμου, ὡς μέρη ἐνὸς οὐσιωδῶς συνακροῦς ὅλου· ὁ ἄνθρωπος δὲν πρέπει νὰ ζῇ δι' ἑαυτὸν ἀλλὰ διὰ τὴν κοινότητα. Οἱ Στωϊκοὶ παρέστησαν σαφέστατα τὴν ἀλληλουχίαν ταύτην μεταξὺ τοῦ ὑποκειμένου καὶ τῆς κοινότητος. Ἡ κοινωνικὴ τάσις συνυπάρχει κατὰ τὴν θεωρίαν τῶν ἀμέσως μετὰ τοῦ λόγου διότι διὰ τοῦ λόγου τοῦ γινώσκει ἑαυτὸν ὁ ἄνθρωπος ὡς μέρος τοῦ ὅλου, ἐπομένως δὲ ὡς ὑπόχρεον νὰ ὑποτάττει τὸ ἀτομικὸν αὐτοῦ συμφέρον εἰς τὸ τοῦ ὅλου. (Cicer. Fin. III, 19, 64. mundam autem censent regi nomine Deorum eumque esse quasi communem urbem et civitatem hominum et Deorum, et unumquemque nostrum ejus mundi esse partem, expuo illud consequi, ut communem utilitatem nostrae anteponomus)· καθὼς πᾶν τὸ συγγενὲς συνίκεται, οὕτω καὶ τὸ ἔλλογον μάλιστα, διότι ἡ ἔλλογος ψυχὴ, εἶναι ἡ αὐτὴ εἰς ὅλα τὰ ὄντα, καὶ ἐκ τῆς συνειδήσεως ταύτης τῆς ἐνότητός των ἔπεται ἀμέσως ἡ τάσις πρὸς τὴν κοινότητα μεταξὺ τῶν καθ' ἕκαστα λογικῶν ὄντων (M. Αὐρηλ. IX, 9· XII, 30). Τὴν δὲ συνειδήσιν ταύτην τῆς ἀλληλεγγύτης ἀπάντων τῶν λογικῶν ὄντων ἐξέφρασεν ἐμφαντικώτατα ὁ τελευταῖος τῶν Στωϊκῶν, ὁ Μάρκος Αὐρήλιος. Ἡ λογικότης καθὼς τοιαύτη εἶναι ἀμέσως καὶ κοινωνικότης (VI, 14. X, 2), τὸ λογικὸν ὃν αἰσθάνεται,

ἐαυτὸ μόνον ἐνῶ ἐνεργεῖ διὰ τὴν κοινότητα (VIII, 7), διότι ἅπαντα ἀπαρτίζουσιν ὅλον τι, οὗτινος ἕκαστον ἄτομον εἶναι *συμπληρωτικόν* (IX, 23), ὁργανικὸν μέλος (11 1· VII, 13)· ἡ κοινωνικὴ τάσις εἶναι ὅθεν ἡ κυρία τοῦ ἀνθρώπου τάσις (VII, 55), πᾶσα ἐνέργεια τοῦτου ὀφείλει ἀμέσως ἢ ἐμμέσως νὰ ὑπηρετῇ τὸ ὅλον (IX 23), ἀπ' ἐναντίας δὲ πᾶν εἶτι ταράττει τὴν μετὰ τῶν ἄλλων σύνδεσιν του, συντελεῖ ὅπως χωρὶς αὐτὸν ὡς ἀποτετμημένον μέλος ἀπὸ τοῦ σώματος ἐξ οὗ ἅπαντα ἔλκουσι τὴν ζωικὴν αὐτῶν δύναμιν (VIII, 34) καὶ ὅστις ἀποσπᾶται ἐξ ἐνὸς τῶν ὁμοίων του, χωρίζεται ἀπὸ τῆς ῥίζης τῆς ἀνθρωπότητος (XI, 8).

Αὕτη δὲ ἡ κοινότης, πρὸς ἣν εἰσὶ προωρισμένα πάντα τὰ λογικὰ ὄντα φύσει, ὑπάρχει πρὸ πάντων μεταξὺ ἐκείνων, οἵτινες συνοῖδασιν τὴν κατὰ λόγον φύσιν των, μεταξὺ τῶν σοφῶν. Πάντες οἱ σοφοὶ καὶ ἐνάρετοι, καὶ μόνοι οὗτοι εἶναι πρὸς ἀλλήλους φίλοι, διότι συμφωνοῦσιν ὡς πρὸς τὰ τοῦ βίου, καὶ διότι ἀγαπῶσι τὴν ἀρετὴν ἀλλήλων. Στοβ. II, 184· τὴν τε ὁμόνοιαν ἐπιστήμην εἶναι κοινὴν ἀγαθῶν, διὸ καὶ τοὺς σπουδαίους πάντας ὁμονοεῖν ἀλλήλοις διὰ τὸ συμφωνεῖν ἐν τοῖς κατὰ βίον.—Cic. Nat. Deor. 1, 44, 121· censent autem (Stoici) sapientes sapientibus etiam ignotis esse amicos, nihil enim virtute amabilius· qui adeptus erit, ubicunque erit gentium a nobis diligetur. Πᾶσα ὅθεν πρᾶξις τοῦ σοφοῦ χρησιμεύει καὶ πρὸς τὸ συμφέρον ἁπάντων τῶν ἄλλων, ἢ ὡς οἱ Στωικοὶ ἐκφράζουσι τὴν ἐννοίαν ταύτην, ὅταν σοφὸς τις κινήσῃ κατὰ λόγον καὶ μόνον τὸν δάκτυλον, τοῦτο ὠφελεῖ ἅπαντας τοὺς σφουρὺς ἐν παντὶ τῷ κόσμῳ (Πλουτ. c. not. 22, 2). Πλὴν ἐνταῦθα δεικνύται ἐνταῦτῳ καὶ ἡ δυσκολία τοῦ νὰ συνάψῃ τις ταύτην τὴν ὁμολογίαν τῆς κοινωνικῆς χρείας μετὰ τῆς ἀπολύτου ἀνεξαρτησίας τοῦ σοφοῦ. Ἐὰν ὁ σοφὸς εἶναι αὐτάρκης εἰς ἑαυτὸν, πῶς δύναται ἄλλος τις νὰ τὸν ὠφελήσῃ, πῶς δύναται αὐτὸς νὰ ἔχῃ ἀνάγκην ἄλλου τινός; Αἱ ἀπαντήσεις τοῦ Σενέκα εἰς τὰ δύο ταῦτα ἐρωτήματα εἶναι ἀνεπαρκεῖς· διότι εἰς μὲν τὸ πρῶτον ἀπκντᾷ ὅτι ὁ σοφὸς δύναται μόνον παρὰ τοῦ σοφοῦ νὰ λάβῃ τὴν προσήκουσαν ὠθῆσιν πρὸς ἐνεργοποίησιν τῶν δυνάμεών του (ἐπ. 91), εἰς δὲ τὸ δεύτερον, ὅτι ὁ σοφὸς εἶναι αὐτάρκης ὡς πρὸς τὴν εὐδαιμονίαν, οὐχὶ δὲ καὶ ὡς πρὸς τὸ ζῆν (ἐπ. 9, se contentus est sapiens ad beate vivendum, non ad vivendum· ad hoc enim multis illi rebus opus est ad illud tantum anime sano et erecto et despiciente fortunam).

Ὅτι δὲ καθίσταται λίαν ἀξιόλογον εἶναι ἐκείνη ἡ εἰδικότης τῆς στωικῆς φιλοσοφίας ἣτις ἐξησθένει τὸ ὑπὲρ τῆς πολιτικῆς ἐνδιαφέρον τοῦ ἀτόμου· εἶναι, λέγω, ὁ κοσμοπολιτισμός. Οὐδεμία τῶν προγενεστέρων φιλοσοφῶν ὑπερενίκησε τὴν ἀντίθεσιν τῶν ἐθνικοτήτων· καὶ αὐτὸς ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης συμμερίζονται εἰσέτι τὴν πρόληψιν τοῦ Ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ βάρβαρικοῦ· μόνοι οἱ Κυνικοὶ δεικνύονται

καὶ κατὰ τοῦτο ὡς οἱ Πρόδρομοι τῆς Στοᾶς, ἐφ' ὅσον παρ' οὐδέν λογιζονται τὴν ἰδιαιτέραν πατρίδα ἀπέναντι τοῦ κοσμοπολιτισμοῦ· ἀλλ' ἡ ἰδέα αὕτη παρ' αὐτοῖς ἔχει μᾶλλον τὴν ἀρνητικὴν σημασίαν, ἐννοίαν νὰ σημαίνῃ μᾶλλον τὴν ἀνεξαρτησίαν τοῦ φιλοσόφου ἀπὸ τὴν πατρίδα καὶ τὴν ἐστίαν, οὐχὶ δὲ καὶ τὴν θετικὴν τοῦ νὰ παριστάνῃ τὴν οὐσιώδη ἀλληλεγγυότητα ἀπάντων τῶν ἀνθρώπων. Διὰ τῆς στωϊκῆς φιλοσοφίας ἡ ἐννοία τοῦ κοσμοπολιτισμοῦ ἐπληρώθη θετικοῦ ἐμπεριεχομένου καὶ κατέστη γόνιμος. Ὁ λόγος τοῦ φαινομένου τούτου ἔγκειται εἰς τὰς ἱστορικὰς περιστάσεις, ἐν αἷς ἀνεφάνη ἡ στωϊκὴ φιλοσοφία. Ἡ ὑπερνίκησις τῶν ἐθνικῶν ἀντιθέσεων ὤφειλε βεβαίως ν' ἀποβῇ πολὺ εὐκολωτέρα εἰς τὴν φιλοσοφίαν, ἀφοῦ ὁ μεγάλωνος Μακεδὼν κατακτητὴς συνῆψε τὰς διαφόρους ἐθνικότητας ἐν τῇ παγκοσμίῳ βασιλείᾳ του οὐχὶ μόνον εἰς πολιτικὴν σύνδεσιν, ἀλλὰ καὶ εἰς κοινὴν τινα μόρφωσιν, καὶ ὁ στωϊκὸς κοσμοπολιτισμὸς κατὰ τοῦτο ἐπιβεβαιῶν τὴν ἀλήθειαν, ὅτι ἡ φιλοσοφία ἐνοπτρίζει ἀείποτε τὰς ἱστορικῶς ὑπαρχούσας καταστάσεις. Ἐκτὸς δὲ τούτου γίνεται καταφανὴς καὶ ἡ ἀλληλουχία τοῦ κοσμοπολιτισμοῦ τούτου μετὰ τοῦ ὅλου συστήματος. Ἐπειδὴ ἡ ἀνθρωπίνη κοινωνία ἐν γένει κατὰ τὰ προεκτεθέντα βασιίζεται ἐπὶ τῆς εἰς τὰ ἄτομα ἐπικρατοῦσης ιδιότητος τοῦ λόγου, οὐδόλως δικαιούμεθα ὅπως περιορίσωμεν τὴν κοινότητα ταύτην εἰς ἓνα λαόν, ἢ νὰ αἰσθανώμεθα ἡμᾶς αὐτοὺς συγγενεστέρους πρὸς τοῦτον ἢ πρὸς ἐκεῖνον· ἅπαντες οἱ ἄνθρωποι ἐπίσης εἶναι συγγενεῖς πρὸς ἀλλήλους, διότι ἅπαντες ἐπίσης συμμετέχουσι τοῦ λόγου, ἅπαντες εἶναι, ὡς θρησκευτικῶς ἐκφράζει τοῦτο ὁ Ἐπίκτητος (Διατρ. 1, 2, 3 13, 3) ἀδελφοί, διότι ἅπαντες ἔχουσι κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον τὸν θεὸν πατέρα. Διὰ τοῦτο καὶ ἀποτελοῦσιν ἅπαντες μίαν κοινότητα, ὡς εἰς λόγος εἶναι ὁ κοινὸς ἀπάντων νόμος, οἱ δὲ ὄντες ὑπὸ τὸν αὐτὸν νόμον, εἶναι μέλη μιᾶς πολιτείας (Μ. Αὐρ. IV, 4· εἰ τὸ νεαρὸν ἡμῖν κοινόν, καὶ ὁ λόγος καθ' ὃν λογικοὶ ἐσμεν κοινός· εἰ τοῦτο, καὶ ὁ προστάκτικὸς τῶν ποιητέων ἢ μὴ λόγος κοινός· εἰ τοῦτο, καὶ ὁ νόμος κοινός, εἰ τοῦτο πολιταὶ ἐσμεν· εἰ τοῦτο πολιτεύματός τις μετέχουμεν· εἰ τοῦτο ὁ κόσμος ὥσπερ πόλις ἐστί)· εἴαν ὅθεν οἱ Στωϊκοὶ παρέβαλον τὸν κόσμον κατὰ πλατυτέραν φυσικὴν ἐννοίαν πρὸς πολιτείαν ἐνεκεν τῆς συναρμολογίας ἀπάντων τῶν μερῶν του, ἐτι μᾶλλον κατὰ στενωτέραν σημασίαν ὁ κόσμος ἢ τὸ ἄθροισμα τῶν λογικῶν ὄντων ἀποτελεῖ μίαν πολιτείαν, πρὸς ἣν αἱ διαφοροὶ ἀτομικαὶ πολιτεῖαι ἔχουσι τοιαύτην σχέσιν, ὅταν αἱ οἰκίαι μιᾶς πόλεως πρὸς τὸ ὅλον (Μ. Αὐρ. III, II, ἄνθρωπον πολιτὴν ὄντα πόλεως τῆς ἀνωτάτης, ἥς αἱ λοιποὶ πόλεις ὥσπερ οἰκίαι εἰσίν), καὶ τοῦλάχιστον ὁ Σοφὸς προτιμᾷ πολλῇ μᾶλλον τὴν μεγάλην ταύτην πόλιν, εἰς ἣν ἅπαντες οἱ ἄνθρωποι ἀνήκουσιν, ἢ τὴν στενὴν ἐκείνην καὶ περιορισμένην, ἐν ᾗ κατὰ συγκυρίαν ἐγεννήθη (Sen. de ot. sop. 31 duas respublicas animo com-

plectamur, alteram magnam et vere publicam, qua Dii aequae homines continentur... alteram cui nos adse ipsitconditi nascendiviv beat. 20 patriam meam esse mundum sciam et praesides Deos.—'Επικτ. Διατρ. III, 22, 83. Αὐτόθι 1, 9 ἐάν ἡ διδασκαλία περὶ τῆς τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν θεὸν συγγενείας εἶναι ἀληθὴς ὁ τοιοῦτος δὲν εἶναι 'Αθηναῖος ἢ Κορίνθιος, ἀλλὰ κόσμος καὶ νῦν θεοῦ'· ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ τοῦ ὅλου συνεργῶν ἀποβλέπει εἰς τοῦτο, ἵνα ἅπαντες ἀναγνωρίζωσιν ἑαυτοὺς ὡς μέλη μιᾶς πολιτείας, καὶ συνοικῶσιν ὡς μία ἀγέλη ὑπὸ τὸν κοινὸν νόμον τοῦ λόγου. (Πλουτ. Μ. 'Αλεξ. ἀρ. 1, 6· καὶ μὴν ἡ πολὺ θαυμαζομένη πολιτεία τοῦ τὴν Στωϊκῶν αἵρεσιν μεταβαλλομένου Ζήνωνος εἰς ἐν τοῦτο συντείνει κεφάλαιον ἵνα μὴ κατὰ πόλεις μηδὲ κατὰ δῆμους οἰκῶμεν, ἰδίῳ ἑκάστοι διωρισμένοι δικαίοις, ἀλλὰ πάντας ἀνθρώπους ἡγώμεθα δημότας καὶ πολίτας, εἰς δὲ βίος ἢ καὶ κόσμος ὥσπερ ἀγέλης συννόμου νόμῳ κοινῷ τρεφομένης). "Ὅθεν ἐνταῦθα ἡ ἠθικὴ συνειδήτης ἐπεκτείνεται εἰς γενικότητα, ἀποβαίνει καθολικὴ· ἐνῶ ὁ ἀνθρώπος ἀπὸ παντὸς ἐξωτερικοῦ ἐπανακάμπτει εἰς τὸ ἐσωτερικόν τῆς πνευματικῆς αὐτοῦ καὶ ἠθικῆς φύσεως, εὐκόλως δύναται ν' ἀναγνωρίσῃ καὶ εἰς ἅπαντας τοὺς ἄλλους τὴν αὐτὴν φύσιν, καὶ διὰ τῆς ἐνότητος τῆς οὐσίας τοῦ καὶ τοῦ προσορισμοῦ τοῦ νὰ συνειδῇ ἑαυτὸν συνδεδεμένον μὲ αὐτοὺς εἰς ἐν ὅλον.

Πρὸς συμπλήρωσιν δὲ τῆς ἡμετέρας ἐκθέσεως τοῦ στωϊκοῦ συστήματος, ἀνάγκη ἐπὶ τέλους ἵνα διαλάβωμεν διὰ βραχείων καὶ τινες οἱ λόγοι δι' οὓς αὐτὸ κατὰ προτίμησιν παντὸς ἄλλου ἐξήσκησε τοσοῦτον σημαντικὴν ἐπιρροὴν ἐπὶ τοῦ ῥωμαϊκοῦ πνεύματος. 'Ἀλλ' ἵνα δὲ ἀπαντήσωμεν εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο, ὀφείλομεν νὰ προαναμνήσωμεν ὅτι ἐκεῖνο ὅπερ χαρακτηρίζει τὸν μεταγενέστερον στωϊκισμόν, κατ' ἀντίθεσιν τοῦ ἀρχαιοτέρου, εἶναι ἡ τάσις τοῦ ὅπως καταστῇ δημοτικὸς, ὅπως συμβιβασθῇ μὲ τὰς ἐννοίας καὶ τὰς ἀνάγκας τοῦ κοινοῦ βίου.

Ὁ πρῶτος ὅστις διεχάραξε τὴν μέσσην ταύτην πορείαν ἐγένετο Παναίτιος ὁ Ῥώδιος, γεννηθεὶς περὶ τὸ 175, καὶ ἀποθανὼν περὶ τὸ 112 π. Χ. Ἡ προσπάθειά του ἀπηνθύνετο ὅπως δημοτικεύσῃ τὴν στωϊκὴν φιλοσοφίαν· ἐνεκὶν τῆς τάσεως ταύτης ἐνησχολεῖτο οὐχὶ περὶ τὴν λογικὴν καὶ τὴν φυσικὴν, ἀλλὰ περὶ τὴν πρακτικὴν πλευρὰν τῆς φιλοσοφίας. Πραγματευόμενος περὶ τῆς ἠθικῆς ἐξέκλινε τῶν ἀρχαιοτέρων Στωϊκῶν, ἐφ' ὅσον ἐζήτηι νὰ μετριάσῃ τὸ αἰσθηρὸν τῶν ἀρχῶν τῶν καὶ νὰ προσαρμόσῃ τὴν ἠθικὴν εἰς τὸν κοινὸν βίον. Ὡμολόγει π. χ. ὅτι ἡ ἀρετὴ δὲν ἀρκεῖ πρὸς εὐδαιμονίαν, ἀλλ' ὅτι δεῖται τις καὶ ὑγείας καὶ προμηθείας ἐξωτερικῶν μέσων (Δ. Λ. VII, 128). Ἀπειδοκίμαζε προσέτι τὴν ἀπάθειαν ἢ τὴν ἀναλγησίαν, ἣν οἱ ἀρχαιοτέροι Στωϊκοὶ θεωροῦν ὡς τὴν ὑψαλὴν κατάστασιν τοῦ σοφοῦ (Gell. XII, 5, 10 *anarglosia* atque *ἀπάθεια* iudicio Panaetii improbata abjectaque est). Τὸ περὶ τοῦ καθήκοντος σύγγραμμά του (Cic. ad. Attic. XVI, 11,

4), ὅπερ ὁ Κικέρων ἔλαβεν ὡς θάσιν τοῦ ἰδίου του De officiis προσδιώρισε ῥητῶς οὐχὶ διὰ τοὺς τελείους σοφοὺς, ἀλλὰ διὰ τοὺς εἰς τὴν σοφίαν προκόποντας. Καὶ ἡ ἐκλεκτικὴ τάσις τοῦ μεταγενεστέρου στωϊκισμοῦ ἀναφάνεται πρῶτον εἰς τὸν Παναίτιον. Ἐθαύμαζε τὸν Πλάτωνα (Cic. Tusc. 1, 32, 79. Panaetius Platonem omnibus locis divinum sapientissimum, sanctissimum, Homerum philosophorum appellat) ἐλάλει μὲ σεβας περὶ τῶν ἄλλων διασήμεν φιλοσόφων τῆς ἀκαδημαϊκῆς περιπατητικῆς σχολῆς, καὶ ἤρύετο ἐξ αὐτῶν πολλὰς θεωρίας. (Cic. de fin. IV, 28, 79. Panaetius semper habuit in ore Platonem, Aristotelem, Xenocratem, Theophrastum, Dicaearchum, ut ipsius scripta declarant).

Τέλος δὲ ὁ Παναίτιος κατέστη ἱστορικῶς ἀρίστος διότι κυρίως συνετέλεσεν ὅπως εἰσαγάγῃ καὶ διαδώσῃ τὸν στωϊκισμόν εἰς τὴν Ῥώμην. Μετέβη ἐξ Ἀθηνῶν εἰς τὴν Ῥώμην, συνεσχετίσθη μετὰ τοῦ Λαίλιου καὶ δι' αὐτοῦ μετὰ τοῦ νεωτέρου Σκιπίωνος Ἀφρικανοῦ, ὅστις τὸν ὑπεδέχθη ἐν τῇ οἰκίᾳ του, καὶ ἔκτοτε ἐγένετο ἀχώριστος αὐτοῦ ἀκόλουθος. Μεταξὺ τῶν μαθητῶν του ἀναφέρονται διάφοροι ἔξοχοι Ῥωμαῖοι. Τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς ζωῆς του διέτριψεν ἐν Ἀθήναις, ἔνθα πρῶτα τῆς στωϊκῆς σχολῆς.

Μεταξὺ τῶν τοῦ Παναϊτίου μαθητῶν ἐξέχει ὁ Ποσειδώνιος γεννηθεὶς ἐν Ἀπαμείᾳ περὶ τὸ 135 ἔτος π. Χ. Ἦνοιξεν ἐν Ῥόδῳ φιλοσοφικὴν σχολήν, ὃν ἤκουσεν ἐνταῦθα ὁ Κικέρων, ὅστις καὶ μετὰ ταῦτα εἶχε μετ' αὐτοῦ ἀλληλογραφίαν, ἔτι δὲ καὶ ὁ Πομπήιος, ὅστις ἐπέδωκε καὶ ἐξέτιμα τὴν συνδιατριβήν του. Ἦτο ὁ πολυμαθέστατος τῶν στωϊκῶν φιλοσόφων κατὰ τὴν ἐκλεκτικὴν μέθοδον τοῦ διδασκάλου του Παναϊτίου, ἐπὶ τοσοῦτον δὲ προέβη, ὥς νὰ συμβιβάσῃ τὸ κατὰ δύναμιν τὴν στωϊκὴν φιλοσοφίαν μετὰ τῆς πλατωνικῆς καὶ ἀριστοτελικῆς, καὶ διὰ τίνος ἐπιτηδεύας συγχωνεύσεως τῶν διαφορῶν θεωριῶν νὰ ἀπαλλάξῃ τὴν φιλοσοφίαν ἀπὸ πάσης διαφωνίας καὶ ἑρίδος.

Ἐκ τούτων λοιπὸν ἐξηγεῖται εὐκόλως διατὶ ἡ στωϊκὴ φιλοσοφία διεδόθη τοσοῦτον εἰς τοὺς Ῥωμαίους. Ἡ πρακτικὴ αὐτῆς τάσις, ἡ ἀποστροφή της κατὰ πάσης ἀγόνου θεωρίας, ἡ ἠθικὴ αὐστηρότης της, ἡ ἔξαρσις τῆς προσωπικότητος, τὸ πάθος της πρὸς τὴν ἀρετὴν, ἡ ἀφοσίωσις της καὶ ἡ τῶν ἐγκοσμίων περιφρόνησις—ὁ χαρακτήρ οὗτος τῆς στωϊκῆς φιλοσοφίας ἔμελλε ν' ἀρέσκῃ εἰς τοὺς προκριτωτέρους τῶν Ῥωμαίων μάλιστα κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς δευτέρας ἐλευθερίας. Ἐπὶ τοῦ δεσποτισμοῦ τῶν αὐτοκρατόρων οἱ ἀντιπολιτευόμενοι προσέφυγον κατὰ μέγα μέρος εἰς τὴν στωϊκὴν φιλοσοφίαν. Ὁ στωϊκισμὸς ἐντεῦθεν προσέλαβε πολιτικὸν χαρακτήρα (ταράττει, ἔλεγον, τὰ πνεύματα διὰ τῆς ἀλαζονείας του arrogantia καὶ διὰ τῆς προσκολλησείας του εἰς τὰ ἀρχαῖα ῥωμαϊκὰ ἥθη καὶ τὸ δημοκρατικὸν πολίτευμα [Tac. ann. XIV 57. Rubellius Plautus κατηγορεῖτο ὑπὸ τοῦ Νέρωνος] ne fingere quidem cupidinem otii, sed veterum Romanorum imitamenta praeferre,

assumpta etiam stoicorum arrogantia sectaque quae turbidos et negotiorum adpetentes faciat XVI, 22). Πολλοὶ Στωϊκοὶ ἐπὶ τῶν αὐτοκρατόρων τῆς πρώτης ἑκατονταετηρίδος ἐγένοντο θύματα τοῦ φρονήματος των, θανατωθέντες ἢ ἐξορίσθοντες. Ὑπὸ τοῦ Δομιτιανοῦ διετάχθη ὅπως ἐξελαθῶσιν οἱ φιλόσοφοι ἐκ τῆς Ῥώμης, ἐν οἷς συμπεριελήφθη καὶ Ἐπικτήτος ὁ Στωϊκὸς (Διον. Κασσ. LXVII, 13, (ὁ Δομιτιανὸς) τὸν Ρούστικον τὸν Ἀρουλήνον ἀπέκτεινεν, ὅτι ἐφιλοσόφει.—ἄλλοι τε ἐκ τῆς αὐτῆς ταύτης τῆς κατὰ τὴν φιλοσοφίαν αἰτίας συγχνοὶ διώλοντο, καὶ οἱ λοιποὶ πάντες ἐξηλάθησαν αὖθις ἐκ τῆς Ῥώμης.—(Gell. N. A. XV 11, 3 Neque illis solum temporibus nimis rudibus philosophi ex urbe Roma pulsusunt (A. u. c. 593=161 πρ. X) verum etiam Domitiano imperante senatusconsulto ejecti atque urbe et Italia interdicti sunt. Sua tempestate Epictetus quoque philosophus propter id senatus—consultum Nicopolim Roma decessit).

Ὅθεν ὁ Ῥωμαϊκὸς στωϊκισμὸς ἐξήσκει ἐπιρροὴν πολιτικὴν σύνμα καὶ ἠθικὴν· ἀλλὰ πρὸς τὴν ἐπιστημονικὴν πρόσδον τοῦ συστήματος ὀλίγον συνετέλεσε. Γραμματολογικῶς κατεβιβάσθη εἰς δημώδη ἠθικὴν φιλοσοφίαν, ἣτις μᾶλλον περιστρέφετο εἰς πρακτικὰς παραινέσεις, εἰς ἠθικὴν ῥητορείαν ἢ εἰς ἐπιστημονικὴν ἐρευναν τοῦ ἠθικοῦ βίου. Οἱ σημαντικώτεροι ἀντιπρόσωποι τοῦ στωϊκισμοῦ κατὰ τὴν Ῥωμαϊκὴν ἐποχὴν ἦσαν ὁ Σενέκας, ὁ Ἐπικτήτος καὶ ὁ Μάρκος Αὐρήλιος. Ὁ Σενέκας, ἀνὴρ οὐχὶ πάντῃ ἀνεπιλήπτου χαρακτήρος, παρέστησεν εἰς τὰ συγγράμματά του τὸν τροπολογημένον στωϊκισμόν, καὶ ἠθικὴν ὑπὸ ῥητορικὴν μορφήν, καὶ παραινετικὸν τρόπον, καὶ δι' ἐπιδεικτικῶ ὕφους. Ὁ Ἐπικτήτος γεννηθεὶς ἐν Ἱεραπόλει τῆς Φρυγίας καὶ τὸ πρῶτον αἰχμάλωτος γενόμενος ἐδίδασκε μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσίν του ἐν Ῥώμῃ τὴν στωϊκὴν φιλοσοφίαν, καὶ διὰ τοῦ κατὰ τῶν φιλοσόφων προβουλευμάτος τῷ ἔτει 94 μ. Χ. ἐξηλάθη ἐκεῖθεν, καὶ ἐλθὼν εἰς Νικόπολιν ἤνοιξε φιλοσοφικὴν σχολήν. Φιλοσοφῶν ἐπεδίωκε σκοπὸν ὅλως πρακτικόν. Ἡ διδασκαλία του ἔφερε μεθ' ἑαυτῆς τὸν χαρακτήρα κοινῶς καταληπτῆς μετριασμένης ἠθικῆς φιλοσοφίας. Ἡ θεμελιώδης ἀρχὴ του ἦτο ἀνέχον καὶ ἀπέχον. Αὐτὸς οὐδὲν συνέγραψεν, ἀλλ' ὁ μαθητὴς του Ἀρριανὸς συνέταξε τὰ φιλοσοφικά αὐτοῦ μαθήματα εἰς ὀκτὼ βιβλία ὑπὸ τὴν ὑπογραφὴν διατρίβαι Ἐπικτήτου, ἐξ ὧν τὸ ἡμῖς σωζέται. Ὁ αὐτὸς συνέγραψε καὶ ἐπιτομὴν τῆς στωϊκῆς ἠθικῆς ὑπὸ τὸν τίτλον ἐργχειρίδιον Ἐπικτήτου.

Διὰ τοῦ Μ. Αὐρηλίου Ἀντωνίνου ἡ στωϊκὴ φιλοσοφία ἀνέβη ἐπὶ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ θρόνου. Ὁ Μάρκος Αὐρήλιος εἶναι ὁ τελευταῖος τῶν στωϊκῶν φιλοσόφων, ὃν πρέπη νὰ ὀνομάσῃ τις φιλοσοφίαν τὰς σκέψεις καὶ παρατηρήσεις, ἀστίνως ἐκθέτει ἐν τῷ αὐτοῦ συγγράμματι εἰς ἑαυτόν. Τὸ σύγγραμμα τοῦτο ἔχει σμικρὴν φιλοσοφικὴν ἀξίαν, ἀλλὰ καταδεικνύει ἀνθρώπικόν εὐγενὲς αἶσθημα καὶ μεγάλην ῥοπήν πρὸς

τὴν εὐσέθειαν. Ἡ αὐτοκρατορικὴ φήμη ἐνεποίησεν εἰς τὴν στωϊκὴν φιλοσοφίαν κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν Ἀντωνίνων ἔτι μείζονα ἰσχὺν καὶ πολυαριθμότερους ὁπαδοὺς· τότε ἐξηπλώθη ἐπὶ τοῦ ὅλου ῥωμαϊκοῦ κόσμου.

Ο ΕΠΙΚΟΥΡΙΣΜΟΣ

Ὁ Ἐπίκουρος ἐγεννήθη τὸ 3^{ον} ἔτος τῆς 109 Ὀλυμπιάδος (342 π. Χ.) ἐν Σάμῳ, ἔνθα Νεολλῆς ὁ πατὴρ του ἀπὸς Ἀθηναῖος εἶχε μεταβῆ ὡς οἰκιστὴς. Δεκαοκταετὴς ὢν τὴν ἡλικίαν ὁ Ἐπίκουρος ἦλθεν εἰς Ἀθήνας. Ἐνταῦθα δὲ ἤδη ὡς καὶ ἐν Σάμῳ, ἐσπούδαζε μάλιστα τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Δημοκρίτου· ἔτι δὲ συνεσχετίσθη μετὰ πολλῶν τῶν τότε φιλοσόφων, μετὰ Ξενοκράτους τοῦ πλατωνικοῦ, καὶ Θεοφράστου τοῦ μαθητοῦ τοῦ Ἀριστοτέλους. — Ἄλλως δὲ ἀπεκάλει ἐαυτὸν αὐτοδίδακτον (Δ. Λ. Χ, 13), ὑπαινιττόμενος ὅτι παρήγαγεν ἄφ' ἐαυτοῦ τὸ φιλοσοφικὸν του σύστημα· ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ ἐννοῶμεν διὰ τούτου ὅτι οὔτε ἤκουσεν ἄλλους φιλοσόφους, οὔτε ἐσπούδασεν ἄλλων συγγράμματα. Οὐδὲ πρέπει νὰ ἐννοήσωμεν, ὅτι τὸ σύστημά του ὡς πρὸς τὸ ἐμπεριεχόμενον εἶναι πάντῃ ἰδιοφυές, διότι, ὡς θέλομεν ἰδεῖ κατωτέρω, ἡ φυσικὴ του φιλοσοφία εἶναι κυρίως ἡ τοῦ Λευκίππου καὶ τοῦ Δημοκρίτου. Κατὰ 36 ἔτος τῆς ἡλικίας του ἤνοιξεν ἐν Ἀθήναις φιλοσοφικὴν σχολήν, ἧς προΐστατο μέχρι τῆς τελευτῆς τοῦ βίου του, ἐδίδασκε δὲ ἐν κήπῳ ὃν πρό τινος χρόνου εἶχεν ἀγοράσει καὶ διὰ τῆς διαθήκης του ἐκκληροδότησεν εἰς τὴν σχολήν του (Δ. Λ. Χ, 17). Ὁ Κικέρων μαρτυρεῖ περὶ αὐτοῦ, ὅτι ἦτο φίλος ἔνθερμος, ἀνὴρ ἀγαθός, περιποιητικὸς καὶ φιλόανθρωπος (*bonum comem et humanum*. Cicero de finibus II, 25), Διογένης δὲ ὁ Λεάρτιος ἐπαινεῖ μάλιστα τὴν πραότητα αὐτοῦ, τὸ σέβας πρὸς τοὺς γονεῖς του καὶ τὴν πρὸς ἅπαντας φιανθρωπίαν του. Ναὶ μὲν διαθρυλεῖται τὸ φιλήδονον καὶ ἀκόλαστον ἦθος τῶν Ἐπικουρείων· ἀλλὰ τὰ πλεῖστα ἐκ τῶν θρυλημάτων τούτων εἶναι συκοφαντίαι ἢ ὑπερβολαί, διότι τοῦλάχιστον αἱ ἀρχαὶ τοῦ Ἐπικούρου δὲν ὑπεστήριζον τὴν ἄφρονα ἡδονήν, καὶ αὐτὸς ὁ Ἐπίκουρος φημιζέται διὰ τὴν αὐστηράν αὐτοῦ ἐγκράτειαν καὶ τὴν τῶν ἡθῶν του καθαρότητα· εἰ καὶ κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ βίου του κατετρώχετο ὑπὸ σωματικῶν ἀλγηδόνων, ἀς ὑφίστατο μετὰ μεγίστης καρτεροφυχίης· ἀπέθανε δὲ μετὰ τῆς προσηκούσης εἰς τὸν ἀληθῆ φιλόσοφον ἡρεμίας καὶ γαλήνης κατὰ τὸ 72^{ον} ἔτος τῆς ἡλικίας του, 270 π. Χ.

Ὁ Ἐπίκουρος εἶπερ τις ἄλλος ἠγαπάτο καὶ ἐτιμᾶτο ὑπὸ τῶν μαθητῶν του. Συνέζων μετὰ τσαύτης οἰκειότητος, ὥστε συνέλαβον τὴν ιδέαν νὰ συγκαταβάλωσι κοινῶς τὴν περιουσίαν των, ὅπως συνεποταλῶσιν εἰς τὸ ἐξῆς μόνιμον κοινότητα, ὡς ἄλλοτε οἱ Πυθαγόρειοι. Ἄλλ' ὁ Ἐπίκουρος τὸ ἀπηγόρευεν αὐτοῖς διότι ἡ πράξις αὕτη ἰδέι-

κνυε δυσπιστίαν περί τῆς φιλικῆς αὐτῶν προθυμίας καὶ ἐτοιμότητος, μεταξὺ δὲ τῶν δυσπιστούντων, οὐδεμία φιλική καὶ ἀφροσύνης δύναται νὰ ὑπάρξῃ (1). Μετὰ τὸν θάνατόν του οἱ μαθηταὶ ἤσθονον βαθυτάτον σέβας πρὸς τὴν μνήμην του· ἔφερον ἐγκεχαραγμένην τὴν εἰκόνα του παντοῦ ἐπὶ δακτυλιοῖδων καὶ ποτηρίων, καὶ ἔμενον τοσοῦτον πιστοὶ εἰς τὰς διδασκαλίας του, ὥστε ἐθεώρουν ἀμάρτημα νὰ ἐπενέγκωσιν εἰς αὐτὰς μεταβολὴν τινά. "Οθεν καὶ ὑπὸ ἐπιστημονικῇ ἐπιφιν οὐδεὶς διάστημος μαθητὴς τοῦτου μνημονεύεται εἰμὴ Λουκρέτιος ὁ ῥωμαῖος ὁ ἐμμέτρως γράψας *De verum nature*· ἡ φιλοσοφία του οὐδεμίαν ἔλαβε πρόσδον καὶ ἀνάπτυξιν. Πρὸς ἔπαινον τῆς ἐπικουρικῆς φιλοσοφίας λέγεται ὅτι εἰς μόνος τῶν μαθητῶν τοῦ Ἐπικούρου, ὁ Μητρόδωρος μετέστη πρὸς τὸν Καρνεάδην· ἄλλως δὲ αὕτη ὑπερέβη ἀπάτας κατὰ τὴν διάρκειαν, ἐφ' ὅσον αἱ ἑλλαι ἐξέλιπον καὶ διεκόπησαν (Δ. Α. X, 9). Καὶ ἐπιστήσαντος τινὸς τὴν προσοχὴν τοῦ Καρνεάδου ἐπὶ ταύτης τῆς τῶν μαθητῶν προσκολλησέως εἰς τὸν Ἐπίκουρον, εἶπεν: Ὁ ἀνὴρ δύναται νὰ γενῇ εὐνοῦχος, ἀλλ' ὁ εὐνοῦχος οὐδέποτε πάλιν ἀνὴρ (Δ. Α. IV, 43).

Ὁ Ἐπίκουρος ἐγένετο πολυγραφώτατος, συνέγραψε περίπου 300 συγγράμματα πλείονα τοῦ Ἀριστοτέλους (Δ. Α. X. 26) ὅπερ καθίσταται παράδοξον δι' ἄνθρωπον οὐχὶ βεβαίως πολυμαθῆ, ὅστις περιεφρόνει τὰς βαθεῖας ἐπιστημονικὰς ἐρεῖνας.

Αἱ φιλοσοφικαὶ ἀρχαὶ τοῦ Ἐπικούρου ἐκφράζονται ὀρισμένως εἰς τὸν τῆς φιλοσοφίας ὀρισμόν του. Λέγει ὅτι ἡ φιλοσοφία εἶναι ἐνέργεια, ἥτις διὰ τῶν λόγων καὶ τῶν ἀποδείξεων περιποιεῖ εὐδαιμόνα βίον (Σεξ. Ἑμπ. πρὸς τοὺς μαθ. XI, 169. Ἐπίκουρος ἔλεγε τὴν φιλοσοφίαν ἐνέργειαν εἶναι λόγοις καὶ διαλογισμοῖς τὸν εὐδαιμόνα βίον περιποιούσαν Δ. Α. X. 122. μελετᾶν χρὴ τὰ ποιοῦντα τὴν εὐδαιμονίαν). Ἡ φιλοσοφία ἐπομένως ἔχει κατ' αὐτὸν ἀποκλειστικῶς πρακτικὸν τέλος, τὴν τῆς εὐδαιμονίας κατόρθωσιν· καὶ πᾶσα γνῶσις καὶ ἐπιστήμη ἔχει μόνον ἀξίαν, ἐφ' ὅσον φέρει εἰς τὴν εὐδαιμονίαν. Καὶ οἱ Στωικοὶ ὑπέβαλον ἤδη τὸ θεωρητικὸν ἐνδιάφορον εἰς τὸ πρακτικόν, τὴν λογικὴν καὶ τὴν φυσικὴν εἰς τὴν ἠθικὴν. Ἀλλ' ὁ Ἐπίκουρος ἔτι ὀριστικώτερον ἀπεφάνετο ὅτι ἀπασαι αἱ θεωρητικαὶ ἐπιστήμαι, ὧν ἡ ἐνάσκησις οὐδενῶς χρησιμεύει εἰς τὸν πρακτικὸν βίον, εἶναι ἀνωφελεῖς, καὶ ἐκφράζει ἀπρακαλύπτως τὴν πρὸς αὐτὰς ἀδιαφορίαν του καὶ περιφρόνησιν. Καὶ αὐτὴν τὴν φυσικὴν ἐξετάζει ὑπὸ ταύτην τὴν ἐπιφιν· τὴν παραδέχεται μόνον ἕνεκα τοῦ πρακτικοῦ αὐτῆς τέλους· διότι ἡ γνῶσις τῶν φυσικῶν αἰτιῶν εἶναι τὸ μόνον μέσον, ὅπως ἀπαλ-

(1) Δ. Α. II. Τὸν τε Ἐπίκουρον μὴ ἀξιοῦν εἰς τὸ κοινὸν κατατίθεσθαι τὰς οἰσίας καθάπερ τὸν Πυθαγόραν, κοῖνα τὰ τῶν φίλων λέγοντα, ἀπιστούντων γὰρ εἶναι τὸ τοιοῦτον· εἰ δ' ἀπίστων, οὐδὲ φίλων.

λαγῶμεν εἴτε ἀπὸ δεισιδαιμονίας, εἴτε ἀπὸ ἀλόγους φόβους προαισθημάτων, θείας κολάσεως, κ.τ.λ. καὶ τοῦτο εἶναι τὸ μοναδικὸν τῆς φυσικῆς τέλος, διότι ἂν δὲν μᾶς ἠνώχλει ἡ ἰδέα τῶν θεῶν καὶ τοῦ θανάτου, λέγει ὁ Ἐπίκουρος, οὐδόλως προσεδεόμεθα τῆς φυσικῆς. (Ἐπικουρ. παρὰ Διογεν. X, 82, 85· μὴ ἄλλο τι τέλος ἐκ τῆς περὶ μετεώρων γνώσεως... νομίζειν δεῖ εἶναι ἥπερ ἀταραξίαν καὶ πίστιν βέβαιον καθάπερ καὶ ἐπὶ τῶν λοιπῶν. Ὁ αὐτὸς αὐτόθι 112. Εἰ μὴ δὲν ἡμᾶς αἱ περὶ τῶν μετεώρων ὑποψαίει ἠνώχλουν καὶ αἱ περὶ θανάτου... οὐκ ἂν προσεδεόμεθα φυσιολογίας)

Τὴν συνήθη διαίρεσιν τῆς ὅλης φιλοσοφίας εἰς λογικὴν ἢ διαλεκτικὴν, φυσικὴν καὶ ἠθικὴν παρεδέχθησαν καὶ οἱ Ἐπικουρείοι (Δ. Λ. 29), ἀλλὰ τὴν πρώτην ἐκ τούτων περιορίσαντες εἰς τὴν ἔρευναν περὶ τῶν κριτηρίων τῆς ἀληθείας, ἐπομένως δὲ ὀνομάσαντες αὐτὴν οὐχὶ λογικὴν ἢ διαλεκτικὴν, ἀλλὰ Κανονικὴν, τὴν προέταξαν ὡς ἀπλὴν εἰσαγωγὴν εἰς τὰ ἄλλα δύο μέρη (Διογ. X, 30· τὸ μὲν οὖν κανονικὸν ἐφόδους ἐπὶ τὴν πραγματείαν ἔχει) ἣν συνῆπτον μετὰ τῆς φυσικῆς (Διογ. αὐτόθι· εἰώθασι μέντοι τὸ κανονικὸν ὁμοῦ τῷ φυσικῷ συντάττειν.—Κατ' ἄλλους δὲ ὁ Ἐπίκουρος παραδέχεται μόνον μέρη τῆς φιλοσοφίας, τὴν φυσικὴν καὶ τὴν ἠθικὴν. Σενεκ. Epicurei duas partes philosophiae putaverunt esse naturalem atque moralem: rationalem removerunt, deinde... ipsi quoque locum quem de iudicio et regula appellant alio nomine rationalem induxerunt: Sed accessionem esse naturalis partis existimant). Τὴν δὲ φυσικὴν τοσοῦτον ὑπέβαλλον εἰς ὑπηρεσίαν τῆς ἠθικῆς, ὥστε τινὲς ἀπεπειράθησαν εἰς ἐκθεσιν τοῦ συστήματος νὰ προτάξωσι τὴν τελευταίαν τῶν δύο ἄλλων μερῶν, τῆς κανονικῆς καὶ φυσικῆς. Αὕτη ὅμως ἡ Ἐπικουρείος σχολή ἠκολούθει εὐλόγως τὴν συνήθη κατὰ τὰς (Διογ. Λ. X, 29. Σεξ. VII, 22), διότι εἰ καὶ ἡ ὅλη τάσις τῆς Ἐπικουρείου Κανονικῆς καὶ Φυσικῆς, δύναται μόνον νὰ ἐννοηθῇ ἐντελῶς ἐκ τῆς ἠθικῆς των, αὕτη ὅμως προϋποθέτει ἀμφοτέρως ἐκείνας κατὰ τὴν σχολαστικὴν μορφήν των, ὅθεν καὶ ἡμεῖς προτιμῶμεν εἰσαγωγικῶς νὰ τὰς προτάξωμεν.

ΚΑΝΟΝΙΚΗ

Ἡ κανονικὴ περιορίζεται εἰς τὴν ἔρευναν περὶ τοῦ κριτηρίου, ἢ τὴν γνωσεολογίαν, διότι ἡ ὅλη κατ' εἶδος λογικὴ, ἢ θεωρία περὶ τῆς μορφώσεως τῶν ἐννοιῶν καὶ τῶν συλλογισμῶν παρελείφθη ἐπὶ τοῦ Ἐπικουρίου (Cic. fin. I, 7, 22 jam in altera philosophiae parte... quae λογικὴ dicitur, iste vester plane, ut mihi quidem videtur, inermis a nudus est tollit definitiones: nihil de dividendo ac partiendo docet: non quomodo efficiatur concludaturque ratio (Schluss) tradit: non qua vi captiosa solvantur, ambigua distinguantur ostendit). Τὸ Κριτήριον τῆς ἀ-

ληθείας καὶ τοῦ ψεύδους εἶναι ἀποκλειστικῶς ἡ αἰσθησις. Ἐὰν δὲν πιστεύωμεν τὰ αἰσθητήριά μας, πολλῶ ἑλαττον δυνάμεθα νὰ πιστεύωμεν εἰς τὸν λόγον, διότι οὗτος κατὰ τὴν Ἐπικούρειον θεωρίαν, παράγεται ἐξ ὁλοκλήρου ἐκ τῆς αἰσθήσεως· οὐχὶ δὲ μόνον ἔθελεν ἐκλείψει πᾶν χαρακτηριστικὸν γνῶρισμα τῆς ἀληθείας, ἀλλὰ καὶ πᾶσα σταθερὰ πεποιθήσις, πᾶσα δυνατὴ πράξις. Ἐπομένως δὲ ἡ αἰσθησις καθὼς τοιαύτη εἶνε πάντοτε καὶ κατὰ πάσαν περίστασιν ἀληθής, καὶ εἰς αὐτὰς τὰς ἀπάτας τῶν αἰσθητηρίων τὸ σφάλμα δὲν εἶναι εἰς τὴν αἰσθησιν καθὼς τοιαύτην, ἀλλ' εἰς τὴν ἡμετέραν κρίσιν· τὸ μόνον ὅπερ μᾶς βεβαιοῦσι τὰ αἰσθητήριά μας, εἶναι ὅτι διατιθέμεθα οὕτω πως ἢ ἄλλως ὑπὸ τινος ἀντικειμένου, ὅτι αὕτη ἢ ἐκεῖνη ἡ εἰκὼν ἐθίζει τὴν ψυχὴν μας, καὶ τοῦτο εἶναι πάντοτε ὀρθόν· δὲν ἔπεται ὅμως ἐντεῦθεν ὅτι καὶ αὐτὸ τὸ ἀντικείμενον εἶναι τοιοῦτον οἷον ἡμῖν παρίσταται καὶ ὅτι ἄλλοι λαμβάνουσιν ὑπ' αὐτοῦ τὴν αὐτὴν πρὸς ἡμᾶς ἐντύπωσιν, διότι ἐκ τοῦ αὐτοῦ ὄντος ἀπορρέουσι διάφοροι εἰκόνες, καὶ αἱ εἰκόνες αὗται ἐνδέχεται ν' ἀλλοιωθῶσιν ἐνῶ διευθύνονται πρὸς τὸν ὀφθαλμὸν ἢ τὸ οὖς μας, ἐνδέχεται καὶ νὰ προσβάλωσι τὰ αἰσθητήριά μας ἀπλᾶς εἰκόνες, πρὸς ἃς οὐδὲν στερεὸν σῶμα ἀντιστοιχεῖ· συγχέοντες οὖν τὴν εἰκόνα μετὰ τοῦ πράγματος, τὴν ὑποκειμενικὴν ἐντύπωσιν μετ' αὐτοῦ τοῦ ἀντικειμένου, βεβαίως ἀπατῶμεθα, ἀλλ' ἡ ἀπάτη αὕτη δὲν πηγάζει ἐκ τῶν αἰσθητηρίων μας, ἀλλ' ἐκ τῆς δόξης μας. (Ἐπικ. παρὰ Διογ. Χ, 50. Σεξ. Μαθ. VII, 203—216). Καὶ πῶς δύναται δέ, ἐρωτᾷ ὁ Ἐπίκουρος (Δ. Χ, 31. Λουκ. IV, 480) ν' ἀναιρεθῇ ἡ μαρτυρία τῶν αἰσθητηρίων; Διὰ τοῦ λόγου; ἀλλ' οὗτος ἐξαρτάται ἐκ τῶν αἰσθητηρίων, καὶ δὲν δύναται νὰ μαρτυρήσῃ κατ' ἐκείνων, ἐκ τῆς ἀξιοπιστίας τῶν ὑποίων ἐξαρτᾶται ἡ ἰδία αὐτοῦ, ἢ δι' ἀλλήλων; Ἀλλ' αἱ μὲν ἑτεροειδεῖς δὲν δύνανται νὰ ἐπικρίνωσιν ἀλλήλους, διότι ἐκάστη εἶναι διάφορος (οὐ τῶν αὐτῶν κριτικῇ ἐρυθροῦ καὶ γλαυκοῦ) αἱ δὲ ὁμοειδεῖς ἔχουσιν ἴσην ἀξίαν, ἐπομένως δὲ ἐπίσης ἰσχύουσι π. χ. τὸ ὁμοειδὲς τῆς ἡράσεως. Ὅθεν ἐναπολείπεται ὅπως δίδωμεν πίστιν ἀδιακρίτως εἰς πᾶσαν αἰσθησιν; εἶναι τὸ ἀμέσως βέβαιον, καὶ διὰ τοῦτο χαρακτηρίζεται ὑπὸ τοῦ Ἐπικούρου διὰ τοῦ ὀνόματος ἐνάργεια.

Διὰ τῶν ἐπαναλήψεων τῆς αἰσθήσεως γεννᾶται ἡ Πρόληψις, ἥτις δὲν εἶναι ἄλλο τι, ἢ ἡ ἐν τῇ μνήμῃ διατηρηθεῖσα γενικὴ εἰκὼν τοῦ αἰσθητοῦ (Διογ. Χ, 33. Τὴν δὲ πρόληψιν λέγουσιν οἰοεὶ κατὰληψιν ἢ δόξαν ὀρθὴν ἢ ἐννοίαν ἢ καθολικὴν νόησιν ἐναποκειμένην, τούτῃσι μνήμην τοῦ πολλᾶκις ἐξῶθεν φανέντος). Τοῦτο τὸ γενικὸν στερεοῦται διὰ τοῦ ὀνόματος. Ἡ ὑπὸ τοῦ Ἐπικούρου καλουμένη ἐνάργεια εἶναι τὸ ν' ἀναγνωρίζῃ τις τὸ αἰσθητικὸν πάγων αὐτὸ εἰς τὰς ἀποκτηθείσας καὶ διὰ τοῦ ὀνόματος στερεωθείσας ἐννοίας. (Διογ. αὐτόθι· ἀρα γὰρ τῷ ῥηθῆναι ἀνθρώπος εὐθὺς κατὰ πρόληψιν καὶ ὁ τύπος αὐτοῦ νοεῖται προηγουμένων τῶν αἰσθήσεων... καὶ οὐκ ἂν ἐζητήσαμεν τὸ

ζητούμενον, εἰμὴ πρότερον ἐγνώσκμεν αὐτό... οὐδ' ἂν ὀνομάσαιμεν τι μὴ πρότερον αὐτοῦ κατὰ πρόληψιν τὸν τύπον μαθόντες). "Ὅθεν ἀπα-
σαι αἰ ἐννοιαὶ ἡμῶν καθ' ἑαυτάς θεωρούμεναι εἶναι ἀληθεῖς καὶ οὐδα-
μῶς ἀποδείξεως προσδεόμεναι, διότι εἶναι ἀντανταχάσεις τῶν πραγ-
μάτων ἐν τῇ ψυχῇ. (Δ. Χ, 33. πᾶν οὖν πᾶν ὄνοματι τῷ πρώτῳ
ἐπιτεταγμένῳ ἐναργές ἐστι... ἐναργεῖς οὖν εἰσιν αἱ πρόληψεις. Δ. 38.
ἀνάγκη γὰρ τὸ πρῶτον ἐννόημα καθ' ἑκαστον φθόγγον βλέπεσθαι καὶ
μηδὲν ἀποδείξεως προσδεῖσθαι).

Ἡ δόξα ἢ ὑπόληψις τέλος πάντων δὲν εἶναι ἄλλο τι, εἰ μὴ ἡ ἀναφο-
ρὰ τοῦ γενικοῦ ἐκείνου τύπου, ὄντινα ἐν ἡμῖν ἔχομεν, εἰς τι ἀντικει-
μενον (αἰσθησιν) ἥτοι ἡ κρίσις. Ἐκείνη δὲ ἡ δόξα πρέπει νὰ θεωρῇται
ὡς ἀληθής, ἥτις ὑποστηρίζεται διὰ τῆς μαρτυρίας τῶν αἰσθήσεων.
ἡ τοῦλάχιστον δὲν ἀναιρεῖται, καὶ ὡς ψευδής ἐκείνη ἐν ἣ συμβαίνει
τὸ ἐναντίον. (Διογ. Χ, 33. καὶ τὸ δοξαστὸν ἀπὸ προτέρου τινὸς ἐναρ-
γοῦς ἡρτῇται... τὴν δὲ δόξαν καὶ ὑπόληψιν λέγουσιν· ἀληθὴ τέ φασι,
καὶ ψευδῇ ἂν μὲν γὰρ ἐπιμαρτυρῇται ἢ μὴ ἀντιμαρτυρῇται, ἀληθὴ
εἶναι, ἐάν δὲ μὴ ἐπιμαρτυρῇται ἢ ἀντιμαρτυρῇται ψευδῇ τυγχάνειν.—
Σεξ. Μαθ. VII, 211. Τῶν δοξῶν κατὰ τὸν Ἐπίκουρον αἱ μὲν ἀληθεῖς
εἰσιν αἱ δὲ ψευδεῖς· ἀληθεῖς μὲν εἴτε ἐπιμαρτυροῦμεναι, καὶ οὐκ ἀντι-
μαρτυροῦμεναι καὶ οὐκ ἐπιμαρτυροῦμεναι πρὸς τῆς ἐναργείας). Προϋ-
ποτίθεμεν, ὅτι ἐνεστῶσας τινὰς αἰσθήσεις θελοῦσι διαδεχθῇ ἄλλαι
τινές, ὅτι π. χ. ὁ πύργος ὅστις πόρρωθεν παρίσταται ἡμῖν στρογ-
γύλος, θέλει παραστῇ ἡμῖν τοιοῦτος καὶ ἐκ τοῦ σύνεγγυς· ἐάν ἡ
πραγματικὴ ἀντίληψις ἀντιστοιχῇ εἰς ταύτην τὴν προσδοκίαν, ἡ
δόξα μας εἶναι ὀρθή, ἄλλως ψευδής (1) ἢ προϋποθέτομεν ἐπὶ τινων
φαινόμενων λανθανούσης αἰτίας, π. χ. τὸν κενὸν τόπον ὡς αἰτίαν τῆς
κινήσεως ἐν λοιπὸν ἀπαντα τὰ φαινόμενα ἀρμολῶσιν εἰς ταύτην
τὴν ἐξήγησιν, θεωροῦμεν τὴν προϋπόθεσίν μας ὡς ἀληθῆ, εἰ δὲ μὴ,
ὡς ψευδῇ (Σεξ. αὐτόθι). Κατὰ μὲν τὴν πρώτην περίστασιν ἡ ἀλή-
θεια τῆς δόξης ἀναγνωρίζεται ἐκ τούτου, ὅτι ἐπιμαρτυρεῖται ὑπὸ τῆς
παίρας κατὰ δὲ τὴν δευτέραν, ὅτι δὲν ἀντιμαρτυρεῖται ὑπ' αὐτῆς
(Σεξ. αὐτόθι 213). Ἐνταῦθα λοιπὸν ὁ Ἐπίκουρος ὑπαίνειττεται τὰ
χαρακτηριστικὰ ἀπλῶς αἰσθητικῆς γνωσεολογίας· ἀλλ' ὅπως ἀναπτύ-
ξη τοὺς ὑπαινιγμούς τούτους εἰς πραγματικὴν θεωρίαν, ὀλίγον ἐνδια-
φέρεται.

Αὗται ὅθεν εἶναι αἱ τρεῖς ἀπλούσταται στιγμαί. Ἐκ τῆς αἰσθήσεως
σχηματίζεται ἡ εἰκὼν· ἡ εἰκὼν εἶναι ἡ αἰσθησις κατὰ γενικὸν τρόπον·
αὕτη ὑπαγομένη ὑπὸ τὴν πρόληψιν, ὑπὸ τὸν γενικὸν τύπον λέγεται
δόξα, ὑπόληψις. Λαμβάνομεν αἰσθήσεις π. χ. τοῦ λευκοῦ, τοῦ ἡδέος,

(1) Τὸ ἀντικείμενον τῶν μελλουσῶν ἀντιλήψεων μας καλεῖ ὁ Ἐπίκουρος Δ.
Δ. Χ, 38 τὸ προσμένον.

τοῦ σκληροῦ, κ.τ.λ. ἐκ τούτων σχηματίζονται γενικαὶ ἔννοιαι, εἰκό-
νες· ἐὰν δὲ αὐτοὺς παραστή ἡμῖν ἀντικείμενόν τι, ἀναγνωρίζομεν ὅτι
ἡ εἰκὼν αὕτη ἀντιστοιχεῖ εἰς τοῦτο τὸ ἀντικείμενον. Τοῦτο εἶναι τὸ
ὅλον κριτήριον τῆς Ἐπικουρικῆς φιλοσοφίας.

ΦΥΣΙΚΗ

Καὶ ἡ φυσικὴ ἔχει μόνον ἄξίαν διὰ τὸν Ἐπίκουρον, ἐφ' ὅσον συμ-
βάλλει εἰς τὸν εὐδαίμονα βίον. Ἐπιστημονικῶς δὲ ἐνδιαφέρεται ὁ
Ἐπίκουρος περὶ τῆς ἐρεύνης τῆς φύσεως, ἀσχολεῖται εἰς τὴν φυσικὴν
μόνον ἐνεκεν τῆς πρακτικῆς ὠφελείας τῆς, ἐφ' ὅσον μᾶς ἀπαλλάττει
ἀπὸ τὸν δεισιδαίμονα φόβον τῶν φυσικῶν δυνάμεων· ἐπομένως δὲ
συντείνει εἰς τὴν ψυχικὴν ἡμῶν ἡρεμίαν. Ἐὰν δὲν ἐτάραττον, λέ-
γει, τὴν ψυχικὴν μας γαλήνην, ἔκτακτα οὐράνια φαινόμενα, τρομερὰ
φυσικὰ συμβάντα, οἷα καταιγίδες καὶ σεισμοί, ὁ φόβος τοῦ θανάτου
καὶ τοῦ κατ' ἄρχοντι κόσμου, δὲν προσεδεόμεθα τῆς φυσικῆς ἐπιστή-
μης (X, 142 ἐν τέλει). "Οὐδὲν ἄνευ τῆς ἐπιστήμης τῆς φύσεως δὲν εἶ-
ναι δυνατὴ ἡ ἡρεμία τῆς ψυχῆς καὶ ἀτάραχος ἡδονή (X, 143).

Ὁ Ἐπίκουρος πραγματευόμενος περὶ τῆς φυσικῆς ἠκολούθησεν ἀ-
κριβῶς τὸ σύστημα τοῦ Δημοκρίτου, οὗτινος ἡ φυσικὴ διδασκαλία
κατ' ἐξοχὴν ἤρρεσκεν αὐτῷ ἐνεκεν τοῦ ὕλισμου του. Ὡς ὁ Δημοκρίτος
οὕτω καὶ αὐτὸς θεωρεῖ τὸ σωματικόν ὡς τὸ μόνον πραγματικόν.
Ἐκτὸς δὲ τοῦ σωματικοῦ παραδέχεται, ἀκολουθῶν καὶ κατὰ τοῦτο
τὸν Δημοκρίτον, καὶ δευτέραν ἀρχὴν, τὸ κενόν, τὴν χώραν· ἀρχὴν
ἣν θεωρεῖ ἀναγκαίαν διότι ἄλλως τὰ σώματα οὐδένα τόπον θὰ εἴ-
χον εἰς κίνησιν (X, 40). Ἐκτὸς δὲ τῶν σωμάτων καὶ τοῦ κενοῦ δὲν
ὑπάρχει τρίτον. Τέλος δὲ ὁ Ἐπίκουρος παρεδέχθη τὴν περὶ ἀτόμων
θεωρίαν τοῦ Δημοκρίτου. Τὰ σώματα κατ' αὐτὸν σύγκεινται ἐξ ἀ-
γεννήτων, ἀφθάρτων καὶ ἀναλλοιώτων συστατικῶν μερῶν ἢ ἀτόμων.
Τὰ ἄτομα ταῦτα πρὸ αἰώνων ἐνεκεν τοῦ βάρους τῶν ἐκινεῦντο ἐπὶ τὰ
κάτω. Πρὸς ἀλλήλα συγκρουόμενα καὶ ἀπ' ἀλλήλων ἀπωθούμενα,
καταντῶσιν εἰς δινώδη κίνησιν, ἥς ἀποτέλεσμα εἶναι ὁ κόσμος. Ἡ
κοσμοποιία αὕτη δὲν ἐγένετο σκοπίμως, ἀλλὰ κατὰ τὸν νόμον τῆς ἀ-
νάγκης. Ὁ Ἐπίκουρος ἀναιρεῖ δριστηκῶς, ὡς ὁ Δημοκρίτος, πᾶσαν
τελειολογίαν, δηλ. τὴν δοξασίαν ὅτι ἡ φύσις ἀποβλέπει εἰς τέλος τι·
πᾶν φυσικὸν φαινόμενον εἶναι προῖον φυσικῶν αἰτιῶν, καὶ ἐξηγήσιμον
διὰ φυσικῶν αἰτιῶν.

Διὰ δὲ τῆς θεωρίας ταύτης τῆς φύσεως νομίζει ὁ Ἐπίκουρος ὅτι ἀ-
ποσκορακίζεται οὐ μόνον ἡ δεισιδαιμονία περὶ τῶν θεῶν, ἀλλὰ καὶ ἡ
πρόληψις περὶ τῆς Προνοίας τῶν, ἡ δημώδης περὶ θεῶν δοξασία εἶναι
τοσοῦτον παράλογος, ὥστε ὁ Ἐπίκουρος πιστεύει ὅτι ἄθεος εἶναι ὁ
παραδεχόμενος αὐτήν, οὐχὶ ὁ ἀναιρῶν (Δ. X, 123. οἶους δ' αὐτοὺς

(τοὺς θεοὺς) οἱ πολλοὶ νομίζουσιν οὐκ εἶσιν· οὐ γὰρ φυλάττουσιν αὐτοὺς οἷους νομίζουσιν· ἀσεβῆς δ' οὐχ ὁ τοὺς τῶν πολλῶν θεοὺς ἀναιρῶν ἀλλ' ὁ τὰς τῶν πολλῶν δόξας θεοῖς προσάπτων). Ἀλλὰ καὶ ἡ εἰς τὴν πρόνοιαν πίστις χαρακτηρίζεται ὑπὸ τῶν Ἐπικουρείων ὡς μῦθος. (Πλουτ. Ἐκλ. Χρηστ. 19. ἐπικουρείων δὲ χλευασμούς καὶ γέλωτας οὐ τι φοβητέον οἷς τολμῶσι χρῆσθαι καὶ κατὰ τῆς προνοίας, μῦθον αὐτὴν ἀποκαλοῦντες). Αἱ δοξασταὶ αὐταὶ κατὰ τὸν Ἐπικούρου προήλθον ἐξ ἀγνοίας καὶ φόβου· τὰ ἐν τοῖς ὀνείροις φαντάσματα ἐξελήφθησαν ὡς πραγματικὰ ὄντα, τὸ ἀκανόνιστον εἰς τὴν κίνησιν τῶν οὐρανίων σωμάτων ἀπέδωκαν οἱ ἀμαθεῖς εἰς τοὺς θεοὺς, τρομακτικὰ φαινόμενα τῆς φύσεως, ὡς σεισμοὶ καὶ καταιγίδες, ἐνεποίησαν εἰς τὰς ψυχὰς τὸν φόβον ὑπερτέρων δυνάμεων. Ὁ φόβος εἶναι ἐπομένως ἀεὶποτε τὸ κύριον μέσον τῆς θρησκείας ὡς τὸ ἀνάπαλιν ἡ ἀπαλλαγὴ τούτου τοῦ φόβου τὸ οὐσιωδέστερον πρόβλημα τῆς φιλοσοφίας.

Δὲν ἀρνεῖται ὅμως ὁ Ἐπίκουρος τὴν τῶν θεῶν ὑπαρξιν· ἀλλὰ δὲν λαμβάνουσιν ἐνέργον μέρος εἰς τὰ κοσμικὰ συμβάντα. Εἰσὶ μακάρια ὄντα, ἀπηλλαγμένα πάσης φροντίδος καὶ κόπου, οὐδόλως μεριμνῶντα περὶ τοῦ κόσμου καὶ τῶν ἀνθρώπων, διότι ἡ μακαριότης συνίσταται εἰς τὴν παντέλῃ ἀπραξίαν τοῦ ἀνθρώπου (Ἐπικτ. παρὰ Διογ. 123. Πρῶτον μὲν τὸν θεὸν ζῶον ἄφθαρτον καὶ μακάριον νομίζειν... μηδὲν μῆτε τῆς ἀφθαρσίας ἀλλότριον μῆτε τῆς μακαριότητος ἀνοικεῖον αὐτῷ πρόσαπτε). Ἡ πληθὺς τῶν θεῶν τούτων εἶναι ἄπειρος. Ἀνθρωπόμορφοι ὄντες, πλὴν πεπρωτισμένοι διὰ στερεῶν καὶ ἀπτῶν ἀλλ' αἰθερίων σωμάτων διάγουσιν εἰς τὰς διαμέσους χώρας τῶν ἀπείρων κόσμων, ὑπ' οὐρανὸν αἰωνίως αἴθριον, βίον ἀτάραχον καὶ ἄφθαρτον. Ὅθεν ἡ ὅλη θεολογία τοῦ Ἐπικούρου ἔχει τὸν αὐτὸν πρακτικὸν σκοπὸν, εἶναι καὶ ἡ λοιπὴ φυσικὴ του, ἥτοι νὰ ἄρῃ τὸν φόβον τοῦ θεοῦ καὶ πᾶν κώλυμα τῆς ψυχικῆς ἡρεμίας. Μάλιστα καὶ ρητῶς λέγει ὅτι μόνον τοιοῦτοι θεοὶ εἴους αὐτὸς παραδέχεται, δὲν ἐξαίρουσι φόβον· ὡσαύτως δὲ ζητεῖ ὁ Ἐπίκουρος νὰ ἀπαλλάξῃ τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ τοῦ φόβου τοῦ θανάτου καὶ τοῦ ἄδου, ἀρνούμενος τὴν τῆς ψυχῆς διάρκειαν μετὰ τὸν σωματικὸν θάνατον. Θαυμάζει ὅθεν πῶς δύναται τις νὰ θεωρῇ τὸν θάνατον ὡς φρικώδη· διότι μετὰ τοῦ θανάτου εἰσέρχεται ἡ ἀναισθησία, ἐπομένως δὲ οὐδὲν κακὸν ὑπάρχει. (Ἐπικτ. παρὰ Διογ. 124. 127. Τὸ φρικωδέστατον οὖν τῶν κακῶν ὁ θάνατος οὐδὲν πρὸς ἡμᾶς· ἐπειδὴ περ ὅταν μὲν ἡμεῖς ὦμεν ὁ θάνατος οὐ πάρεστιν ὅταν δὲ ὁ θάνατος παρῇ τὸθ' ἡμεῖς οὐκ ἐσμέν — Σελ. Ἐμπ. Πύρρωνος ὑποτυπ. 111, 229). Ὁ θάνατος οὐδὲν πρὸς ἡμᾶς· τὸ γὰρ διαλυθὲν ἀναισθητεῖ, τὸ δ' ἀναισθητοῦν οὐδὲν πρὸς ἡμᾶς).

ΗΘΙΚΗ

Τὸ μόνον ἀπόλυτον ἀγαθὸν κατὰ τὸν Ἐπίκουρον εἶναι ἡ ἡδονή,

καὶ τὸ μόνον ἀπόλυτον κακὸν ἡ ἀλγηδὼν (Ἐπικτ. παρὰ Διογ. 128.) τὴν ἡδονὴν ἀρχὴν καὶ τέλος λέγομεν εἶναι τοῦ μακαρίως ζῆν... πρῶτον ἀγαθὸν τοῦτο καὶ σύμφυτον... πᾶσα οὖν ἡδονή... ἀγαθόν... καθαπτερ καὶ ἀλγηδὼν πᾶσα κακόν. Ὡς ἀπόδειξιν δὲ τῆς προτάσεως ταύτης ἀναφέρει ὁ Ἐπίκουρος τὸ γεγονός, ὅτι πάντα τὰ ἔμφυχα ὄντα ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς τῆς γεννήσεώς των ἐπιδιώκουσι τὴν ἡδονὴν καὶ φεύγουσι τὴν ἀλγηδῶνα, ὅτι ἐπομένως ἡ ἡδονὴ εἶναι ἐν γένει τὸ φυσικὸν ἀγαθόν, ἢ ἡ φυσικὴ κατάστασις πάντων τῶν ὄντων (Παραβ. Στοβ. Ἐκλ. 11,58. ἡδονὴ γάρ, ὅθεν καὶ τὴν ἔννοιαν ἀποδιδόσκει (οἱ κατ' Ἐπίκουρον φιλοσοφούντες) τοῦ τέλους τὸ οἰκείως διατιθέσθαι ἐξ ἑαυτοῦ πρὸς αὐτὸν χωρὶς τῆς ἐπ' ἄλλο τι ἀπάσης ἐπιβολῆς). Κατὰ τὴν θεμελιώδη ταύτην ἀρχήν, ὅτι ἡ ἡδονὴ εἶναι τὸ τέμα πάσης ἀνθρωπίνης τάσεως, συμφωνεῖ ὁ Ἐπίκουρος μετὰ τῶν ἀρχαίων ἡδονικῶν, ἥτοι μετὰ τοῦ Ἀριστίππου· ἀλλ' ὡς πρὸς τὸν ἐγγύτερον προσδιορισμὸν τῆς ἐπιδιωχθησομένης ἡδονῆς λίαν διαφέρει τοῦ Ἀριστίππου, μαλιστα δὲ ἡ ἐιδικότης τῆς ἐπικουρικῆς φιλοσοφίας εἰς τὴν ἐξευγένισιν τῆς ἐννόιας τῆς ἡδονῆς. Ἀπὸ τῆς ἀριστιππείου θεωρίας τῆς ἡδονῆς διακρίνεται ἡ ἐπικούρειος διὰ τῶν ἐπομένων προσδιορισμῶν.

Α'. Κατὰ μὲν τὸν Ἀριστίππον πρέπει νὰ ἐπιδιώκηται ἡ στιγμιαία ἡδονή, ἡ ἀτομικὴ ἀπόλαυσις· κατὰ δὲ τὸν Ἐπίκουρον ἐκείνη ἡ ἡδονὴ εἶναι τὸ ἀληθὲς ἀγαθόν καὶ τὸ ἄκρον τέλος, ἥτις ἐπεκτείνεται ὡς ἔμμοнос κατάστασις ἐπὶ τοῦ ὅλου βίου. Ἡ στιγμιαία τυφλὴ ἀπόλαυσις δὲν εἶναι κατ' αὐτὸν εὐδαιμονία· ἀλλὰ πρέπει νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν τό τε παρελθόν καὶ τὸ μέλλον, ἐπομένως δὲ νὰ γίνηται ἐσκεμμένη ἐκλογὴ μετὰ τῶν ἡδονῶν. Πᾶσα ἡδονὴ εἶναι καὶ μὲν ἀγαθόν, ἀλλ' οὐχὶ καὶ διὰ τοῦτο ἀρετὴ· καὶ πᾶσα ἀλγηδὼν κακόν, ἀλλ' οὐχὶ καὶ διὰ τοῦτο ἀπολύτως φευκτέα. Πολλάκις ὀφείλει τις νὰ ἀποφεύγῃ τι νὰ ἡδονή, ὅταν ἐκ ταύτης παρέπηται μεγαλητέρα ἀλγηδὼν, καὶ πολλάκις νὰ ὑποστῇ ἀλγηδῶνα, ὅταν ἐντεῦθεν προσγίνηται μεγαλητέρα ἡδονή (X. 129). Ὅθεν ἀνάγκη νὰ σταθμίζῃ τις τὰς διαφόρους αἰσθήσεις τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς ἀλγηδῶνος (X. 130) καὶ ἐν τῇ σταθμίσει ταύτῃ νὰ ἔχῃ πρὸ ὀφθαλμῶν τὸ σύνολον τοῦ βίου (τὸν ἡδὸν βίον, X. 132). Πρὸς δὲ ταύτην τὴν ὀρθὴν ἐκλογὴν τῆς ἐπιβλαβοῦς καὶ ἀβλαβοῦς ἡδονῆς ἀπαιτεῖται ἔλλογος φρόνησις.

Β'. Ὁ μὲν Ἀριστίππος θεωρεῖ τὴν σωματικὴν ἡδονὴν ὡς τὴν ἀκροτάτην, ὁ δὲ Ἐπίκουρος προτιμᾷ ταύτης τὴν ψυχικὴν. Καὶ μὲν ἀναφέρονται καὶ τοῦ Ἐπικούρου ἐκφάνσεις συνάδουσαι πρὸς τὴν Κυρηναϊκὴν διδασκαλίαν. Οὕτω π. χ. ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ περὶ τέλους, δὲν δύναμαι, λέγει, νὰ ἐννοήσω ἀγαθόν τι ἐὰν ἀφαιρέσῃ τις τὰς διὰ γεύσεως ἡδονὰς καὶ τὰς δι' ἀφροδισίων καὶ τὰς διὰ τῆς ἀκοῆς καὶ τὰς διὰ τῆς ὀράσεως (Διογ. X, 6 ἐκ τοῦ Ἐπικούρου περὶ

τέλους· οὐ γὰρ ἔχω τί νοήσω τ' ἀγαθὸν ἀφαιρῶν μὲν τὰς διὰ χυλῶν ἡδονάς, ἀφαιρῶν δὲ καὶ τὰς ἀφροδισίων καὶ τὰς δι' ἀκροαμάτων καὶ τὰς διὰ μορφῆς. Ἔτι δὲ εἰς αὐτὸν ἀποδίδεται ἡ ῥῆσις αὐτῇ· ἀρχὴ καὶ ῥίζα παντὸς ἀγαθοῦ ἡ τῆς γαστρὸς ἡδονή.» (Ἀθην. XII, 67). Ἐκ τίνος ἐπιστολῆς τοῦ μαθητοῦ αὐτοῦ Μητροδώρου ἀναφέρεται τὸ αὖς καὶ ἐχάρην καὶ ἐθραυσνάμην ὅτι ἔμαθον παρ' Ἐπικούρου ὁρθῶς γαστρὶ χαρίζεσθαι· περὶ γαστέρα γάρ, ὃ φυσιολόγος Τιμόκρατες, τὸ ἀγαθόν. (Πλουτ. non posse suaviter vivi. ce. Ἐπικ. 16, 9). Ἀλλ' αὐταὶ καὶ ἄλλαι παραπλήσιαι ῥήσεις τοῦ Ἐπικούρου σημαίνουν ὅτι πᾶσα ἡδονὴ καὶ ἀλγηδὼν ἀνάγεται εἰς τὴν σωματικὴν ὑγίαν ἢ νόσον· ἀλλὰ διὰ τοῦτου οὐδόλως ἀποκλείεται ὅτι κατ' αὐτὸν ἡ κυρία καὶ ἀκροτάτη ἡδονὴ εἶναι οὐχὶ ἡ αἰσθητικὴ ἀπόλαυσις, ἀλλ' ἡ ἐκ τῆς αἰσθητικῆς εὐπαθείας πηγάζουσα ἰλαρὰ διάθεσις τοῦ πνεύματος. Ἀφ' ἐτέρου δὲ ἀναφέρονται εἰς τὸν Ἐπίκουρον καὶ ἄλλαι ῥήσεις ἐν αἷς τίθησιν ἐν μείζονι μοῖρᾳ τὴν πνευματικὴν ἡδονὴν ἢ τὴν σωματικὴν (Δ. Λ. X, 137) μείζονας ἡδονάς εἶναι τῶν σωματικῶν τὰς τῆς ψυχῆς (1). Ψέγει τὴν σωματικὴν ἡδονὴν διότι διαρκεῖ ἐπὶ βραχύ τι, ἐπομένως δὲ προτιμᾷ ἀντ' αὐτῆς τὴν πνευματικὴν, ἥτις δὲν περιορίζεται εἰς τὴν ἀπόλαυσιν τῆς ἐνεστώσης στιγμῆς, ἀλλὰ διὰ τῆς ἀναμνήσεως καὶ τῆς ἐλπίδος περιλαμβάνει τὸ τε παρελθόν καὶ τὸ μέλλον (11,89). Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον θεωρεῖ τὴν σωματικὴν ἀλγηδὼνα ἐλάττωνα τῆς πνευματικῆς (X, 137, ἔτι πρὸς τοὺς Κυρηναίους διαφέρεται. Οἱ μὲν γὰρ χειροῦς τὰς σωματικὰς ἀλγηδῶνας λέγουσι τῶν ψυχικῶν... Ὁ δὲ τὰς ψυχικὰς. Τὴν γοῦν σάρκα διὰ τὸ παρὸν μόνον χεῖμαζειν, τὴν δὲ ψυχὴν καὶ διὰ τὸ παρελθόν καὶ τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον· οὕτως οὖν καὶ μείζονας ἡδονάς εἶναι τῆς ψυχῆς).

Ὁ σοφὸς οἷον τὸν πλάττει ὁ Ἐπίκουρος, εἶναι αὐτάρκης, διότι γινώσκει ὅτι πρὸς ἐκπλήρωσιν τῶν φυσικῶν ἀναγκῶν καὶ πρὸς ἀπαλλαγὴν τῶν πόνων προσδεῖται μόνον ὀλίγων μέσων, ὅτι ἡ λιτὴ τροφή οὐχ ἥττον ἢ ἡ πολυτελής παρέχει ἴσην ἀπόλαυσιν, εἶναι ὅμως πολλῶ συντελεστικωτέρα πρὸς ἡσυχίαν καὶ ὑγίαν μας, ὅτι ἐπομένως οὐχὶ αὐξήσεις πλούτου, ἀλλὰ περιορισμὸς τῶν ἀναγκῶν τὸν ἀποκαθιστᾷ ὄντως πλούσιον καὶ ὅτι ὅστις δὲν ἀρκεῖται εἰς τὰ ὀλίγα, οὐδὲ εἰς τὰ πολλὰ ἀρκεῖται (Στβ. Λογ. 17,30. παρ. Σενεκ. Ἐπιστ. 9,26. Si cui sua non videntur amplissima, licet totius mundi dominus sit tamen muser est.) Ἀποφεύγει τὰ πάθη ἅτινα ταραττοῦσι τὴν ἡρεμίαν τῆς ψυχῆς καὶ τὴν εὐτυχίαν τῆς ζωῆς, δὲν παραδίδεται εἰς ἐμπαθῆ ἔρωτα

(1) Τὴν μὲν σωματικὴν ἡδονὴν ἐγκαταλείβουσιν οἱ Ἐπικούρειοι διὰ τοῦ ἡδονεῖν τὴν δὲ πνευματικὴν διὰ τοῦ χαίρειν.

οὐδὲ εἰς ἁσπασίαν, δὲν τὸν μέλει περὶ τῆς τῶν πολλῶν δόξης οὐδὲ ὀρέγεται φήμην, διότι ἀποδίδει ἀξίαν εἰς τὴν δόξαν καὶ τὴν αἰσχύνην ἐφ' ὅσον φέρουσιν ὡς συνεπειὰς πραγματικὰ ἀγαθὰ ἢ κακὰ, οὐδόλως ἀνησυχεῖ τί ἔσται αὐτῷ μετὰ θάνατον (Διογ. 118. οὐδὲ ταφῆς φροντισεῖν), οὐδένα φθονεῖ δι' ἀγαθὰ, ὧν αὐτὸς οὐδένα λόγον ποιεῖται. Πῶς δὲ ὁ Ἐπικούρειος σοφὸς δύναται νὰ νικᾷ τὰς λύπας, πῶς νὰ ἀπαλλάττῃται ἀπὸ τοῦ φόβου τῶν θεῶν καὶ τοῦ θανάτου, τοῦτο παρατηρήθη ἀνωτέρω, ὥστε ὁ Ἐπίκουρος διὰ τῶν ἀρχῶν τοῦ χορηγεῖ ἡμῖν τὴν αὐτὴν ἀνεξαρτησίαν καὶ εὐδαιμονίαν, ὅαν καὶ οἱ Στωϊκοὶ διὰ τῶν ἰδίων των. Ἄλλ' ἐνῷ ὁ στωϊκισμὸς ἐλπίζει νὰ καταρθώσῃ τὴν ἀνεξαρτησίαν ταύτην διὰ τῆς καταπίεσεως τῆς αἰσθητικότητος, ὁ ἐπικουρισμὸς ἀρκεῖται εἰς τὸν περιορισμὸν αὐτῆς καὶ μετρίασιν· αἱ ἐπιθυμίαι δὲν πρέπει νὰ ἐκρίζωνται, ἀλλὰ νὰ θῆ-
 τωται εἰς ὀρθὴν σχέσιν πρὸς ὅλον τὸν σκοπὸν τοῦ βίου, πρὸς τὴν πλήρη τῆς ψυχῆς ἡρεμίαν. Ὁ Ἐπίκουρος ὅθεν καίτοι αὐτὸς λιτόβιος ὦν πόρρω ἀπέχει τοῦ ν' ἀποβάλλῃ κατὰ πᾶσαν περίπτωσιν τὴν ἀπόλαυσιν πολυτελοῦς βίου· ὁ σοφὸς δὲν ζῇ ὡς κυνικός ἢ ὡς ἐπαίτης (Διογ. 119), δὲν παραμελεῖ τὴν εἰς τὸ μέλλον ἀναγκαίαν προμήθειαν, καὶ προτιμᾷ τὴν διὰ τῆς σοφίας κτῆσιν πάσης ἄλλης κτήσεως (Διογ. 120. προνοήσασθαι καὶ τοῦ μέλλοντος 121) χρηματίζεσθαι τε ἄλλ' ἀπὸ μόνης σοφίας ἀπορήσαντα· νομίζει τὴν αὐτάρκειαν μέγα ἀγαθὸν οὐχὶ ἵνα μεταχειρίζεται ὀλίγα ἄλλ' ἵνα ἔχῃ ἀνάγκην ὀλίγων (Ἐπικ. παρὰ Διογ. 130. καὶ τὴν αὐτάρκειαν δὲ ἀγαθὸν μέγα νομίζομεν οὐχ ἵνα πάντως τοῖς ὀλίγοις χρώμεθα, ἀλλ' ὅπως ἐάν μὴ ἔχωμεν τὰ πολλὰ τοῖς ὀλίγοις χρώμεθα πεπεισμένοι γνησίως ὅτι ἥδιστα πολυτελείας ἀπολαύουσιν οἱ ἥιστα αὐτῆς δεόμενοι). Ὡσαύτως δὲ φέρεται καὶ πρὸς τὸν θάνατον· δὲν τὸν φοβεῖται, μάλιστα τὸν ἐπιζητεῖ, ὅταν δὲν ἐναπολείπηται αὐτῷ ἄλλη ὁδός, ἵνα σωθῇ ἀπὸ ἀνυποφόρων παθημάτων· ἀλλὰ τοῦτο δυσκόλως συμβαίνει, διότι αὐτὸς ἔμαθε νὰ ἦναι εὐδαιμόνων καὶ ἐν τῷ μέσῳ σωματικῶ· ἀληγηδόνων. Ὁ Ἐπίκουρος οὐδόλως παραδέχεται τὴν στωϊκὴν προτροπὴν εἰς τὴν αὐτοχειρίαν (Cic. fin. I 15, 49. Si toleras bibes sint dolores feramus, sin minus aequo animo e vita cum ea non placeat tanquam e theatro exeamus. Διογ. 119 καὶ πηρωθεῖς τὰς ὄψεις μεθέξῃν τοῦ βίου).

Εἰ δὲ καὶ ὁ σοφὸς δύναται νὰ ἐπαρκῇ εἰς ἑαυτόν, δὲν τὸν ἀπολύει ὅμως ὁ Ἐπίκουρος ἀπὸ τῆς μετὰ τῶν ἄλλων συνδέσεως, ὅστις ὅμως δὲν ἀποδίδει ἴσην ἀξίαν εἰς ἅπαντα τὰ εἶδη τῆς μετὰ τῶν ἄλλων συμβιώσεως. Περὶ ἐλαχίστου ποιεῖται τὴν πολιτείαν καὶ τὴν ἀστικὴν κοινωνίαν. Ὁ σκοπὸς τῆς συνδέσεως ταύτης εἶναι κατὰ τὸν Ἐπίκουρον ἀπλῶς ἐξωτερικός, εἶναι ὁ τῆς ἀσφαλείας. Τὰ δίκαιον εἶναι ἀνέκαθεν συμβόλαιον πρὸς ἀμοιβαίαν ἐξασφάλισιν (Διογ. 150.

154) οἱ νόμοι τίθενται ἕνεκεν τῶν σοφῶν, οὐχὶ ἵνα μὴ ἀδικῶσιν, ἀλλ' ἵνα μὴ ἀδικῶνται (Στ. λογ. 43, 139). Τὸ δίκαιον καὶ ὁ νόμος εἶναι ἐπομένως ὑποχρεωτικά οὐχὶ καθ' ἑαυτά, ἀλλ' ἕνεκεν ἐτέρου τινός, τὸ ἄδικον εἶναι φευκτὸν οὐχὶ καθ' ἑαυτὸ ἀλλὰ διότι ὁ ἀδικῶν δὲν ἀπαλλάσσεται τοῦ φόβου τῆς ἐξελέγξεως καὶ τῆς ποινῆς (Δ. 150, 151). Ὅθεν ὁ σοφὸς λαμβάνει μέρος εἰς τὰ τῆς πολιτείας, ἐφ' ὅσον τοῦτο εἶναι ἀναγκαῖον εἰς αὐτὸν πρὸς ἀσφαλείαν του· ἡ ἡγεμονικὴ ἰσχὺς εἶναι ἀγαθόν, ἐφ' ὅσον μᾶς προφυλάττει τῆς βλάβης, ὅστις ὅμως τὴν ἐπιζητεῖ, χωρὶς δι' αὐτῆς νὰ ἐπιτύχῃ τὸν σκοπὸν τοῦτον, εἶναι μωρὸς (Δ. 140) καὶ ἐπειδὴ συνήθως ὁ ἰδιώτης ζῇ ἐν πλείονι ἀνέσει καὶ ἡσυχίᾳ ἢ ὁ πολιτικὸς ἐπόμενον ἦτο ὅπως οἱ Ἐπικούρειοι ἀποτρέπωσι τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ τὰ πολιτικὰ πράγματα, ἅτινα ὡς ἐδόξαζον ἀνθίσταντο εἰς τὸν κύριον προορισμὸν τοῦ ἀνθρώπου, εἰς τὴν φρόνησιν καὶ εὐδαιμονίαν (Πλουτ. Κολ. I. 31. 33. Ἐπικ. Διατρ. I, 23, 6). Τὸ σύνθημά των εἶναι *λάθε βιώσας*, καὶ ἡ μέση κατὰστασις φαίνεται εἰς αὐτοὺς ἡ μᾶλλον αἰρετὴ καὶ ἐπιζήλος. (Μητροδ. παρὰ Στοβ. λογ. 45 26. ἐν πόλει μῆτε ὡς λῶν ἀναστρέφου μῆτε ὡς κῶνυψ, τὸ μὲν γὰρ ἐκπατεῖται τὸ δὲ καιροφυλακτεῖται). Διὰ δὲ τὸν αὐτὸν λόγον, οἱ Ἐπικούρειοι ἐπαινοῦσι τὴν μοναρχίαν (παρὰ Διογ. 140 ἕνεκα τοῦ θαρρεῖν ἐξ ἀνθρώπων ἐστὶ κατὰ φύσιν ἀρχὴ καὶ βασιλεία ἀγαθόν ἐξ ὧν ποτε τοῦτό τις οἶός τ' ἢ παρασκευάζεσθαι), καὶ ἐπιτρέπουσιν εἰς τὸν σοφὸν νὰ θεραπεύῃ τὸν μονάρχην (Δ. 121: καὶ μόνον αὐτὸν ἐν καιρῷ θεραπεύσειν). Ὡς εἰς τὴν αὐστηράν ἠθικὴν διδασκαλίαν τῶν Στωϊκῶν ἀντεστοίχει τὸ ἀκλόνητον ἐκεῖνο δημοκρατικὸν φρόνημα, ὅπερ κυρίως ἐν Ῥώμῃ πολλάκις ἀπαντῶμεν συνδυαζόμενον μετὰ τῆς στωϊκῆς φιλοσοφίας, οὕτως ἀπεναντίας ἡρμοζεν εἰς τὸ χαῦνον καὶ δειλὸν πνεῦμα τῶν Ἐπικουρείων νὰ ἐπιζητῶσι τὴν προστασίαν τοῦ μοναρχικοῦ πολιτεύματος.

Μετὰ τῆς πολιτείας ὁ Ἐπίκουρος εἶχεν ἀποκρούσει, ὡς λέγεται, καὶ τὴν οἰκογενειακὴν ζωὴν. (Ἐπικτ. Διατρ. I, 23, 3 (κατὰ τοῦ Ἐπικούρου), διατὶ ἀποσυμβουλεύεις τῷ σοφῷ τεκνοτροφεῖν; τί φοβῇ μὴ διὰ ταῦτα εἰς λύπας ἐμπέσῃ;—11, 20, 20. Ἐπίκουρος τὰ μὲν ἀνδρὸς πάντ' ἀπεκόψατο καὶ τὰ οἰκοδεσπότου καὶ φίλου) ἴσως δὲ τοῦτο εἶναι ὑπερβολή· καὶ πραγματικῶς ἔλεγε μόνον, ὅτι ὁ σοφὸς ὁφείλει ν' ἀπέχῃ τοῦ γάμου καὶ τῆς τεκνογονίας, ἐὰν ἐκ τούτων μέλ-λωσιν εἰς αὐτὸν νὰ ἐπέλθωσιν ἐνοχλήσεις (Δ. 119· καὶ μὴν καὶ γαμήσειν καὶ τεκνοποιήσῃ τὸν σοφόν, ὡς Ἐπίκουρος ἐν ταῖς διαπορίαις καὶ ἐν ταῖς περὶ φύσεως, κατὰ περίστασιν δὲ ποτε βίου οὐ γαμήσειν).

Ὡς τὸ ἀνώτατον ὅμως εἶδος τῆς κοινῆς συμβιώσεως θεωρεῖ ὁ Ἐπίκουρος τὴν φιλίαν, ἥτις κατ' ἐξοχὴν συντείνει εἰς τὴν εὐδαιμονίαν τοῦ ὅλου βίου (X, 148). Τοσοῦτον ἐξῆρεν αὐτήν, ὥστε ἔλεγεν, ὅτι ὁ σοφὸς χρειᾶς τυχούσης, οὐδόλως διστάζει ὅπως ἀποθνήσκῃ ὑπὲρ τοῦ

φίλου του (X, 124). Τοσοῦτον ἐφιλοκερδῆς ἐθεώρει τὸ φιλικόν αἶσθημα, ὥστε ἀπεδοκίμαζε τὸ νὰ εἰσαγάγῃ μεταξύ τῶν μαθητῶν του τὴν κοινοκτησίαν, ὡς ὁ Πυθαγόρας, διότι τοιαύτη εἰσαγωγή προϋποθέτει ἤδη ἀμοιβαίαν δυσπιστίαν, ἐνῶ μεταξύ φίλων δὲν πρέπει νὰ προϋποτίθεται τοιοῦτό τι (Δ. X, II. Τὸν τε Ἐπίκουρον μὴ ἀξιοῦν εἰς τὸ κοινὸν κατατίθεσθαι τὰς οὐσίας καθάπερ τὸν Πυθαγόραν καινὰ τὰ τῶν φίλων λέγοντα· ἀπιστούντων γὰρ εἶναι τὸ τοιοῦτον, εἰδ' ἀπίστων οὐδὲ φίλων). Πολλὰ χρόνον δὲ μαρτυρεῖται ὅτι ἡ ἐπικουρικὴ σχολὴ ἔβαλεν εἰς πρᾶξιν τὰς ἀρχὰς ταύτας περὶ τῆς ἀξίας καὶ τῆς ἀνάγκης τῆς φιλίας.

Γ') Τέλος δὲ ἡ περὶ τῆς ἡδονῆς ἐπικούρειος θεωρία διακρίνεται τῆς ἀριστιππειῶ καθότι ἐνῶ ὁ Ἀρίστιππος ὑπεστήριζε τὴν θετικὴν καὶ ὅσον ἔνεστιν ἐντεταμένην ἡδονήν, ὁ Ἐπίκουρος συνίστα τὴν μετριασμένην ἡδονήν, ἡ ὅχι μόνον τὴν χαλιναγωγῆσιν ἀλλὰ καὶ τὸν περιορισμὸν τῶν ἐπιθυμιῶν καὶ τῶν παθῶν, τὴν νηφαλιότητα καὶ τὴν αὐτάρκειαν. Τοῦτο δὲ ἀναγκαίως παρείπετο ἐκ τοῦ ὅτι ὁ Ἐπίκουρος προσδιορίζων τὴν ἡδονὴν εἶχεν ὑπ' ὄψιν τὸ σύνολον τοῦ βίου. Ἐπομένως δὲ ὤφειλε νὰ ὑπαγορεύσῃ τοιαύτην πρὸς τὴν ἡδονὴν τάσιν, δι' ἧς νὰ συνδυάζεται ἔμμενος καὶ ἐπὶ παντὸς τοῦ βίου ἐπεκτεινομένη εὐδαιμονία. Ὁ Ἐπίκουρος τοσοῦτον ἀπέχει νὰ θεωρῇ ὡς τὸν ἀκρότατον σκοπὸν τὴν τάσιν πρὸς θετικὴν καὶ ὅσον ἔνεστιν ἐντεταμένην ἡδονήν, ὥστε ἀπ' ἐναντίας δι᾽σχυρίζεται, ὅτι ἡ οὐσία καὶ τὸ τελεμα τῆς ἡδονῆς συνίσταται εἰς τὴν ἀλυπησίαν. Διότι, λέγει, τότε μόνον ὀρεγόμεθα τῆς ἡδονῆς, ὅταν αἰσθωνόμεθα τὴν ἀλγηδὸνά μιᾶς ἀνεκπληρώτου ἀνάγκης (τότε γὰρ ἡδονῆς χρεῖαν ἔχομεν, ὅταν ἐκ τοῦ μὴ παρῆναι τὴν ἡδονὴν ἀλγῶμεν)· ἐὰν ὁμως δὲν ὑπάρχῃ τοιαύτη ἀνεκπλήρωτος ἀνάγκη, ἐὰν εἴμεθα ἐν καταστάσει ἀλυπησίας, οὐδὲ προσδεόμεθα τῆς ἡδονῆς (ὅταν δὲ μὴ ἀλγῶμεν, οὐκέτι τῆς ἡδονῆς δεόμεθα X, 128). Ὅθεν κατὰ τὸν Ἐπίκουρον ἡ ἐνέργεια τοῦ σοφοῦ πρέπει μᾶλλον ν' ἀπευθύνεται εἰς ἀποφυγὴν τοῦ δυσαρέστου, ἢ εἰς θετικὴν ἡδονήν. Ὡς τὴν ἀληθεστάτην καὶ διαρκεστάτην ἡδονὴν θεωρεῖ τὴν ψυχικὴν ἡρεμίαν, τὴν ἀταρξίαν τοῦ πνεύματος ἣτις κατὰ πάσαν τοῦ βίου περίστασιν ἐπαρκεῖ ἡμῖν. Ἀλλὰ τοιαύτη γαλήνη καὶ ἡρεμία τῆς ψυχῆς εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς μετὰ λόγου φρονήσεως καὶ τῆς ἀρετῆς. Ἐπομένως δὲ ὀφείλει τις ἀπολύτως ἵνα ὀρίγηται τῆς ἀρετῆς οὐχὶ βεβαίως καθ' ἑαυτήν, ἀλλ' ἕνεκεν τῆς εὐδαιμονίας μεθ' ἧς ἀναποσπᾶστως συνδέεται (X, 138)· δὲν δύναται νὰ ζῇ εὐαρέστως, ἐὰν δὲν ζῇ μετὰ λόγου δικαίως καὶ καλῶς (X, 132, 140). Ἡ ἀρετὴ ἄρα εἶναι ἀντικείμενον τῆς ἀνθρωπίνης ὀρέξεως ὅχι ὡς ἰδιόσκοπος, ἀλλ' ὡς ἀναγκαῖον μέσον τῆς εὐδαιμονίας. Καὶ ἐκάστην δὲ τῶν ἀρετῶν ὁ Ἐπίκουρος ἐξετάζει ὑπὸ ταύτην τὴν ἐποψιν. Ἐπαίνει τὴν ἀνδρίαν, διότι μᾶς καθιστᾷ ἱκανοὺς νὰ ὑπερνικῶμεν τὸν φόβον

καὶ τὴν λύπην (Cic. de fin. 1, 15, 49), τὴν ἐγκράτειαν, διότι μᾶς διδάσκει τὴν περισκευμένην ἐκείνην ἐκλογὴν τῆς ἡδονῆς, δι' ἧς μέτεχουμεν πλείστης χαρᾶς καὶ ἐλαχίστης λύπης (αὐτόθι 14, 47), τὴν δικαιοσύνην διότι ὁ δίκαιος ζῇ ἄνευ φόβου τῶν ἀνθρώπων, ἐνῷ ὁ ἄδικος καταδιώκεται καὶ βασανίζεται ὑπὸ τούτου τοῦ φόβου (αὐτόθι 16 Δ. Λ. X, 144).

Μετὰ δὲ τὴν ἐκθεσιν ταύτην τοῦ ἐπικουρικοῦ συστήματος εἰς ἐν θελήσωμεν ἤδη νὰ ρίψωμεν ἐν βλέμμα καὶ ἐπὶ τῆς σχέσεως αὐτοῦ πρὸς τὸν στωϊκισμόν, ὅ,τι μὲν πρῶτον παρίσταται ἡμῖν πρόχειρον εἶναι ἡ ἀντιθεσις ἐκατέρων τῶν Σχολῶν· δὲν δυνάμεθα ὁμῶς νὰ ἀρνηθῶμεν ὅτι καὶ ὑπὸ πολλὰς ἐποψείας δεικνυνται καὶ συγγενεῖς, καὶ τὴν διαφορὰν αὐτῶν δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν ὡς ἀντιθεσιν ἐντὸς τῆς αὐτῆς κυρίας διευθύνσεως. Ἀμφότερα συναπαντῶνται ὡς πρὸς τὸν γενικὸν χαρακτῆρα τῆς φιλοσοφίας των, παρ' ἀμφοτέροις τὸ θετικὸν ἐνδιάφορον ὑπερέχει τοῦ θεωρητικοῦ, ἀμφότερα πραγματεύονται περὶ τῆς Φυσικῆς καὶ τῆς Λογικῆς καθὼς ἀπλῶν βοηθητικῶν ἐπιστημῶν τῆς ἠθικῆς, ἀμφότερα ὁμῶς ἀποδίδουσι πολλῶ μείζονα βαρύντητα εἰς τὴν Φυσικὴν καὶ εἰς τὴν Λογικὴν. Καίτοι ἀμφότερα λαμβάνουσι τὴν ἀφετηρίαν των ἐκ τοῦ αἰσθητισμοῦ, δὲν ἴστανται ὁμῶς εἰς τὸ αἰσθητικὸν φαινόμενον ἀλλὰ προβαίνουν καὶ περαιτέρω. Ὅτι μετὰ τοῦ αἰσθητισμοῦ ἐν τε τῷ στωϊκῷ καὶ τῷ ἐπικουρικῷ συστήματι συνδέεται ὁριστικὸς ὕλισμός, τοῦτο δεικνυται συνᾶδον πρὸς τὴν φύσιν τοῦ πράγματος· εἶναι ὁμῶς ἀξιοσημείωτον, ὅτι ὁ ὕλισμός οὗτος ἐκατέρωθεν θεμελιούται διὰ τοῦ αὐτοῦ ὁρισμοῦ τοῦ σώματος. Ἄλλ' εἰς τὸν ἀκριθέστερον προσδιορισμὸν τῆς θεωρίας ταύτης ἀφίστανται σφόδρα ἀπ' ἀλλήλων, καὶ ἡ ἀπόστασις τῶν δύο σχολῶν γίνεται καταφανὴς διὰ τῆς ἀντιθέσεως μεταξύ τῆς στωϊκῆς τελεολογίας καὶ τῆς μηχανικῆς φυσικῆς τοῦ Ἐπικούρου, μεταξύ τοῦ μοιραίου πανθεισμοῦ ἀφ' ἑνός, καὶ τοῦ ἀπολύτου ἀτομικισμοῦ ἀφ' ἑτέρου, μεταξύ τῆς θεωρητικῆς ὀρθοδοξίας τῶν Στωϊκῶν, καὶ τῆς ἀθρησκου ἐξηγήσεως τῶν Ἐπικουρείων. Τὸ θέατρον τῆς ζωηροτάτης ἀντιθέσεως μεταξύ τῶν δύο Σχολῶν εἶναι ἡ ἠθικὴ, ἀλλ' ὁμῶς καὶ ἐν ταύτῃ συναντῶνται ἐγγύτερον ἢ ὅσον ἡδύνατό τις νὰ πιστεύσῃ κατὰ πρώτην ὄψιν. Ἀμέσως βέβαια φαίνεται ὅτι δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ μεγαλειτέρα ἐναντιότης, ἢ ἡ ἐπικουρεῖος ἀρχὴ τῆς ἡδονῆς, καὶ ἡ στωϊκὴ τῆς ἀρετῆς. Οὐχ ἥττον ὁμῶς πρόκειται παρ' ἀμφοτέροις οὐ μόνον περὶ τοῦ αὐτοῦ ἀντικειμένου, περὶ τῆς εὐδαιμονίας τοῦ ὑποκειμένου, ἀλλὰ καὶ οἱ ὅροι τῆς εὐδαιμονίας ὑπ' ἀμφοτέρων προσδιορίζονται διὰ τρόπου ἀναλόγου. Κατὰ μὲν τὸν Ζήνωνα τὸ ἀκρότατον καὶ μοναδικὸν ἀγαθὸν εἶναι ἡ ἀρετὴ, κατὰ δὲ τὸν Ἐπικούρου ἡ ἡδονή· ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ μὲν ἐπιδιώκει τὴν ἀρετὴν κυρίως εἰς τὴν ἀποχώρισιν ἀπὸ τῆς αἰσθητικότητος ἢ εἰς τὴν ἀπάθειαν, ὁ δὲ τὴν ἡδονήν,

εἰς τὴν ψυχικὴν ἡρεμίαν ἢ τὴν ἀταραξίαν, συμφωνοῦσιν ἀμφοτέροι εἰς τοῦτο ὅτι ὁ ἄνθρωπος εὐρίσκει ἀπόλυτον καὶ διαρκῆ ἱκανοποίησιν εἰς ἑαυτόν, ὅταν φθάσῃ εἰς τὴν ἀνεξαρτησίαν ἀπὸ παντός ἐξωτερικοῦ ἐρεθιστικοῦ καὶ τυχερᾶς περιστάσεως. Εἰς ἑκάτερον τὸ σύστημα ἐγκρίνεται ὡς κοινὴ προϋπόθεσις ἡ αὐτὴ προϋπόθεσις τῆς εἰς ἑαυτὴν περιοριζομένης ὑποκειμενικότητος, καὶ ἑκάτερον παρέστησε τὴν ἔννοιαν ταύτην ὑπὸ τὴν αὐτὴν μορφήν, διὰ τῆς ἰδανικότητος τοῦ σοφοῦ, καὶ κατὰ μέγα μέρος διὰ τῶν αὐτῶν χαρακτηριστικῶν γνωρισμάτων διότι καὶ ὁ ἐπικουρικὸς σοφὸς ἀνυψοῦται, ὡς εἶδομεν, ὑπὲρ πάντων τῆς ἀλγηδόνος καὶ τῆς ἀνάγκης, καὶ αὐτὸς περιέχεται μετὰ τῶν ἀνθρώπων ὡς θεὸς κατὰ τὴν φρόνησιν καὶ τὴν εὐδαιμονίαν. Καὶ αὕτη ἡ διάφορος ἐκτίμησις τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς ἀρετῆς προῖσκει ἐξισοῦνται ἐν μέρει τοῦλάχιστον, ἐφ' ὅσον οὔτε οἱ Στωϊκοὶ χωρίζουσι τὴν εὐδαιμονίαν ἀπὸ τῆς ἀρετῆς, οὔτε οἱ Ἐπικουρεῖοι τὴν ἀρετὴν ἀπὸ τῆς εὐδαιμονίας. Τέλος δὲ ἐπειδὴ ἑκάτερον τῶν συστημάτων τούτων συνιστᾷ κοινωφελὴ ἐνέργειαν, τοὺς μὲν Στωϊκοὺς χαρακτηρίζει ἡ ἡμερολογία φυσικῆς τινος κοινότητος μετὰ τῶν ἀνθρώπων, ὁ ῥητὸς ἐκφρασθεὶς κοσμοπολιτισμός, τοὺς δὲ Ἐπικουρεῖους ἡ τῆς φιλίας ἐπιμέλεια καὶ ἡ φιλάνθρωπος πράξις τῆς ἠθικῆς των· ἐκτὸς δὲ τῶν χαρακτηριστικῶν τούτων ὑπάρχει εἰς αὐτὰ κοινὸν τι, ὅτι ἑκάτερον ἐγκαταλείπουν τὴν ἀρχαίαν πολιτείαν, καὶ ἀποτρέποντα τὸν ἄνθρωπον τοῦ δημοσίου βίου, θέτουσι τὰς βάσεις τοῦ κοσμοπολιτισμοῦ εἰς τὴν καθαρὰν σχέσιν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν ἄνθρωπον. Καθόλου δ' εἰπεῖν τὸ διακρίνον τὰς δύο Σχολὰς εἶναι ἡ θεωρία περὶ τῶν ὄντων, ὑφ' οὗς ἐπιτυγχάνεται ἡ εἰς ἑαυτόν ἐπανάπαυσις καὶ ἱκανοποίησις τοῦ ὑποκειμένου· διότι ἐνῷ οἱ Στωϊκοὶ ἀνευρίσκουσιν αὐτὴν εἰς τὴν ἀπόλυτον ὑποταγὴν τοῦ ατόμου ὑπὸ τὸν νόμον τοῦ παντός, ἀπεναντίας οἱ Ἐπικουρεῖοι δοξάζουσιν ὅτι ὁ ἄνθρωπος δύναται νὰ ἱκανοποιητῇ εἰς ἑαυτόν, ἐάν δὲν περιορίζεται ὑπὸ τινος ἐκτὸς αὐτοῦ κειμένου, ὅτι ἡ ἀπελευθέρωσις τοῦ ατομικοῦ βίου ἀπὸ πάσης ἐξαρτήσεως καὶ πάσης ταραχῆς εἶναι ὁ πρῶτος ὅρος τῆς εὐδαιμονίας. Ὅθεν οἱ μὲν θεωροῦσι τὴν ἀρετὴν οἱ δὲ τὴν ατομικὴν βλαστώνην, ἢ τὴν ἡδονὴν, ὡς τὸ ἀκρότατον ἀγαθόν. Ἐπειδὴ ὅμως καὶ αὕτη ἡ ἡδονὴ ἐκλαμβάνεται ὑπὸ τῶν Ἐπικουρείων ὡς ἀρνητικὴ, ὡς ἀλυσία καὶ ἀναφέρεται εἰς τὸ σύνολον τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, διὰ τοῦτο φαίνεται αὐτοῖς οὐσιωδῶς ὅτι ἐξαρτάται ἐκ τῆς ἐγκρατείας τῶν ἐπιθυμιῶν, ἐκ τῆς ἀδιαφορίας τῶν ἐξωτερικῶν κακῶν καὶ τῶν αἰσθητικῶν καταστάσεων, ἐκ τῆς φρονήσεως καὶ τῆς κατ' αὐτὴν πράξεως, ἐν ἐνὶ λόγῳ ἐκ τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς σοφίας, καὶ οὕτω καταντῶσι διὰ τινος πλαγίας ὁδοῦ ἐπὶ τέλος εἰς τὸ αὐτὸ ἐξαγόμενον, εἰς ὃ καὶ οἱ Στωϊκοὶ, εἰς τὴν πεποιθῆσιν ὅτι ἡ εὐδαιμονία ἐναπόκειται εἰς μόνον ἐκεῖνον, ὅστις εἶναι ἀνεξάρτητος ἀπὸ παντός ἐξωτερικοῦ καὶ εἶναι εἰς ἁρμονίαν πρὸς τὸν ἑαυτόν του.

ΣΚΕΠΤΙΣΜΟΣ

Ὁ σκεπτικισμὸς βρῖνκει παραλλήλως μετὰ τοῦ στωικισμοῦ καὶ τοῦ ἐπικουρισμοῦ, ἐφ' ὅσον καὶ αὐτὸς θεωρεῖ τὸ πρακτικὸν ἐνδιάφορον ὡς τὴν ἀφετηρίαν τῆς φιλοσοφίας καὶ τὴν εὐδαιμονίαν ὡς τὸ τέλος τῆς. Πρὸς δὲ καὶ τοῦτο ἔχει κοινὸν μετὰ τῶν δύο ἄλλων συστημάτων, ὅτι θέτει τὴν εὐδαιμονίαν εἰς τὴν ψυχικὴν γαλήνην ἢ ἀταραξίαν. Ἀλλ' ὑπερακοντίζει αὐτὰ καθότι τὴν ἀρχὴν τῆς ὑποκειμενικότητος πολλῷ ἱταρώτερον ὠθεῖ εἰς τὸ ἔπακρον. Ναὶ μὲν καὶ ὁ ἐπικουρισμὸς καὶ αὐτὸς ὁ στωικισμὸς καταντῶσιν εἰς ἀπορόντων τινὰ τοῦ ὑποκειμένου, ἀλλ' ὁ σκεπτικισμὸς προβάλλων ἐστὶ πορρωτέρω, ἀποσπᾷ ἐντελῶς τὸ ὑποκείμενον ἀπὸ τοῦ ἀντικειμενικοῦ κόσμου. Ἡ ψυχικὴ ἀταραξία, ἣν θεωρεῖ ὡς τὸ τέλος τῆς φιλοσοφίας, δύναται κατ' αὐτὸν νὰ ἐπιτευχθῇ διὰ μόνης τῆς παραιτήσεως πάσης ἀντικειμενικῆς γνώσεως, διὰ μόνης τῆς εἰς ἑαυτὸ ἀπολύτου ἐπαναστροφῆς τοῦ ὑποκειμένου.

Θεμελιωτῆς τοῦ σκεπτισμοῦ ἐχρημάτισε Πύρρων ὁ ἐκ τῆς Ἡλίδος. (Σέξτος ὁ Ἐμπειρικὸς λέγει περὶ αὐτοῦ ὅτι ἐπεδόθη εἰς τὸν σκεπτικισμὸν τελειότερον καὶ ἐπιφανεστέρον (Πυρ. ὑποτυπ. 13 § 7 τὸν Πύρωνα σωματικώτερον καὶ ἐπιφανεστέρον τῶν πρὸ αὐτοῦ προσεληλυθέναι τῇ σκέψει.) ἦν σύγχρονος τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ὃν ἠκολούθησεν, ὡς λέγεται, εἰς τὴν κατὰ τῆς Ἀσίας ἐκστρατείαν. Τὰ περιστατικὰ τοῦ βίου του εἶναι ἀσυνάρτητα. Ὡς τεκμήριον τῆς μεγάλης ὑπολήψεως ἧς ἀπέλαυε ζῶν ἀναφέρεται ὅτι ἡ μὲν πατρίς αὐτοῦ τὸν ἐξέλεξεν ἀρχιερεῖα, ἡ δὲ πόλις τῶν Ἀθηναίων τὸν ἐπολιτογράφησεν. Ἐξ αὐτοῦ οἱ Σκεπτικοὶ ἐπωνομάζοντο καὶ *Πυρρώνειοι* (Δ. Λ. IX, 69-79) καίτοι μὴ καθιδρύσαντες Σχολὴν (ἀλρεσιν). Ὁ Σέξτος λέγει ὅτι ὁ σκεπτικισμὸς δὲν εἶναι ἀλρεσις, ἐκλογὴ δογμάτων, ἀλλ' ἀγωγή, ὁδηγία πρὸς τὸ ὀρθῶς ζῆν καὶ ὀρθῶς διανοεῖσθαι, ὁδηγία πρὸς τὸν σκεπτικισμὸν. Πολλὰ ἀνέκδοτα μνημονεύονται περὶ τῆς σκεπτικῆς συμπεριφορᾶς του ἐπὶ τὸ γελοιωδέστερον. Ἐπειδὴ διευχρίζετο, ὅτι ἡ πραγματικότης τῶν αἰσθητικῶν ὄντων οὐδόλως εἶναι ἀληθής, διὰ τοῦτο λέγεται π. χ. ὅτι βαδίζων δὲν ὠπισθοχωρεῖ ἀπέναντι ἐπερχομένου ἵππου ἢ ἀμάξης, ἡ ὅτι προσέκρουσεν ἀπ' εὐθείας ἐπὶ τινος τοίχου, διότι ἡπίσται παντάπασιν εἰς τὰς αἰσθήσεις, καὶ ὅτι οἱ περιστοιχοῦντες αὐτὸν φίλοι του τὸν ἐσωζον ἐκαστοτε ἀπὸ τοιούτων κινδύνων. Ἀλλ' εὐκόλως ἐννοεῖ τις, ὅτι τοιαῦτα ἀνέκδοτα ἀπλῶς ἐπενενοήθησαν ὅπως διασῶσι τὴν φιλοσοφίαν του· τὰ διηγήματα ταῦτα τείνουσιν ἵνα καταδείξωσι τὰ ἄκρα, τὰς συνεπειὰς τῆς σκεπτικῆς ἀρχῆς, ὅπως ὁ σκεπτικισμὸς ἀποβῇ γελοιώδης. Οἱ Σκεπτικοὶ δοξάζοντες βεβαίως τὰ αἰσθητικὰ ἀντικεί-

μενα ὡς φαινόμενα, πρεσβεύουσιν ὅτι ὀφείλει τις νὰ ρυθμίῃ τὴν διαγωγὴν του κατὰ ταῦτα καίτοι μὴ ὡς ἀληθῆ ἐκλαμβάνόμενα.

Μετὰ τὸν Πύρρωνα φημίζεται μάλιστα Τίμων ὁ Συλλογράφος (1) ὁ Φλιάσιος, ἀλλ' εἰδικὴν Σχολὴν οὐδὲ αὐτὸς συνέστησε, καὶ ἡ πυρρωνίος τάσις ἀπεσβέσθη, πρὶν ἢ προβῇ εἰς ἀνεπτυγμένην θεωρίαν τοῦ σκεπτικισμοῦ.

Ὁ πυρρωνισμὸς ὁρμάται ἐκ τοῦ πρακτικοῦ ζητήματος πῶς πρέπει νὰ διακρίνῃται εἰς τὰ πράγματα (τίνα γὰρ τρόπον ἡμᾶς πρὸς τὰ πράγματα διακρίνῃται, Ἀριστοκλ. παρ' Εὐσεβ. XIV, 18, 29). Ἀλλ' ὅπως διευκολυνθῇ ἡ ἀπάντησις εἰς τοῦτο τὸ ζήτημα ἔθετε πρῶτον τὸ ἐπόμενον· ποῖα εἶναι ἡ φυσικὴ τῶν πραγμάτων κατάστασις; (ὅποια πέφυκε τὰ πράγματα;) Εἰς τὸ ζήτημα λοιπὸν τοῦτο ἀποκρίνεται ὅτι τὰ πράγματα οὐδεμίαν ἔχουσι πρὸς ἡμᾶς σχέσιν, ὥστε μῆτε αἱ αἰσθήσεις ἡμῶν μῆτε αἱ δόξαι ἀληθεύουσιν ἢ ψεύδονται (Ἀριστοκλ. αὐτόθι· τὰ μὲν οὖν πράγματά φησιν αὐτὸν (Πύρρωνα) ἀποφαίνειν ἐπίσης ἀδιάφορα καὶ ἀστάθμητα καὶ ἀνεπίκριτα, διὰ τοῦτο μῆτε τὰς αἰσθήσεις ἡμῶν μῆτε τὰς δόξας ἀληθεύειν ἢ ψεύδεσθαι.—Διογ. IX, 61: οὐ γὰρ μᾶλλον τόδε ἢ τόδε εἶναι ἕκαστον Γελλ. XI, 8, 4. Ὁ Πύρρων ἔλεγε, οὐ μᾶλλον οὕτως ἔχει τόδε ἢ ἐκείνως ἢ οὐδετέρως) διότι μῆτε ἡ αἰσθητικὴ ἀντίληψις παρέχει ἡμῖν βεβαίαν γνώσιν, διότι αὕτη παρὶς ἡμῖν τὰ πράγματα, οἷα ἡμῖν ἐμφαίνονται, οὐχὶ οἷα εἰσι (Δ. Λ. IX, 105 τελ.) μῆτε ὁ νοῦς διότι ἀπῆσαι αἱ ἡμέτεραι ἔννοιαι, καὶ αὐταὶ αἱ ἔννοιαι τοῦ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ δὲν βασιζονται ἐπὶ ἀντικειμενικῆς γνώσεως, ἀλλ' ἐπὶ κατὰ παράδοσιν συνηθειῶν καὶ ἐθίμων (Δ. IX, 61 οὐδὲν γὰρ ἔφασκεν οὔτε καλόν, οὔτε αἰσχρὸν οὔτε δίκαιον οὔτε ἀδίκον, καὶ ὁμοίως ἐπὶ πάντων μηδὲν εἶναι τῇ ἀληθείᾳ νόμῳ δὲ καὶ ἔθει πάντα τοὺς ἀνθρώπους πράττειν) ἕκαστον ὃν εἶναι οὐ μᾶλλον τόδε ἢ τόδε (αὐτόθι). Μάλιστα δὲ οὐ μᾶλλον ἔστιν ἢ οὐκ ἔστιν (Ἀριστοκλ. παρ' Εὐσεβ. XIV, 18, 3) ἐπομένως δὲ οὐδὲν τι δύναται τις θετικῶς νὰ διαβεβαιώσῃ (ὀρίζειν) (Διογ. IX, 103 περὶ μὲν ὧν ὡς ἄνθρωποι πάσχομεν ὁμολογοῦμεν περὶ δὲ ὧν οἱ δογματικοὶ διαβεβαιοῦνται τῷ λόγῳ φάμενοι κατελιγῆναι ἀπέχομεν περὶ τούτων ὡς ἀδήλων· μόνα δὲ τὰ πάθη γινώσκουμεν... ὅτι τόδε λευκὸν φαίνεται διηγηματικῶς λέγομεν οὐ διαβεβαιούμενοι εἰ καὶ ὄντως ἐστί. — καὶ γὰρ τὸ φαινόμενον τιθέμεθα οὐχ ὡς καὶ τοιοῦτον ὄν· καὶ ὅτι πῦρ καίει αἰσθανόμεθα, εἰ δὲ φύσιν

(1) Σύλλος εἶναι ποίημα χλευαστικόν. Ὁ Τίμων συνέγραψε περὶ τὸ ἔτος 270 π. Χ. τρία βιβλία Σύλλοι ἐπιγραφόμενα ἐν ἐξαμέτρῳ ἐν οἷς μετὰ πολλῆς εὐφυΐας ἐσκώψεν ἅπαντας τοὺς Ἑλληνας φιλοσόφους ἐξαιρουμένου τοῦ Πύρρωνος καὶ τῶν σκεπτικῶν.

ἔχει κυστικήν, ἐπέχουεν). "Οθεν ὁ τρόπος καθ' ὃν ὁ φιλόσοφος διακρίνεται πρὸς τὰ πράγματα δὲν δύναται νὰ ἦναι εἰμὴ τελεία ἐποχή, ἀφασία, ἀκαταληψία (IX, 61, 109). Αὕτη δὲ ἡ ἐποχή τῆς κρίσεως παρέχει ἡμῖν εὐδαιμονίαν παρακολουθουμένη ὡς ὑπὸ σκιᾶς (IX, 107) ὑπὸ τῆς ἀταραξίας ἢ ἀπαθείας (IX, 107 τέλος δὲ οἱ σκεπτικοὶ φασὶ τὴν ἐποχήν, ἢ σκιᾶς τρόπον ἐπακολουθεῖ ἡ ἀταραξία ὡς φασιν οἱ τε περὶ τὸν Τίμωνα καὶ Αἰνείδημον) ὅστις παραδέχεται τὴν σκεπτικὴν διάθεσιν καὶ παραιτεῖται πάσης ἰδίας δόξης, ὁ τοιοῦτος ζῇ ἐν ἡρεμίᾳ, ἄνευ μερίμνης, ἄνευ πάθους ἢ ἐπιθυμίας, ἐν πλήρει ἀδιαφορίᾳ πρὸς τὰ ἐξωτερικὰ ἀγαθὰ καὶ κακὰ, καὶ ἐν τῇ ἀπαθείᾳ ταύτῃ συνίσταται ἡ εὐδαιμονία.

Μείζονα ἀξιολογότητα ἢ ὁ σκεπτισμὸς τοῦ Πύρρωνος κέκτηται ὁ μετὰ τινας ἐκατονταετηρίδας ἀναφανείς νέος σκεπτισμὸς, ὅστις προέβη εἰς συστηματικὴν ἀνάπτυξιν τῆς σκεπτικῆς φιλοσοφίας καὶ εἰς ἐπιστημονικὴν πολεμικὴν κατὰ πάσης φιλοσοφίας, ἥτις καταφάσκει ὠρισμένον τι ὡς ἀληθές, ἢ κατὰ τοῦ δογματισμοῦ.

Τὴν νέαν ὄθησιν πρὸς ταύτην τὴν θεωρίαν παρέσχεν Αἰνείδημος ὁ ἐκ Κνωσσοῦ πόλεως τῆς Κρήτης ὅστις ἐζήσῃ περὶ τὴν ἑναρξιν τῆς χριστιανικῆς ἐποχῆς συγγράψας ὀκτὼ βιβλία *Λόγους Πυρρωνεῶν* (Δ. Α. IX, 116). Ἐμπεριέλαβε τὰ κύρια ἐπιχειρήματα κατὰ τοῦ δογματισμοῦ εἰς ὀκτὼ τρόπους, ἀποδεικτικούς τρόπους οἵτινες ἅπαντες τείνουσιν ἵνα καταδείξωσι τὸ ἀδύνατον τῆς ἀντικειμενικῆς γνώσεως (Δ. Α. IX, 79). Τοὺς τρόπους τούτους ἀνάγκη ἤδη νὰ ἐκθέσωμεν.

Πρῶτος τρόπος. Τὰ αὐτὰ ἀντικείμενα ἐπὶ διαφόρων ἐμφύλων ὄντων παράγουσι διαφόρους ἐκτυπώσεις. Τοῦτο συμπεραίνουσιν οἱ σκεπτικοὶ ἐκ τοῦ διαφόρου εἶδους τῆς καταγωγῆς των, ἐφ' ὅσον τὰ μὲν προκύπτουσι διὰ γενετῆς, τὰ δὲ ἄνευ γενετῆς, *generatio aequiva*· τὰ μὲν ἐξ ὧν, τὰ δὲ προέρχονται ἀμέσως ἐμφυχα· ἐπομένως δὲ ἔχουσι διάφορον ὀργανισμόν, φύσιν, καὶ τὸ αὐτὸ φαίνεται ἄλλοις ἄλλως, παρέχει διάφορον αἴσθησιν. Τὰ ἀντικείμενα ἀλλοιοῦνται κατὰ τὸν ὀργανισμόν ὡς π. χ. τοῖς ἰκτερικοῖς τὰ χρώματα· ὅτι φαίνεται λευκόν, δεικνύται τοῖς ἰκτερικοῖς . . . Οὕτω π. χ. διαφόρων ζώων οἱ ὀφθαλμοὶ εἶναι διαφόρως κατεσκευασμένοι ἔχοντες διάφορα χρώματα, ἐπομένως δὲ ἀνάγκη καὶ ἡ αἴσθησις νὰ ἦναι διάφορος (Σειξ. Ἐμπ. Ὑποτ. Πυρ. 1, 14. Δ. 40—44).

Δεύτερος τρόπος. Οἱ ἄνθρωποι σωματικῶς τε καὶ πνευματικῶς πικτοῦ διαφέρουσι· ἐπομένως δὲ οὐδὲν καθολικὸν δύναται νὰ κατηγορηθῇ τῶν αἰσθήσεων, τῶν δοξῶν, κτλ. ὡς πρὸς τὰς σωματικὰς διαφορὰς ἀναφέρουσιν οἱ σκεπτικοὶ διαφορὰς ἰδιοσυγκρασίας π. χ. κατὰ τῆς προτάσεως, ἢ σκιά εἶναι ψυχρά, ἀντιτείνουσιν ὅτι ἐψυχράνθη τις ἐν τῷ ἡλίῳ, ἐνῶ ὑπὸ τὴν σκιάν ἐθερμάνθη. Τὸ κώτειον εἶναι δηλητηριώδες, καὶ ὅμως ὑπῆρξεν ἄνθρωπος, ὅστις ἄνευ βλάβης

ἡδυνήθη νὰ καταπῇ μεγάλην δόσιν κωνείου· ἐπομένως δὲ τὸ κατηγορούμενον δηλητηριώδες δὲν εἶναι τι ἀντικειμενικόν, ἀλλ' εἰς τὸν μὲν ἀρμόζει, εἰς τὸν δὲ οὐχί—ὁ μὲν αἰσθάνεται οὕτως, ὁ δὲ ἄλλως.

Τρίτος τρόπος. Τὰ αἰσθητήρια διαφέροντα ἀπ' ἀλλήλων κατὰ τὸν ὁργανισμὸν διχοστατοῦσι πολλάκις ἢ καὶ ἀντιτίθενται περὶ τῶν πραγμάτων· π. χ. ἐπὶ τινος ζωγραφίας ὁ ὀφθαλμὸς βλέπει τι ὑψηλόν, ἐνῷ ἡ ἀφ' ἡ ἀντιλαμβάνεται αὐτὸ ὡς λεῖον, ἐπίπεδον κ.τ.λ. ἀλλὰ καὶ τὸ αὐτὸ αἰσθητήριον παρίστανει ἡμῖν πολλάκις διαφοροτρόπως τὰ πράγματα (π. χ. ἡ δρασίς)· οὐδὲ γινώσκωμεν ἂν τὰ αἰσθητήριά μας ἐκδηλοῦσιν ἡμῖν ἀκριβῶς τὰ πράγματα.

Τέταρτος τρόπος. Αἱ διαφοροὶ σωματικαὶ καὶ πνευματικαὶ καταστάσεις, διαθέσεις κ.τ.λ. ἐπενεργοῦσι δραστηρίως ἐπὶ τῆς ἀντιλήψεως τῶν πραγμάτων ὥστε οὐδέποτε γινώσκωμεν ἐν τίνι διαθέσει ὄντως ἀντιλαμβανόμεθα ὁρθῶς τὰ πράγματα. Τὸ αὐτὸ πᾶν παρίσταται τῇ αὐτῇ ἀνθρώπῳ ἄλλως πῶς ἐφ' ὅσον οὗτος ἡρεμεῖ ἢ κινεῖται, καθύψει ἢ ἐργηγορεῖ, μισεῖ ἢ ἀγαπᾷ, νήφει ἢ μεθύει, κτλ. Ἐν ταῖς διαφοραῖς ταύταις περιστάσεσι κρίνει τις διαφόρως περὶ τοῦ αὐτοῦ ἀντικειμένου.

Πέμπτος τρόπος. Αἱ διαφοροὶ ἀποστάσεις τῶν ἀντικειμένων, αἱ διαφοροὶ αὐτῶν θέσεις, αἱ μετ' ἄλλων συνδυασμοὶ τῶν παριστώσιν ἐν γένει κατὰ διαφόρους καιροὺς τὰ ἀντικείμενα τοσοῦτον διάφορα κατὰ τὸ μέγεθος, τὸ σχῆμα, τὸ χρῶμα, ὥστε οὐδέποτε ἐσμὲν βέβαιοι ὅτι τὰ βλέπομεν καὶ τὰ γινώσκωμεν ὅποια εἶναι καθ' ἑαυτά. Οὕτω π. χ. μακρὰ ὁδὸς φαίνεται εἰς τὸν ἰστάμενον εἰς τὴν μίαν ἐσχατιᾶν ὅτι λήγει εἰς ὅξυ ἐν τῇ ἐτέρᾳ· ἀλλὰ πορευόμενος ἐκεῖσε, βλέπει ὅτι ἡ ὁδὸς εἶναι καὶ ἐνταῦθα ἐπίσης πλατεῖα ὡς εἰς τὸ πρῶτον σημεῖον ἔνθα ἵστατο. Τὸ φῶς τῆς λυχνίας εἶναι πάντῃ ἀμυδρὸν ἀπέναντι τῶν ἡλικῶν ἀκτίνων, καὶ ὅμως ἐν τῇ σκότει φωτίζει· δὲν δύναται τις ἐπομένως νὰ εἴπῃ ὅτι τὸ φῶς φέγγει.

Ἑκτὸς τρόπος. Οὐδὲν μεμονωμένον καὶ καθ' ἑαυτὸ ὑποπίπτει εἰς τὰς αἰσθήσεις μας, ἀλλὰ μετ' ἄλλων μεμιγμένον· ἡ δὲ μετ' ἄλλων ἀνάμιξις ἀλλοιοῦναι τι· π. χ. ἡ ὁσμὴ ἐνυπάρχει εἰς τὸν ἀέρα, καὶ συνδέεται μετὰ ταύτης ἢ ἐκείνης τῆς ἀτμοσφαιρικῆς καταστάσεως. Ὅσμαι ἐν τῇ ἡλιακῇ θερμότητι εἶναι δυνατώτεροι ἢ ἐν ψυχρᾷ ἀτμοσφαίρᾳ, κτλ. Οἱ ὀφθαλμοὶ συνίστανται ἐκ διαφόρων δερμάτων καὶ ὑγροτήτων, ἐπομένως δὲν διασχετεύουσιν εἰς ἡμᾶς καθαρὰν τὴν αἴσθησιν, ἀλλὰ τὸ αἰσθητικὸν φθάνει εἰς τὸν ὀφθαλμὸν μας μεμιγμένον μετὰ τούτων τῶν δερμάτων.

Ἑβδομος τρόπος. Αἱ ιδιότητες τῶν πραγμάτων ἐξαρτῶνται καὶ ἀλλοιοῦνται διὰ τοῦ μεγέθους των, διὰ τῶν διακρίσεων τῆς ἀτμοσφαιρικῆς καταστάσεως, διὰ τῶν διακρίσεων τοῦ βαθμοῦ τῆς κινήσεως, τοῦ χρωματισμοῦ κτλ. ἐπομένως δὲ δὲν δύναμεθα νὰ ἀποδώσωμεν εἰς

τὰ πράγματα ἀπολύτως καὶ μετὰ θετικότητος ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν ιδιότητα.

Ὁγδοὺς τρόπος. Αἱ περὶ τῶν πραγμάτων κρίσεις μεταβάλλονται ἐφ' ὅσον ταῦτα πρὸς τὸν αἰσθανόμενον εἶναι ἀρχαῖα ἢ νέα, συνήθη ἢ ἀσυνήθη. Πᾶν τὸ σπανιότερον ἔχει μείζονα ἀξίαν ἢ τὸ συνήθως γινόμενον, καὶ ἔνεκεν τῆς ἔξεως ὃ μὲν κρίνει οὕτως, ὃ δὲ ἄλλως.

Ἐνάτος τρόπος. Αἱ ιδιότητες τῶν πραγμάτων, καὶ ὅταν τὰς γινώσκωμεν, εἶναι ὁμῶς σχέσεις τινὸς πράγματος πρὸς ἄλλο τι, διὰ τῆς γνώσεως τῶν ὑποίων δὲν ἀποκαλύπτεται ἡμῖν ἡ οὐσία τῶν πραγμάτων, καὶ σχέσεις δυνάμεναι κατὰ πᾶσαν στιγμήν νὰ μεταβληθῶσι· διότι εἶναι τυχαῖόν τι εἰς τὰ πράγματα, π. χ. ἄνω καὶ κάτω, δεξιὰ καὶ ἀριστερά, κοῦφον καὶ βαρὺ, μέγα καὶ μικρὸν κ.τ.λ. πάντα ταῦτα εἰσὶ σχετικαὶ ιδιότητες, αἵτινες οὐδόλως εἶναι ἀντικειμενικαὶ καὶ μόνιμοι.

Δέκατος τρόπος. Τὰ ἔθιμα, οἱ νόμοι, ἡ πίστις, αἱ διδασκαλῖαι διαφόρων ἀνθρώπων καὶ λαῶν τοσοῦτον διαποικίλλονται ὥστε δυσκόλως δύναται τις ν' ἀποφανθῇ τί εἶναι ἀληθές καὶ δίκαιον. Ἐκεῖνο ὅπερ ἐνταῦθα θεωρεῖται ὡς δίκαιον, ἄλλαχού θεωρεῖται ὡς ἄδικον. Ἐάν π. χ. ζητήσῃ τις διατί ὁ υἱὸς ὀφείλει ν' ἀποτίνη τὰ χρεὴ τοῦ πατρός, ἀποκρίνονται διότι εἶναι νόμος ἢ συνθήκη. Πρὸς ἀναίρεσιν τούτου οἱ Σκεπτικοὶ ἐνίστανται ὅτι οὐχ ἦττον ἰσχύει καὶ τὸ ἀντίθετον. Τὸ ν' ἀναδέχεται ὁ υἱὸς τὰ χρεὴ τοῦ πατρός, τοῦτο εἶναι νόμος ἐν Ῥώμῃ. Ἄλλ' ὁ Σκεπτικὸς ἀπαντᾷ ὅτι αὐτὸς δὲν τὰ ἀναδέχεται ἐν Ῥώμῃ, ἐάν παρητήθῃ τῆς πατρῴας παρουσίας (Σεξ. Ἐμπ. ὑποτ. Πυρ. 1. 2. 14. 6. 145, 148—149).

Εἰς ἐκ τῶν τοῦ Αἰνεσιδήμου ὁπαδῶν, ὁ Ἀγρίππας ἐξῆρε κυρίως τὴν θεωρίαν ταύτην, ὅτι πᾶσα ἀπόδειξις προσδεῖται νέας ἀποδείξεως καὶ οὕτως ἐπ' ἄπειρον, ὅτι ὁμῶς ἀφ' ἐτέρου οὐδὲν ἀναπόδεικτον δύναται τις νὰ θέσῃ ὡς ἀρχήν, διότι τότε ἕκαστος πάλιν εἶναι ἐπίσης δεδικαιολογημένος νὰ θέσῃ ἄλλην τινά. Ἐπομένως δὲ ὁ Ἀγρίππας θεωρεῖ τὴν ἐπιστήμην ὡς τι ἀπραγματοποιήτων, ἐνῷ οἱ τρόποι τοῦ Αἰνεσιδήμου οὐσιωδῶς καταπολεμοῦσι τὸ δυνατόν τῆς ἀντιλήψεως καὶ τὴν γνῶσιν τῶν φυσικῶν ὄντων.

Υστερώτερον δὲ περὶ τὸ πρῶτον ἡμῖς τῆς τρίτης ἐκατονταετηρίδος, Σέξτος ὁ Ἰατρός ὁ ἐπονομαζόμενος Ἐμπειρικός, διότι ἀνῆκεν εἰς τὴν ἐμπειρικὴν σχολὴν τῶν ἱατρῶν, ἐτελειοποίησε τὸν σκεπτικισμόν. Σώζονται δὲ τρία βιβλία αὐτοῦ ἐπιγραφόμενα *Πυρρώνειοι ὑποσημώσεις* καὶ ἔνδεκα βιβλία κατὰ τῶν Δογματικῶν μαθηματικῶν (κατὰ τῶν λογικῶν, φυσικῶν, ἠθικῶν, γραμματικῶν, ρητόρων κ.τ.λ.) Καὶ αὐτὸς κυρίως καταπολεμεῖ τὴν γνωστικότητα παντός ἀντικειμένου ὑπερβαίνοντος τὸν ὁρατὸν κόσμον καὶ μᾶλλον ἐπιτίθεται κατὰ τῆς ἐπιστήμης ἢ τῆς πείρας καὶ τῆς ἐμπειρικῆς πράξεως, μᾶλλον τὰ φι-

λοσοφικά συστήματα ἢ τὸν κοινὸν λόγον. Ὑπὸ πρακτικὴν ἔποψιν ὁ Σέξτος ἀγωνίζεται νὰ συμβιβάσῃ τὸν Σκεπτικισμὸν μετὰ τοῦ βίου καὶ τῆς πραγματικότητος. Ὁ Σέξτος παραδέχεται ὅτι ἡ ἀρχὴ τῆς καθαρᾶς ἀδιαφορίας δὲν δύναται νὰ διεξαχθῇ εἰς τὴν πράξιν, ἐπομένως δὲ καὶ ὁ σκεπτικισμὸς ὡς πρὸς τὸν βίον καὶ τὴν πράξιν ὀφείλει ν' ἀκολουθῇ τὴν παράδοσιν καὶ τὴν πείραν· ἀποδέχεται ὡσαύτως ὅτι οὐδεὶς ὅσον δῆποτε καὶ ἂν ὑποτεθῇ σκεπτικὸς δύναται ν' ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τῶν εὐαρέστων καὶ δυσαρέστων ἐντυπώσεων, τούτων ἢ ἐκείνων τῶν πραγμάτων καὶ καταστάσεων, καὶ ὅτι ἐπομένως ὡς πρὸς τὰ φυσικὰ ἢ ἀναγκαῖα πρέπει νὰ ἐπιδιώκῃ οὐχὶ τὴν ἀπάθειαν, ἀλλὰ τὴν μετριότητιαν, τὴν ὅσον ἔνεστι διατήρησιν ἡρέμου διαθέσεως.

Η ΜΕΣΗ ΚΑΙ ΝΕΑ ΑΚΑΔΗΜΙΑ

Καὶ αὕτῃ ἡ πλατωνικὴ σχολὴ ἥτις κατὰ τὴν μεταγενεστέραν αὐτῆς ἀνάπτυξιν καλεῖται μέση καὶ νεωτέρα Ἀκαδημία ἔλαβε σκεπτικὴν τινα τάσιν· ὁ δὲ σκεπτικισμὸς τῆς μέσης καὶ νέας Ἀκαδημίας διακρίνεται τοῦ κυρίως λεγομένου σκεπτισμοῦ ἐφ' ὅσον καταντᾷ εἰς θεωρητικὸν ἐξαγόμενον, ἐνῶ ὁ Πυρρώνειος σκεπτικισμὸς ἐπεδίωκε πρακτικὸν τέλος, τὴν τῆς ψυχῆς ἀταραξίαν.

Ὁ Ἀρκεσίλαος εἶναι ὁ θεμελιωτὴς τῆς μέσης Ἀκαδημίας· εἶναι ἐκ Πιτάνης τῆς Αἰτωλίας γεννηθεὶς κατὰ τὸ 316 π. Χ. σύγχρονος τοῦ Ἐπικούρου καὶ τοῦ Ζήνωνος καὶ ἀποθνῶν κατὰ τὸ 241 π. Χ. Σύγχρονος ὢν τοῦ Ἐπικούρου καὶ τοῦ Ζήνωνος ἀνῆκεν εἰς τὴν Ἀκαδημίαν· ἀλλὰ τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς, ἡ προοδευτικὴ ἀνάπτυξις τῆς φιλοσοφίας δὲν ἐπέτρεπε πλέον τὴν ὀφέλειαν τοῦ πλατωνικοῦ τρόπου. Εὐπορῶν ἐπεδόθη εἰς τὴν μελέτην τῆς ῥητορικῆς, τῆς ποιητικῆς, τῆς μουσικῆς, τῆς μαθηματικῆς κτλ. μάλιστα δὲ εἰς τὴν τῆς πρώτης. Μεταβὰς δὲ εἰς Ἀθήνας ἐδιδάχθη τὴν φιλοσοφίαν καὶ ἀφιέρωσεν εἰς αὐτὴν τὸ ἐπίλοιπον τοῦ βίου του· ἤκουσε τὸν Θεόφραστον, τὸν Ζήνωνά κτλ. ἴσως δὲ καὶ τὸν Πύρριον (Δ. Λ. IV, D. 29 — 33). Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Κράτητος (ἑπαδῶ τοῦ Σπενσίππου) ὁ Σωσικράτης κατέσχε τὴν ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ διδασκαλικὴν ἑδρὰν, ἣν κατέλιπε τῷ Ἀρκεσίλῳ ἔνεκεν τῆς κατὰ τὴν εὐφυΐαν καὶ φιλοσοφίαν ὑπερεχῆς του (Δ. Λ. IV, D. 32). Διετήρησε δὲ αὐτὴν μετ' ἐπιτυχίας καὶ φήμης μέχρι τοῦ θανάτου του.

Τὰ κυριώτερα τῆς φιλοσοφίας του διεσώθησαν ἡμῖν ὑπὸ τοῦ Κικέρωνος ἐν ταῖς *Academicae Quaestiones*, ἔτι δὲ μάλλον μᾶς χρησιμεῖει ὡς πηγὴ Σέξτος ὁ Ἐμπειρικὸς ὅστις εἶναι βασιμώτερος, φιλοσοφικώτερος καὶ συστηματικώτερος.

Ὁ Ἀρκεσίλαος ἐξέθηκε τὴν διδασκαλίαν του ἐν εἰδει πολεμικῆς

κυρίως κατὰ τῆς στωϊκῆς Γνωσεολογίας. Οἱ Στωϊκοὶ διετείνοντο ὅτι ἡ βεβαιότης συνίσταται εἰς τὴν αἰσθητικὴν γνῶσιν, ἡ δὲ Ἀρκεσίλαος ἀπεναντίας ὅτι οὐδεμία ὑπάρχει ἀσφαλὲς κατὰληψις. Οἱ Στωϊκοὶ ἐπεζήτησαν τὸ κριτήριον τῆς ἀληθείας εἰς τὴν *καταληπτικὴν φαντασίαν*, δηλ. εἰς τὴν ζωηρότητα καὶ συγκαταθετικὴν δύναμιν δόξης τινός. Ὁ δὲ Ἀρκεσίλαος ἀντέτεινεν, ὅτι δόξα τις ψευδὴς δύναται νὰ ἐπισπᾷ ὡς πρὸς τὸν μωρὸν τοσαύτην συγκατάθεσιν, ὥσπιν καὶ ἀληθὴς τις ὡς πρὸς τὸν σοφόν· ἐπομένως δὲ ἡ *καταληπτικὴ φαντασία*, ἐπεὶ δὲ ἁρμόζει εἰς τὴν ψευδῇ δόξαν οὐχ ἦττον ἢ εἰς τὴν ἀληθῇ, ἢ ἐπεὶ δὲ ἁρμόζει καὶ εἰς τὸν μωρὸν, δὲν δύναται νὰ ᾔνκι κριτήριον τῆς ἀληθείας (Σεξ. Ἑμπειρ. Μαθ. VII, 153). Εἶναι ἐπομένως ἀδύνατον νὰ γινώσκωμεν τι καὶ οὐδὲ τοῦτο δυνάμεθα νὰ γινώσκωμεν βεβαίως, ὅτι οὐδὲν δυνάμεθα νὰ γινώσκωμεν. Ὅθεν οὐδὲν ἄλλο ὑπολείπεται, εἰμὴ νὰ ἀπέχωμεν πάσης συγκαταθέσεως.

Ἐνῷ δὲ οἱ ἀντίπαλοι τοῦ ἀντέτεινον ὅτι ἀφαιρουμένης τῆς γνώσεως ἀφαιρεῖται καὶ τὸ δυνατόν τῆς πράξεως, ὁ Ἀρκεσίλαος αὐδόλως παρεδέχετο τοῦτο· ἵνα βουλώμεθα καὶ πράττωμεν, ἔλεγεν, παντάπασιν δὲν ἔχομεν ἀνάγκην στερεᾶς πεποιθήσεως, ἀλλ' ἡ δόξα θέτει ἀμέσως εἰς ἐνέργειαν τὴν βούλησιν, καὶ ἂν ἀφῃσωμεν πάντῃ ἀόριστον τὸ ζήτημα περὶ τῆς ἀληθείας τῆς. Δὲν ἔχομεν ἀνάγκην γνώσεως, ὅπως μετὰ λόγου πράττωμεν, ἀλλ' ἀρκεῖ ἡ πιθανότης, ἢ δύναται νὰ ἐπῇται καὶ ὅστις συνοιδε τὴν ἀβεβαιότητα πάσης γνώσεως. Ὅθεν ἡ πιθανότης αὐτὴ εἶναι ὁ ὕψιστος κανὼν τοῦ πρακτικοῦ βίου (Σεξ. Μαθ. VII, 158)· ἀλλ' ἐπεὶ μετὰ τοῦτο ἔδει καὶ περὶ τῆς τοῦ βίου διεξαγωγῆς ζητεῖν ἥτις οὐ χωρὶς κριτηρίου πέφυκεν ἀποδίδοσθαι, ἄφ' οὗ καὶ ἡ εὐδαιμονία, τουτέστι τὸ βίου τέλος, ἡρτημένην ἔχει τὴν πίστιν, φησὶν ὁ Ἀρκεσίλαος ὅτι ὁ περὶ πάντων ἀπέχων κανονιεῖ τὰς αἱρέσεις καὶ φυγὰς καὶ κοινῶς τὰς πράξεις τῷ εὐλόγῳ, κατὰ τοῦτό τε προερχόμενος τὸ κριτήριον κατορθώσει· τὴν μὲν γὰρ εὐδαιμονίαν περιγίνεσθαι διὰ τῆς φρονήσεως, τὴν δὲ φρόνησιν κινεῖσθαι ἐν τοῖς κατορθώμασι, τὸ δὲ κατορθῶμα εἶναι ὅπερ πραχθὲν εὐλογον ἔχει τὴν ἀπολογία. Ὁ προσέχων οὖν τῷ εὐλόγῳ κατορθώσει καὶ εὐδαιμονήσει. Ὅθεν ὁ Ἀρκεσίλαος κατὰ τοῦτο διέφερε τῶν Σκεπτικῶν, οἵτινες τὸν δισταγμὸν τῶν ἐπεξέτεινον καὶ εἰς τὰς ἠθικὰς ἐννοίας διίσχυριζόμενοι ὅτι τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ ἀγαθὸν διακρίνονται νόμῳ οὐχὶ δὲ φύσει.

Οἱ ἐγγυτάτω διάδοχοι τοῦ Ἀρκεσιλάου ἐγένοντο ὀλίγου λόγου ἄξιοι· μόνος ὁ Καρνεάδης ἐγένετο περίδοξος, εἰς ἐκ τῶν ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ διαδόχων τοῦ Ἀρκεσιλάου, ζήσας πολλῶ μεταγενέστερον. Γεννηθεὶς ἐν Κυρήνῃ κατὰ τὸ 214 π. Χ. ἀπέθανε κατὰ τὸ 129. Διαγαγὼν δὲ τὸν βίον ἐν Ἀθήναις ἱστορεῖται ὅτι ἀπεστάλη παρὰ τῶν Ἀθηναίων πρεσβευτῆς εἰς Ῥώμην μετ' ἄλλων δύο φιλοσόφων ἐκ μὲν

τῆς Ἀκαδημίας ὁ Καρνεάδης, ἐκ δὲ τῶν Στωϊκῶν ὁ Διογένης, καὶ ἐκ τῶν Περιπατητικῶν ὁ Κριτόλαος ἀφίκοντο εἰς Ῥώμην κατὰ τὸ ἔτος 156 π. Χ. εἰς τὴν ἐποχὴν Κατωνος τοῦ πρεσβυτέρου. Ἡ ὁξύνοια, ἡ περὶ τὸ λέγειν δεινότης καὶ ἡ ἀποδεικτικὴ δύναμις τοῦ Καρνεάδου ἐφείλκυσαν τὴν προσοχὴν τῶν Ῥωμαίων. Ἐνταῦθα ἀπήγγειλε κατὰ τὸν ἀκαδημαϊκὸν τρόπον δύο λόγους περὶ τῆς δικαιοσύνης, τὸν μὲν ὑπὲρ, τὸν δὲ κατὰ (1). Εἰς τὴν Ῥωμαϊκὴν νεολαίαν ὁ τρόπος οὗτος ἐφάνη ὅλως παράδοξος· μηδεμίαν ἔχοντες ιδέαν τοιούτων περιτεχνασμάτων τῆς διανοίας κατεγοητεύθησαν. Ἀλλ' οἱ πρεσβύτεροι Ῥωμαῖοι, μάλιστα δὲ ὁ Κάτων, λίαν ἐπὶ τούτῳ ἠγθέσθησαν ἀναλογισάμενοι ὅτι οἱ νέοι ἀπεσπῶντο ἀπὸ τὰς ιδέας καὶ τὰς ἀρετὰς τὰς ἐν τῇ Ῥώμῃ ἐπικρατούσας. Ἀλλ' ἐπειδὴ τὸ κακὸν προέβαινε, ὁ Γάιος Ἀκίλιος προέτεινε ἐν τῇ Γερουσίᾳ, ὅπως ἀπαντῇ οἱ φιλόσοφοι ἐξελεθῶσιν ἐκ τῆς πόλεως, ἐν οἷς συμπεριλαμβάνοιντο καὶ οἱ μὴ ὀνομαστὶ μνημονευθέντες καὶ οἱ τρεῖς ἐκείνοι πρέσβεις. Ὁ ἀρχαῖος ὕμνος Κάτων προέτρεψε τὴν Γερουσίαν νὰ ἐκπεραιώσῃ ὅσον τάχιστα τὰς μετὰ τῶν πρέσβων διαπραγματεύσεις τῆς, ὅπως οὗτοι μὲν ἐπαναστρέψαντες οἰκαδὲ διδάσκωσι τοὺς παῖδας τῶν Ἑλλήνων, οἱ δὲ νέοι τῆς Ῥώμης ὑποτάσσωνται, ὡς πρότερον, εἰς τοὺς νόμους καὶ τὰς ἀρχάς, καὶ ἐκ τῆς μετὰ τῶν γερουσιαστῶν συναναστροφῆς τῶν μανθάνωσι σοφίαν (Πλουτ. Κατ. μερ. 22. Κικέρ. περὶ ῥήτορ. 11, 37—28. Αἰλιαν. Ποικ. Ἱστορ. 111, 17).

Ὁ Καρνεάδης παρασχὼν εἰς τὴν σχολὴν νέαν ὥθησιν ἐχρημάτισεν ὁ θεμελιωτὴς τῆς νέας Ἀκαδημίας. Ἡ ἀξιολογότης δὲ αὐτοῦ συνίσταται εἰς τὸ ὅτι ἐπιστημονικῶς ἐθεμελίωσε τὴν σκεπτικὴν τῆς σχολῆς ἐποψίν. Δὲν ἤρκεθη μόνον, ὡς ὁ Ἀρκισίλαος, νὰ ἀναιρέσῃ τὸν δογματισμὸν, ἀλλὰ καὶ διηρεύνησεν ἀκριβέστερον τὴν ἔννοιαν τῆς πιθανότητος, ἥτις κατὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς νέας ἀκαδημίας ἀντικατέστησε τὴν τῆς ἀληθείας. Ἡ πολεμικὴ του κυρίως ἀπευθύνετο κατὰ τῆς στωϊκῆς γνωσεολογίας· κατέστη δὲ μάλιστα περίφημος διὰ τὴν ὁξύνοιαν, ἣν ἔλαβε τὸ ἐνδόξιμον ὅπως ἀναπτύξῃ εἰς ταύτην τὴν πρὸς τοὺς Στωϊκοὺς ἔριν, καὶ ἔλεγε πολλάκις περὶ ἑαυτοῦ, εἰμὴ γὰρ ἦν Χρῆσιππος οὐκ ἂν ἦν ἐγώ (Δ. Λ. IV. 62). Ἀπεπειράτο ν' ἀναδείξῃ κατὰ τῶν Στωϊκῶν, ὅτι οὐδὲν ὑπάρχει κριτήριον τῆς ἀλη-

(1) Cic. Rep. 111, 6. (Apud. Lact. Inst. V, 14) Carneades quum legatus ab Atheniensibus Romam missus est disputavit de justitia copiosa. Sed idem disputationem suam postridie contraria disputatione subvertit, et justitiam quam pridie laudaverat austulit, non quidem philosophi gravitate, cujus firma et otabilis esse debet sententia, sed quasi oratorio exercitili, genere in utramque partem disserendi, quod ille facere solebat, ut alios quid libet esserentes posset refutare.

θείας, επομένως δὲ ὅτι εἶναι ἀδύνατον, νὰ διακρίνη τις τὴν ἀληθῆ δόξαν ἀπὸ τῆς ψευδοῦς (Σεξ. ἐμπρ. Μαθ. VII, 159· ἡ Καρνεάδης οὐ μόνον τοῖς Στωϊκοῖς ἀλλὰ καὶ πᾶσι τοῖς πρὸ αὐτοῦ ἀντιδιατάσσεται περὶ τοῦ κριτηρίου· καὶ δὴ πρῶτος μὲν αὐτῷ καὶ κοινὸς πρὸς πάντας ἐστὶ λόγος, καθ' ὃν παρίσταται, ὅτι οὐδὲν ἐστὶν ἀπλῶς ἀληθεὶς κριτήριο, οὐ λόγος, οὐκ αἰσθήσεις, οὐ φαντασία, οὐκ ἄλλο τι τῶν ὄντων· πάντα γὰρ ταῦτα συλλήβδην διαψεύδεται ἡμᾶς). Τὸ κύριον νεῦρον τῶν ἀποδείξεων τοῦ ἤτο ὅτι ὑπάρχουσι πολλὰ ψευδεῖς δόξαι, αἰτινές εἰσιν ἀδικριτῶς παραπλῆσαι πρὸς τὰς ἀληθεῖς καὶ ὅτι ἐπομένως δὲν διακρίνονται τὰ μεθόρια τῆς ἀληθοῦς καὶ ψευδοῦς δόξης. Συνήθιζεν ὅθεν νὰ λέγῃ ὑπὲρ καὶ κατὰ πάσης ἀποφάνσεως, χωρὶς νὰ ἀποφασίσῃ, μάλιστα χωρὶς νὰ δυνήθῃ τις νὰ συμπεράνῃ τί αὐτὴς ἐπεδοκίμαζε. Συνέπειαι ὅθεν τῆς θεωρίας ταύτης ἦτο ὅτι οὐδεμία γνώσις εἶναι δυνατὴ, ὅτι ἐπομένως ἀρμόζει εἰς τὸν σοφὸν νὰ ἀπέχῃ τὴν κρίσιν καὶ τὴν συγκατάθεσιν τοῦ (ἐπέχειν, ἐποχή).

Ὡς δὲ ἡ Καρνεάδης εἰς τὰς κατ' εἶδος ταύτας ἐρευνας περὶ τοῦ δυνατοῦ τῆς γνώσεως ἀπέβλεπε κυρίως πρὸς τοὺς Στωϊκοὺς, οὕτω βλέπομεν αὐτὸν πρὸς τοὺς αὐτοὺς τούτους ἀντιμαχόμενον καθ' ὅσον ἀφορᾷ καὶ τὸ ὑλικὸν ἐμπεριεχόμενον τῆς δογματικῆς φιλοσοφίας. Πλείστας ἀφορμὰς πρὸς ἐπαλήθευσιν τῆς ὀξυνοίας τοῦ προσέφερον αὐτῷ ὑπὸ ταύτην τὴν ἐποψίν ἡ στωϊκὴ θεολογία καὶ τελεολογία, οὐδὲ ἦτο εἰς αὐτὸν δύσκολον νὰ ἀποκαλύψῃ τὰς ἀσθενεῖς ταύτας πλευράς. Ὅθεν ἐπειδὴ οἱ Στωϊκοὶ πρὸς ἀπόδειξιν τῆς τοῦ θεοῦ πίστεως ἐπεκαλοῦντο τὸ *consensus gentium* εὐκόλως ἀντέτεινεν αὐτοῖς (Cic. N. D. I, 23, 62. Παρ. III, 4, II) ὅτι ἡ καθολικότης ἐκείνης τῆς πίστεως οὔτε εἶναι ἀποδεδειγμένη, οὔτε πραγματικῶς ὑπάρχει, κατ' οὐδένα τρόπον ὅμως δύναται ἡ δοξασία τῆς ἀμαθοῦς ἡμάδος ν' ἀποδείξῃ τι. — Ἀλλὰ καὶ ἡ κυρία βρασις τῆς στωϊκῆς πίστεως ἡ διδασκαλία περὶ τοῦ ἐμφύχου καὶ ἐλλόγου τοῦ παντός καὶ περὶ τῆς σκοπιμότητος τῆς τοῦ κόσμου διατάξεως διημφισθητήθη ὑπὸ τοῦ Καρνεάδου. Ποῦ δεικνύται, ἔλεγεν, ἐκείνη ἡ σκοπιμότης ἐν τῷ κόσμῳ; πόθεν πηγάζουσι τὰ αἴτια ἐκεῖνα, ἅτινα ἐπιφέρουσιν εἰς τὸν ἄνθρωπον φθορὰν καὶ κίνδυνον, ἐὰν ἀληθεύῃ ὅτι ὁ θεὸς ἐδημιούργησε τὸν κόσμον ἐνεκεν τοῦ ἀνθρώπου; ἢ ἐὰν ὁ λόγος ἐπαινῆται ὡς τὸ ὕψιστον δῶρον τῆς θεότητος δὲν βλέπομεν ὅτι τὸ πλείστον μέρος τῶν ἀνθρώπων μεταχειρίζονται τὸν λόγον, ἵνα ὥς χειρόνες τῶν ζώων; περὶ τούτων ὅθεν κκκῶς ἐπρονόησεν ὁ θεὸς διὰ τοῦ δώρου τοῦ (Cic. N. D. III, 25, 65 — 70). Καὶ ἐν ἀναθέσωμεν εἰς τὸν ἄνθρωπον τὴν πρωτίστην ἐνοχλήν τῆς καταχρήσεως τοῦ λόγου, διατί ὁ θεὸς νὰ τοῦ δώσῃ τὸν λόγον ἐν δυνάτει τοσούτον νὰ καταχρασθῇ; (ὁ αὐτὸς αὐτόθι 31, 76.) Καὶ ἐὰν παραχωρήσωμεν, ὅτι ἐνυπάρχει σκοπιμότης εἰς τὴν τοῦ κόσμου διάταξιν, ὅτι ὁ κόσμος εἶναι τὸ κάλλιστον καὶ ἄριστον, διατί εἶναι ἀ-

κατάληπτον, ὅτι ἡ φύσις καὶ ἄνευ θεοῦ, κατὰ φυσικοὺς νόμους προήγαγε τὸν κόσμον τοῦτον; Καὶ ἐὰν ὁμολογήσωμεν τὴν ἀλληλουχίαν τοῦ παντός, διατί δὲν ἐνδέχεται νὰ ᾖναι ἔργον ἀπλῶν φυσικῶν δυνάμεων, ἄνευ θεότητος; Τίς δύναται νὰ καυχῇθῃ ὅτι γινώσκει τοσοῦτον ἀκριβῶς τὴν φύσιν καὶ τὰς δυνάμεις τῆς, ὥστε δύναται ν' ἀποδείξῃ τὸ ἀδύνατον τῆς ὑποθέσεως ταύτης; (Cic. Acad. 11, 38, 120. N. Δ. III, 11, 28).

Πλὴν ὁ ἀκαδαμαϊκὸς σκεπτισμὸς δὲν ἀρκεῖται νὰ καταπολεμήσῃ τὴν ἀποδεικτικὴν δύναμιν τῶν λόγων, ἐφ' ὧν οἱ Στωϊκοὶ ὑπεστήριξαν τὴν εἰς τὸ θεῖον πίστιν, ἀλλ' ἀποπειρᾶται ὅπως παραστήσῃ καὶ αὐτὴν τὴν τοῦ Θεοῦ ἐννοίαν ὡς ἀνυπόστατον. Ἡ πορεία ἦν ὁ Καρνεάδης βαδίζει πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον, εἶναι οὐσιωδῶς ἡ αὐτή, δι' ἧς καὶ κατὰ τὴν ἡμετέραν ἐποχὴν διέρχονται αἱ ἐπιθέσεις κατὰ τῆς τοῦ Θεοῦ προσωπικότητος. Ἐὰν συνήθως οἱ ἄνθρωποι ἐννοῶσι τὸν Θεὸν ὡς τὸ ἄπειρον ὄν, ὅπερ ὅμως ἐν ταύτῳ φαντάζονται ὡς ἰδιαίτερον ὄν μετὰ τῶν ἰδιοτήτων μιᾶς καθ' ἑαυτὴν οὔσης ἐμφύχου προσωπικότητος, ὁ Καρνεάδης δεικνύει ὅτι ὁ δεῦτερος ἐκ τῶν προσδιορισμῶν τούτων ἀντιπράσκει πρὸς τὸν πρῶτον, ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ μεταφέρῃ τοὺς ὅρους τῆς συγκεκριμένης ὑπάρξεως ἐπὶ τοῦ θείου, χωρὶς νὰ περιόρισῃ τὴν ἀπειρίαν του.

Εἰ καὶ ὅμως δὲν γινώσκομεν μὲ ἴσην λεπτομέρειαν ὡς ἐπὶ τῶν προεκτεθέντων θεωρητικῶν ζητημάτων τοὺς λόγους δι' ὧν ὁ Καρνεάδης ἀνῆρει καὶ τὰς ἐπικρατούσας ἠθικὰς ἀρχάς, ἔχομεν ὅμως ἀποχρῶσαν περὶ αὐτῶν πληροφορίαν, ὅπως κρίνωμεν καὶ κατὰ ταύτην τὴν πλευρὰν τὴν τάσιν τοῦ σκεπτισμοῦ του. Εἰς τὸν δεῦτερον ἐκ τῶν δύο πολυθρυλῆτων λόγων, οὗς ὁ Καρνεάδης κατὰ τὸ 156 ἔτος π. Χ. ἀπήγγειλεν ἐν Ῥώμῃ, ἐξεθῆκεν ὅτι οὐδὲν φύσει δίκαιον ὑπάρχει, ἀλλ' ὅτι οἱ νόμοι ἅπαντες εἶναι ἀπλῶς θετικαὶ ἀστυνομικαὶ διατάξεις, ὅτι ἐνομοθετήθησαν ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων μόνον ἕνεκεν τῆς ἀσφαλείας τῶν, πρὸς ὑπεράσπισιν τῶν ἀδυνάτων, καὶ ὅτι διὰ τοῦτο συµμεταβάλλονται μετὰ τῶν λαῶν καὶ τῶν περιστάσεων, καὶ ὅτι ἐπομένως πρέπει νὰ θεωρῇται τις εὐθύτης, ὅστις προτιμᾷ τὸ δίκαιον ἀντὶ τοῦ συμφέροντος ὅπερ ἐστὶ τὸ μοναδικόν καὶ ἀπόλυτον τέλος. Καὶ πρὸς ὑποστήριξιν τῆς θεωρίας ταύτης ἐπεκαλεῖτο τὸ παράδειγμα ἀπάντων τῶν κραταιῶν ἐθνῶν, ὡς τοῦ Ῥωμαϊκοῦ, ἅτινα κατέστησαν μεγάλα διὰ τῆς ἀδικίας, ἔτι δὲ τὸ γεγονός τοῦτο, ὅτι εἶναι φρονιμώτερον νὰ πράττῃ τις τὸ ὠφελὸν ἀδικον (π. χ. ὅπως σώσῃ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ζωὴν νὰ θανατώσῃ ἄλλον) ἢ νὰ θυσιάσῃ τὸ συμφέρον εἰς τὸ δίκαιον, ὅτι ἐπομένως ἡ φρόνησις εἶναι εἰς ἀδιάλλακτον ἔριν μετὰ τῆς δικαιοσύνης.

Ἐκ τῆς ὅλης δὲ ταύτης κριτικῆς τοῦ δογματισμοῦ ὁ Καρνεάδης ἐξήγαγεν, ὡς ἦτο ἐπόμενον, τὸ αὐτὸ συμπέρασμα, οἷον καὶ οἱ προκατόχοί του, ὅτι οὐδεμία γνώσις εἶναι δυνατὴ, ὅτι ἐπομένως ὁ

σοφός οφείλει νὰ ἐπέχη τὴν συγκατάθεσίν του, καὶ διὰ τούτου τοῦ μέσου νὰ προφυλάττηται πάσης ἀπάτης. Ἄλλ' ἐπειδὴ ἐκεῖνοι δὲν ἀπέδιδον εἰς ὅλας τὰς δοξασίας ἀδιακρίτως τὴν ἴσῃν ἀξίαν, οὐδὲ ἐνόμιζον ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ πράττῃ τις καὶ νὰ δοξάζῃ ἀνευ λόγων. διὰ τοῦτο ὁ Καρνεάδης πραγματεύεται τὸ μέρος τοῦτο ἐπὶ ἀκριβέστερον ἀποπειρώμενος νὰ προσδιορίσῃ τοὺς ὅρους καὶ τοὺς βαθμοὺς τῆς πιθανότητος. Καίτοι δὲ ἡμεῖς ἀδυνατοῦντες νὰ εὕρωμεν κριτήριόν τι τῆς γνώσεως, προσδεόμεθα ὅμως παρορμήσεως πρὸς τὴν πρᾶξιν, προσδεόμεθα τινῶν προϋποθέσεων, ἐξ ὧν ὁρμάται ἡ πρὸς τὴν εὐδαιμονίαν τάσις μας (Σεξ. Μαθ. VII, 166· ἀπαιτούμενος δὲ καὶ αὐτός (ὁ Καρνεάδης) τι κριτήριο πρὸς τε τὴν τοῦ βίου διεξαγωγὴν καὶ πρὸς τὴν τῆς εὐδαιμονίας περίκτισιν δυνάμει ἀπαναγκάζεται καὶ καθ' αὐτὸν περὶ τούτου διατάττεσθαι). Ἀνάγκη ὅθεν ν' ἀποδίδωμεν τοσαύτην ἀξίαν εἰς τινὰς δοξασίας μας, ὥστε ὑπ' αὐτῶν νὰ προσδιορίζωμεθα· πρέπει ὅμως νὰ προφυλαττώμεθα νὰ τὰς ἐκλαμβάνωμεν ὡς ἀληθεῖς, δὲν πρέπει νὰ ἐπιλανθανώμεθα, ὅτι καὶ αὐταὶ αἱ ἀληθεῖς δοξασίαι μας εἶναι οὕτω πως διατεθειμέναι, ὡς ἐνδέχεται καὶ αἱ ψευδεῖς, ὅτι ἡ ἀλήθειά των οὐδέποτε δύναται νὰ γείνη ἀποδεκτὴ μετὰ θετικότητος, ἐπομένως δὲ πρέπει νὰ ἐπέχωμεν τὴν συγκατάθεσίν μας καὶ νὰ μὴ παραχωρῶμεν εἰς αὐτάς τὸ ἀληθές ἀλλὰ τὸ ὁμοιάληθες (τὸ ἀληθὲς φαίνεσθαι) ἢ τὴν *ἐμφασιν καὶ πιθανότητα*. Ἐπειδὴ δὲ κατὰ πᾶσαν δοξασίαν πρόκειται λόγος περὶ δύο τινῶν, περὶ τῆς σχέσεως τῆς πρὸς τὸ αἰσθητὸν ἀντικείμενον, δι' ἧς εἶναι ἡ ἀληθὲς ἢ ψευδής, καὶ περὶ τῆς σχέσεως τῆς πρὸς τὸ αἰσθανόμενον ὑποκείμενον, δι' ἧς φαίνεται ὡς ἀληθὲς ἢ ὡς ψευδής, ἡ μὲν πρώτη σχέσις ἔνεκεν τῶν προεκτεθέντων λόγων, διαφεύγει παντάπασιν τὴν κρίσιν μας, ἀπεναντίας δὲ ἡ δευτέρα, ἡ σχέσις τῆς δοξασίας πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ἀνήκει εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τῆς συνειδήσεώς μας (Σεξ. Μαθ. VII, 167—170). Ἐνὸςφ λοιπὸν ὁμοιότητος τις δοξασία εἶναι σκοτεινὴ καὶ ἀσπής, ὡς π. χ. ἡ ἀντίληψις ἀπωτάτων ἀντικειμένων, δὲν μᾶς καταναγκάζει εἰς συγκατάθεσιν, ὅταν ὅμως ἀπεναντίας τὸ ὁμοιάληθες γίνεται πολὺ ἰσχυρόν, ἐπισπᾷ τὴν πληροφορίαν μας (ὁ αὐτὸς αὐτόθι 171—173). Αὕτη ὅμως ἡ πληροφορία ἔχει, ὡς αὕτη ἡ πιθανότης, διαφόρους βαθμοὺς. Ὁ ἐλάχιστος βαθμὸς τῆς πιθανότητος γεννᾶται, ὅταν δοξασία τις ἐμποιῇ μὲν καθ' ἑαυτὴν ὀριστικὴν ἐντύπωσιν ἀληθείας, χωρὶς ὅμως νὰ ᾔῃαι ἀλληλἐνδετος μετ' ἄλλων δοξasiῶν· ὁ ἀμέσως ἀνώτερος βαθμὸς εἶναι, ὅταν ἡ ἐντύπωσις ἐκείνη ἐπιβεβαιωθῇ διὰ τῆς συμφωνίας ἀπασῶν τῶν μετ' αὐτῆς συνδεομένων δοξasiῶν, ὁ τρίτος δὲ καὶ ἀνώτατος βαθμὸς, ὅταν καὶ αὐταὶ διερευνώμεναι λαμβάνωσιν ἀπασαι τὴν αὐτὴν ἐπιδοκιμασίαν. Κατὰ μὲν τὴν πρώτην περίπτωσιν λέγεται ἡ δοξασία *πιθανή*, κατὰ δὲ τὴν δευτέραν *πιθανή* καὶ ἀναντίρρητος (*πιθανή* καὶ *ἀπερίσπαστος*), κατὰ δὲ τὴν τρίτην, *πιθανή* ἀναντίρρητος (*πιθανή*

καὶ ἀπερίσπαστος καὶ περιωδευμένη) (Σεξ. VII, 173. 175—182. Cic. Acad. II, 11, 33. 31, 99. 32, 104). Ἐντὸς δὲ ἐκάστου τῶν τριῶν τούτων βαθμῶν ἐνδέχεται πάλιν νὰ μεσολαβῶσι διάφοροι βαθμολογίαι τῆς πιθανότητος.

Τοσοῦτον δὲ ἐφήρμοσεν ὁ Καρνεάδης ἐπὶ τοῦ ἠθικοῦ βίου τὴν θεωρίαν ταύτην περὶ τῶν βαθμῶν τῆς πιθανότητος ὥστε ἐδίδασκεν ὅτι ὡς πρὸς τὰ μὲν τὰ ἀδιάφορα πράγματα δύναται τις νὰ ἀρκεσθῇ εἰς τὴν ἀπλῶς πιθανὴν δοξασίαν ὡς πρὸς δὲ τὰ ἄξια λόγου ν' ἀντέχῃται τῆς ἀπερίσπαστου, καὶ ὡς πρὸς τὰ ἀναγκαῖα, π. χ. τὴν εὐδαιμονίαν τῆς πανταχόθεν δεδοκιμασμένης πιθανότητος (Σεξτ. Ἐμπ. Μαθ. VII, 173—189).

Καθόλου δὲ εἰς τοῦτον τὸν σκεπτισμὸν τῆς νεωτέρας Ἀκαδημίας, εἰς τὴν παντελῇ ἀπόγνωσιν πάσης γνώσεως καὶ εἰς τὸν περιορισμὸν τῆς γνώσεως ἐντὸς τῆς πιθανῆς δοξασίας παρατηρεῖται μαρasmus τοῦ ἐπιστημονικοῦ πνεύματος καὶ ἀπόσβεςις τῆς φιλοσοφικῆς παραγωγικότητος· δὲν πρέπει ὅμως νὰ παραβλέψωμεν ὅτι ὁ σκεπτισμὸς τῆς νεωτέρας Ἀκαδημίας, οὐχὶ μόνον ἀντιστοιχεῖ εἰς τὴν διεύθυνσιν ἣν ἔλαβεν ἡ φυσικὴ πορεία τῆς ὅλης φιλοσοφίας ἐν τοῖς Ἑλλήσιν, ἀλλὰ καὶ διεσχίσθη μετὰ τοσαύτης ὀξυνοίας καὶ ἐπιστημονικῆς ἐνεργητικότητος, ὥστε νὰ ἀναγνωρίσωμεν αὐτὸν ὡς ὄντως ἀξιόλογον μέρος τῆς φιλοσοφικῆς ἀνάπτυξεως.

ΤΕΤΑΡΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

Ο ΝΕΟΠΛΑΤΩΝΙΣΜΟΣ

Τὰ συστήματα τῆς ὑποκειμενικότητος δεικνύουσιν, ὅταν ἀνάπτωξιν ἔλαβε τὸ ἀρχαῖον πνεῦμα κατὰ τὰς δύο τελευταίας ἐκατονταετηρίδας πρὸ Χριστοῦ.

Τὸ ὑποκείμενον· ἀμσαρεστούμενον, ἀποστρεφόμενον καὶ ἀδιαφοροῦν πρὸς τὸν ἀντικειμενικὸν κόσμον συνεκεντρώθη εἰς ἑαυτό. Εἰς μάτην ἐπεζήτει στήριγμα ἐν τῇ διαλύσει πασῶν τῶν βιοτικῶν σχέσεων, ἐν τῇ συγχύσει πασῶν τῶν ἰδεῶν· οὐδὲν σημεῖον στερεὸν εὗρισκεν· ὁ δισταγμὸς εἰς πᾶν ὅ,τι ἄλλοτε εἰς τὸν ἀρχαῖον κόσμον ἴσχυεν ὡς ἀληθές καὶ ἀγαθόν, παρήγαγεν ἀντὶ τῆς ὑποτιθεμένης ψυχικῆς γαλήνης τὸ ἀντίθετον, ἐπεκράτει ἤδη ἢ μετὰ πόθου ἔφεσις καὶ ὁρμὴ πρὸς τι ἀπολύτως βέβαιον. Ὁ ἄνθρωπος ἀπωθούμενος τὴν πραγματικότητα, ἀδυνατῶν νὰ ἐμμένῃ εἰς τὴν ἀρχαίαν ὁρησκευτικὴν πίστιν, καὶ δυσπιστῶν εἰς τὰς ἀντιφασκούσας τῶν φιλοσόφων δοξασίας, ἐπόθει τὴν ὑπεράνω τοῦ πεπερασμένου κόσμου ἀνύψωσιν, καὶ ἐδίψα τὴν καθαρὰν καὶ ἀπενδοίαστον ἀλήθειαν· ὅθεν τὸ ἰδανικὸν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης κα-

τέστη ἡ ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τοῦ πεπερικσμένου διὰ τῆς εἰς τὸ ἀπόλυτον ἀνυψώσεως, ἡ ἀπαλλαγὴ ἀπὸ πάσης ἀβεβαιότητος διὰ τῆς μετὰ τοῦ ἀπολύτου ἀμέσου συνανώσεως. Καὶ αὕτη δὲ ἡ φιλοσοφία ὤφειλε νὰ παρακολουθήσῃ τὴν ὁρμὴν ταύτην καὶ νὰ γένῃ θρησκευτικὴ· αἱ φιλοσοφαί τῆς ἐποχῆς ταύτης ἔχουσιν ἀπασαὶ ὑπερβατικόν τινα χαρακτηρισμὸν μυστικισμοῦ. Ἐπιδιώκουσιν οὐχὶ τὴν φαινομενικὴν πραγματικότητα, ἀλλὰ τὸ ἐπέκεινα θεῖον, τὸ ὑπερκόσμιον, καὶ ἡ ὁδὸς δι' ἧς τὸ ἐπιζητοῦσι, δὲν εἶναι ἡ τῆς διανοίας, ἀλλ' ἡ τῆς ἀμέσου θέας, τῆς ἐκστάσεως εἰς τὸ μυστήριον τοῦ θεοῦ κόσμου· καὶ μετὰ ταύτης τῆς μυστικῆς τάσεως συνάπτεται πολλαπλὴ δεισδιαιμονία, προσκόλλησις εἰς μαγικὰς τέχνας (θεουργίαν), πίστις εἰς θαύματα, δαίμονας καὶ θείας ἐμφανείας. Ἡ ἀνάμιξις τῆς Ἑλληνικῆς καὶ ἀνατολικῆς φιλοσοφίας ἥτις κυρίως ἐτελέσθη ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καὶ ἐκεῖ παρήγαγε τὴν ἀλεξανδρινὴν θρησκευτικὴν φιλοσοφίαν, προήγαγε τὸ πνεῦμα τοῦτο τῆς ἐποχῆς. Ἐπῆλθε συγχώνευσίς τις ἀπασῶν τῶν θρησκειῶν καὶ τῶν φιλοσοφημάτων διὰ τοῦ μέσου τοῦτου ἐφαντάζοντο ὅτι ἐμελλον νὰ συναθροισθῶσι τὰ διεσκεδασμένα ἔγνη τῆς ἀληθείας, νὰ καθαρισθῇ ἡ θρησκευτικὴ πίστις ἀπὸ ἐθνικῆς ἀποκλειστικότητος καὶ παρεισφρησάσας διαφθοράς, καὶ νὰ θεμελιωθῇ τοιαύτη τις φιλοσοφία, ἥτις νὰ ᾖ συνάμα καὶ καθολικὴ θρησκεία. Ἀπασαὶ δὲ αὗται αἱ ἀποπειραὶ καὶ δοξασαί τῆς ἐποχῆς ἐκείνης εἶχον ὡς κέντρον τὸν Νεοπλατωνισμόν, ὅστις ἀπέναντι τοῦ ἡδὴ κραταιωθέντος χριστιανισμοῦ, προέβη εἰς τὸ τελευταῖον ἀπεγνωσμένον μέτρον νὰ ἐξηγήσῃ ἀποχρώντως καὶ νὰ ὑποστηρίξῃ θρησκευτικοφιλοσοφικῶς τὸ τοῦ πολυθεϊσμοῦ σύστημα διὰ τῆς ἐπαναστροφῆς εἰς τὸν πλατωνικὸν ἰδεαλισμόν. Ὁ Νεοπλατωνισμὸς εἶναι τὸ πέρας τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας, ἐφ' ὅσον ἐπὶ τῆς πλατωνικῆς βάσεως ἐμπεριλαμβάνει εἰς ἓν ὅλον ἀπάσας τὰς προγενεστέρας φιλοσοφικὰς ἀποπειράς καὶ κυρίως συνδέει πρὸ ἀλλήλας τὰς ἀντιθέτους διευθύνσεις τῶν δύο τελευταίων περιόδων. Μετὰ μὲν τῶν συστημάτων τῆς τρίτης περιόδου λαμβάνει ὡς ἀφετηρίαν τὴν ὑποκειμενικότητα, μετὰ δὲ τῶν τῆς δευτέρας ἀποπειρᾶται ἐκ τινος ἰδανικῆς ἀρχῆς τῶν ὄντων νὰ παραγάγῃ σύστημα ἀντικειμενικῆς φιλοσοφίας. Εἶναι ἐν ἐνὶ λόγῳ ἡ τελευταία οὐχὶ ἀναξία προσπάθεια τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος.

Θεμελιωτὴς τοῦ Νεοπλατωνισμοῦ εἶναι Ἀμμώνιος ὁ Σάκκας, ὅστις περὶ τὸ διακοσιοστὸν ἔτος μ. Χ. ἤνοιξεν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ φιλοσοφικὴν Σχολήν, ἥτις ἐκλήθη Νεοπλατωνικὴ, διότι οἱ Νεοπλατωνικοὶ ἦσαν τὸ πρῶτον ἀπλῶς μαθηταὶ καὶ ἐρμηνευταὶ τοῦ Πλάτωνος, καὶ πραγματικῶς τὸ πλεῖστον μέρος τῶν ἰδεῶν τῶν ἐξ αὐτοῦ ἠρύσθησαν, εἰ καὶ ἀνέμιξαν πολλὰ στοιχεῖα ἀριστοτελικὰ καὶ στωικά. Ἀλλ' οὐδὲν σύγγραμμα τοῦ Ἀμμωνίου σώζεται καὶ περὶ τῆς φιλοσοφίας του οὐδεμία εἰδήσις ἔφθασεν εἰς ἡμᾶς.

Μεταξύ τῶν πολυαριθμῶν μαθητῶν τοῦ Ἀμμωνίου ἐχρημάτισαν καὶ πολλοὶ εἰς ἄλλας ἐπιστήμας διαπρέψαντες, οἱοὶ ὁ Λογγίνος καὶ ὁ Ὀριγένης. Ὁ κατ' ἐξοχὴν ὁμοῦ διδάσκαλος μαθητῆς αὐτοῦ καθὼ φιλόσοφος εἶναι ὁ Πλωτῖνος, ἐκ τῶν συγγραμμάτων τοῦ ὁποίου γνωρίζομεν μάλιστα τὴν Νεοπλατωνικὴν φιλοσοφίαν. Τὸ ὅλον σύστημα τῆς φιλοσοφίας ταύτης εἰς αὐτὸν κυρίως ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων ἀποδίδεται.

Ἐπειδὴ οἱ μαθηταὶ τοῦ Ἀμμωνίου κατ' αἴτησιν τοῦ διδασκάλου τῶν ὑπεσχέθησαν νὰ μὴ καταθέσωσιν ἐν συγγράμμασι τὴν φιλοσοφίαν τοῦ (Πορφ. Βίος Πλωτ.) διὰ τοῦτο καὶ ὁ Πλωτῖνος συνέγραψε μόλις ὅσῃ, ἢ μάλλον εἰπεῖν τὰ συγγράμματά του ἐξεδόθησαν μετὰ τὸν θάνατόν του ὑπὸ τοῦ Πορφυρίου, ἐνὸς τῶν μαθητῶν του, τοῦ συγγράψαντος καὶ τὴν βιογραφίαν του. Τὸ παράδοξον εἶναι ὅτι ἡ ἀκριβὴς ἀφήγησις τῶν τοῦ βίου εἶναι ἀναμειγμένη μετὰ πολλῶν θαυμαμάτων· διότι κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν ἤκμαζον τὰ θαύματα.

Ὁ Πλωτῖνος εἶναι Αἰγύπτιος γεννηθεὶς περὶ τὸ 205 μ. Χ. καὶ ἀποθανῶν περὶ τὸ 270. Ἀφοῦ ἐπεσκέφθη διαφόρους διδασκάλους τῆς φιλοσοφίας κατέστη μελαγχολικὸς καὶ σύννους· μεταβάς δὲ ἐπὶ τέλους εἰκοσιοκταετῆς τὴν ἡλικίαν πρὸς τὸν Ἀμμώνιον ἤκουσε τὰ μαθήματά του ἐπὶ ἐνδεκαετίαν. Ἐπειδὴ δὲ κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν ἤδοντο πολλὰ περὶ τῆς Ἰνδικῆς καὶ βραχμανικῆς σοφίας, ὁ Πλωτῖνος μετέβη τότε μετὰ ῥωμαϊκοῦ στρατοῦ εἰς τὴν Περσίαν· ἀλλ' ἀποτυχούσης τῆς στρατείας ὁ Πλωτῖνος μόλις διεσώθη ἀπρακτος (Πορφ. Β. Πλ.). Τεσσαρακονταετῆς τὴν ἡλικίαν ἔλθων εἰς Ῥώμην διέτρεψεν ἐνταῦθα 26 ἔτη μέχρι τοῦ θανάτου του (ὁ αὐτὸς αὐτόθι)· ἐνθα διδάσκων ἀπέλαυε μεγάλης ὑπολήψεως συρρευσάντων πρὸς αὐτὸν πλείστον μαθητῶν οἵτινες τὸν ἐτίμων ὡς ὃν ὑπερανθρώπινον. Ἀλλὰ πρὸς διὰδοσιν τῆς διδασκαλίας του συνέτεινε τὰ μέγιστα ὁ Πορφύριος (γεννηθεὶς κατὰ τὸ 233 μ. Χ. καὶ ἀποθανῶν τὸ 304), ὅστις ὠσαύτως ἔζη ἐν Ῥώμῃ καὶ ἐδίδασκε, καὶ διὰ τῆς ζωῆράς καὶ ἐπιτυχοῦς ἀπαγγελίας του ἐφείλκυσε πολλοὺς συνεταίρους εἰς τὸν Νεοπλατωνισμόν.

Τὰ συγγράμματα τοῦ Πλωτίνου συνετάχθησαν κυρίως ὡς ἀπαντήσεις εἰς ζητήματα ὑπὸ τῶν ἀκροατῶν του προτεινόμενα. Ἐκαλοῦντο δὲ ἐννεάδες, ὧν ἑξὼς σώζονται· ἐκάστης δὲ αὐτῶν περιεχούσης ἐννέα διακεκριμένας πραγματείας, ὑπάρχουσι συλλήθδην πεντήκοντα τέσσαρες πραγματεῖαι διαιρούμεναι εἰς πολλὰ κεφάλαια. Τὰ βιβλία ὁμοῦς ταῦτα δὲν ἀπαρτίζουσιν ὅλον τι συνεχές, ἀλλ' εἰς ἕκαστον βιβλίον ὁ Πλωτῖνος φιλοσοφικῶς πραγματεύεται διάφορα ἀντικείμενα. Ἡ πρώτη ἐννεὰς εἶναι κυρίως ἡθικὴ 1) βιβλίον τί εἶναι τὸ ζῶον, τί ὁ ἄνθρωπος· 2) περὶ τῶν ἀρετῶν· 3) περὶ τῆς διαλεκτικῆς· 4) περὶ εὐδαιμονίας· 5) ἂν ἡ εὐδαιμονία συνίσταται ἐν παρτάσει χρόνου· 6) περὶ

τοῦ καλοῦ· 7) περὶ τοῦ πρώτου ἀγαθοῦ καὶ τῶν ἄλλων ἀγαθῶν· 8) πόθεν τὸ κακόν· 9) περὶ τῆς μετὰ λόγου ἐξόδου ἐκ τῆς ζωῆς. Ἄλλα δὲ βιβλία εἶναι μεταφυσικά. Ὁ Πορφύριος λέγει ὅτι ὁ Πλωτῖνος πεντηκονταετῆς τὴν ἡλικίαν εἶχε συγγράψει εἴκοσι καὶ ἑν βιβλία, πρὶν ἢ φοιτήσῃ πρὸς αὐτόν· εἴκοσι τέσσαρα κατὰ τὰ ἐφεξῆς πέντε ἔτη, ἐν αἷς ὁ Πορφύριος ἐμαθήτευσεν παρ' αὐτοῦ. Ἐνθ' δὲ ὁ Πορφύριος ἀπῆν εἰς Σικελίαν, συνέγραψε προσέτι ἄλλα ἑννέα κατὰ τὰ τελευτεῖα ἔτη πρὸ τοῦ θανάτου του.

ΣΥΣΤΗΜΑ ΤΟΥ ΝΕΟΠΛΑΤΩΝΙΣΜΟΥ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΠΛΩΤΙΝΟΝ

Μετὰ τῆς παρακμῆς τῶν ἀρχαιοτέρων φιλοσοφικῶν σχολῶν καὶ ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τοῦ σκαπτισμοῦ βαθμυδὸν ἐξηγέρθη δυσπιστία τις ἢ μᾶλλον ἀπόγνωσις κατὰ παντός διαλεκτικοῦ φιλοσοφήματος. Ὅθεν τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς προσεπάθει ἤδη διὰ τῆς ὑπερπηδήσεως πάσης διαλεκτικῆς ἀποδείξεως ὅπως καταλάβῃ τὸ ἀπόλυτον διὰ τινος ἀμέσου ἐσωτερικῆς θέας, ἥτις ὥφειλεν ἀπολύτως νὰ ἐκμηδενίσῃ πᾶσαν διάστασιν καὶ χωρισμὸν μεταξὺ τοῦ ἀνθρωπίνου καὶ τοῦ θείου. Τὸ ἀκρότατον, λέγει ὁ Πλωτῖνος, δὲν δύναται τις ν' ἀντιληφθῇ μῆτε διὰ τῶν αἰσθητηρίων, διότι πᾶν ἐξωτερικὸν καὶ σωματικὸν εἶναι σκια ἀνούσιος, καὶ ἡ αἴσθησις ὄνειρον· μῆτε διὰ τῆς σκεπτομένης ἢ ἀποδεικνυούσης διανοίας (λογισμοῦ διανοίας), διότι αὕτη συνδέεται στενώτατα μετὰ αἰσθητικῆς ἀντιλήψεως, καὶ δὲν φέρει ἐπέκεινα τοῦ αἰσθητικοῦ καὶ τοῦ ἐν χρόνῳ· μὴδὲ τέλος πάντων διὰ τῆς ἐκ τῶν προτέρων ἐνεργείας τοῦ λόγου (τῆς νοήσεως), διότι καὶ ἐν ταύτῃ ὑπάρχει διῆσμός, διάστασις μεταξὺ τοῦ διανοουμένου καὶ τοῦ νοητοῦ, τὸ ὑποκείμενον ἔχει εἰσέτι τὸ ἀντικείμενον ἐκτὸς αὐτοῦ· ἀλλὰ μόνον διὰ τινος ἀμέσου συναφείας τῆς ψυχῆς μετὰ τοῦ θείου, ἐνθα παύει πᾶσα διάκρισις τῆς θείας καὶ ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως, διὰ τινος θείας (θεᾶσθαι) τοῦ ὑπεραισθητικοῦ τελεῖται ἡ μετ' αὐτοῦ ἔνωσις. Ἐν ταύτῃ τῇ θείᾳ παύουσιν ἅπασαι αἱ ἔννοιαι· ὁ προσδιορισμὸς τῆς διανοίας καὶ ἡ διαύγεια τῆς αὐτοσυνειδησίας ἐξαφανίζονται εἰς κατάστασιν μυστικῆς ἐκστάσεως ἐνθουσιασμοῦ· ἡ ψυχὴ ἀπόλλυσι τὴν αὐτοσυνειδησίαν τῆς ἐνούμενης μετὰ τοῦ ἀρχικοῦ ἐνός. Ἀλλ' ἡ ταιαύτη κατάστασις ἐν τῇ γῇ ἡμῶν ὑπάρξει ἐπὶ βραχὺ τι μόνον δύναται νὰ διαρκέσῃ. Ὁ Πλωτῖνος ὅμως διηγεῖται ὅτι πολλάκις ἐπειράθη ἐν ἑαυτῷ τὴν θέαν ταύτην τοῦ θείου καὶ τὴν πλήρη μετ' αὐτοῦ ἔνωσιν (Ἐνν. VI, 8, 1).

Ἴνα δὲ ἡ συνειδησις ἢ βεβαία ὅτι θεωμένη τὸ θεῖον ἔψαυσε πραγματικῶς τὸ ὕψιστον, τὸ ἀπόλυτον, ἀνάγκη ἐκ τούτου τοῦ θείου ν' ἀφαιρεθῇ πᾶς προσδιορισμός, δι' οὗ δύναται αὐτὸς νὰ περατωθῇ.

Καθώς υποκειμενικῶς τὸ πρῶτον καὶ ὕψιστον εἶναι ὅχι ὁ κοῦς ἢ ἡ διάνοια, ἀλλὰ τὸ ὑπεράνω τῆς διανοίας ἰστάμενον, οὕτω καὶ ἀντικειμενικῶς ἡ ἀνωτάτη ἀρχὴ τῆς πραγματικότητος εἶναι τὸ ἀπολύτως ἀπλοῦν, ὅχι ὃν τι διαιρετὸν καὶ διαλυόμενον εἰς στοιχεῖα, ἀλλ' ἐξ οὗ ἐκπηγάζει πᾶσα διάκρισις, ἐνῷ αὐτὸ ὑφούται ὑπεράνω πάσης διακρίσεως. Ἐὰν ὅθεν τὸ ἀπόλυτον εἶναι ἀπλοῦν δὲν δύναται νὰ νοηθῇ καὶ νὰ ὁρισθῇ διὰ λέξεων· εἶναι ὑπερβατικόν (ἐπέκεινα πάντων) ἀκατάληπτον, ἐπομένως δὲ καὶ ἀνέκφραστον (ὄνομα αὐτῷ οὐ προσήκει), μόνον δὲ ἀρνητικούς προσδιορισμούς δύναται τις ν' ἀποδώσῃ εἰς αὐτό. Π. χ. εἶναι *ἄπειρον*, οὐ *πεπερασμένον*, *ἄμορφον*, *ἀνείδεον*, ὑπέρτερον πάσης μορφῆς καὶ ποιότητος. "Οθεν ὁ Πλωτῖνος ἀπαρνείται αὐτῷ *ῥήσιν*, *βοῦλησιν* καὶ *ἐνέργειαν*· τὴν μὲν νόησιν, διότι ὁ διανοούμενος προσδεῖται ἀντικειμένου ὅπως διανοῇται· τὴν δὲ βούλησιν καὶ τὴν ἐνέργειαν, διότι αὗται εἶναι τάσις πρὸς τι ἐκτός τοῦ υποκειμένου· κείμενον ἀγαθόν· ἐνῷ τὸ ἀρχικόν ὃν ἀνάγκη νὰ θεωρηθῇ ὡς τι ἀνεκδέεσ καὶ αὐταρκες. Μάλιστα δὲ ὁ Πλωτῖνος ἀπαρνείται εἰς τὸ ἀρχικόν ὃν καὶ ζῶν καὶ ὑπαρξίν· διότι πᾶν ὃν εἶναι προσδιωρισμένον, ἀπεναντίας δὲ ἡ ἀνωτάτη ἀρχὴ ἀνάγκη νὰ προηγῇται τοῦ προσδιωρισμένου ὄντος. Τρία δὲ μόνον θετικὰ κατηγορούμενα ἀπονέμει ὁ Πλωτῖνος εἰς τὸ ἀρχικόν ὃν· ἀποκαλεῖ αὐτὸ τὸ *πρῶτον*, τὸ *ἐν*, τὸ *ἀγαθόν*. Ἄλλ' ὁμολογεῖ ὅτι τὸ κατηγορούμενον *ἐν* δὲν εἶναι θετικῶς οὐσιώδης προσδιορισμὸς τοῦ ἀπολύτου, ἀλλ' ὅτι μόνον ἔχει τὴν ἀρνητικὴν σημασίαν τῆς ἀπ' αὐτοῦ ἀποκλείσεως τῶν πολλῶν. Ὡσαύτως δὲ ἔχει τὸ πρᾶγμα καὶ περὶ τοῦ κατηγορουμένου ἀγαθοῦ· οὐδὲ τοῦτο εἶναι οὐσιώδης προσδιορισμὸς τοῦ ἀπολύτου, διότι ὁ Πλωτῖνος ῥητῶς λέγει, ὅτι τὸ ἀπόλυτον δὲν εἶναι καθ' ἑαυτὸ ἀγαθόν, ἀλλὰ σχετικῶς πρὸς τὸν κόσμον, ἐφ' ὅσον χρηθεῖ εἰς αὐτόν (ὡς ἡ πλατωνικὴ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ) ὑπαρξίν καὶ ὑπόστασιν (Ἐνν. VI, 7, 41. Οὐ τοίνυν οὐδ' ἀγαθόν αὐτῷ, ἀλλὰ τοῖς ἄλλοις ταῦτα γὰρ δεῖται αὐτοῦ, αὐτὸ δ' οὐκ ἔν δέοιτο αὐτοῦ). "Οθεν αἱ δύο αὗται ἔννοιαι οὐδεμίαν πραγματικὴν γνῶσιν τοῦ ἀπείρου ὄντος παρέχουσι· δὲν δύναται τις θετικῶς νὰ εἴπῃ περὶ αὐτοῦ τί εἶναι καθ' ἑαυτό, ἀλλὰ τί εἶναι σχετικῶς πρὸς τὸν γενόμενον κόσμον· κατὰ τὴν σχέσιν ταύτην εἶναι ἀπόλυτος αἰτιότης, αἴτιον τῶν πάντων ἢ *πρώτη δύναμις*.

Ἐφ' ὅσον δὲ τὸ ἀρχικόν ὃν εἶναι ἀπόλυτος ἰσχύς καὶ δυνάμις ἐνεργεῖ δημιουργικῶς καὶ παράγει ἄλλο τι. Πᾶν τὸ ὑπάρχον εἶναι προϊὼν ταύτης τῆς δημιουργικῆς ἐξωτερικεύσεως τοῦ ἀρχικοῦ ὄντος. Πῶς ὁμως ὁ Πλωτῖνος ἐθεώρησε τὴν ἐξωτερικευσιν ταύτην τοῦ Θεοῦ, καὶ πῶς συνῆψε ταύτην μετὰ τῆς προηγηθείσης ἀποκλείσεως πάσης ἐνεργείας ἐκ τῆς τοῦ Θεοῦ ἐννοίας, περὶ τούτου ἐξεφράσθη ἀπλῶς δι' εἰκό-
νων. Τὸ ἀρχικόν ὃν, λέγει, δυνάμει τῆς πλησμονῆς του οἰονεῖ ὑπερεξεί-

χείλισεν· ὡς πηγὴ τις δίδει γένεσιν εἰς ποταμούς· χωρὶς γὰρ ἐξαντλή-
ται εἰς ταύτην τὴν ἐκροήν, οὕτω καὶ τὸ ἀρχικὸν ὄν παρήγαγε τὰ
ὄντα ἄνευ ἐλαττώσεως ἢ ἀλλοιώσεως τῆς οὐσίας του. Τὸ θεῖον εἶναι
τρόπον τινα ἥλιος, ὅστις ἐκχέει τὰς ἀκτῖνάς του ἐπὶ τοῦ παντός.
"Ὅτι δὲ ὁ Πλωτῖνος μεταχειρίζεται τὴν εἰκονικὴν ταύτην ἔκφρασιν,
τοῦτο προέρχεται ἐκ τοῦ ὅτι οὐδεμίαν ἡδύνατο γὰρ παράσχη φιλοσο-
φικὴν ἔννοιαν περὶ τοῦ τρόπου τῆς τοῦ κόσμου γενέσεως, διότι τοιαύ-
την δὲν ἦτο δυνατόν γὰρ παράσχη ὁρμώμενος ἐκ τῆς ἀφηρημένης τοῦ
Θεοῦ ἰδέας· οὐδὲ δύναται γὰρ θεωρηθῇ κυρίως ὁ κόσμος, κατὰ τὴν δι-
δασκαλίαν τοῦ Πλωτίνου, ὡς ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐκπόρευσις. Ὁ Πλωτῖνος
ῤητῶς ἀντιτάσσεται εἰς ταύτην τὴν δοξασίαν καίτοι πολλάκις ὑπο-
κειμένην ὡς βάσιν εἰς τὰς εἰκόνας καὶ παρομοιώσεις του, ἥτις ἄλλως
εἶναι καὶ ἀσυμβίβαστος πρὸς τὴν ὑπ' αὐτοῦ διατυπωθεῖσαν περὶ τοῦ
Θεοῦ ἔννοιαν, διότι κατὰ πᾶσαν ἐκπόρευσιν τὸ ἐκπορευόμενον μεταδίδωσι
μέρος τι τῆς οὐσίας του εἰς τὸ ἐκπορευόμενον, ἐνῶ κατὰ τὸν Πλω-
τῖνον εἰς τὴν γένεσιν τοῦ παντός τοιαύτη μετάδοσις τῆς θείας οὐ-
σίας δὲν δύναται γὰρ ἐτελέσθαι, διότι αὐτὸς θεωρεῖ τὸ ἀρχικὸν ὄν ὡς
ἀπολύτως ἐν ἑαυτῷ ἐγκλειστον καὶ κεχωρισμένον παντός πεπερασμέ-
νου. Πρεσβεύει ὅθεν ὅτι τὸ παραχθέν ἔχει σχέσιν πρὸς τὸ πρῶτον
ἢ τὸ ἀρχικὸν ὄν οὐχὶ ὡς τὸ μέρος πρὸς τὸ ὅλον, ἀλλ' ὡς τὸ ἀποτέ-
λεσμα πρὸς τὴν αἰτίαν· ὅτι τὸ πᾶν δὲν ἐλήφθη ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ ἀρ-
χικοῦ ὄντος, ἀλλ' ὅτι ἐξῆλθε διὰ τῆς ποιητικῆς αὐτοῦ δυνάμεως.
Ἀλλὰ καὶ ἡ αἰτιότης αὕτη τοῦ ἀρχικοῦ ὄντος εἶναι ἀσυμβίβαστος
πρὸς τὴν Πλωτίνειον ἔννοιαν τούτου τοῦ ἀρχικοῦ ὄντος· διότι διὰ τὴν
αἰτίαν εἶναι χρεῖα καὶ ἀνάγκη γὰρ ἐνεργῆ, ἐνῶ τὸ ἀρχικὸν ὄν τοῦ
Πλωτίνου εἶναι ἀπολύτως αὐταρκες καὶ μηδενὸς ἑτέρου προσδεόμενον.

Τὸ ἐκ τοῦ ἀρχικοῦ ὄντος πρῶτον γεννώμενον εἶναι μεταξὺ τῶν ἄλ-
λων ὄντων τὸ ἐγγύτατα αὐτῷ παριστάμενον, ἀλλ' ὅμως εἶναι ἀτελέ-
στερον τοῦ πρώτου· διότι ἡ αἰτία εἶναι αἰείποτε καὶ ἀναγκαίως τε-
λειοτέρα καὶ ἰσχυρότερα ἢ τὸ ὑπ' αὐτῆς αποτελούμενον. Αὕτη ὅμως
ἡ πρόοδος ἀπὸ τοῦ τελειοτέρου ἐπὶ τὸ ἀτελέστερον ἀπαντᾶται καὶ
πορρωτέρω, μέχρι τῶν ἐσχάτων εἰδῶν τῆς ὑπάρξεως· ὅσα μᾶλλον ἀ-
πέχει τι ἀπὸ τῆς πρώτης αἰτίας, καὶ χωρίζεται ἀπ' αὐτοῦ δι' ἄλλων
διαμέσων αἰτιῶν, τοσοῦτον ἀτελέστερον εἶναι. Τὸ ἄθροισμα ἐπομέ-
ως τῶν ὄντων ἀπερτίζει κατιοῦσαν κλίμακα, ἥς μόναι αἱ ἀνώταται
βαθμίδες ἔχουσιν ἐγγυτέραν συγγένειαν μετὰ τοῦ ἀρχικοῦ ὄντος.
Ἰδοὺ ὅθεν πῶς θεωρεῖ ὁ Πλωτῖνος τὴν κλίμακα ταύτην, καθ' ἣν τὰ
ὄντα παρήχθησαν. Τὸ πρῶτον ἐκγονον τοῦ ἀρχικοῦ ὄντος εἶναι, ὁ
νοῦς, ἡ διάνοια, ἔχουσα μὲν ἐν ἑαυτῇ ἐπὶ ἐγγύτερον τὴν ἀπλότητα
τοῦ ἐνὸς διὰ τῆς πνευματικῆς οὐσίας της, ἀλλὰ καὶ διακρίσιν καὶ
ἀντι(θεσιν (νοῦν καὶ νοητόν), ζώην καὶ κίνησιν (διανοητικὴν ἐνέργειαν).
Ἡ ὑπερτάτη αὕτη διάνοια τοῦ Πλωτίνου εἶναι ὁ ἀριστοτελικὸς νοῦς

καταβιβασθεὶς μόνον ἀπὸ τῆς πρώτης εἰς τὴν δευτέραν θέσιν. Τὸ ὑπὸ τοῦ νοῦ παραχθέν ἐμπεριεχόμενον τῆς νοήσεώς του εἶναι αἱ ἰδέαι, τὰ (Πλατωνικὰ) ἀρχέτυπα πάσης συγκεκριμένης υπάρξεως. Ὁ νοῦς ὑπὸ ταύτην τὴν ἔποψιν εἶναι ὁ κοητὸς κόσμος, ἐνθα αἱ ἰδέαι αὐταὶ εἰσέτι ὑφίστανται συνειλημμέναι εἰς ἐνότητα· αὐτὸς εἶναι ὁ δημιουργὸς τῆς ἰδανικῆς πληθούς τῶν εἰδῶν, ὡς ἐν γένει τὸ ἐν εἶναι δημιουργὸς τῶν ὄντων. Ἐκ τοῦ νοῦ παράγεται διὰ τῆς δημιουργικῆς αὐτοῦ δυνάμεως, ἣν ἔχει παρὰ τοῦ ἐνός, ἡ ἀρχὴ τῆς πραγματικῆς ζωῆς, ἡ ψυχὴ, καὶ μάλιστα κατὰ πρῶτον ἡ καθολικὴ ἢ ἡ ψυχὴ τοῦ κόσμου, ἥτις ὅμως κατόπιν περιλαμβάνει ἐν ἑαυτῇ καὶ τὰς ὑπ' αὐτῆς γεννηθείσας ἀτομικὰς ψυχάς. Ἡ ψυχὴ εἶναι τὸ μεθόριον τοῦ νοητοῦ κόσμου, συγκοινωνεῖ εἰσέτι μετὰ τοῦ νοῦ ὅστις μεταδίδει αὐτῇ τὴν νόησίν του, θεωμένη οὐχ ἡττον τὰς ἰδέας τῶν πολλῶν ὄντων ἢ τὸ ἀρχικὸν ἐν· ἀλλ' αὕτη ἐπεκτείνεται ἤδη καὶ εἰς τὸν αἰσθητικὸν κόσμον. Διότι ἡ ψυχὴ συνδέεται μετὰ τοῦ ἐσχάτου, ἀτελειστάτου καὶ ἐπομένως τὴν σειρὰν τῶν ὑπαρχόντων συγκλείοντος στοιχείου, μετὰ τῆς ὕλης, ἐφαρμόζεται ἐπὶ τῆς ὕλης ὅπως διαπλάση καὶ διαμορφώσῃ αὐτὴν κατὰ τὰ ἰδανικὰ ἀρχέτυπα τοῦ κοητοῦ κόσμου καὶ ὅπως μεταδώσῃ εἰς αὐτὴν τὴν ἰδίαν τῆς ζωῆς. Διὰ τῆς συνδέσεως ταύτης τῆς ψυχῆς μετὰ τῆς ὕλης γεννᾶται ὁ ὁρατὸς κόσμος, τὸ ὁμοίωμα τοῦ νοητοῦ κόσμου ὅπερ διὰ μὲν τὴν τάξιν καὶ τὴν τῶν εἰδῶν ποικιλίαν εἶναι πάντοτε καλόν, οὐχὶ ὅμως ὄντως πραγματικόν, ἀλλ' ἀενάως ῥέον καὶ ἀλλοιούμενον· διότι ἡ ὕλη, ἐξ ἧς ὁ ὁρατὸς κόσμος σχηματίζεται, δὲν εἶναι τι πραγματικόν· εἶναι ἀπλοῦν φαινόμενον, ἀπλὴ ἐνδεχομένη ὑπαρξις, εἶναι οὐχ ἡττον ἄμορφος ἢ ἐπιδεικτικὴ μορφῆς. Ἡ θεωρία αὕτη περὶ τῆς ὕλης ὡς μὴ ὄντος εἶναι πλατωνικὴ· ἀλλὰ κατὰ τοῦτο ὁ Πλωτῖνος ὑπερακοντίζει τὸν Πλάτωνα, ὅτι θεωρεῖ τὴν ὕλην ὀριστικῶς ὡς τὸ πρῶτον κακόν, ὡς τὴν βάσιν πάσης ἀτελείας καὶ φαυλότητος ἐν τῷ αἰσθητικῷ κόσμῳ· ἐντεῦθεν δὲ καὶ ἐν τῇ ψυχῇ, ἥτις καίτοι καθ' ἑαυτὴν θεία καὶ ἀγαθὴ, μόνον διὰ τῆς ἐπαφῆς τῆς μετὰ τῆς ὕλης ἐνδέχεται νὰ περιπέσῃ εἰς τὸ φαῦλον καὶ τὸ κακόν.

Ἡ πρακτικὴ δὲ συνέπεια τῆς διδασκαλίας ταύτης, ἥτις θέτει τὴν πλατωνικὴν δυάδα ὡς τὸν μοναδικὸν κανόνα, εἶναι ἡ ἀποχώρισις τοῦ πνεύματος ἀπὸ τοῦ ὑποδεεστέρου αἰσθητικοῦ κόσμου. Ὡς ἡ παγκόσμιος ψυχὴ, οὕτω καὶ αἱ ἀτομικαὶ ψυχαὶ ἴστανται μετὰ τῆς ὑπεραίσθητικῆς καὶ τῆς αἰσθητικῆς σφαίρας τῆς υπάρξεως. Ἐκ τοῦ κοητοῦ κόσμου, ἐκ τῆς ἰδίας αὐτῶν ἐστίας, ἐνθα ἐνδιέτριβον πρὶν ἢ ἐμπίσωσιν εἰς τὴν πεπερασμένην ζωὴν, καταβιβασθεῖσαι εἰσῆλθον εἰς τὸ αἰσθητικόν, ὅπως διαπλάσωσι τοῦτο καὶ ζωογονήσωσιν. Αὕτη δὲ ἡ ἐν τῷ αἰσθητικῷ κόσμῳ εἰσοδος καθίσταται τὸ αἷτιον, ὅπως ἡ ψυχὴ ἐπιλανθάνουμένη τῆς οὐρανίας κατεγνώγῃς τῆς προεκδύλακται

εἰς τὸ ὑλικόν, καὶ τρέχῃ κίνδυνον νὰ στερηθῇ διὰ παντός τοῦ συνδέσμου τῆς μετὰ τοῦ θεοῦ κόσμου, τῆς ἀγνείας, ἰσχύος καὶ εὐδαιμονίας τῆς. Ὁ προορισμός ὅθεν τοῦ ἀνθρώπου συνίσταται νὰ ἐνατενίσῃ πάλιν εἰς τὴν ἀληθῆ διαμονὴν του, ν' ἀπαλλάττῃ τὴν ψυχὴν του ἀπὸ παντός πράγματος ἄλλοτρίου τῆς ἀληθοῦς οὐσίας του, καὶ νὰ λύῃ ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τὰ σωματικὰ δεσμά του. Ἡ κάθαρσις αὕτη ἀπὸ τοῦ αἰσθητικοῦ, ἀπὸ τῆς ζωικῆς τοῦ ἀνθρώπου φύσεως, εἶναι ἡ ἀληθὴς ἀρετὴ, καὶ τὸ κύριον καὶ οὐσιῶδες εἶναι ἡ ἀποχὴ ἀπὸ παντός πράγματος δυναμένου νὰ δεσμεύσῃ τὴν ψυχὴν εἰς τὴν αἰσθητικότητα καὶ εἰς τὸ σῶμα. Διὰ τοιαύτης ἀνυψώσεως ὑπεράνω τοῦ αἰσθητικοῦ, διὰ τῆς τάσεως πρὸς καθαρὰν πνευματικὴν ὑπαρξιν, ἡ ψυχὴ καθίσταται ἀείποτε ἰκανωτέρα ὅπως ἀναμιμνήσκῃται τῆς νοερᾶς αὐτῆς φύσεως, ἀναπτέρωθῇ πρὸς τὴν οὐρανίαν διαμονὴν τῆς καὶ τὴν ἀναπόσπαστον σύνδεσιν τῆς μετὰ τοῦ νοῦ, καὶ δι' αὐτοῦ μετὰ τοῦ ἀρχικοῦ ἐνός. Ὅθεν μετὰ τὸν σωματικὸν θάνατον ἐπιτυχᾶναι τὴν πραγματικὴν ἐπάνοδον εἰς τὸν ἄνω κόσμον, καὶ ὅσω μᾶλλον ἀποχωρίζεται τοῦ ἀτομικοῦ καὶ τοῦ αἰσθητικοῦ καὶ ἐπαναστρέφει εἰς ἑαυτὴν, τοσούτω τάχιον καταπτᾶ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἐπιγείῳ ζωῇ εἰς τὴν θέαν τῆς ἀρχικῆς βάσεως, τοῦ πρώτου ἐνός, ἐπομένως δὲ εἰς τὴν ἄφατον μακαριότητα.

ΠΟΡΦΥΡΙΟΣ ΚΑΙ ΙΑΜΒΛΙΧΟΣ

Διάσημοι μαθηταὶ τοῦ Πλωτίνου εἰσὶν ὁ Πορφύριος καὶ ὁ Ἰαμβλῖχος· ὁ μὲν Σύριος ὢν, ἀπέθανε κατὰ τὸ 304 μ. Χ. ὁ δὲ καὶ αὐτός Σύριος, κατὰ τὸ 333. Τοῦ Πορφυρίου ἔχομεν ἐκτὸς ἄλλων συγγραμμάτων καὶ εἰσαγωγὴν εἰς τὸ τοῦ Ἀριστοτέλους Ὅργανον περὶ τῶν γενῶν, τῶν εἰδῶν, τῶν κρίσεων, ἐνθα ἡ λογικὴ αὐτοῦ ἐκτίθεται κατὰ τὰ κύρια μέρη τῆς. Αἱ περὶ τὴν λογικὴν ἀσχολίαι του ἀποδεικνύουσιν, ὅτι εἰς τοὺς Νεοπλατωνικοὺς εἰσῆχθη μᾶλλον ὠρισμένη διάνοια. Ὅθεν παρὰ τοῖς Νεοπλατωνικοῖς παρίσταται τὸ περίεργον τοῦτο θέαμα, ὅτι ἡ τυπικὴ λογικὴ, ἡ ὅλως ἐμπειρικὴ πραγματεία τῶν ἐπιστημῶν ἀπαντᾶται συνηνωμένη μετὰ τῆς καθαρᾶς θεωρίας καὶ ὡς πρὸς τὸ πρακτικόν μετὰ τῆς πίστεως εἰς τὴν θεωρίαν, εἰς τὸ θαυμαστὸν καὶ τεράστιον. Εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Πορφυρίου συνταχθεῖσαν βιογραφίαν τοῦ Πλωτίνου, οὗτος περιγράφεται ὡς θαυματουργός.

Ὁ Ἰαμβλῖχος μνημονεύεται ὡς βιογράφος τοῦ Πυθαγόρου· διότι οἱ Νεοπλατωνικοὶ ἐπεζήτουν πολλὰ εἰς τὴν Πυθαγόρειον φιλοσοφίαν, μάλιστα δὲ ἀνεζώωσαν πάλιν τὴν θεωρίαν τῶν ἀριθμῶν. Ὁ Ἰαμβλῖχος πάνυ ἐφημίζετο διὰ τὴν διδασκαλίαν του ἐπικληθεὶς θεὸς διδάσκαλος· ἀλλὰ τὰ φιλοσοφικά του συγγράμματα εἶναι ἐράνισμα μικρὰς ἐμπεριέχοντα εἰδικότητος. Καὶ ἡ ὑπ' αὐτοῦ συνταχθεῖσα

βιογραφία τοῦ Πυθαγόρου ὀλίγον τιμᾷ τὴν διανοίαν τοῦ. Εἰς αὐτὸν ἐπικρατεῖ ἀντὶ τῆς διανοίας ἡ φαντασία, καὶ ἀντὶ τῆς θεωρίας ἡ μαγεία, οἰκιζομένου τοῦ νοητοῦ κόσμου ὑπὸ δαιμόνων καὶ ἀγγέλων κατὰ τινα ἱεραρχικὴν τάξιν. Τοῦτο δὲ ἐκαλεῖτο θεολογία. Τὸ περὶ μυστηρίων τῶν Αἰγυπτίων σύγγραμμα ἀμφιβάλλεται ἂν ἦναι τοῦ Ἰαμβλίου.

ΠΡΟΚΛΟΣ

Ὁ Πρόκλος εἶναι μεταγενέστερος Νεοπλατωνικός. Ἐγεννήθη κατὰ τὸ 412 ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἀπέθανεν ἐν Ἀθήναις κατὰ τὸ 485. Τὸν βίον τοῦ περιέγραψεν ὁ Μαρίνος κατ' ἐκείνον τὸν τρόπον, καθ' ὃν καὶ οἱ προμνησθέντες. Κατὰ τὸν βιογράφον τοῦ οἱ γονεῖς αὐτοῦ κατήγοντο ἐκ Λυκίας τῆς μικρᾶς Ἀσίας· ἐπειδὴ δὲ ὁ Ἀπόλλων καὶ ἡ Ἀθηνᾶ ἦσαν οἱ πατρῷοι θεοὶ ταύτης τῆς πόλεως, ὁ Πρόκλος ἐλάτρευεν αὐτοὺς εὐγνωμόνως καὶ αὐτοὶ οὗτοι ἐτίμησαν αὐτὸν διὰ τῆς προσωπικῆς ἐμφανείας των, ὡς π. χ. ὁ μὲν Ἀπόλλων ἀψάμενος τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ νοσοῦντος τὸν ἐθεράπευσεν, ἡ δὲ Ἀθηνᾶ τὸν προέτρεψε νὰ μεταβῇ εἰς Ἀθήνας. Ἐνταῦθα δὲ ἐσπούδασε πρῶτον τὴν ἀριστοτελικήν, καὶ κατόπιν τὴν πλατωνικὴν φιλοσοφίαν. Μάλιστα δὲ τὸν ἐμυσταγώγησεν εἰς τὰ ἐνδότατα τῆς φιλοσοφίας ἡ θυγάτηρ Πλουτάρχου τοῦ πλατωνικοῦ, ἡ Ἀσκληπιγένεια, ἥτις, ὡς ἰσχυρίζεται ὁ Μαρίνος, μόνη κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Πρόκλου διατήρησε τὴν εἰς αὐτὴν ὑπὸ τοῦ πατρὸς τῆς παραδοθεῖσαν γνῶσιν τῶν μεγάλων ὀργίων καὶ τῆς ὅλης θεωρητικῆς ἐπιστήμης. Ὁ Πρόκλος ἐσπούδασε πᾶν εἴτι ἀνεφέρετο εἰς τὰ μυστήρια, τὰ ποιήματα τοῦ Ὀρφέως, τὰ σύγγράμματα τοῦ Ἑρμοῦ καὶ τὰ διάφορα θρησκευτικὰ ἱδρύματα· ὥστε αὐτὸς ὅπου καὶ ἂν ἤρχετο, ἐγίνωσκε κάλλιον τὰς τελετὰς τῆς τῶν ἐθνικῶν λατρείας, ἢ αὐτοὶ οἱ ἱερεῖς. Ὁ Πρόκλος ἐμυήθη εἰς ὅλα τὰ τῶν ἐθνικῶν μυστήρια. Ἐώρταζεν ἀπάσας τὰς θρησκευτικὰς ἐορτὰς καὶ ἱεροτελεστίας τῶν διαφόρων ἐθνῶν. Ἐγίνωσκε δὲ καὶ τὴν αἰγυπτιακὴν τῶν θεῶν λατρείαν, ἐτήρει τὰς καθάρσεις καὶ τὰς ἐορτὰς τῶν Αἰγυπτίων, καὶ ἐνήστευεν ἡμέρας τινὰς μετὰ δεήσεων καὶ ὕμνων. Ὁ Πρόκλος ἐποίησε πολλοὺς ὕμνους ἐξ ὧν τινες κάλλιστοι σώζονται, εἰς γνωστὰς ἢ καὶ τοπικὰς θεότητας. Ὅτι δὲ ἐνησχολεῖτο εἰς τοσαύτας θρησκείας, περὶ τούτου λέγει αὐτὸς οὕτως· ὅτι ὁ φιλόσοφος δὲν ὀφείλει νὰ ᾔηται θεραπευτικῆς τῆς λατρείας μιᾶς πόλεως ἢ ἰδιαιτέρου τινὸς θεοῦ, ἀλλ' ἐν γένει ἱεροφάντης τοῦ ὅλου κόσμου. Ἐθεώρει τὸν Ὀρφέα ὡς τὸν αὐτουργὸν ἀπάσης τῆς ἑλληνικῆς θεολογίας, ἀπένεμε δὲ ἰδίᾳ μεγάλῃν βαρύτητα εἰς τοὺς ὀρφικούς καὶ χαλδαίικους χρησμούς. Μαρίνος ὁ βιογράφος τοῦ διηγείται καὶ περὶ αὐτοῦ μέγιστα θαύματα, ὅτι προεκάλεσεν ὑετὸν ἐξ οὐ-

ρανοῦ καὶ ἐμετρίασε σφοδρὸν καύσωνα, ὅτι κατέπαυσε σεισμούς, ἐθεράπευσεν ἀσθενείας καὶ εἶδε θείας ὀπτασίας.

Ὁ Πρόκλος ἦν βαθύνους καὶ πολυῖστωρ. Θαυμάζει τις παρατηρῶν τὴν ἀντίθεσιν τῆς βαθύτητος τοιοῦτων φιλοσόφων καὶ τῶν περὶ αὐτῶν ἀναφερομένων θαυμάτων παρὰ τῶν μαθητῶν ἐν ταῖς βιογραφίαις των. Τῶν θαυμάτων τούτων μικρὰ ἔχνη ἀπαντῶνται εἰς τὰ συγγράμματα αὐτῶν τῶν φιλοσόφων. Ἐκ τῶν πολλῶν πονημάτων ἅτινα ὁ Πρόκλος κατέλιπε σώζονται εἰσέτι πολλὰ· ἔτι δὲ καὶ διάφορα μαθηματικά, π. χ. περὶ τῆς σφαίρας. Τὰ φιλοσοφικά του συγγράμματα εἶναι κυρίως σχόλια τῶν πλατωνικῶν διαλόγων. Ἐκ τῶν ἐκδοθέντων βιβλίων εἶναι ἡ πλατωνικὴ θεολογία (εἰς τὴν Πλάτωνος θεολογίαν) καὶ ἡ στοιχειώδης θεολογική.

Ἐξ ὧς εἰπεῖν εἰς τὴν τοῦ Θεοῦ λατρείαν, εἰς τὰς ἐπιστήμας καὶ εἰς τὴν Νεοπλατωνικὴν φιλοσοφίαν. Αἱ κύριαι ἰδέαι τῆς φιλοσοφίας του εὐκόλως ἐννοοῦνται ἐκ τοῦ συγγράμματός του περὶ τῆς πλατωνικῆς θεολογίας, ἐνθα εἰς τὰς ἐθνικὰς θεότητας ἀπονέμει φιλοσοφικὴν σημασίαν. Διακρίνεται δὲ ἰδίᾳ ἀπὸ τοῦ Πλωτίνου, διότι παρῆσθεν εἰς τὴν Νεοπλατωνικὴν φιλοσοφίαν καθόλου συστηματικωτέραν διάταξιν καὶ τελειοτέραν μορφήν. "Οἱ, τι ὅμως κατ' ἐξοχὴν τὸν χαρακτηρίζει εἶναι ἡ βαθυτέρα μελέτη τῆς πλατωνικῆς διαλεκτικῆς. Ἐν τῷ προμνησθέντι συγγράμματι ἀσχολεῖται περὶ τὴν λεπτοτάτην καὶ ἀκριβεστάτην διαλεκτικὴν τοῦ ἑνός· εἶναι ἀνάγκη εἰς αὐτὸν νὰ δειξῇ τὰ πολλὰ ὡς ἐν καὶ τὸ ἐν ὡς πολλὰ, καὶ νὰ ἐκθέσῃ τὰς διαφόρους μορφάς, ἃς τινὰς λαμβάνει τὸ ἐν. Καὶ ὑπὸ ταύτην τὴν ἔποψιν τὸ σύγγραμμα τοῦτο εἶναι τὸ ἀξιολογώτερον, ὅπερ δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ἄλλως εἰμὴ ὡς ἐρμηνεία τοῦ Πλάτωνος.

Ὁ Πρόκλος ἔσχε καὶ πολλοὺς ἄλλους διαδόχους τῆς ἐν Ἀθήναις διδασκαλίας του. Μαρίνον τὸν βιογράφον του, κατόπιν Ἰσίδωρον τὸν ἐκ Γάζης, καὶ τελευταῖον τὸν Δαμάσκιον, ὅστις ἐχρημάτισεν ὁ ὕστατος διδάσκαλος τῆς Νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας. Διότι κατὰ τὸ 529 μ. Χ. Ἰουστινιανὸς ὁ αὐτοκράτωρ προσέταξε νὰ κλεισθῇ ἡ Σχολὴ αὕτη, ἐξέλασας πάντας τοὺς ἐθνικοὺς φιλοσόφους ἐκ τοῦ βασιλείου του. Μεταξὺ δὲ τούτων ἦν καὶ ὁ Σιμπλίκιος, ὁ διάσημος σχολιαστὴς τοῦ Ἀριστοτέλους, κατέφυγον δὲ εἰς τὴν Περσίαν ἐπὶ Χοσρόου. Ἀλλὰ μετὰ τινὰ χρόνον ἐπανῆλθον εἰς τὸ Ῥωμαϊκὸν βασι-

λειον, δὲν τοῖς ἐπετράπη ὅμως ν' ἀνοιξῶσι πλέον Σχολὴν ἐν Ἀθή-
ναις. Ὅθεν ἡ ἐθνικὴ φιλοσοφία καὶ κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν αὐτῆς ὕπαρ-
ξιν ἐξελίπε. Καίτοι δὲ ταύτης ἐξωτερικῶς καταλυθείσης, αἱ νεο-
πλατωνικαὶ ὅμως ἰδέαι ἐπὶ πολὺν χρόνον μετεφυτεύθησαν καὶ διε-
τηρήθησαν ἐν τῇ χριστιανικῇ Ἐκκλησίᾳ.

Τ Ε Λ Ο Σ.

ΣΗΜ. Ἐνεκα τοῦ δυσαναγνώστου χειρογράφου, παρσιέφρην ἐν τῇ παρούσῃ ἐκ-
δόσει λάθη τινὰ ἅτινα ὁ εὐμένης ἀναγνώστης παρακαλεῖται νὰ συγχωρήσῃ.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΤΩΝ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΩΝ
ΑΝΕΣΤΗ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ

ΚΑΤΑ ΜΗΝΑ ΙΟΥΛΙΟΝ 1888

Ἀριθ. 1279

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΕΚΔΟΤΗ

ΤΟ ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

ΚΙΝΗΤΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΒΕΡΟΙΑΣ

[illegible]

No 3

100

ΔΟ

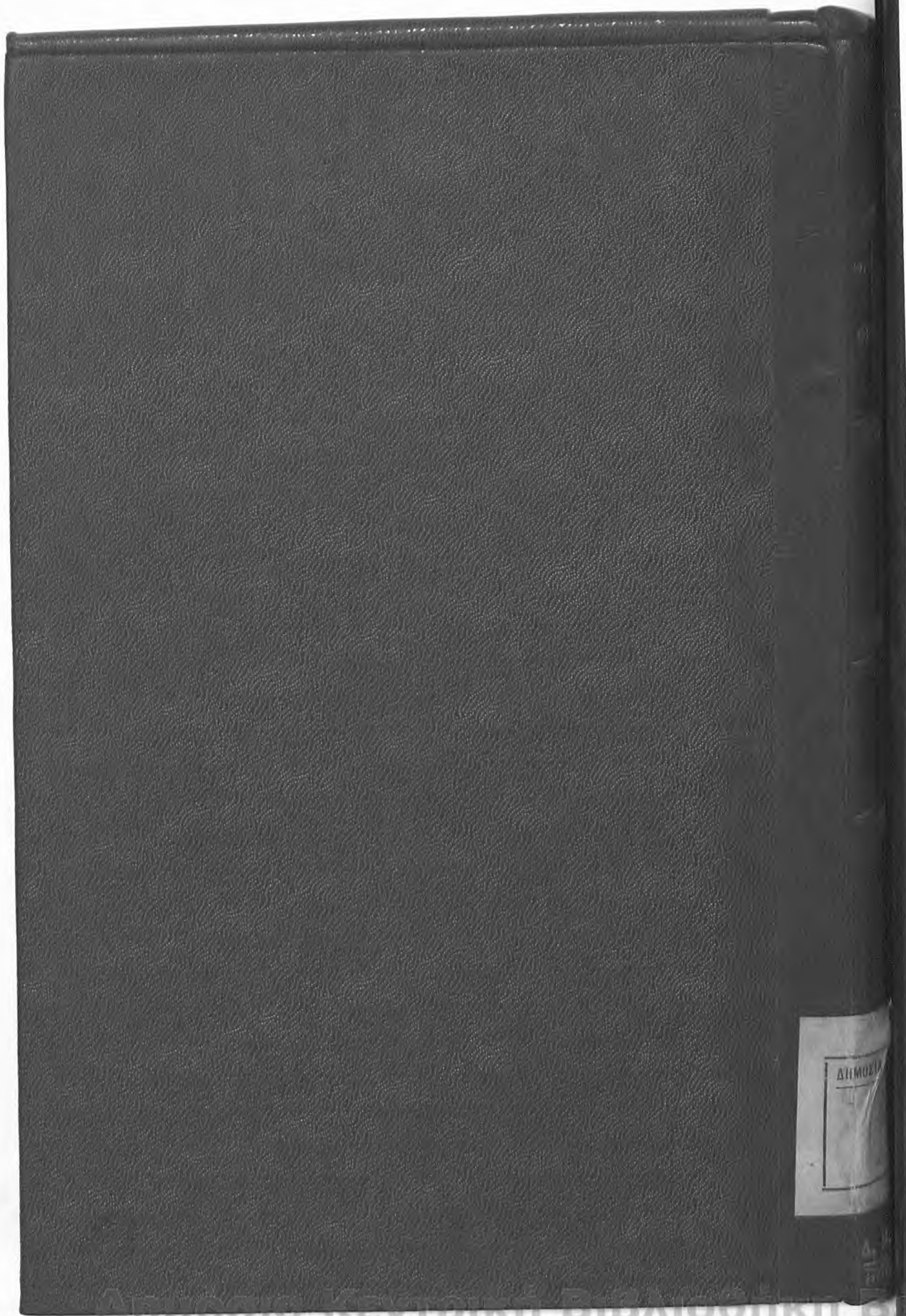
ΔΟΚΙΜΙΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ἀριθ. χρ.....163

Ἡμερομηνία
ἐπιστροφῆς

ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟΝ

ΔΗΜΟΣΙΑ